

अमर चरित्र.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૨૭૪ વાર્ષિક

પુસ્તકનું નામ અમરચરિત્ર

વિષય ૬-૯

BHAKTA, BAPALAL VENIRAM,
AHMEDABAD.

“ જગજયોતિ ”
 તત્સત્ પરમાત્મને નમઃ
 સત્ય, શિયળ, જ્ઞાન, નિતિ અને ભક્તિ ભાવથી ભરપૂર.

અમર ચરિત્ર

ભાગ ૨ બે.

રચિ પ્રસિદ્ધ કર્તા;
 ભક્ત આપાજ્ઞાલ વેણીરામ.
 અર્ધદાવાદ.

પાસ થયું પંડાર ગયું, નીતિ રત્ન જડિત;
 સજ્જન આપે શોધતા, આ શુ!! અમર ચરિત્ર.

સંવત ૧૯૭૩.

આવૃત્તિ

સને ૧૯૧૭.

પ્રત

૫૦૦.

કિરમલ બે રૂપિયા.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

૭૨૦૪
દ-૧૭/૭/૫૫

અમદાવાદ
તાજપુર તાડની શેરીના રહીશ, સમ્મત આપાલાલ વેણીરામે
છપાવી પ્રકટ કર્યું.

અમદાવાદ
પીરમસા રોડ ઉપર નિર્મળ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં,
ત્રિવેદી લક્ષ્મીભાઈ ઈન્દિરભાઈએ છાપ્યું.

કર્તાએ સર્વ હક પોતાને સ્વાધિન રાખ્યા છે.

અર્પણ પત્રિકા.

સ્તુતિ, રાગ; પ્રભાત, કુલણા ડંદ.

જયજય જ્યોતિ બ્રહ્માન્ડ ઉબ્બશકર, દીનકર દીનનાં દુઃખ હરતા;
વિશ્વમાં વારી વરસાવી વિભુ તમે, સર્વને શાન્તિ ને સુખ કરતા. ૧
મચ્છને કચ્છ અવતાર ધારણુ કરી, વિધિ વહારે ચઢી વેદ વાળ્યા;
ચૌદ રત્નો હરી, અમર કરી અમરને, દહિતનાં કુળનાં મુળ બાળ્યાં. ૨
અંડ અવની તાણું દંત પર ધારીયુ, ધારી વાસુદ્ધ અવતાર આપે;
નરસિંહ અવતારમાં વાક્ય વિધી પાળ્યુ, સ્થંભમાં સ્થિર પ્રસ્થાદ સ્થાપે. ૩
વેપ વામન અવતાર ધારણુ કરી, બળી તણે બારણે ભિક્ષા માગી;
ભક્તિના ભારથી આપ ઉભા રહ્યો, છડી ધરી છેલ, ત્રિલોક ત્યાગી. ૪
દરશુના રામ દરશી ધરી હાથમાં, ખલકથી ક્ષત્રિનો નાગ કીધો;
શિર માતા તાણું સઘ ઉનારીયુ, બાપના બોલને ઝીઝી લીધો. ૫
રામ અવતારમાં રાવણો રોળીઓ, પાણી પર પથ્થરે પાજ બાંધી;
રાજ લંકાતાણું ભક્તને આપીયુ, વિભીષણે શરણમાં સુરત સાંધી. ૬
કૃષ્ણ અવતારમાં કંસ વિદારીઓ, કાળયવન શિયુપાળ પાપી;
પાન્ડવો પાળીઆ કૌરવો બાળીઆ, ભૂધરા ભક્તને મુક્તિ આપી. ૭
યુદ્ધ અવતારમાં યુદ્ધિનું બળ કરી, ધરી મુનિવ્રત જગદીશ બેઠા;
અંડ બ્રહ્માન્ડની વસ્તમાં વાલમા, અવનવાં રૂપથી આપ પેઠા. ૮
કલ્કી અવતારમાં કલગી ધારણુ કરી, અશ્વે અશ્વાર થઈ રહાય કરશે;
પાપી પ્રલય કરી, સાધુ સાહી હરી, ભુમીના ભારને ભૂપ હરશે. ૯
પવન તુ પાણી તું પૃથ્વી પાવક પ્રભુ, ઇશ આકાશ ભરપુર બાનું;
આપના અંકમાં દાસ અર્પણુ કરે, ભક્તિના અંથનું પ્રેમ પાનું. ૧૦
પળે પળે પ્રાણીની શ્રીછ સંભાળ લ્યો, જુંડ, જુડા ભક્ષે પાડ. ભૂલે;
આપના રૂપને અંતરે ઝોળખે, તે તાણું નાવ દરીએ ન હુલે. ૧૧
ધીરે ધિંગા ધણી, આજ આવો અણી, ગુણનિધી ગુણુ હરનિશ ગાયા;
ભક્ત આપુ તણી ભીડમાં દોડજો, રંકના બેલી રણુછોડરાયા. ૧૨

દાસાનું દાસ-

ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામના પ્રણામ.

પ્રસ્તાવના.

અમર ચરિત્ર ગ્રંથની જે પ્રસ્તાવના મારે લખવી હતી તે હું પ્રથમ ભાગમાં લખી ચુક્યો છું, હવે પ્રસ્તાવના લખી પાનાં ભરવાની આવશ્યકતા મને જણાતી નથી. ગાંસડીમાં ફેંકાએલી સફતતારાનું શું થશે, અધ-મના હાથમાં રસાએલી ઉલાસતારા શી રીતે મુક્ત થશે, અને અમરને કેવી રીતે મળશે, એ જાણવાની ઇચ્છાસાવાળા જનોના ધણા પત્ર આવ્યા; વળી રસાલંકાર ભરપુર નવિન ચરિત્રો વાંચવાની આતુરતા વાળા જનોના પણ ધણા પત્ર આવ્યા. જરૂર પુસ્તક નિકળતાં, ઢીલતો થઇ; હું ઠપકાને પાત્ર તો થયો, પણ ઇશ્વરેચ્છા અગળ મનુષના નિશ્ચય કશું કામ કરી શકતા નથી. ઇશ્વરની સંપૂર્ણ કૃપાથી આતુર જનોના મનને આનંદ આપનાર અમર ચરિત્ર ભાગ ૨ જે, આજે બહાર પાડું છું, જેમાં મારા સુવિચારના દુવારાની ઉઠતી અસંખ્ય ધારાઓ સાથે, નવ રસથી તથા સત્ય, શિયળ જ્ઞાન, નીતિ, અને ભક્તિભાવથી ભરપુર નવ આખ્યાનનો સમાવેશ થએલો છે.

ઉત્તમ જ્ઞાતિમાં અવતાર લઇ, પવિત્ર પણે અને એકાગ્રચિત્તે ભક્તિ કરતા ભક્તશિરોમણી નરસિંહ મહેતાનાં ચરિત્ર મનુષના મનને ભક્તિની છાપ બેસાર્યા વિના રહેશે નહિ, એ હું બેધડક કહુ છું.

મિરાં ચરિત્ર—મિરાંનું ચરિત્ર વાંચીને વાંચનારના મનને શંકાઓ થશે, એમ સમજીને જે જે ખુલાસા આપવા બેઠાએ તે તે હું આપીજ ચુકે છું.

મિરાંનું આખ્યાન લખવાને મરો વિચાર ધણા વખતથી હતો પણ, હૃદયને ગોઠતું નહિ આવ્યાથી તે બંધુજ નહિ. કહેવત છે કે “આખને ગમે તે મોને ગમે” ત્યારે મનને ગમે તેજ મનુષને ગમે.

લિટે લિટે ન જવું પણ સત્ય શોધવું એ ગ્રંથકારે અવશ્ય યાદ રાખવું બેઠાએ, એમ સમજી મિરાંની ખરી હકિકત મેળવવા સંબંધી મારો ધણા વખતથી પ્રયાસ હતો તે આજે શ્રી હરીએ સફળ કર્યો છે.

ન્યારે સાસુ કહે કે વહુ, આ દેવાને પગે લાગો ! ત્યારે વહુ કહેશે હું નહિ લાગુ. તે વહુને ભગવાન બોળામાં લઇ આલિંગન કરે તો સાવિત્રિ જેવી સત્ત્વિઓ સાસુ સસરાની સેવા શા માટે કરે ! પતિની માતા એ પોતાની માતા કરતાં અધિક માન્ય છે, સાસુની આજ્ઞાનું બોલંગન કરનારને સ્વર્ગની નિસરણીમાં પડ્યામાંય જોવાનાં હોતાં નથી તે ભગવાનનાં

શ્રેન તો શાનાજ હોય; આ ભારે શંકા મિરાંને માટે મારા મનને ડગડગી રહી હતી. ખીજુ જ્યારે કોઇ માણસ કોઇની આગળ દેખી તેના માતપિતાની સમક્ષ હાડ કરી પુછે કેમ એન પ્રશ્નવું છે ? ત્યારે માંખાપ બોલી ઉઠે અરે એને તો મિરાંબાઈ કરીશું; ખેટા કહે કે હુંતો મિરાંબાઈ થઇશ. “મિરાંબાઈ કરીશું” અને “મિરાંબાઈ થઇશ” એ બે વાક્યોનો બરાબર અર્થ કરતાં મિરાંબાઈનું લક્ષ થયું હોય એવું સંભવતું નથી.

વળી થોડા વખત ઉપર ગુજરાતમાં વખણાતા એક નમીયા હરદાસના મુખેથી મિરાંનું ચરિત્ર સાંભળ્યું તેમાં પણ મિરાંનું લગ્ન થયું નહિ; એટલે તો મારા વિચારને વધારે મજબુતી મળી. તોપણ કેઇ અંથનુંજ પ્રમાણ બોળી કાઢવું; એજ વિચાર મનમાં ગોળાયા કરતો હતો. માણસના મનમાં ઉપડતી સારી ઉર્મિઓને ધધર ઝટ પુરી કરે છે, એ નિર્સંદેહ છે. સારા વિદ્વાનના હાથથી મરાહી ભાષામાં લખાએલો “ભક્તિવિગ્ન” નામનો અંથ કે જેનું હું ઝાઝા વખતથી મનન કરતો હતો, તેના આડગીસ (૩૮)મા અધ્યાયમાં મિરાંબાઈનું વૃતાન્ત છે. તેમાં પણ લગ્ન થયું નથી એ સ્પષ્ટ છે.

મારા મનની ઉર્મિને સપ્રમાણ કારણો મળી આવ્યાથી, આ વખત ભક્તિદેવી મિરાંબાઈનું આખ્યાન લખ્યું છે, તે વાંચી, વાંચનાર જરૂર આનંદ પામશે એવો મારા મનનો નિશ્ચય છે. ઘણા વખતથી લોકમાં ગવાતું મિરાંનું ચરિત્ર જેને માન્ય હોય તેના સામે મારે કોઇ રીતે તકરાર નથી.

મારા જેવા પામરના હાથથી. આ અંથ લખાયો એ કશું સાગરની સંપૂર્ણ કશું સમજીશું. ધારેલી ધારણા શ્રી હનીએ પાર કરી છે. જગજ્યોતિ ભગવાનની જય. અંથ વાંચતાં ભૂલ્ય ચુક, ખોડ ખાંપણ માલમ પડે તો સુધારી સંમજ લેજો એવી આશા છે.

લી. દાસાનુદાસ-

ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામ.

ડ. તાજપુર તાડની શેરી.

અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
અમરની વાર્તા.	૧
નૈપથપતિ નગ ...	૮૯
રેહિદાસ ચમાર.	૧૬૭
રંઝા વંકા. ...	૧૮૭
મિલ્લમંગળ ઉર્ફે સૂરદાસ.	૨૦૯
દ્રૈષ્ટી વચ્ચા હરણ.	૨૪૨
ખજુવાહન. ...	૨૮૩
દેડવાડે ઓચ્છવ.	૩૦૩
નરસિંહમહેતાના વેવધને હરીનાં દર્શન.	૩૩૩
મિરાં ચરિત્ર. ...	૩૬૫

જાહેર ખખર.

અમર ચરિત્ર ભાગ ૧ લો...કિમ્મત. રૂ. ૨-૦-૦.

અમર ચરિત્ર ભાગ ૨ જો...કિમ્મત. રૂ. ૨-૦-૦.

શાન્તાવિજય.....કિમ્મત. રૂ. ૦-૮-૦.

ક'મર ઇચ્છાએ આવી પડેલી મેંઘવારીના વળતને માન આપીને ન છુટકે, અમર ચરિત્રની કિંમત વધારવામાં આવી છે. તે સુગ્ર ય હકો કમુત રાખશે એવી આશા છે.

જિજ્ઞાસુ જનોને ખુશ ખખર.

અમર ચરિત્ર ભાગ ૩ જો લખાય છે. તેની કિમ્મત એ રૂપીઆ રાખવામાં આવશે, આતુર જનોએ નામ લખી મોકલવાં. અગાઉથી પ્રાહક થનારનાં નામ પુસ્તકમાં અમર કરવામાં આવશે, તથા તેમનો આખાર માનવમાં આવશે.

કર્તા—ભકત બાપાલાલ વેણીરામ.

અમદાવાદ.

હરિગીત છંદ.

- ભવ તારણી, સુખ કારણી, દુઃખ હારણી દમ્પી દોહિતા;
ગર ધારણી, વધારણી મદ, વારણી મનમોહિતા. ૧
- તપ તાલ્લર ત્રિલોકમાં, સૌ શુદ્ધ ભાવેશી કરે;
ખાકી નહિ બળપુરમાં, આનંદમાં હારદ હરે. ૨
- પાએ નમે પ્રિતી થકી, ધારીને રાખે ધ્યાનમાં;
લાગી રહી લગની સદા, વિદ્યાયુ વિશ્વ વાનમાં. ૩
- લપટાય છે, ઝપટાય છે, સપટાય છે, સાધુ મુનિ;
વેગે જો વાઘે વહેરમાં તો, ખુન ખેંચી લે ખુની. ૪
- નીધિસુતા નખ શીખમાં, નિહાળી જોતાં નુર છે;
રાખે સદા સુખ ચેનમાં, ભક્તિ વિષે ભરપુર છે. ૫
- મહિમા વધ્યો માતા ધણો, મુજ પિતાના પરતાપથી;
અવની વિષે અંગ્ય સૌ, ગંગ્ય ઘેલા આપથી. ૬
- મલકાય છે, કલકાય છે, છલકાય છે, જન ભાળતાં;
દાતાર તો પલ્લકાય છે, નામી રહે નિહાળતાં. ૭
- વાણ્ણી થકી વિનવે સદા, બાપુને શુદ્ધિ આપજો.
હવે લાગતાં હયા કરીને, કષ્ટ કોટી આપજો. ૮

અમર ચરિત્ર.

જગ “ જ્યોતિ સ્વરૂપ ” ભગવાનકી જય.

મહાત્માની મધુરી વાણી સાંભળીને, અંતરમાં ઉદ્વેગની સાથે આનંદ માનનો અમરસિંહ રસ્તો ટુંકો કરવા લાગ્યો. અરે સહન શું કરતી હશે. ક્યાં બેઠી હશે, તેની સેવામાં કોણ હશે ! અરે તારી સેવામાં કોઈ હશે કે તારેજ કોઈની સેવામાં રહેવું પડ્યું હશે, તે કોણ જાણે ! અરે ધધિરે મને પાંખો આપી હોત તો હું ઉડીને તારી પાસે આવત. પણ ક્યાં આવત, તું કંઈ જગાએ છું તે જાણ્યા વિના ક્યાં આવત. અરે હાય હવે મને મારાં કરેલાં કૃત્યો અતી પસ્તાવો થાય છે. નિર્ભજ પ્રેમી અને પવિત્ર પત્નિને મારે હાથેજ નાંખી દીધી. મેં તો ગંગાજીમાંજ નાંખી, પણ શ્રી ગંગા માતાએ તારા ઉપર પૂર્ણ કૃપા કરી તને બચાવી. હું ધારું છું કે તને વહેતા વેગમાં છૂપાવીને પોતાની ઇચ્છામાં આવે એવી જગ.એ કિનારે કાઢી હશે. ફિકર નહિ, આજે રાત્રિયે મારા સ્વપ્નામાં આવજો અને મને તારા સુખ-દુઃખની સઘળા બિના જાહેર કરી જજો. અરે સુખ તો ક્યાંથીજ હોય. સ્વામિથી વિખુટી થએલી સાધવી બિને સુખ તો શાનુંજ હોય. પણ દુઃખનો ફરિયો કે જેમાં તું ડુબેલી હોય તે મને દષ્ટિએ પાડજો. તું કોઈ રાજમહેલમાં છું કે જંગલના ઝુંપડામાં છું ? ઝુંપડામાં છું કે ઝાડની છાયામાં છું ? ઝાડની છાયામાં છું કે પહાડના પાયામાં છું. ક્યાં છું ? ક્યાં છું. હે અસલ્ય સંકટને સહન કરનારી સહનતારા : શું તારા, તારા તો ઉચે હોય હમણાં દેખાશે તારા, રાત્રિ પડશે એટલે તારા દેખાશે; પણ સહન ક્યાંથી દેખાશે; તારા નજરે દેખાશે અને સહન સ્વપ્નામાં દેખાશે, સહન ને તારા એય દેખાશે. ક્યારે રાત્રિ પડે, ક્યારે સૂર્ય અસ્ત થાય, ક્યારે સહન દેખાય, ક્યારે તારા દેખાય ! પ્રથમ તો તારાજ દેખાશે, પછી નિદ્રા આવશે. નિદ્રામાં ઝંખના સ્વપ્ન આવશે. સ્વપ્નમાં તથાતી સહનતારા આવશે, જરૂર દેખાશે, જરૂરાજરૂર દેખાશે. મારા તલસતા હૃદયને આનંદની પમાડનારી સંકટને સહન કરનારી સહનતારા આજે મને મળશે. પણ મહંતે તો મને સાત માસની અવધ પૂતાવી છે, ને હું તો આજેજ તેને જોવા માગું છું, નહી

નક્કી મને પ્રત્યક્ષ તો સાત માસેજ મળશે, કારણકે તેમ ન થાય તો સત્ પુરોની વાણી વધા જાય. હું ફરી પાછો મહાત્મા પાસે જઈ અને આજી કરી આજે રાત્રિયેજ મળે એમ એમના મૂખમાંથી બોલાવું. અરે પણ સત્ પુરો તો એકજવાર બોલે છે, અને જે બોલે છે તે સત્યજ બોલે છે. અસત્યવાદી બેવાર બોલે. લખાડ લોકો બે બોલી બોલે, ફિકર નહિ સ્વપ્નામાં આવેલી સહનને ઝાલીજ રાખીશ. જવા દેઈશજ નહિ અહાહા આજે હું સહન દેખીશ એટલે મને કેટલો આનંદ થશે. રાત્રિ કેમ પડતી નથી. સૂર્ય કેમ ધિ...મે ધિ...મે ચાલે છે. હે સૂર્યદેવ મારા ગરીબના ઉપર કૃપા કરી જરા તો ઉતાવળા ચાલો ! એક દિવસ જરા વહેલી રાત્રિ પડવા દેશો; તો શું તમારો મહિમા ઘટી જશે ! જો તમે વહેલા આથમી જશો તો અસંખ્ય મનુષ્યોને વહેલો આરામ મળશે, બિચારા દુઃખી અવસ્થાને ભોગવનારા અને દેહને દુઃખી કરી મહેનત કરનારા તો તમારા આથમવાની ઉતાવળજ ચ્હાય છે. “ દિન ખસ્યો, ને મનુર હસ્યો. ” અરે ચોર પણ તમારું આથમવુંજ ચ્હાય છે. વ્યભિચારી પણ તેમજ ઈચ્છે છે; અને હું પણ. અરે એ તો અથમનાં લક્ષણ વર્ણવ્યાં. શું હું અથમ છું ! નહિ નહિ હું ચોર નહિ, હું વ્યભિચારી નહિ પણ હુંતો સ્વાર્થિઓ અંધ છું. શું હું અંધ છું ! ત્યારે તો હું સ્વપ્નામાં આવેલી સહનને શી રીતે જોઈ શકીશ. પણ ફિકર નહિ, સ્વપ્નામાં જોવાને આ આંખો કામ કરતી નથી; તે વખત તો, શ્રી “ જ્યોતિ ” સ્વરૂપ સચરાચર પ્રભુ કોઈ બિજીજ આંખો ઉઘાડે છે. તે આંખો ઉઘડશે અને સન્મુખ ઉભેલી સહન નજરે પડશે, ત્યારે કેટલો ઉદ્ધાસ થશે. અરે ઉદ્ધાસ કે ઉદ્ધાસતારા ! ઉદ્ધાસ-તારાને તો હું યાદેય કરતો નથી. મહંતના કહેવાથી મન સાક્ષિ પુરે છે કે તે તો મહા સંકટમાં પડેલી છે. પણ તેને ને મારે શું સમપણ ! ફક્ત તે તો સહનની બેનજ. જરા જરા સહવાસમાં આવી માટે યાદ આવે. જેટલી સહનની સોચના કંઈ છું તેટલી જો ઉદ્ધાસની કંઈ તો જરૂર વ્યભિચારીજ ગણાઉ, ઉદ્ધાસ હું તારે માટે વિમાસણ કરવા યોગ્ય નથી. વિમાસણ કરવા યોગ્ય તો નથી પણ ક્ષત્રિયોના ધર્મને અનુસરીને તરી શોધ કરવા અને તને દુઃખમાંથી છોડવાને તો યોગ્ય છું, હમણાં છોડાવું છું, હમણાં શોધી કાઢું છું. આ આવ્યો ! ફિકર કરીશ નહિ. હું તારા સન્મુખ ડગલાં ભરું છું.

ક્ષિપ્રા માતાના વહેતા પાણી તરફ જતાં અમરના મહેલથી સાતેક ગાઉને છેટે નદીના કાંડા ઉપર એક નાનું ગામ હતું; જેમાં મન્દિરરાજ

મકવાણી કરીને એક જળરજ્જત ધારાજો રહેતો હતો, જેના ઘરમાં મેલડી માતાનું સ્થાનક હતું. ધણા ધણા ગાઉથી ધણા ધણા માણસો એ મેલડી માતાની પાયાઓ મૂકવાને આવતા. તેમ નવી પાયાઓ લેવા પણ આવતા. મેલડી માતા મકવાણીને હાજરાહજૂર હતી. જે માણસ જે ઇચ્છાએ આવ્યો હોય તેના મનની વાત માતા મકવાણીના શરીરમાં આવીને કહેતાં હતાં. તે ગામમાં પાંચ બ્રાહ્મણનાં ઘર હતાં. તે પાંચે બ્રાહ્મણો તે મકવાણીના પ્રતાપે લાડવા ખાતા અને સારી રીતે ગુજરાન કરતા હતા. પાંચેનો જ જમાન એક મકવાણીજ હતો. જ્યારે કોઈ પરદેશી પાયા મૂકવા અગર લેવા આવે તે હરકોઈ બ્રાહ્મણને ઘેર મુકામ કરે. જે બ્રાહ્મણને ઘેર મુકામ ન કરે ને ખારોખાર મકવાણી પાસેજ જાય તો પ્રથમ મકવાણી તેને એજ પ્રશ્ન કરે કે ક્યાં મુકામ કર્યો છે. ઉત્તરમાં જે ધર્મશાળા કે ચોરો કહે તો મકવાણી કહેશે; અરેરેરે એ શું ! માને પારે આવ્યા છો ને ખારોખાર ! જાઓ જાઓ બ્રાહ્મણને ઘેર મુકામ કરો; માનેતો બ્રાહ્મણજ વહાલા છે. સિવાજ એવો રાખેલો કે મંગળ, ગુરૂ અથવા સિવાય માતાજી વાતજ સાંભળતાં નથી. ભૂલેચુંકે કોઈ એ સિવાયને વારે આવે તો તેને એ કે ત્રણ રાત્રિ બ્રાહ્મણને ઘેર રહેવુંજ પડે; અને જે એ ત્રણમાંથી એક વારે આવે તો તે વારે કામ ન કરવું. ત્યારબાદ બિજો માતાજીનો વાર આવે ત્યારે. બ્રાહ્મણને ઘેર મુકામ કરે કે તરતજ પ્રથમ સાકરના શી-ધાની વાત થાય. માતાજી સાકરના લાડુ હોય તોજ જમે છે. રોટલા રોટલી તો અહીં થાયજ નહિ. અરે રોટલા રોટલી તો શું પચ્છ લાડુ વિના ખીંજુ જમણુ ન થાય ને. વળી માતાજીને થાળ ધરાય તેમાં પાંચજ લાડુ મૂકાય. છએ નહિ ને ચારેય નહિ. બ્રાહ્મણના કહેવા પ્રમાણે આવેલા મનુષ્યો રસોઈ કરાવે; અને બ્રાહ્મણ માતાને થાળ મૂકી આવી જમી; જમાડી; રાત્રે યજમાનને લાઈ વાતો કરવા બેસે. ક્યાં રહેવું, શિ પાયા કરવા આવ્યા છો, માતાજી પાસે શું માગવાનું છે ? જે માગવું હોય તે માગજો, દેવીતો મન-વાંચિત જાણ દેનારી છે; એમ અનેક પ્રશ્ન કરીને યજમાનના મનની સઘળી આશા તૃપ્તિને બહાર ખિંચે. જ્યારે સર્વને સુવાનો વખત થાય ત્યારે બ્રાહ્મણ લોટો ભરી જંગલ જાય. જજમાન જણે કે મહારજ લોટે ગયા છે, ને મહારાજ જાય મકવાણીને ઘેર. મકવાણીને જજમાનની કહેલી સઘળી વાત કરી ઘેર આવે, રાત્રિયે સુઈ રહે ને બિજો દિવસે જો માતાજીનો વાર હોય તો માતાજીને પારે જાય. ને ના હોય તો આમલા કિચકલા પ્રમાણેજ બિજો દિવસ ગુજરી ત્રિજો દિવસે માતાજીની પાસે આવે. જજમાન આવે

છે એમ ખબર મળતાં જ મકવાણી માતાજીનું ધ્યાન કરીને બેસે, થોડીવારે આંખ ઉઘાડી બોલે, કોણ છો ? કેમ માને પારે આગ્યા છો. જે ઇચ્છા હોય તે માની પાસે માગો. મા તમારું કામ કરશેજ. જજમાન માને પગે લાગે છે એટલામાં તો મકવાણી એટલે છૂટે! મૂકીને હડિ હડિ કરતો ગર્જના કરીને બોલે છે. અધ્યા મકવાણી ખખડદાર બાધા આપી છે તો ! માતાજી કામ કરશેજ એમ પણ તારે મારી આગા લીધા વિના ન બોલવું. જે જેને પૂત્રની ઇચ્છા છે તે સ્ત્રિ આજે પાંચમું દિવસ ન્હાઈ છે, માટે તે મારે પારે હજી આજનો દિવસ અશુદ્ધ ગણાય, માટે તે ત્રણ દિવસ કેડે આવે તો હું સાચો જવાબ દેઉં. તે તે પ્રમાણે જેટલી જેટલી વાત પેલા બ્રાહ્મણે કરી હોય તેટલી તેટલી બધી બિના માતાજી મકવાણીના શરીરમાં આવીને કહે. એટલે જજમાનને તો એમજ થાય કે આપણું કામજ થઈ ગયું. જરૂર માતાજીએ મનની જાણી, માટે માતાજી આપણા મનની ઇચ્છા પૂર્ણ કરશે ખરી. જ્યારે બાધા પરીપૂર્ણ કરી માતાજી પાસે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કાંઈ મૂકવા જાય ત્યારે મકવાણી કહેશે; અંરર આ શું કરો છો; માજીને તો કાંઈ ખપતુંજ નથી. માજી તમારૂં લેશે ત્યારે તમને આપશે શું ? માજી તો તમને આપવા અને આપેલાં છવાડવા બેઠી છે; તમારું લેવા નથી બેઠી. તમારે જે આપવુંજ હોય તો માને વહાલા બ્રાહ્મણ છે, તે બ્રાહ્મણને આપજો. અહિં માની આગળ કરોકે હું ગોરને આટલા રૂપીઆ આપીશ.

જજમાન જેટલી રકમ આપીને જાય. તેમાંથી ચોથો ભાગ બ્રાહ્મણનો અને ત્રણ ભાગ જજમાન ગામની ભાગોળે ના પહોંચે, તે પહેલાં મકવાણીને પહોંચાડવાજ પડે. આણી તરફથી મકવાણી અને પેલી તરફથી બ્રાહ્મણો પોતપોતાના સ્વાર્થની આજી ઝુડયા કરે છે. પણ ગોખમાં બેઠેલી ઇશ્વરી તો યજમાનની બક્તિ જોઈને તેનું કામ કર્યાજ કરે છે. એ ઇશ્વરીના પ્રતાપે અનેક લોકો આવ્યેજ જાય છે. એકવાર એ મકવાણીની ન્યાતનોજી અહરથ માણસ. જેને એકજ દિકરી પાંદર વરસની ઉમ્મરની હતી. એ છોડીના જન્મ પછી પાંચ દિકરા આવીને મરી ગયા, ત્યારે મેલડી માતાની ખ્વાતી સાંભળી બાધા લેવા આવ્યો, તેની સંધળી બીના બ્રાહ્મણે જાણીને મકવાણીને કહી. મકવાણી કહે મહારાજ જરા દેવીતું દયાણુ બરાબર કરજો, મારી આસા જુદી છે. મહારાજ કહે મને કાંઈ નહિ કહેવું, પડે. બ્રાહ્મણે સંધરમાં ઉઠી પેલા જજમાનને કહ્યું, હવે માને પારે ચાલો, નાહી ઘોષ તૈયાર થાઓ. જુવો માજી જેજે આગા કરે તે તે બરાબર

ઉઠાવજો. માની આગળ મોઢું મચકોડાય નહિ. માની આગળ આનાકાના થાય નહિ. જો પોતાને ધારેલી ધારણા પાર કરવી હોય તો. અરે એકવાર પેક્ષે ફલાણા ગામનો શેઠ અહીં આવ્યો હતો. શું વાત કરે ભાઈ એવો ચીમડ એવો ચીમડ, અહીં આવ્યો, માની બાધા રાખી. માણ જો વરસ દિસવર્ષા મારી સ્ત્રિને દિવસ ચઢતો થશે તો તારે પારે એક હજાર રૂપિયા મૂકી જઈશ. મણ કાંઈ રૂપિયાનાં ભૂખ્યાં નથી. એતો કોઈની પાછ પણ ભેતાં નથી. જ્યાં અખંડ ધીની જ્યોતો બજે છે, ત્યાં લક્ષ્મીની શિ ખોટય ! બાધા રાખી ઘેર ગયો ત્યાર પછી તેની સ્ત્રિ રજસ્વળા થઈ જ નહિ. નાહેલી એજ નાહેલી, સ્ત્રિને નવ માસ પુરા થયા, ને અહિં માણને પારે આવ્યો. સ્ત્રિને પગે લગાડી; પ્રથમ હજાર રૂપિયા કહેલા પણ ગાંસડી છોડીને સવાસો રૂપિયા કાઢ્યા. માણની પાસે મૂકવા જાય છે કે તરત માણ પોડીઆના શરીરમાં આવતેકને બોલ્યાં. અલ્યા આ શું કરવા બેઠો છું; મને છેતરવા બેઠો છું; બોલ્યા પ્રમાણે હજાર રૂપિયા લઈને મારે પારે આવ્યો નહિ; તો જો તેનાં ફળ. જો આ તારી બાધડીનો ગર્ભ પડવા મંડ્યો એ પડ્યા એ મૂલેક્ષો છોકરો આવ્યો; પછીતો તે શેઠે ઘણા કાલાવાલા કર્યા પણ માણ એકનાં બે ન થયાં. હજારને બદલે બે હજાર રૂપિયા આપવા ઉભો થયો. પણ માણ કહે લાખ રૂપિયા આપે તોય તાર ચીમડનું ધન, તાર લાખાડનું ધન, મારે કશા કામનું. નથી. એટલામાં તો બાધડી ચીસ પાડી લાંબી થઈને પડી ને તરત છોકરો આવી મરણ પામ્યો. જન્મમાન કહે અહાહાહા ભાઈ એમજ થવું જોઈએ. જો પોતાને હજાર રૂપિયા ન મળતા હોય તો જીભે ઘોડો શું કરવા બાંધવો પડે. બ્રાહ્મણ કહે લાખ રૂપિયાનો તો આશામી મૂવો છે. ત્યાર પછી ત્રણ વાર બાંધી ગયો પણ માતાએ ગણગાર્યું નહિ, છેવટે આ વખત માણએ તેનો મનોરથ પુર્ણ થવા આશા આપી છે; જે થાય તે ખરું. એમ વાતો કરતાં, યજ્ઞમાન સાથે તેના ઘરનાં અને બ્રાહ્મણ; બધાં માને પારે આવી પડેઝ્યાં. માને પગે પડે છે એટલામાં મકવાણી ધ્યાનમાંથી બોલ્યો; અરે આ પિતા કુળ સંકાર-ણીનો બપ ક્યાંથી આવ્યો. બ્રાહ્મણ કહે માણ; પુત્રની કામનાએ તમરાં પાસે આવ્યો છે. તમારે પારે આવીને કોણ નિરાસ ગયું છે મા ! મકવાણી ધુણતો જાય છે ને કહેતો જાય છે; અરે એને પંદર વરસની દેકની છે, તે પુર્વના વહેરે આવી છે, તે એના કુળનો ક્ષય કરવા આવી છે; તેના જન્મ પછી તેની માને પાંચ દિકરા થયા તે બધા એ પાપણીના આપડીજ સ્વધામ પોચ્યા છે. જો એ છોકરીને માણની આગળ વધેરીને બોગ

આપે અથવા માછના જોળામાં રમતી મેલે તો તેને પરાક્રમી અને પ્રતાપી પુત્ર થાય ! તેજ વખતે પુત્રિનો પિતા ખડગ લઈને ઉભો થયો, ત્યારે માતા વચમાં આવી, મારી દિકરીને મારશો નહિ, ભણે દિકરો ન થાય તો ખેર; પણ મારી કુંવારી કન્યાના પ્રાણ હરણ કરશો નહિ. દિકરી કહે બાપા ભણે મને ત્યાગ કરવી હોય તો કરો પણ મારી તો નજ નાંખશો. સંસારમાં સૌને જીવન વહાલુ છે ભણે માછ મારો ભોગ લીધા કરતા મને પોતાને જોજે લે અને તમારા વંશની વૃદ્ધિ કરે. આ સવળી રમઝક સાંભળી માતાજી રૂપમાં મકવાણી બોલ્યો, ભણે માછની મરજી પણ એનો ભોગ લેવાની નથી, એને જીવતીજ રાખો. પણ ફરીને તમારાથી એને પુત્ર ગણાશેજ નહિ; જાઓ ત્રણ વરસની અવધમાં માછ તમને દિકરો આપશે. આવાં માછના મુખનાં વચન સાંભળી દિકરીને મુઠી માથાપ વિદાય થયાં. માથાપથી વિખુટી થએલી દીકરી વગડાની વાગોલ જેવી એકલી ઉદાસ બેઠી. હે મા તું મને મુકીનેજ મઘ, મા તને મારી દયા પણ ન આવી, શાની દયા આવે, દીકરાની આશાએ દીકરીને તજી છે. દીકરો “ મશાલમાં મૂકણી દોવરાવશે. ” હશે; જેતું કોઈ નથી તેનો સર્વેશ્વર છે. હે માતાજી મારી મા મને તમરે જોજે રમતી મુકીને મઘ છે. અરે મારી માએ મને પરણાવી પણ નથી. જે મને પરણાવી હોત તો મારા દિવસ મારા સ્વામીના સંગમાં નિર્ગમન થાત.

મકવાણી—કેમ શું વિચારમાં ગુંથાઇ ગયાં હો કોઇ વાતે મુઝાશે નહિ.

કન્યા—ના ભાઇ મારે તો કાંઇએ મુંઝામણ નથી. મને પારે મુંઝામણ હોય કદી ?

મકવાણી—વળી મા કીયા ?

કન્યા—કેમ ક્રિયાં ! આ સામાં બિરાજે છે તે. જેની આમળ ધીની જ્યોતો બજે છે તે, આ તમને સાકરના લાડુ સંપાડે છે તે; આ દુનિયામાં સૌને દિકરા આપે છે તે.

મકવાણી—એ બધાં ફાંદાં ? “ માતને ફાતા ” કંઈ ન મળે; એ બધો આ મકવાણીની મિલાવટનો પ્રતાપ છે. વળી તું મને ભાઇ કહીને કેમ બોલાવે છે ?

કન્યા—મને જે માતાના જોજે મારાં માથાપે રમતી મેલી છે; તેજ માતાના તમે દીકરા છો, તેથી એકજ માનાં છોકરાં તે ભાઇ એનજ કહેવાય ? પણ શું આ માતા તે માતા નથી ? તે મારી માને દિકરો આપશે કે નહિ ?

મકવાણી—જેજે જાણતી કે માતા બોલી છે. બોલનાર આ મૂ-
છાજો છે, અહિં તો સંચ પ્રપંચ ને છગ વિધા ચાલે છે. આશા તૃણાના
બરેલા હજારો અંધ કંદમાં ફસાય છે, તેનો પુણ લાભ આ પ્રકૃતી
લેવાય છે. બસ આજ તો હદ થઈ ગઈ.

કન્યા—અરે આ માણના સમક્ષમાં મિથ્યા મર્વનાં વચન શા કારણથી
બોલો છો; માણ કોપશે તો હતુ નહોતુ કરી નાંખશે.

મકવાણી—અરે કોપ્યુ કોપ્યુ ? એતો હું આંગીઓ ચોડી આડંબર
કરી પથ્થરના ગોખલાનું મહાત્મ વધાર વધાર કરું છું. ચાલ હવે વધારે
મડબડ નહિ કર. હું હજી કુંવારો છું. માટે મારે તારી સ.ચે લગ્ન કરવું છે હું
તારી ન્યાત છું ને તારી જાત છું. મને પરણી તો પરમેશ્વરને બોલે બેઠી સમજાશે.

કન્યા—ન્યાત ને જાત તો હીક. પણ પ્રપંચના પુતળાને પરણીને
પરમેશ્વરને બોલે બેઠાનું સુખ માનવું, ને બકરીના ગળાના આંચળમાંથી
દુધની આશા રાખી જોઈ રહેવું, તે બે બરોબર છે. હાય...બાપ, મારી ધાપ.

મકવાણી—અરે મને તું શું સમજે છે. અરે હું ? હું તે કોણ !
ગગનના તારા મિરાવી નાંખુ, એવું દુનિયામાં કંઈ પણ નથી કે જે મને
પ્રાપ્ત ન થાય !

કન્યા—એક મારી ઇચ્છા પુરી કરો, હું કહું તે મને લાવી આપો !

મકવાણી—બોલ્ય બોલ્ય ! મારી મીઠડી ! બોલ્ય ! શું લાવું બોલ્ય !
ચાંદો લાવું કે સુરજ ?

કન્યા—આજેજ અમો ગંગા સ્નાન કરવા ગયાં હતાં, તે વખતે
ઉજ્જનના રાજના દીકરા અમરસિંહ, સહનતારા પરણીને ઘેર આવતા
હતા; તે સહનતારાના ગળામાં અમુલ્ય હિરાનો હાર છે; તેમાંય સૌથી
વચક્ષો હીરો તો સૃષ્ટિનો શણગાર છે, તે મારે સવાર થતાં પહેલાં જોઈએ.

મકવાણી—અહો હો હો; બહુ બારે કામ ! શું બારે કામ ! જુવો
બારે કામ બતાવ્યું ! અરે હીરો ને હીરાની પહેરનારી બધું લાવું છું.

મચ્છરરાજ **મકવાણી**. પોતાના મળતીઆ પાંચ સતેક માણસ લ-
ઈને; કોઈ ખારવાની હોડી તૈયાર કરાવીને જોઈતી સઘળી સાહિત્ય
લઈને તૈયાર થયો. બરાબર પહેર રાત્રિયે વહાણને અમરના મહેલ તરફ
ચલાવા માંડ્યું. પવનના આધારથી બરાબર મધ્ય રાત્રિયે પનથ અમરના
મહેલની પછિતે લાવીને બિલાડા નાંખી સ્થંભાવી; પછી મચ્છરરાજે સં-
મમાં આવેલા બહાદુર ચોરને ઘો ફેંકવાનું કહ્યું. તેણે દોર બાંધી ઘો ફેંકી
તે જતીને બરાબર પાંચમા માળની વચલી ખારીના ઉપર ચોટી. મચ્છર-

રાજ કહે બાઈ હવે હું મારી નવી થનાર સિનું મન રંજન કરવા, હાર લેવા ઉપર જઈ છું; જો કદાચ કોઈ પણ વિધ્નથી હું ફસાઉં, તો તમારાથી બનતી મદદ મને કરજો. મકવાણી ધિમે ધિમે ચઢે છે, તે ત્રણેક માળ ચઢતાં જરા થાક્યો, ત્યારે એક બારીનો આધાર લઈ ચુપકીથી બેઠો. મચ્છરાજ બેઠો બેઠો ઉંચે નજર કરી વિચારે છે. એટલામાં પાંચમા માળની બારી ઝડપ ઉઘાડી, અમરે સહનતારાની ગાંસડી ફેંકી અને તે મકવાણીએ ઝડપી લીધી.

હાથમાં ગાંસડી આવતાં તરતજ મકવાણી પાછો દિતરી પડ્યો અને ઢોડી ચલાવરાવી પોતાને ગામ આવે છે. સાથેના માણસો કહે હે મકવાણીજી આ ગાંસડીમાંથી અમરે કાંઈ ભાગ આપશે કે નહિ ?

મકવાણી—બાઈ તમે જેમ બને તેમ મને ઉતાવળે ઘેર લઈ જાઓ, પછી મારી સાથે વાત કરો !

ખલાસ—હવે ઘર તો આ થડમાં આવ્યું; પણ કાંઈ હા નાનો ઉત્તર તો આપો.

વાતો કરતાં ગામની ભાગોળ આવી તે વખતે પરાદ થવા આવ્યું હતું. શ્રી સૂર્યનારાયણ દેવનાં કીરણોનો ભાસ દેખાવા લાગ્યો. મકવાણી કહે બાઈ હવે હું ઘેર જઈ છું; જોકે આપણે ઘરમાં પેસીને ગાંસડી કાઢી નથી, મત્ર અચાનક આપણા હાથમાંજ આવી છે, તોપણ તે ચોરીમાંજ ગણાશે. માટે જો કોઈ પણ માણસ તેની પાછળ તપાસ કરવા નિકળે, તેમને ખરી ખબર આપવી નહિ; એટલી મારી વિનંતી છે. હું તમને સાડ દ્રવ્ય આપીશ; તેમ છતાં જો બાંટણી આપી મને ગુનેગાર ઠરાવશે, તેની હું બરાબર ખબર લઈશ.

અહીં કન્યા મકવાણી શું કનીને આવે છે તે જોવાની અતુરતામાં બેઠી છે. એટલામાં તો મકવાણીએ આવી કન્યાની સમક્ષમાં ગાંસડી છોડી. ગાંસડી છોડતાંજ સહન રવાસની બરાએલી ધિમે સાદે બોલી. અરે હું ક્યાં છું અરે સ્વમિ હું ક્યાં છું. હે જીવન આધાર મને કેમ બ્રહ્મ થાય છે. આ તમારા સુંદર મહેલ; શું આ ઉજ્જવળના અધિપતીના રાજ મહેલ. શું આ અમરના આગાદ મહેલ. હા.....પ્રભુ.....શ્રી જગદીશ્વર..... કે અનાથના નાથ.....

કન્યા—મકવાણી ! હવે માતાજીની કરેલી સઘળી સેવાનું ફળ મળવાનો વખત થઈમાં આવ્યો. આ રાજરાણી હજી કાલેજ પરણીને પતિ સુખની ઈચ્છાથી આનંદમાં રહેલી તેને ચોરી લાવ્યા. આ સખ્દ માંબળી સહન ઝડપ બેઠી થઈ. શું મને ચોરી લાવ્યા છો; કોણ ચોરી

લાવ્યું છે ? અરે એવો કોણ હિંમતવાન છે; કે જોણે મારી ચોરી કરી ! અરે એવો કોણ પાપી દુષ્ટ છે કે જોણે મારા પ્રિતમથી વિયોગ પડાવ્યો. મકવાણી કહે માતાજી અપરાધ ક્ષમા કરજો; હું તમને ચોરવા નહિ આવેલો, પણ તમારા પહેરેલા હારની ચોરી કરવા આવેલો, તે પણ આ મારી થનાર જિના કહેવાથીજ. જોયો હું મહેલમાં દાખલ થવા જઈ છું; તેવીજ તમારા શરીરની ગાંસડી બાંધી કોઈએ ફેંકી, તે મેં લીધી. મારો દોષ નથી. હવે આ કોટનો હાર આ મારી થનાર પતિને આપીને તમારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાઓ ! સહન કહે વીરા એક હાર અને તેની સાથે મારા અંગ ઉપરનાં સરવસ ધરાણાં હું તને આપું છું; પણ તું મને સહીસલામત મારા પ્રાણનાથની પાસે પહોંચાડ ? મકવાણી કહે તેમ કદી ન બને !

કન્યા—તેમ કરવામાં તમને શું અડચણ છે ?

મકવાણી—રાજની ચોરી કરી; ચોરીના માલ લઈ રાજની આગળ જઈ ઉભા રહેવું; અને મહોતના બારામાં પેસવું એ બે ખરાબર છે.

સહન—બાઈ તું એવો ડર રાખીશ નહિ. તને રાજ કોઈ પ્રકારનું નુકસાન નહિ કરે, પણ કિલટી શાખાશી આપશે.

મકવાણી—ચોરને સજને બદલે શાખાશી ! એ અન્યથા તો આજેજ સાંભળી. પછી કોણ જાણે !

કન્યા—તમે ચોરી ક્યારે કરી છો. તમે તો કહ્યો છો કે કોઈએ ગાંસડી ફેંકી; પછી ચોરીની વાતજ ક્યાં રહી ? વળી મહારાજ મધુરસિંહ ઘણા ઉદાર અને ન્યાયી છે.

મકવાણી—મેં ચોરી નથી કરી, પણ હું ચોરી કરવાને ધરાદે ગએત્રો ચોર તો ખરોજ કે નહિ ? અને જોણે આવી સુકોમળ બાળાને બાંધીને નદીમાં નાંખી હશે તે પણ કોઈ સાચો શત્રુજ હશે કે બીજું કંઈ ! શ્રીહરી જોનાર છે.

સહન—બાઈ શ્રીહરી જાણે આ વાત કેમ બની હશે, પણ વીરા બીજી બધી વાતો બાળુપર મુકી, મને મારા જીવન આધારની પાસે પોંચાડો ! જળ વીના માંછલું મરણ પામશે.

કન્યા—તમે જેમ બને તેમ જલદી એમને એમના પતિ પાસે મુકી આવો; વિલંબ ન કરો. આ કામમાં જેટલી દિલ થશે તેટલી તમને આગળ આવશે.

મકવાણી—બહુ સાર માતા સહનતારા તમને તમારા ઘર

સુધી અને તમારા પતીની પાસે પહોંચાડવા નહિ આવું; પણ ઉજ્જન નગરના દરવાજા સુધી પહોંચાડી જઈશ. હવે આ દાર મારી સ્ત્રિ માટે આપો ! મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો.

કન્યા—ભાઈ મારે તો દારે નથી જોઈતો ને કાંઈ નથી જોઈતું. વીરા તમે પહોંચાડના પડમાંથી સાચવીને બહાર નિકળો એટલે અધું પહોંચ્યું. હું ધારું છું કે, ઘણા વખતથી દેવીની સાચે દીલે ભક્તિ કરી છે તેનું ફળ મળવા બેઠું છે.

મકવાણી—તું મને ભાઈ કહીને કેમ બોલાવે છે ! હું તો તારો ધણી ! હશે ફિકર નહિ એકવાર આવી પડેલી પીડા દૂર કરવા દે; પછી એ તો છે છે ને છે.

મકવાણીએ વેન જોડી સહનતારાને બેસારી, ઉજ્જન તરફ હાંકવા માંડ્યું. તેજ વખતે કન્યા પોતાના આપને ઘેર વિદાય થઈ.

દિકરીને દુરથી આવતી જોઈ તેનો આપ ક્રોધ કરીને બોલ્યો, કેમ કુતરી ! પાછી આવી ?

મા—આમ કરાંઝીને શું બોલતા હશે ! જરા ધિરે બોલોને; માતાજીએ નહિ સંઘરી હોય.

આપ—પણ એ શિકોતરી શું સમજીને આવી હશે; આપણે એને ઘરમાં ધાલવાની તો ના કહી છે.

કન્યા—આપા હું તો ખજર કાઢવા આવી છું કે મારી માને દીકરો આવ્યો કે નથી આવ્યો ? આવ્યો હોય તો રમાડી આવું; અને ભાઈ પસલી લેતી આવું.

આપ—આ શંખણી શું બોલતી હશે ! કાલ આધા, ને આજ દીકરો હોય, તારી અફલ ક્યાં ફુટી ગઈ છે !

કન્યા—જેના આપની અફલ ફુટેલી હોય તે દિકરીની ક્યાંથી આખી હોય !

આપ—આને વારજો હોં ! આ વધારે ઓછું બોલતી આવી છે હોં ! હમણાં હું હતી નહોતી કરી નાંખીશ હોં !

કન્યા—હવે તમારો મારા ઉપર હક્ક શો રહ્યો છે કે મારૂં સાડાં યા ખુર કરી શકે ! જે માતાને બોલે મને મુકી છે, તે માતા જે ચ્હાય તે કરી શકે. માને બોલે સોંપીને પછી મારો, તો દીકરો બીકરો કાનમાં.

મા—બેટા તું આવી છું કેમ ? તે તો જરા સમજાવ.

કન્યા—માતાજીએ કહ્યું કે જા તારાં માઆપને બોલાવી લાવ અને

એક રાત્રિ કોઈ જાણે નહિ, તેમ આ ઘરમાં છુપાં રાખ્ય.

આપ—તારે એમ કહેને ! હું આટલું બધું કોપ્યો ત્યાં સુધી તું બોલીજ નહિ બેટા.

કન્યા—આપા તમે સાંભળવાની ઇચ્છા જણાવો ત્યારે બોલું; ત્યાં સુધી કોને જાણ કરવા બોલું.

આપા—ચાલો હું ને તારી મા બે તૈયાર થઈ આજને આજ આવીએ છીએ.

મકવાણી સહનતારાને લઈ ઉજ્જન તરફ આવે છે તે માર્ગમાં એક ઘોડેસ્વાર સુર્ય સમી કાન્તિવાળો, લખ્ખો રૂપિયાના પોશાગથી અને કરોડો રૂપિયાના શણગારથી શોભતો સામે મળ્યો. ઘોડેસ્વારની કાન્તિ જોઈ મકવાણી ભય પામ્યો; તેજ વખતે ઘોડેસ્વાર બોલ્યો કેમકે હરામી ચોર હગારા મચ્છરરાજ મકવાણી; આ રાજરાણી સહનતારાને ક્યાં ઉચકી ગયો હતો ? મકવાણીથી જવાબ ન દેવાયો અને થર થર ધ્રુજવા લાગ્યો. ઘોડેસ્વાર કહે કેમ જવાબ દેતો નથી ! ક્યાં લઈ ગયો હતો ! અને હજી અધુર પુર કરવા આગળ ક્યાં લઈને જાય છે ! મચ્છરરાજ મહોતના ભયથી મરણુનોલ થઈ ગયો. પણ સહનતારા બોલી, તમે કાણ છો ?

ઘોડેસ્વાર—હું અમરરાજનો સાચો સાથી; ગઈ રાત્રિયે ગુપ્ત થ. એલાં તમે રાજરાણી સહનતારાને શોધવા નિકળ્યો છું. હું આ પાપી મચ્છરરાજને મારી નાંખીશ અને તમને તમારા પતિના બેગાં કરીશ.

સહનતારા—તમે મારી વારે આવેલા વીરા ! એ મચ્છરરાજને મારશો તો નહિજ ! એ મને ચોરીને લાગ્યો નથી; તેમ તેણે મારો કોઈ પ્રકારનો અપરાધ કર્યો નથી.

ઘોડેસ્વાર—શાણી સહનતારા જાણે તમારો અપરાધ નથી કર્યો પણ અતી અધર્મનો કરનાર એ મકવાણી છે; હજારો જાણને ખોટી આશાઓ આપી ખાડમાં નાંખ્યા છે.

સહનતારા—ભાઈ સૌ સૌ પોતપોતાનાં લાગ્યાં ભોગવે છે; તમે તો ક્ષમા કરો અને વિદાયગીરી આપો.

ઘોડેસ્વાર—હુટ મચ્છરરાજ; જા ચાલ્યો જા !

ઘોડેસ્વાર ઘોડેથી ઉતરી સહનતારાને કહે તમે ઘોડા ઉપર બેસો. સહન કહે ના ભાઈ હું તો ચાલીશ, ઘોડે નહિ બેસુ. ઘોડેસ્વાર કહે બહુ સાર ચાલો, અને હું પણ તમારી સાથેજ ચાલીશ.

મકવાણી ઘેર આવે છે તેને દુરથી દેખી કન્યાએ પોતાના માતા

પિતાને સંતાડ્યાં, અને સુચના આપી કે, શું શું વાત થાય છે તે જરા ધ્યાન રાખીને સાંભળજો. મચ્છરરાજ આવી ઘરમાં બેઠો; તેને કન્યા કહે છે; કેમ સહનતારાને સહિસલામત પહોંચાડી આવ્યા ?

મકવાણી—હા. તેની શોધમાં નિકળેલા કોઇ રાજવંશીને સોંપીને આવ્યો છું.

કન્યા—બહુ સારું કર્યું વીરા.

મકવાણી—કુભારજી તને સો વાર સમજાવી કે વીરા વીરા ન કર ! તોપણ તે તું બૂલતી નથી.

કન્યા—વાર હવેથી વીરા કદી નહિ બોલાવું. ભાઈ કદીને બોલાવીશ.

મકવાણી—ભાઈને વીરા એતો એકજ થયું.

કન્યા—ત્યારે બાંધવ કદીને બોલાવીશ.

આ બંનેની રગઝગ ચાલે છે, તે કન્યાના માખાપ ચુપકાથી સાંભળે છે, તે વખતે મકવાણીના ગોર આવ્યા. કેમ ! શું ખટખટ ખટખટી રહી છે ?

મકવાણી—જૂવોને ગોર મહારાજ. આ ભાગ્યની ભળેલી ભામની તો મને ભાઈ કહે છે, વીરા કહે છે, બાંધવ કહે છે, અને એમ ખર નહિ હોય કે વરને વીરા ન કહેવાય.

ગોર—તમારું બોલવું અધટીત છે, અને એની સમજણ સાચી છે. જ્યાં સુધી લગ્ન થયું નથી, અરે લગ્ન તો શું પણ વિવાહ સંબંધ, ચાંદા વિગેરે કાંઈ થયું નથી; તો તે શું સમજીને તમને તે સગપણની રૂઢીમાં બોલાવે ?

મકવાણી—હા ખરાખર. તમારું કહેવું તો સોલ વાલ ને એક રતી છે. ત્યારે અત્યારે લગ્ન કરો ! ક્યાં મુદૂર્ત જોવા જવું છે. ક્યાં ગોરને બોલાવા જવું છે. વરતાવો મંગળ !

કન્યા—હે મહારાજ જોને કાંઈ આડું અવળું બધડિતા; ભાઈ બેનનાં લગ્ન થાય ખરાં ?

ગોર—ના તે તો ન થાય; પણ તું તેની બેન કેદહાડાની ?

કન્યા—આ માછીને બોલે મારાં માખાપે રમતી મૂકી તે દહાડાની. એ માના એ પોલીઆ એટલે દિકરા અને હું બોલે આવી એટલે દિકરી. બંને ભાઈ બેન થયાં કે નહિ ?

ગોર—હા બેન, થયું તો તેમજ; ન્યાય પક્ષથી જોતાં તો કયુલ કરવુંજ પડશે.

મકવાણી—શું કયુલ કરવું પડશે ગાયડા ! જરા બોલતાં શીખ !

બોલતાં ! જાણતો નથી કે આ મચ્છરરાજ મકવાણી હજી કુંવારા છે ? ન્યાતની જાતની, મોટી ઉમ્મરની અને કુંવારી કન્યા લઈ અંધ માયાપ દિકરો લેવા આવ્યાં, તે દિકરી ખુવે કે નહિ ?

કન્યા—ત્યારે શું મારાં માયાપને દિકરો નહિ થાય ? શું આ માતાજી બોલ્યાં તે જુઠું ?

મકવાણી—જુઠું, જુઠું, એકવાર નહિ પણ હજારવાર જુઠું ! માતાને ક્રૂતા, એતો આગળ ધરવાનું જોઈ છે, મોતીએ ચોક તો મકવાણી પુરે છે. આંધળાનો હજારમાંથી એક ઢેખાજો કુવામાં જાય તો તે તેર તેર ગાઉ ફરતો તાકોડી કહેવાય. કાગડાને બેસવું ને તાકને પકવું. સો જાણને બાધા આપીએ તેમાંથી કોકને ને કોકને તો ફળેજ, તે એના ભાગ્યેજ.

કન્યા—ત્યારે તમને ખબર શી રીતે પડે છે કે યજ્ઞમાનની અમુક ઇચ્છા છે ?

એટલામાં ગામમાંથી એક બ્રાહ્મણ આવ્યો. હે મકવાણી, એક તમારી ન્યાતનો કાલે રાત્રિનો આવી ખોટી થાય છે. તેની ખીના પણ આ કન્યાના બાપ જેવીજ છે. એને સત્તર વરસની દીકરી કુંવારી છે. એ દીકરી કેડે ત્રણ દિકરા આવીને ભરી ગયા હમણાં લઈ આવું છું.

મકવાણી—કેમ જોયું. હું શી રીતે માહિતી મેળવું છું તે જાણ્યું ! આ ગામના બધા બ્રાહ્મણો, આ મુજબ વડે મોજ કરે છે. હવે જોયા કર પેલી આવનાર સત્તર વરસની મુંદરીને કરીશ બાઈડી; અને તને કરીશ તેની લુંડી.

કન્યા—મને મારા બાપને સોંપી આવશે નહિ ?

મકવાણી—ના તે તો નહિજ બને; કારણ કે હું એમ બોલ્યો છું કે તેને પુત્રી તરીકે ફરી તમારાથી ગણાશેજ નહિ. વળી તે તો તારૂં સ્નાન કરીને ગયાં છે. હવે તો અહીં રહેવાનું અને મારી તથા મારી થનાર સ્ત્રીની સેવા ઉઠાવવાની.

ગોર જે અત્યાર સુધી મકવાણીની મહત્તા સમજતો હતો, દેવીનું દેવત જાણતો હતો; તે તો આભોજ બની ગયો. અરે આ શો ગજબ, શું આ પોગળજ ચાલે છે ! એટલામાં પેલો બ્રાહ્મણ યજ્ઞમાનને લઈ હાજર થયો. તેમને દુરથી આવતા જોઈ, મકવાણી જે સવારનો નાહ્યા ધોયા વગરનો કડાકુટમાં બેઠો હતો તે માથાના ગોખ પાસે બેસી આંખો મિચી ધ્યાન કરવા લાગ્યો. બ્રાહ્મણે આવીને કહ્યું, હે મા આ કોઈ પરદેશી તમારે પારે પોતાની આશા પરીપૂર્ણ કરવા આવ્યા છે. તેજ વખતે મકવાણી સામું જોયા

વિના ત્રિકાળ જ્ઞાતીનો ડાંળ કરી બોલ્યો.

અરે સત્તર વરસની શીકાતરીનો બાપ શું સમજ દિકરો લેવા આવ્યો હશે ! માજી તે શું કરે ! એ ડાકણ દુર થશે ત્યારેજ એના વંશની વૃદ્ધિ થશે. યજ્ઞમાન કહે હું સમજ્યો નહિ માજી ! ફેર જરા ધીમેથી બોલો તો આ સેવક સમજી શકે. મકવાણી કહે તારે સત્તર વરસની દીકરી છે, તે તારા કુળનો સંહાર કરવા આવી છે. તેનો ત્યાગ કર ! વળી વિશેષમાં તે તારી પાસે લેણું લેવા આવી છે. તેને સવાસો રૂપિયા આપી કોઇ દેવસ્થાનમાં સોંપી દે ! તેથી વળી મારી સેવામાં સોંપી જાય તો વધારે સાફ ! પેલી પ્રથમની આવેલી કન્યા તો કમકમી ઉઠી, તેનાં સંતાએલાં માતાપિતા પણ આ સધળો પ્રપંચ સાંભળી સળગી ઉઠ્યાં. મકવાણી માજીના રૂપમાં ધુણતો બોલ્યો; કેમ દિકરીને અહીં મેલી જાય છે કે નહિ. જ્યાં સુધી એનો અહિં ત્યાગ કરીને નહિ જાય ત્યાં સુધી પુત્રની ઇચ્છા રાખીશજ નહિ. તેજ વખતે સંતાએલો શુરો ઝડપ બહાર આવ્યો; અને મકવાણીને ચોટલેથી ઝાલી જખર આંટી પાડી બોલ્યો. દેવીને દીન કરી દાનતને હરામ કરનાર ડાકીઆ ! તારો અંત લાવું છું. એ ચાર લાતો છાતીમાં મારી પાંસળામાં હુંસા માર્યા; ગેર તથા બ્રાહ્મણ વિગેરે કહે હાં હાં હાં જવા દો જવા દો માતાજી કોપશે. કન્યાનો બાપ કહે દેવી તો કેઈના ઉપર કોપતાંજ નથી; એ મંમાયા તો જગતનું રૂંડુંજ કરે છે. આ હરામી અધર્મનો કરનાર છે. તે વખતે માજીના ગોખમાંથી ગેખી વાણી થઇ, જવા દો જવા દો મારશે નહિ. અપરધી છે પણ મારા નામથી દુનિયા ઠગી છે તેથી નિમિત્ત મારે લેવું પડે. વળી, એના પ્રપંચના પાસાથી, પાંચ કુટુંબ બ્રહ્મણના પોશાય છે. જે બ્રાહ્મણ મને અતી વહાલા છે. દેવીનાં વચન છે એમ માની તેને છોડી દીધો; તે વખતે મકવાણી બોલ્યો થવા દો થવા દો પાપીને પાપની સજા થવા દો. અરે હું અધર્મિ કાંઇ ન સમજ્યો; હવે આપ પોતપોતાને ઘેર પધારો; આજથી સંચપ્રપંચ ચાલશેજ નહિ. હવે તો ધૃષ્ટિરી કરે તેજ ખરું. પોતપોતાને ઘેર ગયાં. તે દિવસથી મકવાણીએ ઢાંગ ધતુરા કાઢી નાંખ્યા.

અંધકારસિંહ ઉલાસને ઉઠાવી ચાલતો થયો; રાજ સુમનચંદ્રના મોકલેલા માણસો નિરાશ થઇ પાછા આવ્યા. આ બનાવથી અતી ક્રોધ પામી સુમનચંદ્ર ગર્જના કરી બોલ્યો; અરે એવો કોણ નીચ હરામી મારા રાજ્યમાં પેદા થયો છે ! જેણે મારીજ ભણેજને લઈ જવાની હિમ્મત બીડી છે, તે મારી રૈયતની બેઠીઓની આખર કેમ રાખશે ! મારા

શુરા સરદારો પ્રમાદને દુર કરી પૃથ્વિના પડમાંથી પાપીને પકડી લાવો; અને અતી આનંદી, સહન કરતાં પણ વિશેષ વહાલી, ઉલાસને સહિસલા-મત લાવી મને સોંપો ! સેનાધિપતિ તમે પણ પાંચ પેગામ મોકલી, ઉલાસના પિતા આનંદમણને વિનય વાણીથી વિપરીત સમાચારની ખબર આપો હું પણ સાતસે સવાર સાથે નિકળું છું. રાજના હુકમને વગર વિલાંબે માન્ય કરીને સેનાધિપતીએ પાંચ પેગામ મોકલ્યા.

લાહોરમાં નિષ્કપટી નિરાભીમાની આનંદમત્ત દરબાર ભરી બેઠો છે; એક તરફ ન્યાયી ન્યાયાધિશ ન્યાય ચરચાવી અદલ ધનસાર આપે છે; બીજી તરફ બહાદુર વીર અભયમલ અસ્ત્ર શસ્ત્ર વિધાનું આરધન કરે છે. ત્યાં દુરથી પેગામ આવતા દેખી અભયમલ બોલ્યો, પિતાજી પિતાજી આ સામા આવતા માણસો મારા મામાના મોકલેલા હોય એમ ભાસે છે; એટલામાં તો પાંચે જણ પાસે આવી રાજના ચરણમાં પડ્યા. રાજ કહે ભાઈ ક્યાંથી આવ્યા અને શ્વાસ ભર્યા આવ્યાનું પ્રયોજન શું ?

પેગામ:—ભૂપતિ; અમે મુશ્કિલાદથી મહારાજ સુમનચંદ્રના મોકલ્યા આવ્યા છીએ; અને સમાચાર.....

રાજ—કેમ અચકાઓ છો ? શું સમાચાર છે ? શુભ સમાચાર છે કે અશુભ છે ? આજ ત્રણ દિવસ થયા મારો પુત્ર અભયમલ ત્યાંથી સ્વયંવરની સધળી શોભા જોઈ આવ્યો છે; અને તમે ઉંડા અપસોસમાં કેમ ઉચ્ચાર કરો છો ? બોલો ઝટ બોલો.

પેગામ—પૃથ્વિનાથ; બેન ઉલાસતારાને કેમ અધર્મિ ઉઠાવી ચાલ્યો ગયો; તે કોણ હતો તેની ખરાબર ખબર પડી નથી; રાજ સુમનચંદ્ર સાતસે ઘોડેસવાર સાથે બેનની શોધમાં નિકળ્યા છે.

અભયમલ—અરે આવા ઘોર ગજબનો કરનાર અતી અધર્મિ અંધકારસિંહ વિના બીજો કોઈ હોય નહિ. હું જો બોલું છું તે સત્ય છે એમ સમજજો.

રાજ—કોણ છે એ અંધકારસિંહ ?

પેગામ—સરકાર ભાઈનું બોલવું અમને વ્યાજબી લાગતું નથી. અંધકારસિંહ એ સુમનચંદ્રના સાળા છે.

અભય—પિતાજી મેં ત્યાં રહી સર્વની ચર્ચા જોયેલી છે. તેમાં તે લખાડ લુચ્ચાનો સરદાર મને અધમમાં અધમ માલમ પડ્યો છે. બહે સુમનનો સાળો છે પણ કરમનો કાળો છે. જાઉં છું બેનની શોધમાં.

રાજ—વિરા, અગિયારસે ઘોડેસવાર સાથે નિકળો ! ઝાડને પહાડ,

નદીને નદ, ગામને ગુફા ફરી ફરી ફ્રીદી, ફ્રીદી, કુલકુલી ઉલાસને લાઇ આવો, અને અધર્મિને હાથ પગ ખાંધી મારતા મારતા મારી પાસે રજુ કરો !

સાતસેં સવાર સુમનની સાથે અને અગિયારસેં સવાર અભયમલ સાથે મળી અદારસેં સવાર ઉલાસતારાને શોધવા અવનિમાં ધુમી રહ્યા છે, પણ સહનતારાની તો કોઇને ખબરજ નથી. સહનની સંભાળ લેનાર તો કોઇ જગતુંજ નથી. જે સવારને સોંપી મચ્છરાજ મકવાણી પાછો વળ્યો, તેના સામું નિહાળી જોતાં સહનને એમ લાગ્યું કે આ કોઇ દેવતાઇ પુરૂષ હોય એમ બાસે છે; જે છત્રી મેં દર્પણમાં જોઇ હતી તે અને આ નરની કાન્તિ મળતીજ છે; અરે મને દર્પણમાં દર્શન આપી જોખી અવાજથી એમ કહ્યું કે હું આવું ? દાસીના કહેવાથી, મેં કહ્યું હા આવ ? તે દર્પણમાં દર્શાવેલો પુરૂષ તો આ નહિ હોય !

શું કરું, શી રીતે પુછું, પરાયા પુરૂષ જોડે વાત કેમ થાય ! તન મન ને ધન સધળું અમરસિંહને અર્પણ છે, પણ પુછવામાં હું કંઈ દોષિત નહિ થઇ જઉં ! મને મકવાણી પાસેથી માગી લેનાર મારા દુઃખના ભાગિદાર આપ કોણ છો ?

સ્વામી—હું જે છું તે છું; મારી સાથે વિશેષ વાત કરવાનું પ્રયોજન નથી, વિશેષમાં મારી તરફનો તમારો ભય ધરવો નહિ.

સહન—મને અભય વચન આપનાર તમો.....મને મારા સ્વામિ પાસે લઈ જશો ?

સ્વામી—હા પતો મળશે તો પહોંચાડીશ.

સહન—અરે કેમ પતો ! વળી રાજનો પતો રાજના મહેલમાં. એજ ઉજ્જન નગરમાં, આ વહેતાં ક્ષિપ્રા માતાના કિનારા ઉપર.

સ્વામી—હા સાધવી, તમારું કહેવું ખરું છે, પણ તે તો તમારા ગુમ થયાની ગમગિનીમાં વૈભવ મુકી વનમાં ગયા.

સહન—અરે હાય હવે હું મારા માથાના મુગટને ક્યારે મળીશ.

એટલામાં વા ને વટોળ અચિંતો ચઢી આવ્યો; ધુળ કાંકરા ઉડવા માંડ્યા; સહનની આંખ મિચાઇ ગઇ; તેજ વખતે ઘોડે બેસારી; ઘોડાને આગા કરી; ચાલ જ ! અધોર જંગલમાં ઉતારી પાડ ! શબ્દ થતાં સપાટે ઘોડો ગગનમાં ચાલ્યો; શિતળ પવનની લેહેરો લાગવાથી સહન શુદ્ધિમાં આવી. અરે હું કેમ ઉડુ ઉડુ થઇ રહી છું. મને કોઇ વિમાનમાં બેસારી વિચરતું હોય એમ લાગે છે; એટલામાં તો ઘોડો પહાડની ટોચ ઉપર ઉતરી સંધ્યાકાળના સમયે સહનને ઉતારી સપાટે ચાલ્યો ગયો.

સંધ્યા સમયની શોભાને નીરખતી, શિખર ઉપર ઉભેલી સદન વિમા-
સણ કરે છે. અરે વા ક્યાં ! વટોળ ક્યાં ! મને મકવાણી પાસેથી મુકાવ-
નાર શોભિતો સ્વાર ક્યાં ! અરે આ અંગને અભય વચન આપનાર અનુ-
પમ શણુગારથી સમજાવેલા સ્વાર ક્યાં ! જરૂર એ પણ કેમ દગાખાજજ
હોવો જોઈએ. આમથી રાત્રિ સમસમાટ કરતી ઉજ્જેશને ઘેરવા ગર્જના
કરતી આવે છે; તેના ભયથી શ્રી જ્યોતિસ્વરૂપ સુર્ય ભગવન પેલા પહાડની
ખિણમાં પરાણે પેસે છે, ભયની વખતે સર્વ નિસ્તેજ થઈ જાય છે, જે
સુર્ય દેવતા સામુ પા પગ એક દ્રષ્ટિએ જોવાય નહિ, તે અત્યારે હું આખા
અણિસુદ્ધ અને ઝાંખા જોઈશું. અરે આવા મોટા દેવને પણ ભય છે, તો
મનુષ્યો ભયથી નિસ્તેજ થાય તેમાં નવાજ શી ! જરૂર હું ઉજ્જન નગ-
રની નજીકમાં હતી, પણ હવે મને બાસે છે કે હું હજારો ગાઉ ઉપર
ઉતરી પડી છું; આવી મને કાણ લાવ્યું હશે; શું કહું, કેમ કહું, ક્યાં જાઉં.
આ અંધારું થયું મારું; હવેતો પાસેના ઝાડ પણ જાણતાં નથી. શ્રી
હરી ધનબાગ્ય મારું અરે આ કરમ ક્યાં થઈયું હશે. નહિ નહિ કરમ
થડનારને! દોષ નથી પણ કરમ કરનારનો દોષ છે. અરે હું કેમ ભૂલું છું,
પ્રાણાધાર જંગલમાં ગયા છે તો મારે પણ જંગલજ સેવતું જોઈએ.
શિ ખાતરી કે જંગલમાં ગયા છે; તે ખબર કરનાર પણ પેણો ઘોડેસ્વારજ;
જે મને જંગલમાં મુકીને નાસી ગયો તે. હે સર્વેશ્વર શા અપરાધે
દાસીને દુઃખમાં નાંખી છે. શ્રીહરી શ્રીહરી શ્રીહરી. અમરસિંહ; અંગના
આધાર માથાના મળી અમરસિંહ, આનંદ માણવાના સમયમાં આચિંતો
ખેદ ખરો થયો. આપ ક્યાં હશે ? આપ શું જંગલમાં જતા રહ્યા છે;
મારા દુઃખે દુઃખ તમારે શા સાડ બહેરી લેતું પડે ? હવે તો રાત્રિ ધણી
ગમ્મ: રાધેસ્થામ, રાધેસ્થામ, રાધેસ્થામ; રાધેસ્થામ, રાધેસ્થામ.

અંધકારસિંહ—કેમ; શું વિચારમાં ગુમ થઈ ગઈ છે, કેમ નિયુ
જોઈ રહી છે ! જરા ઢિંચી નજર કરી; અવનિપતિ અંધકારસિંહને નિહાળ !

ઉલાસ—શું ઉંચું જોઈ, કેના સ.મું જોઈ; નિરંતર જેને અનિતી
પ્રિય છે એવો અધર્મિ અંધકારસિંહ, કાળા કર્મના કરનાર અંધકારસિંહ,
ઝેરતું પાન કરનાર પુરૂષો જરૂર ખેદ પમે છે; પરિણામે જેમાં હાની છે
એવું કામ સદ પુરૂષો કદી આરંભનાજ નથી.

અંધકારસિંહ—મને માણં વચન બોલનાર બાળા, રહેવા દે તારા
ચાળા અને હવે આ થનાર પતિનાં પ્રિતીથી દર્શન કર !

ઉલાસ—પાપ પ્રહિવળા પુરૂષો, ક્રોધળ વચનને સમજતા નથી, તેમ

હિત વચનનો અંગીકાર પણ કરતા નથી. અરે અંધ અંધકારસિંહ, કોડો મનુષ્ય જેની સહયતા કરનાર છે, એવી હું તેને અનાથ અમળાની પેરે જગલમાં લાવી, જીવન ગુળરે છે, તે કૃતિનાં ફળ ભોગવતી વખતે પારાવાર પસ્તાવો થશે.

અંધકારસિંહ—અરે ચુપ, ચાંપલી ! તું મને ઓળખતી નથી, હું મારો મહિમા જાણતી નથી, તને મારા પ્રાક્રમની ખબર નથી, મારા જેવો યુદ્ધિશાળી અને બાહોય માણસ બે હજાર યોજનમાં એક પણ નથી.

ઉલાસ—પરાભવ પાસે હોય ત્યારે યુદ્ધિશાળીની યુદ્ધિ અવળી થાય છે. વહેતા વહેજાના કિનારા ઉપર રહેલા ઝાડનો નાશ થાય છે, તેજ પ્રમાણે મારા સંબંધીઓનો વેગ તારો સમુજો નાશ કરશે.

અંધકારસિંહ—બકવાટ મુકી, મારી ઇચ્છાને તાબે થા; નહિ તો ઝાડે બાંધી, ગેરબંધથી ચામડુ ચિરી નાંખીશ.

ઉલાસ—પંજાબના પ્રતાપી રાજા, આનંદમલની પુત્રિ; અતિપ્રાક્રમિ અભયમલની બેન, અને દુનિયા જેના બળને વખાણે છે એવા દરંગદા-સસિંહની ભત્રિજાને ભય આપનાર ભુંડ ! સુખે સુવાની ઇચ્છા હોય તો મને મારા પિતાને ઘેર અગર મારા મ.મા સુમનચંદ્રને ઘેર પહોંચાડી દે]

અંધકારસિંહ—અરે અક્કલની ખારદાન ! પ્રૌઢ પ્રયાસ કરી પકડી અહિં સુધી લાવ્યો તે શું પાછી પહોંચાડવા ! નહિ અને નહિ અને હવે આ અંધકારસિંહ અલખેલી ઉલાસતારાને પરણી; સ્વર્ગના દેવતા દેવાંગન-એની સાથે વિહાર કરી જે સુખનો અનુભવ કરે છે, તે સુખનો લ્હાવો લેશે.

ઉલાસ—લ્હાવો લેશે ! લ્હાવો લેશે કે લ્હાજો લેશે; વીર પુરૂષથી પૈર કરી કોણ સુખે સુખ રહે છે ? કુવચના કાતરા કપાળે ઘસી કોણ આનંદ પામ્યું છે ? દિપકમાં પડી કેટલાં પતંગીઆં જીવે છે ? જ્યારે મારા સર્વ સંબંધીઓ કોપશે ત્યારે; સમુદ્રમાં પડેલા નરને કંઈ આધાર મળતો નથી, તેમ તને બચાવનાર પૃથ્વિના પડમાં કોઈ નહિ મળે.

વિરખાળાનાં વચન સાંભળી અંધકારસિંહ ઉઠી ઉભો થઈ સિંહ સ્થિતિ ઉપર ચોટ્ય મારે તેમ તલપી ક્રોધ કરી બોલ્યો; કેમ ! મારે આધિન થાય છે કે નહિ ? શું કહું ! અંતરની આશક્તિથી તને કાંઈ કરી શકતો નથી. કાર્ય કરીને પાછળથી પસ્તાવો કરવો પડે તે કામ ન કરવું તે સાર છે. તને મારીને મારે નિરંતર રોડું પડે; પારાવાર પસ્તાવો કરવો પડે. ઉલાસ અતી ઉલાસમાં હું તને કિચકી લાવ્યો છું. હું એમજ સમજી છું કે સ્વર્ગ મૃત્યુ ને પાતાળમાં તારો શિવાય કોઈ મને સુખ દેનાર નથી.

ઉલાસ—હા, અને તારે પણ નિશ્ચય સમજવું કે, ત્રિલોકમાં તારા શિવાય કોઈ મને દુઃખ દેનાર નથી.

અંધકારસિંહ—હું બોલતે ગળુગારતો નથી, તેમ તું વધારે બોલ્યેજ નય છે. હવે તો તને મારી નાંખવી તે શિવાય બીજું કંઈ હું સાડું સમજતો નથી.

ઉલાસ—લાચાર છું કે, મારી પાસે હથિઆર નથી, નહિતો તારા જેવા હજાર અંધકારસિંહના કકડા કરી કુતરાંને ફેંકી ચાલતી થાઉં.

બંનેની ધમાધમીમાં, સવાસો બ્રાહ્મણનું ટોળું ત્યાં આવ્યું. પંચકેશથી શોભતા, હાથમાં પંચપાત્ર જગલમાં પોથીઓ, ખભે ઝોળીઓ ને મુખેથી હર હર શંભુ, હર હર શંભુ ભજતા ભજતા ત્યાંથી જતા બેઠ; ઉલાસે પુછ્યું, હે મહાત્માઓ આપ ક્યાં પધારો છો ?

બ્રાહ્મણ—અમો જગા કરવા નિકળ્યા છીએ, ચાલતાં ચાલતાં જ્યાં પવિત્ર જગા જણાશે. ત્યાં મુકામ કરીશું, એક બે રાત્રિ રહી વળી ત્યાંથી આગળ ચાલીશું, ફેર પવિત્ર ધામમાં ધામા નાંખીશુ.

ઉલાસ—મહાત્મા જનો, અમુક જગાએ ધરતી પવિત્ર છે ને અમુક જગાએ ધરતી અપવિત્ર છે, એવું આપ શી રીતે સમજી શકો છો ? મારી બુદ્ધિના પ્રમાણમાં તો ધરતી માતા સર્વ જગાએ પવિત્ર છે. સાકરની પુતળી સર્વાંગે ગળીજ હોય છે.

બ્રાહ્મણ—ખેન એ તમારી સમજણ સાચી છે. પણ સાકરની પુતળીને ભૂલ્યથી મદીરાનો સ્પર્શ થયો હોય તે ધર્મની હાનીના બાદે કરી, અને ઝેરી પદાર્થનો સ્પર્શ થયો હોય તો તે પ્રાણની હાનીના ભયે કરી ખવાતી નથી. તેમજ સંગે કરી સર્વ પદાર્થ અપવિત્ર અને અમક્ષ થાય છે. ગંગાજી સદા પવિત્ર છે, પાપને નાશ કરનાર છે, પણ જ્યાં શ્મશાન બોમી હોય ત્યાં સ્નાન કરવાથી માત્ર નાહ્યા જેટલોજ સંતોષ થાય છે. જ્યાં દેવસ્થાન હોય, જ્યાં કિનારે ઋષિઓએ તપ કરી આશ્રમો બાંધ્યા હોય એવા પવિત્ર ઘાટ ઉપર ન્હાવાથી આપણું મન એમ સાક્ષિ પુરે છે કે, બસ હવે આપણું સઘળાં પાપ બળી ગયાં, જે જગામાં વિષ્ટા પડી હોય તે જગાએ આસન ગોઠવી જમવા બેસાતું નથી.

ઉલાસ—મહાન પુરુષો; હું આપના મુખથી મધુરી અને હિતકર વાણી સાંભળી, આનંદ પામી છું. વળી આપ જો મને થોડે સુધી સાથે રાખશો તો હું સૌતી સેવા ઉઠાવીશ અને એવી પવિત્ર જગામાં રહી, પવિત્ર થઈશ.

અંધકારસિંહ—ખખડદાર બ્રાહ્મણો ! જો એને અહીંથી લઈ

ગયા છે તો તમને એકે એકને જમપુરીમાં પહોંચાડી દઇશ.

અંધકાર—અરે શું જુઓ છો; આપણા ગુરૂ પાસે શ્રાપ દેવરાવી, આ લુચ્ચાના સરદારને ખાળી ભસ્મ કરાવો. (અંધકારસિંહ નાહો.)

ઉલાસતારાને લઇ ઋષિયો આગળ ચાલ્યા. રમણ્ય જગામાં મુકામ કરતા, રનાન સંધ્યાદી કર્મ કરતાં ફળાદી અંધાર કરતા ચાલ્યા જાય છે. ઉલાસતારાની દીકરીની પેરે સંભાળ રાખે છે, ઉલાસ પણ પોતાનાથી અને તેટલી રૂષિની સેવા ઉઠાવે છે, પ્રસંગોપાત મંડળના ગુરૂ ઉલાસને કિતમ ઉપદેશ આપે છે. એમ કરતાં એક મુકામ પહોંચી તળેટીમાં પડ્યો. ઋષિની આજ્ઞા લઇ ઉલાસ સંધ્યાકાળ સમયે પાણીના ઝરામાં સ્નાન કરવા ગઇ છે. પવિત્ર જગાશયનાં નામ દઇ જળમાં ઉપકાં મારે છે, ઇશ્વર રમણ્ય કરતી જાય છે; તે વખતે કંડો જોણે મૂક્યો નથી એવો જુલમી અંધકારસિંહ આવી ઘોડાને પાણીમાં ઉતારી, અજાણને ચોટ-લેથી ઝાલી ખિંચી ઘોડાના ઉપર નાંખી નાહો. અરે કોઇ દોડો ! હે ઋષિ મહાત્માઓ દોડો ! આ પાપી પાછો મને પકડી જાય છે. તેજ વખતે અગિયારસે ઘોડેસ્વાર સાથે નિકળેલો અભયમલ સામે આવ્યો, અને અંધકારસિંહને ઘેરી ગર્જનાં કરી બોલ્યો ! ખાળાને બળાત્કારથી બાંધી લઇ જનાર જનાવર કોણ છે ? અને જેને તું લઇ જાય છે તે, ઉલાસનો નથી ?

અંધકારસિંહ—તું કોણ છે, મારા કાર્યમાં ખલેલ કરનાર ! દુર રહે માર્ગ આપ હું પ્રતાપી અંધકારસિંહ અને કન્યા તું કહે છે તેજ છે.

અભયમલ—હાય ! ઘણે દિવસે ઘેર કર્મનો કરનાર હાથ ચઢ્યો છે. મહોતના બારામાં પડેલા પાપીઆ હવે એક પળ પણ તું જીવવાનો નથી. હું અભયમલ એ ઉલાસનો ભાઇ છું.

અભયમલનું નામ સાંભળતાંજ ઉલાસને નાંખી દઇ; બારીક છિદ્ર-માંથી પારો પસાર થાય, તેમ જોતજોતામાં સઘળા ઘોડેસ્વારની વચમાં થઇ ચાલ્યો ગયો. અરે ક્યાં ગયો ક્યાં ગયો ! એ જાય એ જાય,

“ અંધારાની બાંધી એ ” ગયો તે ગયોજ ગયો.

ઉલાસ—વિરા અભયમલ, ભણે હુટ ગયો, એ પાપીનું પાપ એને મહોતના બારામાં ખિંચી લાવશે, પણ ભાઇ હવેતો મારી ફિકર કરો.

અભય—એન હવે આપણે ઘેર ચાલો; આપણા માતા પિતા તને જોવાની આતુરતામાં અન્નની આપડી રાખી બેઠાં છે.

ઉલાસ—ભાઇ. અહિંથી થોડે દુર પાણીનો ઝરો છે; જે જગ્યામાં રનાન કરતાં આ પાપી મને ઉચકી લાવ્યો હતો, ત્યાં મારા વસ છે,

તે મને ધારણુ કરવા દો; વળી તેની પાસે જત્રાણુ ઋષિ મહાત્માઓનો મુકામ છે, જેની રક્ષાયતાવડે હું અત્યાર સુધી નિર્ભય રહી છું. તેમને તમારા મળ્યાના સમાચાર આપી, આશીશ લઈ જઈએ તો સારું.

ઉલાસના કહેવા પ્રમાણે અભયમલ પોતાના સવાર સહિત ઋષિમંડળ તરફ પગલાં ભરે છે. અહીં ઉલાસને જરા વિલંબ થયો જાણી ગુરૂએ એ ચાર શિષ્યને આજ્ઞા કરી કે, હે ભાઈ દિકરી ઉલાસતારા સ્નાન કરવા ગઈ છે તેને ઘણીવાર થઈ માટે એ ચાર માણસ જઈ તપાસ કરો કે તે કોઈ પ્રકારની પિડામાં તો નથી પડી !

આજ્ઞા થતાં ત્રણ બ્રાહ્મણ તરત દોડ્યા. ઝરે આવતાં ઉલાસતો દીઠી નહિ, પણ તેનાં અમુક વસ્ત્ર કિનારે પડેલાં જોયાં; તે લાવી ગુરૂની પાસે મુક્યાં. ગુરૂ કહે અરે આ શું ! એ અનાથ અજાણા ક્યાં ગઈ, ઉડો તપાસ કરો દોડો ! કોઈ પાપી હરણુ તો નથી કરી ગયો. એટલામાં ઉલાસતારા આગળ આવી ગુરૂના ચરણમાં પડી બોલી; પુત્ર્ય પિતાશ્રુ જે અંધકારમંડળના પંજમાંથી આપે મને છોડાવી હતી તેજ પાપી આજે સંધ્યાકાળને સમયે હું ઝરામાં સ્નાન કરતી હતી ત્યાં આવી મને એક વસ્ત્રની પહેરેલી બિના વસ્ત્રવાળી જળમાંથી ઉચકી ચાલતો થયો. થોડે દુર જતાં મારા મુખાગ્રે મારી શોધમાં નિકળેલા મારા ભાઈ અભયમલનો મેળાપ થયો; તેણે મને મુક્ત કરી પાપીને મારવાની તૈયારી કરી; મારા ભાઈની ઝડપ ચુકાવી ઝુડ જતો રહ્યો છે. મારા વડિલખંધુ અભયમલના આપના ચરણમાં પ્રણામ છે. અભયમલ કહે મહાત્મા મારા અગિયારસે ઘોડેસ્વાર સાથે આપના ચરણમાં પ્રણામ છે. વળી આપે મારી બેનનું દિકરીની પેરે રક્ષણુ તથા પાલન કર્યું તે બદલ હું સદાને માટે આપનો આભારી થયો છું. કોઈ સમયે ફરતા લાહોર તરફ આવજો, અને આપની પવિત્ર મૂર્તિનાં મારા સુજ પિતાને દર્શન કરાવજો હવે અમને રજા આપો. ગુરૂ કહે બાહુ સારું ભાઈ પધારો, આ તમારી પવિત્ર બેનને સારો સદપાત્ર રાજકુમાર જોઈ વરાવજો; મેં તેને પતિવ્રતા ત્રિયોના ધર્મ સમજાવ્યા છે. હું ધારું છું કે આ કન્યા તમારી તથા તેના સાસ-સના પક્ષની સાત પેઢીનો આદાર કરશે.

અભયમલ—આપની આશિશ માથે ચઢાવું છું. પુત્રિયોનું પવિત્રપણું અને પતિવ્રતપણું જોઈ માતા પિતા સંસારમાં સુખે રહે છે, અને સ્વર્ગમાં સદા આનંદ કરે છે. આપ મારી બેન ઉલાસનો સ્વયંવર રચાવ ત્યારે જરૂર પધારજો અને પરણેલા વર કન્યાના જોડાને આશિર્વાદ આપજો.

ગુરના ચરણમાં નમન કરી સર્વ વિદાય થયાં; માર્ગમાં અભયમલ પુછે છે એન ઉલાસતારા; અતી પાપી અંધકારસિંહ તમને લઇ જવા શી રીતે શક્તિમાન થયો ? મામા સુમનચંદ્ર તમારું રક્ષણ કેમ ન કરી શક્યા ?

ઉદાસ—ભાઈ, એન સહનતારાને અમરસિંહ સાથે વળાવતાં જ્યારે સર્વ પાછાં ફર્યાં ત્યારે મેં મારા રક્ષણને માટે રહેલા પચાસ ઘોડેસવાર સાથે; સામી રાત્રિ પડવા થઇ હતી તોપણ એનના રનેહને લઈને આગળ જવા આતુરતા બતાવી. મામા તથા મામીએ મને ઘણું સમજાવતી, પણ અમર સાથે વરેલી સહનતી શોભાને નિહાળતાં તૃપ્ત નહિ થએલી હું; બોલને નહિ ગણકારી સાથે સાથે ચાલી. વહેલાં પાછા વળજ્જો. વધારે દુર ન જશો બાણીયા; એવાં મારાં પ્રકાશ મામીનાં વચન સાંભળતી સહનથી વાતમાં ગુમ થએલી હું પાંચેક ગાઉ સુધી આવી. રાત્રિના પડવાથી નિર્ભય જગા પણ ભયંકર થાય છે, એમ જાણી, અમરસિંહે મને પાછા વળવા સહનને સાંનમાં મુચના કરી. મારા પચાસ રક્ષક સાથે રથમાં બેઠેલી હું પાછી વળી ગાઉ ત્રણેક આવી તે વખતે અચિંતી કિકિયારી થઇ. મારા તથા સામાના સિપાઈઓ તલ્લવારથી કાપાકાપી મારા-મારી કરવા લાગ્યા, તે વખતે જીવવાન જોઈએ મને રથમાંથી ઉતરી ઘોડે આડી નાંખી દોડ્યો, તેણે સુર્યોદય થયા વિના ઘોડાને અટકાવ્યો નહિ. સવાર થતાં જોયું તો અંધકારસિંહ નજરે પડ્યો. પ્રયોજન પુછતાં પોતાની દુષ્ટ વાસના દર્શાવી. ઘોડા દિવસ મને માર મારી હેરાન કરી; છેવટ મહાત્માએ મને દુઃખથી મુક્ત કરી.

ઉલાસતારા તથા અભયલ વાત કરે છે, તેવામાં સાતસેં ઘોડેસવાર સાથે સુમનચંદ્ર સામે મળ્યો. સુમનને જોઇ અભય ઘોડેથી ઉતરી પ્રણામ કરી બોલ્યો. મામા શ્રી જગદંબાની કૃપાથી એન ઉલાસ હાથ લાગી છે. ઉલાસે મામાને નમસ્કાર કરી કહ્યું મામા મેં તમારું કહેવું ન માન્યું, ને હઠ કરી આગળ વધી તેનાં માઠાં પરિણામનાં ફળ મારે આપવાં પડ્યાં.

સુમન—પણ એટલે તને હરણ કરી લઈ જનાર પાપી કેણ હતો ? અને તે ક્યાં છે ?

ઉદાસ—મામા, એન સહનતા મામા અંધકારસિંહ અને તે મારા ભાઈના મેળાપ થતાં મને મૂકી જીવ લઇ નાશી ગયા છે.

સુમન—(દાંતમાં આંગળી ધાલી ખુબ દખાવીને) હે ! આવું ઘોર કર્મ કરનાર એ અંધકાર ! નક્કી અંધકાર તે તો અંધકારજ. ધન્ય છે નામના પાડનારને, અરે પાપી અંધકારસિંહ હવે તું જીવતો શી

રીતે રહેવા વાળો છું ! મારી બાણેજને લઈ જવાની હિમ્મત બીડનાર અમાગી, તું બીજું શું ન કરે ! હાય !

અભય—મામા; હવે એ સંબંધી વિમાસણું કરવાનું રહ્યુંજ નથી. એની જીવનદોરીએ મારા હાથમાંથી ખિંચી લીધો છે, પણ થોડે કાળે એ કૃતધ્વી માણસ ખુરી હાલતે મરશે.

એક એકના હૃદયને દિલાસો આપતા અને પંથ કાપતા બેડ, લા-હોર આવી પહોંચ્યા. નઅ થોડે દુર રહ્યું ત્યારે અભયમથ્તે પિતાને શુભ સમાચાર કહેવા, પાંચ સવારને દોડાવ્યા. રાજા આનંદમલ એન ઉલાસનું આવવું સાંભળી અતી હર્ષ પામ્યો, અને રાણીવાસમાં વગર વિદાએ સમાચાર કહેવરાવ્યા. રાણી **વિનોદમતી** ઉલાસને આવતી દેખી ખુશી થઈ, અને દિકરીને આલિંગન કરી બોળે બેસારી. એન સારાં તો છો ?

ઉલાસ—હા માતાજી હાલ તો આનંદમાં છું, પછી તો પરમેશ્વર જાણે, પણે પણે પ્રાણીને શું શું આવી પડે છે, તે કહી શકાય નહિ.

વિનોદ—દિકરી ! એ તો ઉડી સમજણુની વાતો છે. કેમ તારા લગ્નની તૈયારી કરીશું કે નહિ ? હું તો ધાડું છું કે હવે સ્વયંવર રચાવી દેશ દેશાન્તરના રાજાઓને બોલાવી, મંડપ ભરાવી તને પરણાવવી. જે રાજાને તું પસંદ કરે અને વરમાળા પહેરાવે; તેની સાથે તારાં લગ્ન.

ઉલાસ—માતાજી. રાજાઓને તેણેવો તેની સાથે રાજકુમારોને પણ તેડાવજો, અને અમરસિંહને તો જરૂર.

વિનોદ—કોણ છે, અમરસિંહ ! તેને યદ કરવાનું શું કારણ છે ?

ઉલાસ—માતાજી; કેમ ભૂલો છો, અમરસિંહ એન સહનના સ્વામિ.

વિનોદ—હા હા, હું ભૂલી, તે તો પ્રથમથીજ આવશે, કારણકે આપણા નજીકના સગા થયા, એટલે ઘણું કાર્ય તો એમની સલાહ લેઈને કરવું પડે. આજ હું તારા પિતાને વાત કરીશ, વળી તાકડે તારા મામા પણ આદિ આવેલા છે.

વિનોદ રાણીએ વિનોદ વાણીથી રાજા આનંદમલને કહ્યું સ્વામિ, અતી ઉલાસ પમાડનારી, આપણી પુત્રિ ઉલાસતારા હવે વરવા જેવી થઈછે; માટે મારી ધારણા એ છે કે, રૂડો સ્વયંવર મંડપ રચાવી તેનાં લગ્ન કરીએ તો સાર.

રાજા—હા, હું પણ એજ વિચારમાં હતો; ગઈકાલેજ તમારા બાઈ સુમનચંદ્રને તે વાત હું કરી ચુક્યો છું. સારો શુભ દિવસ જોવરાવી મંડપનું મુકૂર્ત કરાવરાવીશું. અને તેજ દિવસે સર્વ રાજાઓને પત્રિકાઓ લખી મોકલીશું.

વિનોદ—પતિ. મંડપ રચના એવી રચાવો કે, અત્યાર સુધીમાં કેટલું સ્વયંવરની શોભા તેની ખરેખર ન ગણાય

રાજા—ધૈર્ય ધૃષ્ટિ હશે તેમ બનશે, પણ મનમાં તો એમજ છે કે, સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ શોભાયમાન મંડપ તૈયાર કરવો.

ખીજે દિવસે સવારમાં રાજા સુમનચંદ્રની સલાહ લઇને વિદ્વાન બ્રાહ્મણને બોલાવી, રાજાએ, શુભ મુહુર્ત પુછી, સભામાં જાહેર કર્યું પ્રધાનજી; બેન ઉલાસતારાને વરાવવા સ્વયંવર મંડપ રચાવો, તેમાં પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચિ, સર્વોત્તમ શોભા કરવી; સકળ રાજાઓને અમંત્રણ કંકોત્રિ મોકલવી, એ સધળા કાર્યમાં જે જે માણસોની યોજના કરવી ઘટે તેમની કરો, અને અવસરે સધળી તૈયારી થાય તેને માટે પૂર્ણ કાળજી રાખો !

રાજાનું ફરમાન થતાં પ્રધાને સધળી તૈયારી કરવા માંડી, દરેક જગાના કામ તેના લાયક માણસને સોંપી કાર્ય શુભ મુહુર્તમાં શરૂ કર્યું સવાપાંચ યોજન કરતી જમિન સુવર્ણથી લિપાવી મંડપને માટે તૈયાર કરાવી. તેની આસપાસ ફરતી રૂપાની જગમગતી જાળી રચાવી, મંડપના મધ્ય ભાગમાં સવાપાંચ હાથ ઉંચા ત્રણ ત્રણ હાથને છેટે બે સોનાના થાંભલા નંખાવ્યા, મંડપમાં પેસતાં, જમણા હાથ તરફ સર્વ દેશના રાજાઓનાં તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે સિંહાસનો ગોઠવ્યાં, ડાબી બાજુ પર લાકડાનાં રૂપાથી મઠીને સરળ આસન સાધુ પુરોહિ, યોગી, સંન્યાસી, ઋષિ, રાજના વિદ્વાન બ્રાહ્મણો તથા નગના શાહુકાર ગ્રહસ્થાને સ્વયંવર જોવા બેસવાને હારબંધ ગોઠવ્યાં. જે બે સોનાના થાંભલા ઉભા કર્યા તેની પાછલી બાજુ પર ઉંચે, રાણી વાસની તથા નગની આમંત્રણથી જોવા આવનાર કુળવાન સ્ત્રીઓને માટે બેઠકો રચાવી. આ પ્રમાણે ઉત્તમ શોભાયમાન સ્વયંવર મંડપ રચી પ્રધાને રાજાને ખબર આપી, તેજ વખતે રાજાએ અભયમલને તથા સુમનચંદ્રને સર્વ રાજાઓને નિમંત્રણનું ફરમાન કર્યું. રાજા સુમનચંદ્રે સકળ દેશના રાજાઓને વિનય વચનથી કંકોત્રિયો લખી, અને ખીજે દિવસે દિશા દિશા પ્રત્યે બ્રાહ્મણોને મોકલ્યા. ઉલાસના સ્વયંવરની કંકોત્રિયો લઈ ઉદ્વાપથી બ્રાહ્મણો વિદાય થયા.

રાજા સુમનચંદ્ર આનંદમલને કહે છે; હે પુણ્ય વડિલ, આપે નિમંત્રણ તો લખાયાં, પણ સ્વયંવર શા પ્રકારથી સજ્જવાનો છે ?

આનંદમલ—શાણા સુમનચંદ્ર પ્રકાર કેમ પુછો છો ? શા શા પ્રકારના સ્વયંવર હોય છે, તે જરા મને દર્શાવો ?

સુમન—રાજા પ્રકાર તો એ કે, એક તો સ્વધર્મજ્ઞ સ્વયંવર, એટલે

રાજાનાં ૩૫ જોષ, ગુણ લક્ષણનું વર્ણન સૌભાગ્ય કન્યા વરમાળા પહેરાવે. બીજી અમુક સરતે રાજા પ્રાકૃમ કરી બતાવે તે કન્યાને વરવા લાયક થાય. જેમ મત્સવિધી અર્જુન સહિત પાન્ડવો દ્રૌપદી વર્ષા, અને ધનુષ તોડી શ્રી રામચંદ્રજી સિતાજી વર્ષા.

આનંદમલ—હીક, હું સમજ્યો; તમે જેમ કહોછો તેમ મારા વિચાર મારા પુત્ર અભયમલના કહેવાથી સ્થિર થયો છે. સાંભળો હું રચના બતાવું.

મંડપના મધ્ય ભાગમાં બે સોનાના થાંભલા ઉભા કર્યા છે. સોળ શણગાર સજ્જી ઉલાસતારાને તે બે થાંભલાના વચમાં ઉભી રાખવી; તેના અંગની ડાબી બાજુના થાંભલા સાથે તેને સજડ કરવી; તેના ડાબા કાનમાં અમુલ્ય હીરાથી જડીત એક જાલ પહેરાવવી, તેના નિચેના ભાગમાં કુંદનની ગોળાકાર કડી, જેમાંથી એક બ્રમર ઉડતો પાર જઈ શકે તેવી રાખવી; તે કડી સિધી અને સ્થિર રહે તેને માટે સોનાનાં તારનો એક છેડો કડીએ અને બીજો છેડો જમણી બાજુના થાંભલા સાથે સજડ કરવો. સવાસો કદમને છેટેથી, જે રાજા બાણ નાંખી કડીની પાર કાઢે, તેને કન્યા વરમાળા પહેરાવે. નાંખેલું તીર કડીના વચમાં થઈ ન જાય, તેને માટે પણ ભય વચન રાખ્યાં છે, જેથી સર્વ રાજાઓ “વાગ્યો તો તીર નહિ તો તક્રો” કરી વૃથા વખત ન ગાળે. નાંખેલું તીર સરત પ્રમાણે કડી વિધે નહિ, ને ઉલાસને વાગે તો તે રાજા સદા સેવક થઈ ઉલાસની હજુરમાં રહે. બીજી ન વિધે ને ન વાગે, માત્ર બંને થાંભલાની વચમાં થઈ જાય તો તે રાજાને સાત પખવાડીઆં મારા કેદખાનામાં રહેવું પડે. ત્રીજી ન વિધે. ન વાગે, કે ન થાંભલા વચમાં જાય; પણ કદાચ થાંભલાની બાહારની બાજુથી પસાર થાય; તો તે રાજાને વસ્ત્ર સહિત તેલમાં સ્નાન કરી કપાળે કોયલા ઘસી, નમ્રની બકાર નિકળવું પડે.

સુમન—વાહ ! ધણુંજ સાડ; આતો તમે અજબ રીત બોળી કાઢી. પુરો બાણાવળી હશે. તેજ બેન ઉલાસનું પાણી મહણુ કરશે.

રાજા—શાણુ સુમન; આ યુક્તિ તમારા બાણેજ અભયમલે બોળી છે.

સુમન—શાબાશ છે, તેની બુદ્ધિને, એણે ખુબ અકલ વાપરી છે. ક્ષત્રિયોનું વિદ્યાભજન જોવાનું ખરેખર ઠેકાણું આ છે.

આ સમજી મોજનાની ખબર ઉલાસને મંડપ જોવાથી પડી. કેટલુંક તેણે તકથી અનુમાન કર્યું, અને કેટલીક માહિતી મામાથી મેળવી. ઉલાસ આવી બની પિતાને પ્રજ્ઞ કરે છે. પિતાજી, તિરને તાકોડી તો

કોઇ બિલ્લ, વાધરી, રસ્તાનો જનાર હોય માટે, તેને મારે વરવુંજ પડશે ?

પિતા—ના દિકરા ! તેમ તે બને ! મંડપમાં આવેલા રાજાએ અને રાજકુમારોમાંથીજ કોઇ તે પ્રાકૃત કરનાર નિકળશે. વળી એમ તારે નક્કિ સમજવું કે ખરા રાજાથીજ વિના ખીજથી આ કામ બનેજ નહિ.

ઉલાસ—પિતાજી ! જેવું મેં જોવાને પણ ઇચ્છતી નથી, એવો અ. ધર્મિ અંધકારસિંહ, તે કામ કરવા હિમ્મત ભિડે, તો હું તેને વરીશ નહિ.

સુમન—એન ઉલાસ ! આવા સંકલ્પ વિકલ્પ આ માટે કરવા પડે; એવી નીચ બુદ્ધિના માણસ પાસે સાચી વિદ્યા હોયજ નહિ. કદાચ તે કામ કરવા જશે તો, સદા તારો ગુલામ થઇ રહેશે.

ઉલાસ—એવા પાપીને ગુલામ તરીકે, અને વિશેષમાં વિષ્ટા વાળનાર ભંગી તરીકે પણ હું જોવા ઇચ્છતી નથી.

અભય—એન ! તમારે તે વાતે સંકોચાવું નહિ, તે અહિંયાં તો આવનારજ નથી, અને કદાચ આવશે તો, મારા બાહુબળથી તેના આત્માને જમપુરીમાં મોકલશે.

ઉલાસ—ખડુ સારૂ વીરા; આપણા કાર્યમાં ખસેલ ન થાય તેવી રીતે વર્તન કરવું. અમરસિંહને કંકોત્રી મોકલી કે કેમ ?

અભય—એન ! અમરસિંહને સૌથી પ્રથમ મોકલી છે, તેમાં મહારાજા મધુરસિંહ અવસરે આવે, પણ અમરસિંહ એન સહનને લઇ વહેલા આવે એમ દર્શાવ્યું છે.

ઉલાસ—મામા ! મારાં મામી તથા ખીજ આપણા સંબંધીઓને વેળાસર તેડાવવાં એમ મારી મરજી છે.

આનંદ—દીકરી ! ખડુ ડાહ્યાપણ કામનું નહિ ! સૌ આવશે. થાય તે જોયા કર; જ તારી મા પાસે.

પિતાના વચનને માન આપી ઉલાસ ઉઠી ચાલી, અને પરણવાના હર્ષમાં, હરતી શરતી, આનંદ કરતી; મતા વિનોદમતી સાથે વિનય વચનથી વાતો કરવા લાગી.

વિનોદ—એટા ઉલાસ ! આજે તું કાંઇ ખડુ હર્ષમાં કુલાઇ જતી હો, એમ લાગે છે. વરવાના દિવસ દોડતા આવે છે, તેથી કે શું ?

ઉલાસ—માતા આપ મોટાં થઇ, બાળકની હાંશી શું કરો છો ! પરણવાની આતુરતા તો સર્વને હોય, પણ માતાજી, એતો કાંઇ.....

વિનોદ—શું છે એન ? કાંઇ કહીને કેમ બોલતી અંધ રહી જે તારા મનની મુઝામણ હોય તે મને કહે ?

ઉલાસ—માતાજી, જે પુરૂષ પ્રાક્રમ કરે, તે મને વરે ?

વિનોદ—હા, એ સધળી ગોઠવણુ, તારા પિતાએ મને સમજાવી છે.

ઉલાસ—માતાજી; કાણો કે કુખંડો; વાકો કે વળેલો; કાળો કે કદમ્બ હોય, તો પણ.....તે કમુલતો કરવોજ પડે ! રઢિયાળો, રૂપાળો, રંગીલો, અલ્પ-બેલો, વરણાગીઓ વર વરવો, એ આશા તો અંતરમાં મુઝાયાજ કરે કે નહિ ?

વિનોદ—બેન; એ વાતે તારે ચિન્તા કરવીજ નહિ. શ્રી હરી ગુરુતે જોડું મેળવશે. જે એવો પ્રાક્રમી બાણાવળી હશે, તે સકળ સદ્ગુણ સંપન્ન હશે; તેમ સ્વરૂપવાળો પણ હશે. અર્જુન અને રામચંદ્ર જેવોજ હશે. હવે જરા શરમ રાખ્ય, આવી વાતો ન થાય; શું થાય છે તે જોયા કર. દશાદેવીએ પ્રમાણુ કરેલા પતીને વર, ને પતિવ્રત ધર્મને જાણી; તેનું પરમેશ્વર તુલ્ય પુજન કર.

ઉલાસ—માતાજી, તમે કહો છો તે સત્ય છે. પરણીને, પરમેશ્વર પતિની પ્રિતિ સંપાદન કરવી, તે તો મને ઋષિ મહારાજે બતાવ્યું છે. પણ હું આ પરણ્યા પહેલાંની શંકાઓનું સમાધાન માગુ છું, પણ માજી, સરત પ્રમાણુ કરી બતાવનાર કોઈ ન નિકળે તો, શું મારે કુંવારા મરવું ?

વિનોદ—આવા, ખોટા ખોટા વિચાર વચ્ચમાં રાખ્ય. શું ક્ષત્રિયોના નાશ થઈ ગયો છે કે ન નિકળે ! જરૂર કોઈ પુરૂષ, તે કામ કરશેજ.

ઉલાસ—માતાજી. મેંતો નિશ્ચય કરી મૂક્યો છે કે, કાર્ય કોઈથી ન થાય; તો વિષપાન કરી પ્રાણનો ત્યાજ ત્યાગ કરવો.

વિનોદ—બહુ સાચું બેન તેમ કરજો. ક્યાં આધુ છે. વચમાં દિવસ તો આડા ચાર છે ! પાંચમે દિવસે પરણવાનું; કાલથી ઉતાવળીઆ તો આવવાય માંડશે.

જે જે રાજાઓએ, સહનશાસના સ્વયંવરમાં ઉલાસને જોઈ હતી, તે તે રાજાઓના હૃદયમાં, તેની લટક લપટાઈ ગઈ હતી. ક્યારે ઉલાસનો સ્વયંવર થાય, ક્યારે એને વરવાની વાત સંભળાય, ઉલાસના સ્વયંવર મંડપમાંતો જવુંજ. આ સહન કરતાં ઉલાસ અધિક છે, અધિક છે, રૂપ ગુણ અને ચાતુરી એ ત્રણે વાતે અધિક છે. લાલસામાં લેવાઈ કેટલાક આજસુ રાજા જે નહોતા આવવાના તે પણ ખાસ કરીને આવ્યા, ચાલો ચાલો આપણને નહિ વરે, ને કોઈ બીજાને વરશે તો તે જોડું જોઈશું તો ખરા. દેશ દેશાન્તરથી રાજાઓ આવવા લાગ્યા. તંબુ તણાવી પડાવ નાંખવા લાગ્યા. આનંદમલ્લના હજારો સેવકો તેમની સધળી સેવા બજાવી; જોઈતી સાહિત્ય પુરી પાડવા લાગ્યા. સુમનચંદ્ર સધળા સેવકોની

પુરી તપાસ કરે છે, અને અભયમલ ફરતો દિવસમાં દસદસ વાર દરેક રાજ્યોને મળી, તેમને જોઈતી જાયતી વસ્તુની તરખડ રાખે છે. રાજ્ય આનંદમલ આવતા રાજ્યોને આદર આપતાં આનંદ માને છે, રાણી વિનોદમતી પોતાનાં સર્વ સગાંને ટોળે થતાં જોઈ હર્ષ પામે છે; પણ ઉલ્લાસતારા ઉંડા અપસોસમાં પડી છે. અરે આડી રાત્રિજ રહી પણ અમરસિંહતો આવ્યાજ નહિ. શું કરવા આવે; એતો સહનને પરણ્યા. સહનને પરણ્યા એટલે શાન્તિ વળી; સહન મળી એતો જાણે ઈંદ્રની ઈંદ્રાણી મળી; હવે મારા જેવી કદુપ કન્યા ઉપર શા સાર નજરજ કરવી પડે. નાના ! એતો આવે પણ એ સહનજ એમને અટકાવતી હશે. ત્યાં જશે, રખે ઉલ્લાસ ઓળખે છે ને વરમાળા આરોપી દેશે, તો મારે શોક્યનું શ્વાલ થશે; પણ એન એવા હલકાને નિચા વિચાર તારા હૃદય-માંથી કાઢી નાંખજે. હું ઉત્તમ પુરુષને પરણી, મનમગતાને પરણી, પતિ પ્રત્યે પત્નિનો ધર્મ બજારી માત્ર સેવાજ કરીશ; તું સંસારનું સુખ સુખે ભોગવજે, અને હું તારી દાસી થઈ સદા સેવામાં રહીશ. આવવા દે. શાણી સહન આવવા દે ! હું અને તું માર્ગમાં છૂટાં થયાં, તે વખતના શબ્દ જો તને સાંભરતા હોય તો, તારે તેડીને એમને અહિં લાવવાજ જોઈએ. હમણાં સવાર થશે, હમણાં સર્વ રાજ્યો મંડપમાં ભરાવા માંડશે. અરે અભાગી ઉલ્લાસ સુર્યોદય થવા આવ્યો તોપણ અમર આવ્યા છે, એવી ખબર તો કોઈ લાવ્યુંજ નહિ. નક્કિ આ દેહનો કાળજ નજીક દિસે છે. અમરવિના આવું પ્રાક્રમ કોઈ કરે તેમ મને ભાસતુ નથી. શ્રી નરસિંહ, નરહરીલાલ, નરહરીલાલ. હે પ્રભુ લગ્નના રાખનાર તું છે. મારે શા માટે અપસોસને ચિન્તા કરવી જોઈએ; મારે શા માટે અમરને યાદજ કરવા જોઈએ ! જ્યાં સુધી સ્વયંવરની સરત જીતી મને વરી નથી, ત્યાં સુધી કોઈ ક્ષત્રિય પુત્રનો મારા ઉપર હક્કજ નથી, તેમ હું પણ તેમને યાદ કરતાં દોષિત થાઉ છું !

અભયમલના હાથમાંથી છટકેલો અંધકારસિંહ, ઉલ્લાસને વિસરી ગયો નથી. રાત્રિદિવસ તેનુંજ ભજન અને તેનાજ વિચાર. હવે તો ઉલ્લાસ ઘેર પહોંચી ચુકી, આ વાત સુમનસંદ્રને પણ જાણ થઈ, સધળા સંબંધીઓએ મને ઓળખ્યો. હવે હું વરવાને એની મામણી કર, તો તે કોઈ કચુલ કરે નહિ; અને કદાચ મારા ભયથી કચુલ કરે તો, તે કન્યા તો હા કહેજ નહિ. હવે કેમ કરવું; બસ મમે તેમ કરી એને લઈ આવવી તો ખરી; લઈને સીધા સિલોન ! મારા મહેલમાં મારા

કપ્પળમાં આવ્યા પછી મામી સીધી થશે; તેમ છતાં જો મારી સાથે વરવાની, અગર ખુશીથી રહેવાની મરજી નહિ જણાવે, તો તેની પાસે નીચમાં નીચ હુંડી તરીકે કામ કરાવી, દુઃખ દઈ હેરાન હેરાન કરવી; એટલે સુધી કે છેવટ કંટાળાને આપઘાત કરવા તૈયાર થાય. હું અંધકારસિંહ કાળો નામ; નહિ છોકુ અલખત નહિ છોકુ. એ પેલા પાંચ પુરૂષો સ્વાસ ભર્યા દોડતા જાય છે, કોઈ આઠાણુ જેવા લાગે છે; શું પેલા રૂપિના ટાળામાંના તો નહિ હોય ! નાના તે શું કરવા દોડતા હોય; આતો કોઈ ખીજ છે. કેમ મહારાજો ઉતાવળા ઉતાવળા ?

આઠાણુ—કાંઈ નહિ ભાઈ, તાપ થયો છે ને ક્યારની તૃષા લાગી છે; માટે કુવા વાવના દર્શનને માટે દોડીએ છીએ.

અંધકાર—તમારી પાસે કુવામાંથી પાણી ખિચવાનું સાધન તો છે કે નહિ, કે બધા મારા જેવા ?

આઠાણુ—હાજી, છે ! બધાની પાસે દોરીઓ લોટા છે.

અંધકાર—તમે સાધન છતાં કુવા વિના મુંઝાઓ છો, અને હું કુવો છતાં સાધન વિના અકળાતો હતો; આ ત્રણ ઝાડની વચમાં કુવો છે.

અંધકારસિંહે કુવો દરશાવ્યો, આઠાણુએ પાણી કાઢી પીધું, અંધકારસિંહને પાયું. અંધકાર કહે કેમ હવે તો નિરાંત વળી ?

આઠાણુ—સરકાર, એક તૃષા હોલાઈ પણ સંસારચક્રમાં જ્યાં સુધી ધુમીએ છીએ ત્યાં સુધી, સદા ઉતાવળની ઉતાવળ છે. મહિના દોઢ મહિનાથી હૈયાંછોકર સુનાં મૂકી, પોટસો બંધવા ગયા હતા; જીવ ઘેર છે, બધરાં ઘેર એકલાં રાત્રિયે બીહે ઝખકે; વળી એકલાં મુંઝાય જણોજોજી કની ?

અંધકાર—આપ સર્વ ક્યાં ગયા હતા ? તે જો ખાનગી ન હોય, અને મને કહી શકાય તેવું હોય તો કહો !

આઠાણુ—ભાઈ, અમારા રાજની છોડીતો સ્વયંવર થાય છે, તેની કંકોત્રિયો આપવા ગયા હતા. તેમાં દુઃખ શું આવી પડયું; વિચાર કર્યો, ને મુહુર્ત જેવરાવ્યું; મુહુર્ત આવ્યું નજીકનું, ખીજાં મુહુર્ત સારાં નહિ, આતો થોડા ઉતાવળા છીએ; પણ ભાઈ જતી વખતે તો ખેપીઆ દોડે એમ દોડતા હતા.

અંધકાર—ભાઈ કયા મુલકના રાજ, તેમનું નામ શું છે, રાજધાનીનું નામ શું છે, અને તે વરનાર કન્યાનું નામ પણ જણાવતા હો તો મને કહો, હુંતો સેજ જણાવવા માગુ છું !

સ્વરાશંકર—અલ્યા, વિલંબશંકર બહુ વાતોડો બહુ વાતોડો સે

ઉઠ હવે, રસ્તો ટુકો કરવા માંડીએ ! એને અહિ બેઠે બેઠે, કાળંગકુ કહો ને કાળંગકાના માંહેલાં ખીયાંય કહો !

મતલબશંકર—આપણે મતલબ જેટલી વાત; ઝાઝી ચિકણાશ શી; કોક તો કહેશે દાદમ કહો ને દાદમના દાણા કહો. ઉઠ ઉઠ ઉઠ !

અંધકાર—ભાઈ આમ ગભરાવી શું નાંખો છો, બિચારો વાત કરે છે તેને કરવા દોને.

સમજુશંકર—કરી કરી વાત; વાત તે ખપ જેટલી વાત, હમણું સાંજ પડશે તો વગડા વચ્ચે ક્યાં રહીશું.

ધિરજરામ—પણ તમે બધા, આમ ઉંચે અવાજે હાઉ હાઉ હાઉ ! શું કરો છો ! કોઈ પુછે તેને ધિરેથી જવાબ દ્યો ને ચાલો. ભાઈ લાહોરના રાજા આનંદમલની દિકરી ઉદાસતારાનો આજથી એકવીસમે દિવસે સ્વયંવર છે. ચાલો ચાલો !

અંધકાર—વીરા હું તમને વધારે રોકતો નથી પણ જરા એટલું તો કહેતા જવો કે, રાજા વિના ખીજા કોઈ જોવા માગે તેને અંદર પેસવા દેશે ખરા !

ત્વરાશંકર—જો ખર ! મેં કહ્યું હતું ખર ! વળી ખીજા કાઢ્યું. આમને આમ સાંજ પડશે.

ધિરજરામ—ભાઈ સાંભળ્યું છે, કે રાજાઓની સાથે આવેલા જોગી, જંગમ, સંન્યાસી, સિદ્ધ, પરમહંસ, પંડિત વિગેરેને માટે સગવડ કરવાની છે. (આદમણો વિદાય થયા.)

ઉદાસના સ્વયંવરના સમાચાર સાંભળી અંધકારસિંહ તો અંતઃક્રોધ ગયો. તેની આંખે અંધારાં આવવા લાગ્યાં, મોઢું વિધુ પડી ગયું, મ્હેરો ઉદાસ થઈ ગયો, અને અજગરની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. એટલામાં દિલીના બાદશાહ આલમશાનો નાનો ભાઈ ઉન્મતશા પચાસ ઘોડેસવાર સાથે શિકારે ગયેલો ત્યાં આવ્યો. ઘોડેસવાર આવતા દેખી અંધકાર ભય ખમી બેઠો થયો. અરે પેલા ઘોડેસવારો મારી તરફ જ દોડતા અરે છે; શું પેલા આદમણોએ કોઈ સલાહો તો નહિ કર્યો હોય ! અહો આતો કોઈ દેવતાઈ પુરૂષ જોવા દિસે છે. દિલીના બાદશાહ તો નહિ હોય !

ઉન્મતશા—તુમ કોનહો ? ઓર ધધર જંગલમાં ડેરનેકા ક્યા સળખહે !

અંધકાર—હું પ્રથમ જાણુવા માગુ છું કે આપ..... કારણ કે કોઈને વાત કરવાની હોય અને કોઈ ને નાંખ હોય ! માટે તમે મને જરા તમારી જોળખાણુ.....

ઉન્મતશા—મેં ઇસ દિલી સહેરકા બાદશા આલમશાહકા છોટા ખીરાદર હું, ઓર એ બડે બાધકી રેમીયતસેં; સારી આલમકા સરદારખી હું, કયુંકે ઉતુંને મુજક, સારા લશ્કરકા સેનાધિપતિ ઠેરાયાહે.

અધિકાર—બહુ સાર, બહુ સાર, બહુજ સાર થયું, રખડવું મટયું. હું આપને મળવા માટે દિલી આવતો હતો, આપની સાથે મારે અગત્યની વાત કરવાની છે, તે જો આપના સિપાઈ વર્ગને દુર કરો તો કહું.

ઉન્મતશા—બહોત અચ્છા; (સિપાઈ માત્રને સાનમાં સમજાવી દુર ઉભા રાખ્યા.) અબ સુનાઈએ ક્યા બાત આપ કરના ચાહતે હો ?

અધિકાર—હું સિયોનના રાજા સુંદરપ્રતાપનો પુત્ર અધિકારસિંહ છું. મારી બેન પ્રકાશલક્ષ્મિની દિકરી સહનતારાનો સ્વયંવર, મુર્શિદાબાદમાં રાજા સુમનચંદ્રને ઘેર થયો; ત્યાં હું ગયો હતો. તે સુમનચંદ્રની બેનની દિકરી ઉલ્લાસતારા, લાહોરના રાજા આનંદમલની પુત્રિ, મારી બાણી સહનના જેવડીજ; પણ સ્વરૂપમાં રંભા કરતાં રૂપાળી; સ્વર્ગની અપ્સરાઓ પણ જેની બરોબરી રૂપ ગુણ અને ચતુરાઈમાં ન કરી શકે તેવી, દેવકન્યા નાગકન્યા ગાંધર્વ કન્યાનાં માન મુકાવે તેવી, ત્યાં આવી હતી. સહનના વિવાહ વિધી પુર્ણ થઈ રહ્યા પછી પાંચમે દિવસે સૌ સબંધી વેરાવા લાગ્યાં; અને હું પણ જવાની તૈયારી કરતો હતો, તે વખતને અનુસરી, ઉલ્લાસે એકાંત જોઈ મને ગુલ્લ વાત કરી. મામા હવે હું પણ પરણવા જેવડી થઈછું. મારા બાઈ અભયમલ વિચાર પણ કરે છે, હવે હું શું કરીશ. એમ કહી રોવા લાગી. મેં કહ્યું દીકરા આમ રહે છે શું ! તારા મનની મુઝામણ હોય તે મને કહે ? હું જેમ બનશે તેમ તને સ્કાયતા કરીશ. એટલે તો વધારે રોવા લાગી. અને સગાં સબંધી ત્યાં બરાધ ગયાં. શુંછે ? મેં કહ્યું કાંતો એને પેટમાં પીડ આવતી હોય અને કાંતો કાંક કરડયું હોય, એની આગતાસ્વાગતા કરી, સર્વે એકાંતમાં લઈ ગયાં. ત્યાં તેને સાંતવના કરી સુવારી. એ રાત્રિયે મને બીલકલ નિદ્રા ન આવી. બ્યારે જળ જપી ગયું, સર્વ નિદ્રાવશ થઈ ગયાં, ત્યારે હું અડધી ઉઘતી અડધી જાગતી, નિસાસા નાંખતી, ઉલ્લાસની પાસે ગયો. શુ એની ચપળતા, મારો ગણસારો થયો એટલામાં તો બડાક બેઠી થઈ. કોણ ! મામા ! આવો ! હું જે તમને કહેવા માગતી હતી તે કહેતાં કહેતાંમાંતો મારૂ હૃદય બરાઈ આવ્યું. જે આશા કદી પાર પડવાનીજ નથી તેવી ખોટી આશા રાખી મનને પરીતાપ શા સારૂ પમાડવો જોઈએ. મેં કહ્યું બેટા, મને કહેતાં કહેતાં અચકી ગઈછું, માટે મને તો કહેવુંજ પડશે. તારા મનમાં

એમજ આવ્યું હશે કે, અધિકારસિંહ વિના અકળામણ નહિ ભાગે; અને મેં પણ પારકાને અર્થેજ દેહ ધરી છે એમજ સમજજે. કોઇનું ૩૬ કરવામાં અને મનુષ્યનું મન ગમતુ કરવામાં, હું તન મન અને ધનથી જોઈએ સેટલી મદદ કરું છું. હે બાદશા, ઉન્મતશા, આટલુ બોલતામાં તો મને પણ જરા ઝળઝળાણીમાં આવ્યાં અને એતો પાછી ફર રોવા લાગી મેં કહ્યું અરે છાની રહે ! એકવાર ગમે તેમ આડું અવળું સૈને સમજાવ્યું; વળી કહેશે વારે વારે શુ છે ! બોલ્યો ઝટ બોલ્યો ! તે વખતે તેણે મને કહ્યું, હે મારા વહાલા મામા, આ મારા મનનું માન્યુ કરનારા મારા મામા; વરવું તો ઉન્મતશાનેજ વરવું; નહિતો કુંવારા મરવું એ વાત સિદ્ધ ! તે સાંભળી હું જે આપનાથી અજાણ હતો તે ચમક્યો, અને ઉન્મતશા કોણ છે ને ક્યાં છે તે જાણવા પ્રશ્ન કર્યો. તેના જવાબમાં મને કહ્યું મામા તમે ઉન્મતશાહને ઓળખતા નથી, તો ઓળખોછો કોને ? અરે ઉન્મતશા તો બસ એક અવનિમાં સ્વર્ગના દેવ સરખા છે. મેં કહ્યું બેન રાત્રિનો વખત છે, આપણે બે એકલાં વાતચીત કરીએ છીએ, કોઇ જાગશે તો અનેક તક કરશે, માટે મને ઝટ પતો ખતાવ. તેણે કહ્યું દિલ્લી શહેરના પાદશાહ આલમશાના નાના ભાઈ છે; અને જેમની સાથે ખરા અંતઃકરણથી આ દેહની સાચી સગાઈ છે. મારે ૩૬ ઇચ્છતા હો અને દુનિયામાં હયાત રહેલી જેવાની ઇચ્છા હોયતો ઉંચકી લઈ જઈ મારા મનના માનીતા ઉન્મતશાના બોળામાં બેસારો. જેની સલાહ વિના પાદશા પગલુ પણ ભરતા નથી.

ઉન્મતશા—મેશક, ખાત સહી હે, પાદશાહ સલામત જો કુચ કામ કરતે હે, ઉસમે મેરી સલાહ પહેલે પુછતે હે. જીસ કામ કરનેકી; મેં હાં બોલતા હું વોઇ કામ હોતા હે, નહિ તો મોકુફ રહેતા હે. હાં ફિર આગે ચલાઇએ, કહાં હે વો, ઉલાસ !

અધિકારસિંહ—મેં કહ્યું, ફિકર ન કર, હું હાલ જઈ ઉન્મતશાને આ સઘળી વાતની ખબર આપુછું, પછી હું તારી પાસે પાછો આવીશ. ત્યારે મને કહે તેમ તો નહિ; માત્ર હવે બે ત્રણ દિવસમાં મારા ભાઈનો મુકામ ઉપડશે, તે વખતે મને સાથેજ લઈને જશે. લઈ જશે જઈને પરજાવી દેશે, તો મારે દબાઈ ચંપાઇ દુઃખમાં દિવસ ગુજારવા પડશે. ત્યારે મેં કહ્યું તું કહે તેમ કર ! મને કહે જો મારા ભલામાં રાજ હો તો મુપકીથી લઈ જઈ, શાહની સેવામાં સોંપી દો. એના એવા દયામણુ બોલ સાંભળી વગર વિલંબે તેજ વખત ઉઠાવી, ઘોડા ઉપર નાંખી

હું રાતો રાત નાહો. મજલ પર મજલ દોડતાં ગામ ગામતરે મુકામ કરતાં દિલ્લીની લગભગ થવા આવ્યો હતો; જેમ જેમ રસ્તો કાપતો હતો તેમ તેમ ઉલાસના મનમાં આનંદનો ધ્રુવારો ઉડતો હતો. ઓ દિલ્લી દેખાય, ઓ શહેર આવ્યું; હમણાં પહોંચીશું; આજે હું બાદશાહની બેગમ થઈશ. એ અવસરમાં આજ એક માસને અગિયાર દિવસ થયા. તેનો બાપ જે અગિયારસે ઘોડેસવાર લઈ તેની શોધમાં નિકળેલો તે સામે મળ્યો, અને જખ્મરજસ્તીથી મારી પાસેથી છોડાવી લઈ ગયો. કન્યા, અરે ઉન્મતશા અરે ઉન્મતશા કરતી ગઈ છે.

ઉન્મતશા—અહાહા ! એ મેં ક્યા સુત રહાહું; ખસ અખી કે અખી કોઈ ત્રીન લાખ ઘોડેસવાર લે કે જાઉંગા; ઇસકે બાઈકુ કેદ કર લે આ-ઉંગા, એર ઉસકુ ઇધર લાકે શાદી કરંગા.

અધિકાર—ના એમ નહિ; હાલમાં એના બાપે સ્વયંવર રચી, દેશે દેશના રાજાઓને તેડાવ્યા છે; તેથી તમે જે મતલબથી જાઓ તે પાર ખરાણે પડે. તે સ્વયંવરથી નારાજ છે, રાજાઓના મોઢાં જોવા તે ઇચ્છતી નથી, માત્ર તમનેજ, જોવા પરવા, અને મોજ કરવા ઇચ્છે છે. અતી ગભરાટમાં પડેલી પાંચ બ્રાહ્મણને મારો પતો આપી વગી કહેવરાવ્યું છે કે; તમે તો મારે માટે ઘણું કર્યું પણ મારું નશીબ. તે બ્રાહ્મણો કહીને હમણાંજ ગયા અને માર્ગમાં તમને સામા પણ મળવા જોઈએ.

ઉન્મતશા—હાંહાં ચાર પાંચ આદમી મીથે તો સહ. જમ ક્યા કરના ?

અધિકારસિંહ—શાહ; મારી સલાહની જરૂર હોય તો મારી બુ-દ્ધિના પ્રમાણમાં હું કાંઈ બોલુ નહિ તો આપ ડાહ્યા છો ચોગ્ય લાગે તેમ કરી લેશો.

ઉન્મતશા—હમ સુને તો સહી ! બોલો તુમ ક્યા તરફીય લગાતે હો !

અધિકારસિંહ—જો આપની મરજી હોય તો હું જોગીના વેષમાં ત્યાં જાઉં. જોગી, જંગમ, સાધુ, સંન્યાસીને સ્વયંવર મંડપ જોવા પરવાનગી છે. તમે એક લાખ ઘોડેસવાર લઈ, લાહોરથી ગાઉ ત્રણેકને છોટે અગ્નિકોણમાં મુકામ કરજો. સ્વયંવર મંડપમાં મારી તથા તેની ન-જર એક થશે એટલે હું એને સામનાં એકાન્ત થવા સમજાવીશ. આવેલા બ્રાહ્મણને મેં કહ્યું છે કે હું જોગી વેષમાં સ્વયંવરમાં આવીશ; અને અમુક નિશાન કરીશ, એટલે તે મારી તરફ નજર કરશે પણ ખરી, અને મને બોલમશે પણ ખરી. મેં બુલવેલી ધણીને ગફલતમાં નાંખી, મારી તરફ ધસી આવશે તેજ વખતે તેનાર રાખેલા ઘોડા ઉપર નાંખી, સ્વાસ

બર્યો દોડી તમને સોંપી જઈશ. તમારા કબજામાં ક્યાં પછીની પીડા, એ પક્ષણીના પ્રાણુની ખાતર તમારે ભોગવવાની છે.

ઉન્મતશા—ગહોત અચ્છા, તુમારા કહેના બરાબર છે; મેરી નજર-મેં ખી એહી આતા હે. બસ હાલકે હાલ જાઓ, મેં મેરે બડે ભાઈકુ કહે કરકે, એક લાખ સિપાઈ લે કે, વાંહી આતા હું.

અધિકારસિંહ—“વૈરાગ ત્યાંજ વેષ” મારાં વસ્ત્ર શણુગાર અ-હિંજ ઉતારું છું; તે તમે દીલ્લી લઇ જાઓ. હું જોગી વેષ અહિંથીજ ધા-રણુ કરું છું. એક કુંવારી કન્યાના કપ્પાણુની ખાતર કેટલું કરવું પડે છે.

ઉન્મતશા—કુચ્છ ફિકર નહિ ! પરાપકારકે લીએ જો આપને અંમકુ તકલીફ દેતા હે ઉસ્કુ ખુદ તાલા રહેમ કર બડા એશઆરામ દેતા હે, પર-વર દિગાર તુમારે હકમેં બહોત અચ્છા કરેગા. જાઓ અમ દેર મત લગાઓ !

અધિકારસિંહ જોગી બની ઘોડે બેસી અલબેલી ઉઘાસના દર્શન કરવા, લાહોર તરફ ચાલ્યો; અને ઉન્મતશા પોતાના સવાર સાથે અધિકારસિંહનાં વસ્ત્ર ધરાણાં લઇ દિલ્લી આવી; ભાઈને કહે છે. પાદશાહ સલામતકી રજા લેકર, એક અગત્યકા કામ કરના ચલાતા હું !

આલમશા—બોલો કયા અગત્યકા કામ હે; તેરી કયા મુરાદ હાંસીલ કરની હે ?

ઉન્મતશા—લાહોરકા રાજા આનંદમલકી લડકીકા સ્વયંવર હોતા હે. ઉનકા ભાઈ ઓર બાવા ઉસ્કુ જખરજસ્તી સ્વયંવર કર કે, શાદી કરાના ચહાતે હે; ઓર ઇસ લડકીકી મરજી મેરી સાથ સાદી કરનેકી હે.

આલમશા—ગલત ! સખ ખાત ગલત ! કીસી નાદાનને તેરેકુ બરમાયા હે.

ઉન્મતશા—નહિજ ! ખાત મંજુર હે. ખુદ ઓ લડકીનેય મેરેપર આદમી ભેજકે સંદેશા ભેજ હે. ઇસ કેદસે મુજકો છોડાવ નહિ તો મેં આપઘાત કરકે અપના જાન દે દઉંગી. આપકા હુકમ હોવે તો એક લાખ ઘોડેસવાર લેકર મેં જાઉં, લડાઇ કર સખ હિંદુ રાજાઓકુ માર કર, ઇસ ઓરતકુ લેકર અપની હજુરમેં હાજર હો જાઉં.

આલમશા—ભાઈ, એસા નાદાનીકા કામ કરના, વો અપને દીલ્લી શાહકું લાજમ હે. બડે બડે રાજાઓ, સુમનચંદ્ર, માનસિંહ, રામસિંહ, વિજયસિંહ, અજીતસિંહ, અપની સંગ અચ્છી મહોબત રખતે હે; કબી કબી અપના હુકમખી ઉઠાતે હે; ઓર અપને ખાતર શીર ખી દેતે હે. વો આનંદમલ તો બડા લાયકાતવાલા આદમી હે. ઉસ્કેવાં જાદે

રંગમે' ભંગ કરના; એા મેરી નજરમે' તો નહિં આતા !

ઉન્મતશા—જળ વેા લડકીકુ મરને દેના; એાર ઉસકી હાય લેના !

આલમશા—દેખો તુમારી મરજી જાનેકી હે તો એશક જાઓ; વાં જા કે બરાબર તપાસ કરો. લડકીકી મરજી તુમારી સંગઘ સાદી કરનેકી હે તો ઉઠા લાઓ. ધધર લાએ પીછે મેં પુધુંગા; ઉસકી મરજી નહિ માલમ હોયગી, તો સહી સલામત મેં ઉસકે બાવાકે વાં પહોંચાઉંગા. જાઓ; જીલમ મત કરના ! ફિતુર મત મચાના ! ઉસકે કામમે' મદદ દેના વેા અપના કામ હે; જંગ મચાકે જેર કરના અપના કામ નહિ.

ઉન્મતશા—બહોત અચ્છ, આપકા કહેનાં સચ હે, મેં આપકે કહેનેસે ઉલટ કપી નહિ કરંગા; જાતા હું ! (લશ્કર લઇ વિદાય.)

સહનના પ્રેમપાશથી બંધાએલો, સંકટને સહન કરતો, નદી નાળાં ફરતો, પનધટને નિહાળતો, અપરાધને યાદ કરી આંખમાં, આંસુ આ-
ણતો અમરસિંહ વન વન ભટકે છે. હાય સહન, હે સહન પોકારે છે, જ્યાં જ્યાં જિયેનાં ટોળાં દેખે છે ત્યાં ત્યાં નજર કરી દરેક સ્ત્રિને નિહાળે છે. અરેરે સહન ના જડી મહાત્માના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી મળ-
વાની આશાએ આમ તેમ ભટકુ છું અરે મન સહનના વિયોગથી આ નર આપધાત કરી મરણ પામશે; આપધાત કરવો એ મોટામાં મોટું પાપ છે, એમ જાણી, મને ધિરજ રહેવા મહંતે ખોટી આશા આપી હશે. જરૂર એજ, સહનતો ક્ષિપ્રા માતામાં કુખી મરણ પામી, મને નહિ જ મળે. મહાત્માઓ પણ પ્રસંગે અસત્ય બાપણુ કરે છે. વળી વિચાર કરતાં એમ પણ સમજાય છે કે, મહાત્માની વાણી ખોટી નહિ હોય; કારણકે તેમણે. સાત માસની અવધ બતાવી છે, છ માસતો થઇ ગયા હવે માત્ર પંદર વીસ દિવસ બાકી રહ્યા છે; તેટલા વખતમાં મનની મા-
નિતીનો મેળાપ ન થાય તો એ મહાન પુરૂષને માટે જે જે તર્ક કરીએ તે વ્યાજબી છે. હાલ તો સુખે દુઃખે સાત માસમાં બાકી રહેલા દિવસ ગુજરી લેવા. અહાહા, મહાત્માએ માત્ર સહન મળશે, એટલુંજ નહિ પણ ઉલાસ મળશે એમ પણ કહ્યું છે, તેની અવધ અગિયાર માસની છે. જા જીવ આવા ખોટા વિચાર શા માટે જોઇએ, એ મહંતે, અનેક મહાત્માઓનાં અનેક ભક્તોનાં વ્યાખ્યાન કરી મને ઉત્તમ ઉપદેશ આપ્યો છે; તેતો હું યાદેય કરતો નથી. રાજા હરિશ્ચંદ્રને કેટલું સંકટ; પણ તે સંકટ સત્પત્ને માટે સહન કરી ધિરજ રાખી પોતાનું ધૈર્ય મુક્યું નથી. ધિરજનાં ફળ મીઠાં છે, સપ્તુરીનાં ફળ સારાં છે, સપ્તુરી હતી તો મરેલી

મૃદાલશા સજીવન થઈ રૂતુધ્વજને પ્રાપ્ત થઈ, સહન તો હજી હવે છે. તે મને કેમ પ્રાપ્ત નહિ થાય. લાઘ્ય જરા આ વાવમાં ઉતરી પાણી પીડું, અને અપોરનો તડકો નમે ત્યાં સુધી અંદરના પડથાળમાં આરામ લેઉં.

પહાડની ટોચ ઉપર પડેલી સહનતારા આખી રાત્રિ વિભાસણ કરતી જન્યત રહી. સવારમાં સૂર્યનારાયણનો ઉદય થતાં, વગડાની સઘળી રચના જોવા લાગી; અહાહા જગ્યનિયંતાએ કેવો ઉત્તમ જગીચો બનાવ્યો છે. લીલા પીળા રંગથી રંગીને પૃથ્વી દેવીને ઉત્તમ વસ્ત્ર ઓરાડયું છે. વળી કોઈ કોઈ જગાએ લાલ રંગ પણ દેખાય છે, કોઈ જગાએ ઘોળો, અને જવલ્લા કાળો રંગ પણ ભાત્યની પેરે ભપકા રહ્યો છે. વિશેષમાં મારા વહાલા વિશ્વેશ્વરે લીલોજ રંગ પસંદ કર્યો છે. અહાહા આમથી ઝગઝગાટ અજવાળું દોડતું આવે છે, એટલી વારમાં તો અંધકારનો નાશ કરી નાંખ્યો, રાત્રિયે તો આમાંનો એકે રંગ માલમ પડ્યો નહતો; ઘેર અંધાર કાળુ શામ, ક્યાં ગયો અંધકાર. અરે અંધકાર તો મારા મામા, તેમને મારે શા સાચા યાદ કરવા પડે. મારા પતિ મને કહેતા હતા કે તમારા મામાને સર્વાંગે અંધકાર છે. શા મારા વાલમનાં વચન ! મારા મોહનના મધુરા બોલ, પ્રાણનાથના મુખનાં વચન કડવાં લાગે તેવાં હોય તોપણ તેમાં મધુરતાજ માલમ પડે છે. નહિ નહિ ! ઉત્તમ પુરૂષો શત્રુને પણ કડવાં વચન કહેતા નથી. મારા પતિ ઉત્તમમાં પણ ઉત્તમ ગણાય; તે કદી અસત્ય બોલે નહિ. નહિ મારા મામામાં કાંઈ કુકર્મનું ચિન્હ દીઠું હશે. અરે દિવસ તો ચઢવા લાગ્યો; હું એકલી, રસ્તો સુજતો નથી; કઈ દિશામાં જાઉં. મને અહીં લાવીને મુકનાર કોઈ નહિ પણ મારો પેલા ભવનો શત્રુ હશે. કોઈ મનુષ્ય નથી, કે તેની સાથે વાત કરીએ. કોઈ જનાવર પણ નથી કે તેને રમાડી રાજી થઈએ. હવે તો આ પહાડ ઉપરથી પડતું મુકવું; તેમાં પણ પીડા, પડતું મુકતાં મૃત્યુ થાય તો તો સુંખ; પણ મૃત્યુ ન થાય ને કદાચ એકાદ અંગ ટુટી જાય તો વળી વિશેષ સંકટ પ્રાપ્ત થાય. અરે ઓ પેલી કોક સ્ત્રિ આવે છે. એણે કેવો સુંદર સાળુ પહેરેલો છે. શણગાર પણ આછા આછા સજ્યા છે, એની ભર જીવાનીના મદમાં મજરાતી ધમકારે ચાલે છે, એના જમણા હાથમાં પ્યાલી છે. આણી તરફ જ આવતી હોય એમ ભાસે છે. નહિ આજ પહાડ ઉપર ચઢવા મંડી. અરે પણ તેતો અડધેથી અચકી ? કદાચ ત્યાંથીજ પાછી વળશે તો હું નિચે ઉતરવાનો રસ્તો કોને પુછીશ; અવાજ કરી બોલવા દે. ઓ બેન ! અરે ઓ બેન ! આઠએ ઉંચી નજર કરી, સહન કહે બેન મને જરા

નિચે ઉતરવાનો રસ્તો ખતાવો ? શબ્દ સાંભળી બાઇ ઉપર ગઇ. કેમ બેન તમે કોણ છો, અને અહીં શી રીતે તથા શા કારણથી આવ્યાં છો ?

સહન—બેન, એકવાર મને અહીંથી લઇ જઇ મનુષ્યની વસ્તીમાં મેલ્ય ! હું તારા પુછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર દેઇશ.

સ્ત્રી—હવે તમે કોઇ પ્રકારનો ભય ધરશો નહિ; અહીં તમને વાઘ કે વરૂ ખાવા આવનાર નથી. તમે અજાણ હશે પણ આ પહાડના પાછલા ભાગમાં, એક નગર છે, તે તમે થોડું ઉતરશો એટલામાં માલમ પડશે. હ્યો ચાલ્યાં આવો મારી સાથે.

સ્ત્રી અને સહનતારા બંને ઉતરી. નગ્રમાં દાખલ થતાં સ્ત્રી કહે કેમ બેન હવે મને રજા છે ? તમો તમારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાઓ !

સહન—હું પરદેશી છું કોઈ દિવસ આ ગામમાં આવી નથી, મારે મને કોઇ નિર્ભય સ્થાન ખતાવે તો તારો પાડ માનું.

સ્ત્રી—હું જાતની કણબણ છું, મારે ઘેર પરમેશ્વરનો પ્રતાપ છે. મરજી હોય તો ચાલો; કાલે તો રહેજો નહિ તો રસ્તો પકડજો. આવો મારી સાથે.

વાતો કરતાં બન્ને ઘેર આવ્યાં, ઘરમાં પેસતાં તે બાઇના પતીએ પુછ્યું; કેમ આજ વધારે વાર લાગી ? આ બાઇ કોણ છે ?

સ્ત્રી—તારે શી પરડ ! લખ લખ લખ, જરા વિચાર છે કે સામુ માણસ થાકીને આવ્યું હોય તેને જરા શ્વાસ તો ખાવા દેડ.

પુરૂષ—હુંતો સેજ પુછ્યું, તેમાં આટલું બધું.....અકળાવું.....

સહન—બેન, આ કોણ છે ? જેને તમે આવા તિરસ્કારના શબ્દથી બોલો છો ?

સ્ત્રી—એ છે આ ઘરના ઘણી; માલીક, મુવા માલીક; એકે દહાડે કંઈ ન પડવા દીધી.

પુરૂષ—હું તો અમથો બોલતો હતો. મને ભૂખ લાગી તારે જાણ્યું, આવે ને કાંઈ ખાવા આપે તો સાર.

સ્ત્રી—ભૂખ લાગી હતી તો ગળચી લેવું હતું; કંઈ તાળા કુંચી કરીને તો નહોતી ગઇ ! પડ્યું છે કાલનું તાડુ, કોક કોળીઆ કરીને મોમાં ધાકે ત્યારે ખવાતું હશે !

સહન—આ તમારા નાથ ?

સ્ત્રી—હા ! એ નાથ; બળદીઆને નાકે ધાલવાની, એજ બળદ છે. ને શું.

સહન—આમ મને પણ અકળાઈને શું ઉત્તર આપો છો ! જરા ધિમેથી જવાબ દોને; શું આ તમારા પતિ ?

શ્રી—હા હા ! એ પતિ. તમેય જીવ લીધો. પતિ; પતશે પરમેશ્વર દોરી તાણી લેશે ત્યારે !

પુરૂષ તાદુશીળ ખાઈ, એ રોટલા ખાંધી તૈયાર થયો. હું જાઉં છું કાલે સવારે આવીશ. ઘર સંભાળજે, આ બાઈની સારી સેવા કરજે.

શ્રી—વાર વહાણમાં વહેલા આવજો; કાંઈ ભાજપાકો નજરે પડે તો, શાક કરવા ચુંટતા આવજો.

સહન—એન ! કાલે સવારે આવીશ એમ કહીને ક્યાં ગયા ? અને ત્યાં સુધી તમને કેમ ગમશે ?

શ્રી—એતો ખેતરમાં ગયા, ત્યાં વાસો રહેશે, ને સવારમાં આવશે. કલુના કોઠાર ભરવાની તકે, કલુખી ઘેર સુઈ રહે, તો ખાય ખોખાં.

સહન—એન ! તમારા સ્વામીતો અલ્લાની ગાવડી જેવા છે. તમે જેમ કહો છો તેમ હાએ હા કરે છે. તમારા સામે ઉત્તર પણ દેતા નથી.

શ્રી—અરે ! જવા દોને ! એનો તો બાઈના સસરાનો બહુએ તોર હતો; હવે હેડો બેડો છે. મને દુઃખ દેવામાં બાઈ નથી રાખી, રાંડ તારો રોટલો ને ઘડતાં ભાખ્યો; રોજ એનું એ. એતો મહારાજ મળેય નહિ, ને આ બાઈડીનો દહાડો વળેય નહિ.

સહન—મહારાજ કોણ ? અને શિ યુક્તિ રચી ?

શ્રી—અમારા ગામમાં એક ખંદાનંદ કરીને મહારાજ છે, તે ધુમંતર દોરા ચીઠી કરે છે. રોજ સવારમાં વહેલા ઉઠી પાણી મંત્રાવા જવું, ને આઠ દિવસનું પાણી એકઠું થાય, એટલે પહાડમાં એક ઝાડ બતાવ્યું છે, તેને ફરતી ધારાવાડી ફાં આવી, એક પાંદડું એ ઝાડનું બેતા આવવું; તે પાંદડું, એવા એને ખવરાવવું. આજ સાત વરસ થયાં બકરી બેં થઈને રહ્યા છે. હ્યો વાતોમાંને વાતોમાં સાંજ બપો, ચાલો હવે તો બિહાના બિહાવી સુઈ રહીએ.

સુતા પછી પહોર રાત્રિ વિતી એટલે કમાડ ખડખડવા માંડ્યા. નંદા ! હે નંદા ! નંદા કહે કોણ ? એતો બંદા ! ઉઘાડજે કમાડ !

સહન—કોણ આવ્યું પટેલ ? કેમ પાછા આવ્યા, શું કરે રાત્રે બીક લાગી હશે. તમારૂં નામ નંદા છે ?

શ્રી—હા મારૂં નામ નંદા, અને આવ્યા બંદા.

કમાડ ઉઘાડ્યાં પુરૂષ અંદર આવ્યો. કેમ આજે ઉઘાડતાં વિશંખ !

નંદા—કાંઈ નહિ; એતો હું આ મારી સહીયર જોડે વાતમાં હતી તેથી આપનો અવાજ સાંભળવામાં વાર થઈ.

બંદા—વાતમાં હતી; એવી કેવી વાતમાં હતી; જાણતી નહોતી કે માંડીને આવવાનો વખત થયો છે. કોણ છે. આ બાપ ?

નંદા—એ મારે ઘેર મેમાન છે, મારા પિયરનાં પાડોશી છે જાતનાં રજપુત છે.

બંદા—હીક ! ત્યારે તો મારી ન્યાત. થવાદે જરા તાજ ધીને શીરો, આજે તો હું ભૂખ્યો આવ્યો છું.

નંદા—મહુ સાર, આ લુંડી ઉપર મહેરબાની કરી. બહુ ભૂખ લાગી હોય તો એકલો શીરો કર, ને કહોતો ચાર પુરીઓ નાની નાની...

બંદા—હીક હીક ! તેમ કર ! કેમ આજ પેલો અકરમી નથી કે શું ?

નંદા—ના તેતો ઠલ્યો છે ખેતરમાં વાસો રહેવા, ને હોય તોય શું ?

બંદા—નાના તેનું તો કાંઈ નહિ. કદાચ હોત તો જરા મારા પગ ચાંપત, આજ જરા વધારે રટણ થયું છે, ને પગમાં કળતર થાય છે.

નંદા—લાવોને હું પગ દબાવું, શીરોપુરી આ મારી સહીયર કરશે.

સહુન—એન, મને તો શીરો શું તેજ ખખર નથી. હું ગરીબ માઆપની છોડી ને ગરીબ ઘેર સાસર, તેતો મેં હજી પુર જોયુંએ નથી, કહો તો ઘેંશ, બધડક, એવું કરી આપું.

બંદા—અરે ફિકર નહિ ! તમને તસ્તી આપવાની કાંઈ જરૂર નથી, એતો હમણું થઈ જશે. ઘેંશ ખાનાર તો એ ગધેડો.

સહુન—બોલતાં ન આવડયું હોય તો ક્ષમા કરજો. હું તો બાળક છું, અજ્ઞાન છું, આજના દિવસની પોશી છું.

બંદા—અરે એ શું બોલ્યાં એન ! રહોને તમારું ઘર છે. નંદા ! આ બાઈ કોઈ સુપાત્ર જણાય છે. એની બોલવાની નરમાશ કેવી છે !

વાત કરતાં શીરોપુરી માનભોગ તૈયાર થયાં. નંદા કહે હું કોળીઆ તમારા મુખમાં ઘાલુ ને તમે જમો !

બંદા—નાના તેમ નહિ, શું મારે હાથ નથી !

નંદા—પગ થાક્યા છે એટલે હાથ પણ થાક્યાજ હશે, માટે મારી મરજી પ્રમાણે કરવા ઘોં.

બંદા—બહુ સાર ત્યારે તેમ.

કોળીએ કોળીએ ખચરાવતી જાય, પાણી પીવાની ધચ્છા થાય ત્યારે તે પણ પાતી જાય. બાઈ પી તૈયાર થઈ ઉભો થયો. આજે તો હું

જાઉં છું, આજે મારાથી વધારે વાર રોકાવાય તેમ નથી. આતો દિવસે તારો મારો મેળાપ નહિ થએલો તેથી ખાસ કરી ભૂખ્યા તરખ્યા અહીં આવવું પડ્યું. જાઉં છું, લ્યો કમાડ બંધ કરજો; જરા દીવો ધરજો, મારા જોડા ! જડયા જડયા પેલાં એન ક્યાં ગયાં, આવજો એન !

સહન—એન નંદા; કોણ હતો એ પુરુષ ? તમારી સાથે ગાઢો રોહ જણાય છે.

નંદા—એતો એજ ! આખા શહેરનું નાક; એનાથી આખું ગામ થથરે, ધારે એને મારે; રાજનું છાજ કરી નાંખે, પણ મારી પાસે જાણે બકરી.

સહન—ગામનો રાજ હશે ?

નંદા—ના ના, રાજ તો નહિ, એવો નાગો ને દાંડ; દશ ગાઉ ફરતાં બંદા ગરાશીઓ કહો! એટલે હઠ થઇ ગઇ. ભલભલાની આખર લેઇ નાંખે. ત્રણવાર તો કેદમાં જઇ આવ્યો છે.

સહન—એન, ખોટું લગાડશો નહિ ! નથી તમારી નાત, નથી તમારી જાત, નથી એનામાં કોઇ પ્રકારનો સારો સદગુણ, ત્યારે શું જોઈ તમે એને ધરમાં પેસારી સાકરના શીરા ખવરાવો છો ?

નંદા—કોણ જાણે તે શું ! હું પહેલેજ આણે સાસરે આવી; ત્યારે આ અભાગીઆ પાસે એ કાંઇ માગતા હશે, તે આવેલા ઉઘરાણી; વાંકડી મૂંછ ને ફાંકટી છપ્પી જોઇ હતો છક થઇ ગઇ. પછી એમનું નિતનું આવવું જવું રહ્યું, તેમાંથી માયા થઇ ગઇ, એકએકને વચન આપ્યાં; આજકાલ કરતાં સાત વસ્સનાં વહાણાં વાયાં, કોઈ દહાડો ઉંચું મન નહિ. મને દેખે તો જાણે પરમેશ્વર દીડા, આ ગામમાં નંદાખા નંદાખા તે બધું એને લીધે. “સાથરો કરીએ તારે સાંકડો શો, ને ધણી કરીએ ત્યારે રાંકડો શો !”

સહન—એન આ તમારી વાત સાંભળીને તો મને કાંઈ કાંઈ થઇ જાય છે, પરમેશ્વરે જે પતિ નિર્માણ કર્યો; માતા પિતાએ દાન દઇ જેને હાથો હાથ સુપ્રત કરી, તેને સ્વામી તો શું પણ ધરના એક ગુલામ તરીકે પણ નથી ગણતાં; અતે પરાયો પુરુષ જેનું નામ લેવાથી, નકેં જવાય; જેના દર્શનથી દેવ રૂંઠે, તેને તમે પતિ કરતાં પણ અધિક માનો છો !

નંદા—પતિને શું પાટલો લાગે પુજે ! ખાય ને પડ્યો રહે ! રણાય તો રજે નહિ તો હવન ચિંતામાં બજે !

સહન—એન, ભવસાગર તરવાનો એ પતિની પુજાથી છે ! સ્વર્ગમાં સંચરવાનું સાધન એ સ્વામિની સેવા છે.

નંદા—દેવતા મેલ્યો સરગમાં ! મારેતો કાંઈ સરગમાં જવું નથી.

સેવા કરશે તેને અદ્ધર લાઇ જશે ને મને ધસડતીજ છે તાણી નાંખે !
એટલા માટે કાંઈ મનખો બાળે !

સહન—મનખો ના બાળવો હોય, તોતો આવા ભટકતા બામટાને બંધ કરી, તમારા પરણ્યાપતિની આગાને આધીન થાઓ !

નંદા—મેલો છાલ ! જેમાં નથી કશા માલ ! માલ વગરનો માંટી ને મ્હોત વગરની ધાંટી, બે બરોબર સમજાવે.

સહન—એન, આવાં કડોર વચન બોલતાં શરમાતાં નથી ! તમારો સ્વામિ આ આવેલા ઉદ્ધત કરતાં સૌ વાતે સારો છે.

નંદા—જોયો જોયો સારો ! કટાણા મોંતો, કલેડાના ખુંદા જેવો, ભૂડો ભૂંડ જેવો. જરા હસ્યાં છીએ, બોલ્યાં છીએ એવું તો કોઇ દિવસ આવડ્યુંજ નહિ, હડકાયા કુતરા જેવો. શું કરીએ, આ માખાપત્ની આખરે ઘર માંડયું છે, ખીજી તો ક્યારનીએ એના મોંમાં મારીને નિકળી ગઇ હોય.

સહન—નંદા બા ! હું જે રસ્તો બતાવું છું, તે રસ્તાના સુખની તો અવધી છે. મારૂં ગરીબનું કહેવું મારીને છ મહીના વર્તિતો જૂવો !

નંદા—ધણાય દહાડા વરત્યાં ! હવે કાઠીમાં ફરી જનમ લઇશું ત્યારે તેમ કરીશું.

સહન—એન ! શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે ઉડ્યાં ત્યાંથી સવાર ને જાણ્યું ત્યાંથી જનમ.

નંદા—લખારો મેલો ! ને ઉંઘો છાનામાના; મારૂં તો માંથુય પાકી ગયું, તમારા લમણાય શાનાં છે ? મારે તો વહેલાં ઉડી પાણી મંત્રાવા જવું છે.

સહન—હીક, પેલા મહારાજ કહેતાં હતાં, તેમની પાસે જવું હશે.

નંદા—હા, સુરજ ઉગ્યા પહેલાં જવું જોઈએ; જરા મોડુ થાય તો કકળે, વળી, એમનું કામકાજ પણ કરતાં આવવું; ને પેલો નખોદીઓ આવે તેને માટે રોટલા ટીપવા; અજ તો કાંઈ તાદુએ નથી પડ્યું.

સહન—શિરોપુરી વધ્યાં છેને ?

નંદા—હા હા હા ! જુવો ચાલતુ નથી. એના મોં સુધી શીરોને પુરી ! ઉટના મોંને તો ઝાંખરાંજ હોય.

સહન—વાર એન, તમને હીક લાગ્યું તેમ, તમે કહેતાં હતાં કે મહારાજ હુમંતર જાડ બધું કરે છે, માણસની મનવાંચના પુરી કરે છે, તો મારે પણ એક કામ છે, જે તે કરી આપે તો કહું.

નંદા—કરશે, શું છે તે નહિ કરે; મારી જોડે સવારમાં વહેલાં આવજો. અરે મરધો બોલ્યોને શું, ચાલો ચાલો ! આજતો આખી રાતનું જાગરણ થયું.

સહનતારાને સાથે લઈ નંદા મહારાજના મંદિરમાં આવી. નંદાને ગણસારે થતાં ખંદાનંદ ખદખદા. સારી સુસર, રાતકે કયું નહિ આઈ ! કલતો ગાવાંને બહોત રમખાણ મચાયા, રસી તુટ ગઈ એર ગાવાં છુટ ગઈ એસી કેસી રસી બંદીતી ! રંડા એસી કેસી રસી બંદીતી ! (ખંદાએ નંદાને એ ત્રણ લાકડીઓ ને એ ત્રણ લાતો મારી.)

સહન—અરે મહારાજ, બિચારીને મારો છો શું ?

ખંદા—કોન હે તુ ! કાયકે બિચમે લવલવ કરતી હે; મારે નહિ તો ક્યા કરે. માર મારકે ચમડા નિકાલુગા; સાલી સુસર ! કાં લાજ હે, બહોતખી માર ખાતી હે. કુત્તિ સાલી ! ગદ્દિ સાલી !

સહન—એન નંદા, પાણી મંત્રાતી દ્યોને ! સવાર થઈ જશે. ત-મને વાગ્યું તો બહુ ! હુંતો કંપી ગઈ મહારાજ છે પણ મિળજ બહુ. હાય બાપ ! હુંતો સદ થઈ ગઈ; દાખડા જેવડા ડોળા ! હું માફ પુછું ?

નંદા—પુછોને તમારે જે પુછવું હોય તે, જવાબ દેશે, એતો કોણ બંણે કેમ આજ કોખ્યા છે. આજ તો થોડી મારી છે, આથીએ વધારે માર પડે છે એન. માર ખાઈ ખાઈને ચામડુય બહેર થઈ ગયું.

સહન—મહારાજ; મારે મારા પતિનો વિયોગ થયો છે, તે મારા સ્વામિ મને મળે એવો ઉપાય આપ બતાવો ?

ખંદા—ઘણીકા વિયોગ હે તો ઘણીસે મતલબ હે કે એર કુચ.

સહન—ના મહારાજ ખીણુ કાંઈ નહિ. મતલબ ઘણીને મળવાથી પાર પડશે; પતિ મળ્યા એજ પરમેશ્વર મળ્યા, શ્રી હરી.

ખંદાનંદ—ઘણીસે મતલબ હોવે તો એર ઘણી કર લે; ઇધર અપના મંદીરમે ઠેરજ, લછમીનારાયણ આનંદ કર દેગે.

સહન—અરે આપ કહોજો, તેંતા મને વિપરીત લાગે છે. મારેતો એજ ખતી જોઈએ; જે મને પરણ્યા છે તેજ.

ખંદાનંદ—જળ જાને કયું દીયા ! તુજકે છોડકે ચલા ગયા તો તું કયું ઇસકે છોડ નહિ દેતી હે, ઠેરજ મંદીરમે. લાંખી એક રામકીકી જરૂરીયત હે, ગાવાં દોનાં, રાજભોગ લગાના, એર મોજ કરના. લછમી નારાયણકી સેવાખી હે. મજા હે, મોજ હે; બડા આનંદ હે !

સહન—ચાલો એન નંદા, જોયા ખંદાના છંદાને ફંદા.

નંદા—મહારાજ, કાંઈ સેવા હોયતો કહો, મારે ઘેર મેમાન છે, એટલે મારાથી જાણુ રોકાવાય તેમ નથી.

ખંદાનંદ—ચલીજ, હરામકી લુંડી. સારી ઠગારી, ઘોષા દેતી હે.

અબ કબ તોરા કાલા કરેગી ! કહાં તક કુપેમેં હાથ ધરાયગી ?

સહન—શું. મહાત્માનેય કાંઈ આશા આપી છે કે શું ? મને તો એમ લાગે છે કે બાવાનાં બાવી થવાનાં છો ?

નંદા—ખરૂં બેન, છે તો એમજ. મહારાજ કહે છે, તારા ધણીને મારી નાંખીને, મંદિરમાં આવ ! તેના બતાવ્યા પ્રમાણે પ્રયોગ તો કરું છું પણ એ પેલા ભવનો વહેરવી મરતોજ નથીને.

સહન—ત્યારે તમારા ધણી તે, પેલા બંદા કે આ ખંદા ? હું તો ગભરાટમાં પડી; વળી છે કોઈ વંદા મંદા ?

નંદા—અરરર, એશું બોલ્યાં. દેર દેરને ઘેર ઘેર તે હોય ! આ, ને એ બેન. આની વાત એ ન જાણે ને એની વાત આ ન જાણે. પેલા જાણે છે કે પાણી મંત્રાવા જાય છે. પાણી બાણી તો અમથુ દેખાડવાનું, મહારાજે મંત્ર મારી મને વશ કરી છે, પણ ભાવ પેલા બંદા ઉપર વધારે, એને લીધે તો પટેલ જીવતા છે, નહિ તો ક્યારનાંએ મારી નાંખીને સારથક કરવા લક્ષ્મીનારાયણની સેવામાં હાજર થઈ જઈ.

ખંદા—કયા બડ બડ બડ કર રહીહે કળમી, ચલમન ચલીમન ! ઉઠ ધરસે. દેખ ધર જાકે થોડે ભજીએ બનાકે હમકે દેખ ! જલદી દેખ !

સહન—ઉઠા બેન હવે તો બાપજીએ જવાની આજ્ઞા આપી, ભગવાનને ભજીઆંનો ભાવ થયો આ તમારી સઘળી ખીના જોઈને હું તો ગરક થઈ ગઈ છું. હ્યો ધર તો દેખાયું પટેલે ઉઘાડ્યું હોય એમ લાગે છે.

ધરમાં આવી ચુલો સળગાવી ભજીઆં બનાવી, ખંદાનંદ માટે લઈને ચાલી. બેસજો બેન હું તો આ આવી ! નંદાના ગયા પછી સહન કહે પટેલ તમારું શું નામ છે ?

પટેલ—મારું નામ; ધરમદા છે બેન.

સહન—ધરમદા તમે તો ધરમરાજ જવા છો ને બાઈડી તો તમને બહુ કુપાત્ર મળી છે.

ધરમદા—શું કરીએ, આપણું નશિય કપાતર તો ખરે ખરી ! હશે એના કરમ લેખે આપણો ભગવાન છેને વહેલો મોટો ભગવાન છુટકો કરે એટલે થયું. શિવ શિવ શિવ.

સહન—આ ગામમાં બંદા ગરાસીઆ છે તેને ઓળખો છો ?

ધરમદા—હા હા ચ્યમ નહિ, એ બંદાને ઓળખુ છું, પેલા ખંદાને ઓળખુ છું; ને આ નંદાનેય ઓળખુ છું; મારું કશું અજાણ્યું નથી, ને તમેય એકરાતને એક દહાડો રહ્યા તે તમેય થોડું ધણું જોયું હશે મન-

માં તો ઘણુંય થાય છે, પણ.....તમે કાંઈ શીખામણુ ઘોને માને તો.

સહન—હું શું કહું મેં કહેવામાં કાંઈ બાકીજ રાખી નથી- દુષ્ટ સ્ત્રિની ગમે તેટલી પ્રાર્થના કરો; તેને ગમે તેટલી શીખામણુ ઘો; તેને ગમે તેટલી મારો, પણ તે પોતાના ધણીના ત્યાગ કરે છે.

ધરમદા—હુળ નાંખી ત્યાગ કરતી હોય તોય સાડ, મરતી હોય તોય નિકાલ ! મને તો વરણુમાંથી કાઢી નાંખ્યો છે તમે બળુતા હશે કે હું મૂઠ હું, પણ મૂઠ નથી. હું બહુ સમજુ છું એન, પણ બળીને રહુ છું. હું બેઠકીઓ માણુસ છું. શું કરીએ જ્યાં જઈએ ત્યાં વાતજ એની એ શિવ શિવ શિવ. જો કાંઈ કહેવા જઈએ તો બંદો તરવાર તાણે છે. હજુ એને તો હું પહોંચુ, એનાથી ડર નહિ પણ પેલો ખંદાનંદ જાણે, તો ટુકે પ્રાણુ કાઢી નાંખે. એણે બહુ જાણુને મૂંઝ્યો મારી. તારે જુવોને જીવતા હધયું તો પરમેશ્વર કોઈ દહાડાય સુખની વેળા વાળશે.

સહન—ધરમ ભાઈ, તમે કહો છો કે મરતી હોય તોય સાડ, પણ મરશે ત્યારે તો ખખર પડશે ! હાથે શેકણાં શેકવાં પડશે.

ધરમદા—એ.....ન ! નિરંતર „હૈયુ બાળ્યા કરતાં, હાથ બાળ્યા સારા” એ આવી ! બોલશો નહિ: એ વાત પડતી મેલો.

નંદા તામડીમાં ત્રણ શેર ધી, તથા થોડી સાકર લઈને આવી. સહન કહે એન વાર બહુ થઈ, આ ધી સાકર શુ કામ લાગ્યાં છો ?

નંદા—મહારાજે કંઈ લેઈ જા; લાડવા કરજે, ને પ્રસાદો લક્ષ્મિ-નારાયણુ માટે આપી જઈ. આમ આધાં આવો તો વાત કહુ ! આ એક પડીકામાં કાંક આપ્યું છે, તે આ અકરમીના લાડવામાં નાંખવાનું છે. બાજતો મારા ઉંપર બહુ કોપ્યા. તમે હતાં તે ઠીક થયું. બજાયાં લઈને બોલાવી, તે અધુર પુરૂં કરવા. મને કહે આ પડીકું નાંખીને એને ખવરાવીશ એટલે એ મરી જશે, પછી પંદરે દિવસે તું બહુ સમેટીને આપણા મંદીરમાં આવજો. બળ્યુ એન, તારે અહીં રહીનેય શું સુખ છે ? પણ પેલા બંદા મારા વગર શું કરશે ?

સહન—બંદાને વળી કોઈ નહિ મળે બંદો, હૈયાની કુટેલી ને આંખની અંધી; તારા જેવી લંપટ હુંડી કોઈ નહિ હોય ?

નંદા—મારો શરીર કસમોડાય છે, રાતનો ઉગ્ગરો છે ને ઉંઘ આવે છે, તમે જરા આટલુ કામ ન કરો ? તમને મેં સમજણુતો પાડી છે, પેલા કલ્હા છે એવા ત્રણ લાહુ જુદા વાળવા, બાકીના એક સરખા. આ સર્વે સામગ્રી-સહનને સીધુ સામગ્રી સોંપી નંદાનો નિંદ્રાવશ થઈ ગઈ. સહને સ્વપ્ન

રસોઈ તૈયાર કરી, છ લાડુ ઝેર નાંખીને વાળ્યા. નંદા જાગી, ને બંદા આવ્યા. કેમ નંદા આજેતો કાંઈ આ બાધએ રસોઈ કરી, દેખાય છે ?

નંદા—હા, મને ઉંઘ આવી, ત્યારે એ કહે લાવો જેવું આવડશે તેવું હું રાંધીશ.

બંદા—બાધડીતો ખુબ છટાદાર છે ! રસોઈ પણ ફક્કડ કરશે. લ્યો જમવાની તૈયારી છે કે રજા છે ? મારે તો ઉતાવળ છે.

નંદા—બધ્યાં એકેય દહાડો નિરાંત નહિ ! રજા તે હોય ! આ બાધના હાથની રસોઈતો જમતા બન્યો ! આજતો લાડુ ક્યાં છે. શિરોપુરી પચ્યાં કે નહિ ?

બંદા—નથી પચ્યાં તોય; જરા પ્રસાદી લેઈશુ, ફરી ફરી એમના હાથની રસોઈ જમવાનો વખત ક્યાં મળવાનો હતો ? રૂપ પણ કેવું છે.

નંદા—રૂપને ખુબ રોવાનું, કરમના સામુ જોવાનું છે બાયડીને વગડામાં મેલીને ઘણી જતો રહ્યા છે. એન બાણાં પીરસાં ત્યારે.

બંદા—અરરરર, મેર અકરમી ! આવી કુલની કળી જેવી કન્યાને વનવગડામાં મેલી; શી લંકા હુટવા ગયો હાઈશ. આજતો મને ખાવુંય નહિ ભાવે.

સહન—આ સર્વેનાં આસન પિરસ્યાં છે, એસો ચટ ચટ. પછી તાડુ થઈ જશે, જમજ્જે. નિરાંતે.

બંદા—પણ આ તમારા દુઃખની વાત સાંભળીનેતો, બહુજ ખેદ થાય છે.

સહન—ખેદ ન કરવો; સદા સરખા દિવસ જતા નથી, જમવા માંડો. એકેકો લાડુ જમતાં જમતાં, નંદા ને બંદા બન્ને ડોલવા લાગ્યાં, તોપણ સ્વાદને લઈને જમ્યે ગયાં, આંખે અંધારાં આવવા માંડ્યાં, ગળામાં કાંટા બાઝવા માંડ્યા, ત્યારે નંદાએ પુછ્યું, પેલા કહ્યા હતા એ લાડુતો ગુદાજ રાખ્યા હતા કે નહિ ? સહન કહે હા એતો ગુદાજ સાકરના વાળ્યા છે, એમાંના એ ધરમદાને મેલ્યા છે. સહને સાનમાં સમજાવેલા તેથી ધરમદા ધિમે ધિમે કોળીએ જમે છે, એટલામાંતો નંદાને બંદા બેય ઢળી પડ્યાં. બાકી રહેલા એ ઝેરના લાડુ લઈ, બારણાને બહારથી બંધ કરી, સહન બંદાનંદને ત્યાં પ્રસાદી પહોંચાડવા દોડી.

બંદાનંદ—તું કયું આઈ, ઓર વો નંદી કયું નહિ આઈ ?

સહન—મહારાજ; મને કહે જ પ્રસાદી આપી આવ ! એતો પેલા બંદા આવ્યા છે એમને ખવરાવે છે.

બંદાનંદ—હાં ! બંદા, ગરાશીઆ ? વો ઉસકે ધર કયું આયાહે ?

સહન—એતો રોજ આવે છે, કાલેય શીરા પુરી મારા દેખ્યાં બાધને ગયો હતો.

ખંદાનંદ—હાં હાં ! દેખ સારી કેસી બદમાશ છે. હમકુ કહેતીહે કે મહારાજ મારેતો તુમહ હો.

સહન—અરે શું આપજી, કાલતો હું જોધને છક થઈ ગઈ. એના ગળામાં હાથ નાખે ને કાંઈ કાંઈ ચાળા કરે.

ખંદાનંદ—હાં હાં હાં ! દીકહે દીકહે, અમ ઉસકી ખમર ખરાખર લેઉંગા ! સારી ભંગડી.

સહન—મહારાજ તમારી પણ વાત નિકળી હતી. નંદા કહે મારે મંદીરે જવું છે, મોડુ થશેતો મહારાજ કોપશે; ત્યારે પેલો ખંદો કહે કોપ્યુ કોપ્યુ, નથી જવું એ લંગોટાને ઘેર ! એતો સાલો હરામી છે.

ખંદાનંદ—હાં હાં હાં હાં ! બસ આજ ઉસકુ ઉડા દેઉંગા તેરી માકા ખંદા, સાલ્લા સુસર: તેરી ખમર લેતા હું.

સહન—મહારાજ ! એને છેડશો નહિ. એતો તરવારીઆ છે.

ખંદાનંદ—અરે તરવારીએકી એસી તેસી; એક ચોટ લગાડિગા તો ભસ્મ હો જાયગા. ચાલ્લા સડસડકે મરેગા.

સહન—હવે હ્યો આ લાડવા જમી જાઓ; પછી બહુ વાર થશે તો ખીજશે. કહ્યું છે કે ખવરાવીને આવજો.

ખંદાનંદ—ફેંકજી કોન ખાતા હે, મેરાતો જી ખંદા હો ગયા.

સહન—ના મહારાજ એમ ન થાય, હું લાવી ને નહિ જમો ?

ખંદાનંદ—લાવ જા પા લેવે.

ખંદાનંદ જોતજોતામાં એ લાડુ ખાઈ ગયા; ને ગળે કાંટા ભોકાવા શરૂ થયા, હાથ પગ ખિચાવા લાગ્યા, આ ! સાલીને ઝેરકં લકુ બિજવાએ.

સહન—હાય હાય ખંદાએ ખુર કર્યું ! બૂલ્યથી થયું હશે, હવે શું કરીશું ! હું કોક ઝેર ઉતારનાર વૈદને બોલાવી લાવું.

મંદિરની બહાર તાજુ દઈ સહન ધરમદા પટેલને ત્યાં આવી. આ-શયું ઉઘાડી જુવે તો બન્ને મરણ શરણ થયાં છે. અડોસ પડોસમાં ચેંપે વાત થઈ ને રાજના સિપાઈઓ આવ્યા. પકડો પકડો મેદાનાં પાંચ વજનદાર માણસ બોલાવી, તેમની રૂબરૂમાં લાશો ઉપડાવી, ધરમદા તથા સહનને આંધી સૂકારમાં લાવ્યા. રાજધિરાજ આ બન્નેનાં ખુન કરનાર આ બે જણ છે. તપાસ કરતાં એમ માલમ પડેછે કે, આ પટલને આ બામડી સાથે નાતર કરવાનું હતુ, તેમાં આ મરનાર; પરણતની ઓરત આડી પડતી હતી. વળી આ ખંદા ગરાસીઆને નવુ નાતર ન થવા દેવું, અને આ ઓરતને પોતે લઈ જવી એમ હતું. હવે આપને યોગ્ય લાગે તે ખર-

રાજા પહાડસિંહ—પરમેશ્વર માથે રાખીને સાચુ બોલજો ! આ ખુન તમે પોતે કર્યા છે ? અને તે શા હેતુથી ?

ધરમદા—રાજાધિરાજ, હું એમાનું કાંઈ જાણતો નથી સઘળી બિના આ મારી ધરમની બેન જાણે છે, તે કહેશે. જેણે મને દુઃખમાંથી છોડાવ્યો છે.

રાજા—પરમેશ્વર માથે રાખીને કહો ! તમારું નામ શું, ગામ શું, અને આ કામમાં તમે જાણો છો શું ?

સહન—પરમેશ્વર માંથે રખાવો છો, ત્યારે તો હું સત્યજ બોલીશ. આ બે ખુન થએલાં તમે જુવો છો, પણ ખુન ત્રણ થયાં છે. એક લાશ ખંદાનંદ મહારાજની છે, તે પણ મંગાવો ! આ નંદા, બંદા, ને ખંદા, ખરેખરાં નીચમાં નીચકૃત્ય કરનાર તમારા પર્વતપુરમાં પાપનાં પુતળાં હતાં. એ ત્રણેના તિરકસમાં આ ધરમની ગાય જેવો ધરમદા પિલાતો હતો, હુંતો માત્ર બેજ દિવસથી આ ગામને ગાંદરે આવી છું તેટલા વખતમાં તો આ ત્રિપુટી માયાની રચના જોઈ તોઆ તોઆ થઈ ગઈ. (ખંદાનંદની લાશ લઈ માણસો આવ્યા.) આ ઘેર કર્મનો કરનાર પાપીમાં પાપી; પરવરદિગારનો વિસારેલો ખંદાનંદ ખરેખરો ખુની છે. આ ત્રણે ખુન કરનાર એજ અધર્મિ છે. અરે ત્રણ શું એણે તો હજારો ખુન કર્યાં હશે. કોઈને પુત્રની, કોઈને ઘણી વશ કરી આપવાની, કોઈને વહેર વિરામવાની આશાઓ આપી આપી અતેક સ્ત્રિઓની ઈજ્જતને બદા લગાયા હશે, અને તેમના ઘણીને બેદાન મેદાન કરી નાંખ્યા હશે. આજે આ નંદાની સાથે ધરમદાને મારી નાંખવા ઝેર મોકલનાર એજ છે. મેં મારી ચતુરાઈથી તે ઝેરના લાડુ, ત્રણેને જમાડી જમપુરીમાં મોકલ્યાં, અને ધરમદાને બચાવ્યા. વળી આ અધર્મનો હીરો બંદા ગરાશાઓ તો તમારો અગ્રણ્યો નહિજ હોય. હું જાણું છું તે સઘળી હકીકત મેં કહી તે પ્રમાણેજ છે. હું મુશિંદાબાદના રાજા સુમનચંદ્રની પુત્રી છું અને માળવાના મહારાજ મધુરસિંહના અમર કુંવરની રાણી છું.

રાજા—હેં હેં, બેટા સહનતારા ! અહીં શી રીતે આવી ? અરે. જાઓ આ લાશો લઈ જઈ સળગાવી મૂકો ! ચાલો બેટા મહેલમાં. ધરમદાસને રજા આપો ! સહન રાજાની સાથે મહેલમાં ગઈ, ત્યાં રાણી શક્યા-સુંદરી પુછે છે; આ દેવકન્યા કોણ આવી ? રાજા કહે આ હમણું થોડા વખત ઉપર સ્વયંવર થયો, તે સહનતારા. એને ઉત્તમ પ્રકારનાં ભોજન કરી જમાડો અને સુખ શાન્તિમાં રાખો !

સહન—વડીલ, હું આપનાં મધુરાં વચન સાંભળી મનમાં આનંદ

પામું છું. હું માત્ર શુષ્ક ભોજન કરું છું, જરૂરી ઘેંસ ને છાશ, તે સિવાય મારું ભોજન નથી. કોણ જાણે કે શી રીતે હું મારા પ્રાણપતિથી વિખુરી થઈ ગઈ છું. તેમનાં દર્શન થશે ત્યારે મનગમતો વૈભવ માણીશ. હું કોઈ ગામમાં ત્રણ રાત્રિ રહેતી નથી, બિછાનું બિછાવી સુતી નથી, પાત્રથી પાણી પિતી નથી, આપની શિતળ છાયામાં આજની રાત્રિ ગુજરી કાલે સવારે મારા સ્વામીની ખોલ્ય કરતી વગડે ભટકીશ.

રાજા—વાર દીકરા, જેમ મરણ હોય તેમ વર્તજો. સેવકો ! આ રાજ-કન્યા જેટલો વખત રહે, તેટલો વખત તેની સેવામાં હાજર ને હજુર રહેજો.

રાણી—મોટાનાં છોકરાં મોટાં. જેવાં પ્રકાશલાક્ષ્મી છે, તેવીજ સહન-તારા પણ છે, મોરનાં ઈંડાને કાંઈ ચિત્રામણ થોડાંજ કાઢવાં પડે છે ! રૂપ ગુણ અને ચતુરાઈ કોઈ વાતે ખામી નથી. સાંભળ્યું છે કે જુગ્તે જોડું મળ્યું છે. આજકાલ અમરસિંહનાં પણ સારાં વખાણ થાય છે. હવે ઉલાસતારા વરે એટલે રાજકુમારોની વ્રતિયો દરે. ઉલાસતારાને સહનતારા ઉપર તો બધા રાજકુમારો ઉંચા નિચા ઉંચા નિચા થઈ રહ્યા હતા. આ સહન પરણ્યાં એટલે અડધા ઠેકાણે બેઠા, અને ઉલાસ પરણશે, એટલે બધાય ઠરીને રહેશે. આ મારો ગિરિરાજતો હજી સ્વયંવરમાં ગએલો ઘેર પણ નથી આવ્યો ! કોણ જાણે કે એની માશીને ઘેર ગયો કે મામાને ઘેર રહ્યો કે થયું શું ? સેવક આવીને કહે બા ગિરિભાઈ આવ્યા છે, અને તે આપને પ્રણામ કરવા અહીં આવે છે. ગિરિએ આવી માતાને પ્રણામ કરી સહન સામી નજર કરી. આ બાઈનો ચેહેરો સહનતારાને મળતો છે ! શું તે સત્ય છે કે મારી બ્રાન્તિ ?

સહન—હા હું સહનતારા સુમનચંદ્રની પુત્રિ. વીરા !

ગિરિ—પણ એન તમે અહીં શી રીતે આવ્યાં, હજી પરણ્યે પાંચ માસ થયા નથી ને પરદેશ, અરે પરવશ ! માજી, ઉલાસનું પણ કોઈ હરણ કરી ગયું અને પાછળથી તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે, લઈ જનારનું નામ અંધકારસિંહ છે. બહુ જોડું બહુ જોડું, આશા ભરી કુંવારી કન્યાને હરણ કરી, ધણેર એને રહશે.

સહન—આ હું શું સાંભળું છું ! ઉલાસનું હરણ, અને કરનાર અંધકારસિંહ ! મારો નાથ ખોલ્યા હતા તે સત્ય થયું. અરે પાપી મામા, કલહ કલહ કરતી કાચી કળી જેવી કન્યાને લેઈ જઈ શું સાર કાઢવાનો હતો. રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ; માતાજી મને રળ આપો.

રાણી—એન, આ તમારા પિતાનુંજ ઘર છે એમ સમજજો. રહેવું હોય ત્યાં સુધી રહો; ના રહેવું હોય તો તમારા રક્ષણને માટે સાથે સવાર મોકલુ !

ગિરી—કેમ એન; અહીંથી ક્યાં જવાનો વિચાર છે ? મને તમારો ધર્મનો ભાગ ગણુજો, હું તમારી સાથે ફરીશ, અને તમને તમારા પતિનો મેળાપ થાય ત્યાં સુધી કોઈ પ્રકારનું દુઃખ પડવા નહિ દેક.

સહુન—અહીં મને મારા માતાપિતા મળ્યાં જોટકો હવે થાય છે. તમે સર્વની મારી તરફની લાગણી જોઈ હું શ્રી હરીની અકળ લિલાનો વિચાર કરું. શ્રી સરવેશ્વરે, આ નૌતમ બગીચો બનાવ્યો છે, તેમાં એક વસ્તુ ખીજીને મળતી નજ આવે. અદાર ભાર વનસ્પતિમાં, અસંખ્ય જાડનો સમાવેશ થયેલો છે. એક જાડનું જાડ ખીજી જાડના જાડથી બંધી વાતે જુદા. એક ફળ ખીજી ફળને મળતું નહિ. એક ફુલ ખીજી ફુલને મળતું નહિ. અરે જુદા જુદા જાડની જુદી જુદી વસ્તુ મળતી નથી, એટલુંજ નહિ પણ મારા નાથે ત્યાં સુધી નજર પડેંચાડી છે કે, એકજ જાડનાં અસંખ્ય જાડો જુદા જુદા આકારે જાડબંધાં છે. વાહ વાહ વિશ્વેશ્વર, કરોડો મનુષ્યો, તારા કૃત્તવ કરેલા, આ તારી કૃષ્ટિમાં ધ્રુમે છે; અને અસંખ્ય મનુષ્યો નિત્ય નવાં પેંદા થએ જાય છે, તેમાં એક માણસનો ચેરો ખીજી માણસને મળતો નહિ. ચેરો મળતો નહિ તેમ કોઈ કોઈનો અવાજ પણ મળતો નહિ. અવાજ મળતો નહિ, તેમજ એક એકનો સ્વભાવ પણ મળતો નહિજ. આ દુનિયાનાં દરેક મનુષ્યને જુદા જુદા રંગથી રંગ્યા છે; કોઈને સદગુણથી અને કોઈને દુર્ગુણથી ભર્યા છે. કામી, ક્રોધી કપટી, લોભી, અહંકારી, અભિમાની, માની, શુમાની, નિર્માની, દયાળુ, પ્રેમાળ, ભોળા, બહા, શાણા, સંતોષિ, શુરા; કાયર, ખાયલા, બહાદુર, નકટા, નિર્લજ, કુર, કંજુસ, દાતાર, એવા એવા હજારો મનુષ્યો જોવામાં આવે છે. કોઈ ક્રિયા રંગમાં અને કોઈ કોઈ ક્રિયા રંગમાં કરે છે. જે વસ્તુ કોઈને પ્રિય છે તેજ વસ્તુ ખીજીને અપ્રિય છે. અહાહાહા, તારી અકળ લિલાનું વર્ણન કરતાં વેદની વાણી થાકી જાય તો હું પામરનું શું ગણુ. શેપની સકલ જીવહાઓ તારા ગુણને ગારા સમર્પે નથી પ્રભુ; ત્યાં હું અમળા શું ગામ શકું. હવે રાત્રિ ગમ, થોડે થોડે સૌ નિદ્રાવશ થયાં, હવે તો હું એકલી આજોટયા કરું. અરે ગિરિયારો ધર્મદાસ એકલો રહ્યો. તે મને જોવાની ઇચ્છાતો કરતો હશે. નહિ નહિ હવેતો સવાર થાય કે રજા લાઇ લેવી, અને પતી પરમેશ્વરને ખેળવાની ખંત રાખવી. ઉજ્જનનો રસ્તો પુછી ચાલવા માંડ્યું. સવારમાં જવું એતો ઠીક, પણ મન એમ સાક્ષી પુરે છે કે આ રાજના ધરનાં સર્વ મનુષ્ય પ્રેમનાં પુતળાં છે; તે મને નહિ જવા દે; માટે ચાલ જીવ અત્યારેજ !

વિચારમાં ને વિચારમાં પાછલી પોહોર રાત્રિ રહી, તે વખતે સહન મહેલમાંથી નિકળી પડી. રાજના સિપાઇઓને ઘટતો જવાબ દેતી, નયની બહાર આવી. પાછલી રાત્રિનું અજવાળીયું હતું તેથી માર્ગ શોધતાં મહેનત ન પડી. માર્ગમાં ચાલી જાય છે, અને અસ્ત થતા ચંદ્રની શોભા જોતી જાય છે. આ સવં નક્ષત્રના નાથ સંતાઈ જઈ સંતાઈ જઈ થઈ રહ્યા છે, હું જેમ મહેલમાંથી નાડી, તેમ સ્વર્ગના દેવતા પણ નાસુ નાસુ થઈ રહ્યા છે. જ્યારે આવા દેવને જંપ નથી તો મનુષ્યને જંપ શાનોજ હોય ! લોભી અને કામી મનુષ્યો, સંસારમાં ભુલા ભટકે છે; તેમજ સૂર્ય ચંદ્ર પણ સ્વર્ગમાં ફેરા મારે છે, અરેરે ! મારી બુદ્ધિ ક્યાં બળી ગઈ છે, મહાન્ સ્વર્ગના દેવતા માટે પણ હું કેવા આગુસમજણના નીચ વિચાર કરું. એતો અવિનાશીની આજ્ઞાને આધિન થઈ રહ્યોને સુખ દેવા અવસરે આવીને ઉભા રહે છે. હવેતો અંધાર થયું, ચંદ્રમા અસ્ત થઈ ગયા. માર્ગમાં ચાલતાં હેરાનગતી થશે, પણ હેરાનગતીનો ક્યાં વિચાર કર; સ્વામિ વિયોગની પીડાની પાસે, રસ્તાની રજમાં રાત્રિમાં ચાલવું તેનો શો હિસાબ, “ રાંજણનો રોગી ગુમડાની પીડા ક્યાં ગણે. ” પેલો દીવો દેખાય, ત્યાં કંઈ મનુષ્યની વસ્તી હશે ખરી, હવે સવાર પણ થવા આવ્યું છે, શ્રી સુર્યનારાયણનાં દશ ન થોડી વારમાં થશે. અરે આતો નદી હોય એમ દેખાય છે, પાણીની ગર્જના ઉપરથી પુર ચઢ્યું હોય એમ અનુમાન થાય છે. દીવો દેખાય છે તેતો હોડીમાં હશે, નદીની પાર જવાને માર્ગ ત્યાં હશે, લાખ ત્યાં જઈને પુરું, પાર ઉતારેતો, ઉતરી માર્ગ ટુંકો કરવા માંડું. પણ ટુંકો માર્ગ શી રીતે થાય, અમુક હલમાં છેડો છે એમ સમજાય તો માર્ગ ટુંકો થયો ગણાય. મારે કાપવાના રસ્તાનો છેડોજ નથી. જેમ સૂર્ય ચંદ્રને ચાલવાનો છેડો નથી તેમ મારે પણ છેડો નથી. આ ભાઈ, આ વલાણવાળા, મને પાર ઉતારશે ? ભાઈ જવાબતો ઘો; આ ખલાશી ?

એક—કણુ ઉડે છે અતારના પોહોરમાં, એક મનખ ? માટે.

સહન—ભાઈ ઉડોને મારે ઉતાવળ છે, હું એકલી હેરાન થાઉં છું.

મિત્રે—ઝાઝાં મનખ ભરાશે તારે પનઈ હેંડશે, બેહો બપોર સુધી ઉંઘો જરા આડાં થાઓ.

સહન—ભાઈ અહર જીવે ઉંઘ કેમ આવે, પાર ઉતારેતો સાર.

મિત્રે—લખારો મૂંચ લખારો, એક મનખને લઈ જતાં હલકી હોડી પવન આવેને ઉંધી પડે તો ચ્યમ કરીએ, તુતો મરેતો મરે ને જોડે અમેય મરીએ, બહુ માનવીના ભારે નમી ન જાય. બેહો સાસ ખાઓ !

સહન—ભાઈ, આ વહાણુ આ પાસેના નગ્નના રાગએ મેલાવ્યું છે, કે કોઈ શેઠ શાહુકારે કે તમે પોતે ઘરનું ફેરવો છો ?

ચોથો—અ્યાંથી અતારના પોહોરમાં માથાં ફેડાવનારી આવી !

પહેલો—ધયેલો મેલો ધની ખુન્ને પયણું, માંદી લઈ જઈ.....ને.

સહન—ભાઈ તમને જરા દયા પણ નથી ! તેમ સદા પવિત્ર ગંગા-જના પાસમાં રહીને તમારૂં મન પણ નિર્મળ થયું નથી.

ત્રિજો—કુણુ હમજે છે તમારા લખારામાં, મોડા મનખાદે ભરાશે તારે કામ ઉકલશે. હવે વહાણુતો વાયુ છે, થોડે થોડે આવવા માંડશે. આ પેલા કોક એ ડાઢીઆળા આવે ! જરા દાતણુ પાણી કરવા દે ! મનના મેલા ને ગરથના ઘેલા હિરાચંદ તથા ધિરાચંદ નામનાં એ વણિક આવ્યા. એ ભાઈ હે હોડીવારા અધ્યા હોડીવારા લે હેંટ આ હેંટ લાકી લાવ !

ખલાસ—થાયસે; ટટવાં તેણી આંધા.

હિરો—કેમ અધ્યા તાણી આંધા, કંઈ માણુસે વનતો લઈશ કે નહિ. આ વીરાચંદ શેઠ કોક દહાડો કામના છે.

ખલાસ—તુ કામના છુ તે વળણીએ છીએ; મારા છોકરાના લગન-માં છ જઈ લેવા આવું તારે ધયેલો મારજે.

ધિરાચંદ—કેમ આજ મિત્તજમાં વાત આવી છે ? વેન જાણુ કયું તો રાગને કહીને નોકરીમાંથી કાઢી નંખાવીશ.

ખલાસ—હો હો હો ! વંદે રાગના પેલી પાર. આ લછજે નદી ઉતરવી છે.

સહન—ભાઈ, આ ખલાસીતો મિલકુલ નાલાયક છે, મનં પણ એક પોહોરથી ખાટી કરે છે. કહેછે એક માણુસ હોયતો લલકરી હોડી ઉઠી પડે.

હિરો—ધિરા ! અધ્યા આ કુણુ ! હેં હેં હેં વળે સરગની પરી. રૂપ રંગ, વળે મારા વીરીઆની વહુ.

ધિરો—છેતો કોક રાજવંશી, અલાલાહા કેટલા અધા ધરાના. અ-ધુધુધુ મોટી બાસમ ઉભી થાય નહિ ? એન તમે કંણુ છો અને તમારે ક્યાં જવું છે.

સહન—જેવા તમે વંદમાણુ છો તેવી હું પણ છું. મારે જવું છે, તે જગા હું દર્શાવી શકતી નથી.

હિરો—કેવી મિડી મિડી બોલી, વાહ વાહ આ મારો વીરચંદ કુંવા-રા છે ને કન્યા એના જેવડીજ છે. અહીંથી લઈ જઈને પરણાવી દઉં કોઈ પુછેતો કહીએ કે આવા મુલકની આપણી નાતની છે.

ધિરો—વીરચંદને પરણાવતી હશે, તીમાં વીરીઆની વડુ કહી. બરોબર!
રાણી—રાણી મેંના પાલખીમાં બેસી, ગંગાજી સ્નાન કરવા આવ્યાં,
પડદાની અંદરથી નજર પડતાં સહનને ઓળખીને તરત પડદો દુર કર્યો
રાણીને જોઇને ખસાસીઆ આવી પગમાં નમસ્કાર કરે છે. માવડી માવડી!!

ધિરો—માડા દોકડાને ખુબ રીત આવડી; લ્યો ચાલો ચાલો હોડી હાકો.

ખસાસ—હા હેડો શેડ બેસો, લાલો તમારી ગાંસડી પોટલી માંહી મુકીએ.

રાણી—બેન સહન તમે અડી ક્યાંયી? હું જાણું છું કે તમે હજી
સુધ રહ્યાં હશે!

સહન—ના માતાજી હુંતો મધરાતની નિકળી પડીયું, રમતી રમતી
ત્રણેક ગાઉ આવી હધશિ. આ નદી પાર ઉતરવાની તૈયારી હતી ને તમે
આવી ચડ્યાં, સાં થયું તે ખસાસીએ હોડી ચલાવાને વાર કરી.

રાણી—પણ બેટા; આજને આજ ને હમણાને હમણાં શું જતુ રહેતું
હતું? ધણું જવાશે, થોડા દિવસ રહીનેજ ન જવાય.

સહન—આ કારણથીજ હું કહ્યા કાવ્યા વિના આવતી રહી છું; મા-
રો નિયમ તુટે, ખાલી ખેદ થાય એટલાં વાનાં શા સાડ કરવાં જોઇએ.
હજીતો ગિરી ભાઈ જગશે ત્યારે મને યાદ કરી, ઉદાસ થશે. માતાજી શ્રી
જગદીશ્વર જ્યારે ઠારીને ઠેકાણે બેસારશે, ત્યારે હું તમને મારાં માતાજી
તુલ્ય ગણી, માણસ તેડવા મોકલું તો આ અત્તાન બાળકનું કેલુ સ્વિકારી
મને મિથ્યા સુખમાં મહાલતી જોવા પધારશે.

રાણી—એ શું બોલી બેટા, નહિ કેમ; હું; રાજા અને ગિરીભાઈ
બધાં આવીયું. આ મારા સત્તર સવાર છે તેમને તમારી સાથે રહેવા દો;
નિર્ભય સ્થાનમાં જઈ પાછા મોકલજે.

ધિરો—ધિરા. ધરબોળ ધાડ્યું, બાજી બગડશે; એ તારી માની રાંડ
મારૂં! વળી સવાર સાથે મોકલે છે. જુક્તિ લગાવા દે. લ્યો બેન ચલો
હોડી હાકે છે. હે માતાજી; આ બેનને અમે સાચવીને લઈ જઈશું, કાંઈ
ફિકરચિંતા કરશે નહિ. અમારે કાંઈ એમ નથી કે ફલાણેજ ગામ જવું
છે, વહેપર કરવા નિકળ્યા છીએ તે જે ગામ જઈએ તે ગામ ખરા. જ્યાં
મુધી બેન કહેશે ત્યાં સુધી સંગાથે રહીશું.

રાણી—બહુ સાં. બેન સહન સંગાથતો સારો મળ્યો, આ અમા-
રા ગામના, હિરાચંદ ને ધિરાચંદ શેડ છે.

સિપાઈ અનુમાનખાં—બડે ઠગકે બાશા, ગઠીએ.

ધિરો—શું કહ્યું સાખ! હું શું કહ્યું સાખ! અમે ગઠીએ. આમ

મસ્કરી શુ કરતા છો, કોક સાચુ માનેગા*

અનુમાનખાં—કોનજને કોનસે ધરાદે, કહેતે હો કે સંગ સંગ ચલેજે.

સહન—માતાજી મારે એ વણિકના સંગાથની પણ જરૂર નથી, મારે સાચો સંગાથ શ્રી હરીનો છે. જળવનાર જગદીશ છે.

ધિરો—હેં જમાદાર સાખ, આવુ શુ બોલતા છો ? આ રાણી બાકે સાંભરતાં બોલતા છો, તમારા મનની તો હાંશી કરતા છો; પણ એમાં ખોટું હોતા છે*

અનુમાનખાં—દેખો અસ્લામિયાં મુજકે છુલાતા હે કે, એકકા ધરાદા ઓરત કરનેકા હે, ઓર દુસરેકા ખુન કરકે જેવર લે જાનેકાહે.

હિરો—અરરર, આ શું કહેતા છો જમાદાર સાહેબ ! આવા ખોટા તાડક શુ બધતા છો ? રામ રામ રામ. અમે ગાયના દાંત જેવા, તેને તમે આવું કહેતા છો; જરા વિચાર નહિ રખતે છો; મહેરબાન.

સહન—માતાજી મને રજા આપો. તમારા પ્રેમ પાશમાંથી છુટતાં હૃદય ભરાય છે, પણ શું કરૂં મારો ઉપાય નથી.

રાણી—જાઓ દીકરા સુખેથી, હું પણ સમજુ છું. કે હાલમાં તમે રહી શકો તેમ નથી. કોઇવાર સંભારજો, અરે હોડી વાળા, આ બે-નને સાચવીને પેઠ પાર ઉતારજો !

ખલાસ—ખડુ સાડ, માવડી. સાંસતાં રહીને આવો બા; જોજો સાચવીને ચઢજો. ગંગાજી પાર ઉતર્યા પછી સ્નાન કરી, સહન ધિમી ધિમી, ઇશ્વર સ્મરણ કરતી, અમરને યાદ કરતી ચાલે છે, ને બન્ને વણિક વાતો કરતાં જરા આગળ ચાલે છે. હિરો કહે ધિરા બોલ શો વિચાર છે ? હું તો ધારૂ છુ કે રાતવરત મારી નાંખી ધરાણા લઇ લઇએ, તો આપણે બેય નાલ થઇ જઇએ નાલ ! આ જીદગીમાં તો રજવું ના પડે.

ધિરો—મારા, મનમાં પણ એજ હતુ. પણ તુ કહેતો તો ને કે મારા વીરીઆની વહું; મારી નાંખીશ તો વીરીઆ પછણુશે કોને, એની માને ?

હિરો—જરા બોલતાં શિખ બોલતાં ! તારો છોકરો એની માને પચણ્યો હશે ?

ધિરો—હા અત્યારેતો એની માનેજ પરણ્યો છે. ! મા રાંધી આપે. મા પાણી ભરી લાવે. મા પથારી કરી આપે. વળી કોઇ ગાળ દે, તો કહેશે તારી માના ધણી.

હિરો—હવે ઠંઠાખાજની વાત જવા દઇ, સિધી વાત કર ! શી મરજી છે તે કહે.

+, *, + * બાપાના અજણ માણસો, બોલતાં કેવી ભૂલ્ય કરે છે, તે દર્શાવ્યું છે. ૧. જેવર=ધરાણું.

ધિરો—તારી મરજીએ મરજી; લક્ષિમ માતા હાલી ચાલીને આવ્યાં ને જવા દધએ તો ઝખ મારીએ. ધિરે ધિરે ચાલો એન ફિકર ન કરશો. થાકો તો કહેજો, એસીશુ.

હિરો—ઓ મારો વિરો ! એની વેતરણ વગડે કરીશુ કે ગામની ભાગોળે ધર્મશાળામાં ?

ધિરો—રાત હોય ને વગડો હોય તો ઠીક ફાવે. હવેતો આ ગામ આવ્યું, રોટલા પાણી કરી...ને; સંજના પહોરનાં નિકળીએ, વગડામાં રાત પાડીએ, પછી એનું કાટણુ કરીએ. પણ જો વિરો તારી મરજી જીવતી લઈ જવાની હોય ને વીરીઆને પરણાવવાની હોય તો પહેલેથી એની મરજી પુછીએ.

હિરો—એમ ન માને. આજ રાતમાં તું ધરાણું કઢી નાશી જા ! પછી હું એને બર આવીશ. હું એને ઘેર લાવુ. પછી તુ મને ભાગ આપજો.

હિરો—એક ત્રાજવે ધરાણું અને બીજો ત્રાજવે કન્યા. ધરના ધર વાખરા જતા રહે છે ત્યારે આપણી ન્યાતમાં કન્યા મળે છે. માટે કન્યા લે તો ધરાણું નહિ.

માર્ગમાં ગામ આવ્યું ત્યાં ધર્મશાળામાં અંપોર ગાગી, ત્રિજો પહોરે મુસાફરી જરૂ કરી. જેણી તરફ ગામ દેખાતુ જાય તેણી તરફ ન જતાં વડને વગડે જવા માંડ્યું. ઝાડ બીડથી બિહામણી જગા આવી ત્યાં રાત પડી. હિરો કહે ધિરા, હવેતો અહીં મુકામ કરીએ તો સાર. આગળ રત ભયંકર છે, ને કોઈ ગામ થડમાં હોય એમ લાગતુ નથી. અરેરેરે વગડે રાત પડી પરમેશ્વરઃ આ એન આપડાં બીશે,

સહન—ભાઈ મને તો કાંઈ બીક નથી, તમે બે મરદ સાથમાં છો ને મારે બિંક શાની !

ધિરો—ફિકર નહિ ફિકર નહિ રહો રાત, બિંકને ફિક, કોણ વાધ ખાય છે? થોડી વાર વાતો કરી નિદ્રાવશ થયાં. બન્ને વલિક ઉંઘ્યા પણ સહન ઉંઘે છે તે નહિ જેવું. ઝંખના સ્વપ્નમાં હિરાચંદ જાગ્યો. અરે આ ધિરો ધરાણા લેવાનું કહે છે, પણ કદાચ હું ધિરાચંદને મરી નાંખુ તો ધરાણાં ને કન્યા બેય મને પચે, આમ ધિરો પણ અડધો પડધો જાગતો વિચાર કરે છે કે, આ હિરો લોભીઓ ને દાંડ છે; ધરાણામાં જરૂર ભાગ પડાવશે; માટે એને મારી નાંખ્યો હોયતો ઠીક; બન્ને અરસપરસ એક એકને મારવાના વિચાર કરે છે, એવામાં પાસેના રાફડામાંથી કાળો નાગ નિનબ્યો, તે ધિરાચંદના ડાબા પડખામાં લપાઈને બેઠો. ધિરાચંદ કામના ધિરા એટલે થાય છે, હોતા હે; પણ હિરાચંદ ઉડ્યો. પોતાની પાસેથી

છરો કાઢી ધિરાનું ડોકુ વાદવાને ધરીદે ધમી આવી ગળા ઉપર ધા કરી છાતી ઉપર ચઢી બેઠો. ધિરાને ગળે ધા થયો તેજ વખતે હિરાને પગે ના-ગનો ડંશ થયો. ધા લાગવાથી ધીરો અને ડંશ થવાથી હિરો બંને મરણના છેલ્લા પોકાર કરે છે. તે વખતે સહન ઉઠી પાસે આવી પુછેછે. ભાઈ તમે બંને કેમ આજોટો છો, શું થાય છે? ભાઈ મને જવાબ તો દો !

હિરો—એન; “કંચનને કામની” સૃષ્ટિમાં સુખને હરી, દુઃખ આપનાર છે; અરે છેવટ મ્હોતને આરે મુકનાર છે; તે નજરે જોવાની ઇચ્છા હોય તો જોજો. અમે બંને જણાએ તમને મારી નાંખી તમારા ધરાણા લઈ લેવાં એવો ઇરાદો કર્યો હતો. વળી મેં વિશેષ તૃપ્તિ રાખી હતી કે તમને જીવતાં રાખી સમજાવી મારા છોકરા સાથે તમારું લગ્ન કરવું. હિરો જાણે કે હિરો અને હિરો જાણેકે ધિરો આખો લાડવો લઈ જશે. ધિરાને માફ તો સ્ત્રી અને દાગીના બધું મને પચે. એમ જાણી મેં આ છરાનો ધા એના ગળા ઉપર કર્યો. અરે એને મારીને રાજી ન રહ્યા. મેં ગળામાં ધા કર્યો ને મને ઝેરી સર્પે ડંશ કર્યો, તમારું ખુર કરવાની ધારણા ધારનાર બંને ગુનેગાર સાથે સ્વધામ પહોંચશે.

સહન—ભાઈ, પરમેશ્વર વેગજો નથી, પારકાને પીડા કરવાની ઇચ્છા કરનાર પાપી પોતે પ્રથમ પીડા પામે છે. ભાઈ, એ ધનના લોભથી તમે બંને મરણ પથારીએ સુતા છો, કે જે વિનાશ કરનારજ છે. દ્રવ્યવાન નિરંતર સુખે સુતા નથી; ચોર અને અગ્નિનું સદા ધ્યાન કરે છે. હાય હાય હ્હાય લાગશે, કે ચોરી થશે; તેમ તેને હરદમ થયાંજ કરે છે. દુષ્ટ સર્ગાં સંઘંધીઓ પણ લોભ લાલચથી તેની હાની ઇચ્છેછે. જેતું રક્ષણ કરવામાં અને જેનો નાશ થવાથી મહા દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, એવા દ્રવ્યને માટે માણસો એક એકના પ્રાણ હરણુ કરે છે. વીરા જેમાં નિરંતર દુઃખ છે. એવા નાશવંત દ્રવ્યની સદા પુરૂષો ઇચ્છા કરતા નથી, કાદવ ધોઈ નાંખેલી જમિન ઉપરથી કાદવ વળગતો નથી, તેમ તૃષ્ણા દુર કરનારને; સ્નેહ, માયા કે મોહ દુઃખ આપતાં નથી. “મડદાની ફોટમાં પુષ્પની માળા પહેરાવવી વૃથા છે.” તેમજ આ માફ બોલવું તમને વૃથા છે. હવે થોડીજ વારમાં તમે બંને મરનાર છો; મરવાના સમયમાં ઈશ્વર સ્મરણુ કરો, અને પ્રભુ પાસે માગો કે કોઈ જનમમાં, પાપ પુદ્ધિના અંકુર પણ ન ફુટે. “નિચ મનુષ્યો દ્રવ્યના લોભથી ધર્મની હાની કરે છે.”

પાછલી પહોર રાત્રિ બાકી રહી છે; સહનતારા વિમાસણુ કરે છે; બંને વણિક મરણુ શરણુ થયા છે, પશુ પક્ષિ કે જીવ જંત કોઈનો ગળ-

જારો કાને આવતો નથી, એવામાં શિયાળના અવાજ સંભાળવા લાગ્યા. સહન વિચારે છે; અરેરે આ શિયાળના સખ્દ સુચવે છે કે એક પ્રહર રાત્રિ બાકી રહી છે. પ્રહર રાત્રિ તો હમણાં વ્યતિત થઇ જશે અને શ્રી સૂર્ય ભગવાનનાં દર્શન થશે. વર્ષોનાં વર્ષો વહી ગયાં તો માત્ર પ્રહર રાત્રિ વિતવાને થી દીલ ! તો પણ આજની રાત્રિ તો મને અતિ બહુ કર લાગે છે. શ્રી હરી શ્રી હરી શ્રી હરી..... થોડી વારે પાસેના થાણામાંથી સત્તર સિપાઇની ઉપર હકુમત ચલાવનાર રાજનો નાયક આવ્યો. તેણે આવો બચકર બનાવ જોઇ, એક સિપાઇને અવાજ કરી બોલાવ્યો.

નાયક—આ બંને પુરૂષના પ્રાણ લેનાર, પાપનીપુતળી કોણ છે તું ?

સહન—ભાઈ; મેં એમને માર્યા નથી; એકતો સર્પના ડંશથી મરણ પામ્યો છે અને બીજો એના મારવાથી મરણ પામ્યો છે.

નાયક—હાં ઓળખુ છું તને હરામખંદી ? એકને સપ કરડ્યો. છે ? હુચ્ચી રાંડ ? એ બંનેનાં ખુન કરનાર તુજ છે. સિપાઈ ? બાંધો એને ! સિપાઈએ સહનને દોરથી સકસ બાંધી. દોરનો ગાળો ચપસીને બેસવાથી નસો ખિંચાવા લાગી, તેથી સહન રોવા લાગી. હે ભગવાન.

નાયક—પારકા પ્રાણ હરણ કરતી વખતે ભગવાનને ક્યાં મુક્યા હતા ? સિપાઈ ! પાસેના ગામમાંથી ચાર વજનદાર આદમી તેડી લાવ ? તેમની રૂબરૂમાં તપાસ કરી, આ લાશો તથા ખુની સ્ત્રિને દરખાસ્તમાં દોરીએ.

સિપાઈ—બહુ સાફ સાહેબ, જાઉં છું. તેડીને લાવું છું.

નાયક—આમ આવ. પ્રથમ તપાસ કર ! આ મરનાર બંનેમાંથી કોઇના શરીર ઉપર ધરાણું ગાંઠાં છે ?

સિપાઈ—(તપાસ કરીને) સાહેબ, એકની કોટમાં મોતીની માળા છે, અને એકની કોટમાં સોનાની કંઠી તથા હાથે સાચા હીરા સહિત વિંટી છે.

નાયક—તે ઉતારી લાવ ! અને છેવટ સુધી તે વાન કોઇને જાહેર ન થાય એટલું માદ રાખજો. જા હવે જલદી કર !

સિપાઈ—સાફ મહેરબાન ! પણ મને મહીથી કાંક !

નાયક—હાહા તુને ખુશી કરીશ. જા દોડતો ! મુખીને તેડતો આવજો.

સહન—અરે આવા મુડદાના ધરાણું લઇ શું સાર કાઢશે. મુડદાના શરીર ઉપર રહેલા વસ્ત્ર શણગાર લેવાનો તો મથાણીનો હક છે.

નાયક—ચપ ! બક બક છોડ ! બોલતી બંધ રહે. એ તારા બાપ આવે ! (નવ નાયકના ઉપરી હવાલદાર આવ્યા.)

હવાલદાર—શું છે નાયક; આ બાંધને કેમ બાંધી છે ?

સહન—આઈ ! મારો દોષ નથી ને મને મિથ્યા હેરાન કરે છે. આ બંને મરનાર મધરની કૃતિએ એમની મેળેજ મરણ પામ્યા છે. તેનું હોમ્મત મારે માથે જુદું મેલે છે.

નાયક—સાહેબ મને એમ લાગે છે કે આ બંનેને મરનાર તેજ છે.

હવાલદાર—એમને મારવાથી બાંધને હાંસલ થું ! તમે કેવી નોકરી કરો છો, કાંઈ ખ્યાલ કરતા નથી ! બરાબર ચોક્કસ તપાસ કરો ! હું જરા છેડે કમો છું.

નાયક—(સહન તરફ જોઈને) તું હવે જગરાતી નથી. રાજ તને દેહાન્ત દંડની સજા ફરમાવશે.

સહન—યા નસિબ ! જે થશે તે સહન કરીશ. સહન કરતી આવી છું ને કરીશ.

નાયક—હવાલદાર સાહેબ દયાળુ છે. હજી કાંઈ હાથીના મોં કને પુજો પડ્યો નથી. આ તમારા અંગ ઉપર ઘરાણું છે તેમાંથી કાંઈ આપો તો બધું અહીંની અહીં રોગી વળાવીએ, અને મડદાં દટાવી દઈએ.

સહન—હવાલદાર સાહેબને રાજમાંથી દરમાયો મળતોજ હશે ? રાજનું જુલુ બાંધ નિમકહલાલીથી રાજની નોકરી કરવી એ સારા માણસનો ધર્મ છે. અપરાધી પાસેથી લાંચ લઈ અપરાધ માફ કરશે તો ધૈર્યના ગુનેગાર થશે.

મોકલેલો સિપાઈ ગામમાંથી પાંચ સારા માણસને તેડી લાવ્યો. શું છે તે જોવા ને બીજા પાણુ કેટલાક માણસો ગામમાંથી આવ્યા. વળી પાછળથી આઠ હવાલદારના ઉપરી જમાદાર આવ્યા.

હવાલદાર—કેમ નાયક ! બાંધમાં કાંઈ પાણી મરે એમ લાગે છે ! (નાયક, સહનના કહેલા શબ્દે શબ્દ હવાલદારને કથ.)

હવાલદાર—અરે સિપાઈ ! આ પાંચની સમક્ષમાં મરનારની જડતી લ્યો. આ બંનેનાં ખુન કરનાર બાંધની પાસે શું શું છે, તે પણ લખી લ્યો !

જમાદાર—આ બાંધને ખુન કર્યું છે, એવી શી સાબિતી છે ? આ એક કે જેનો હાથ લોહીવાળો છે અને છરી હાથના થડમાં પડેલી છે, તેણે બિચારે માર્યો છે અને બીજાને કોઈ પ્રકરનું જોર ચડ્યું હોય એમ લાગે છે. આ બાંધ એવી ખુતી માણસ પડતી નથી કે એ પુરૂષના પ્રાણ લે. કેમ બેન આ વાત શી રીતે બની છે તે કહેશો ?

સહન—સરકાર ! એ બંને વળીકનો મારે આજ બે દિવસથી

મુસાફરીમાં મંગાથ થયો હતો. હું અનાથ અગળા એમની આથે નિર્ભય-પણે મુસાફરી કરતી હતી. આજે રાત્રિમાં એ અંતે જણુ મારા શરીરના શલુગાર ઉપર લોભાયા. આખો લાડવો હું લઉં, એ વિચારે અંતેમાં અ-રસપરસ ખુનસ ઉત્પન્ન કરી. આ નરે આને ધા કરી મારી નાંખ્યો. અંતે આને સર્પ ડંશ થયો. તે સર્પ પ્રથમથી આવી આના પડખામાં લપાએલો તે ધા કરતાંની સાથે ડસ્યો છે. મેં જે બિના કહી તે સર્પ ડંશથી મરનારના મુખથી પુરા પરતાવા સાથે કહેલી સાંભળી છે.

હવાસદાર—આઘડી બહુ બદમાશ જણાય છે સાહેબ, (સહનના સામું જોઈને) તું ક્યાં બટકવા નિકળી છું. તારે કોઈ સગુ વહાલું છે કે નહિ !

સહન—મારાં સગા શ્રી સત્યનારાયણ છે. વળી મારા સંબંધીથી તમારે મતલબ પણ શું છે ! જંમ નજરમાં આવે તેમ કરી લ્યો !

હવાસદાર—જમાદાર સાહેબનું મન મનાવો તો સૌ વાતે સાચ થાય. આગળ વાત પણ ન બય.

નાયક—સાહેબ. આ અંતે મરનારની ઝડતી લેતાં એકના ધુંગ-માંથી ફક્ત સવા સાત અનાના પૈસા અંતે બીજની પાસેથી બે પાંચ નિકળી છે. હવે આ બાઈનાં ઘરાણાં લખી લઉં છું.

હવાસદાર—તે હમણા નહિ. તમે તે મરનારની બરાબર ઝડતી લઈ પંચની સહીઓ લઈ લ્યો. (સહનને) કેમ ! કાંઈ સુજ પડે છે ! હાથે કરી મ્હોત શા સાચ માગે છે ! ઉતારી આપ એક બે દાગીના ! દીલ કરીશ તો કામ બારે થશે.

સહન—જમાદાર સાહેબતો મને અપરાધી ગણતાજ નથી. જે સત્ય છે તે એમના હૃદયમાં ઉતરે છે જોઈએ તમારે ને જમાદારનું નામ શા માટે બદનામ કરો છો.

હવાસદાર—એમ તો એમ ! પણ કાંઈ કરવું છે કે શુભીએજ ચઢવું છે ? સિપાઈ, ગામમાંથી દેડાને બોલાવો, અંતે લાશો ખાટલામાં નાંખી ઉપ-ડાવો. આ બાઈને બરાબર બાંધીને ગાલો ! મારો એને. (સિપાઈ મારે છે.)

સહન—મને મારશો નહિ ! ન્યાયની ગાદી ઉપર બેઠેલા અધિકારી જે હુકમ કરશે તે હું મુંગે મોઢે સહન કરીશ, પણ મને મારશો નહિ ! મારાથી માર સહન થતો નથી. અરેરે તમને રાજ તરફથી પુરતો દરમાયો મળે છે. તોપણ હરામની દાનત કરી નિરઅપરાધીને નડી પૈસા પડાવાના અચલ શા સાચ કરો છો ! તેમ છતાં જમાદાર સાહેબ એમના મોઢેથી કહે; કે મારે કાંઈ જોઈએ છીએ તો હું આપવાને તૈયાર છું.

જમાદાર—મારી યુદ્ધિના પ્રમાણમાંતો એમજ આવે છે કે, આ ગુનો કરનાર તમે નહિ. તોપણ આ બધાએ તમને ગુનેગાર ડરાવ્યાં છે અને તે રાજમાં સાબિત કરવાને હિમ્મત પણ ભિટે છે; માંટ એમને પાન સોપારીનું કાંઈ કરો, તો વળી વાત ફેરવી નંખાય ! હજી અહીં છે ત્યાં સુધી બધું થાય.

સહુન—વાર જમાદાર સાહેબ ! લાંચ આપવી તે પણ ગુનોજ છે તોપણ તમારી વાક ચાતુરી અંતરતી ઈચ્છા ક્યાંકી કરે છે. લ્યો આ મારી કોટમાં સાફ હજાર રૂપિયાનો ખસો મોતીનો હાર છે તે કાઢી લ્યો ! અને મને છોડો તો હું કાઢી આપુ.

જમાદાર—બાઈના હાથ છોડી નાંખો ! પંચને વિદાય કરો. લા-શોને ખાડા ખોદાવી અહિંજ દટાવી દો. (બપ્પર મળતાં પાંચ જમાદારના ઉપરી એક ફાજદાર આવ્યા.)

ફાજદાર—કેમ શું ધનાઢ મચી છે ! શાના ખાડ ખોદાય છે ! આ બાઈ કોણ છે ?

જમાદાર—સાહેબ. આ બંને મરનારના સંગઃથમાં આ બાઈ ત્રણ દિવસથી હતી. તેમાં આજે રાતમાં આ બંને મરણ પામ્યા. એક બી-જના મારવાથી મરી ગયો, અને એકને સાપ કરડ્યો. તપાસ કરતાં બા-ઈના અપરાધ જણાતો નથી. પંચની રૂબરૂ તપાસ કરી છે. હવે હદારે પણ સારી મહેનત કરી છે અને નાયકતો પ્રથમથીજ છે. આપ સાહેબ જે ફરમાવો તે ખરૂં.

ફાજદાર—કેમ બાઈ ? તું કોણ છે ? અને આ સંગઃથમાં તારે શું કહેવાનું છે ?

સહુન—અરેરેરે નસિબ ! ખેરાણે પતતુ હતુ ત્યાં વળી પતક જગ્યુ. સરકાર સાચું કહીનેય ક્યાં સુખ છે આજકાલ સાચું જુદું કોણ ત્રાજવે તોળીને ન્યાય કરે છે. સાચુતો સુવર્ણ છે. “ જર કરે જળમાં ઘર. ”

ફાજદાર—હું રાજનો એક અમલદાર છું. મારી આગળ ખરી હકી-કત કહેવીજ પડશે.

સહુન—સવારના પેરોટની પંચાત ચાલી છે તેને મધ્યાન થઈ ગયા હવેતો છુટકો થવા દો. આડુઅવળુ ન પુછતાં, અંતરની ઈચ્છા હે.ય તેજ કહોને એટલે થયું !

ફાજદાર—બાઈ. આડીઅવળી શંકા ન કરતાં સત્ય હોય તેજ મને કહે; સત્ય હશે તેજ મને સત્ય બાસશે અને અમત્ય હશે તે મારા હદ-

યને અમૃત્યજ ભાસશે, માટે સ્પષ્ટ વાત કરી દે. તું મારે દીકરી સમાન છે.

સહુન—સરકાર; હું દૈવ્ય ઇચ્છાથી દુઃખમાં આવી પડેલી અબળા છું; પણ તે દુઃખ ઝાઝો વખત રહે તેમ લાગતું નથી. માત્ર પવનથી પણ દુર થઈ જશે અને સુખનાં ફિરણ સામા ઝગઝગશે. બરાબર મધ્ય રાત્રિ વિત્યા બાદ જાંને વણિક સીમાં પાડવા લાગ્યા તેમના મરણ સમયના પોકાર સાંભળી હું જે સાદ કદમ દુર સુતી હતી તે થડમાં આવી. પુછતાં માલમ પડ્યું કે, એકે બીજાને છરો માર્યો અને મારતારને સર્પ ડંશ થયો. પંચાત પરીકની ચાલે છે, નિમિત્ત મારે મથે આવ્યું છે. દાનત હરામ હોયતો દર્શાવી દો, અને આ કામને અહીં માંડી વાળી મને રજા આપો તો હું કાંઈ આગળ પગલાં ભરી; બપ વિનાની જગામાં જઈ ભૂખની શાન્તિ કરે.

ફેજદાર—એન મેં તમને પ્રથમથી કહ્યું કે તું મારે દિકરી સમાન છે, પછી હરામ દાનતનો પ્રશ્ન શા માટે કરે છે. વળી વચમાં તમે કહી ગયાં કે સાચુ તો સુવર્ણ છે, તે શું ?

સહુન—સરકાર; હું તો અજ્ઞાન છું માંદ બોલતાં ન આવડ્યું હોય તો ક્ષમા કરજો. હું એમ શંકા કરતી હતી કે, મારા શરીર ઉપર ધારણ થએલા શણગાર ઉપર આપનું દિલ લોભાયું હોય; અને તેની તૃષ્ણાથી આપ મને વધારે પીડા કરવા ચલાતા હો; તો હું તેમાંથી આપને આપી રાજી કરી, દુઃખમાંથી મુક્ત થાઉં.

ફેજદાર—અરરર એ શું બોલ્યાં એન ! જેની નોકરી કરીએ છીએ તે પુરતો પગાર આપે છે, એટલુંજ ખાઇને ઈશ્વર સુખી જીંદગીમાં જીવતા રાખે તો તેમનો પાડ. નોકરી કરવી તો નિમકલકાલીની કરવી, હાલુ-હરામ ન થવું. નોકરી કરી માત્ર પૈસાજ લેવાની દાનત રાખીએ તો, ઘરમાં માય પણ નહિ. પાછળ કોઈ ખાધ પણ નહિ. પૈસા જેવે માર્ગે લીધા હોય તેવે માર્ગે જાય. મળેલા પંચમાંથી એક વજનદાર માણસ કહે છે એન, ફેજદાર સાહેબ કોઇને કનડીને કાંઈ લેતા નથી, તેમ નિકળતાં નાણા હરામ દાનત કરી હુઆવતા નથી; વળી ફેજદાર સાહેબ કોઈ દિવસ કામના છે, એમ બહુી કોઈ મોદી નાણા મુકી દેતા મારે, તેને પોતે ખરાણે આપે છે. શાક ને દુધ પણ પૈસા આપ્યા વિના મકાનમાં દાખલ થવા દેતા નથી.

સહુન—ભાઈ; તમારી વાત સાંભળીને તો હું થણા હર્ષ પામી; અને જે તે સત્યજ હોય તો તો હું તમને પુરણ બાગ્યસાળી સમજી છું.

શેઠદાર—ખેન; લાંચ લેનારથી નિખાલસ રીતે નોકરી થતી નથી. પૈસા લઇને સવળાનું અવળું કરવું પડે છે. પાપ કોક દિવસ પ્રગટ થાય છે, વિદ્યાની વાસ, હુંગળીની ગંધ અને પાપનો પ્રકાશ બહાર નિકળ્યા વિના રહે નહિ; લાંચ લઇ ગુનેગારને મુક્ત કરનાર અધિકારી ઉપર જ્યારે આપત્તિ આવે છે, ત્યારે લીધાથી લખ્ખો ઘણી લાંચ આપતાંય તેનો છુટકારો થતો નથી.

સહુન—વીરા, તમારી સમજણના સર્વ નોકરો જે રાજ્યમાં હોય તે રાજ હીરની ફેલ જેવું આવે. નિખાલસ અમલદારના આચરણથી અપરાધી અને અરજદાર બેઉ આનંદ માને છે. વાર તમે જ્યારે સાફ દીલના છો, તો તમારા તાબામાં નોકરી કરનાર પણ તેવાજ હશે !

શેઠદાર—કેમ નહિ ! મારા તાબાના નોકરો પણ તેવાજ જાણુવા ! આ મારો જમાદાર અને આ હવાલદાર તે પણ કાઠની ખોટી ઇચ્છા કરે નહિ.

સહુન—બહાઈ બાબુપર રાખો શેઠદાર સાહેબ ! આપ એવા સર્વને જીવો છો !

શેઠદાર—આરોપ મુક્તાં આંચકો ખાઓ ! હું કચુલ કંઈ છું કે હજારમાં કોક નખજો હોય. અહીં હાજર છે તેમાંથી તો સાત રૂપિયાનો સિપાઇ પણ હરામ દાનતનો નથીજ.

સહુન—બુજ કરી ! “ મોટાની લાંચ મોટી, છોટાની લાંચ છોટી ” આ તમારા જમાદાર સાહેબને, હમણાંજ થોડા વખત ઉપર મેં સાદ હજાર રૂપિયાની મોટીની માળા આપી છે, લાંચ આપવી તે પણ રાજનો ગુનો છે એમ સમજી હું તો આનાકાની કરતી હતી; તોપણ યુક્તિ પ્રયુક્તિ લગાવીને, અધુરામાં પુર થોડો માર પણ મારીને, મારી પાસેથી માળા કઢાવી છે. માળા લીધા બાદ એમણે ઉંટડો અવળો ફેરવવા માંડ્યો. મને છોડી મુકવાની તૈયારીમાં હતા, મડદાં દટાવી દેવાની પણ તૈયારીમાં હતા, અને તમે આવી પહોંચ્યા. આ બાડ મડદાં દાટવા માટે ખોદાય છે.

શેઠદાર—(જમાદાર સમી નજર કરીને) કેમ આ બાધ શું કહે છે ? ક્યાં છે તે માળા ! હવાલદાર ! જમાદારને હાથકડી કરો !

સહુન—જમાદાર કરતાં હવાલદાર વધારે વિપરીત કામ કરનાર છે. જમાદારના આગ્યા પહેલાં હવાલદારે મને ઘણું સમજાવ્યું. ત્યારબાદ જખરજસ્તિ કરી માળા કઢાવનાર, અને મને મારવા માટે સિપાઇને હુકમ આપનાર એ હવાલદાર છે.

શેઠદાર—સિપાઇઓ ! બંન્નેને કડી કરો ! લાઇ ચાલો દરબારમાં. બેન તમે અપરાધીછો કે નિરઅપરાધી, તે જ્યાં સુધી મારા મનમાં નક્કી થયું નથી, ત્યાં સુધી ડરાવ્યા પ્રમાણે આ બંને વલિકુના પ્રાણુ હરણુ કરનાર તરીકે તમને ન્યાયાધીશની રૂબરૂ લઈ જવાં પડશે. ધર્મરાખની ગાદી ઉપર બેઠેલા ન્યાયાધીશ સારાસારનો વિચાર કરી જે ઠરાવે તે તમારે કબુલ કરવું પડશે; ન્યાયાધીશની પાસે તમારી પુરો તપાસ થયા વિના, હું તમને છોડી મુકવાને માટે સત્તવાન નથી. રસ્તો કાપો ! હવે વખત ગાળવો એ વૃથા છે.

સહન—મને ક્યાં લઈ જશો ? અરે હે પરમેશ્વર હજી શુ શુ વિતતુ બાકી રહ્યું છે. આ વાંટે ચાલતાં બકા વગગી. મારો તો એજ નિશ્ચય હતો કે એકલાંજ મુસાફરી કરવી; કોઇનો સંગ કામનોજ નહિ. હું સુખમાં રહીશ એમ સમજી રાજમતાએ મને સંગ કરી આપ્યો હતો. શ્રી હરી શ્રી હરી. શિકર નહિ આ ફાજદાર સહેજ ન્યાય નિતીવાન અને દયાળુ છે; તેથી એમના સંગમાં હું નિર્ભય છું.

પંથ કાપતાં પર્વતપુરની પાસે આવ્યાં, કે જે નગરમાંથી સહન નિકળી પડી હતી. પોતે જે નગરમાં બે રાત્રિ રહી હતી તે નગરના કોટના કાંગરા અને પર્વતનું નિશાન ઓળખીને અંતરમાં હર્ષ પામી. વાર થયું, “ રણીઆ ગઢવી ક્યાં ગયા હતા તો કે ઘેરના ઘેર ને ડેરના ડેર. ” લાવ લાવ ફાજદાર સાહેબને એકાન્ત કરી લાલચમાં નાંખી બેઠે, અને એના ખરા ખોટા દિલની પરીક્ષા કરે. બાઈ મારે તમને ખાનગી કહેવાનું છે, તે જો આપ સાંભળવા ચલાતા હો તો આ સવળા માણસાને દુર કરો. કહેવા પ્રમાણે સર્વ મનુષ્યને દુર ઉભા રાખી પુછ્યું. બોલો શું કહેવાનું છે ?

સહન—વીરા, તમે મને ન્યાયાધીશ પાસે રજુ કરશો; ત્યાર બાદ મારૂ શુ થશે ? આખર મારૂ કોણ બોલી ?

શેઠદાર—બેન, ઇશ્વર ન્યાયને ત્રાજવે આવે છે. શ્રી ગુણદેવ પોતાના કિરણ ન્યાયના કાંટા ઉપર નાંખે છે, એવા રાજ ધર્મ જેવા ન્યાયાધીશની તપાસથી જો તમે ગુનેગાર ઠરશો તો તમને શુળી ચઢાવી દેશે, અગર તોપને મોઢે બાંધી ઉડાવી દેશે; કદાચ બિનગુનેગાર ઠરશો તો તમને મુક્ત કરી દેશે.

સહન—બાઈ, આ માત્ર શરીર ઉપર સાડા ત્રણ કરોડ રૂપિયાના ધરાણાં છે, તે સરવસ લઈ મને અહીંથીજ જવાદો, છૂંતની રહેવા દો,

તો હું જીવીશ ત્યાં સુધી તમારો ઉપકાર નહિ જીલું.

ફોજદાર—ખેન મેં તમને સો વાર કહ્યું કે રૂશવત લઇ રાજનું જીલું હરામ કરવું એ મારાથી નહિજ થાય, તમારા સાડા ત્રણ કરોડના દાગીના મારી નિમકલલાક્ષીની નોકરી આગળ નજીવા છે. રાજનું રાજ મને તોપણ મારાથી આડુ અવગુ કે આધુપાધું ન થાય.

પર્વતપુરમાં આવી ફોજદારે, ન્યાયાસનને શોભાવતા સત્યપ્રસાદની પાસે સઘળી બિના જાહેર કરી દીધી. તપાસ કરતાં સહન નિર્દોષ ઠરી. ન્યાયાધિશે તેને છોડી મુકી. પુછતાં સહન તરફથીજ ખુલાસો મળ્યો કે, મરનાર ધિરો અને હિરો, તેજ નગરના રહેવાસી છે અને જાતના વણિક છે. ફોજદારે બંનેને ઘેર સિપાઇ મોકલી ખબર આપી. ખબર મળતાં બંનેની સ્ત્રિયો રોતી કકળતી દરબારમાં આવી અને સાથે બીજાં સગાં સબંધી પણ આવ્યાં. ધિરાની સ્ત્રિ કહે સરકાર મારા નશિબમાં લખ્યું હતું એ થયું, પણ મારા ધણીની કોટમાં મોતીની માળા હતી, તે જો લાંચ લાગી હોય તો મને આપો, જેથી મારી જીંદગીનું ગુજરાન નિભે. હિરાની સ્ત્રિ કહે તેજ પ્રમાણે મારા સ્વામીની કોટમાં સોનાની કંડી તથા હાથે હિરાની વિટ્ટી હતી. ફોજદાર કહું બંને સ્ત્રિયો ખદમાશ છે; પંચની રૂબરૂ તપાસ થઇ છે તેમાં ધિરાની પાસેથી ફક્ત સવા સાત આના અને હિરાના ધુન્નમાંથી એ પાઇ નિકળી છે.

ન્યાયાધિશ—આ હવાલદાર તથા જમાદારની શી હકીકત છે ?

ફોજદાર—ગુનો છુપાવી, કામને રફે દફે કરી નાંખી નાણા લેનાર આ જમાદાર છે. જેણે આ બાઈની પાસેથી સાઠ હજાર રૂપિયાની માળા લીધી છે, અને પ્રયત્નથી કઢાવાને મદદ કરનાર તથા માર મારનાર હવાલદાર છે. માત્ર નાયક નિર્દોષ છે.

સહન—ભાઈ ! આ મરનારની સ્ત્રિ જેજે દાગીનાની ખુબ મારે છે, તે તે દાગીના એ નામકનો ખરાબર તપાસ કરવાથી નિકળી આવશે, અને આ સિપાઇ ઉંતારીને સોંપનાર છે.

ફોજદાર—(નાયકના સામુ જોઈને) કેમ ! આ બાઈ કહે છે તે સંભળાય છે કાને ! કાડો ક્યાં છે. (નાયકે સંતાડેલાં કાઢી આપ્યાં.)

ન્યાયાધિશ—તપાસ કરતાં આ સ્ત્રિ નિર્દોષ ઠરે છે, માટે તેને બંધન મુક્ત કરવામાં આવે છે. લાંચ લેનાર જમાદારને ત્રણ વરસ સખત મજુરી સાથે કેદ અને સો રૂપિયા દંડ; નિર્દોષ અબજાને માર મારી પ્રયત્નથી લાંચની રકમ કઢાવનાર હવાલદારને, થાંચ વરસ. બંને મરનારના

શરીર ઉપરથી દાગીના ઉતારી લેનાર, નાયકને, સાત માસ; અને લાલ-યથી નાયકનો ગુનો છુપો રાખનાર સિપાઈને સત્તર દિવસની સજા કરવામાં આવે છે. (રાજા પહાડસિંહની સ્વારી આવી.)

રાજા—(સહનને બોલતે) અહાહાહા બેટા સહનતારા; ક્યાંથી પાછી આવી ! સાડ થયું તે પાછી આવી. (સવં ચમકી ગયાં.)

સહન—પિતાજી, આપના ધરતું અન્ન ખાવું અને નગરનું જળ પીવું લભેલું તે કોણ મિથ્યા કરે મારી સંગમાં ચાલતા બે વણિક મરણ પામ્યા. તેમના ખુન કરનાર તરીકે ગુનેગાર ગણી મને બાંધીને અહીં લાવવામાં આવી, પણ મારા સુભાગ્યે ન્યાયાધિશના અદલ્તન્યાયમાં હું નિર્દોષ છરી.

રાજા—અરે તને બાંધનાર કોણ ? તે પાપીના પ્રાણ હરણ કર !

ફોજદાર—રાજા ધિરાજ; અપરાધ ક્ષમા કરજો. એ બાંધને બાંધી લાવનાર હું છું. રાજના ધારાને માન્ય કરી; કાયદાની કલમને યાદ કરી, નિતીથી નોકરી કરતાં ઘટિત હોય તે કરવુંજ પડે. આ બાંધ આપની સગી કે સમંધી છે; તે ન જાણતાં બાંધી લાવવામાં અવી છે, ને કદાચ જોને અમે ઓળખતા હમણે, તેવી જો બે આ બાંધની જગાપર હોય તો તેને પણ તેમજ કરવું પડે !

રાજા—તમારે માટે વિચાર કરવો પડશે !

ન્યાયાધિશ—કૃપાવંત; આપ શાન્ત થાઓ. આ અધિકારીએ, આખો અપરાધ કર્યોજ નથી. તેમને તોમાબાણીજ ઘટે છે.

સહન—પિતાજી ! તેમને માટે જે વિચાર કરવો ઘટિત છે તે હું કહું છું. સા સાના કૃત પ્રમાણે પ્રભુ કૃણ આખ્યાજ કરે છે. જે થયું છે તે ફક્ત થયું છે હું પણ રાત્રિમાં નાહી હતી. તેથી પશ્ચાતાપ પામતી હતા કે આપને મળી રજા માગીને ગઇ હોત તો સાડ; માટે મારે પાછા ફરવુંજ પડ્યું, વળી મારી એટલી વિનંતી છે કે; આ ફોજદાર સાહેબ આપના રાજમાં રૂઢી રીતે નોકરી કરે છે; જેની નોકરીથી શત્રુ પણ સંતોષ માને એમ છે, માટે એમને આથી પણ અધિક પાયરીએ પહોંચાડવા.

રાજા—મુશીબાદના રાજા સુમનચંદ્રની પુત્રિ; માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહની રાણી; જેને મેં દિકરા સમાન ગણી છે, તે સહનતારાની પુણી બલ્લામણી, તમને સરફોજદારની જગો આપવામાં આવે છે, બેટા સહન તમને ગિરીરાજ ઘણું યાદ કરે છે.

સહન—જી, સંભારતાજ હશે અને હું પણ મારી મુસાફરીમાં તેમને ડગલે ડગલે યાદ કરતી હતી. અરે એ આવે સામેથા આવે વીરા ગિરીરાજ !

ગિરીરાજ—(આંખમાં ઝળઝળાં લાવીને) આઝ્યાં બેન ! અરે તમે તો રાતની રાતમાં નાશી ગયાં ! પેલો ધરમદા પટેલ પણ તમને મળવા આઝ્યો હતો. બાહેર બે લાશો પડી છે તે કોની છે; અને આ અમલદારોને કેમ બાંધ્યા છે ?

રાજા—બાધ; એ આપણા ગામના વણિકની છે, અને સહન બેનના ધરાણા ઉપર લોભાધ આપસ આપસમાં કપાધ મરણ પામ્યા છે. જેણે લાંચ લઈ ગુનો રફેફે કરવા ધરાદો કરેલો તેમને બાંધ્યા છે. ન્યાયથી સજનું ફરમાન પણ થઈ ચુક્યું છે.

ગિરીરાજ—અરે, હા ! આપણા અંતઃપુરનો એક સિપાઈ અનુમાનમાં કરીને છે તે મને કહેતો હતો કે સહનબાને વણિકનો સંગાથ થયો છે, તે સારા નથી. બડા ગદીઆ, લોભી ને લાલચુ છે.

શેખદાર—રાજાધિરાજ મને રજા મળવી જોઈએ ! આપે જે ફરમાન કર્યું તેનો ઉલાસની સાથે સ્વિકાર કરું છું, આ દાસ આપનો નોકર નથી પણ આપની રૈયતનો નોકર છે એમ સમજજો. હું એમજ માનું છું કે આપની પ્રજાનું રક્ષણ કરવું, તેની દાદ સાંભળવી, જન માલને તુકશાન ન થવા દેવું, અને તેમની અનેક અડચણો દૂર કરી, સુખમાં વૃદ્ધિ કરી, તેમને રાજભક્ત થવાને યોગ્યું. આજકાલ આપની સુકિર્તિ પ્રસરી છે, અને આથી પણ વિશેષ પ્રસરશે એવી આ સેવકની આશીય છે. વળી પવિત્ર સહન બેનનાં દર્શનથી હું કૃતાર્થ થયો છું, અને મારાથી અનુભવતાં તેમનો અપરાધ થયો હોય તો હું ક્ષમા માગુ છું.

સહન—બાધ; તમારા જેવા સાચા દીલના નોકરો જ્યાં જ્યાં હશે ત્યાં ત્યાં રાજાની સુકિર્તિની વાસના ફુલની સુગંધી તુલ્ય ફેલાશે. તમારો જય થાઓ !

ગિરીરાજ—પિતાજી; સર્વ બિના સાંભળી ધોરણ બાંધતાં; બેન સહનનું દર્શન કરાવવામાં, નામક હવાલદાર તથા જમાદાર સાધન રૂપ છે એમ માનુ છું; માટે તેમને છોડી મુકવા, એમ મારી મરજી છે. બન્ને ના લાયક હોય તો નોકરીથી દૂર કરો, પણ સજ તો માફજ કરો !

રાજા—બહુ સારૂ બાધ તેમ કરો. હવે સહન બેનને તમારી માતા પાસે લઈ જાઓ.

રાણી શય્યાસુંદરી સહનને આવતી જોઈ ધસી, અને તેને કાઢે વળગાડી પ્યાર બતાવ્યો. દીકરા બહે આવી, સહને બનેલી બધી બીનાં કહી ત્યારે અનુમાનમાં સિપાઈ જે સધળું સાંભળ્યો હતો તે બોલ્યો, એને અવલસે કલ્લા આ કે બનિયે બડે ગદીએ હે.

સહન—હા ભાઈ; નદીના ઘાટ ઉપર તમે એ વણિએની જોડે કાંઈ રોકઝંક કરતા હતા ખરા.

રાણી—ખેડી હવે તો અહિંથી જશેજ નહિ. હું તમારા પિતા તરફ અને સસરા તરફ પેગામ મોકલી સમાચાર કહાવું છું. આ તમારા ગિરી ભાઈની પત્નિ ગુફા કુમારી થોડા દિવસમાં આવનાર છે, તેની સાથે ગમશે પણ ખરૂં. બન્ને નણુંદ ભોજન હાસ્ય વિનોદમાં વખત ગાળાશે.

સહન—માતાજી. હું પરણીને સાસરે આવી, તેજ દિવસે થોડો વખત વાર્તા વિનોદમાં ગાળ્યો, રાત્રિયે સુંદીર શૈયામાં સુઈ રહી, થોડી વારે નિદ્રાથી ઘેરાઈ ગઈ; ત્યાર પછી મેં તમારા જમાઈનું મોહું જોયું નથી. હું નિર્ભાગી જાત થઈ ત્યારે નગરથી નવ કોશ ઉપર નદીને કિનારે આવેલા નાના ગામડામાં હતી. ત્યાંથી ઘેર જવાનો પ્રયત્ન કરતાં માર્ગમાં સમાચાર મળ્યા કે રાજકુમાર, જંગલમાં ચાલ્યા ગયા છે. એવા ખબર સાંભળી શહેર તરફ ન જતાં પતિની શોધમાં અહીં સુધી આવી છું. જ્યાં સુધી એ તમારા જમાઈની સાથે આ તમારી દિકરીનો મેળાપ નહિ થાય ત્યાં સુધી, અશ્વિનો કોઈ પણ પદાર્થ સુખ કરી શકનાર નથી, તેમ કોઈના સહવાસમાં મને આનંદ ઉત્પન્ન થનાર નથી.

ગિરિરાજ—માજી ખરી વાત છે, મેં પણ સમાચાર સાંભળ્યા હતા કે અમરસિંહ વનમાં ગયા છે, પણ શા કારણથી તે જાણવામાં આવ્યું નથી.

સહન—માર્ગતર્ક શક્તિથી અનુમાન થાય છે કે, મારૂં ગુમ થવું તેમને દુઃખ કરતા થઈ પડ્યું હશે. શ્રી હરી શ્રી હરી. માજી મારી છં. દગી આ સંસારમાં વૃથા ગળાય. હું પતિના સુખમાં વૃદ્ધિ ન કરતાં, ભંગ કરનારી પાપણી પેદા થઈ. અરે જનમનં માતાએ મારી નાંખી હોત તો પણ સાડ થાત. અરે નાથનો વિયોગ.

રાણી—શાણી સહન; ગાંડી ન થા ! દીકરી કલ્યાણત ન કર ! કર-ણાનિધી કાલ પતિ મેળવશે !

સહન—માતાજી ! હું હજી બાળાવસ્થામાં છું, પરણીને પતિ સુખનું સ્વપ્નું પણ દીઠું નથી.

રાણી—ખેડા; દુઃખ જેમ માગ્યુ આવીને મળ્યુ નથી. તેમ સુખ પણ સ્વપ્નજાએજ આવી મળશે, જ્ય ને પરાજય, જીવિતને મરણ, સુખ તથા દુઃખ એ વખત વગર, માગ્યે કે પ્રયત્ને પ્રાપ્ત થતાં નથી. થોડાજ વખતમાં તને સ્વામિનો મેળાપ થશે, જા દીકરા મારી ભોળાંતું વચન માન, અહિંથી શુભ શુકન જોઈ નિકળી પડ !

સહન—માતાજી, ઘણું રૂઢું. મનને આનંદ આપે તેવાં તમારાં મધુરાં વચન સાંભળી હર્ષ થાય છે. મને જેમ અને તેમ જલદી વિદાય કરો.

ગિરીરાજ—માજી; સહન એનનો પ્રેમ અતિશય છે. એમનો વિયોગ મને દુઃખ કર્તા થશે; માટે રજા આપો તો હું તેમની સંગમાં જાઉં; વગડાની વિકટ વાટ વઘાવી, ઉજ્જનની લગભગ કરી; મળશે તો પ્રતાપી અમરનાં દર્શન પણ કરી પાછો આવીશ.

રાણી—ખડુ સાડ વીરા હું તો અતી પ્રસન્ન છું, પણ એ આગા ક્યાં માન્ય કરે તેમ છે !

સહન—વીરો ગિરીરાજ ! તમારા અંતરનો પ્રેમ હું સમજુ છું, પોતાની એન ગણી દુઃખના ભાગીદાર થવા માગો છો. તે પણ તમારી બુદ્ધિનું પ્રમાણ છે. પણ દુઃખ દુર કરવા જતાં દુઃખનો તો ડુંગર ઉભો થશે. આ અંસાર ચક્રમાં અવળી મતીના મનુષ્યો વિશેષ છે. માટે ભાઈ એનને પણ એકલાં જંગલમાં ફરવું તે યાદદારક નથી. તમે મને દુઃખદાયક થઈ પડશો. કાંતો હું તમને દુઃખ કર્તા થઈ પડીશ. ઘણે ભાગે હું ભારે પડીશ.

ગિરીરાજ—એન સહનતારા, તમે તમારી વાક આતુરીથી મમે તેમ આનાં ખતાવશે પણ હું માનવાનો નથી, આવીશ આવીશ ને આવીશ.

રાણી—એટા સહન ! ભાઈનો આટલો આગ્રહ છે, ત્યારે તું શા માટે મના કરે છે. જા ! ગિરીને લઈને વહેલી વહેલી નાથને મળી નિર્ભય થા ! વળી નક્કિ સમજી રાખજો કે મેરૂં ડગી જશે પણ મારા ગિરીરાજની મતી ડગી નહિ જાય.

સહન—ના ના માતાજી ! એવો અવળો અર્થ શા માટે કરો છો, ઉત્તમ મતીના પુરૂષો કહી ગયા છે કે, ભાઈ ને એન; નાની ઉમ્મરનો બાપ ને જુવાન દિકરી, નાની ઉમ્મરની માતા ને જુવાન દાકરો, તેમણે એક પણ પણ એકાન્ત રહેવું નહિ, અને વગડામાં એકલાં નિવાસ કરવા નહિ. ગિરીરાજ ભય નથી પણ ભોક લજ્જનો ભય ભારે સમજજો.

રાણી—એક વાર તો અવળી મતી કરી પરજાતી પાછી આવી, વળા ફેર મન કરે છે. એમ વારે વારે તારો મત નહિ આવે ! જા એટા ગિરી, જઈશ તૈયાર થા ! એનને નિર્ભય કરી વહેણે પાછો વળજો.

રાજમાતા ચલ્યાસુંદરીની આજ્ઞા થઈ કે તરત ગિરીરાજ અસ્પૃશ્ય સજી સહનની સંગમાં આજ્યો. મુસાફરી કરતાં રાત્રિ દિવસ ગુજરતાં બન્ને ભાઈ એન આલ્સ જાય છે. આલ્સતાં આલ્સતાં પંદર વીસ દિવસ તો જતા રહ્યા. એક રાત્રિએ વગડામાં મુકામ કરવાની જરૂર પડી, જેની નજીકમાં

ગામ પણ ન હતું. સુંદર સરોવરને કાંઠે રાત્રિના મધ્ય ભાગ સુધી વીતી વાતનું વર્ણન કરી સાત સાત કદમને છેટે બંને સુઈ રહ્યાં. નિદ્રામાં ઘેરા-એલાં બંને ઉઘે છે. થોડી વારે સુર્યોદય થવાનો ભાસ પણ થયો. તે વખતે હથિયાર બંધી એકાવન ઘોડે સવાર સહિત મેનામાં બેશી સાસરે જતી ગુફા-કુમારી ત્યાં આવી. સુંદર સરોવર જોઈ પોતાનાં માણસોને ફરમાન કર્યું કે અહીંજ આપણે દાતણ પાણી સ્નાનવિધી આટોપી દેવો ! મેનામાંથી ઉતરતાંજ બોલી, અરે પેણે કાંઠે ચાલો ! અહીં તો મડદાં પડ્યાં છે. આ સ્મશાનની જગા હશે ! બે માણસે જઈ તપાસ કરી કહ્યું; બેન તે બંને જીવતા છે, નિદ્રાવશ થયા છે. પરદેશી મુસાફર હોય એમ લાગે છે. ગુફા કહે ત્યારે સારૂ. ચાલો ! પરવારો ઝૂટ. પોતાના માણસો દાતણ પાણી કરવામાં પડ્યા, પણ ગુફા તો પેલાં બંનેના સામુજ જોઈ રહી છે. અરે આ કેવાં હિમ્મત વાળાં મનુષ્ય હશે. વગડા વચ્ચે પણ ઉઘે છે ! સહન જાત્રત થઈ તેને જોઈને ગુફા તો અંગત્ર ગઈ. અરે આ કોઈ વનદેવી જેવી લાગે છે; રંભા સમાન રૂપાળી છે. નક્કિ આ સુતેલો પુરુષ તે સ્ત્રિના રૂપમાં મોહિત થઈ, વમટે લઈ આવ્યો છે. હમણાં તે પણ જાગશે ત્યારે બંનેની ચેષ્ટા જોવાથી સમજશે. પતિ પત્નિનું હરવું ફરવું હાસ્ય વિનોદ અને જરી નર નારીનાં ચરિત્ર ઢાંક્યાં રહેતાં નથી. જરા વારે ગિરીરાજ પણ જાત્રત થયો, બંને જણ જળમાં મુખ ઘોઈ જવાની તૈયારી કરે છે, ત્યારે ગુફાએ પોતાના માણસો પાસે પુછાવરાવ્યું કે, પેલાં બંને ધર્મ પતિ પત્નિ છે કે વર્ણ વ્યભિચારી છે, તેનો તપાસ કરો ! હુકમ થતાં એક નર ચોકસ તપાસ કરી આવી બાબત કહે છે. બા ! બિના બહુ ખુરી છે. એજ પર્વતપુરીના રાજા પહાડસિંહના પુત્ર ગિરીરાજ છે, અને સ્ત્રિનું હરણ કરી લાવ્યા હોય એમ મને લાગે છે.

ગુફા—હેં હેં હેં આ શું ! ગજબ થયો ! મારી જીંદગી રદ કરી નાંખી. લાવ્ય પાસે જઈને જોઈ ખાતરી કર. અરે આ તો એજ ! આ શું વિષરીત ! આ સ્ત્રિ કોણ છે અને તેને લઈને ક્યારના નિકળી પડ્યા હો ! જરા વડિલની આબરૂનો તો વિચાર કરો !

સહન—વીરા ગિરીરાજ. આ સ્ત્રિ કેણ છે. જે તમને ધમકાવી વચન પુછે છે ?

ગિરીરાજ—બેન એ તમારાં બાબી છે.

ગુફા કુમારી—તમે બંને અરસપરસ એક એકને બાંધ બેન કહીને બોલાવો છો. તે હું સારી પેઠે સમજું છું. વ્યભિચારીની વતી લૂકો કરી

હોય છે તે માફ અજાણ્યું નથી, અરે ધિક્કાર છે તરી જાતને રંડા ! વહેવાર જિ પુરૂષનો છે ને વચન ભાષ બેનનાં છે. આવા તારા કેટલાક ભાઈ છે ?

ગિરીરાજ—જીભડી બંધ કર ! મારી ધર્મની બેનને તિરસ્કારના શબ્દ કહેતાં જીભ કાપ !

ગુફા—જોઈ ધર્મની બેન ! લુચ્ચીનાં લક્ષણ એના મેના ચહેરા ઉપરથી સાચ જણાય છે.

ગિરીરાજ—તારા સુખની સીમા આવી રહી છે એમ સમજાજો. હવે વધારે બોલીશ તો મારો તારો સંબંધ તારની પેડ તુટી જશે.

ગુફા—તાર તુટી જશે શુ ! તાર તુટીજ ગયો છે એમ જાણજો. શા સુખની ઇચ્છા રાખી વ્યભિચારી પુરૂષને વળગી રહેવું. વ્યભિચારી પરાઈ સ્ત્રિઓમાં સદા આશક્ત રહે છે. પતિથી દગો કરી પારકાથી સુખની ઇચ્છા રાખનાર વેશ્યા જેવી સ્ત્રિઓ જેમ નયવે છે તેમ નાચે છે, ઘરમાં કલેશ ઉત્પન્ન કરાવે છે. એવાં એવાં અનેક દુઃખ ઉભાં થાય છે. હું સાસરે જઈ સુખ દેખવાનીજ નથી એવો નિશ્ચય કરી અહીંથીજ પાછી ફરું છું.

સહન—બેન; તમને અમાર કહેવું સાચુ નથી લાગતુ તો પ્રભુની મરજી. પણ શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે, પતી ગમે તેવો કદુપો હોય, ગમે તેવો કુછંદી હોય પણ તેને પરમેશ્વર તુલ્ય ગણવો. સ્ત્રિને પતિના ગુણદોષ જોવાના નથી. માટે આ તારા સ્વામીને મારી પાસેથી લઈને જ અને તેની સાથે સંસાર સુખનો વૈભવ માણુ !

ગુફા—ઝોળખું છું તને ! તું પરમેશ્વરને ઝોળખે છે તે પણ માફ અજાણ્યું નથી. આવી શિખામણ ખીજીને આપે છે ત્યારે તું કેમ સ્વામિની સેવા કરવા ન રહી; અને પારકા રૂડા કરી વગડો વેઠવા નીકળી પડી !

સહન—(આંખમાં આંસુ લાવીને) બોલ્ય બેન બોલ્ય, તું બોલવા યોગ્ય છું અને અમે સાંભળવા યોગ્ય છીએ. શ્રી હરી શ્રી હરી. મનુષ્યને શિ શિ વિપત્તી વેઠવી પડે છે.

ગિરી—હા થયું તો તેમજ, પણ ફિકર શી છે. પરમેશ્વર જાણે છે કે મારો તમારો સંબંધ કેવો છે. વિશેષમાં મારાં માતા પિતાનું પણ અજાણ્યું નથી.

સહન—બેન ગુફાકુમારી ! તમે ત્યાં પહોંચશો એટલે તમને સર્વ ખિનાની જાણ થશે. પડે રાજમાતા તમારાં સાસુજ કહેશે કે અમે બેડ કોણ છીએ. શા ક્ષમા છીએ અને શા કારણથી નીકળી પડ્યાં છીએ.

ગુફા—મને તો અહિંજ ઓરીઓ વિતી ચુક્યો. હું હવે સાસરે જનાર નથી. સિપાઈઓ ! ચક્ષો મુકામ ઉઠાવો; પાછા ફરી ઘેર જઈએ.

હાલો સિપાઈ—આ, હું ધારૂં છું કે એકવાર પર્વતપુરતો જતું. ત્યાં જવાથી આપણને પુરી માહિતી મળશે, આથી પણ વિશેષ હકીકત જાણીશું, કદાચ રાજા છાનામાના નામી આવ્યા હશે તો બાંટણી આપી પકડાવીશું. એક અઠવાડીયુ રહીશું. ચોખ્ખા લાગશે તો વધારે રહીશું નહિ તો આપને રસ્તે પાછા વળીશું.

ગુફા—તે પણ દીક ! ચાલો તેમ કરો, પર્વતપુર તરફ તૈયારી કરો.

ગિરીરાજ—બેન સહનતારા; એ રંડા તમને અપવાદ મુકીને ચાલી ગઈ, તેથી મારૂં લોહી ઉછળે છે; તેની સાથે હું લાચાર બની ગયો છું. આપઘાત કર એમ થાય છે, પણ એ રંડાને નશિયત પહોંચાડવા જીવને જાળવી રાખીશ.

સહન—વીરા, એ અજાણ અને અજ્ઞાનના બોલ્યા સામું ન જોઈએ જ્યારે જાણિતી થશે ત્યારે પોતે પોતાના બોલેલા બોલનો પસ્તાવો કરશે. સાચા પુરૂષ જુડા આરોપણ કરેલા દોષથી દાઝતા નથી. મેં ઘેરથી નિકળતાંજ કહ્યું હતું કે આપણે એક સાથે જવામાં સાર નથી, તેજ બોલ આજે બરાબર યાદ આવે છે.

ગિરીરાજ—હા બેન; યાદ આવે છે, પણ શું કરીએ. બનવાનું હતું તે બની ગયું.

સહન—ભાઈ; મારૂં માનો તો હજી અહિંથી પાછા વળો; વેળાસર ઘેર જઈ ધર્મ પત્નિને મળો; તેના ઉપર ક્રોધ ન કરતાં વિનયથી વત કરી સર્વ બિનાથી વાકેફગાર કરો; તેમ નહિ કરો તો પળે પળે તેના અંતરમાં પ્રગટ થયેલો અગ્નિ વધી જશે અને તે તેને પોતાને તથા તમને પણ પુણું જવાગાએ બાળશે. વળી બીજી એ કે આપણે આગળ વધીશું તો આથી પણ વિશેષ સંકટ આવવા સંભવ ખરો ! માટે માની જાઓ. જેમ આપણુ બન્નેને એકાન્તમાં ગુફાએ જોયાં, તેમ જો મારી શોધમાં નિકળેલા મારા પિતા, માની ફેધનો દીકરો અભયમલ વિગેરે ક્રોધ જીવે અને આ અજ્ઞાન ગુફાના જેવો તર્ક કરે તો જરૂર એર ખાઈ પ્રાણુ કાઢી નાંખવા પડે; વળી કદાચ મારા માથાના મુગટમણી અમરસિંહ જીવે તો મારી સામી આવતી સર્વ સુખની આશાઓનો તરતજ નાશ કરે. ભાઈ તારો સાચો પ્રેમ છે એટલે હું વિશેષ કહેતી નથી, તું હા કરી મારી સાથે આવીશ તો હું રાત્રિયે મુઠો મુકી ચાલી જઈશ.

ગિરીરાજ—એન તમારી સમજણ સાચી છે, બોલે બોલ વિણી લેવા જેવા છે. “રક્ષણ કરતાં બક્ષણ થઈ જાય.” હું જાઉં છું, શરીર જળવળે અને આ ભાવના બુખ્યા ભાઈને ભય ભાગ્યે લૂલી ન જતાં યાદ કરશે એવો ભરસો છે. (આંખમાં અંસુ લાવીને) જાઉં છું એન !

સહન—વીરા ! આછુ ન આણીશ; શ્રી હરી રહાયકુળ થશે ત્યારે હું તને તરત યાદ કરીશ. હું ભાઈ કહી બોલી છું. તે જરૂર પાળીશ.

સહન અને ગિરીરાજ બેઉ વિખુટાં પડ્યાં. સહન આગળ વધી અને ગિરીરાજ ઘર તરફ પાછો ફર્યો. માર્ગમાં આવતાં નિસાસા નાંખતો ચાલે છે, અરે અતી પવિત્ર સહનને એ રંડાએ અપવાદ મુક્યો શું કાંઈ સહન એનના શબ્દે શબ્દે પળતાં બધાં ખારાં બંધ થાય છે એકે ઉપાય રહેતો નથી. નહિતો એ રંડાને તો મારત ને જોડે હું પણ મરત. અરે પર્વત-પુર આવ્યું પણ ખરૂં, હાય ! કુતરીનું ડાચુ જોવું પડશે.

ગુણકુમારી સાસરે આવી તો ખરી, પણ કોઈની સાથે હશિને બોલે નહિ, વાત કરે નહિ. “ચાહુ ચઢેલુ ને ચઢેલુ.”

સાસુ—દિકરા ગુણ કુમારી ! સારાં તો છો ? કેમ બોલતાં નથી, આ વખત તમારો આનંદી સ્વભાવ ક્યાં ધરાણે મુક્યો ! હું ધાડું છું કે સ્વામિને દેખતાં નથી તેથી દિલગીરી ઉભી થઈ હશે ?

ગુણ—માતાજી ! બોલીશુય ખરાં, બેસીશુય ખરાં; સૌ થશે; તમારા પુત્રને એ વેસ્યા ક્યાંથી વળગી ! તે તો મને કહેશે ! જ્યારના તમારા કુળના અજવાળનાસ્ને વગડામાં સરોવરને કાંડે જોયા છે, ત્યારના રામ રામ કાંટા ભોકાયા છે.

સાસુ—કુળ વધુ ! તમેએ તમારા પતિનાં દર્શન કરી જે તોલ બાંધ્યો તે અધઠિત છે. જેની સાથે તમે જોઈને આધ્યાં; તેની સાથે મેં અને તમારા સસરાએ મોકલ્યા છે; બિલકુલ ચિન્તા ન કરશો !

ગુણ—સાસુજી, આંખનું બોલવું સાંભળી, મારો રોષ થોડો શમ્યો; પણ અપરાધ ક્ષમા કરજો, ઈંદ્રની ઈંદ્રાણીથી પણ અધિક સ્વરૂપવાન, જીવાન સ્ત્રી સાથે મોકલતાં તમે કાંઈ વિચાર ન કર્યો ! હવે એ ઘેર આવે ને તમારા થાય એમ આશા ન ધારશો ! અને મારા તો થાયજ શાના ! કરમ ફરી વળ્યું; એ સ્ત્રી છે કોણ ?

સાસુ—સુકુળવધુ; તું જે મને અતી વહાલી છે તે તારી આવી બોલીથી અજાણી થઈ પડીશ ! લાજ જરા બોલતાં શરમા ! મારો પુત્ર મારો અજાણ્યો નથી ! પથ્થરમાં પાણી મરે તો મારા પુત્રમાં દુર્ગુણ ફરે.

ગુફા—સામુજી. હું અગ્નિ ઉપર કોપાયમાન ન થશો. બામનીના બોળબ્યા બ્રહ્મા બરમાયા તો તમારા પુત્ર તે કોણ ! એ ગોરી મજબની કરનારી છે; એવું મને એનું મુખ જોતાં લાગ્યું.

સામુ—બસ હવે તારી સાથે વિશેષ વાત શી કરવી, સમજે એ સાર કે ના સમજે એ સાર. ઓળખ્યા પાળખ્યા વિના તોલ્લ બાંધી દેવો એ સમજી માણસોનો ધર્મ નથી.

ગુફા—માતાજી ત્યારે મને કહોને ! એ કોણ હતી ?

સામુ—સમુદ્રનું સુકાવું, મેર પર્વતનું ખસવું, અને સૂર્યનું પડવું અસંભવિત છે, તેમ તેનામાં કલંક અસંભવિત છે. એ મુર્શિદાબાદના રાજા સુમનચંદ્રની પુત્રી, અને માળવાના મહારાજા મધુરસિંહના પુત્ર અમરસિંહની રાણી સહનતારા છે ! (ગુફા બેભાન થઈ ઢળી પડી.)

ગુફા મુર્છા પામી ગઈ તેજ વખતે મહેલના સઘળા માણસો ટોળે થઈ ગયાં. અરેરે શુ થયું ! અચિત રાણીબાનું શરીર ખગડી ગયું. દાસીઓ પંખા કરવા લાગી; રાજા પહાડસિંહ પણ ખખર સાંભળી શોચ કરતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. થોડી વારે ગુફા જાગત થઈ હવે હું જીવીશ નહિ. સ્વામિ દ્રોહી ઠરી ચુકી, હાય જગદીશ્વર લેજો બોલો, દાસી જનો મને કઠાર લાવી આપો. હું હવે આ દુનિયામાં વધારે વાર જીવવા માગતી નથી.

સામુ—સુકળવધુ, શા માટે આટલું કષ્ટાન્ત કરવું પડે ! શાન્ત થાઓ.

ગુફા—માતાજી ! જેના ઉપર હુર્ગુણ દષ્ટિ પણ ન કરી શકે, એવી અતિ પવિત્ર સહનતારાને મેં કલંકીત ઠરાવી ન કહેવાનાં વચન કહ્યાં. મારા સ્વામિને પણ...અરે એ મહા દેવીએ મને ત્યાંજ કહ્યું હોત કે હું સહનતારા છું; તો હું તેની દામી થઈ સેવામાં લાજર રહેત ! વિશ્વેશ્વર ! વિશ્વેશ્વર.

પહાડસિંહ—દિકરા; થયું ન થયું થતું નથી. જેમ ગોદાણમાંથી છુટેલો ગોળો પાછો પકડાતો નથી, તેમ માણસના મુખમાંથી નિકળેલો બોલ પાછો પેસતો નથી. સતિ સહનતારા તારો એક પણ શબ્દ સંભારી રાખે એવી હલકા પેટની નથી, અપરાધીનો અપરાધ ન જોતાં ક્ષમાજ આપી દે છે, એ તો ક્ષમાનો ખજાનો છે. તમારા સ્વામિનો તિરસ્કાર કર્યો, તે તમે ભારે અપરાધ કર્યો છે, તોપણ તમે અગ્નિ હતાં તેથી તે પણ દરજીબર કરશે.

ગુફા—પિતાજી ! આપનાં વચન સત્ય છે, પણ કર્યાં કર્મનો ખસ્તાવો હરેક મનુષ્યને થાય ! હું પ્રતિજ્ઞા કરીને કહું છું કે જ્યાં સુધી

મારા સ્વામિ મારા સનમુખ આવી મને મારા અપરાધની ક્ષમા નહિ કરે ત્યાં સુધી હું અન્ન જળ લેનાર નથી.

ઘડીમાં ક્રોધ કરતો અને ઘડીમાં સહનતા શબ્દનો વિચાર કરી શાન્તિ પકડતો ગિરીરાજ સાતમે દિવસે સવારમાં પર્વતપુરમાં આવી પહોંચ્યો. મહેલમાં આવી માતા પિતાને પ્રણામ કર્યાં. રાણી કહે દિકરા, ચાલ તારા ખાનગી મહેલમાં જ્યાં તારી સ્ત્રિ આજ સાત દિવસ થયા અન્ન જળનો ત્યાગ કરી બેઠી છે. પ્રથમતો અહિં આવી ક્રોધમાં અવળ ચવળ બોલતી હતી, પણ જ્યારનું એણે જાણ્યું છે કે તારી સાથે જોયેલી સ્ત્રિ સહનતારા હતી, ત્યારની બેભાન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ છે; પણે પણે તમે બન્નેને સંભારી પોતાના બોલનો અપસોસ કરે છે. રાજમાતા શ્યામુંદરી પુત્રને લઈ ગુફાકુમારી પાસે આવ્યાં. પતીને આવતા દેખી ઓળખી તરત બેઠી થઈ. હા સ્વામિનાથ ! આ અપરાદણને હમણાંજ તલવાર મારી જમપુરીમાં પહોંચાડી દે. હું હવે આપને અણુગમતુ થયેલુ મારૂં મોઢું વારંવાર બતાવા માગતી નથી. ઝટ કરો ! વાર ન કરો ! પતિ વાર ન કરો ! શત્રુને વધવા દેવો તે સમજીનું કામ નથી. આજ મેં શત્રુની ગરજ સારી છે, પણ તમેય ન કહ્યું કે સહનતારા છે ! અરે સૂર્ય ચંદ્રને પતંગિયો અપમાન પહોંચાડે, તેમ હું પામર સહન જેવાં સુશિળ સ્ત્રિના સામુ બેલી.

ગિરીરાજ—તમે આવાં સદગુણી છો એવું મેં આજેજ જાણ્યું. માતા પિતાના કુળને દિપાવનાર દારા, તમારા મનથી અપરાધ માનો છો, પણ અન્નજલ બુદ્ધિયે હલકો તોલ બાંધ્યો છે એમ મને સ્પષ્ટ સમજાયું છે. અન્નજલથી થએલા અપરાધનો જલ થએ પશ્ચાત્તાપ કરનાર ઘેર પાપીનો પણ પ્રભુને ઘેર છુટકારો છે, તો હું કેમ તમને મારી નાંખુ ! તમારા સંઘળા બોલની ક્ષમા કરવામાં આવે છે. સુખે રહો ખાઓ પિયો આનંદ કરો અને એ વાત સ્વપને પણ યાદ ન કરશો ! આંખાના ઝાડનો નાશ કરનાર તેના કુળને દેખી પશ્ચાત્તાપ પામે છે, તેમજ ગુણવાનનો તિરસ્કાર કરી માણસ પસ્તાય છે.

ગુફા—(પતિના ચરણમાં પડીને) દાસીના અપરાધ ક્ષમા કરતા આવ્યા છો ને કરશો, પણ સહનતારા ક્યાં મળે ? ક્યાં જાઉં ! એમની પાસે પણ મારે મારા અપરાધની ક્ષમા માગવી જોઈએ.

ગિરીરાજ—એ મારાં પવિત્ર બેન તરફથી તો તમને માફી મળીજ ચુકી છે એમ જાણજો. સુઘ મનુષ્યો પામરના કરેલાં કૃત સામુ જોતાજ નથી; તેમાં વળી શુદ્ધ સહનતારા ? હે સ્ત્રિ સહનતારાતો એક સહનતારાજ છે.

ગુફા—હા પતિ ! આપનું કહેવું સત્ય છે, આજકાલ દુનીઆમાં સહનતારા તથા ઉશ્કાસતારા બેનાં વખાણુ ઘણાં થાય છે, અને હું ધારું છું કે તે બંને માહા સતિયો તરીકે પુખ્તશે. ખબર મળ્યા છે કે ઉશ્કાસનો સ્વયંવર પણ થોડા દિવસમાં થાય છે.

ગિરીરાજથી છુટી પડેલી સહનતારા સપાટે આગળ વધી. હું ક્યાં અમર ક્યાં, ગિરી ક્યાં ગુફા ક્યાં શ્રી હરિ શિ તારી અદભૂત માયાની ભૂલવણી ! અરે આજ મારે ગિરીરાજને યાદ કરીને પણ ઉદાસ થવું પડે છે. એ માત્ર પ્રભુની માયાના આવર્જનુંજ કારણ છે. સ્નેહ શત્રુની ગરજ સારનાર છે. ગિરીને ગયે પણ આજ અગિયાર દિવસ થયા, ઘેરતો પહોંચી ચુક્યો હશે, ગુફાની સાથે એનો સમાગમ થઈ ચુક્યો હશે, રાજકુમાર સમજી છે એટલે મારા બોલનો તોલ કરી, ગમ ખાધ બેસીતો રહેશે. અરે પણ હું ક્યારે જાણીશ કે શુ થયું ! ગુફાનો ગર્વ ઉતર્યો કે નહિ ! અરે એનો અંતરનો વહેમ વેગળો ગયો કે નહિ ! ગયો હશે. ગિરીરાજ ગંભિરને શાણો છે, એટલે એને શાન્તિથી સમજાવી હશે. આજે તો રાત્રિ પડવા આવી પણ કોઈ ગામ પાસે દેખાતુ નથી, વગડામાં વાસો રહેવું પડશે કે શું. તોય શું ? ક્યાં નવાઈ છે. “ જ્યાં પડ્યા ત્યાં બેમને ખુશળ ” હું મુમનની પુત્રિ, અમરની રાણી, અને અંધકારની ભાણીને આવાં વિકટ દુઃખ વેઠવાં લખેલાં. નક્કિ અંધકારની ભાણી તેથીજ દુઃખી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ છું. અરે પણ દ્રૌપદી અને સિતા જેવી સતિયોને વન વેઠવાં પડ્યાં છે; તો હું તે કોણ ! હુંતો તેમની દાસીની પણ દાસી થવાને યોગ્ય નથી. પણ પ્રભુ તેમના વનવાસમાં તેમના સ્વામિ સાથે હતા. અને હુંતો પતિથી વિયોગ પામી ગઈ. પેલા કોઈ બે પુરૂષ સામેથી આવતા લાગે છે; કોણ હશે. વગડો છે. સંધ્યાકાળનો સમય છે. શું થશે ! સામે આવતાં બંને લુટારા વીસ કદમને છેટેથી બોલ્યા. ઉભી રહે ! કોણ છું ? સામી રાતે ક્યાં જાય છે !

સહન—માઈ ? હું જત્રા કરવા નિકળેલી મારા સગંધીથી વિખુટી પડેલી છું, હજી જરાજર રાત્રિ પડી નથી, જરા ઉતાવળી ચાલી કાંઈ વસ્ત્રમાં, જતી રહું તો સાર, થડમાં ગામ હોય તો ભાળ બતાવો.

હુંદારો—આ તારાં પહેરેલાં ધરાણાં ઉતારી આપ ! પછી જ્યાં જવું હોય ત્યાં જ !

બીજો હુંદારો—જય ક્યાં ! રાટલા કરી આપશે ને ઘરમાં ખાધ પી મેળ કરશે, હેંડ આગળ થા !

સહન—ભાઈ ! તમે મારા શંભુગાર માગોછો તેનો હું તમને આપુ. પણ...તમે...મને નિયાં વચન કહોછો...તેને માટે ક્ષમા કરો ! ઘરાણું લઈ રસ્તો આપો.

બીજો—હવે રસ્તો માપીને ક્યાં નાતરે જવું છે ! જ્યાં રહ્યા ત્યાં ધર; ને જે મળ્યો તે વર !

સહન—ભાઈ, તમારા આવા બોલ સાંભળવા તે કરતાં કાનમાં શિશુ રેડવું એ ઉત્તમ છે.

બીજો—માર લાકડી ! ક્યારની ડી ડી ડી ! (હુંટારો લાકડી ઉગામે છે, ને સહને ચીસ પાડી. પાછળથી પોકાર થયો. ખખડદાર ! ગર્જના સાંભળી બંને હુંટારા જીવ લઈ નાઠા. કોઈ રાજકુમાર આવી ઉભો રહ્યો.

સહન—મને દુષ્ટતા પાશમાંથી મુક્ત કરનારા વીરા તમને પ્રણામ કરું છું, આપનું નામ શું ?

રાજકુમાર—મારું નામ શનિકુમાર છે. મને તમારી પુરી ઓળખાણ પાડો તો હું ધટિત ઉચ્ચાર કરું.

સહન—ભાઈ; હું મુર્ચ્છાપાદના રાજ્ય સુમનચંદ્રની પુત્રિ અને માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહની સ્ત્રી છું. મારું નામ સહનતારા છે.

શનિકુમાર—બહુ સારૂ, આજે તમારો મેળાપ થવાથી હું આનંદ પામ્યો. હવે હું કહું એટલાં વાક્ય ધ્યાનમાં રાખો. બિજાવાર નહિ બોલું સુકોમળ સહનતારા ! હું જાણું છું કે તમે પતિને વિયોગે વનમાં ભટકો છો; અને પડતી આપત્તિને સહન કરો છો. તમારૂં શિયળ ઘૂત સાચવો છો અને મનુષ્ય ધર્મ બચાવો છો. યાદ રાખો. સ્ત્રીને નિરંતર ભય રહેલો છે, તેની સાથે સ્વરૂપવાન સ્ત્રીયો તો પોતે, વિશેષ ભયને ધારણ કરે છે. અને પુરૂષોને દુઃખી કરે છે. પુરૂષો, જે પરાઈ સ્ત્રીમાં કડી કાળે આશક્ત થતા નથી; તેવા પણ રૂપ ગુણથી ભરપુર ભરેલી સ્ત્રીને જોઈ અંતરમાં ઉદ્વેગ પામે છે, તેમની રાત ઇંદ્રિયો તથા કર્મ ઇંદ્રિયો તેમને પરીતાપ પમાડે છે. સ્ત્રી ઉપર અનેક વિપત્તી આવે છે માટે હું એમ કહું છું કે તમે પુરૂષનો પોશાક પહેરી વનમાં વિચરશો તો તમને કોઈ પ્રકરનો ભય નહિ નડે, અને તમારૂં સ્વરૂપ સામાને દુઃખ કર્તા પણ નહિ થઈ પડે. મારી કહેલી વાત માન્ય હોય તો હવે મારી પાસે પુરૂષનાં વસ્ત્ર પણ તૈયાર છે. (સહને પુરૂષ વેષ લીધો.) હવે હું જાઉં છું. હિમ્મત રાખી વગડે ફરજે, તમારા વિકટ વખતમાં વગર યાદ કર્યે, હું આવી હાજર થઈશ. સ્વામિના મેળાપથી તરત આ વેશ ઉલટાવી સ્ત્રી વેષ ધારણ કરો.

રશે નહિ, પાંચ માસ પુરણ થવા દધ; સમયને વિચારી તે કામ કરજે ! આજથી પાંચમે દિવસે તમને અમરસિંહનો મેળાપ થશે. (શનિકુમાર ગુમ થઇ ગયો.)

શનિકુમારના ગુમ થવાની સાથેજ સહન વિચારમાં પડી. અરે આતે સ્વપ્નું કે સત્ય, શનિકુમાર કોણ ! મને મકવાણી પાસેથી મુક્ત કરી અધોર જંગલમાં મુકનાર તો નહિ હોય ! એજ હશે. હશે જે હશે તે; આજે તો મને ખરે ખરા ભયમાંથી મુક્ત કરી, સુખની સારી. આશા આપી છે. આજથી પાંચમે દિવસે પતિનો મેળાપ થશે, શુ એ સાચુ પડશે ! શ્રી હરી. ચગડોળમાં ચઢેલા મનુષ્યને કશુ સ્થિર લાગતુ નથી તેમજ મને કાંઈ સત્ય લાગતુ નથી; અરે વિચારમાં ને વિચારમાં આજ ચાર દિવસ તો થયા, કાલે પાંચમે દિવસ થશે, શનિકુમારનાં કહેલાં વચન સત્ય હોય તો મને મારા નાથ કાલે મળવાજ જોઈએ. જો મને મળે તો મારે બીજાં વચનને પણ સત્ય માની તેજ પ્રમાણે વર્તન કરવું પડે. પાંચ માસ સુધી પતિને ઓળખાણુ આપવી નહિ. અરેરે તે તો માહા સંકટ, ભરપુર ભૂખ્યા માણસને પકવાનના પિરસેલા પત્રાજે બેસારી મુકવા બરોબર દુઃખ શું. જે શ્રી સૂર્યનારાયણ, આજે તો તમારી હાજરીમાં મારા નાથનો મેળાપ થનાર છે. તે જેમ અને તેમ જલદી થાય તેમ કરશો. આજે તો મારે જાડનાં ફળ ફુલ કે પત્રનું પણ ભક્ષણ નાથના દર્શન પહેલાં ન જોઈએ. અરે આજે તો પતિ દર્શન પહેલાં જળ પણ ન પિવું જોઈએ, જેથી વરણ દેવ વહેલો મેળાપ કરે. આમથી સહનતારા સ્વામિને સંભારતી આવે છે, અને અહીં અમરસિંહ વાવના અંદરના પડયાળમાં બપોર ગાળી ત્રીજે પહોરે બહાર નીકળે છે. સહન દુરથી વાવ જોઈ દુઃખી થવા લાગી. અરે તરસ તો લાગી છે, વાવ તો દેખાઈ પણ શા ઉપયોગની છે, પતી દર્શન વિના જળના મીઠા મેરાવણ દેખાય તે પણ નકામા છે. વૈદની માત્રા ખાનારને, તેલ મરચાં અને આંબલીથી મિશ્રણ થએલા, સ્વાદિષ્ટ પદાર્થ નકામા છે.

અનેની નજર એક થતાં અમરે સહનને ન ઓળખી, પણ પ્રાંતિ તો પડી, કે આ પુરૂષનો ચહેરો મે પુર્વે જોયો હોય એમ મને ભાસે છે, પણ સહને સ્વામિને બરાબર ઓળખી પાસે આવી પ્રણામ કર્યા. રાજકુમાર ! પ્રણામ કર છું.

અમર—જય થાઓ ! તમે કોણ છો ? અહિં ક્યાંથી આવ્યા અને તમારું નામ શું છે ?

સહન—હું એક ઉમદી રાજનું દરજન છું. દશા દેવીના દૈવી બળથી, આ સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં વહાણના બાગેલા પાટીઆને વળગી હુપકાં ખાઉં છું. ઘડીમાં ઉપર આવી અનેક આશાઓ બાંધી સુખ માનું છું, અને પળમાં મોળના મારે તણાઇ હુપતાં મરણ શરણ થાઉં છું, પણ આજે સવારથી મારા હુપમાં જરા સુખ દાખલ થતું જાય છે; વળી આપના દર્શનથી તો એમજ થયું કે હવે હું સુખ રૂપી સાગ્ર વહાણમાં બેસીશ. મારૂં નામ સહનસિંહ છે.

અમર—વાહ સહનસિંહ વાહ. તમારું નામ ખ્યાલ છે. તમારા નામના પ્રથમના ત્રણ અક્ષરમાં મારી પ્રાણ પ્રિયાનું સંપૂર્ણ નામ સમાયેલું છે. હુપીને હુપી મળવાથીજ દિલાસો મળે છે. હું પણ તમારી પેઠેજ વિકટ વન વેડું છું. અરે મારાં કૃતને ક્યાં યાદ કરૂં, સહનસિંહ શાણા, હું ઘેર પાપી છું, ગજબનો કરનાર છું, હું પરણીને પ્રથમને દિવસે મારી પ્રાણ પ્રિયાને લઇ મારા મહેલની અગાશીમાં હાસ્ય વિનોદ કરતો હતો; તે આનંદના ઉમળકામાં વખતને જતાં વાર ન લાગી. દરવાજે ઘડીયાળના ટકોરા થયા. મધ્ય રાત્રિ થઇ છે જાણી મેં મારી સુકોમળ સ્ત્રીને સુવાને આજ્ઞા કરી, તેજ વખતે તેણીએ પતિ વૃત્ત ધર્મને યાદ કરી મને પ્રશ્ન કર્યા. છેવટે નિરાકરણ એ આવ્યું કે મારી આજ્ઞાને માન્ય કરી, તે પલંગમાં પોઢી. ત્યારબાદ થોડીવાર તેના સહગુણનો વિચાર કરી હું જેવો પલંગના ઉપરનો પડદો ઉઘેો કરૂં છું તેવોજ મેં તેની સોડયમાં લાલ દુશાલો ઓઢી સુતેલો પુરૂષ જોયો. પછી તો શુ પુછો છો સહનસિંહ, મારા ક્રોધમાં કમિના ન રહી. મેં તેજ વખતે તેના પહેરેલા વસ્ત્રમાં ગાંસડી બાંધી, કાંઇ પણ વિચાર કર્યા વગર મારા મહેલની પછંતથી ક્ષિપ્રા નદીમાં ફેંકી દીધી.

સહનસિંહ—પછી તમોએ તે પુરૂષને તો મારીજ નાંખ્યો હશે ?

અમર—અરે, તેજ અપસોસની વાત છે ! તેને ફેંકી તપાસ કરતાં પુરૂષ તો જેવામાં આવ્યોજ નહિં. મારા બહાદુર સિપાઇઓ નિરંતર જાગ્રત રહેનાર જેની મક્કલતમાંથી, છછુંદર પણ છટકી ન જાય તેમને પુછતાં મારી ધારણા ખોટી ઠરી, ત્યારે મને સમજાયું કે, હું ઝાઝો વખત અંદરને અજવાળે ઉભો રહી એકદમ દિપકને અજવાળે આવ્યો તેથી મારી આંખે ઝાંખ વળી મને એવો ભાસ થયો. નિર્દોષ સ્ત્રીને નાંખી દેનાર હું સુર્યોદય થયા પહેલાં નિકળી પડ્યો છું. માર્ગમાં મને એક મહાત્માએ ઉત્તમ ઉપદેશ કરી, અનેક ભક્તોનાં ચરિત્ર શ્રવણ કરાવી આશા આપી

છે કે તમને સાત માસે સહનનો મેળાપ થશે. તેને ફાલે સાનમાસ પુરા થયા, આજે મને મારી જીવન આધાર મળવી જોઈએ. ખ્યારા સહનસિંહ ! તમારો મેળાપ પણ મને દુઃખમાં દિલાસા રૂપ છે. મારો સ્ત્રિનું નામ સહનતારા છે અને હું માળવાના રાજા મધુરસિંહનો પુત્ર અમરસિંહ છું.

સહનસિંહ—આ તમારી સઘળી વાતો સાંભળીને મને કાંઈ કાંઈ તર્ક વિતર્ક થાય છે. હું ધારું છું કે તે સ્ત્રિ જરૂર પોતાના પિયરથીજ કોઈ પુરૂષથી પ્રેમમાં બંધાયેલી હશે; અને તે ચાલાક પુરૂષ ચતુરાઈથીજ નાસી ગયો હશે. સ્ત્રિ ચરિત્રનો પાર કોણ પામ્યું છે.

અમર—સહનસિંહ ! મારી પવિત્ર પ્રેમની પુતળી સહનતારાને માટે વહેમ ભરેલું સ્વપ્નનું પણ ન આવે, અને પૃથ્વીના પડમાં કોઈ હિમ્મતવાન નર નથી કે જે અમરસિંહની સ્ત્રિના સામુ પણ જોઈ શકે. “વીર પુરૂષની સ્ત્રિના સહવાસમાં રાત્રિ ગુજરનાર જાગર પુરૂષ પ્રાણુ ખોવાના સ્થળમાં છે.”

સહનસિંહ—અમરસિંહ ! જે વાક્ય તમે બોલો છો, તેટલો નિશ્ચય પ્રથમથી નહિ કર્યો હોય કેમ !

અમર—વિપરીત આચર્યું દ્રષ્ટિએ પડતાંની સાથે મનુષ્યને કોઈ જીત્તન થાય છે પણ ધિરજ રાખી વિચાર કરતાં, અવળુ તે સવળુ માલુમ પડે છે. ફિક્કર નહિ મહાત્માના વચન જરા જરા તો સત્ય થયાં, સહનતારા ન મળી તો સહનસિંહ મળ્યા. કહો ત્યારે ! તમે મારા સંગમાં ક્યાં સુધી રહેશો ?

સહન—જ્યાં સુધી આપની મરજી હશે ત્યાં સુધી. મારી મરજી પુછતાં હો તો હું જીવીશને જાગીશ ત્યાં સુધી આપ જેવા વીર પુરૂષનો દાસ થઈને રહીશ. મને આપનો સ્વભાવ જોનાં સમજાય છે કે હું આપના સહવાસમાં સદા સર્વદા સુખી રહીશ.

અમર—તમારી વાક ચાતુરી પણ મને હર્ષ ઉત્પન્ન કરે છે. તમે મારા દુઃખમાં દિલાસા રૂપ છો. આપણુ બન્ને સંગમાં રહી કરી વાતનો ભેદ ન રાખી, હરેક કામમાં એક એકનો મન મેળવી વર્તિશુ. હવે દિવસ પર દિવસ ચાલ્યા જાય છે, પ્રથમનો એક દિવસ એક માસ જેટલો લાંબો લાગતો હતો, અને તમારા સહવાસથી તો એક દિવસ એક ઘડીથી પણ ટુંકો થઈ ગયો છે. આપણુ બન્નેની મુલાકાત થએ આજકાલ કરતાં ત્રણ માસનો થઈ ગયા. અરે સામેથી કોઈ જોગી આવતો જણાય છે. પુરપટ ઘોડો ઘોડાને છે, મિત્ર સહનસિંહ આ ઘોડે એકી આવનાર ત્યાગી નથી પણ કોઈ વેશધારી છે. નમોનારાયણ બાપજી.

અંધકારસિંહ—(અમરને ઓળખીને) નારાયણ ખર્યા ! ખુશ રહો, આનંદ રહો.

અમરસિંહ—કૃપાનાથઃ આટલા બધા ઉતાવળા ક્યાં પધારો છો ?

અંધકાર—લાહોરકા રાજા આનંદમલકી બેટી ઉશ્વાસતારાકા સ્વયંવર હે; ઉસલીયે હમારે બહાં જતા પડતા હે, ક્યું કે વો રાજા હમારા શિષ્ય હે. મેં જતા હું. આનંદ રહો ખર્યા (ઘેડો દોડાવી મુક્યો.)

સહનસિંહ—રાણા અમરસિંહ ! તમે પરિક્ષાતો ખરાખર કરી. વેપધારી કહ્યો તે ખરેખર વેપધારીજ છે મનેતો સિસોનના રાજા સુંદર પ્રતાપના પુત્ર અંધકારસિંહ જેવો લાગ્યો.

અમરસિંહ—ખરાખર, હવે મને પ્રાન્તિ આવી. શિક્ષણતોજ તેવીજ ! મિત્ર સહનસિંહ ‘ ઉશ્વાસનો સ્વયંવર ’ એ શબ્દ મને હૃદયમાં રમી રહ્યા છે. ઉશ્વાસતો ઉશ્વાસજ છે. ઉશ્વાસતો મારે સાળી થાય છે.

સહન—ત્યારે તો તમારે સગપણની શરમમાં લેવાઈને સ્વયંવરમાં જવુંજ જોઈએ.

અમર—હા જવું તો જોઈએ. પ...ણ શણી સહનની શોધમાં નિકળેલો હું વિયોગી, દુઃખી ત્યાં જઈ શુ મુખ દર્શાવું. પ્રાણ વજ્રબાનો વિયોગ ન હોત, અતે આજ ઉજ્જનમાં કંઠોત્રિ મળી હોત તો જાત.

સહન—ખરખર ખારોખારથી મળી તો ખારોખારથી જવું. તમો જાઓ તો હું પણ સ્વયંવર જેવા પામુ. તમો પ્રતાપી છો એટલે તમાર તો ત્યાં સારું સન્માન થશે.

અમર—હા તે ખરૂં. મારે સ્વયંવરમાં હાજરી આપવાની મરજી તો નથી, તોપણ તમારી મરજીને અનુસરીને હું આવવા હા બાણ હું. ચાલો !

અંકેત પ્રમાણે એક લાખ માણસનું લક્ષકર લઈ ઉન્મતશા આવી હાજર થઈ ગયો. સ્વયંવરની આગલી રાત્રિયે અંધકારસિંહે ઉન્મતશાહની મુલાકાત લીધી. મારાં લુગડાં તથા ધરાણાં જે મેં તમને સોંપેલાં છે તે તૈયાર રાખજો; કાલે સ્વયંવરનો દિવસ છે. હું સવારથી સમય જેતો રહીશ ને લાગ પડ્યે પડાક પકડી લઈ, ઘોડા ઉપર નાંખી તમને સોંપી, મારાં વજ્ર ધારણ કરી હું રવાનાજ થઈ જઈશ. પછી આવી પડતી આપત્તિથી બચી કંન્યા લઈ દિલ્લી જવું તે કામ તમારૂં છે.

ઉન્મતશા—જોત અચ્છા. બિલકુલ અદેશા મત રખના; સારે હિંદુ પેશ પહોંચાનેકે લિયે મેં એકીલા બસ હું. ઓર જો આદમી મેરી સંજમે આયે હે વો બડે લડવઘએ હે.

અંધકાર—હું કાલે સાંજ સુધીમાં તે કામ પૂર કરીશજ. સાથે મારો બચાવ પણ તમારે શીર છે.

હિંમતશા—ફિકર મત કરો, કેમ તમારા બાલ બાંકા કરે એ સા નહિ હે. હમારી બાદમે આપા વો કખી શત્રુકે હાથ જાને નહિ પાતા હે. જ્ય તક હમારા જાન ન જાય ! એ ઘડક ચલે જાઓ, એર હિંમત રખ કામ ફતેહ કર લાવ !

અંધકાર—આવુ બચંકર કામ કરતાં મારા જાનપર આવી પડી તો ?

હિંમતશા—તમારા જાન કે લિયે, હમ હમારા લાખ સિપાઇકુ લેકે જાન દેનેકુ તૈયાર હે ! જાંહાતક ઉલાસકી ચાહના હમારે પર લગ રહી હે.

સવારના પહોરમાં સ્વયંવરની તૈયારી થવા માંડી. રાજના નોકરો યોજવા પ્રમાણે પોતાની જગ્યાએ હાજર થઇ ગયા, અને આવતા રાજ-ઓનું સનમાન કરવા લાગ્યા. રાજઓ મંડપમાં આવી પોતપોતાના નિર્માણ કરેલા આસન ઉપર બેઠા. હવે મહેલમાં આનંદમલ, અભયમલ, સુમનચંદ્ર, તથા વિનોદમતી ઉલાસને શણગાર સજ્જે છે. ઉલાસના મુખના ચહેરા ઉપર એટલો હર્ષ નથી દેખાતો કે વરવાની વખતે બાળકીઓને હોય છે. આવો ઉલાસ ચહેરા જોઈ સુમનચંદ્ર પુછે છે, ઉલાસતારા ! તમારી આખી જીંદગીમાં આવો ઉત્તમ દિવસ ફરી મળવાનો નથી. આજે તો તમને સંપૂર્ણ હર્ષ હોવો જોઈએ, તેને બદલે તમાર મુખ દિલગીરી દર્શાવે છે તેનું કારણ શું ? ઉલાસ કહે મામા હજી સુધી સહન બેન નથી આવ્યાં; તેમ...રાણા અમરસિંહ પ...ણ ન આવ્યા. બહારથી સિપાઈ આવી કહે છે, સરકાર કોઇ બ્રાહ્મણ અંદર આવવા માગે છે. રાજ આનંદમલ કહે આવવા દો !

બ્રાહ્મણ—(પ્રમાણ કરીને.) રાજધિરાજ ! માળવાની કંકોત્રિ મારી પાસે હતી. હું માર્ગમાં મોઢો થઇ ગયો હતો તેથી આવતાં જરા વાર થઇ તો ક્ષમા કરશો.

સુમનચંદ્ર—સમાચાર શા છે તે જટ કહો ! પછી બીજી વાત કરો ?

ઉલાસ—અમરસિંહ આવ્યા મહારાજ !

બ્રાહ્મણ—બેન હું જે કહું તે સાંભળો; રાજ મધુરસિંહે કહ્યું છે કે સર્વને અમારા પ્રણામ કહેજો; વળી કહેજો કે જે દિવસે સહનને વરી અમરસિંહ ઘેર આવ્યો, તેજ રાત્રિયે એકાએક અચિંતી સહન મહેલમાંથી મુમ થઇ. મમ્; અને અમર પણ સુર્યોદય પહેલાં તેની શોધમાં નિકળી પડ્યો છે. તે વાતને વરસ દિવસ લગભગ થવા આવ્યો પણ પિ-લકલ અમર કે અંતર !

મુમનચંદ્ર—હે જગદીશ ! નશિમ ફરી વળ્યું.

ઉલ્લાસ—પહેલું મહાર પછી સર્વેનું હવે શલુગારો ! ન શલુગારો !

અભયમલ—પ્રથમ જે કામ આરંભીને ખેડા છીએ તે કરો ત્યાર બાદ આપણે જેમ ઉલ્લાસની શોધમાં નિકળ્યા હતા તેમજ સહન તથા અમરની શોધમાં નિકળીશું મામા !

મુમન—હા તેમજ; ચાલો ! રાજાઓથી મંડપ ખિચો ખિચ ભરાઇ ગયો છે.

ઉલ્લાસ—વીરા અભયમલ ! અમરસિંહની શોધ પ્રથમ ને સ્વયંવર પછી થાય તો ન બને ?

અભય—બેન ! સ્વયંવર કેવી રીતનો છે તે તમે જાણો છો. અમર આવીનેય તમને પરણીનેજ જાય તેમ કાંઈ નિશ્ચય નથી. આ કાંઈ સ્વ-ધર્મિયા સ્વયંવર નથી કે તમે વરમાળા પહેરાવી દો. માટે અવસરને માન આપો ! આવેલાં રાજાઓને પણ કાઠી મુહુર્ત ફેરવવાની વાત કરતાં જગતમાં આપણી નિંદા થાય.

ઉલ્લાસ—બહુ સાફ બાઇ, જેમ પ્રભુ ઈચ્છા હશે તેમ બનશે.

સર્વ સ્વયંવરમાં આવી યોજના પ્રમાણે ઉલ્લાસને બે સ્થંભની વચમાં ઉભી રાખીને, કુમાર અભયમલ બોલ્યો. રતેહી સંબંધી અને આસ જનોને મારા પ્રણામ છે. અ બે સ્થંભની વચમાં ઉભી રાખેલી મારી બેન ઉલ્લાસના ડાબા કાનના નિચેના ભાગમાં જે સોનાની કડી જોવામાં આવે છે; તે કડીના મધ્ય ભાગમાં થઇ, સવાસો કદમને છોટેથી નાંખેલું જે ક્ષત્રિનું બાણ જાય, તે વરવાને અધિકારી થાય. અહિં મુખ જોઈ માળા પહેરાવવાની નથી, વૈભવ જોઈ વિવાહ કરવાના નથી, માત્ર ક્ષત્રિયોની વિદ્યા જોઈ વરમાળા પહેરાવવાની છે. વળી આ કામ કરવાની હિમ્મત ભિડી આસન ઉપરથી ઉભા થવા પડેલાં એટલું યાદ રાખજો કે નાંખેલું બાણ નિર્માણ કરેલી કડીમાં થઈને પસાર ન થતાં; ઉલ્લાસને વાગે તો, તે નાંખનાર જીંદગી સુધી ઉલ્લાસનો દાસ થઈને રહે. ખીજુ ન કડી વિધે ન જિલાસને વાગે અને બે સ્થંભની વચમાંથી પસાર થાય, તો તે નાંખનારને, સાત પખવાડીઆં અમારા કેદખાનામાં રહેવું પડે. ત્રિજુ, ન વિધે ન વાગે, ન થાંભલાની વચમાં પસાર થાય, પણ બહારની બાજુથી પસાર થઈ ગમે ત્યાં જાય; તો તે નાંખનારને વસ્ત્ર સહિત તેલમાં સ્નાન કરી, કપાળે કોયલા ઘસી, નમ્રની બહાર નિકળવું પડે. વળી છેવટ માફ એમ પણ કહેવું છે કે રાજા અગર રાજકુમાર શિવાય અન્ય કોઇ કાર્ય કરી બતા-

વાનો ઉત્સાહ રાખનાર હશે, તેને તે કામ કરવા દેવામાં આવશે નહિ.

અભયમલ્લનું બાપણુ પુર્ણ થતાંની સાથે, હવડ જગાને ઘેરીને બેઠેલા બમરીઆ મધની બમરીઓ ઉડતાં ગણુસારો થાય, તેમ અવાજ થવા મંડ્યો. કોઈ કાંઈ અને કોઈ કાંઈ; જુદા જુદા વિચારના મનુષ્યો જુદા જુદા તર્ક બાંધી બોલવા લાગ્યા. આમાં ઉલાસને વરવાની તૃપ્તિ વાળો તો કોકજ હશે. બાઈ આપણે વરડા ઘોડાને લાલ લગામ શોભે ખરી કે! જૂવોને આમાં ઉલાસને વરવા માટે પ્રાક્રમ કરવાનું નથી, માત્ર તેનું દાસ-ત્વપણું સ્વિકારી લેવાને માટે છે. નહિ નહિ કેદખાનું ભોગવવા. અરે બાઈ કાણુ મોટું કરવા ! જે જે સ્વયંવરની રીત ના જેઠ હોય તો. સુમનચંદ્ર કહે બાઈ અભયમલ, એક પોહોર વિતવા આવ્યો, કોઈ કામ કરી બતાવાને હિમ્મત ભિડતુ નથી. હું ધાર છું કે સર્વને બંધન મુક્ત કરો, અને એક એક નિશાન તાકવાની રજા આપો. એમાંથી કોક ને કોક નિકળશે. અભય કહે મામા મારી ચોજેલી યુક્તિમાં કોઈએ કશું પણ ડહાપણ કરવું નહિ. ખરો ક્ષત્રાણીનો બાળ હશે તે મારા બોલને ટકોરે તાડુકી ઉડશે. જેમ મેઘની ગર્જનાએ કેસરીસિંહ ઝાડીમાંથી ઝડપ બહાર આવે છે, તેમ આવી હિમ્મત ભીડશે અને તે કામ કરી પણ શકશે. બાઈ પી મોજ મળ કરનારનું આ કામ નથી.

ઉલાસ કહે વીરા તમારૂં વચન સોલ વાલને એક રતી છે. બસ ! જે ક્ષત્રિમાં અસ્ત્ર શસ્ત્ર વિધાનું જ્ઞાન નથી તેને પરણીને પણ શું સુખ મળવાનું છે. બાઈ; બાપલા ને નિર્બળને વરવા કરતાં મરવાથી હું વધારે રાજી છું. હજી થોડી વાર વાટ જુવો, પછી મારે માટે એક વાડકીમાં ઝેર જોળી લાવો; હું મારા પ્રાણ આ બે સ્થાનની વચમાંજ કાઢી નાંખીશ. મારા પિતાએ પ્રયાસ કરી રચેલા મંડપને માન આપીશ. અભય પોકાર કરી કહે છે, છે કોઈ ક્ષત્રાણીની કુખનું કમળ ! છે કોઈ રાજનું ખડ ૩૫ ! અરરર નિસ્તેજ નર નિસ્તેજ ! બેન ઉલાસ હવે તો ઝેર પીવાની ઇચ્છા હોય તો તે; નહિતો જીવતાં રહી એકાન્તમાં હરી ભજન કરો ! સિપાઈ બહારથી દોડતો આવીને કહે છે. રાજા ધિરાજ બહાર બે રાજકુમાર ઘોડે બેસી આવ્યા છે અને તે અંદર આવવા પરવાનગી મંગાવે છે. આનંદમલ કહે ખુશીની સાથે આવવા ઘો. રજા મળતાં અમરસિંહ તથા સહનસિંહ બન્ને દાખલ થયા; તેમને આનંદમલે યોગ્ય આસનપર બેસાયાં. મંડપમાં પેસતાંની સાથે સઘળી શાભા જેઠ અમર મહાત્માનાં વચનને યાદ કરવા લાગ્યો, અરે મહંતે મને કહ્યું હતું કે અગિયાર માસે ઉલા-

સને મેળાપ, તે તો સત્ય થયું. પણ અતી દુઃખમાં પડેલી દેખશો તેને બદલે હું ઉલટુજ નેઉ છું. ઉલાસતો આનંદમાંજ છે.

અમરસિંહ તથા સહનસિંહ પોતપોતાની આંતુ આંતુ ખેડેલા રાજ-ઓને પુછી સઘળી વાતે માહિતગાર થયા; ચારે અમરને સમજાય કે મહારાજનાં વચન સત્ય છે, આ ઉલાસ મરવાની તૈયારીમાં છે. કેમ મિત્ર સહનસિંહ ! ઉલાસને વરવાની ઇચ્છા હોય, તો તૈયાર થાઓ, નહિતો ક્ષત્રિયોના નુરની ખાતર હું તે કામ કરવા હિમ્મત બિડુ છું. સહન કહે વાહ ! ઘણી ખુશીથી અને તે તમારા શિવાય બિનથી બનવાનુંજ નથી. અમરસિંહ ઉભો થઈને બોલ્યો. અરે અભયમલ; હું રાજ નથી પણ રાજ-કુમારતો છું. રજ હોય તો તમારૂં નિર્માણ કરેલું નિશાન તોડી નાંખુ.

અભયમલ—વાહ ! વિર પુરૂષ વાહ ! ક્ષત્રિયોની ખોટને પુરી પાડનાર પ્રભુના નિર્માણ કરેલા નર વાહ ! મહારાજાઓના મુગટ મણી વાહ ! તમારા બોલ સાંભળી મને અતી આનંદ થાય છે, અહિં જન્મેતાની કુખની કિર્તિ ફેલાવો !

અમરસિંહ નિશાન તાક્યા ઉભો થયો તે વખતે સર્વે ક્ષત્રિયો તેના સામુ જોઈ રહ્યા. કોક કોકને શંકા થઈ કે રખેને માળવાનો રાજકુમાર તો ન હોય ! પણ તેની દુર્બળ અવસ્થા જોઈ નિશ્ચય કરી શક્યા નહિ. લખખો આંખો જોતાં મન પવનના વેગમાં ધનુષ ઉપર બાણ ચઢાવી ફેંક્યું; તે સુવર્ણ કડીના બરબર મધ્ય ભાગમાં થઈ પાછળ સજડ કરેલા નિશાનમાં ચોટ્યું. તેજ વખતે આખી સભામાં શાઆશ શાઆશના પોકાર થઈ રહ્યા. આનંદમાં વધારો કરનાર બહાદુર નરે બધા ક્ષત્રિયોની લાજને જાગવી રાખી છે. અરે પણ હશે કોણ !

અમરસિંહ—હું માળવાના મહારાજ ધિરાજ મધુરલિહનો પુત્ર અમરસિંહ છું. મેં ઉલાસને વરવાની ઇચ્છાથીજ આ કામ કયું નથી; પણ પરશુરામે કરેલી નક્ષત્ર પૃથ્વીમાં નર પેદા થયા છે તે બતાવા માટે કયું છે.

અમરસિંહનું નામ સાંભળતાંની સાથે તો સર્વને હર્ષિતા પાર ન રહ્યા; અને ઉલાસનો દુઃખના દરિયામાંથી ઉછળી પુષ્પ વૈભાવમાં પડી; સ્વર્ગનું સુખ જોવા લાગી. વાહ વિભુ વેળા વાળીતો ખરી ! મનના મનો-રથ પુરા કર્યા તો ખરા. આજે મારા સંપૂર્ણ સુખનો સુર્ય ઉદય થયો છે.

આનંદમલ—વીરા અભયમલ ! ગોરને બોલાવી બેનનાં લગ્નનાં તૈયારી કરાવો !

અભયમલ—પિતાજી ! ગોર તો હાજર છે. પણ તેનો એમ કહે

છે કે સ્વયંવરવિજય કરતાં વખત ધણો થયો છે, તેથી શુભ મુહૂર્ત વિતી ગયું છે, હવે તો આવતી કાલે લગ્ન થાય તો સારૂ. પછી જેવો આપનો હુકમ.

આનંદ—દીકરા ! રાણા અમરસિંહને શંકા ન થવી જોઈએ, એ યાદ રાખવું.

ગોર—રાજા ધિરાજ ! આ રાણા અમરસિંહ પણ સાંભળે છે ને કહુ છું કે; ગોરજ વખતે, એટલે વગડેથી ચરી પાછી વળી ગામમાં ગા-લ્લતી જગતની જનેતા રૂપ પવિત્ર ગાયોના પગથી ઉડતી રજ આકાશને આચ્છાદન કરતી હોય તે વખતનો અવસર ધણો ઉત્તમ ગણાય છે. કાલે તે વખતે લગ્ન થાય તો શ્રેષ્ઠ.

અમરસિંહ—ભલે તેમ થાઓ ! કેમ મિત્ર સહનસિંહ; મારે બદલે તમે પરણો ! મારી મરજી છે.

સહનસિંહ—વળી એમતે બનતું હશે ! “ મારે મિયાને પુલે પિં-જરા. ” તમે પરણશો તે હું પરણ્યા તુલ્ય માનીશ.

સુમનચંદ્ર—પુજ્ય અમરસિંહ ! પુછવા યોગ્ય નથી પણ પુછુ છું કે મારી પુત્રિ સહનતારાની કાંઈ ખબર !

અમરસિંહ—અરે હાય ! તે દુઃખનો ડાબતો મરતાં સુધી આગળ આવશે. વડિલ સુમનચંદ્ર, હું સહનતારાનો પરભવનો શત્રુ તમારો ગુનેગાર છું. મારા કુકર્મિ હાથે એ બનાવ બન્યો છે કે હું કહેતાં પણ આંચકા ખાજી છું. બસ એ વાત મને યાદ કરાવશેજ નહિ. મારે હવે આપઘાત કરવો પડશે.

સુમન—અપરાધ ક્ષમા પુજ્ય. શિકર નહિ જે થવાનું હતુ તે થયું, અપસોસ ન કરતાં એટલુ કહો કે તે હયાત છે ? તો હું તેની શોધ કરાવું.

અમર—વડિલ, મારા પોતાનાજ હાથના કૃત પ્રમાણે તો તે સજીવન ન હોય, પણ એક અધાધ બુદ્ધિના ધારણ કરતા મહાંતનું કહેવું એમ થયું છે કે તે સજીવન છે; હું તેનીજ શોધ કરતો અહિં સુધી આવ્યો છું. બસ જીવ; દેહને છોડ ! દુઃખી સંસારને છોડ !

સહનસિંહ—તમે સર્વ મળી, તે વાતનું વારંવાર બાન કરાવી વૃત્તિને બ્રમિત ન કરો ! હવે તો પરણ્યા તેને માઓ ! ઉઘાસનું લગ્ન થાય, રાજા તે સુપાત્ર સુંદરીને વરી ઘેર જઈ સુખી થાય એમ આશિર્વાદ આપો !

અમરસિંહ—તું બોલો છો સાચા મિત્ર સહનસિંહ ! ઉઘાસ જેવી હાલો બિયો વાટે જતાં વળગે, પણ સહનનો વિયોગ તો સહનજ ન

થાય ! મારી સાચી પ્રિત સહને સંપાદન કરી છે. એ વનિતાના ત્રિયોગથી તો વૈભવ માત્ર વિષ રૂપ કરી નાંખ્યો છે.

સહનસિંહ—મિત્ર અમરસિંહ ! શોધતાં સહન મળી આવે, તો તમો પ્રિતી જેમાંથી કોના ઉપર અધિક રાખો ! અને પટરાણી કોને સ્થાપો ?

અમરસિંહ—મિત્ર સહનસિંહ ! ઉલાસ અને સહન બંનેને મેં એકજ વખતે પ્રથમ સહનના સ્વયંવરમાં જોયાં હતાં, તેજ વખતથી મને નિશ્ચય થયેલો છે કે જેમાંથી એકે રૂપ ગુણ ચતુરાઈમાં અધિક નુન્ય નથી; માટે મરી પ્રિતી બંને તરફ સરખી રહેશે.

સહનસિંહ—આપ સમગ્ર છો એટલે બોલો છો તેમજ પળશો; પણ યાદ રાખજો; પછીથી થોડું અધિક નુન્ય થશે ખર ! વિખુંને પણ વહાલા અગખામણી તો ખર.

અમરસિંહ—પુરૂષને પરણેલી સ્ત્રી ઉપર કારણસર અપ્રિતાં થાય ત્યારે તે સંસારમાં સુખની ધમ્મજા રાખી બીજી સ્ત્રીથી લગ્ન કરે છે, મારે તેમ નથી મિત્ર ! વિશેષમાં એટલું તો ખરજ કે આજ્ઞાને આધીન રહેવાવાળી સ્ત્રી સ્વામિને વશ વર્તીને છે. ને વૃત્તિને સ્વભાવની સાથે રમણ કરનારી રઢિયાળી રામા નાથને નિરંતર નચાવે છે. વિનયથી વાત કરનાર વનિતા વાલ્મકેને વિબહળ કરી વાણીરૂપી પાણીમાં વહેવરાવે છે, “ વિનય બેરીને પણ વશ કરે છે. ”

આવતી કાલે ગોરજ વખતે અમર તથા ઉલાસનું લગ્ન થનાર છે. એ સમાચારને જાણી અંધકારસિંહ ઉન્મતશાની પાસે ગયો. અરે બાદશા કાંઈ લાગ આવતો નથી, હવે શુ કરવું. એણે મારા સામી નજર કરી, કે કેમ સુસ્તની પેરે બેસી રહ્યા છો ! પણ...

ઉન્મતશા—અચ્છા ! વો તરફીય બાબુપર રખો એર અમકુ જને દો; હમ જંગ મચાકે જેર કર ઉંડા લાયગા !

અંધકારસિંહ—નહિ નહિ એમ નહિ, અમરસિંહ અતી પ્રાકૃમી છે. ત્યાં તમારી તો વેતરણ થઈ જાય ! જરૂર અમરસિંહ માર્યા વિના રહે નહિ.

ઉન્મતશા—એ ક્યાં ! બકતે હો કે બોલતે હો ! કોન હે અમરસિંહ ? કોન હે સિંહકે બચ્ચે કે સામને નગીઢડ !

અંધકારસિંહ—તમો શુરવીર છો, તે વાત સહી ! પણ...અમરસિંહ તે અમરસિંહ ! જનુનીએ જન્મજ નથી આપ્યો કે જે અમરસિંહના સામે લડવાની હિમ્મત પણ બીડી શકે.

ઉન્મતશા—બસ ! દેખ લેતા હું અમરસિંહકુંબી ! અરે મેરે બહાદુર સિપાઈઓ હથિયારબંધ જોર ઘોડે સવાર હો જાઓ ! ચાલો લાહોરકા કિલ્લા તોડો જોર સારે કાફીરકું અપના ચમત્કાર બતાવ !

અંધકારસિંહ—શાન્ત થાઓ; મારી ધારેલી છેલી યુક્તિ લગાવી જોવા દો, તેમાં પાર ન પડે તો તમે તમારૂં બુદ્ધિબળ અજમાવી, યોગ્ય લાજે તેમ કરશો ! હાલ મારી સાથે તમારા લશ્કરમાં એક હજાર સિપાઈને બ્રાહ્મણનો વેષ લેવરાવી મોકલો !

ધારેલી ધારણા પાર પાડવા અંધકારસિંહ એક હજાર સિપાઈને બ્રાહ્મણનો વેષ લેવરાવી, પોતે તે મંડળનો મહંત બની, લાહોરની નજીક મુકામ કર્યો. હજારે બ્રાહ્મણને છુટા છુટા ખેસારી સર્વની પાસે ધીના દીવા કરાવી તેમને પાઠપુજના ડોળમાં આરંધ કર્યા. એકને સમજાવી રાણી વિનોદમતી પાસે મોકલ્યો. તેણે આવી કહ્યું. માતાજી બેન ઉલાસ ક્યાં છે ? રાણી કહે કેમ મહારાજ શુ કામ છે. આ રહી મારી પાસે ! મહારાજ કહે, બેન ઉલાસ; તમને અંધકારસિંહના પાશમાંથી મુક્ત કરનાર મત્રાસો બ્રાહ્મણને લઈ જત્રા કરવા નિકળેલા મહાત્મા આજે એક હજાર બ્રાહ્મણને લઈ અહિં આવ્યા છે, અને તમને ખુશી આનંદમાં જોવા માગે છે. ઉલાસ કહે ધણું સારૂ મહારાજ; ઉભા રહો હું મારાં માતાજીને સાથે લઈ દર્શનને માટે આવું છું. વિનોદ ઉલાસને લઈ બ્રાહ્મણની સાથે, અંધકારસિંહની રચેલી ભૂલભૂલામણીમાં દાખલ થઈ. અદાલા; બેન ઉલાસ આજે તો તેં મને કૃતાર્થ કરી. આ બ્રાહ્મણો કેવા પોતાના ખટ કર્મમાં આરંધ થયા છે, ધીના દીવા બળે છે, વેદની ધુન ચલે છે. ઉલાસ કહે માતાજી હજીતો મહંતને જોશો ત્યારે તમને અતી આનંદ થશે; જૂનો પેલા સામે આસન ઉપર બિરાજ્યા છે. અરસ પરસ એક એકની ખુશ ખબર પુછી, મહંતે કહ્યું બેટા સંધ્યાકાળ થઈ ગઈ છે, રાત્રિનો વખત છે માટે જાઓ, તમારાં માતાજી રાહ જોશે. ઉલાસ કહે પ્રભુ મારાં માતા વિનોદમતિ મારી સાથે છે, તે આપને પ્રણામ કરે છે; એક બ્રાહ્મણ દેડતો આવી કહેવા લાગ્યો; કૃપાનાથ ! વહારે ચઢો વહારે ચઢો ! એક યવન લશ્કર લઈ આવ્યો છે, ને ગાયોને પ્રહાર કરે છે. મહાત્મા ઝટ ઘોડેસ્વાર થયા. ઉલાસ ઘેર જાઓ ! હું ગાયોની વહારે જઈ છું. ઉલાસ કહે વારૂ મહારાજ વળી વહેલા પાછા વળજો, અહિં થોડા દિવસ મુકામ રાખજો. આપના પુન્ય પ્રતાપથી દુઃખમાં દીઠેલાં દિકરીનું લગ્ન કાલેજ થનાર છે. મહંત કહે હેં હેં હેં કાલેજ લગ્ન ! બહુજ સારૂ, આમ મારી પાસે આવ

એક વાત ગુઝર. ઉલાસ પાસે ગઈ કે તરત હાથ તાણી ઘોડા ઉપર નાંખી. અરે વિનોદ આ તારો જમાઈ અંધકારસિંહ કન્યા લઈ જાય છે. (ઉલાસને લઈ અંધકાર વિદાય.)

અંધકારનું નાસવું વેશધારી બ્રાહ્મણોનું વેરાઈ જવું. વિનોદમતી રોતી કકળતી ઘેર આવી. માતાને રૂદન કરનાં દેખી અભયમલ પુછે છે; માતાજી કેમ આંસુપાત કરે છો ! આનંદમાં ઉદ્વેગ હોય !

વિનોદમતી—વીરા અભયમલ ગજબ થઈ ગયો ! અંધકારસિંહ ઉલાસને લઈ નાશી ગયો. લઈ તો ગયો પણ સાથે વચન કહી ગયો કે હું તારો જમાઈ કન્યા લઈ જાઉં છું.

અભયમલ—ફિકર ન કરશો માતાજી ! હું જાઉં છું અને નાગને નોળ પકડે તેમ પકડી લાવું છું. (હજાર ઘોડે સ્વાર લઈ શોધમાં વિદાય.)

ખખર સાંભળી રાજા આનંદમલ અમરની પાસે આવ્યા. આનંદમલના આનંદી ચહેરામાં ફેરફાર જોઈ અમરે પુછ્યું, કેમ રાજા આનંદના સમયમાં ઉદાસી ?

આનંદમલ—ગજબ ! ગરીબપર ગજબ ! અંધકારસિંહથી ઉલાસનું હરણ !

અમરસિંહ—હેં હેં હેં, શું કહો છો ! મિત્ર સહન શુ જીવે છે, દોડો ! દુષ્ટને બાંધીને મારી પાસે લાવો !

સહનસિંહ—ચિંતા ન કરશો. એ અંધકારસિંહનો કાળ આવી પહોંચ્યો એમ જણો ! મિત્ર અમરસિંહ સાવધ રહેજો હું જાઉં છું. (સહનતારા વિદાય.)

સુમનચંદ્ર—પુજ્ય અમરસિંહ ! મારા બાણેજ અભયમલ ખખર મળતાં તરત પૂડે પડ્યો છે. તમારા મિત્ર સહનસિંહ પણ ગયા; વળી હું પણ સહન તથા ઉલાસ બન્નેની શોધમાં જાઉં છું. ફિકર ન કરશો. અમો ત્રણમાંથી એકતો ખોળી લાવીશુંજ. પણ પુજ્ય અમરસિંહ મને વહેમ પડે છે કે, તમારા મિત્ર સહનસિંહ તે સહનસિંહ નહિ પણ મારી પુત્રિ સહનતારા છે.

અમરસિંહ—હમણાંતો સઘળી વાતને વેગળી મુકી; ઉલાસની શોધ કરો ! વળી જોઈ લેવાશે.

ઉલાસનું હરણ, સહનતારાનો વિયોગ, અને સહનસિંહનું શોધમાં નિકળવું, એ સઘળું અમરને અતી દુઃખ દાયક થઈ પડ્યું, તે વાતને પાંચ દિવસ વિત્યા એટલે છઠ્ઠે દિવસે અમરસિંહ પણ ઘોડે સ્વાર થઈ વિદાય-

ગિરી માગી પસાર થયો. આનંદમલ્લના આગ્રહથી દરંગદાસસિંહ સાથે થયા, લગન લગનને ઠેકાણે રહ્યું ને રાજનું છાજ થયું. અમરની મુસાફરીમાં દિલ્લી લગભગ થતાં એક સુંદર બગીચો આવ્યો, જેની પાસેથી નિકળતાં ઝંપામાં ઉભેલી ગરાશણી બોલી અરે વીર પુરુષો અદિલના કિડા દેખા-ઓછો પણ અશિષ્ય પીધાં હોય એમ લાગતું નથી.

દરંગદાસસિંહ—જેન આજે સાત દિવસ થયા અદિલ કસુબા હરામ કર્યા છે.

ગરાશણી—હું એક વાર્તા કહું, તે બરાબર ધ્યાન રાખી શ્રવણ કરો, પછી અદિલ લેવું ઘટે તો લેજો નહિતો રસ્તે વિદાય થજો.

દરંગદાસ—સારું; કરો વાત ! અમો સાંભળીએ છીએ. અરે પણ પેલા સામેથી મહાત્મા કોણ આવે છે.

અમરસિંહ—અરે એતો મને અનેક ચરિત્રો શ્રવણ કરાવી ઉપદેશ કરનાર જેવા લાગે છે.

ગરાશણી—(નમસ્કાર કરીને) પધારો કૃપાનાથ ! આપનું આવા ગમન ક્યાંથી થયું ?

મહંત—અમે તો રમતા રામ છીએ, આજ અહિં તો કાલ ક્યાંય ! શું વાત ચિત ચાલે છે ? આ ક્ષત્રિયો કોણ છે ?

ગરાશણી—કોણ છે એતો હું કહી શકતી નથી; માત્ર અહિંથી જતા જોઇ રોક્યા છે અને વાર્તાવિનોદ શરૂ થતામાં આપનાં પવિત્ર પગલાં થયાં. અરે વીર પુરુષો આપ કોણ છો, તે મહંત જાણવા માગે છે.

દરંગદાસ—હું લાહોરના રાજા આનંદમલ્લનો ભાઇ છું; અને આ માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહ છે.

મહંત—હેં ! શુ અમરસિંહ ! કેમ અમરસિંહ; સહન મળી કે નહિ ? ઉલાસથી લગન થયાં કે નહિં ?

અમરસિંહ—(નમસ્કાર કરીને) કૃપાનાથ, સહનનો મેળાપ હજી થયો નથી, અને ઉલાસનું પણ હરણ થયું, દયાળુ આપે મને ઉપદેશ કર્યો હતો તેને યાદ કરતો નિરંતર આપનું રમણું કરું છું; અને વિકટ દુઃખમાં ફરું છું.

મહંત—મારો બોલ મિથ્યા જાય નહિ; સાત માસે સહન મળ-વીજ જોઇએ તને ઉલટ વેષમાં મળી હશે તેથી તું ઓળખી નહિ શક્યો હોય.

અમરસિંહ—મહારાજ ! મને સહનતારા નહિ પણ સહનસિંહ

મળ્યા છે તે ઉલાસની શોધમાં ગયા છે.

મહંત—જેને, તું સહનસિંહ સમજ્યો છે, તેજ સહનતારા છે. ચાર માસ રાત્રિ દિવસ પાસે રહેતાં તને સ્ત્રિ પુરુષની પારખ પણ ન પડી !

અમરસિંહ—અરે હાય ! હવે શું કરે ! હાથ આવેલી સહન પણ ખોધ. બસ હવે મારે જીવીને શું કરવું છે; મરીશ, આપઘાત કરીશ. અરે મારા સરખા સંકટને કોઈ નર નહિ પામ્યો હોય !

મહંત—અરે અમર ! તારે દુઃખ કશી વિસાતમાં નથી, દુઃખતો નૈષધપતિ નળ પામ્યો છે, જેનું વર્ણન પણ ન થઈ શકે.

અમર—કૃપાનાથ મને એ રાજા નળનું આખ્યાન; સંભળાવો ! દુઃખીની વાતો સાંભળી દુઃખીને દિલાસો મળે છે.

દરંગદાસ—રાણા અમરસિંહ; આ બાઈ આપણને શું કહેવા માગે છે, તેતો પ્રથમ સાંભળી લ્યો ! પછી મહંતની વાત.

અમરસિંહ—શાણા દરંગદાસ ! બાઈની વાત પછી; પ્રથમ માહાત્માની વાણી શ્રવણ કરો !

ગરાશણી—મારે જે કહેવાનું છે, તે સંભળવાની ઈચ્છા હશે તો પછી કહીશ, પ્રથમ ગુણસાગર મહંતની વાણી થવા દો.

અમરસિંહ—ચલાવો કૃપાનાથ, પ્રથમ નળનું અને પછીથી ખીજનું પણ ચરિત્રો સંભળાવો જેથી સર્વ શોક સમાય !

મહંત—વૈશંપાયન રૂપિયે જનમેજય રાજાને અને વૃહદશ્વ મુનિયે ધર્મરાજાને સંભળાવી કૃતાર્થ કર્યા છે; તે નૈષધપતિ રાજા નળનું ચરિત્ર હું શ્રવણ કરાવું છું “ જ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનકી જય. ”

નૈષધપતિ નળ.

(કવિ)

ગિતિ.

ગણેશ ચરણે નામુ, હરીગુણ ગાતાં સદા રહો શુદ્ધિ;
સરસ્વતિ મહાદેવી, બાળક બાણી અર્પો શુદ્ધ શુદ્ધિ.

મરાઠી સાખી.

બુગદુ રમતાં જોખમ આવે, દુઃખના હુંગર ડાલે;
જર બુવતિથી ખુવાર થાએ, પણ પાંદો ના ખોલે;
નવ મૂકે મેલ, લજ્જાહિણને સધળુ સ્હેલ.

નવ૦

જ્યારે બુગારથી હાર પામી દ્રૌપદી સહિત પાંડવો વન નિકળ્યા ત્યારે

અર્જુન દૈત વનમાં ધર્મસહીત ભાધ્યો તથા દ્રૌપદીને મુકી સ્વર્ગમાં ગયો. માર્ગમાં શંકરતું તપ કરી કૈલાશનિવાસીને પ્રસન્ન કરી પશુપતાકાશ્વ મેળવ્યું. અહિં યુધિષ્ઠિર અર્જુન વિના અતી દુઃખી થવા લાગ્યા. શોચ કરતાં ને નિર ભરતાં દિવસ ગુળરેછે એવામાં વૃહદશ્વ મુનિનાં દર્શન થયાં, પાંડવોની નિતીરીતી જોઇ વૃહદશ્વ મુનીએ ચાતુરમાસ લાંજ નિવાસ કર્યો. મહામુનિની સેવા ચારે ભાધ્યોએ સારી કરી. એક એક પહોરના વારા રાત્રિના કર્યા. એક સમય રાત્રિયે ધર્મરાજ પગ ચાંપે છે, તે વખતે અર્જુન યાદ આવ્યો. અર્જુન યાદ આવતાંજ હૈયું ભરાયું, આંખમાંથી આંસુ પડવા માંડ્યાં, તે વૃહદશ્વના પગ ઉપર પડ્યાં. મુનિયે વિચાર્યું કે યુધિષ્ઠિર રૂદન કરે છે. હે અમૃતશત્રુ ધર્મરાજ શુ વસ્તુ આંખમાંથી આંસુ કઢાવે છે ? ધર્મ કહે મહામુનિ મારો અર્જુન મને વિસરતો નથી. આ મારા ત્રણ ભાધ્યો જોકે મારી આજ્ઞાનું ઓલંગન ન કરે પણ જે વખતે અને જેવું જોઇએ તેવું મને ન લાવીને આપે. કદાચ ભીમસેન પાસે હું દાતણુજ માગુ; તો દાતણુને બદલે આખુ ઝાડ લાવીને મારા મોં આગળ મૂકે. કદાચ નિકુળને કામ સોંપુ તો તેની વરણાગીનો તો પારજ નહિ; ઠાઠમાડ થતાંજ વિલંબ થઈ જાય. જો કદાચ સહદેવને કામ સોંપુ તો ચંદ્ર જોગણી, કાળ. દીગશુળ ચોઘડીયુ જોવામાં વખત ગાળી નાંખે; અને દ્રૌપદીતો સ્ત્રીજાતિ એને તો પાસેથી દુર મોકલાયજ કેમ ! હે મહામુનિ આવાં કારણોથી મને અર્જુનનો વિયોગ સાક્ષે છે. વગર માગ્યે અને વખતે, જે જે જોઇએ તે તે હાજર કરે એતો અર્જુનજ ! વૃહદશ્વ મુનિ મહારાજ વગડામાં વસવું, વિયોગ દુઃખ વેડવું, અને પતિવ્રતા સતિ સ્ત્રીને દુઃખ પામતી નજરે જોવી; એવું દુઃખ કોઈને પડયું હશે ખરૂં ? અરેરે કોણુ નિર્ભાગી આવાં દુઃખને પામ્યો હશે !

(વૃહદશ્વ)

ગિતિ.

દુઃખ નથી લેખામાં, રખે ધિખાવો અંતરમાં આગ;

નળરાય દુઃખને પામ્યો, નથી આ તેનો હજારમો ભાગ.

યુધિષ્ઠિર કહે શું કહોછો મહારાજ ! નળ જે દુઃખ પામ્યો છે, તે કરતાં હજારમા ભાગમાંએ આ દુઃખ નથી ! હે મહામુનિ, નળ કયા દેશનો રાજા હતો, તેની સ્ત્રી કોની પુત્રી હતી, તેવું નામ શું હતું, કેવી રીતે અને શા કારણથી દુઃખ પામ્યો તે કશા મને સંભળાવો એ અતી દુઃખીઆતું દુઃખ સંભળવાથી, આ મારૂં અદ્ય દુઃખ વિસરી જવાશે !

(વૃહદશ્વ)

રાગ. ત્રિતાળ ચૌપાઈ.

એક નૈષધ નામે દેશ, વિરસેન એ નામે નરેશ.

તેને સુરસેન નામે ભાઇ, સામસામી બન્ને સુખદાઇ.	૨
તે બેઉને અકેકો બાળ, વિરસેનનો નળ ભૂપાળ.	૩
સુરસેનનો પુષ્કર બાણ, દેહ જુદા ન જુદા પ્રાણ.	૪
રાજ્ય ભોગવે નળતો નિદાન, કર્યો પુષ્કરભાઈને પ્રધાન.	૫
રાજકાજ રાય સૌ કરતો, નિજઅંધુ સહિત ડગ ભરતો.	૬
દાન પુન્ય કરે જન જાએ, આપી નળરાય હૃદયે રાએ.	૭
પાશ્વ પગણુ ન માંડે કદીએ, એક જીજ્ઞાએ ગુણુ શુ વદીએ.	૮

હે યુધિષ્ઠિર ! વિરસેન તથા સુરસેન બન્ને ભાઈઓ નળને રાજ્યાસન સોંપી, વનમાં તપ કરવા ગયા. નળે પુષ્કરભાઈને પ્રધાનની પદવી આપી. હે યુધિષ્ઠિર નળના રાજ્યનાં શાં વખાણુ કર. ભિક્ષુકોએ ભિક્ષા લેવી બંધ કરી, યાચકોએ યાચના કરવી બંધ કરી, માગણુ જાતીએ માગવું બંધ કર્યું; અને ચોરોએ ચોરી કરવી બંધ કરી. જેથી રૈયત સદગા રાત્રિએ બન્ને કમાડ ઉઘાડાં મુકીનેજ સુઈ રહે; શ્રીમાંથી ભય માત્ર દુર કરી દીધો. જાચનાર જાએ તો પ્રભુને કે નળને; નળની પાસે યાચના કરી, જે માગે તે નળ આપ્યા વિના રહેજ નહિ. કોઈ મુસ્તક માગનાર આવે તો તે પણ ઊતારી આપતાં વાર ન કરવી, એવું “પણુ” નળે કર્યું. નળની આવી ઉદાર અને ધાર્મિક વૃત્તિ જોઈ પ્રજાએ તેનું નામ પુણ્યસ્તોત્ર પાડ્યું. પ્રજા ભજન કરે તો નળનું, કિર્તન કરે તો નળનું, ગાન કરેતો નળનું અને ધ્યાન કરે તોય નળનું, આવી સદ્કીર્તિ નળની સાંભળીને, પુષ્કરને રહેજ અદેખાઇ જમત થઈ. અરે મારો બાપ ને એનો બાપ બે સગા ભાઈ; આ નૈષધ દેશની ગાદી ઉપર એનો અને મારો બન્નેનો સરખોજ હક ! અરે વધારે શુ વિચાર કર, એતો માત્ર હુકમ કરનાર છે અને હું આપનાર છું તોપણુ યાચક લોકો એનાજ ગુણુ ગાય છે ને મારા નહિ. સર્વ રૈયત નળનેજ નમસ્કાર કરે છે ને મને તો જાણે કોઈ જાણતુંજ નથી, અરે હું ઠંકાઈ ગયો, ઠંકાઈ ગયો. પુજો મુક્યો આ પ્રધાનની પદવીમાં ! હવેતો વગડે વાસો કરવો.

(કવિ)

મરાડી સાખી.

નળની ખ્યાતી નગરે ચાલી, ચાલી દિશાઓ દશમાં;
 પુષ્કર જોઈને પીડા પામ્યો, હાય જીવું અપયશમાં;
 આતો દુઃખ દાઇ, પ્રવિણુ સર્વમાં પિત્રાઇ. આતો.
 સભાની વચમાં ઉભો થઇ, પુષ્કર પોકાર કરીને બોલ્યો.

(પુષ્કર)

ગિતિ.

પ્રધાન પદવી છોડુ, રાજ્ય રંગને ભાઈ સંગ છોડુ;

છોડુ વૈભવ સધળો, પ્રભુચરણમાં પ્રીત સદા જોડુ.

નળ ચમકી ઉઠ્યો ને પુષ્કરનો હાથ પકડ્યો. ભાઈ ભાઈ ભાઈ, આ શું ! લે મારે રાજ્ય નથી કરવું. હું તારો પ્રધાન થાઉં ને કહે તો નોકર થાઉં વિરા; શાન્ત થા ! નળનો હાથ તરછોડી નાંખીને પુષ્કર નાઠો અને વગડામાં બે પહાડની ટોચ ઉપર આડી આવેલી પથ્થરની છાટ ઉપર બેઠો; જેની નિચે ગંગાનો પ્રવાહ ચાલતો હતો. અહાહાહા પ્રભુ, શો શો પાડ માતુ, નળની ગાદીતો સહજ ઉંચી ને મારી ગાદીતો અસમાનમાં ગાજી રહી છે. નળના સિંહાસન નિચે નદી ક્યાં છે !

(પુષ્કર)

રાગ; રસિયાજી.

બેઠ કર જોડી ચરણે મુસ્તક નામુરે;

માધવજી.

આપ કૃપાએ દુઃખ સકળ હું વામુ.

જાણ્યા જાદવજી. ૧

સુંદીર શલ્યા આસન માંડ આપેરે.

માધવજી.

કરમાં કરવા કો આવી નવ કોપે.

જાણ્યા જાદવજી. ૨

આ ઘોડા જોડા રોઝ ફરે છે રૂડરે;*

માધવજી.

હાથી મારા ભમતા દેખુ ભુંડ.

જાણ્યા જાદવજી. ૩

આ મુસ્તક ઉપર ÷ પળાશ ફેરાં પત્રે;

માધવજી.

હું જાણું જે રાજ્ય તારું છે છત્ર.

જાણ્યા જાદવજી. ૪

ઝાડ ઝુંડ આ ખસતુ નથી લગારે;

માધવજી.

હું જાણું જે ઊભા છે છડીદાર.

જાણ્યા જાદવજી. ૫

રૂડુ રાજ્ય આ કદી ન પામે નાશરે;

માધવજી.

ભોગ ભોગવા કોય ન રાખે આશ.

જાણ્યા જાદવજી. ૬

વિરાના વિયોગે વિમાસણ કરતો નળ રાજ્ય કરે છે. દેશેદેશના રાજાઓની દિકરીઓના લગ્નનાં શ્રીફળ નળના દરમારે આવે છે, પણ નળ કોઈને પસંદ કરતો નથી. કોઈના રૂપમાં, કોઈના ગુણમાં ને કોઈના કુળમાં ખામી ખામીને ખામી. એવામાં નારદ મૂનિ ભગવાનની પધરામણી થઈ. નળે આસન આપી અર્ધપાદ પૂજા કરી. નારદ કહે પુણ્યશ્લોક નળરાજા ! પરણ્યા વિના પાટે બેસવાનો દોષ છે; હું ધાર છું કે તારા લગ્ન થયું નથી. નળ કહે મહારાજ સર્વ સુલક્ષણ સંપન્ન કોઈ કન્યાજ મને જડતી નથી. મહારાજ બ્રહ્માના પુત્ર છો જાણતા હશે કે મારે માટે બ્રહ્માએ

કોઇ નારી નિર્માણ કરી છે કે નહિ ? નારદ કહે હે નળ, વિદર્ભ દેશમાં ભિમક નામે રાજા છે, તેની વજ્રાવતી રાણીએ દમનરૂપિની સારી સેવા કરી. રૂપિએ પ્રસન્ન થઇ આશિર્વાદ આપ્યો કે જા તને ત્રણ દિકરા ને એક દિકરી થશે પણ તેમનાં નામ પાડતાં મારા નામને વિસારીશ નહિ ! દમન, દંતુ, દુર્દમન, એ ત્રણ દિકરા અને દમયંતી નામે દિકરી. નળ ! દમયંતી ! શું દમયંતિ ! શું દમયંતિ ? આ સકળ દુનિયાને દમયંતિ. નળ ! એના સ્વરૂપ, ગુણ, લક્ષણનું વર્ણન શેષ ન કરે તો હું કેમ કરું ! અરે એ સ્વર્ગના રાજા ઇન્દ્રને વરવાની ઇચ્છા ન કરે તો તારા સરખાને તો ક્યાંથીજ ! નળ કહે મહામુનિ, એનું જરાતો વર્ણન કરો પ્રભુ.

(નારદ) રાગ, મંદિર નિરખ્યુંને અંતર હરખ્યું.

નારદવાણી એણીપેર બોલ્યા, સાંભળ નળ બ્રૂપાળરે;

દમયંતિનું વર્ણન કરતાં, ધણો વીતશે કાળરે. ૧

અલ્પ મતિયે આજ વખાણું, શેષ કરે જો સ્હાયરે;

નાવે તરતો નર શુ જાણે, સમુદ્ર જળ શું સમાયરે. ૨

ચતુરા કેરો દેખી ચોટલો, અંતર લાગી આગરે.

આપ અંગથી અદકી શોભા, પાતાળ પેડા નાગરે. ૩

સુધા ? સમાન એ મુખને દેખી, હૈયુ રહે નહિ હાથરે;

સ્થામા જોઇ સંતાતો ફરતો, રનક્ષત્ર કેરો નાથરે. ૪

મચ્છ એ જળમાં ભરો કમળમાં, પેડા છોડી હામરે;

કોકી બ્રહ્મટી જોઇ રામાની, કરીયુ એવું કામરે. ૫

પોપટ પંખી, થાક્યો ઝંખી, નમણું નારીનું નાકરે;

વાળા જોઈ મોર ચાલ્યો વનમાં, ધરી નારીની ધાકરે. ૬

કંઠ સાંભળી કોયલ બળતી, વળતી થઈ ગઇ સ્થામરે;

સંસાર છોડ્યો સરસ્વતીએ, ઉર ધરી નહિ હામરે. ૭

વનિતા કમરને કોય વખાણે, સિંહ પછાડા ખાયરે;

ચતુરા કેરો ચાલ્ય જોઇને, હંસતો લજવાઈ જાયરે. ૮

જવાહિર જાલનો જોઇ ઝળકારો, જાય વિજળી ઝળકારે;

ડોકુ કાઠે દોડે પાછી, દમયંતીથી હુમકારે. ૯

હે નળ એકવાર બ્રહ્માજીએ તેજનું વાસણ બર્ચું. તેમાંથી દમયંતિ

ધડી તૈયાર કરી, બાકી જે વધ્યુ તેની એક થપોલી કરી આકાશમાં ફેંકી તેમો આ ચંદ્રમા થયો. નળ કહે મહામુનિ ! દમયંતિ તો હમણાં ઉપન્ન

થઇ કહોછો ને ચંદ્રતો આઘ અનાઘ છે. આ સંશય મને મોટો પડ્યો. નારદ કહે નળ, બ્રહ્માએ દમયંતિ તૈયાર કરી રાખેલી પણ એને પૃથ્વીમાં અવતારી હમણાં, તેથી મને એમ ભાસે છે કે એને વારતે નર કોઇ સુ-ષ્ટિમાં સરજ્યો હશે ખરો. હે નળ દેવ અને ગાંધર્વ જેને વરવાની ઇચ્છા કરે છે પણ પોતે સર્વનો અનાદર કરે છે તેથી સર્વને દુઃખ કર્તા થઇ પડી છે. દમતિ છે માટે દમયંતિ નામ ધારણ કર્યું છે. નારદનાં વચન સાંભળી નળતો ચિત્રામણ જેવો બની ગયો અને નારદના સનમુખ જોઇ રહ્યો.

(નારદ) મરાઠી સાખી.

ટગર ટગર શું જોઇ રહ્યાહો, ઉમ્મર એજે ખોઇ;

ધિકાર સમજી છું એ નરને, દમયંતિ નવ જોઇ;

શું મૂખ બાણું; થોડુ કહ્યું તૈ માનો ધાણું.

શું.

(નળ) રાગ; બાવા બાવા બાવારે.

લાવો લાવો લાવોરે, મોહું મન મહિલાને લાવો !

મુનિ મહારાજ મૂજને મેળાવોરે.

મોહું.

દારાએ મારા ચિત્તને ચોર્યું;

દિલ ઉપર કર્યો દાવોરે.

મોહું. ૧

માગુ કરો મહારાજ માલ્ય;

મહામુનિ ઝટ જાઓરે.

મોહું. ૨

દાસ તમારો દિનદ્યાળુ;

કરમાં કર મુજ રહાઓરે.

મોહું. ૩

સકળ સૈન્યને લઇને પલટો;

સધળી વાતે ફાવોરે.

મોહું. ૪

પિતા એકનો પ્રિતે ન આપે;

જેર જૂલમથી ઉઠાવોરે.

મોહું. ૫

દમયંતિનું “દર્શ”ન થાએ;

હું બનવાનો બાવોરે.

મોહું. ૬

(નારદ)

ગિતિ.

હું કેમ માગે જાઉં, દારા દેખી કામ બાણુ વાગે.

જીવથી જે જળવાયુ, બ્રહ્મચર્ય તે નિમેષમાં ભાગે.

નારદજીના ગયા પછી નળ વિમાસણ કરવા લાગ્યો. દમયંતિને વર-

વાના વિચાર અંતર ધરવા લાગ્યો. અરે હવે કેમ કરવું ! ક્યાં જવું !

દમયંતિ શી રીતે મળે; એમ વિચારતો ઘોડેસ્વાર થઇ વગડામાં ગયો.

અનેક જાતનાં જાડની ઘટાઓમાં ફરતાં ફરતાં તેણે એક સુંદર સરોવર જોયું. કનકની કાયા અને હિરાકણીની કણીઓએ જડેલી ચાંચવાળા હજારો પક્ષી તેણે જોયાં. અહાહા ! કેવાં સુંદર પક્ષી છે. આવાં પક્ષી બ્રહ્માએ ક્યારે નિર્માણ કર્યાં હશે; જે આમાંનું એક પક્ષી હાથ લાગે તો પ્રાણુની પેરે એતું પાલન કરે. પક્ષી દેખી દમપતિના વિચાર દબાઈ ગયા. એવામાં સકળ પક્ષીનો રાજ એક જાડ તળે એક પગે ઉભો રહી ઉંઘતો હતો તે નજરે પડ્યો.

[કવિ]

ગિતિ.

દેખી હંસ દિલ હરખ્યો, તુર્ત વિસારી તરણી તન ધારી;
એક હંસ કર ચઢતાં, ધ્રુવર આશા પુણુ કરે મારી.

મરાઠી સાખી.

સ્વાસને રોકી નમતી ડોકી, અંગ થકી નવ હાલ્યો;
હાથ પસારી કરી હોંશિયારી, પક્ષીનો પગ જાલ્યો;
પક્ષી કરતો પ્રહાર, નિજ વાણીએ કરતો પોકાર.

પક્ષી.

[હંસ] રાગ. પેલો ઘાળી ધ્વજ વાળો કેણ.

હાય હાય અરે વિપરીત થશે;	મહારી નારીરે.
હવે દેહ તજીને પ્રાણુ જશે.	દુઃખકારીરે ૧
આ પાપીથી પ્રાણુની હાની થશે;	મહારી નારીરે.
જોવિંદને ગમતુ એમ હશે.	દુઃખકારીરે. ૨
મહારી તોડશે પાંખ અકેકરીરે;	મહારી નારીરે.
મુને ભક્ષસે અમિમાં શેકીરે.	દુઃખકારીરે. ૩
હવે મર્ણુ આવ્યું છે માથેરે;	મહારી નારીરે.
મેંતો હોરી લીધુ છે હાથેરે.	દુઃખકારીરે. ૪
આપણુ વૃક્ષની ટોચે વસવુંરે;	મહારી નારીરે.
નિચે નિંદ્રા લીધી થયું ફસવુંરે.	દુઃખકારીરે. ૫

[કવિ]

મરાઠી સાખી.

હજાર હંસણી આવી ઉડતી, શ્રાપે કરી કકળાટ;

રાણી તારી રાન રઝળજે, રોજો છાતી ફાટ,

થાજો તારો વિયોગ, નાશ થજો તારો સૌ વૈભોગ.

થાજો.

હંસણીઓએ નળને શ્રાપ દીધો તે સાંભળી હંસ કહે અરે અિયો એવું

મિથ્યા ભાષણુ ન કરશો, સૌ સૌના ભાગ્યનું ભોગવવાનું છે, આપણે આપણા કર્યાં કર્મ ભોગવવાનાં છે, આપણા સારા નરતા કર્મનો તોલ કરી જન્મ આપતી વખતે સુખ દુઃખનો આંકડો બ્રહ્માજી ઉચ્ચારે છે, અને વિધાત્રિ લખે છે તેજ સત્ય છે.

[હંસ]

મરાઠી સાખી.

લખ્યું લલાટે કદીએ ન થાએ, ફેર ધડીના એમાં;
ખામી ખરે કોણ કાઢી શકે છે, અજ વિધાત્રિ એમાં;
શાને વિલપો વૃથા, નારાયણને ગમતું થાય.

શાને.

હંસણિ કહે સ્વામિ ! શુ નારાયણને આમજ ગમતુ હશે ? બ્રહ્માએ
આવુજ થવાનો અંક પાડ્યો હશે ! શુ વિધાત્રિએ આમજ લખ્યું હશે ?
કોઇ બળીઓ હોય તો વિધાત્રિનું લખ્યુ ભૂરી નાંખે નહિ ! હંસ કહે ના
સ્ત્રિ ના ! બ્રહ્માની ભૂલ્ય, અને વિધાત્રિનો વાંક કોઇ કાઢી શકેજ નહિ.

દષ્ટાન્ત—એકવાર રાજા રાવણની રાણી મનોહરીએ દિકરીને જન્મ
આપ્યો. ત્યારે છઠે દિવસે છટ્ટીના લેખ લખવા વિધાત્રી આવી. જે ઓર-
ડામાં રાવણ એકો છે ત્યાં થઈને પગનાં જાંઝર ખખડાવતી ચાલી ગઈ.
રાવણને એમ ભાસ થયો કે કોઇ નવતર સ્ત્રિ મારા મકાનમાં દાખલ થઈ
અને તે છેક મનોહરી સુધી ગઈ, ફિકર નહિ ! નિકળતાં વાત ! થોડીવારે
જ્યારે પાછી નિકળી ત્યારે રાવણે કહ્યું. ખખડદાર ઉભી રહે ! કોણ છે ?
ક્યાંથી આવી, કેમ આવી ને ક્યાં જાય છે ? વિધાત્રિ કહે હું વિધાતા છું.
તારી રાણી મનોહરીને દીકરી આવી છે, તેના છટ્ટીના લેખ લખવા આવી છું.

રાવણ કહે લખ્યુ ? વિધાતા કહે હા લખ્યુ. રાવણ કહે તુ લખે
એજ થાય ? વિધાતા કહે હા હું લખુ એજ થાય; અને, જે કર્મે કરીને
બ્રહ્માએ નિર્માણ કર્યું છે તેજ મારે લખવાનું. રાવણ કહે કહાંય તાર
લખ્યુ ન થાયતો ! વિધાતા કહે ન કેમ થાય, થાયજ ! રાવણ કહે એક
વાત મને કરતી જ કે આમ થવાનું છે; પછી જોઈ કેવું થાય છે ?
બોલ્ય શુ લખ્યુ છે ? વિધાતા કહે રાજા ! તારી દીકરીનું નામ પદારથ છે.
વળી તારા લશ્કરમાં નરકનો વાળનાર એક ભંગીઓ છે તેનો ત્રણ વરસ-
નો દીકરો છે, તેનું નામ હોનાર છે.

[વિધાતા]

ગિતિ.

હોનાર સાથે વરશે, પુત્રિ પદારથ રાજા લે જાણી;
થાય એટલું કરજે, નિશ્ચે નિમ્ન્યુ બોલી હું વાણી.

રાવણ કહે રંડા શુ મારી દીકરીના ભંગડા સાથે વિવાહ ! ન થાય
તો તાર નાક કાપુ ! વિધાત્રી કહે નાક ને વળી કાન બેઉ ! રાવણ કહે
મારી પદારથનાં લગ્ન થાય કે તરત આવજે ! વિધાત્રી વાર કહી ચાલી ગઈ.

થોડે દિવસે એકવાર રાવણ પોતાના સૈન્યની ઊવણીમાં ફરવા ગયો.
રાવણને દેખી સધળા દહિતો ભય પામી ગયા; અને વિચારવા લાગ્યા કે

પડોપડ કેમ આવ્યા હશે ! ધણું ફરી એક ઝાડ નિચે મુકામ કર્યો : તે વખતે હઝારો સિપાઇઓ તેને વિડીને ઉભા રહ્યા. રાવણ કહે આ સેન્યાનું નરક વાળનાર ભંગિયાને બોલાવો ! સિપાઇઓએ જઈ ભંગિયાને કહ્યું ; રાજા રાવણ બોલાવે છે. ભંગીએ જાણ્યું બોગ મળ્યા, અરેરેરે શું થશે, શું અપરાધ થયો હશે, જગા બરાબર ચોખ્ખી નહિ થઈ હોય; અનેક તર્ક કરતો ધ્રુજતો ધ્રુજતો રાજાની સામે આવી ઉભો રહ્યો. રાજા કહે અધ્યા ભંગી તારે છોકરો છે કે ? ભંગી કહે હા સરકાર ? રાજા કહે તેનું નામ શું છે ? ભંગી કહે હોનાર ! રાવણ કહે તારા હોનારને અહિં લઈ આવ. ભંગી બાળકને તેડી લાવ્યો ! સરકાર આ તમારો દિકરો ! રાવણ કહે મારો દિકરો કે તારો. ભંગી કહે ના સરકાર તમારો. રાવણ કહે હીક અરે સિપાઇ આ બાળકને દરિયા કિનારે લઈ જાઓ ! ત્યાં જઈ તરવારથી તેના કકડા કરો અને દરિયામાં નાંખીદો, હુકમ થતાં બે સિપાઈ તે કામ કરવા તરવારો લઈ બાળકને તેડી દરિયા કિનારે ગયા. ત્યાં તેમણે વિચાર કર્યો કે દરિયામાં નાંખવાથી જીવતો રહેવાનો તો નથી ત્યારે વળી કકડા કરીને શા માટે ફેંકવો ! એકવાર મારવો ને પાછો ખીજવાર મારવો; મરેલાને ફેર મારવો એ કોના ધરતી રીત ? એના કકડા તો ન કરવા પણ રાવણનાં વચનતો માન્ય કરવાં; થોડા થોડા ધા તો કરવા. તે વખતે તરવારથી બે ચાર ધા કરીને દરિયામાં નાંખી દીધો. જેવો નાંખ્યો તેવોજ દરિયાએ મોજમાં ખેંચ્યો. થોડીજ વારમાં હઝારો ગાઉ લઈ જઈ બહાર કાઢી નાંખ્યો. જ્યાં એ બાળક બહાર આવ્યો તેની નજીક ઘોઘા બંદર હતું. ઇશ્વર ઇચ્છા આગલેજ દિવસે ઘોઘા બંદરનો રાજા સ્વર્ગવાસ થયો હતો તેને પુત્રાદિક સંતતી અગર કુટુંબમાં પણ કોઈ નહિ હોવાથી પ્રધાને એમ નિશ્ચય કર્યો કે હાથણી શણગારો, તેની સુંઢમાં સોનાની ઝારી ગંગાજળથી ભરીને આપો ! તે જેના ઉપર ઢોળે તે આ નમ્રનો રાજા થાય ! તે પ્રમાણે કરતાં છુટી મુકેલી હાથણી ફરતી ફરતી દરિયાને કાંઠે ગઈ અને હોનાર ઉપર રેડી. જેવો કળશ ઢળ્યો તેવોજ બાળકને પ્રધાને ઉચકી લીધો ને પાલખીમાં સુવારી ઘેર લઈ જઈ રાજ્યાભિષેક કર્યો. દરિયાના ખારા પાણીના અડવાથી સેજ પડેલા ધા રૂઝાઈ ગયા હતા ને પ્રભુ ઇચ્છાએ એના જીવને બરાબર શુદ્ધિ રહી હતી. દિવસે દિવસે બાળક મોટો થતો ગયો; તેની તેર વરસની ઉંમરે સઘળું સમજવા લાગ્યો અને રાજ્યસત્તા પોતાના હાથમાં બરાબર લીધી; એમ ત્રણ વરસ વિત્યાં, હોનાર રાજા સોળ વરસનો થયો.

હવે રાવણની દીકરી પદારથ જ્યારે તેર વરસની થઈ ત્યારે રાવણે ગોરને શ્રીફળ આપી તેના વિવાહને માટે મોકલ્યો ? ગોરે કોઈ રાજાને જઈને શ્રીફળ ધર્યું. હ્યો રાજાધિરાજ આ કન્યાનું શ્રીફળ છે. રાજા કહે કોની દિકરી ! ગોર કહે રાજા રાવણની ! રાજા કહે એ મોટાની કન્યા સાથે ન વરીએ; જો વરીએ તો વાંક આવ્યે કાંઈ કહેવાય નહિ. કહીએ તો આપણા રાજ્યમાં ખેદાન મેદાન કરાવી નાંખે ? માટે જ લાઇ જ અમારે એ શ્રીફળ ન જોઇએ. એજ પ્રમાણે ધણા રાજાઓના જવાબ સાંભળતા સાંભળતા બ્રાહ્મણ ધોધા બંદરમાં હોનાર રાજા પાસે આવ્યો. તેનું તો લગ્ન થયેલું નહોતું એટલે બ્રાહ્મણ પાસેથી પદારથને પરણવાનું શ્રીફળ ઝડપીને લીધું. બ્રાહ્મણે આવી સમાચાર કહ્યા. પોતાની દીકરીના વિવાહ ધોધાબંદરના રાજા સાથે થયા છે એમ જાણી રાવણ પ્રસન્ન થયો. નક્કી કરેલે દિવસે વરકન્યાનાં લગ્ન થયાં. લગ્ન વખતે રાજા રાવણે સારી ધામધુમ કરી. લગ્ન પરવારી એક સમયે રાજા રાણી તથા દીકરી અને જમાઇ ચારે ખેડાં છે ત્યાં વિધાત્રિ આવી. રાવણ કહે કોણ વિધાત્રિ ? વિધાતા કહે હાજી હા; હું એજ. રાવણ કહે કિમી રહે નાક કાન કપાવતી જ ? તારો લખેલો ભગીનો છોકરો તો ગયો; “મારા બાપના પગ ચાંપવા” અને લગ્ન થયું એતો ધોધાના રાજા છે. કર નજર ! ફેડ આંખ્ય !

(વિધાત્રી)

ગિતિ.

લંકા કેરી લાડી, ધોધા ગામનો ગંભિર નરવર;

હોનાર પરણ્યો પદારથ, આંખ ઉઘાડી જો તું ખરે ખર.

કેમ રાજા; તમારું નામ શું ? અને તમારી ખરી જાત શી ? ધોધાની માદી તમને શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ ! એ બધું કહો અને જરા તમારું શરીર ખુલ્લું કરી આ તમારા સસરા રાવણને બતાવો ? તેજ વખતે પોતાનું શરીર ખોલીને બતાવ્યું. અરે સસરાજી ! મારા નાનપણમાં મને બે માણસ બીક લાગે તેવા વેષવાળા દરિયા કિનારે લઇ ગયા, ત્યાં જઈ મને તરવારના ધા કરી સમુદ્રમાં ફેંકી દીધો, તે ધાના આ ત્રણ નિશાન; મારા આયુશના બળે મને દરિયાએ ન સંધરતાં ધોધાબંદર આગળ બહાર ફેંકી દીધો, તેને આગલેજ દિવસે તે નગરનો રાજા ગુજરી ગયો હતો, અને હાથથી કળશ ઢાળવા નિકળી હતી તેણે મારા ઉપર ઢાળ્યો, તેથી મને રાજ્ય મળ્યું. મારી જાત મને ચોકસ યાદ નથી પણ એટલું તો યાદ છે કે મારો બાપ કોઈ રાજાના લશ્કરમાં વિદ્યા વાળતો હતો. મારી ખાસ પ્રમાણે તો હું ભંગિયો છું એમ મને લાગે છે. તેજ વખતે રાવણે

તરવાર ખેંચી. મારી નાંખુ ! મનોહરી વચમાં પડી, પ્રાણનાથ પ્રથમ મને, પછી મારી પુત્રીને ને છેવટ એમને. અરે ડાહ્યા અભિમાની પતી ને જન્માઘના પગ પખાળી દીકરી આપી તેને કેમ મરાય ! જેટલી પેરવી કરવી જોઈએ તેટલી પ્રથમથીજ કરવી હતી ! રાજા રાવણ કહે લાચાર ? મનોહરી જેવી સતિને કેમ મરાય ! વિધાત્રિ કહે મિથ્યા વલ્લખાં શા સાર મારવાં પડે, એ ભામનીને એ ભંગીઓજ ભોગવનાર છે.

હંસણિયોનો કકળાટ અને હંસનો પોકાર સાંભળી નળ બોલ્યો.

આક્રંદ હંસ ન કરશો; પુણ્યશ્લોક હું સુરસેન બાળ;

પ્રાણુતી પેરે પાળુ, હુંથી તારો નવ થાએ કાળ.

નળનાં વચન સાંભળી જેમ મનુષ્ય બોલે તેમ હંસ બોલ્યો. હે નળરાજા ! હે પુણ્યશ્લોક પ્રતાપી રાજા, એકવાર મને મુકો ! હું તમારે એકવાર એવું કામ કરીશ કે, જે કોઈથી ન થઈ શકે તેવું હોય ! નળ કહે અરે હું જાણતો ન હતો કે તારી આવી મધુરી અને મનુષ્યના જેવી વાણી હશે, હવે હું મૂકનાર નથી; તું મને મારા પ્રાણ કરતાં પણ વધારે પ્રિય છું.

(હંસ) રાગ; અધમ કરમ હુંતો નહિ કરે.

છોડોરે છોડો મને મહિપતી.

આનંદ વ્યાખ્યો અતી ઘણો, પામ્યો મહિપનો સંગ;

સાનાનો સુરજ ઉગીઓ, થયો દુઃખનો ભંગ. છોડોરે. ૧

ગુગદીશે જોગ આ મેળવ્યો, પુર્વ કરણી પ્રમાણ;

પામર પખી યોતીમાં, પડ્યુ નળ ઓળખાણ. છોડોરે. ૨

દૃઢ માતા મારી વિલપે, થાતાં મ્હારો વિયોગ;

દિવ્ય દેહને છાંડશે, આપે અગ્નિને ભોગ. છોડોરે. ૩

ઘાત કરે ઘડી એકમાં, મ્હારી શલ્લ ને નાર;

તેમાં ત્રણ પટરાણીઓ, પહોંચે જમને દાર. છોડોરે. ૪

પ્રસવ થયો ઘેર પુત્રનો, નથી મેં જોયું મુખ;

અરે કેવો હશે કેડીલો, એહ દીલમાં દુઃખ. છોડોરે. ૫

આટલી અરજ મારી સાંભળી, કરો ભૂપ ભલાઈ;

હળીમળી સઘળા સાથને, પાછો આવું ધાઈ. છોડોરે. ૬

કાગ નથી હું હંસ છું, વાહન બ્રહ્માનું સત્ય;

વિલી વાણી જો બોલીએ, કોણ રાખે પત્ય. છોડોરે. ૭

નળ કહે હે હંસ તારા સોગન ઉપર મુકું, તું જાણે પરમેશ્વર જાણે.

આવીશ તો સાં છે નહિ આવે તો શૈ દેશપાર કરવાનો છે ! (મૂકી દીધો.)

હંસ ઉડી આવી માતાને પગે પડ્યો, અને જિયોને આસના વાસના કરવા લાગ્યો; નળની ઝોળખાણ પાડી, સઘળી વાત સમજાવી ધીરજ આપી. પાછો વળ્યો. હંસને આવતો જોઈ નળ હર્ષ પામ્યો, વાહવાહ આ સમયમાં પક્ષીઓ વચનને પાળે છે તેટલાં મનુષ્યો પાળતા નથી. હંસ કહે મહારાજ જો બોલેલું ન પાળીએ તો અમને હંસ કોણ કહે ! કાગડામાં ને અમારામાં શું અંતર છે ! વાર્તાવિનાદ કરતા બન્ને મિત્ર ઘેર આવ્યા. આવું સોનાનું પક્ષી જોઈ પ્રધાન વિગેરે અન્યજનો ખુશી થયા. મહારાજ આવું રૂપાળુ રઢિયાળુ શોભિતુ સુંદર પક્ષી ક્યાંથી લાવ્યા ? નળ કહે મને માન સરોવર ઉપરથી પ્રભુએ મેળવી આપ્યું. કાંઈક દિવસ વિત્યા બાદ એક દિવસે રાજા નળ હંસને લઈને પોતાની પુલવાડીમાં ફરવા ગયો ત્યાં બન્ને એકાન્તમાં બેસી વાતો કરે છે. વાતો કરતાં કરતાં વિષયની વાતો થવા માંડી, ત્યારે દમયંતિના નામનો ખુઝાએલો દિવો ફરી પ્રગટ થયો. નળના હૃદયમાં થએલા દીવાએ પ્રહ્લાન્ડને ઉનું કર્યું; તે વખતે નળની આંખમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં.

વનિતા કેરી વાત વિરહની, મિત્ર મુખની વાણી;

અચિંત્ય અંતરને ભેદ્ય, નળરાય ભરતો પાણી;

ચાલી આંસુ ધાર, દમયંતિના ઉડે વિચાર.

ચાલી.

નળને રોતો દેખી હંસ ઉદાસ થઈ પુછેછે હે વિરા આમ રૂદન કરવાનું શું કારણ છે ? મનેતો કહો ? નળ કહે મિત્ર કાંઈ કહેવાની વાતજ નથી; જ્યારે આટલા દિવસ મારા મહેલમાં રહ્યા અને આજે મારા રોવાનું કારણ ન સમજ્યા ત્યારે મારા નસિબનો વાંક કે નહિ ! તમે તમારા ભાભી ઘરમાં ફરતાં જોયાં ? હંસ કહે શુ જાણું કે વિરા ભાભીના ભડકા હશે, મેંતો જાણ્યું ભાભી પિયર હશે. શુ કન્યાનો દાટ વળી ગયો કે તમ જેવા પૃથ્વીપતિ કુંવારા ! નળ કહે ભાઈ મેં તમને જે વખત પકડ્યા અને તમે મારી પાસેથી છુટવા માગતા હતા તે વખતે મને કહેલું કે તમારું કામ કરીશ અને જે કોઈથી નહિ થાય તેવું હશે તોપણ કરીશ. વિરા એ વચન યાદ છે કે વિસરી ગયા ? હંસ કહે નાના વીરા નથી વિસરી ગયો, એવું કામ મને બતાવો ! નળ કહે બતાવું ને કદાચ ન થાય તો તમે સરમાઈને ઘેર પાછા પણ ન આવો; અને મને મહા દુઃખમાં દુઃખ ઉભુ થાય. એકતો મને વિયોગનું દુઃખ, ખીજુ કાને સાંભળેલો પણ નજરે નહિ જોએલો; એવા પદાર્થનું દુઃખ, અને વળી ત્રીજુ તારૂં દુઃખ ઉભુ થાય ! હંસ કહે વીરા મને જે કામ હોય તે પ્રથમ કહો. મા-

રી નજર પહોંચશે તોજ હું અહીંથી જઈશ ને કામ કરીનેજ આવીશ.

નળ કહે વિરા આ તમારી દેહ સોના જેવી ચળક ચળક કેમ થાય છે, તેની મને વાત કરો ! હંસ કહે મહારાજ જે માન સરોવરઉપર અમો રહીએ છીએ તે દેવતાનું સરોવર છે. તેવાં સોનાના રંગ જેવાજ કમળનાં ફુલ છે, તેનો અમો અહાર કરીએ છીએ. જેવો અહાર તેવી દેહ ? નળ કહે આ ચાંચ ઉપર હીરા જડયા છે તે ? હંસ કહે તે સરોવરનાં પગથીઆં ઉપર હીરા જડયા છે, અમો દિવસમાં સેંકડોવાર તેના ઉપર ચંચુઓ ધસીએ છીએ તેથી એ ચોંટી આવે છે ? હવે ખીજ ત્રીજ વાત ન કરતાં મને આપની દીક્ષગીરીનું ખરૂં કારણ કહો અને તે મટાડવાને જે જે ઉપાય રચવાના હોય તે કહો ! નળ કહે હે હંસ વીરા ઉત્તમ વિદ્વન્ દેશમાં ભિમક નામનો રાજા છે, તેને દમયંતિ નામે દીકરી છે, હજી મેં તેને નજરે તો જોઈ નથી પણ વખાણ સાંભળી વિરહ વેદના થઈ છે. વીરા તેની સાથે મારૂં વેવીશાળ મેળવ !

[હંસ] રાગ; રામાયણનો.

મહિષ માગતાં એ શુ માગ્યુ, દમયંતિ જેવી દારા;
અલૌકીક કન્યા લાવીને આપુ, મિત્ર થયા તમો મહારા. ૧

નાગની બાળી રૂપ રસાળી, પરણાવું ત્રતકાળ;
દેવ યક્ષને ગાંધર્વ કિંનર, કહો લાવું ભૂપાળ. ૨

એક નહિ પણ હજાર લાવું, હુકમ કરો જો આપ;
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળમાં જવું, પ્રજા તણો એ પ્રતાપ. ૩

ચંપકવરણી બેસો પરણી, કસ્તુરીની સુવાસ;
ખીજ નારી કોણ ખીચારી, દમયંતિ તેની દાસ.

[નળ] રાગ—આજ રયામ મોહે લીયો, ખાંસરી.

આજ ચાર નાર મુને, માગી એ મેળાવને;
માગી એ મેળાવ મિત્ર, ભજીને મારા ભાવને. આજ.

ઉંચી નિચી એતો ફેગટ ફાળ, વિર વરાવો ભિમકયાળ;
એહ નાર સુખકાર, રૂઝવે વિરહ ઝાળને. આજ.

હંસ કહે મહારાજ જ્યારે તમારી એમજ મરજી છે તો હું જાઉં છું અને વિવાહ થયો એમજ સમજજો; હજી સુધી કોઈ કામમાં હું પાછો પડ્યો નથી. હંસ જવા તૈયાર થયો ત્યારે નળ કહે ક્યારે આવશો વીરા ! હંસ કહે એક માસે. અરે એક માસતો બહુ ! પંદર દિવસે. અરે પંદર દિવસ તો ઘણા ! આઠ દિવસે. આઠ દિવસ સુધી તારા વિના મારે રહેવું

તે ? હંસ કહે એથી ઓછા દિવસમાં આવી શકાશે નહિ. નળ કહે બહુ સાફ જેમ બને તેમ તે કામ કરી વહેલા પધારજો. હંસ ઉઘ્યો.

હંસ, રાજા ભિકતની પુષ્પવાડીમાં જ્યાં દમયંતિને રહેવાનો નહેલ હતો ત્યાં આવી એક ચંપાના ઝાડ ઉપર બેઠો તે વખતે પુનમની રાત્રિની સમીસાંજ હતી. દમયંતી દાસીની સાથે સોગટે રમતી હતી. હંસે બેસી મુખેથી નળ નળ નળ નળ ઉચ્ચાર કરવા માંડ્યો. હંસનો મધુરો અવાજ સાંભળી દમયંતિ ચમકીને કાન માંડી સાંભળે છે કે અવાજ ક્યાંથી આવે છે ? મહેલમાંથી નીચે ઉતરી અવાજની સન્મુખ જતાં ઝાંડ ઉપર બેઠેલો હંસ જોયો. અહાહાહા, શુ સોનાનું પક્ષી, કેવી મધુરી વાણી; અરે પક્ષી મારે હાથ લાગે તો સાફ; તે વખતે હંસ ઉડી નીચી ડાળે બેઠો. દમયંતિ ઝાલવા જાય એટલે ઝડપથી ઉડી બીજે ડાળે. બીજેથી ત્રીજે ચોથે એમ દમયંતિને દોડાવ્યાં કરે. દમયંતિ થાકી અને નિસાસો નાંખી ઉભી રહી. અરે આતો નથી ઝલાતો.

[હંસ] રાગ-હું વિયોગી નારનો.

હું સહવાસી સ્વર્ગનો મને કોણ સહાશેરે ?

કોણ સહાશેરે, ફરો ખોટી આશેરે.

હું સહવાસી.

કનક કાય પ'ખી અમો, બ્રહ્માના વાહનશ,

જનુનીએ જનમ્યો નથી, નળના જેવો જનશ;

સ્વર્ગના સ્વતંત્ર જીવ પડે ન પાશેરે.

હું સહવાસી. ૧

માન તણા રહેનારને, કમળ અમારો વાસશ;

મૃત્યુ લોકની માનુની, કહો કેમ બનીએ દાસશ;

જીવંતિ જેરે ઝાલતામાં, જીવ જશેરે.

હું સહવાસી. ૨

હંસનાં વચન સાંભળી દમયંતિએ વિચાર કર્યો કે હીક યુક્તિ સુજડી. પોતાનું બંધન પોતેજ જાહેર કર્યું. પરમેશ્વરે મારી હથેળી કમળ જેવી સોભાયમાન કરી છે; આ પાણીના ભરેલા કુંડમાં બેસુ, માથે મુકે હથેળી, તેમાં મુકે જાંબુનુ ફળ, તે જાણે ભમરો, અને નાકે ની ગણગણ કરે તે જાણે ભમરાનો અવાજ ? છેતરાઇ જશે, બેસશે કે તરત હું ઝાલી લઇશ. ગોઠવણી પ્રમાણે કરી બેઠી; તેજ વખતે હંસ ઝાડ ઉપરથી ઉડ્યો અને દમયંતિના હાથમાં, ભૂલથી નહિ પણ પકડાયા વિના કામ થનાર નથી એમ સમજી બેઠો. બેસતાંજ બાળાએ ઝાલ્યો. દમયંતી કહે ચતુરાઇ ક્યાં જતી રહી ! હંસ કહે છેતરાઇને નથી બેઠો; તારા મનના મનોરથ સમજીને બેઠો છું; હજી જો અભિમાન કરતી હોય તો મ્હારો ચાંચ વડે

તારા હાથને તોડી નાંખી ચાલ્યો જાઉં. દમયંતિ કહે ના ભાધ ના. મહે-
લમાં લાવી ખોળામાં ખેસાર્યો. હંસ ઉડી સામો ખેડો. દમયંતિ કહે વીરા
તમો વખાણુ કરતા હતા તે નળ શું. એ તે કાંઈ જાડ છે; પહાડ છે,
ભૂત છે, પિશાચ છે, નદી છે, કે શું ? આ ખાળના પાણીનો નળ કે
પેટનો નળ ? હંસ કહે દમયંતિ તે હજી નળ જોયો નથી ? દમયંતી કહે
ના. હંસ કહે તારી આંખો તે આંખો ન સમજીશ પણ મોરના પીંછામાં
ચાંદા હોય છે તે સમજજે. હજી કાને સાંભળ્યો નથી ? દમયંતિ કહે ના.
હંસ કહે ત્યારે તમારા કાન તે કાન નહિ પણ મિથ્યા કાણા સમજજો.
દમયંતિ કહે વીરા એટલા બધા વખાણુ યોગ્ય નળ છે, તો તેનું વર્ણન કર.

(હંસ) રાગ—રામાયણનો.

વર્ણન વામા કેધ પેર કરવું, જીવ્હા મારે એક;
યુગ્મ શહસ્ત્ર જીવ્હાઓ શેષને, તોય ન પામે છેક. ૧
નળની તોલે ગંભિર ગણીએ, પણ સાગર છે ખારો;
શિતળ ચંદ્ર તેજે રવી છે, કોને ન જાણ્યા વારો. ૨
શુર દેખીને સુરપતિ હાર્યો, ઉંચો કરે નહિ હાથ;
રાખ ચોળીને ફરે રાનમાં, પોતે વિશ્વંભર નાથ. ૩
રૂપ સ્વરૂપે નળને દેખી, દેવ ફરે છે ડરતા;
બળ બુદ્ધિ કે જે જ્યમ કાવ્યું, નારીની રક્ષા કરતા. ૪
શેષ ધામમાં સ્યામ પધાર્યા, લક્ષ્મિને લાઇ સંગ;
હજાર આંખે ઇંદ્ર થયો છે, સાચવવા શમી અંગ. ૫
અડતાળીસ રૂપે અગ્નિ થયો છે, સ્વાહા સ્ત્રિને માટ;
ગિરી ગુરુને તરવર સેવ્યા, રૂપિયે ગંગાના ઘાટ. ૬
વરણુ ઘસ્યા પાતાળની માંહે, નારદ રહ્યા બ્રહ્મચારી;
ગણેશજીએ સુતી ન મુકી, શુદ્ધિ બુદ્ધિ જે નારી. ૭

જેના સ્વરૂપને દેખી સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળમાં અનળ નામ અગ્નિ
ઉત્પન્ન થયો માટે એનું નામ નળ પાડયું. હે દમયંતિ એકવાર બ્રહ્માજીએ
સ્વર્ગનું સર્વ તેજ એક પાત્રમાં ભરી તેમાંથી નળ ધડ્યો, ધડતાં જે વધ્યું
તેની થપોલી કરી આકાશમાં ફેંકી તેનો સુર્યનારાયણ થયો. દમયંતિ કહે
વીરા એ કેવડા છે. ક્યાં છે. કુવારા છે કે વરેલા છે ? હંસ કહે એન દમ-
યંતિ એ નૈષધ દેશના રાજા નળ હજી કુવારા છે; અમો હજારો કન્યાઓ
જોઈ પણ નળને વરવા લાયક એક નથી, દુનિયામાં દાદ વળી ગયો છે ?
મળ્યો મળ્યો કોક મળશે, શ્રી બ્રહ્માજી મેળવશે.

(હંસ) રાગ—વૈકુંઠથી માલણ આવીરે.

- જેણે તિથ^૯ કર્યા હશે સર્વરે, પણ મુકી મનનો ગવરે. ૧
કાશી કર્વત ધાર્યું શીશરે, જેણે જપ્યા હશે જુગદીશરે. ૨
જેણે ગાળ્યાં હિમાળામાં હાડરે. જેણે તપસ્યા કરી જેવાં ઝાડરે. ૩
જેણે યજ્ઞ કર્યા હશે ઝાઝારે, જેણે મુકી નહિ હોય માઝારે. ૪
જેણે આપ્યાં અતિથીને દાનરે, દીધાં સંત સાધુને માનરે. ૫
આપ્યાં અભ્યાગતને અન્નરે, આપ્યાં બ્રાહ્મણને ભોજનરે. ૬
કર્યા કંચન કન્યાનાં દાનરે, ધરતિ સહિત આપ્યાં જેણે ધાનરે. ૭
વળી દાનમાં આપી ગાયરે, કરી ગાય તણી રક્ષાયરે. ૮
કાંધ કરણી હશે જેની સારીને, તે થાશે નળની નારીરે. ૯
તુને નળને પરણવાનું મન્નરે, લાગી દહાય એ મારે તન્નરે. ૧૦

(દમયંતિ) મરાઠી.

હાહા નળને હું ઇચ્છુ છું, એ સ્વામી હું નાર;
હંસભાઈ તુ મેળવ જોડી, તો થાએ સુખકાર;
મારૂં ભાગ્ય ભજે, નળના હસ્તે હરત મજે. મારૂં.

હંસ કહે છટ છટ, તુ નળને પરણવાની ઇચ્છા કરે છે ! આરે
ધમ્યુ સોનુ ધુળ મજે તો; ભાગ્યની દોરી ભમાવે તો ! મજે તારા જેવી ભૂતડી !

હજાર હંસ હું જેવા ફરે છે, લેવાને કન્યાય;
વણુ ઇચ્છાએ વંતરી વગગી, ડાકણ ખાવા ધાય;
શું કહું હું કથી, નળને લાયક તુંતો નથી. શું કહું.
દમયંતિ આંખમાં આંસુ લાવી. કરગરીને કહે છે.

(દમયંતિ) રાગ—માઠ.

મેળવને નગરાય, રે મુને મેળવને નગરાય;
હું લાગુ વીરા પાય રે મુને.
વીરા વચન શુણીને તારાં, નળને વરવા મન્ન;
અનુચિત શબ્દ શુણીને તારા, બેદાય મારૂં તન્ન. રે મુને. ૧
વીર વિહંત્રમ જેની તારી, તુ મુજ ધર્મનો ભાઈ;
નળની સાથે વિવાહ મજે તો, માનુ સાચી સગાઈ. રે મુને. ૨
છેક મુને તુચ્છકારી નાંખી, સાંખી કેમ રહેવય;
નળની નારી હું નવ થાઉં, લાગી દીલમાં દહાય. રે મુને. ૩

(હંસ) રાગ—એછ સતી એની ન્યારી ગતી.
ઓહુ આણી રખે ભરતી પાણી, જેની રહાય સદા ગોપાળ હશે;

સત્ય વાણી કહી નળની રાણી, જેથી દશે દિશાઓમાં કીર્તિ થશે.
 રાખ્ય રૂદ્રે વિશ્વાસ તુ મારો, નળને મોહ લગાડીશ તારો;
 એની હવે હું નહિ ફરનારો, લગ્ન થયું એમ અંતર ધારો. ઓધું. ૧
 મુજ વચન નળ પાળુ ના ઠેલે, જુઠું પ્રપંચના દાવ ન ખેલે;
 નક્કી સમજ નથી સોમણુ તેલે, રામા રખે જય પાટલે છેલેલે. ઓધું. ૨
 ઇંદ્ર અમર તારી આશ કરે છે, તુજ સ્વરૂપ તેનું ચિત્ત હરે છે;
 મોહ્યુ વચન ત્હાર પાછુ ફરે છે, એહ થકી માર મન હરે છે. ઓધું. ૩
 (દમયંતિ) ગિતિ.

હુંતો નળની નારી, બીજા મારે બાત તાન જેવા;

ચિત્ત નહિ ચળવાનું, ભક્ષેને આવે સ્વર્ગ તણા દેવા.

હંસ કહે, હે દમયંતિ તાર લગ્ન નળની સાથે થશેજ એમ નક્કી સમ-
 જ. તારા પિતાની પાસે સ્વયંવર સ્થાવજે, સર્વ દેશના મહિપાળોને તારા
 પિતા કંકાત્રિયો તો લખશે, પણ તુ એક છાનો પત્ર નળને લખજે. બીજુ
 તારા ગુણુ લક્ષણનાં વખાણુ સાંભળી સ્વર્ગના દેવતા તને વરવા આવશે,
 તે નળનાં રૂપ ધારણુ કરશે; તે વખતે ભૂલ્યથી નળને બદલે તેમને વર-
 માળા ન આરોપી દઇશ ! દમયંતિ કહે જ્યારે નળનાંજ રૂપ લે અને નળ
 સમાન દેખાય ત્યારે હું ઓળખું શી રીતે ?

(હંસ)

ગિતિ.

અંત્રિક્ષ રહેશે ઉભા, વળી એમની નિમેષ નવ મળતી;

વસ્ત્ર અંગથી અગાં, એહ નિશાની ઓળખજે વળતી.

હવે હું જાઉં છું. દમયંતિ કહે બાઈ બહુ સાર પણ જો જે આ
 કામ કાંઈ નાના આળક કરે તેનું નથી, મારે મારી અને ત્હારી અન્નેની
 હાંશી ન થાય ! વીરા નળને શું કહેશે ?

મારી વિદ્યા મારી પાસે, તુજને ગમ હોય શાની;

રંચ ફેર નહિ રામા તું થઈ, રાણી નળ રાજની;

મેં વાણી બખી, યેા માંહે રાખો લખી. મેં.

હંસ ઉઠી નળની પાસે આવ્યો કે જે વરસાદની માફક તેની વાટ
 જોઈ રહ્યો હતો. આવતાંજ હંસે વધામણી ખાધી.

રાય કરો તૈયારી, શણગારી ઘો જાન જરૂર જાણુ;

ઓ નોતર આવ્યું, ફેર પડે નહિ હું બોલ્યો વાણુ.

નળ કહે વીરા તેં જાને શું કહ્યું અને તને એણે શું કહ્યું ? હંસ
 કહે હે પુણ્યશ્લોક નળ રાજ, તાર પુન્ય ઉદય થયું જાણુજે; હું હજારો

કન્યાઓની વાત કરતો હતો પણ તે એકે દમયંતિની તોણે નજ આવત. મેં તમારૂં નામ દઈ વખાણુ કર્યો ત્યારે મને કહે છે નજ શું ? પેટનો નજ કે ખજનો નજ ! નજ કહે વીરા તેવું સ્વરૂપ કેવું છે !

(હંસ) રાગ—ગોરીનાં હુમડાંનાં માતી.

નારનાં વદન સુધાકર વાણી, મને પ્યારાં લાગ્યારે;	
પ્યારાં લાગ્યાં ન્યારાં લાગ્યાં, સારાં લાગ્યારે,	નારનાં.
ચંદ્ર વદન જોઈ ચંદ્ર લગ્યો. અંતર થયો વિદાસ;	
કલંક લાગ્યું નિજ અંગને, કર્યો સ્વર્ગમાં વાસ.	નારનાં. ૧
પરશેવો વામાનો મહેકે, જાણે ચંદન વાસ;	
શેષ શિર પર ચઢાને દરતો, અંગ તણે ચોપાસ.	નારનાં. ૨
મહિલાના મૃગ લોચન દેખી, થયું હરણને દુઃખ;	
સકળ સાથ લઈ નાહા વનમાં, જાણે થાએ સુખ.	નારનાં. ૩
નેત્ર નારનાં કેમ વખાણું, મોહ મુજને થાય;	
બલા બલાના બાન બૂલાવે, “પણ” પાણીમાં જાય.	નારનાં. ૪
અમૃત વાણી જાણી અમર સૌ, આધા પાછા જાય;	
વામા વાણી બોલે જ્યારે, ઘટ ભરવાને ધાય.	નારનાં. ૫
બોડય નહિ કોઈ જોડય નહિ, પણ કોડ ધરે છે કામ;	
સ્વર્ગ દેવતા સદાય ઝંખે, એ નારીનું નામ.	નારનાં. ૬

બ્રહ્માએ જ્યારે દમયંતિ રચી હશે, ત્યારે તેજના કચરા વાળા હાથ ખખેયાં હશે તેના આ આકાશમાં તારા થયા છે. આમથી હંસ વિદાય થયો અને દમયંતિના શરીરમાં બેચેની ઉત્પન્ન થઈ.

તાવ ચઢ્યો તરણીને અંગે; લાગી ઈંદ્રીયો દમવા;	
શિતળતાએ ઉઠે જવાળા, મનડુ લાગ્યુ બમવા;	
થયો અંગ અભાવ, કામદેવનો એહ સ્વભાવ.	થયો.
નિદ્રા નયન ને વહેર થયું છે, અન્ન મુખની સાથે;	
દિન રજની દમયંતિ દુઃખી, આશું કર્યું નજ નાયે;	
વાત સધળે ફેલાઈ, જાણી માતા આવી ધાઈ.	

જે રાત્રિયે હંસ દમયંતિનો મેળાપ થયો તેને બિજોજ દિવસે, બિ-મક રાજને એમ ઉર્મિ થઈ કે દમયંતિને સ્વયંવર કરી વરાવી હોય તો સાઈ ! દિકરા દમન ! દમન કહે હાં પિતાજી ! બિમક કહે તમે તણે બાઈએને એક અમૃતનું કામ સોંપુ છું. બાજોજ તમારા બાઈ સુખાહને પત્ર લખો કે જલદી આહી આવે; ખીજું તમે કાંઈ સવારે જોયો પાસે

શુભ દિવસ જોવાવો, ત્યારે પછી સર્વ દેશના રાજાઓને કંકોત્રિયો લખી બોલાવો, સભા મંડપ રચાવો ને એન દમયંતીને સ્વયંવર કરી વરાવો ! આ વાત સાંજરે ભિમકે ઘરમાં આવીને પણ કરી. જિજ્ઞે દિવસે સવારમાં વજાવતી દમયંતીની પાસે ગય. કેમ દીકરી તને શું થયું ? હાય હાય હું મરું દીકરી તને તાવ આવ્યો છે ? અરેરે આ શો કોપ ! મારી એકની એક ને સોના રેખ જેવી દીકરી એય સાજી નથી રહેતી. એટા રાજવૈદને બોલાવું ? દમયંતિ કહે માતાજી આ તાવ રાજ્ય વૈદથી જય તેમ નથી. વજાવતિ કહે કેમ દિકરા, ત્યારે કોનાથી જશે ?

[દમયંતિ]

ગિતિ.

હું છું કુંવારી કન્યા, અન્યા મોટા જ્યારે દુર થાશે;

સાસર વોણી થાતાં, રોગ સમુજો સરર સરી જશે.

વજાવતિ કહે દીકરા ? એ વાતે દુભાઇશ નહિ; કાલે તારા પિતાએ સ્વયંવર રચવાનો વિચાર કર્યો છે. તારા મામાને ને તારા ભાઇ સુઆહુને તો પત્ર લખ્યા પણ ખરા. વળી આજે સર્વ દેશના રાજાઓને કંકોત્રિયો લખવાની છે. સૌથી મોટા રાજ નળ તેની કંકોત્રિ કાલેજ સવારે આપણે સુદેવ બ્રાહ્મણ લઇને જનાર છે. દમયંતિ કહે માતાજી સુદેવ બ્રાહ્મણ નૈવધપુર જય ત્યારે મને મળતો જય એમ સુચવજો. વાર કહી માતાજી વિદાય થયાં. દમયંતિયે નળને મોકલવાનો પત્ર લખી તૈયાર કર્યો.

[દમયંતિ]

છપો. (પત્ર)

નૈવધપુર મહારાજ, રૂપ ગુણ ભરપુર ભરીઆ,

હંસે કયો વખાણ, દાસીના દાલમાં ફરીઆ;

ભિમક તણી છું બાળ, દીન દમયંતિ દારા;

વિશેષ વિનતી એજ, થજો મુજ પ્રાણધારા;

સ્વયંવર મંડપ વિષે નવ દેખુ મુંખ બાણુને;

વર માળાને વેશરી, તુર્ત તજુ મુજ પ્રાણુને.

ભિમકની કંકોત્રિ અને દમયંતિનો પત્ર વાંચી નળને અતી આનંદ થયો. પ્રધાનને આજ્ઞા કરી કે સારા થોડેસ્વારે તૈયાર કરાવો, આપણે કુંદનપુરમાં ભિમકને ઘેર દમયંતિના સ્વયંવરમાં જવાનું છે. પ્રધાને કહેવા પ્રમાણે તૈયારી કરાવી, નળ ડાકડમાળ સાથે નયની ગદાર આવ્યો. ત્યારે હંસે કહ્યું વિરા મને રજા આપ ! નળ કહે કેમ ભાઈ કયાં જવાની ? હંસ કહે હવે મારે જે કામ કરવાનું હતું, અરે જે કામને માટે મેં આ પંખી દેહ ધારણા કર્યો છે તે કામ થઈ ગયું. હવે મારો ને તારો રજુઅંધ

સખંધ છૂટ્યો, હવે હું મારા સ્થાનકે જઈશ. નળ કહે વીરા તારો રણાર્બંધ સખંધ કેમ ? તારા વિનાતો મને જરાએ ચેન પડે નહિ. હંસ કહે બાધ ગોઠે કે ન ગોઠે સંસારમાં સૌ સૌને રણાર્બંધ સખંધ આવી મળે છે. પુર્વે તું ભિલ્લારાજ હતો. તું અને તારી સ્ત્રી વગડામાં રહેતાં. હતાં રાત્રિ વખતે વાધના ભયને લીધે એક પર્વતની ગુફામાં સુઈ રહેતાં હતાં. હું દુઃખથી કાયર થએલો બ્રાહ્મણ કાશીએ કર્વત મુકાવા જતો હતો; માર્ગમાં તારા મુકામે રાત્રિ પડી. મને વટેમાર્ગને જોઈ તને દયા તો આવી પ્રભુ વિભાસણ થયું. તોપણ તે મને આગળ ન જવા દેતાં રોક્યો; જે ગુફામાં તું અને તારી સ્ત્રી સુતાં હતાં તેમાં જગા માત્ર એ માણસ સુવે એટલીજ હતી. તે એમ વિચાર કર્યો કે જો આ બ્રાહ્મણ બહાર સુઈ રહેશે તો વાધ તેનો નાશ કરશે એમ જાણીને મને પવિત્ર અંતઃકરણથી તારી સ્ત્રી સાથે ગુફામાં સુવાર્યો; અને તુ તારી હિમ્મતથી બહાર રહ્યો, એમ ધારીને કે હું બહાર રહી જાઉં તો વાધ આવશે તો તેનો નાશ કરીશ. હું અને તારી સ્ત્રી બન્ને તો નિર્ભય રીતે સુતાં અને નિદ્રાવશ થયાં, તું નિદ્રાના પાશમાં આવી ગયો અને તને રાત્રિયે વાધે મારી નાંખ્યો. સવારે જાગ્યો ત્યારે તારી સ્ત્રી તારી મરણ અવસ્થા જોઈ, લાકડાની ચિતા ખડકી તારૂં માથું બોળામાં લઈ બળી મુક. બળતાં આમ બોલી કે હે પ્રભુ મને એનાએજ પત્ની ફરી આપજો. હું પણ તારી સ્ત્રીનો વિલાપ જોઈ પતંગની માફક ઉછળીને ચિતામાં પડ્યો. પડતાં હું એમ બોલ્યો કે હે શ્રી હરી. આ બીલ રાજા અને બીલ રાણીનો સખંધ મારે હાથેજ બંધાજો. હે વીરા નળ, એજ ભિલ રાજા તું એ મરનાર ભિલારાણી તારી સ્ત્રી દમયંતિ અને હું આ પંખિરાજ. તારો અને દમયંતિનો સખંધ બંધાયો, હવે તારા રણમાંથી હું મુક્ત થયો. વળી હીતની વાત સાંભળ.

સ્ત્રી વિરવાસ ન કરશો,* ધુત ન રમશો રાજાજી જાણુ;

હૈએ લખીને રાખો, એ બંનેથી નિશ્ચે થાય હાણુ.

હંસ આકાશમાં ઉડ્યો. નળની સ્વારી આગળ ચાલી ત્યાં જઈને જુવે તો ધણા ધણા દેશના રાજાઓ આવ્યા છે; હજારો તંત્રુ તણાયા છે તે વળી ખીજ તણાતા જાય છે. સકેન તંત્રુઓ જાણે જળ રૂપે દેખાય છે તેમાં કુંદનપુર તે નાવ રૂપ દેખાય છે. હજારો હાથી અને લાખો ઘોડા બાંધ્યા છે. ભિમકના દાસ સર્વની તપાસ લે છે અને જેને જેને જોઈએ તે તે પુર પાડે છે. પાણી ને ઘાસ તે ત્રાજવે તોળીને અપાય છે, આવી શોભા થઈ રહી છે. તે વખતે બ્રહ્માના પુત્ર નારદ મુનિ ઇંદ્ર લોકમાં ગયા,

અને ઈંદ્રે આસન આપ્યું તે ઉપર એકા. ત્યારે ઈંદ્રે પુછ્યું.

(ઈંદ્ર) રાગ—પંડિત કે બચન.

બ્રહ્માના પુત્રને, ઈંદ્રરાય એમ પુછે;

કોઇ નાવે સ્વર્ગમાં, કહો એ કારણ શું છે ? ૧

તમો મન વિપ્તુનું, ત્રણ લોકમાં ગત્ય;

કાંઈ કારણ દીસે, કહોને વારતા સત્ય. ૨

પડે સાધુ પુરૂષ પણ, જન્ય નર્કની વાટ;

આ સ્વર્ગ છે સુતુ, કહો કારણ શા માટ ? ૩

(નારદ) નારદ કહે સાંભળો, સ્વર્ગ લોકના રાય;

પામે અધમ ગતીને, પડે નેટત્રી કાય. ૪

કુંદનપુર ગામે, ભિમક નામ નરેય;

દમયંતિ દીકરી, હજી છે બાળે વેપ. ૫

પામ્યો સકળ સુખ તે, થાશે જેને ભોગ્ય;

નથી દેવાગ્નાઓ, દાસી થવાને યોગ્ય. ૬

રામાનું રૂપતો, વિજળીનો ઝમકારો;

જે આંખે જોઈ નહિ, એથી અંધાપો સારો. ૭

ગોરીના ગુણનાં, શાં હું કરૂં રે વખાણ,

દમયંતિને ભણતા, સર્વ ખુવે છે પ્રાણ. ૮

એ કારણ મોટું, જાણો જમપુર જન્ય;

ભાઈ ભિમક સુતાનો, કાલ સ્વયંવર થાય. ૯

વળી સાધુ સંતને, મોહ બાણ તો વાગ્યાં;

મને હરીએ બચાવ્યો, બ્રહ્મચર્ય કંઈકિનાં બાગ્યાં. ૧૦

(કવિ) મરાઠી સાખી.

તાલાવેલી તનમાં લાગી, વાસવ વરણ ને જમ;

અમિ મન અટવાઈ રહ્યો છે, કોઈને પડી નહિ ગમ્મ.

હાવે શુ કરવું, આથી રહુ મરવું. હવે.

ઈંદ્ર વરણ, અગ્નિ, અને જમ, ચાર દેવને વરવાની ઇચ્છા થઈ. કુંદનપુર આવી પોતપોતાના મનમાં અટવાયા કરે છે, અને શોભા જોયા કરે છે.

આગળથી રાય ઈંદ્ર પળાયો, સંભારતો સ્વામાય;

અગ્નિ ઉમંગે વરણ સંગે, વળી આવ્યા જમરાય;

સૌ જોઈ રહે, સાચા વિચાર તે કોઈ ન કહે. સૌ.

ઈંદ્ર વિચારે છે કે આગળ જઈ દમયંતિને પરણીજ લેઉં ! પણ

નળને જોઈને ઠરીજ ગયો. વિભાસણુ કરે છે; અરે આ નળના સ્વરૂપ આગળ હું કાંઈ નથી. એવામાં જમ રાજ આવ્યા. ઈંદ્ર કહે તમે ક્યાંથી આવ્યા મહારાજ ? જમરાજ કહે હુંતો સેજ જરા આંહી કામે જાઉં છું; એટલામાં અગ્નિને વરણુ આવ્યા. યમરાજ કહે તમે ક્યાંથી આવ્યા દેવતા ? અમોએ જાણ્યું કે આજો કુંદનપુરની શોભા જોઈએ. અગ્નિ દેવ કહે તમે સૌ પોતાના મતથી ગમે તેમ ઉડાવા કરો; આવ્યા છો તો આરે જણુ દમયંતિને વરવા પણ આ નળને દેખી દખાયા ખરા !

(કવિ) રાગ; ગાડી આવી બુજરાત.

ગર્વ ગળ્યો આણે હામ, સરવનો ગર્વ ગળ્યો છે;

જોયો નળ જાણે ખીજો કામ, હરખતો હૈયાનો ટળ્યો છે.

જમ રાજ કહે જરૂર આ, નળને પરણે નાર:

ઝાંખા પડથુ જનમાં ભાગશે સૌનો ભાર. સરવનો. ૧

વરણુ કહે વાર કહો, ચઢે મેદની ચાક;

નળ પરણે એ નારને, છેદાય આપણું નાક. સરવનો. ૨

ઈંદ્ર કહે યમરાજ, નળને જમ લોકમાં ખેંચી લ્યો ! જમરાજ કહે મુરખ કામાન્ધ ! એમ વગર આવરદાની દોરી ખુટયા વિના ખેંચી લેવાતુ હોય તો દમયંતિનેજ ન ખેંચી લેઉ કે પાછળ પસ્તામણુજ નહિ !

ઈંદ્ર કહે હા હું પણ સમજુ, સૌને આશા સરખી;

છાનાછપના આવીઆ, પણ પાછા પડ્યા નળ પરખી. સરવનો. ૩

અગ્નિ કહે એ ઈંદ્ર રાયજી, દમયંતિ નવ દેખે;

વિશ્વનું સરખા વરે નહિ, તો આપણું તો શા લેખે; સરવનો. ૪

અનંગ નળ રામા રતી, જોઈ મુજ મન હરખાય;

નળ મુકી તમને વરે, તો માનુની મુર્ખ ગણાય. સરવનો. ૫

પરમેષ્ઠિયે પાડીઓ, ભૂતજ નળ મહા ભૂપ;

આપણુ તો જીવીએ વૃથા, હુખી મરીએ કુપ. સરવનો. ૬

એક ઉપાય કરી જૂવો, પડે લાભમાં દાય;

વિરસેનતો સુત તે, આપણે માગે જાય. સરવનો. ૭

મન સાથે સંકલ્પ વિકલ્પ કરતાં ચારેનો નિશ્ચય થયો કે નળને દમયંતિ પાસે આપણું માગુ કરવા મોકલવો. તેજ વખતે ચાર દેવ બ્રાહ્મણનો વેષ લઈ નળ પાસે આવ્યા. હે પૃથ્વીનાથ ! આ વિપ્રની વાંચનાં

પુરી કરો ! નળનો નિયમ હતો કે જે જે માગે તે તે આપવુંજ. નળ કહે
કહો મહારાજ શી ઇચ્છા છે ? જે માગે તે આપુ. દેવ કહે વચન ! નળ
કહે વચન ! તર્ત દેવે પોતાનાં ખરાં સ્વરૂપ ધારણુ કર્યો, નળ ઉડી ચરણુમાં
પડયો. અહો હો હો પ્રભુ આજ કીડીને ઘેર કુંજર, બોલો આ પામરને શી
આજ્ઞા છે ? ઇંદ્ર કહે હે નળરાજ હું ઇંદ્ર છું, આ જમ, અગ્નિ, અને
વરણુ છે. તુ અમારે ચારેને માટે દમયંતિ પાસે યાચના કર ! હૃત થઇને
જા ! ચારેનાં સરંખાંજ વખાણુ કરજો. પછી જેનું ભાગ્ય હશે તેને વરશે !
નળ કહે બહુ સાર મહારાજ; પણ મને દમયંતિના મહેલમાં પેચવા કેમ
દશે ? ઇંદ્ર કહે તુ જોગીના વેષમાં જા તને દમયંતિ વિના ખીજુ કોઈ
નહિ દેખે ? તે પ્રમાણે જોગીવેષ લઇ ચાલ્યો, ત્યારે અગ્નિયે પાછો બોલાવી
કાનમાં કહ્યું, જોજો મારા વખાણુ વધારે કરજો ! નળ કહે સાર. જતાં
જતાં વરણુદેવ દોડયા, નળ ઉભો રહે જરા મારા વખાણુ વધારે કરજો. નળ
કહે વાર એમ કરતો નળ મહેલમાં દાખલ થયો. અગ્નિદેવ કહે ઇંદ્ર, નળ
ગયો તો ખરો પણ એનો ભરસો કાચો. નળ દમયંતિને અરસપરસ પ્રિતી
છે તેથી એ વેવિશાળીઓ પરણી ના બેસે ! મોકલો એક ખીજો દૂત કે
જેને દમયંતિયે ન દેખે ને નળ પણ ન દેખે. દમયંતિના મહેલ પાસે
નળ આવ્યો. હજારો સેવક અનેક કામે દોડમદોડા કરી રહ્યા છે. કેટલાક
ઉઘાડી તેલવારો સાથે મહેલની આસપાસ શરે છે. પ્રથમના માળમાં અનેક
લુડીઓ જોઈ. કોઇ વાશીદાં કરે છે, કોઇ પાણી ભરે છે. ખીજે માળે કોઇ વસ્ત્ર
વાળે છે. કોઇ વસ્ત્ર પહેરે છે. કોઇ વસ્ત્ર ધુવે છે. ત્રિજે માળે સોના રૂપાનાં
દર્શન દેખાયાં. કાંઇક દાસીઓ ધરાણા પહેરે છે. કાંઇક હાથથી સરી જાય
તેવાં દખાવે છે. કાંઇક ન ચઢે તેવાં હોય તેને ઓજારથી પહોળાં કરે છે
ચોથે માળે એક દાસી તો સુગંધીદાર ધૂલનો હાર ગુંથે છે. વળી મણિ,
માણિક, મોતી, હીરાના દર્શન થયાં. પાંચ સાત દાસીઓ બેઠી બેઠી દમ-
યંતિને શણગારવાની વાતો કરે છે, બેનને આ કંકણ આગળ પહેરાવીશુ
કે પેલું કંકણ આગળ પહેરાવીશુ ! આ સધળી શોભા જોતો જોતો નળ
પાંચમે માળે ચઢ્યો. જ્યાં દમયંતિના કેશમાં સુગંધીદાર તેલ સિંચાય છે.
સામી ભિતમાં ઉત્તમ અરિસા જડયા છે, તેના સનમુખ મુખ કરી દમયંતિ
બેઠી છે, દમયંતિ પુઠે દાસી બેઠી બેઠી તેલ સિંચે છે અને કુંદનની કા-
શકીથી કેશને ઓળે છે. દાસીની પાછળ દાદર છે ત્યાંથી નળ ચઢ્યો. ચઢતાંજ
સામા ખાપમાં ચંદ્રમા જોયો. અરે આ ધરમાં અને દિવસે ચંદ્ર ઉદય
ક્યાંથી ! અહા હા હા હું બૂલુધું, આતો દમયંતિજ.

(નળ)

રાગ-આશાગાદી.

આતો અદભૂત નારી, દિસે છે આતો અદભૂત નારી;

એના રૂપ તણી બધીહારી.

દિસે છે.

રૂપ મનોહર સુંદર લલના, વદન ઉપર જડ વારી,

દિસે છે. ૧

નયન બાણુ તો બગ ધણું આપે, ધાવ કરી દે કારી.

દિસે છે. ૨

ભાગ્ય દેવનાં ભામની મળશે, રહાય થયા શું મોરારી.

દિસે છે. ૩

થાત હું સ્વામિ નારએ પામી, અમર આવ્યાથી ગયો હારો.

દિસે છે. ૪

હરી મુને અંધાપો હોતો, દુઃખ ન દેખત ભારી.

દિસે છે. ૫

ધન્ય આ શોભા ધન્ય દમયંતિ, ધન્ય જનુની તહારી.

દિસે છે. ૬

દમયંતિયે દર્પણુ સામુ જોયું, નળની છખી જોતાંજ ચમકીને ઉભી

થઈ, સામા એરડામાં સંતાઈ ગઈ, દાસી દોડતી વાંસે જઈ પુછવા લાગી:

કેમ બાઈ અગ્નિયાં જમકીને નાહાં ! દમયંતિ કહે દેખતી નથી ! દાસી કહે શું ?

(દમયંતિ)

ગિતિ.

સંભળ સૈયર મારી, કંપી ઉડી મહારી આ કાય;

દર્પણમાં દેખાયા, પ્રાણુજીવન એ નિશ્ચયે નળરાય.

(દાસી) બાઈ કાંઈ વિચારો, આવી શકે નહિ જંતુ કે પંખી;

નળરાય ક્યાંથી આવે, લાગી જંખના એહ રહ્યાં જંખી.

દમયંતિ તિસ્સકાર કરીને કહે છે, અરે મને તે કાંઈ ગાંડી ધારી કે

શું ? હું તે કાંઈ હેવાન છું કે શું ? જો બાહર જઈને ! દાસી બહાર જ-

ઈને આવી; બાઈ કાંઈ નથી. દમયંતિ કહે હું દેખું છું ને તું નથી દે-

ખતી ! મુખેથી અવાજ કર કે જે હો તે બોલો અને જે કામ હોય તે મને

કહો ! દાસીએ દમયંતિના કહેવા પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે, નળે ઉચ્ચાર કર્યો.

નારી સારી અતી હોંશિયારી, શાણી હોય કે સપૂત:

પણ દાસીથી વાત કર નહિ, હું છું દેવના દૂત;

બોલે ભિમકબાળ, નહિતો ચાલ્યો જડ આ કાળ. બોલો.

મનુષ દેખાતુ નથી પણ મનુષના જેવોજ અવાજ તો સંભળાય છે.

એવું જોઈ દાસી વિસ્મય પામી; સ્તબ્ધ બની ઉભીજ થઈ રહી. ત્યારે

નળને એરડામાં રહે રહે દમયંતિએ જવાબ આપ્યો.

(દમયંતિ) મરાડી સાખી.

દેવ હશે કે દુત દેવના, શકે હશે તળ જાત;

જોગી રૂપ ધરીને આવ્યા, દાસી કરશે વાત;

કર્યું કપટ ખરે, શાણી મારી નહિ ઉચરે.

કર્યું.

નળ કહે હું દેવ દુત છું, મારે દાસી સાથે વાત કરવાની નથી, મારે તમારીજ સાથે વાત કરવાની છે, ને તે વળી તમારા અતી લાભની છે, જો સાંભળવી હોય તો તે, ને ન સાંભળવી હોય તો હું આ ચાલ્યો. દમ-યંતિ કહે દાસી આડો પડેો રાખ્ય ! હું વાત કરી લેઉ. દમયંતિ પડે ઉભી રહી પુછે છે. કહો કોણુ છો ને શા સાર આવ્યા છો. નળ કહે અરે મારાથી પડેો ! દેવ દુતથી પડેો ! હું દેવદુત છું, પડેો દુર કરવો પડશે. દમયંતિ કહે હું નળ શિવાય બીજા પુરુષનું મુખ જોવા માગતી નથી. નળ કહે હું દેવનો દુત અનેક રૂપ ધારણુ કરી શકું છું. દિલ ચ્હાય ત્યાં જઈ શકું છું. માર મન અને ઈંદ્રિયો સાધ્ય રહે છે, માટે પડેો દુર કરવો પડશે. દમયંતિ પડેો દુર કર્યો ! દમયંતિનું મુખનું નિહાળીને જોતાં મોહ થયો. વાહ વાહ ! નારદે વખાણુ કર્યા હતાં તેવીજ છે. હે હંસ તને ધન્યવાદ ધટે છે ! અરે હું શું કામ કરવા આવ્યો છું ને શું કરું છું. હે મન ! એસ બાળુપર; છોડી દે દમયંતિના વિચાર, કર દેવનું દૂતપણુ; દમયંતિ કહે જો કહેવાનું હોય તે કહો ! હમણા મારે સ્વયંવરમાં જવાનો વખત થશે, ત્યાં નળ ખોટી થતા હશે. નળ કહે તમે હેઠાં એસો, ઉભાં શું રહ્યાં છો ! દમયંતિ કહે પરપુરુષની આગળ એસાય નહિ; નળ બાણે તો એમના મનને માહું લાગે. નળ કહે હજી પરણ્યા પહેલાં નળનુંજ પતિવ્રત પાળો છો, એ લક્ષણુ સારાં નહિ. એસો સાંભળો ! દમયંતિ બેઠી પણુ જરા આડી. વાત ચાલી તે બધુ દેવનો મોકલેલો દૂત સાંભળે છે.

(નળ) રાગ; તારી જરાનો ઝોલો લાગ્યો મારા બાવાજી.

માનો માનુની માર માનો આજ માનોજી;

રૂંડુ તમાર ધચ્છી આવ્યો આંહી છનોજી.

નળને વરવાને માટે, તનમાં શો તાનોજી.

અમત મુકી વિષ તે, કહો ચતુરા કોણુ ચ્હાય;

સ્વજન સહેજે સાંપડે, શત્રુને કોણુ સ્હાય.

મહાર. ૧

ચંદન મુકી બાવળે, કોણુ મારશે બાથ;

પંડિતને કેમ શોભશે, મુરખનો રંગાથ.

મહાર. ૨

કેડી સાટે રત્ન જે, એજે ખોશે આપ;

ધેતુ છતાં અજા દુવે, તેના પુરણુ પાપ.

મહાર. ૩

હાથીને અળગો કરી, પાડે કરે પલાણુ;

સાચ તજી જૂઠું વહે, તે કેમ પામે લ્હાણુ.

મહાર. ૪

નળરાય બાણે આગીઓ, દેવ એ મુર્ખ સમાન.

(નળ)

રાગ-આશાગાદી.

આતો અદભૂત નારી, દિસે છે આતો અદભૂત નારી;

એના રૂપ તણી બધીહારી.

દિસે છે.

રૂપ મનોહર સુંદર લલના, વદન ઉપર જાડ વારી,

દિસે છે. ૧

નયન બાણુ તો બળ ધણું આપે, ધાવ કરી દે કારી.

દિસે છે. ૨

બાગ્ય દેવનાં ભામની મળશે, સ્થાય થયા શું મોરારી.

દિસે છે. ૩

થાત હું સ્વામિ નારએ પામી, અમર આવ્યાથી ગયો હારી.

દિસે છે. ૪

હસી મુને અંધાપો હોતતો, દુઃખ ન દેખત ભારી.

દિસે છે. ૫

ધન્ય આ શોભા ધન્ય દમયંતિ, ધન્ય જતુની તહારી.

દિસે છે. ૬

દમયંતિયે દર્પણુ સામુ જોયું, નળની છબી જોતાંજ ચમકીને ઉભી

થઈ, સામા એરડામાં સંતાઈ ગઈ, દાસી દોડતી વાંસે જઈ પુછવા લાગી:

કેમ બાઈ અચિત્યાં ઝમકીને નાડાં ! દમયંતિ કહે દેખતી નથી ! દાસી કહે શું ?

(દમયંતિ)

ગિતિ.

સાંભળ સૈયર મારી, કંપી ઉડી મહારી આ કાય;

દર્પણમાં દેખાયા, પ્રાણુજીવન એ નિશ્ચે નળરાય.

(દાસી) બાઈ કાંઈ વિચારો, આવી શકે નહિ જંતુ કે પંખી;

નળરાય ક્યાંથી આવે, લાગી ઝંપના એહ રહ્યાં ઝંખી.

દમયંતિ તિસ્સ્કાર કરીને કહે છે, અરે મને તે કાંઈ ગાંડી ધારી કે

શું ! હું તે કાંઈ હેવાન છું કે શું ? જો બાહેર જઈને ! દાસી બહાર જ-

ઈને આવી; બાઈ કાંઈ નથી. દમયંતિ કહે હું દેખું છું ને તું નથી દે-

ખતી ! મુખેથી અવાજ કર કે જો હો તે બોલો અને જો કામ હોય તે મને

કહો ! દાસીએ દમયંતિના કહેવા પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે, નળે ઉચ્ચાર કર્યો.

નારી સારી અતી હોંશિયારી, શાણી હોય કે સપૂત:

પણ દાસીથી વાત કર નહિ, હું છું દેવનો દૂત;

બોલે ભિમકબાળ, નહિતો ચાલ્યો જાઉં આ કાળ. બોલે.

મનુષ દેખાતુ નથી પણ મનુષના જેવોજ અવાજ તો સંભળાય છે.

એવું જોઈ દાસી વિસ્મય પામી; સ્તબ્ધ બની ઉભીજ થઈ રહી. ત્યારે

નળને એરડામાં રહે રહે દમયંતિએ જવાબ આપ્યો.

(દમયંતિ)

મરાઠી સાખી.

દેવ હશે કે દુત દેવના, શકે હશે નળ જાત;

જોગી રૂપ ધરીને આવ્યા, દાસી કરશે વાત;

કર્યું કપટ ખરે, વાણી મારી નહિ ઉચરે.

કર્યું.

નળ કહે હું દેવ દુત છું, મારે દાસી સાથે વાત કરવાની નથી, મારે તમારીજ સાથે વાત કરવાની છે, ને તે વળી તમારા અતી લાલની છે, જે સાંભળવી હોય તો તે, ને ન સાંભળવી હોય તો હું આ ચાલ્યો. દમ-યંતિ કહે દાસી આડો પડેો રાખ્ય ! હું વાત કરી લેઉ. દમયંતિ પડે ઉભી રહી પુછે છે. કહેો કોણુ છો ને શા સારુ આવ્યા છો. નળ કહે અરે મારાથી પડેો ! દેવ દુતથી પડેો ! હું દેવદુત છું, પડેો દુર કરવો પડશે. દમયંતિ કહે હું નળ શિવાય ખીજા પુરુષનું મુખ જોવા માગતી નથી. નળ કહે હું દેવનો દુત અનેક રૂપ ધારણુ કરી શકું છું. દિલ ચ્હાય ત્યાં જઈ શકું છું. મારૂં મન અને ઈંદ્રિયો સાધ્ય રહે છે, માટે પડેો દુર કરવો પડશે. દમયંતિયે પડેો દુર કર્યો ! દમયંતિનું મુખનું નિહાળીને જોતાં મોહ થયો. વાહ વાહ ! નારદે વખાણુ કર્યો હતો તેવીજ છે. હે હંસ તને ધન્યવાદ ધટે છે ! અરે હું શું કામ કરવા આવ્યો છું ને શું કરું છું. હે મન ! એસ બાબતુપર; છોડી દે દમયંતિના વિચાર, કર દેવનું દૂતપણું. દમયંતિ કહે જે કહેવાનું હોય તે કહેો ! હમણા મારે સ્વયંવરમાં જવાનો વખત થશે, ત્યાં નળ ખોટી થતા હશે. નળ કહે તમે હેડાં એસો, ઉભાં શું રહ્યાં છો ! દમયંતિ કહે પરપુરુષની આગળ એસાય નહિ; નળ જાણે તો એમના મનને માહું લાગે. નળ કહે હજી પરણ્યા પહેલાં નળનુંજ પતિવ્રત પાળો છો, એ લક્ષણુ સારાં નહિ. એસો સાંભજો ! દમયંતિ એડી પણ જરા આડી. વાત ચાલી તે બધું દેવનો મોકલેલો દૂત સાંભજે છે.

(નળ) રાગ; તારી જરાનો ઝોડો લાગ્યો મારા બાવાજી.

માનો માનુની મારૂં માનો આજ માનોજી;

રૂકું તમારૂં ઇચ્છી આવ્યો આંહી છાનોજી.

નળને વરવાને માટે, તનમાં શો તાનોજી.

અમૃત મુકી વિષ તે, કહેો ચતુરા કોણુ ચ્હાય;

સ્વજન સહેજે સાંપડે, શત્રુને કોણુ સ્હાય.

મ્હાર. ૧

ચંદન મુકી બાવળે, કોણુ ગારશે બાથ;

પંડિતને કેમ શોભશે, મુરખનો રંગાથ.

મ્હાર. ૨

કેડી સાટે રત્ન જે, એજે ખોશે આપ;

ધેતુ છતાં અળ દુવે, તેના પુરણુ પાપ.

મ્હાર. ૩

હાથીને અળગો કરી, પાડે કરે પલાણુ;

સાચ તજી બૂઠું વદે, તે કેમ પામે લ્હાણુ.

મ્હાર. ૪

નળરાય જાણે આગીઓ, દેવ એ મુર્ખ સમાન.

આગીઓ તણુખા નાંખતો, દીનકર દીનતું દે દાન મહાર. ૫
 થોડે કાળે કાયતો, મનુષ તણી કરમાય;
 કરે દેવની આશ તો, અજર અમર થઈ જાય. મહાર. ૬
 મળ મુત્રાદિકનો ભર્યો, જાણો અવશ્ય મેવ;
 તનમનથી તેને તજો, વરવા આવ્યા છે તને દેવ. મહાર. ૭

(દમયયંતિ) મરાઠી સાખી.

હંસે કહ્યું તે હૈએ લખ્યું છે, કદી મિથ્યા નહિ થાય;
 નૈષધનાથની નાર થઈ ચુકી, દેવતા પાછા જાય;
 જાય પાછા ખરે, કારજ એમનું નહિ સરે. જાય.

(નળ)ખગાતકારે દેવ પરણશે, તેમાં નહિ ફેર લગાર;
 કલ્પતરૂથી તાણી લેશે, નહિ લગાડે વાર;
 માટે હાજી ભણો, હુંતો હત છુ દેવ તણો. મારે.

રાગ-ગુજરી.

(દમ) કાષ્ટ ચેતાવી ઘતને હોમી, કર હુતાશન સંગરે;
 (નળ) તુજને વરવા ટાંપી રહ્યો છે. અગ્નિ આડે અંગરે. ૧
 (દમ) નિર્માળ જળમાં ન્હાવા પેસુ, વળતો આણું અંતરે;
 (નળ) વરણદેવ વિકાશી રહ્યા છે, તુજને વરવા ખંતરે. ૨
 (દમ) જપ તપ તિરથ વ્રત કરીને, કર સ્વર્ગમાં વાસરે;
 (નળ) પછી પ્રેમદા પરણી એસશે, ઈંદ્ર કરે છે આશરે. ૩
 (દમ) નાંખુ ફાંસો કર ન સાંશો, કાદુ પરાણે દમરે;
 (નળ) જમપુરીમાં જશે જોડથી, ઝંખી રહ્યા છે જમરે. ૪
 (દમ) રૂપ જોઈને માર મન લલચાયુ, ચક્રે છો નળ રાંજનરે;
 (કવિ) ખસી ધસી જ્યાં આવી અખળા, થયો છે અંતર ધ્યાનરે. ૫
 નળની પહેલાં હત આવી દેવને હર્ષની વધામણી કહે છે.

મરાઠી સાખી.

વિક્ષે મુખ વિકાશી રહ્યા છો, પણ પત્તો નહિ લાગે;
 મોહ રેંણુ જે હસે રેડ્યું, બ્રહ્માથી નવ ભાગે;
 આશે ભંગ ઉમગ, નારી ઇચ્છે નળનો સંગ. થાશે.

અરે હુંતો એમજ સમજુ છું કે નળ જેવા સત્યવાદી નર હોય નહિ!
 તો અષ્ટિમાં મેઘ વૃષ્ટિ થાય નહિ, નળે પોતે પોતાની એટલી નિંદા કરી કે
 બસ એટલામાં નળ આવ્યો દેવ કહે કેમ પુણ્યસ્ત્રોક રાજા ? નળ કહે
 થુ કહું.....દેવ કહે જે કહેવાનું હોય તે, નળ કહે કહેવાનું.....
 હત કહે હું કહું તે સાંભળો.

(હુત)

ગિતિ.

નક્કિ છો નિર્ભાંગી, નજો બોલમાં બાકી નવ રાખી;
સત્ય જળવ્યું સાચે, હા હા જેનો સુર્યદેવ સાખી.

આવાં વચન સંભળી દેવતા નિરાશ થયા. થોડીવારે અગ્નિદેવ કહે
જો સર્વની ધ્યાનમાં આવે તો મને વળી એક વિચાર સુજ્યો છે; આપણે
ચારે નળનાંજ ૩૫ લાઇને નળની હારમાં સ્વયંવરમાં બેસીએ તો કેમ ?
પાંચમાંથી જેને વરમાળા પહેરાવે તેને ખરી ! ઇંદ્ર કહે હા એ વાત ખરી !
કેમ નળ રાજ; અમે ચારે જણ તારૂંજ ૩૫ લાઇને તારી હારમાં સ્વયં-
વરમાં બેસીએ તો કેમ ? નળ કહે ધણુંજ સાર; અરે એતો વિવાહથી
રળિયામણું, મારો જેવા પામરને દેવની પંડિત ! અહાહાહા ધન્ય ભાગ્ય ! હવે
એક તરફ આવા વિચાર ચાલે છે, બીજી તરફથી ભિમકના સેવકો પડો
વળડી સર્વ રાજાઓને સુચના આપે છે કે કાલે સવારે પહેલા પહોરમાં
સર્વ રાજાઓએ તૈયાર થઇ મંડપને શેભાવવો. સાધવી દમયંતિ, સવાપ-
હોરે મંડપમાં આવી વરમાળા આરોપશે. ભિમકરાજ દમયંતિ પાસે જઇ
કહે છે બેટા કાલે સવારમાં પરવરી મંડપમાં આવજો અનેક રાજાઓને
નિહાળી પસંદ કરી વરમળ પહેરાવજો ! જેનામાં તારૂં ચિત્ત પ્રેવાયું છે
એ નૈષધનાથ પણ આવેલા છે. ઘણા રાજાઓ અનેક અનેક તરંગોમાં
બેંચાય છે. કેટલાક તો પરોઢમાં વહેલા ઉડી વાલંદને પકડી વતાં કરાવે
છે; વારે વારે છોલાય છોલાય કરે છે, એમ સમજીને કે જેમ છોલશે એ-
મ સફેતી આવશે, સફેતીને બદલે તો રાતાં કાળાં જેવા મોઢાં થઇ ગયાં!
કેટલાક તો હાથમાં ચીમટા લઇ માથાના ઘોળા થયેલા વાળ તાણુ તાણુ
કરે છે. તાણી તાણીને સફેત માત્ર કાઢી નાંખ્યા ને કાળાજ રહેવા દીધા.
કેટલાકને તો તાણી તાણીને માથે સોજ આવ્યા પણ તૃપ્નાના તોરમાં ને
દમયંતિના મોહમાં દુઃખને બદલે સુખ માને છે. કેટલાક તો કાળા રંગ
ઉના કરી વારંવાર રાત્રિયે બાંધે છે. જાણે માથુ મૂછો, ને દાઢી કા-
ળા થાય ને હું જીવાન દેખાઉ; પરમાત્માના ધરની ગઇ જીવાની પાછી
કોણ મેળવનાર છે, ઇશ્વરના ધરનો ગયો રંગ એવો ને એવો કોણ કરનાર
છે. આબેહુબ કાળા તો ન થયા પણ કાખરચીતરા વાઘ બીલાડા
જેવા દેખાયા; મુવાળાના મુળમાં ચોખાપુર સફેતી, તેના ઉપર જન્મ બુખરા
તેના ઉપર વળી વધારે બુખરા.

કેટલાકના મુખ ઉપરતો વાલંદના છોરના ધા પડી ગયા છે. કેટલાક

ખોખારા કરતા જાય છે ને મૂકો મરડતા જાય છે, કેટલાકના મોમાં દાંત નથી ને ડાયાં બેઠેલાં દેખાય છે તેથી મોટાં સોપારીના બે ભાગ કરી એક એક ફડચાડીયું એક એક ગાલમાં જુવાની જણાવા ધાલ્યું છે; કેટલાક જો-પિની પાસે જન્મોત્તરિયો જોવરાવે છે ને કેટલાક હાથ જોવરાવે છે. કહો મહારાજ મને દમયંતી વરશે કે નહિ? જોશી કહે દમયંતિ વરે કે ન વરે એતો અમારા ટીપણામાં લખ્યું નથી, પણ આ વરસમાં તમારે કન્યાનો જોગ છે. સ્વયંવર સમય થયો કે તરત રાજાઓ દોડમદોડા કરી રહ્યા છે, રથમાં બેસી સેવકને જલદી ચલાવવાનું સુચવે છે- દોડતા રથે મુગટ પડી જાય છે. શીર ઉઘાડા થઇ જાય છે. મંડપમાં પેસી નામ વાંચી વાંચી આસનો ઉપર બેસતા જાય છે. હજારો માણસની ભિડમભીડ થઇ રહી છે. સૌને દમયંતિ જોવાની ને વરવાની આશા સરખી છે.

(કવિ) રાગ—જણાછોરે સધળું અંતરજામી.

મંડપનીરે શોભા કહું વિસ્તારી, સૌ સાંભળજો નરનારી;
કરી રચનારે અતીષે આનંદકારી, નાંખુ અમરાપુરી આવારી.
ફરતી નાંખી કનકની જાળીરે, પુષ્પે ઝુંથી રહ્યા છે માળીરે;
રૂપાળીરે રાખી સવા લક્ષ બારી. સૌ

લિંપી પૃથ્વીરે કરી કુંદનની ગાર, જેનો સાત યોજન વિસ્તાર,
દરવાજેરે કેળ રથંબની હાર, ઉભા અલખેલા અસ્વાર;

કરે સનમાન સૌ રાજાનુંરે, દરવાજે નોખનખાનુંરે;

વાળુ ધાવ ધસરકો ને વાનુરે, ઉઝ્યોભાનુંરે દિશાદશે શણુગારી સૌ. ૧

ખાંધ્યા તોરણુરે, આસોપાલવનાં પત્ર, હજો ચમ્મર શિરપર છત્ર;

ચારે પાસેરે ધ્વજ ફરકે મિન મિન, જેમાં રાજ્ય તણાં છે ચિન.

કરી આસન કેરી હારરે, જેની શોભા તણો નહિ પારરે,

છોટે છોટે પોકારે છડીદારરે, સરદારરે, શોભે આપ વિચારી. સૌ. ૨

ચિતરીઆંરે દાનવ દેવ મોરારી, માંહી કામ છે મિનાકારી;

સૌને જોતાંરે આંખ જરા જરા ફરતી, નથી દમયંતિ નિસરતી.

ગાય ગાંધર્વ ગાન રસાળારે, કરે કવિત ભાટ કસાળારે,

ભાંડ ભવૈઆ કરતા ટાળારે, રૂપાળારે રાય જુવે આંખ ઠારી. સૌ. ૩

નાના વિધર્થારે નટવા પાડે નાચ, ફરે દાસી લેવાને લાંચ;

ગંભિર સ્વરરે ગણિકા કરતી ગાન, નવ ચુકે તાલ કે માન,

આવી બેઠાં છે મુનિયોના ટોળારે, તુંબીપાત્ર વિભુતિના ગોળારે;

વદે વેદ રહ્યાં મુખ પહોળારે, આવ્યા બોળારે બ્રાહ્મણ લેવા તારી. સૌ. ૪

વળી એપેરે જટા ધારી કાંઈ જોગી, સૌ દમયંતિના ભોગી.

સર્વ રાજાઓની દ્રષ્ટિ મંડપના દ્વાર સામી છે, સર્વે દમયંતિના દર્શનની ઇચ્છા કરે છે, દમયંતિની દાસીઓ, અનેક રાજાઓને લલચાવી, દમયંતિ વરવાની આશા આપી, ઉત્તમ જાણસોથી ખોળા ભરે છે. એવામાં ચારે દેવ સાથે નળ રાજા આવ્યો. સકળ સમાના જન તો એકજ નળ દેખે છે. નળ ને જોઈ સધળા રાજાઓનાં ગાત્ર નરમ થઈ ગયાં, અરેરે આ ક્યાંથી આવ્યો, આ ન આવ્યો હોત તો મને જરૂર વરત.

[કવિ] રાગ—ઘડપણુ કોણે મોકલ્યું.

આવ્યો આવ્યો છે નૈષધનાથ, નળરાય ચાલી આવીઓ.

કરી સુર તણો સંગાથ.

નળરાય.

ચારે દેવ ચતુરાને માટે, નળની સંગ પળાય;

૩૫ લીધાં છે નળ તણારે, એતો કોઈથી કેમ કળાય.

નળરાય. ૧

પ્રતિહાર પોકારી ઉઠીઓ, કર્યું સર્વ રાયને જાણ;

જાણુ થએ સૌ જોઈ રહ્યારે, આતો ઉઝ્યો છે મંડપ બાણુ.

નળરાય. ૨

જાંખા થયા જનૈઆ સધળા, તારાનું જેવું તેજ;

મનમાં વિચારે મહિપતીરે, વરશે દમયંતિને એજ.

નળરાય. ૩

કાયા કનકના વૃક્ષ જેવી, મુખડુ નક્ષત્ર નાથ;

નૈષધ નાથને દેખીનેરે, હેઠા પડીઆ છે સૌના હાથ.

નળરાય. ૪

માંદો પડ્યો હોત મહિપતી કે, સુંવાળુ સુતક સાર;

મંડપમાં શે આવતોરે, મુને પરણુત નૌતમ નાર.

નળરાય. ૫

કોઈ કહે અમે આવ્યા અમથા, કોઈ કહે સ્વયંવર જોવા;

કોઈ કહે કન્યા છે ઘણીરે, શું વરવી છે એને રોવા.

નળરાય. ૬

કોઈ કહે છે સાપણુ સવળી, કોઈ કહે ગ્રહનો દોષ;

કોઈ કહે ભિમરાયનેરે, મારા ધરડાના ઉપર રોષ.

નળરાય. ૭

(કવિ) રાગ—જણોછોરે સધળું અંતરજામી.

આવી કન્યારે કારી ધાવ કરનાર, જમણા કરમાં પુષ્પનો દાર,

જુલ્યા જુલ્યા ભૂપ સૌ જાનરે, લાગ્યું તનમાં તારણીનું તાનરે;

નિરખી નાર બન્યા નાદાનરે, કરે સાનરે ખાંતેથી ખોંખારી. સૌ. ૧

મુખ મરડીરે ઉવેખી આગળ જતી, નાંખી નિસાસા કુટે છાતી.

અટવાયારે જોઈ અજાણને આંખે, ઇષ્ટ દેવની આધા રાખે.

(કવિ) રાગ—ઘડપણુ કેણે મોકલ્યું.

કોઈ કહે હમણું અહિં આવી હતી, નજર તમારી આછી

હાર મુને પહેરાવતી હતીરે, મેંતો ડોક કરી લીધી પાછી. નળરાય. ૮
 સો પેઢીએ સગપણ નિસરે, ગણવી જોઈએ બેન;
 નારી સારી નહિ નિવડેરે, જીવો જીવોને એનાં એન. નળરાય. ૯
 અતિથે રૂપ સાર નહિરે, અતિ રૂપ તે દુઃખ;
 રાજકાજ સુજે નહિરે, બેસી રહેવું પડે જોઈ મુખ. નળરાય. ૧૦
 હવે બોલુ તો બહાર પડે ભાઈ, મહાર કહેવું કોણ માને,
 ખરી ખાતરી મુને હતીરે, હુંતો આવ્યો છું નળની જાને. નળરાય. ૧૧
 દમયંતિની બે પાસે માધવી, કેશવી સહિયરો ચાલે છે; આગળ
 રાજગૌર ચાલી સર્વ રાજાઓનાં અનુક્રમે રાજ્ય વૈભવનાં વખાણુ કરે છે.
 જ્યાંસુધી ગૌર વર્ણન કરે છે ત્યાંસુધી રાજા આશા રાખી નિચી ડોક ધરી
 રાખે છે; જ્યારે દમયંતિ ઉવેખી આગળ જાય છે, ત્યારે ઉઠો નિસાસો
 નાંખી છાતી કુટે છે; અનેક રાજાઓનાં ગુણ લક્ષણ વૈભવનાં વખાણુ
 સાંભળતી દમયંતિ નળરાજ પાસે આવી. પાછળ પાછળ ભિમકરાય, દંતુ,
 દમન, દુર્દમન; તથા સુખાહુ ચાલે છે.

નળ સન્મુખ ડગ ભરતી, ધરતી આશા સુખનો એ સંચ;
 સનમુખ આવી ઉભી, દમયંતિયે દીદા નળ પંચ.

પાંચ નળ જોઈ દમયંતિ વિચારમાં પડી. દમયંતિ પાંચ દેખે છે
 બીજી કોઈ દેખતુ નથી, રાજ્યગૌર જે ખરા નળને દેખે છે તેણે નળ
 સામી આંગળી કરી. દમયંતિ વરમાળ આરોપવા જાય છે કે તરત એક
 પાસેથી ઈંદ્ર અને બીજી બાજુથી અગ્નિયે ડોક ધર્યું. અગ્નિયે ડોક ધર્યુંને
 ઈંદ્રને ઝેરઝેર થયું.

(કવિ) રાગ-પંડીતકે બચન.

અટવાઈને બોલ્યો, સુર સરવનો રાય;
 આ અગ્નિતાણું મુખ, વંનર જેવું થાય. ૧
 અગ્નિયે જાણ્યું, કામ કર્યું આ રાક;
 થાજે રિંછ મૂખને, વળતુ થાજે વક. ૨
 વરણે વિચાર્યું કન્યા શોભાવે સદન;
 જમરાયતું થાજે, માંઝાર જેવું વદન. ૩
 જાણ્યું જમરાએ. હું કેમ ભુલુ ભાન;
 આ કૃતિ એહતી, થાજે વરણ મુખ સ્વાન. ૪
 આ રીંછ સ્વાન, વળી વાંદરને મંઝાર;
 દીપાવે મંડપ, શોભા અપરંપાર. ૫

ચારે દેવ અરસપરસ શ્રાપ આપી કદુષપણને પામ્યા, તેજ વખતે નારદમુનિ સ્વર્ગે જઈ ઇંદ્રાણીને કહે છે, તમારા પતિ ક્યાં ગયા છે. ઇંદ્રાણી કહે કોણ જાણે કાલના કાંઈ ગયા છે ખરા. નારદ કહે ચાલો ખતાવું ! દેખો તો ઓળખો ખરાં ! ઇંદ્રાણી કહે કેમ ન ઓળખું. એજ પ્રમાણે ચારે દેવની સ્ત્રિયોને વિમાનમાં બેસારી અંત્રિક્ષમાં લાવ્યા. કહો આમાંથી તમારા પતિ ઓળખો ! નહિતો હું ઓળખાવું. ઇંદ્રાણીને કહે છે પેલું વાંકું રિંછ જેવું મોટું છે એ તમારા પતિ ઇંદ્ર, વાંનરના મુખવાળા અગ્નિદેવ ખિલાડાના મુખવાળા જમરાજ, ને કુતરાના મુખવાળા વરુણદેવ ! દેવાં-આઓ કહે જાઓ જાઓ નારદમુનિ આમ હાંશી શુ કરો છો ! તમારો સ્વભાવ સદાય હાંશી ટિંખળનો રહ્યો ! નારદ કહે ઉભા રહો થોડી વાર; હમણાં ખુદ્દલ થશે. “ હાથનાં કંકણને કાંઈ અરીસો જોઈએ છીએ. ”

દમયંતિ એ ત્રણ વખત ફરીફરીને પાછી ત્યાંને ત્યાં આવી, ત્યારે ભિમક કહે ફિકરા આમ વારંવાર સ્વયંવરમાં ફરવાથી બુદ્ધિનું પ્રમાણ બંધાય, માટે સમય હવે થયો છે, વરમાળ આરોપવાની ત્વરા કર ? દમયંતિ કહે મારે નૈષધપતિ નરરાજને વરમાળ પહેરાવાની છે, પણ મને સુજ નથી પડતી. ભિમક કહે કારણ ! હું એક નહિ પણ પાંચ દેખું છું. ભિમક કહે હેં પાંચ નળ ! અમેતો એકજ દેખીએ છીએ. એ પાંચેના બાપનાં નામ પુછી જો. દમયંતિએ પુછ્યું; તમારા બાપનું નામ શું ? પાંચે બોલ્યા વિરસેન. રાજ્યગોર કહે બેન દમયંતિ તારા સ્વરૂપને જાણી સ્વર્ગના દેવતા નળનાં રૂપ લઇને બેઠા હશે; માટે ગભરાતીના; હમણા ઓળખવાની રીત ખતાવું છું. એટલામાં હંસે કહેલાં દેવને ઓળખવાનાં ચિંન યાદ આવ્યાં, તેજ પ્રમાણે ચારે દેવને પરખી સ્તુતી કરવા માંડી. દેવતાઓએ ઉંચુ જોયું, ત્યાં વિમાનમાં પોતાની સ્ત્રિયો જોઈ, લજવાઈ ગયા. શ્રાપ મિથ્યા કરી નાંખ્યા; ને નળ થયા. દમયંતિ સ્તુતિ કરે છે.

પ્રભુ અમે મનુષ્ય તમે દેવા, અમે કરીએ તમારી સેવારે. પ્રભુ. ૧

સેવા કરીએ ને ધ્યાનજ ધરીએ, અધિક અચળ સુખ લેવારે. પ્રભુ. ૨

આપ પ્રસાદી અધ દુઃખ કાપે, આપે મિઠા મેવારે. પ્રભુ. ૩

જરણ મરણના જંતુ અમે તો, કરો ફરણ તો મટેવારે. પ્રભુ. ૪

ડહાપણ ડાહ્યા સદગુણ છાયા, મુજમાં કોડ કટેવારે. પ્રભુ. ૫

આપ અમરની પુત્રી હુંતો, તમે ભિમકના જેવારે. પ્રભુ. ૬

તેજ વખતે ચારે દેવ પોતપોતાના સ્વરૂપમાં થયા, અને દમયંતિને કહે હે પ્રદ નિશ્ચયવાળા મહાસતિ આ નળને વર ને સુખી આ! દમ-

યંતીએ નળને વરમાળા પહેરાવી. ઇંદ્ર કહે હવે આપણે જઈશું ? અગ્નિ કહે હું ધાર છું કે નળ દમયંતિનાં લગ્ન થાય તે જોઈને અને ત્યાર પછી નળને તથા દમયંતિને કાંઈક આપીને જઈએ તો સાર. ઇંદ્ર કહે હા એ વાત પણ ખરી.

(નળ દમયંતિનાં લગ્ન થયાં.)

(કવિ) રાગ-હું હે રાણાજી હું હે રાણાજી.

સભાની મધ્યે સુરપતિ બોલ્યો, સાંભળ નળ ભૂપાળ;	રાણાજી.	
લખ્યો વરસે સુકાય નહિ એવી, આપુ કમળની માળ.	રાણાજી.	૧
અશ્વમંત્ર એક તુજને આપુ; શત યોજન ચાલે વાળ;	રાણાજી.	
જોડી અખંડ તે અવિચળ રહેજો, મન થયું માર કાળ.	રાણાજી.	૨
હુતાશન કહે હું ધણું રીઝ્યો, આરોપશે વરમાળ;	રાણાજી.	
અગ્નિના બડકાને દવમાં પડતાં, દઝાશે નહિ કોઈ કાળ.	રાણાજી.	૩
કુંક મારતાં કુંકારી ઉઠું, પ્રગટું જવાળા મંગ;	રાણાજી.	
આશિશ મારી એટલી કે, જોડી ન થાએ ભંગ.	રાણાજી.	૪
જોર કરી જમરાજ બોલ્યા, સાંભળ નૈપધનાથ;	રાણાજી.	
તારી આંખુ ફરે ત્યાં સુધી, રોગ ન ધાલે હાથ.	રાણાજી.	૫
કથા સાંભળે કાને ત્હારી, મ્હાર તેડું નવ થાય;	રાણાજી.	
જોડી ખાડા કદી ન થાએ, જોડી વૈકુંઠરાય.	રાણાજી.	૬
વરણુ કહે વહાલ થાય અતીશે, હું આપુ એ વર;	રાણાજી.	
સુકું વન નવ પક્ષવ થાએ, અડે તમારો કર.	રાણાજી.	૭
સમરણુ કરતાં સેજમાં આવું, આવું આપો આપ;	રાણાજી.	
અખંડ જોડી રહે આનંદે, પરમેશ્વર પરતાપ.	રાણાજી.	૮
ચાર મળી ચતુરાને આપીએ ઉમંગથી એક વર;	રાણાજી.	
ડાહો દમયંતીનો થાજો, અમૃતઆવિષા કર	રાણાજી.	૯
મુવુ મડદુ થાય સજીવન, એ આપ્યાં વરદાન;	રાણાજી.	
રાય તમારી રજા માગીએ, આવીને ઉભાં વિમાન.	રાણાજી.	૧૦

દેવતાઓ વિદાય થયા, અહિં દમયંતિને વળાવવાની ધામધુમ થઈ રહી છે; બિમ્બક ઘટતુ સૈન્ય તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપે છે; નમદ નાણા તથા જોષ્ઠતુ જવાહિર તૈયાર કરાવી દમયંતિને નળ સાથે રથમાં બેસારી ગોર પાસે રથચક્ર સિંચાવી વિદાયગીરી આપે છે. દમયંતિને વિદાય કરતાં સર્વા સંબંધીમાં આનંદની સાથે અતી ઉત્સેહ થઈ રહ્યો છે, તે વખતે નારદમુનિ કળીયુગની પાસે ગયા. કેમ તમે બિમ્બકને ત્યાં દમયંતિના સ્વપ્નવરમાં અથા નથી કે શું ! કળિ કહે ના મેં ઇંદ્રની સભામાં તમારે

મુખે દમયંતિના રવયંવરની સધળી વાત સાંભળી, પણ.....નારદ કહે
પણ શુ ! ત્યાંતો ઇંદ્ર, અગ્નિ, વરુણ ને યમ ચારે આવ્યા છે. તેમાંના
કોઈને વરમાળા પહેરાવતી નથી; મેં તો એમ સાંભળ્યું છે કે એને તમને
વરવાની ઇચ્છા છે. કળી કહે હેં ! ત્યારે હું જાઉં ? નારદ કહે હા જાઓ
ઝડ ! નહિતો છેવટ “ કોણી કોણના ” કરશે.

(કવિ) રાગ—રાજસલાના જન લોકો.

આવ્યો કળિયુગ કમે સામીરે, દમયંતિને વરવાને.

પહેર્યો આળા આમત્તો જામોરે.

દમયંતિને. ૧

રૂપિ નારદે કરીયું જાણુરે;

દમયંતિને.

એણે પાડે કર્યું પલાણુરે,

દમયંતિને. ૨

આવ્યો કાતુ કરમાં ધારીરે;

દમયંતિને.

દેહ લોહ થકી શણુગારીરે.

દમયંતિને. ૩

શિર સધડીમાં અંગારરે;

દમયંતિને.

પહેર્યો મનુષ્ય મુસ્તકનો હારરે.

દમયંતિને. ૪

વરવાને વહાલ અતિથેરે;

દમયંતિને.

નળ દેખી બળાઓ રીસેરે.

દમયંતિને. ૫

દમયંતિ નળને સન્નેડે આવતાં જોઇ, કળિયુગ અતી કોધાયમાન
થયો; દાંત પિસી હાથ ધસી મર્જના કરી બોલ્યો.

(કવિ) ગિતી.

નળ કળ બળથી પરણ્યો; કળિયુગ જાશે અમથો શુ ઘેર;

રાયને ખુબ રીઆતું. કળિયુગ સાચો કાળો કર કર.

૧

ભિમકે ભય નવ માન્યો, કન્યા આપી મૂજ આવ્યા પાંખી;

સૌને લેઉ સપાટે, કળિયુગ કુડો કેમ રહે સાંખી.

૨

નળની વાંસે વાંસે કળિયુગ આવ્યો તો ખરો પણ નળના સત્યે
કળિથી નૈવધપુરમાં પેસાયું નહિ, ઘણા વરસ સુધી કળિયુગે નગની આ-
સપાસ પરકંમાઓ કરી પણ અંદર પેગવાનું અને નળના અંગને સ્પર્શ
કરવાનું એકે છિદ્ર જડ્યું નહિ, આખર નિરાશાના પરીણામપર આવે છે,
એવામાં એક રાત્રિયે નળે હાથ પગ ધોયા; તેમાં એક તલપુર જગા પ-
ગની પાનીમાં ડોરી રહી ગઇ; જેનું નળને જ્ઞાન નથી, ને રાત્રિયે નિદ્રા
લીધી; તે વખતે આચાર વિચારમાં બૂદ્ધ્ય નામનું છિદ્ર સમજી તલપુર જ-
ગામાંથી કળિયે પ્રવેશ કર્યો; ને નળના અંગમાં રાજ્ય કરી બેઠો. નળના
અંગને બ્રહ્મ કરી ત્યાંથી નિકળી દ્વાપર વીરની પાસે ગયો. વીરા દ્વાપર !
મને એક મદદ કરવાની છે. દ્વાપર કહે કહો શું કામ છે અરસપરસ એક

એકનું કામ કરવું એમાં કંઈ પાડ કરવાનો છે ! કળિ કહે આ નળને અને એના ભાઈ પુષ્કરને બન્નેને દૂત રમીડી વહેર કરાવી; પુષ્કરને રાજ્યાસન અપાવી નળને વન કહાડવો છે. દ્વાપર કહે બહુ સાર. હું બનુ હીરા માણેક રત્નની ભરી પોઠી ને તુ બને પાસા; એ પાસાથી પોઠીનો દાવ માંડી પુષ્કર નળની સાથે રમે ! કળી કહે હજી આપણે પુષ્કર પાસે જવાનું છે; હું એને ભેડતાંજ અંગમાં પ્રવેશ કરીશ, પછી વંત. ચાલો !

કળિયુગ તથા દ્વાપર બન્ને બ્રાહ્મણ વેષ ધરી પુષ્કરની પાસે આવ્યા. દુરથી ઘાંટા કાઢવા માંડ્યા. હે વીરા પુષ્કર, હે ભાઈ તું ક્યાં ગયો ? પુષ્કરે કાન માંડી ઉભો થઈ દ્રષ્ટી કરી, અરે કોણુછો ! આવો અહીં આગળ. પાસે જઈને કળિ પુછે છે ભાઈ તમેએ ; મારા સુરસેન ભાઈના દીકરા પુષ્કરને દીડો છે ? પુષ્કર કહે તમે કોણુછો ? કળિ કહે અમે છીએ તો બ્રાહ્મણ પણ આ નૈષધ દેશના રાજ વીરસેનના ભાઈ સુરસેનના મિત્ર છીએ, સુર્ય ઉગ્યા વિના રહે તો એ સુરસેન અમારે ઘેર આવ્યા વિના રહે ! ભાઈ તેને એક પુષ્કર નામે દીકરો હતો તેને નાનો મુકીને અમે જાત્રાએ ગયા હતા, અર્થમાં આવતા હીમગિરીમાં અમને વિરસેનને સુરસેન બન્ને તપ કરતા જોયા. અહાહાહા શુ એમનુ તપ ભાઈ ! દ્વાપર કહે એવું તપ તો કોઈથી ન થાય. કળી કહે ભાઈ એમણે માત્ર એટલુંજ કહ્યું કે નળ પુષ્કર બન્ને તમારાં છોકરાં છે; સંભાળજો ! અહીં આવીને જોયુ તો નળ તો રાજ્યાસન ભોગવે છે પણ સાંભળ્યુ છે કે પુષ્કર રિસાઈને ચાલ્યો ગયો છે; ભાઈ તેનો કાંઈ પત્તો ! પુષ્કર કહે પત્તો શુ હું પોતેજ ! કળિ ચમકીને કહે, હે ! દોડીને ભેડ્યો ને ભેડતાંજ અંગમાં પ્રવેશ, ને શુદ્ધિ બ્રહ્મ ! કળી, દ્વાપરને કહે છે ભાઈ જોઈ આ કર્મની ગતી, આપણે સાહેબી જોઈ એ નળ અને આ પુષ્કર એક મગની બે ફાડ ? પણ કર્મની ગતિ ન્યારી છે;

આ વખત મને એક દ્રષ્ટાન્ત યાદ આવ્યું. દ્રષ્ટાન્ત—એકવાર નારદમુનિ શ્રી ગંગાજીની પરકમાંએ નિકળ્યા. ફરતાં ફરતાં ગંગાને કાંઠે એક ઝુંપડુ જંગલમાં દેખાયુ. નારદે વિચાર કર્યો કે કોઈ મુનિનો મુકામ હશે. નારદે અંદર પ્રવેશ કર્યો ત્યારે, એક ડોસો તેની સ્ત્રી ડોશી અને એક વીશેક વરસનો છોકરો, ત્રણેને જોયાં. નારદને દેખી ડોસો જિભો થયો. પધારો પધારો, પધારો, જડાં જડાં પાંદડાં પાથરી તે ઉપર બેસાર્યા અને કુણાં કુણાં પાંદડાં આમળ મૂક્યાં. આરોગ્ય મહારાજ ! નારદ કહે હું તે બકરી છું કે હુતે ગાય છું કે હુતે ઉંટ છું ! કે મને પાંદડાં ખવડાવો છો ? છોકરો કહે મહારાજ દેહને એ દેવને ! નારદ કહે શુ તમે પાંદડાંજ ખા

આછો ? ત્રણે કહે, હા જી. નારદ કહે કરોછો શુ ? ડોસો કહે પ્રભુસ્મરણ. નારદ કહે હીક બહુ સાડ એમ કહી વિદાય થયા. વૈકુંઠમાં પ્રભુને ઠપકો દેવા લાગ્યા. ભગવાન કહે પધારો નારદજી ! નારદ કહે પધાર્યા પધાર્યા. આટલો ભયો અન્યાય ! ભગવાન કહે દોષ હોય તો દર્શાવો ?

(નારદ)

મનહર છંદ.

હિંસા કરે અતી ઘણી, વાત મુકે વણી વણી;
કનક કટીથી ગળે, કુતરાને ધરે છે;
ભજન કરીને ભજે, અહોનિપ હરી તુને;
પહેરવા ન ઓઢવા ન, ભૂખ મરે મરે છે;
ગુણહિંસુ ગુણિકાના, ધરાણાં ગણાય નહિ,
સતિ નારી સોડિયામાં, હાથ ધાલી ફરે છે;
બેઠ કરજોડી પુછું, બેલી આપાલાલ તણા,
આપની કૃતિમાં કોણ, આધુ પાધુ કરે છે ?

શ્રી હરી કહે નારદ મુનિ; ખાવા, પિવા, ઓઢવા, પહેરવા, પોત-પોતાની કરેલી કરણીથી બંધાએલાં કર્મનાં ફળ છે. નારદ કહે હે પ્રભુ આ ગંગાને કિનારે એક ડોસો તેની સ્ત્રિ, અને તેનો છોકરો એ ત્રણે નિરંતર તમારે ભજન કરે છે અને જાડનાં પાંદડાંજ જમે છે. પ્રભુ કહે તે એમનાં કર્મનાં ફળ છે. નારદ કહે મહારાજ કર્મ જમે તેવાં હોય પણ એમને તો કાંઈ આપવું પડશે ? ભગવાન કહે હું આપીશ પણ કર્મની કૃતિથી એમની પાસે રહેશે નહિ ! નારદ કહે નહિ રહે તો ક્યાં જશે, આપો તો ખરા પછી જે થવાનું હશે તે થશે ! ભગવાન કહે જાઓ નારદમુનિ, તમે એમને જમને એમ કહો કે કાલે ગંગાના પાણીએ સ્નાન કરી સુર્યની સ્તુતી કરી જે જે માગસો તે મળશે પણ એકજવાર. નારદે તે પ્રમાણે સુચના આપી. તેજ સાંજરે ડોસાએ પોતાની સ્ત્રિને પુછ્યું, તુ શુ માગીશ ? સ્ત્રિ કહે તમે શુ માગશો ? ડોસો કહે હું ઇંદર રાજ થઈશ; ડોશી કહે ત્યારે હું ઇંદ્રાણી; છોકરા તુ શુ થઈશ. હું આ પૃથ્વિનો ચક્રર ચક્રર રાજ થઈશ. ડોસો અને તેનો દીકરો રોજના રીવાજ પ્રમાણે વહેલા ઉઠી જંગલમાં પાંદડાં લેવા ગયા; ડોશી સવારમાં ઉઠી ગંગાજીમાં ઉભી રહી, નાહી સુર્યના સામી નજર કરી બેલી, હે સવિતા નારાયણ; હું ઇંદ્રાણી થાઉં. તેજ પળે તેજસ્વી તરણ અવસ્થા થઈ ગઈ; અંગ ઉપર હીરા, મણી, માણેકજી, દાગીના

આરોપણ થઈ ગયા. જ્યારે તે ઝુંપડીમાં આવી બેઠી ત્યારે મણીને અ-
જવાળે ઝુંપડી ઝળક ઝળક થવા લાગી, એવામાં પાસેનો, રાજા શિકારે
નિકળેલો ત્યાં આવ્યો, તેણે સ્ત્રીને જોઈ અનેક વચનો સંભળાવ્યાં. હે સ્ત્રી
તમે કોણ છો; કે.ઈ દેવી છો કે રાક્ષસી છો ? જો માનવ હો તો આ
ઝુંપડીમાં લજ્જળ્યો છો. તમે રાજ્ય મહેલમાં શોભો તેવાં છો. ચાલો
મારી સાથે હું આ પાસેના પુરનો રાજા છું. ભટ્ટાણીએ વિચાર કર્યો કે
નારદે સવારમાં માગવા કહેલું ને આતો મોડુ થયું, હવે માગે તો મળે
કે ન એ મળે. ન મળે તો મારે એ ટરયાને રહેવું પડે માટે ચાલ રાજાની
જોડે. તરત રથમાં બેસી ગઈ. રાજા ઘેર લાઇ આવ્યો. કોઈ દિવસ નહિ
જોએલી એવી સુંદર સ્ત્રી જોઈ હજારો લોકો તેને જોવા આવે છે, રાજાએ
તેને એક સુંદર મહેલમાં હિંચોળે બેસારી. સ્ત્રીના ગયા પછી થોડી વારે ડોસો
તથા તેનો દીકરો ઘેર આવ્યા; ડોશીને ન દીડી ત્યારે બંને વિમાસણ
કરે છે કે ક્યાં ગઈ હશે ? આ રથનાં પૈડાંનો ચીલો પડેલો દેખાય છે
તેથી એમ અનુમાન થાય છે કે, વખતે ઇંદ્રાણી થઈ કોઈ રાજાની જોડે
જતી રહી હોય ! ડોસો કહે બેસ દીકરા હું આવું છું. ડોસાએ ગંગામાંથી
તુમડામાં પાણી ભર્યું અને ચીલો પકડ્યો. ચાલતાં ચાલતાં ઇંદ્રાણી જે
નગરમાં આવી છે તેજ નગરમાં આવ્યો, ત્યાં વધામણી મળી કે રાજા
કોઈ નવી રાણી આજેજ લાવ્યા છે; તે ઇંદ્રની ઇંદ્રાણી જેવી રૂપાળી છે.
બ્રાહ્મણ રાજાના મહેલે આવ્યો, અંદર દાખલ થતાંજ સામેથી સ્ત્રીએ
જોયો, તે વખતે આંગળીથી સાન કરી સિપાઈને દર્શાવે છે કે પેલા બ્રા-
હ્મણને બહાર કાઢો, એટલામાં તો બ્રાહ્મણે આવી હાથ ઝાલ્યો. ચાલ ઉઠ
રાજાની રાણી ! રાણી કહે છોડ હાથ કોણ છું ? બ્રાહ્મણ કહે તારો ધણી !
રાજાને ખબર પડતાં દોડતો આવ્યો. અલ્યા કોણ છું તુંમડા ? કેમ રાણીનો
હાથ ઝાલ્યો છે ? બ્રાહ્મણ કહે આ બાયડીનો ધણી છું. રાજા કહે કેમ રાણી
આ બ્રાહ્મણ શુ કહે છે, તમે એને ઓળખો છો ? રાણી કહે ના ના એ-
તો કોઈ ગાંડો ગમાર છે. તે વખતે બ્રાહ્મણ પંચિયું બદલી ત્યાંજ ગંગા
જળે સ્નાન કરી સૂર્યની સ્તુતી કરી હે પ્રભુ આ રાંડ વકરી તો એને કરો
બકરી ! બાયડી બકરી થઈ એ' એ' એ' કરવા લાગી. રાજાએ વિચાર્યું
આ બ્રાહ્મણતો જાદુગર લાગે છે; આ બાયડીને બકરી કરી તો મને હમણું
બકરો કરશે ? રાજાએ બ્રાહ્મણની સ્તુતી કરી. મહારાજ મારો અપરાધ ક્ષમા
કરો અને એને લઈ જાઓ ! બિનું પંચિયું ગળે વીંટી દોરીને બ્રાહ્મણ ગં-
જાને ઘાટે આવ્યો. છોકરો કહે મારી મા ક્યાં ? ડોસો કહે આ તારી મા.
છોકરો કહે બાપા શું બોલો છો બકરી મારી મા ! ડોસો કહે એ એના

વિપરીત બુદ્ધિનું પરિણામ છે. છોકરો કહે બાપા હવે કેમ કરીશું ? ડોસો કહે હવે તું માગ્ય ! છોકરાએ સ્નાન કરી માગ્યુ, હે પ્રભુ મારી મા અસલ હતી તેવીજ થાય. ત્રણે અસલ સ્થિતીમાં આવી ગયાં, અને એજ પાંદડાં ખાતાં થયાં. કેટલેક દિવસે એકવાર નારદ મુનિ ફરતા ફરતા ખજર લેવા આવ્યા. સર્વ વાર્તા જાણી કર્મની ગતિને વખાણી. કળા કહે હે વીરા કર્મની ગતી ન્યારી છે.

(કવિ) રાગ—કુંવરી કુંવર મારાં લાડકાં.

- કર્મનાં કરમ તો કારમાં. કર્મ કરમ અંધાય;
કરમે કરમ તો છૂટે નહિ, સેજે સાથે સંધાય. કર્મનાં. ૧
- રંકને રાજની સાહેબી, રાજ થઈ જાય રંક;
બ્રહ્માની ભૂંડ્ય એ નવ ગણો, એતો કર્મનાં વંક. કર્મનાં. ૨
- એકજ ગાયના બંને વાછડા, એક શીવનો નંદી;
બીજે ફરે તેલ ઘાણીમાં, આંખે પાટા બંધી. કર્મનાં. ૩
- એકજ વાંસની બંને ટોપલી, કુત્ર માળીને ઘેર;
બીજ ભંગિના શીર પરે, દુરગંધી ભેર. કર્મનાં. ૪
- એકજ વેલાની બંને તુમડી, તૂપે જોગીનું તન;
બીજ રાવળના હાથમાં, એંડું જુડું અંન. કર્મનાં. ૫
- એકજ માતાના બંને દીકરા, એક રાજનો સ્વામિ;
બીજે રઝળતો રાનમાં, દેહ જોગીનો પામી. કર્મનાં. ૬
- એકજ માતાની બે દીકરી, એક રાજની રાણી;
બીજ હુંડી થઈ લોકની; ભરે પર ઘેર પાણી. કર્મનાં. ૭
- એકજ શુંનિના બંને કુતરા, સારા સુખાને ઘેર;
બીજને તાઢા ન દુકડા, માર ખાય ઠેરઠેર. કર્મનાં. ૮
- એકજ વસ્ત્રની બંને ચિથરી, એકમાં રત્ન અંધાય;
બીજ હુચો થઇ ખાળતી, વિદ્યા પાસે ગંધાય. કર્મનાં. ૯
- એકજ વૃક્ષનાં બંને પાટીઆં, દિવ્ય દેવાસન;
બીજે કસાઈ ઘેર પાટલો, કરે ધાવ સહન. કર્મનાં. ૧૦
- એકજ શલ્યાના બંને પાણકા, ચૈવા ચંદન ધસાય;
બીજે પડયો મોચી પાશમાં, ચર્મ નિચે ફસાય. કર્મનાં. ૧૧
- એકજ વાંસની બંને વાંસળી, કાળા કૃષ્ણને હાથ;
બીજ વાદીના હાથમાં, રમે સર્પ સંગાથ. કર્મનાં. ૧૨
- એકજ મારીનાં બંને માટલાં, જણો જશોદાની ગોળી;
બીજ કલાલના હાટમાં, મારી દુનિયાંને જોળી. કર્મનાં. ૧૩
- કર્મના ભોગને ભોગવી, કેને દેવો ન દોષ;
બુદ્ધિયે બાપુ વિચારતું, રંચ ધરવો ન રોષ. કર્મનાં. ૧૪

હાપર કહે ખરૂં છે પણ હવે જો આપણું કહેવું માને તો આ પુ-
ષ્કરના કર્મનું પાંદડું ફર્યું છે ! પુષ્કર કહે તમારૂં કહેવું કેમ ન માનું ! ત-
મેતો મારા હેતસ્વી છો; કહો શુ કરું તો નળ સમાન પદવીને પાત્ર થાઉં ?
કળિ કહે વાર ક્યાં છે; આ હું થાઉં પાસા ને આ મારો ભાઈ થાય પોદી;
પોદી દોરી લે ને પાસા હાથમાં ઝાલી લે ! માંડ દાવ ! એક તરફ નળનું રાજ
ને એક પાસે પોદી. “ઇલમને વિલમ શો !” પુષ્કર કહે હા એ વાત મને
ગમી પણ કદાચ હું હારૂં તો ? કળી કહે તું હારીશ તો નહિજ ! અને
કદાચ હારીશ તો તારી જોગીની શી મિલકત જતી રહેશે ? આ તારૂં મન-
સ્વિ રાજ્ય તો નથી ગયું ? પુષ્કર કહે અહાહાહા ખરી વાત ચાલો !
કળિ પાસા ને હાપર પોદી.

કળિ મળી પુષ્કરને, અંગે અંગે પ્રવેશ તો કીધો;
નળની સાથે લલવા, સમજાવીને પુષ્કરને લીધો.
બંધવ દેખી ધાયો, છાંયો છોડે નહિ જેમ દેહ;
કેર કળીએ કીધો, પુષ્કર પડે ગણે નહિ તેહ.

નળ કહે વીરા પુષ્કર આવ ! તને જોઇ મને બહુ હર્ષ થયો. પુ-
ષ્કર કહે હર્ષ થયો હોય તો મારી સાથે જુગાર રમ ! નળ કહે વિરા જુ-
ગાર એ કલેશનું મુળ છે. પુષ્કર કહે કલેશ હોડે કંકાસ હો પણ મારી
મરજી તારી સાથે દાવ માંડી દૂત રમવાની છે. નળ કહે ભાઈ આવી ખો-
ટી હઠ શા માટે કરો છો. શાસ્ત્રકારોએ દૂતને નિષેધ કર્યું છે. પુષ્કર કહે
ન રમે તો આ હું પાછો ચાલ્યો ! નળ કહે વિરા તું દૂત રમ્યાથીજ પ્ર-
સન્ન હો તો હું તૈયાર છું. પુષ્કર કહે હું હારૂં તો આ પોદી તને સોંપી
વનમાં ચાલ્યો જાઉં; અને તું હારે તો રાજ્ય મને સોંપી વનમાં જાય. નળ
કહે વિરા હું હારૂં તો વન જાઉં, પણ તું હારે તો તને તો ન જવા દેઉં !
મારો ભાઈ ધણે દિવસે મેં દીડો. પુષ્કર કહે ઝાલો પાસા !

(કવિ)

ભારથની સાખી.

દૂત રમવા ખેડો રાય નળ જો, ધરતિકંપ થયો ભૂતળજો	૧
ઝાલે પુણ્યસ્ત્રોક કર પાસા જો, દેવ સ્વર્ગ તણાં સૌ ત્રારયાજો.	૨
આવી દમયંતિની દાસી જો, મારી બાઈ થયાં છે ઉદાસી જો.	૩
પોદી પાસામાં કપટ બાસે જો, રમતાં રાજ્ય સમુળુ જાશે જો.	૪
થયો નમ્ર વિષે ઉત્પાતજો, વરસ્યો રૂધિરનો વરસાદ જો.	૫
ખેલ ખોટો કળિયે ધાર્યો જો, જીત્યો પુષ્કરને નળ હાર્યો જો.	૬

નળ કહે દાસી, દમયંતિને કહો કે નળ વન જાય છે, તમે સાચવી સંભાળી બાળકને લઈ તમારે પિયર જાઓ. દમયંતિને ખબર પડતાંજ દોડતી આવી. અરે સ્વામિ આવો કુર સંદેશો ! નળ કહે નારી હું હાર્યો એટલે મારે વન જવુંજ જોઈએ, એમાં કુરતા શી છે ? દમયંતિ કહે આ કિંકરીને શું આજ્ઞા કરી ? નળ કહે તમારે પિયર જાઓ ! દમયંતિ કહે પતિ વગડામાં ચાલે ને પત્નિ પિયરમાં મહાલે એ સ્વપ્નેય ન બને. સ્વામિ હું તમારી સાથેજ વનમાં આવીશ અને તમારા સુખદુઃખની બાગીદાર થઈશ. નળ કહે નારી ! વગડામાં વસવાં વિકટ છે. દમયંતિ કહે સ્વામિના વિયોગે સ્વર્ગનું સુખ તે દુઃખ છે અને નાથના સંગમાં નર્કનું દુઃખ તે પણ સુખ છે. છાયા દેહથી છેટી રહેતીજ નથી. નળ કહે આ તમારી માધવી, કેશવી સહિયરો અને આ સુદેવ બ્રાહ્મણ સાથે બાળકોને એમને મોશાળ વિદાય કરો !

(દમયંતિ) રાગ—સૈયર શુ. કીજે.

જાઓ જાઓ મોશાળ મારાં બાળરે, સુખદુઃખ સહેજેરે.

માતા વિનાનું મોશાળ સુનું, વૃક્ષ વિનાની જેવી વાડીરે;

અન્ય સગાં અંતરથી અળગાં, સાચુ સુખ તે માડીરે. સુખ દુઃખ ૦ ૧

માતાપિતાના મુખના મેળા, કંઠણ થયા આ કાળજી;

મામો મામી મનગમતુ બોલે, બોધુ ન આણુશો બાળરે. સુખ દુઃખ ૦ ૨

લાડ લડાવેને પાડ ચડાવે, સમ્રણી આશા ફેાકજી;

લટકુ ચટકુ કાંધ કરે મન ગમતુ, મેણાં મારે લોકરે. સુખ દુઃખ ૦ ૩

સેવા ઉઠાવે સૌની ગરજે, વરજે થાએ વહેરીજી;

ગુણ ઉપર અવગુણ કરનારા, સર્પ સમાન એ ઝેરીરે. સુખ દુઃખ ૦ ૪

સુદેવ વીરા સંભાળ લેજો, કહેજો વળગવતી માતજી;

દુઃખી તમારી દિકરીની, સંભાળ લેજો તાતરે. સુખ દુઃખ ૦ ૫

સ્વામિ સુખે હું નિષદિન સુખી, સ્વામિને દુઃખે દુઃખીજી;

જાલાની સાથે વનમાં ચાલીશ, નહિ કહું તરણી કે ભૂખીરે. સુખ દુઃખ ૦ ૬

અંગથકી તન અળગાં કરતાં, ફાટે હૃદય આ કાળજી;

ભાળ્યે ભામ્ય કોઈ કાળે મળીશુ, સ્થાય થશે ગોપાળરે. સુખ દુઃખ ૦ ૭

માતાને રોતી દેખી બાળક કદપાંત કરે છે. માધવી, કેશવીની

આંખમાંથી ચોધાર આંસુ જાય છે, સુદેવ બ્રાહ્મણ દુઃખમાં દુખી ગયો છે,

નમ્રવાસીજનો સૌ ઉદાસ થઈ ગયા છે. તે વખતે પુષ્કરે ઢંઢેરો પીટા-

બ્યો કે ખખડદાર ! નળને જે પાણી પાશે અગર જે પોતાને એટલે બેસવા

દેશે, તેને રાજ્ય શુભી ચઢવશે ! ખરે મધ્યાંને નળ દમયંતિ ચાલ્યાં. દમ-
યંતિને તરસ લાગી. સ્વામિ પાણી પીને નિસર્યા હોત તો સાર ! નળ
કહે આગળ પીશુ. આ પુષ્કરના રાજ્યમાં અને નૈપથપુરમાં કોઇ આપણને
પાણી નહિ પાય ! ભૂખને તરસ બન્નેથી પીડાતા નમ્રની બહાર નિકળ્યા.
દમયંતિ કહે સ્વામિનાથ કાંઇ પાણી માલમ પડે તો કહેજો ! નળ કહે પેલો
કુવો દેખાય ! પેલુ તળાવ દેખાય, ! પેલી વાવ દેખાય ! જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં
સુકુજ માલમ પડે. ક્યાંય પાણી દેખાય નહિ. નળને ડગલે ડગલે કળી
ચાલે છે અને જ્યાં જ્યાં પાણીના સ્થાન દેખાય છે તે સુકરી નાંખે છે. તલસ
તલસ કરતાં, પાંચ રાત્રી વીતી ગઈ; પાણી ન મળે તો ખાવાનું તો ક્યાં-
થીજ મળે ! દમયંતિ જુએ અથડાઇ પડવા લાગી. નળ કહે સતી હજી સ-
મજીને ઘેર જાઓ, આ વનનાં અસહ્ય સંકટ તમારાથી નહિ સહન થાય !
તમારૂં સુકોમળ અંગ, તમે તડકા છાંયા કદી જોયા નથી. હે નારી ત-
મારૂં દુઃખ મારાથી જોયુ જતુ નથી. દમયંતિ કહે પ્રભુ મને મિથ્યા અ-
ણગમતાં વચન સંભળાવશે નહિ. મને ભુખ નથી લાગતી, મને તરસ
નથી લાગતી હું તમારૂં મૂખ જોઈ અમૃતના ઓડકાર કરું છું. એવામાં દે-
વતાઇ માનસરોવર આવ્યુ તે કળીથી સુકાવાયુ નહિ. નળ કહે નારી આ
સરોવરમાં જળ છે પી ! બેશ કિનારે હું કંઇ માછલાં હાથ લાગે તો લઇ
આવું. નળ પાણીમાં ઉતરી પહેરેલુ લુગડુ અડધુ કાઢી, પાણી ઉપર પા-
થરી દડો વાળે છે એમાં કોઇ કોઇ વખત મચ્છ આવે છે, મહામહેનતે ત્રણ
મચ્છ હાથ લાગ્યાં, તે દમયંતિના જમણા હાથમાં આપ્યાં. નળ બિજા
મચ્છ શોધે છે, કળી સાંપ થઇ મચ્છને બીવરાવે છે અને મચ્છ નાસમ-
નાસા કરે છે. અહીં ઘણી વાર થઇ દમયંતિનો જમણો હાથ અકડાયો
ત્યારે તેણે ડાબા હાથમાં લીધાં. (દેવના વરદાને સજીવન થયાં.)

મહિલા કરમાં મચ્છ હતાં તે, થયાં સજીવન સાર;

બનવા કાળ તે બની જાય છે, ફેર નહિરે લગાર;

રૂપે મધુર સ્વરે, નળના સામી નજર કરે.

રૂપે.

જેવાં સજીવન થયાં ને હાલ્યાં કે તરત દમયંતિ ઝખકી, મચ્છ ઉ-
છળી જલમાં પડ્યાં. દમયંતિ નળ સામી નજર કરી રોતી જાય છે અને
જળમાં હાથ ધાલી ડહોળતી જાય છે.

ભુજંગ થઇને ભય ઉપજાવે, જલનાં જંતુ નાસે;

કળી કળામાં કાંઇ નવ ચાલ્યું, આવ્યો નારી પાસે,

થયો વિરમય રાય, સતિ પતિ તજી પોષે કાય.

થયો.

નળ કહે કેમ રૂવે છે, અને પાણીમાં શું ખેળે છે ! દમયંતિ કહે લખે આપેલાં મઝા સજીવન થઈ જળમાં પડી ગયાં. નળ કહે પડી ગયાં; પાણીમાં નહિ પણ પેટમાં પડી ગયાં ! રંડા શા સાર જીકું ખોલે છે; આ અવતાર તો આટલું વેઠાં અને વળી જીકું ખોલી પેલા જનમમાં શું સુખ પામવાની હતી ! પતિ હું ખાઈ નથી ગઈ, જરૂર જીવતાં થઈ જતાં રહ્યાં. કળી કહે નાના બાળકને સમજાવ ! પાણીથી છુટુ થએલું માછલું જીવતું થાયજ કેમ ! તારા મનમાં કે ભાગ પડશે તો દોઢજ આવશે એટલે પેટ નહિ ભરાય ! દમયંતિ કહે સ્વામિ આ શું ખોલો છો ? આવો મિ-થ્યા અપવાદ મારા ઉપર શા સાર મુકો છો ? નળ કહે દગાખાજ દારા મારી પાસેથી જ ! મારા મોંકનેથી જ ! નળ આગળ ચાલ્યો દમયંતિ પાછળ પાછળ દોડતી જાય; હે સ્વામી જરા ધિમા ચાલો મારાથી ઉતાવળ આ-લી શકાતુ નથી. નળ કહે નથી કેમ ચલાતુ, હવે તો પેટ ભરાયું ! એમ કરતાં થોડે દુર ગયાં, લાં ખે રસ્તા આવ્યા. નળ કહે નારી, આ ડાખે પાસે દેખાય છે એ સીધો તારા બાપનો રસ્તો. જ તારે પીયર ! ત્યાં જઈ ખુબ ખાજે પીજે ને આનંદ કરજે.

[નળ] રાગ; છસકા જાની જીદા હો;

જાને જાને; પિયર તારે જા...ને; કુખ ખેંચીને અજ ખુબ ખાને. જાને જાને.
જાને જાને; જીખાળી જાને જાને; પિયર તારે જા.....ને, કુખ. જાને.
જાને જાને; દુઃખાળી જાને જાને, પિયર તારે જા.....ને, કુખ. જાને.
કામા કપટ તાર નાળું કળ્યામાં, માન્યુ અચળ સુખ અહાર મળ્યામાં;
બાકી રહે કેમ અંતર બળ્યામાં;

સેજ સમજત તો હાથ દેત શા...ને. કુખ. જાને. ૧
પતિની કાય થકી પેટ કયું વહાલું; તોએ તણાય નહિ ચાંપી ન ચાલું,
હિડે આગળ વળી ફેર કાંઈક આલું;
શાને ધિમી મરછ જરા ધા.....ને. કુખ. જાને. ૨

અતી ક્ષુધામાં અજ લાગે મીઠું, બાપ જનમમાં બાળા ન દીઠું;
કિડીના કણુ સમુ નથી અજીઠું;
પ્રાણુ તારાને ખાણી જરા પા.....ને. કુખ. જાને. ૩

સાચી સગાઈની મળી જશે માતા, સુતને દેખીને થશે અતી સુખસાતા;
કામા કષોક કરે ચિત્તને ખાતાં;
દુઃખ દારણુ રાજ્યાં રા.....ને. કુખ. જાને. ૪
સને રાજ્યતાં રાની પકડશે; જીખ તરછ થકી અંજ અકડશે;

વાયુ પરસાદ શીત કાયા કકડશે;

જાને પાછી માનુની માર મા...ને.

કુખ. જોને. ૫

ચાલી જ ! નહિતો રણમાં રજગતી મૂકી દધશ !

(દમયંતી) માઠ-માનીતી મહેલે ચાલો મારા સમ.

રખેને રાત મુકો મારા પ્રાણ;

કરો કર સાલો પરમાણુ.

રખેને.

સદા સુખ ધાર મારા પ્રાણ, પિયર નહિ પ્યાર મારા પ્રાણ;

સેવા આપની અમૃત આણ.

રખેને.

રજગતી રાખો મારા પ્રાણ, ભલેને મારી નાંખો મારા પ્રાણ;

તમને ઇષ્ટ દેવની આણ.

રખેને.

સાચી સગાઈ એક ઇશની, આપ અમારા ઇશ;

કંથ તમારી કિંકરી, ચરણે નામે શીશ.

રખેને ૧

વહાલો વપુ અતી વહાલમાં, વપુથી વહાલો પ્રાણ;

પ્રાણથી વહાલા પ્રિતમજી છો, અળખા ખોલે વાણ.

રખેને. ૨

પેટ ભરૂં જો પ્રિયતમ પાંખે, વિષ્ટા કરો ભાર;

કલંક ચોટયુ કંથજી મારા, નિર્ભાંગી આ નાર.

રખેને. ૩

દેવ તારું વરદાન દાસીને, મૃત સજીવન થાય;

જુઓ વિચારી જીવન મારા, દાસી પ્રણમે પાય.

રખેને. ૪

સર્વેશ્વર છે સાક્ષી સાચો, જો મેં ભક્ષ્યો અહાર;

સુર્ય દેવની સાખે કહું છું, જોશે જગ કીરતાર.

રખેને. ૫

નળ આગળ અને દમયંતિ વાંસે વાંસે ચાલે છે, હે પતિ ! હે નાથ ?

આમ અખોલા કેમ ચાલો છો ? એટલામાં ટુંકા ટુંકા પગ, ટુંકી ટુંકી

પાંખો અને ભારે વજનદાર, ઉડી ન શકાય એવું શરીર ધારણ કરી કળા-

યુગ માર્ગમાં બગલો થઈને ખેડો. નજો વિચાર કર્યો કે જો આ પક્ષી હાથ

લાગે તો બન્ને જાણુનો ધરાતાં કરતાં વિશેષ અહાર છે. મેં ગરૂડ વેગમાં

ઉડનારો હંસ જાણ્યો હતો, તો મડદાલને જાણવું એમાં શું ! પણ આ

વસ્ત્ર પહેરેલું છે એજ છે. ફિકર નહિ; દમયંતિ જરા ઉઠરાંટે ઉભી રહેશે

એટલે હું વસ્ત્ર કાઢી ઉપર નાંખી પકડી લાઇશ. દમયંતિ તમે જરા પેલી

પાસનું મૂખ કરી ઉભાં રહો ! સતિ કહે બહુ સારૂ પણ કાંઈ કારણ ! નળ

કહે આ પક્ષી અહારનો અને સ્વાદનો ભરેલો છે. હું આ પહેરેલું વસ્ત્ર

કાઢી તેને ઝાલી લઉં. દમયંતિ કહે પ્રભુ એ પક્ષી હાથ નહિ લાગે અને

મિથ્યા વસ્ત્ર ખોઈ ખેસશે ! નળ કહે આ શું બોલોછો. તમે જાણતાં ન-

થી કે મેં હંસ પકડ્યો હતો ! દમયંતિ કહે સ્વામિ ! તે વખતે મહા ઘેર હતા, ઇશ્વરની કૃષ્ણા હતી, અને આજે અવળામાં અવળુ થશે, વિપત્તિમાં વિપત્તિ વધતી જશે. નળ કહે તું તારે મેં કહ્યું તેમ કર ! તને મારા સામા ઉત્તર કરવા સાથે લાવ્યો નથી; રાંડ પેટ ભરી ! દમયંતિ અવળુ મેં કરી ઉભી રહી, અને નળે નગન થઇ પિતામ્બર હાથમાં ઝાડ્યું.

સૂર્ય વાદળથી ઢંકાઇ ઝાંખો થયો; ઝાડ માત્રે લજ્જા પામી નિચી ડાળીઓ કરી, પથ્થર ફાટવા લાગ્યા, પશુપક્ષી, જીવજંતુ નાસમનાસા કરી સંતાવા લાગ્યાં.

નગન થઇ નળ રાજા ઉભો, પકડી પિતામ્બર હાથે;
સુત્ર તારનો સખંધ રહ્યો નહિ આ શું કર્યું જગનાથે;
થયો મેંન મગન, વસ્ત્ર વિહંગમ ચાલ્યાં ગગન.

થયો.

ગિતી.

રસનાએ રોપન વાળ્યું, સુખ સાક્ષિયે નાગો કર્યો નળ;

દીંદ્રી સકળ સંતાપે, શુ નવ થાએ કહોને તે પગ.

નળ કહે હું નારી ! તમે પાછું વાળી જોશો નહિ. પક્ષી પિતામ્બર લઇ ઉડી ગયો છે, મારા અંગ ઉપર સુતરનો તાર નથી ! દમયંતિયે પાછે પગલે પાછે પગલે થોડું આવી, માથા ઉપરથી છેડો કાઢી અડધું વસ્ત્ર નળને પહેરાવ્યું. બન્ને સ્ત્રિ પુરૂષ એકજ વસ્ત્ર પહેરીને ચાલે છે. રાત્રિ પડી ત્યાં એક ઝાડ તળે નળ સુતો. દમયંતિ બેઠી છે; મધ્ય રાત્રિ થઇ ત્યારે નળ ઉઠ્યો અને દમયંતિને કહે તમે સુઇ રહો; દમયંતિ સુતી. જરા જરા નિદ્રાવશ થઇ, નળ તેના સ્વરૂપના સામું જોઇ વિચારમાં ગરક થઇ ગયો. અરે આજ પૃથ્વીમાં ચંદ્ર ! આ અદ્ભૂત સ્વરૂપ વાળી, દ્રઢ નિશ્ચય વાળી, દેવને ઉવેખવા વાળી, આજે અધોર જંગલમાં કંકર કંટકમાં સુતી છે. અહાહાહા, જે પગ ઉપર હજારો રૂપિયાનાં સોનાના હીરે જડયાં ઝાંઝરે પહેરી, સ્વયંવર મંડપમાં કુલનો હાર લઈ ફરતી હતી; તે પગમાં આજે કાંટા ભોકાય છે. જે અંગ ઉપર લખ્ખે રૂપિયાનાં અમ્બર ધરાતાં હતાં, તેના ઉપર આજે સાધારણ સ્થિતીના મનુષ્યની સ્ત્રી ધારણ કરે તેના કરતાં પણ ન જીવું વસ્ત્ર છે. અરે જે મુખ...અરે હું શું વખાણ કરું છું આ મોંઢામાં તો મને મુકી એણે મચ્છ ખાધાં છે. આવી વિશ્વાસઘાતી અખળાને તો વગડામાં મૂકીને જીવું જોઇએ; પણ શું કરું વસ્ત્ર બાંધેનું એક છે. તેને સાચવી ફાડવાનું સાધન નથી. જો બેચીને ફાડીને અવાજ થાય તો જાગી ઉઠે; શું કરું.

કળિયુગ કાતર થઈને પડીઓ, વહાલાનો કરવા વિયોગ;

નળે નારને મેલી વનમાં, શે થાએ સંયોગ;

થઈ વિપરીત વાત, ઉભો રહ્યો જ્યાં થયો પ્રભાત.

થઈ.

કાતરથી વચ્ચે કાતરી ઉભો થયો, થોડે દુર ગયો, અરે હું આ શું કરું, આવી નિર્દોષ અખળાને વનમાં મુકી ક્યાં જાઉં છું ! વળી પાછો આવ્યો. નખથી શિખા સુધી નિહાળતાં વળી મોંઢા સામી દ્રષ્ટી થઈ, વળી નાડો વળી આવ્યો, વળી નાડો. છેવટ જોરથી દોડ્યો ને સવાર થયું ત્યાં જોભો.

નળની વાંસેજ કળિયુગ, નળનાં પગલાં નાચુદ કરતો કરતો જય છે કે પાછો આવવા ધારે તો એનાએ રસ્તો જડે નહિ. સવાર થતાં સૂર્ય દર્શન થયાં. વિભાસણુ કરવા લાગ્યો અને એક ઝાડની ડાળ ઝાલી પોકાર કરી રોવા લાગ્યો.

[નળ] રાગ. હું હે રાજાજી.

અરે દેવ તેં આ શુ કીધું, મેલી વન મોઝાર;

રાણી.

વાધ વરૂની થાય ગરજના, રિંછ નાગ કળિયાર.

રાણી. ૧

એ થકી ભય ઉપજશે ભામની, તર્ત તજશે પ્રાણ;

રાણી.

પિયુને પિયુ કહીને બોલાવો, મિહી મધુરી વાણ.

રાણી. ૨

અણુધટતુ આચરીયુ મેંતો, કસાઈ કેરૂં કર્મ;

રાણી.

સદ્ય સ્વયંવરના લોક હસશે, એ નવ આવી શર્મ.

રાણી. ૩

દેવ ઉવેખી પરણી પ્રેમદા, બૂલી ગયો તે દીન;

રાણી.

પાર નથી પસ્તાતાં મુજને, મન થયું મારૂં ખીન.

રાણી. ૪

હું હતારો હું ગોઝારો, ગાંઠેથી છુટયા ગુણ;

રાણી.

ગુણ છુટયાને કર્મજ કુટયાં, છુટીશ ક્યારે રણ.

રાણી. ૫

નળ કલ્પાન્ત કરે છે એવામાં, હે નળ, હે નૈપથપતિ, હે પુણ્યસ્ત્રોત,

એવા શબ્દો સાંભળ્યા. દમયંતિ બોલે છે એમ જાણી અવાજે અવાજે ધાયો, ત્યારે દેવ બળતો માલમ પડ્યો. દેવમાં ધમતાં મોટો નામ જોયો અને તેજ નળને પોકારે છે એમ સમજાયું. નળ કહે ભાઈ મને શુ કહે છે ! નામ કહે મને કૃપા કરીમિ બહાર કાઢો ! નળે ખબા ઉપર ઉચકી બહાર કાઢીને પુછ્યું. ભાઈ તુ કોણ છે, ને દેવમાં દાઝવાનું શું કારણ છે ? નામ કહે મારૂં નામ કરકોટક છે; એકવાર મારો મનમાં એમ થયું કે મારી જવાળા કેટલી ઉંચી જાય છે. એમ જાણી પહાડની ટોચ ઉપર ચઢી મેં જાળા નાંખી; તે વખતે સપ્તરિષિનું વિમાન આકાશ માર્ગે જતું હતું; તે દાઝ્યા ત્યારે મને આપ આવ્યો કે; અમોએ તારો કાંઈપણ અપરાધ ન કર્યા છતાં જમને દઝાડ્યા, તો તું દેવમાં જાળ્યા કર અને જ્યારે નૈપ-

ધપતી, પુણ્યસ્થોક નળ રાજ આવશે ત્યારે તને બહાર કાઢશે. મહારાજ તે વખતનો બળતો હતો તે આજે આપના દર્શનથી હુઃખને વામ્યો.

[કવી]

ગિતી.

વશિયરે વહાલ જણાવ્યું, ઉછળી બાજ્યો ડોલે તે બ્યાળ;

કાળો ને કદુપો, વરવો વાંકો, થયો છે ભૂપાળ.

દુંકાને વંકા હાથ; રાંટાને પાતળા પગ; મોટું ટુલેલું પેટ, ભુખરી મૂંછો, પાંપણ સમુળગી નહિ, પીળા ડોળા, દુંકા ભુખરા માથાના વાળ, તદ્દન કાળો કોલલા જેવો શરીરનો રંગ અને તે ઉપર પાછા જડા અને ઘાડા વાળ, કરકોટકના ડંશથી નળનો આવો વર્ણ થયો.

નળ—અતી ઉપકારી તુતો, વિધ લગ્નઓ જોઈને આ રૂપ;

નાગ—તણ વસ્ત્ર આ ધરજો, સુંદર રૂપે તવ થાશે ભુપ.

હાલમાં તમને માહું લાગતું હશે પણ પ્રભુ, હમણું તમારે આવજ રૂપની જરૂર છે. હ્યો આ તણ વસ્ત્ર આપુ છું. તે અંગ ઉપર ધારણ કરશો, તે વખત હતા તેવાજ અને તે કરતાં પણ અધિક તેજસ્વી થશો !

નળ હરખાયો આગળ ધાયો, ગયો અયોધ્યા માંય;

નગ્ની રચના જોતો આવ્યો, રાજ્ય મહેલ છે જ્યાંય;

જાણે ખીજે કામ, હસવા લાગ્યા દેખી તમામ.

જાણે.

નળ અયોધ્યા નગરમાં દાખલ થયો. ગામમાં પેસતાંજ કેટલાંક છોકરાં જોઈને ખીહી ખીહીને નાડા. કેટલાંક કહે ભૂત હે ભૂત, હે ખવિશ હે ખવિશ; કરી પાછળ દોડવા લાગ્યા. નળ કોઈ પણ બનાવમાં લક્ષ ન આપતાં રાજ્ય દરબારમાં આવ્યો, મોઢેથી ખોંખારા કરેછે, અને નાકેથી સરડકા તાણે છે. રાજ જોઈને વિસ્મય પામ્યો અને ચમક્યો. આ શુ ! આવું રૂપ ! કેમ પ્રધાનજી શુ રૂપ; પ્રભુની કેવી કૃતી. ભગવાન કેવાં કેવાં પુતળાં ધડે છે ! રાજ કહે ભાઈ તમે કોણ છો ! નળ કહે હું નળનો ભાઈપંધ ! પ્રધાન કહે ત્યારે શુ ! નળનું ને આનું રૂપ સરખું છે તેથીજ નજે ભાઈપંધી કરી હશે, રાજ કહે નામ શું ! નળ કહે બાહુક ! પ્રધાન કહે પગલાં કેમ થયાં ? નળ કહે દેશાટણ નિકળ્યા છીએ, થાક્યા છીએ, હવે થોડા દિવસ એક સ્થળે રહેવા વિચાર છે. રાજ કહે ભક્ષા નજે વિખૂટા મૂક્યા ? બાહુક કહે નળ પુષ્કર બન્ને ફૂત રમ્યા, તેમાં હાર્યા તેથી વન ગયા. પ્રધાન કહે કોઈ કામ કરી જાણો છો ? બાહુક કહે નળને પ્રતાપે અધમંત્ર જાણુછું, તેથી ઘોડાની જાત ભાત પરખી આકરી કર ખરો ! રાજ કહે ખોટી વાત, અધમંત્ર તો એક રાજ ઈંદ્ર કે એક નળ તે

સિવાય કોઈ જાણતુજ નથી. બાહુક કહે એ દેવસેવામાં બેસતા ત્યારે હ-
મેશાં ધાંટા કાઢી તેનો પાઠ કરતા; તે હું કોઈ કોઈ દિવસ સાંભળતો હતો.
મંત્ર મારે પાઠે થયો, મેં અજમાવી જોયો ! રાજા કહે તમે અમારી
અશ્વશાળામાં રહેશો ? બાહુક કહે હા પણ એક સરતે ! રાજા કહે શી સરત ?

[નળ] મરાઠી સાખી.

કારજ નિયું કદી ન કરીએ, ધરીએ ન સેવક નામ;

સ્વયંપાક કરીને જમીએ, તમને ન કરીએ પ્રણામ;

સમજ્યા સૌ તે પળ, જાણે આવ્યો બીજને નળ, સમજ્યા.

રાજા કહે એ તમેએ કહી તે સધળી સરત મારે કમ્બલ !

રાજાએ નળને અશ્વશાળામાં એક ઓરડી રહેવા આપી. નળ ઓ-
રડીમાં રહે છે. હાથમાં ચામુક ને ખભે કામજો નાંખી કોઈ વાર ગામમાં
ફરવા પણ નિકળે છે. હાથે રસોઇ કરી જુવારના રોટલા જમે છે. ઘોડાના
ખરેરા કરે છે, ને રાત્રે સુતી વખત હમેશાં દમયંતિને યાદ કરી સુવે છે.

સંગ રહે સ્વામાનો, દુઃખ દેન તે સધળા દે સુખ;

શિતળ તે સંતાપે, જે સ્વામાના વિયોગનું દુઃખ.

નળના રાત્રિયે સુતી વખતના શ્રાપ સાંભળી પાડોશણો વિચારે છે.
બેન આ ભુત હમેશાં સુતી વખત આવડીને સંભારે છે ? એને તે કંઈ અ-
ભાગણી પરણી હશે ! બીજી કહે પરણી શું હોય રાખ ! એતો કુંવારાના
કરમનાં ફાંફાં. એક દિવસ એક બાઈએ પુછ્યું. હેં બાહુકજી તમે પરણ્યા
છો કે કુંવારા ! બાહુક કહે હા હુંએ પરણ્યો તો છું. વળી બાઈડીનેજ
કેમ રોજ યાદ કરોછો ! માને નહીં બેનને નહિ ? નળ કહે બેન સંસાર-
માં નારીનું સગપણુ વિશેષ છે ! ત્વિ કહે એમ કેમ બાહુક ! નળ કહે
સાંભળ ! એકવાર એક પુરૂષની બેન મરી ગઇ. એકની એક બેન
અને તે વળી સુપાત્ર ! એને અગ્નિદાહ કરી ઘેર આવ્યા ત્યારે તેણે
ખુબ રોવા માંડ્યું; એવું રોવા માંડ્યું કે છાનોજ ન રહે, ત્યારે મેદલાની
કેટલીક સ્ત્રિયો એકઠી થઇ કહેવા લાગી ભાઇ છાનો રહે છાનો રહે, સં-
સારમાં સૌને વહેલુ મોડુ મરવું તો છેજને ! હવે બેન મરી ગઇ તો અ-
મોને બેનો સમજજે, આ બધી તારી બેનોજ છે તો; પુરૂષે મન વાળ્યું. થોડે
દિવસે મા મરી ગઇ ત્યારે પણ તેજ પ્રમાણે પુરૂષ રૂદન કરે છે. ત્યારે
મેદલાની વૃદ્ધ ડોશીઓ આવીને કહેવા લાગી; વીરા છાનો રહે જોને ધમડુ
પાન હતું ને ગયાં તો આ બેબેલા સમામાં જીતી ગયાં. પુરૂષ કહે અરે
હાય મારી મા...ડોશીઓ કહે ભાઇ કેમ કરીએ હવે ફાંફાં પાછાં આવે

તેમ છે ! છાનો રહે બાઇ અમને મા સમજજે; આછું લાવીશ નહિ, હું તારી મા ! થોડાજ સમયમાં સ્ત્રિ મરી ગઈ ત્યારે તો પુરુષ ઘરમાં એકલોજ થયો, અરે હાય, હવે મારા દિવસ શી રીતે જશે. બહુ રોયો રોઈ રોઈને રાત કાઢી; પણ આખા મોહલામાંથી કે આખા ગામમાંથી કોઈએ આવીને એમ ન કહ્યું કે છાનો રહે; મને બાઈડી માનજે. વાતની સાંભળનારી તો સજ્જડ થઈ ગઈ, હાય હાય હાય કાળો કદરૂપો છે પણ કેવો પોકલો છે. કેવી કેવી કહેવત કહે છે ! આ પ્રમાણે રાજ ઋતુપર્ણના રાજ્યમાં બાહુકજી રહ્યા છે. હવે નળના ગયા પછી થોડીજ વારે દમયંતિ જગી અને આમ તેમ દોડમદોડા કરવા લાગી. હે નાથ હે પતિ આમ હાંશી શું કરો છો. મને ડર લાગે છે. બોલો બોલો !

(કવી)

રાગ—ઓખારણનો.

મધ્ય નિશા સમેરે, વનમાં વિસારીરે, નળ ભુપાળ;
ક્યાં ગયા ક્યાં ગયારે, રેતીને મુકીરે ભિમકની બાળ. ૧
બોલો બોલો નાથજીરે, હાંશી રખે કરતા હૈયાના હાર;
ટળવળે તાણીરે, અલબેલા આવોરે અંગના આધાર. ૨
ડરે મ્હાર દીલકુરે, ધર્મ ધોરધર આવો ધીર;
કાયા મારી કંપતીરે, પ્રભુજી પધારોરે પુષ્કર વિર. ૩
હાંશી કેમ આવડીરે, ભોળા ભોળા ભામનીના ભરથાર;
આજે કેમ કોપીઆરે, વહાલા હુંતો વિસરી નથીરે લગાર. ૪
અહિં માર કોણુ છેરે, બિલામાંણું લાગેરે ધાડુ વન;
વર વાધ રીંછડારે, તમ વિના તોડી ખાશે તન. ૫
અવગુણુ માલારારે, ડર નવ આણોરે હંસના શ્રાત;
જાવું હતું જાવું હતુંરે, ભૂંડા મારી કરવી હતી અહિં ધાત. ૬

હે નળ હે નળ હે નળ હે સ્વામિ, હે નાથ, હે પતિ, ક્યાં ગયા, મને એકલી મૂકીને ક્યાં ગયા; હે પુણ્યસ્થોક મને વગડામાં ડર લાગે છે. આમ હાંશી શું કરવા કરો છો ! ઝટ દર્શન દો. મારા નાથ ઝટ દર્શન દો.

(કવી)

રાગ—વૈદરલી વનમાં વલવલો.

ભિમક સુતા વન ભાટકે, મેલી ભંયમાં ભુપાળ;
દમયંતિ ડર પામી ધણું, મૂકી મૂકી અંતરીઆળ. ભિમક સુતા. ૧
નળની છાંડી નાર એ, મૂખે કરતી સોર;

કાંટામાં પડતી કામની, રાત અધારી ઘોર. બિમક સુતા. ૨

રૂવે રતિ પતિ ક્યાં ગયા, વીરસેન કુમાર;

સેવા સાર તમ અંગની, સાથે હ્યોને આ નાર. બિમક સુતા. ૩

વશિયર વિંટાય પામમાં વેણી વાડે ભરાય;

કંઘેર ઘોર ને ખોરડી, અંગે ઉઝરડાય. બિમક સુતા. ૪

વનરાજ વાણી ઓચરે, કંપે આખુ વન;

કાયા ન કંપાવે કામની, જોતું નળમાં મન. બિમક સુતા. ૫

સ્વામિ સંગ નહોતુ લાગતુ, આતો દારણુ દુઃખ;

પગ મૂક્યો જવ પ્રેમદા, પડ્યો અજગર મૂખ. બિમક સુતા. ૬

પહોળુ મુખ કરી સુતેલા અજગરના મોંઢામાં દમયંતિના પગ પ-

ડ્યો; પડતાંજ અજગરે ખેંચવા માંડી. દમયંતિ પોકાર કરી કહેવા લાગી.

હે સ્વામિ બચાવો મને અજગર ગળી જાય છે. હે નાથ બચાવો બચાવો;

અરે અબળાને કોઈ બચાવો ! તે વખતે એક પારંધી દોડતો આવ્યો તે-

ણે અજગરને કુહાડાથી ચીરી નાંખ્યો અને દમયંતિને બચાવી. પછી પા-

રંધીએ અજગરને ખભા ઉપર ઉચકી લીધો અને દમયંતિને કહ્યું કે ચાલ

મારી સાથે, થોડે દુર એક ત્રાવ હતી ત્યાં બંને ગયાં. પાપી પરોપકારી

પારંધીએ અજગરનાં હાડકાં ચાંમડાં અને માંસ ત્રણે જુદાં કર્યાં. દમયંતિ-

ના દેખતાં અજગરનું બધું માંસ ખાઈ ગયો. દમયંતિ વિચારે છે અહાહાહા

આતો ઝહેરી માણસ કહેવાય ! દમયંતિના સાસુ નિહાળી જોતાં દિપક

દેખીને પતંગ ઉડે તેમ પારંધીનું મન ઉડવા માંડ્યું. કેમ સ્ત્રી ! મારી

કળા કેવી ? દમયંતિ કહે તમારી તો અજબ કળા ! પારંધી કહે અ-

જબ નહિ પણ કારમિ.

(પારંધી) રાગ—અબ ચલે ન મોહન.

કારમિ કળા છે મહારી, તું થા પરણીને નારી.

જોઈ રૂપ રહ્યો છું રામા, નવ કરસો રામા ટામા

હવે સધળા મૂઝી ભામા, આવને પાસ, કરજું આસ;

તાહરો દાસ, જઈ બહીહારી.

તું થા. ૧

રહો મુને પ્રેમદા પરણી, છે ધન્ય તમારી કરણી;

તે શકુ કેમ હું વરણી; ઉઘડ્યું ભાગ્ય, આવીઓ લામ,

પડુ હું પાગ, પ્રાણથી પ્યારી.

તું આ. ૨

અતુર અમક્યો જોઈ આળો, તુજ આંખ તણે ઉલાળો;

છે સત્ય નથી કુલાળો, મંધુરી વાણ, હરીએ પ્રાણ;

નયનનાં આણુ; કરે ધા કારી. તું થા. ૩

કાં ભરો પ્રેમદા પાણી, તું થા મૂળ ધરની રાણી;
હો મોજ ભલેરી માણી; સકળ છે સુખ, નથી કાંઈ દુઃખ;
કહોને સુખ, ખરે ખોખારી. તું થા. ૪

હવે રહેવાશે નહિ મુજથી, કેમ ખમી શકાશે તુજથી;
હવે ભેઠ ભામની ભૂજથી; કનડતો કામ, દેધને ડામ;
મુકી દધ મામ, કરો મુજ ચારી. તું થા. ૫

(દમયંતી) ગીતિ.

વિપરીત વપુને અડતાં, ખરે ખુટશે દુષ્ટ તુજ કાળ;
નળ રાજની રાણી, ભિમક ભુપની હું તો છું આળ.
પારધી કહે અ હા હા હા; નળની રાણી ! વાહ નળની રાણી: ત્યારે
મારાં ધન્યભાગ્ય, હવેતો હું જવા દેતો હોઉં તોય ન જવા દઉં.
દેવ ઉવેખી પરણી નળને, ભીમક ભુપની આળા;
હાલી આલીને આવી અખળા, કેવા કરમના ટાળા;
વાહ કર્મ ગતિ, આનંદ મુજને આજ અતી. વાહ.

(કવિ) ગીતિ.

આવ્યો પાપીઓ પાસે, અખળા ઉપર કાઠીને આંખ;
ભિમક સુતાના શ્રાપે, બળી પારધી થઇ પડીઓ રાખ.
પારાધી બળી ગયો, દમયંતિ થોડી વાર ઉભી રહી; પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી.

(દમયંતિ) ગિતિ.

અંરે ઉપકારી માર્યો, જીવ બચાવ્યો જોરેથી જાણુ;
પાશ કેશનો નાંખુ, હાય જશે આ દેહ તજી પ્રાણુ.

માથાના કેશની આંટી ગળામાં નાંખી જ્યાં તાણુવાની તૈયારી કરે છે
તે વખતે કળી વિચારે છે કે જો મરી જશે તો બધી બાજી બગડશે. કળીએ
કારમી માયાવી કુલ્લવાડી રચી તેમાં પોતે નગ્ન સ્વરૂપે જોગી દિધ'મર બ-
નીને બેઠો. વાડી જોઇ દમયંતિને વિચાર આવ્યો કે રખે આ વાડીમાં
તો મારા સ્વામિ નહિ હોય, લાવ્ય જોઉં. દમયંતિ વાડીમાં આવી તે વખતે
કળી પશ્ચાસન વાળી આંખ મિચી ધ્યાન કરી બેઠો. દમયંતિ કહે અરે
આતો કાંઈ યોગી મહારાજ છે, થોડીવાર સુધી તેની દ્રઢતા જોઇ રહી,
જ્યારે કળીએ આંખ ઉઘાડી ત્યારે દમયંતિને દીડી. કોન હે ? ધધર કાયકુ
બટકતી હે ! દમયંતિ કહે મહારાજ. કળિ કહે મહારાજ કયા ! સ્વામિકી

તરછોડી હુધ ધવર હમારા આસન બ્રષ્ટ કરનેકુ કાયકુ આઇ હે ! દમયંતિ કહે હે તપસ્વિ મને આપે ક્યાંથી ઓળખી ? કળિ કહે ઓળખી ઓળખી ક્યા કરતી હે હમ હમારી સિદ્ધીસે તિન લોકકી ખાત જનતે હે ? ક્યા તુ નળકી નારી કે નહિ ? દમયંતિ કહે હા મહારાજ; એ મારા પતિ ક્યાં છે ? કળિ કહે હે ખુશી મેં હે, તેરેપરસે ઉનકા બિલકુલ પ્રેમ ઉતર ગયા હે, વોતો દુસરી ઓરતસે લગ્ન કરકે એકા હે. અખ તુ નળ નળ ક્યા કરતી હે. તેરા દીલ ચ્હાય વેસા કરલે.

(દમયંતી) મરાઠી સાખી.

પાર વિનાની પરણે પ્રેમદા, તાપસ તેમાં હું રાજ;
સ્વામિ શરીર છે સુખમાં જાણ્યુ, ખુદ્ધિ સુધરી ખાજ;
રહે એવાતન, તેને સમજુ તન મન ધન. રહે.

આજે પતિના ખુશીના સમાચાર સાંભળી મારૂ મન પ્રસન્ન થયું. આ તાપનો વખત છે માટે લાઘ્ય જરા આરામ લેઉં. દમયંતિ સેજ નિદ્રાવશ થાય છે. વાડી ઉડી જાય છે. તાપથી દમયંતિ જાગ્રત થાય છે, ને ત્રિમાસણુ કરે છે. અરે મારા હિનભાગણીને પગલે તપસ્વિની વાડી પણુ વિખરાઇ ગઇ. હે નાથ હે સ્વામિ, મને એકવાર દર્શન તો દો. હે નૈષધપતિ મને અપરાધી ગણુતા હોતો ફરી ફિટકાર દેવા તો સનમુખ આવી ઉભા રહો. એટલામાં હજારો બળદની પોઠો લઇ વણુઝારા જતા જોયા, નક્કિ નક્કિ આ ટોળામાં મારા સ્વામિ હશે. લાઘ્ય જરા વહેપારી-ને પુછું તો ખરી !

(દમયંતી) રાગ—મિસરી.

વામા પુછે વહેપારી, દીકા નૈષધનાથ; ઓ ભાઇ કાંઈદીકા નૈષધનાથ.	
રપે રહુ કોઇ નથી, સરખાવો સુર્યની સાથ.	ઓ ભાઇ ૧
અડધુ અંબર અંગે ધર્યું, ચાલે સાવજ ચાલ;	ઓ ભાઇ
પાંચે પદમ ચક્ર શોભતાં, કંચન કાયા ખાલ.	ઓ ભાઇ ૨
ભમરો ભમરા સમાન છે, વાંકી દીસે મૂછ;	ઓ ભાઇ
દેવ દાનવને માનવી, તેની આગળ તુચ્છ.	ઓ ભાઇ ૩
ભાનુ રહ્યો જેના ભાળમાં, ખાહુ એઉ વિશાળ;	ઓ ભાઇ
નાથ ગયા છે રીસાધને, મુકી છે અંતરીઆળ.	ઓ ભાઇ ૪
રખે રહ્યા તમે સંગમાં, પુષ્કર કેરા બ્રાત;	ઓ ભાઇ
વહેપારી તવ બોલીઓ, ન કરો આંસુ પાત.	ઓ ભાઇ ૫

ખીન્ને કહે તમે કોણુછો, શાકણી ડાકણી કે ભૂત; ઓ ભાઇ૦
 વનદેવી કે વંતરી, કે માયાવી તુત. ઓ ભાઇ૦ ૬
 ત્રિન્ને કહે નૈષધનાથ છું, અવલોકો મુજ અંગ; ઓ ભાઇ૦
 નળ ભૂતળમાં હુંજ છું, કરો શરીરનો સંગ. ઓ ભાઇ૦ ૭
 એમ ચાલતાં ચાલતાં રાત્રિ પડી ત્યાં વલુઝારાઓએ મુકામ કર્યો.
 દમયંતિ પણ એક જાડ તળે સુતી. જે ઠેકાણે વલુઝારાનો પડાવ થયો ત્યાં-
 થી થોડે દુર દમયંતિની મારી બાનુમતિનું નથ્ર હતું અને તેનો દીકરો
 એટલે દમયંતિનો મશીઆઇ ભાઇ સુખાહુ રાજ્ય કરતો હતો. નિત્યના રિ-
 વાજ પ્રમાણે રાજના સવાસો હાથીને ગંગારનાન અને જળ પાન તથા
 વિહાર કરવા હાથણીઓ સહિત આવતોએ છોડયા. હાથી જળકીડા કરી પા-
 છા ફર્યા તે વખતે મધરાત્રિ વીતી ગઇ હતી. હાથીને આવતા જોઇ કળિ
 સિંહ થઇ હાથીના સામે દોડયો. સિંહને જોઇ હાથીઓએ દોડમદોડા કરી
 મૂકી. હાથીના દોડવાથી વલુઝારાના કેટલાક બળદ અને કેટલાંક ઊંચાંછોટર
 તથા ઐરાં ચગદાઇને મરણ પામ્યાં, સવારમાં ઉઠીને જૂવે તો ત્રાસ ત્રાસ
 વરતાઇ ગયો. અરે આશું ! આ કાળો કેર કોણે કર્યો. વિમાસણ કરે છે,
 રૂવે છે, એટલામાં બ્રાહ્મણનો વેપ લઇને કળિયુગ આવ્યો, અરે કેમ વિ-
 માસણ કરો છો ? છે શું ? વલુઝારા કહે જૂવોને રાત્રિયે કોઇએ અમારાં
 બાળબચ્ચાં ઐરાં અને બળદના પ્રાણ લીધા. કળિ કહે ઝટ પડાવ ઉઠાવો
 નહિ તો આજે રાત્રે એકે નહિ રહો ! વહેપારી કહે આ કોણે માર્યા ? ક-
 ળિ કહે એણે. વહેપારી કહે એણે તે કોણે ? કળિ કહે એણે, કાલે મળી
 હતી એણે. વલુઝારા કહે અરે શુ પેલી રૂપાળાએ !

(કળિ) મરાડી સાખી.

છે રૂપાળી કમે કાળી, વનમાં વામા રહે છે;

હળીમળીને રહે છે દિવસે, રાત્રે ભરખી લેછે,

તમને કાલ મળી, ચેતાવું છું ચેતો વળી. તમને૦

વલુઝારા કહે અરે એ રંડા ગઇ ક્યાં, જો જડે તો જીવતીજ ન રા-
 ખીએ. કળિ કહે એને જીવથી ન મારી નાંખશો, નહિ તો પછો વધારે
 કનડશે. ઓ બેહી પેલા જાડ તળે ડાકણ ! કળિએ નિશાની બતાવી કે ત-
 રત ધણા વલુઝારા દોડતા આવ્યા. દમયંતિને દેખી જીલમ ગુજર્યો.

(કળિ) મરાડી સાખી.

મડદા માદુ દિવ્યણ કોણી, મારે છે મોકમ માર;

લાકડીઓ પથ્થરની ઝડીઓ, ચાલી લોહીની ધાર.

દશા નાર તણી, ચાલી આવી નમ્ર બણી.

દશા૦

વણુઝારાના મારના ત્રાસથી દમયંતિ દોડતી સુખાહુના નમ્રમાં પેડી. વાંસે હગરો છોકરાં દોડે છે. તાળીઓ પાડી હે હે હે હે હે કરે છે કાંકરા મારે છે.

દુર્દશામાં દોડતી દમયંતિને ભાનુમતીએ જોઈ. દાસીને કહ્યું પેલી બાઈ ઉઘાડી દોડે છે તેને મારી પાસે ખોલાવ ! દાસી ઉપર તેડી લાવી. બાણીએ માશીને ઓળખી પણ માશીએ બાણીને ન ઓળખી. ભાનુમતી કહે હે બાઈ તું આવી ખુરી હાલતમાં ભટકે છે પણ તાર કપાળ કહે છે કે તું ભાગ્યશાળી છે ! તાર નામ શું ? દમયંતિ કહે માર નામ સતિ છે. ભાનુમતિ કહે બેન એ નામ પણ યોગ્ય છે. તું ક્યાંથી આવી ક્યાં જાય છે ? સતિ કહે રાજ્યમાતાજી હું અને મારા નાથ, ખેડે એક વસ્ત્ર પહેરી જત્રા કરતાં હતાં. તેમાંથી મારો કાંઈ અપરાધ થયો હશે. એ પતિના હૃદયમાં ઠસવાથી મારા પ્રાણના આધાર અડધુ વસ્ત્ર ફાડી મને વગડામાં રજળતી મુઠ્ઠી ચાલી નિકળ્યા છે. હું દુઃખીયારી તેમને પગલે દોડુ છું. બાનું કહે બેન તું મારી પાસે રહે તો સાર. તારી મધુરી વાણી મને સારી લાગી છે. મારી દીકરી નામે ઈંદુમતિ છે, તે તારા જેવડી છે; તેની સાથે તું સહિયર થઈ વર્તજે ? સતિ કહે માતાજી હું નિચુ કામ નહિ કરું; દાસી નામ નહિ ધરાવું; અતિથીને ભોજન કરાવ્યા વિના ભોજન નહિ કરું; ગામથી ગાઉ ઉપર જતા વટેમાર્ગને સદાવ્રત આપ્યા વિના નહિ જવા દેઉં, મુલામ બિછાને નહિ સુઈ રહું, ઉત્તમ પ્રકારનાં ભોજન હું નહિ કરું; માત્ર ઘેંસ ને છાસનુંજ ભોજન અને માત્ર કાળો કામળો પૃથ્વી ઉપર આસન. મારા અંગઉપર એકજ સફેત વસ્ત્ર ધારણ કરીશ, ભાનુમતિ કહે બેન એ તારી કહેલી બધી શરતો મારે કપુલ. આ પ્રમાણે દમયંતિ માશીને ઘેર રહી છે. ઈંદુમતિ સાથે હળીમળીને વર્તે છે. એવામાં એકવાર ઈંદુમતિ સ્નાન કરવા બેઠી. ત્યારે સઘળા શણુગાર શરીર ઉપરથી ઉતારી દમયંતિના ખોળામાં આપ્યા. માત્ર ખરા મોતીનો નવસર હાર તે પડશાળના ટોલ્લે ભરાવ્યો, કળીએ ટોલ્લામાં પેસી હાર તાણી લીધો જ્યારે ઈંદુમતિ નહિ દમયંતિના ખોળામાં સોંપેલા સઘળા શણુગાર સજી રહ્યા પછી હાર સામી નજર કરવા ગઈ અને ટોલ્લે ભરાવેલો હાર ન માલમ પડ્યો ત્યારે દમયંતિ ઉપર વહેમાઈ ગઈ કે નક્કી આ રખડતી આવેલી એણેજ હાર સંતાડ્યો હશે. કાઠ્ય મારો નવસર હાર ક્યાં ગયો ! દમયંતિ કહે બેન મેં તારો હાર નજરે પણ ક્યાં જોયો છે ?

રાગ-ખટક રહી આ.

- ઈંદુ—કાઠ્ય કાઠ્યરે કામણગારી, ચાણી તુજને સોંપ્યો હાર;
ચોરી કરવી ચાલ નહારી, મહિલા ખાશો મોકમ માર. ૧
- સતિ—ચોરી ચતુરા કેમ ચઢાવે, જોયો નથી મેં નવસર હાર;
આજ ચઢાવે અખળા ઉપર, કાંઈકે ભામની રાખો ભાર. ૨
- ઈંદુ—અખળા સખળા જેવી દીસે, ખરે ચોરટી છેજ ખસુસ.
ફેંકી દેને હાર વેગજો, ફેગટ કરવી આંહાંતુશ. ૩
- સતિ—અખળા જો હું હોઉ ચોરટી, રાજમાતા કેમ રાખે રહેમ;
ખોળ્ય કરો ખાંતેથી એની, મુજપર ખોટો રાખો વહેમ. ૪
- ઈંદુ—ફડી જાણી રાખી ઘરમાં, કુડી જેવી દીસે આજ;
આડુ અવળુ મુને ન ગમતુ, હાર આપીને વળતી ગાળ્ય, ૫
- સતિ—કુડી પડી કેમ કહે કામની, કુડુ કરતાં જાણ્યો કર;
જેમ આવે તેમ ખોલે વધતુ, રાખ્ય જરા ધધિરતો ડર. ૬
- ઈંદુ—ધધિરતે તું ઓળખનારી, કરે કારમાં હાથે કાજ;
અંધ દેખ્ય તું આંખ ઉઘાડી, સ્વામિયે તને કીધી તાજ. ૭
- સતિ—અન્ન જમુ હું તારા ઘરનું, તેથી સાંખું ટુંક વચન;
દમ્યંતિયે નિચુ નિહાળી, કરવા માંડ્યું ઘાડ રૂદન. ૮
- ઈંદુ—કહેવું બમણું આવુ તમારું, આંખે શાને આણે નીર;
ભાનુમતિ ભોવનમાં આવી, બાળા બેઠએ મુકી ધીર. ૯
- ભાનુમતિને જોઈ બન્ને રોતી પાસે ગઈ. ઈંદુ કહે માતાજી એણે
મારો હાર ચોર્યો છે. સતિ કહે માતાજી મારે માંધે મિથ્યા ખોટી આજ
ચઢાવે છે, રાજ્યમાતા કહે સતિ એ હાર મારા ઘરનો નથી એના સાસ-
રાનો છે; ખોવાય તો એવા હજાર હાર આપતાં છુટકો ન થાય; માટે મ-
શ્કરી કરી હોય તો આપી દે ! રંગનાં તે કુંડાં કે ચટકાં.

(સતિ)

રાગ-નાગ આ કરડયો.

- ચઢી હાર ચોરી કાંઈ કાંઈ થાય રામ.
કાંઈ કાંઈ થાય રામ, કાળજી કપાય રામ. ચઢી હાર.
- ધધર આતો અન્યાય મોટો;
દેવ દરબારમાં નથી કાંઈ ન્યાય રામ. ચઢી હાર. ૧
- સાચો સવિતા જ્યોતિ ઝળકે;
અંધકાર દીસે સધળે સદાય રામ. ચઢી હાર. ૨

રણુ રખડાવી, વિયોગ પડાવી;

વ્યાળ થઈને વળી, ગળી મારી કાય રામ.

ચઢી હાર. ૩

હશે અધુર હરી, ભણે થાય પુર;

ચારી થકી શુ, ખુર કહેવાય રામ.

ચઢી હાર. ૪

ઈંદુમતિ—કેમ ઈંદ્રવરણી હાર કાઢે છે કે નહિ ? જો નહિ આપે તો સમજજો કે તને પાપે ઘેરી છે. ઉંપરથી સતીપણું દેખાડવું અને અંદરખાનેથી ના કરવાનાં કામ કરવાં, તારા એવા સ્વભાવની આજેજ ખબર પડી; રાંડ પેટ ભરી !

સતિ—એન ઈંદુ; હું તારા ધરતું અત્ર જમુ છું, જેથી તારાં આવાં કઠોર વચન સાંખુ છું, પણ હવે હું પણ વાર ઉભી રહેવા માગતી નથી.

ઈંદુમતિ—એકવાર મારો હાર આપી દે, પછી તાર કાણ મ્હોં લાંબને ગમે ત્યાં જ ? રાંડ ભટકતી.

સતિ—એન, મને નાહકની ચોરી ચઢાવે છે, તે મારાથી સહન થતુ નથી, માટે મારી આંતરડી અકળાઈને એમ કહે છે કે—તારા હારનો લેનાર ફાટી પડશે, અને તને એક તો શું પણ અનેક હાર જડશે.

ગિતિ.

તડાક ટોલ્લો ફાટ્યો, નાંકો કગી ને નિકળીઓ હાર,

અનેક હારો પડીઆ, ગગન મંડળથી ગણતાં નહિ પાર.

હારનો વરસાદ વરસતો જોઈ બાતુમતિ ભય પામી. અરે આતો કરણા નહિ પણ સતિનો કોપ. અરે હે સતિ હે મંમાયા ક્ષમા કરો અપરાધ ક્ષમા કરો. ઈંદુમતિતો વિલ્લર્ષ ગઈ અને ધરમાં ખુણે જઈ સંતાઈ રહી.

(કવિ)

મશાઈ સાખી:

ઈંદુ મિંદુ જેવી થઈ ગઈ, શોધી નથી એ જડતી;

બાતુમતિ ભય પામી મનમાં, સતિને પાએ પડતી;

આ શું કહેવાએ, જોઈને વિસ્મય થાએ.

આ શું.

નળ અયોધ્યા નગરમાં રાજ્ય ઋતુપર્ણીની ઘોડારમાં રજો છે. દમયંતિ માશીને ઘેર દોલલ દિવસ કાઢે છે. નળના બન્ને બાળકને લઈ સુદેવ બ્રાહ્મણ તથા માધવી કેશવી દાસીઓ કુંદનપુરમાં આવ્યાં. વજાવતિ કહે કેમ દાસીજનો મહારી વહાલી દિકરી દમયંતિ ક્યાં ? સુદેવ કહે માતાજી નળ તથા પુષ્કર દુત રમ્યા, તેમાં પુષ્કર હત્યા. નળ હાયાં. સરત પ્રભાણે રાજ્ય પાટ સોંપી વનમાં ગયા છે, અને એન દમયંતિ પણ સાથે

ગયાં છે. વળી એમ પણ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે નજે દમયંતિને વગ-
ડામાં રાજગતી મુકી છે. વળાવતિ પછાડ ખાઈ પડી. બિમક તથા રાજ-
કુમારો કદ્દાપાંત કરે છે. તે વખતે દમયંતિને માર મારનારા વણુજારા
વહેપારને અર્થે ત્યાં આવ્યા; અરે રાજ કેમ કદ્દાપાંત કરાણે ? રાજ કહે
કોઈ મારી દીકરીની શોધ બતાવો ! કોઈ મારા જમાઈ રાજ નળની શો-
ધ કાઢો. અરે એ ક્યાં હશે.

વણુજારા કહે વામા દીઠી, રૂપ તણે અંખાર,
અડધુ અંખર અંગે ધાર્યું, કરતી નળ પોકાર;
છે મહા વનમાં, તાપ અતી તેના તનમાં.

છે મહા,

વળાવતિ કહે વીરા સુદેવ, પાણી પણ પછી પીજે ! જા મારી દી-
કરીને પૃથ્વીના પડમાંથી ખોળી કાઢય ! સુદેવ બ્રાહ્મણ ખભા ઉપર લાકડી
અને લાકડીએ તુમડું ભેરવીને ચાલ્યો. જ્યાં જ્યાં સ્ત્રિયોને દેખે ત્યાં ત્યાં
સર્વ સ્ત્રિયોનાં મોઢાં જુવે, પછી આગળ જાય. કુવા ઉપર પાણી ભરતી
ગરબે ગાતી, વિવાહ અર્થે મંગળ ગાતી, કુટતી રોતી, મંગાના ઘાટ ઉ-
પર ઘોતી, ખાણમાં માટી ખોદતી, ખાર ધરતિમાં ઉસવિણતી, સર્વ સ્ત્રિ-
યોને જોતો જોતો, સુઆહુ રાજના નયમાં આવી પહોંચ્યો. જે દિવસે સુ-
દેવ બ્રાહ્મણ ગામમાં આવ્યો તે દિવસે રાજ સુઆહુ વિસ્તુયાગ કરવા બેઠો
હતો. હજારો મનુષ્યની સંખ્યા ભેળી થઈ હતી. ત્રણ હજાર સ્ત્રિયોની
વચમાં ઇંદુમતિની સાથે સતિ દમયંતિ બેઠી હતી. સુદેવ બ્રાહ્મણ સ્ત્રિયોના
ટોળામાં પડ્યો અને એ એક બધરીનું મોઢું નિહાળી નિહાળીને જોવા
લાગ્યો. જોતાં જોતાં દમયંતિ સામી નજર થતાંજ અને તેના કપાળમાં
રહેલા ચળકતા ચંદ્રને દેખતાંજ બ્રાહ્મણ પુતળ બની ગયો.

(કવિ) હારે હારે, આવી બ્રાહ્મણે મિટેમીટ માંડીરે;

હારે હારે, દમયંતિએ મૂકી નહિ છાંડીરે.

૧

હારે હારે, બોલ્યો બ્રાહ્મણ બિમકની બાળરે ?

(સતિ) હારે હારે, શોધે સુદેવ આવ્યા આ કાળરે ?

૨

(સુદેવ) હારે હારે, દાસી દીન માશી કરે ઘેરરે ?

(સતી) હારે હારે, નાજ સધળા વાતે લીલા લહેરરે.

૩

(સુદેવ) હારે હારે, નજે મેલી ભટકતી વનરે ?

(સતી) હારે હારે, હુથી નહિ માન્યું હોય મનરે.

૪

(સુદેવ) હારે હારે, દ્યાહિણુ થમા નળરાયરે ?

- (સતી) હારે હારે, મારો કાંધક હશે અન્યાયરે. ૫
 (સુદેવ) હારે હારે, બેની નિત્ય રહે શીરનામીરે ?
 (સતી) હારે હારે, તેતો જોનારો અંતરજામીરે. ૬
 (સુદેવ) હારે હારે, બેની આલોને મારી સાથરે !
 (સતી) હારે હારે, શકે ઘેર આવ્યા છે નળનાથરે ? ૭

સતિને ટેલીઆ બ્રાહ્મણની સાથે વાત કરતાં જોધને, બાનુમતિ કર-
 ડી આંખ કરી પુછવા લાગી.

- (બાનુ) હારે હારે, ક્યાંથી આવ્યો છે ટેલીઆ વણતારે ?
 (સુદેવ) હારે હારે, આતો વજાવતીની સુતારે. ૮
 (બાનુ) હારે હારે, અલ્યા વજાવતી બેન મારીરે ?
 (સુદેવ) હારે હારે, આતો દમયંતિ નળની નારીરે. ૯
 (કવિ) હારે હારે, પુછે બાનુમતિ બની આભીરે !
 (સતી) હારે હારે, હુછું પુષ્કર બુખની ભાભીરે. ૧૦
 (કવી) હારે હારે, સુણી બાનુમતી પડી ધણુરે;
 હારે હારે, ઇદુમતિને બાકી રહ્યું મણુરે. ૧૧

યમ યમને ઠેકાણે રહ્યો. સુખાહુ શોચ કરતો ઉભો થયો, અરે કોણ
 બેન દમયંતિ ! એટલું કહેતાં છાતીએ ડચુરો ભરાયો આંખમાંથી આંસુ
 પડવા માંડ્યાં. રાજાને રોતો જોધ સકળ પ્રજા ઉદાસ થઇ ગઈ. ઇદુમતિ
 અતી રૂદન કરવા લાગી. બાનુમતિ પોકારે પોકાર પાડી પશ્ચાતાપ કરવા
 લાગી. આખા નગમાં શોક છવાઇ રહ્યો.

(બાનુ) રાગ—વૃષાણુ વહી ગઇરે.

- અરે શું નિપન્યુંરે, થઇ ગઈ આતો વિપરીત વાત;
 કટારી ક્યાં ગઇરે, કરવી મારે પ્રાણની ધાતં. ૧
 દીકરી દુઃખમારે, કાઠ્યા દિવસ દામણે મુખ;
 માશી દારમારે, તું ભાણેજ વેડી બુખ. ૨
 સુવા સાથરોરે, ખાવા તાહુ શિળુ અન્ન;
 જોધુ અતી ધણુરે, પણ તેં કદી ન માન્યું મન્ન. ૩
 જગપતિ નાર થઇરે, કરીયું દાસી કેર કામ;
 વગર દીધે પડયોરે, જગતમાં મુજ કપાળે ડામ. ૪
 સમજતી સાનમારે, છાની છપની મારી સંગ;
 પામીયુ જામતારે, જુવો ચીરીને માફ અંગ. ૫

ઇદુમતિ અતી રૂવેરે, પૃથ્વી પછાડે અમળા આપ;
 કલંક ચોટાડારે, મુજને ડશી ગયો નહિ સાપ.
 પૃથ્વી માગ દેરે, હુંતો સરસર સરીને જાઉં;
 ગમે કાંસો કરે, કુવે પડુ કે વિષને ખાઉં.
 ખેતી ખારણેરે, મુજથી લેવાયો નહિ લાભ;
 વિજળા વેગમારે, મુજ પર તુડી પડ્ને આભ.

૬

૭

૮

(દમયંતિ)

મરાઠી સાખી.

સુખી થઇ હું સુધળી વાને, કોઈ ન કરશે કલેશ;
 મનગમતો માણ્યો મેં વૈભવ, દુઃખ ન પામી લેશ;
 રાખ્યુ રડુ માન, સાક્ષી તેના શ્રી ભગવાન. રાખ્યુ૦

(કવિ)

ઇદુમતિ ઓશીઆળી થઈ ગઇ, વળી વળી પાએ લાગે;
 સુખાહુતી સાથે રહીને, વારંવાર ક્ષમા માગે;
 સેવા સૌ કરનાર, છત્રપતિની તુતો નાર. સેવા૦

આખી રાત્રિ વાર્તાવિનોદમાં કાઢી. ખીજે દિવસે સુખાહુ દમયંતિને વિદાય કરે છે. ખેન આ સ્થાનમાં ખેસો. દમયંતિ કહે વીરા મારા સ્વામીનું મુખ જ્યાં સુધી જોયું નથી; એમની આગા લીધી નથી, ત્યાં સુધી હું સ્થાનમાં નહિ ખેસું; હું તો પગે ચાલતી જઈશ. સુખાહુ કહે બહુ સાર ખેન; પચાસ માણસો તમારી સાથે સંભાળને માટે મોકલું છું. સુદેવ બ્રાહ્મણ દમયંતીને લઈ ઘેર આવ્યો. દિકરીને જોઈ વજાવતિ હર્ષ તો પામી પણ જમાણની ઝંખના એના હૈયામાં અમુઝાયા કરે છે. ભિમક કહે મેં નળની શોધમાં માણસો મોકલ્યા છે. દમયંતિ કહે પિતાજી! આ સુદેવ બ્રાહ્મણ વિના કોઈ એમની શોધ લાવસે નહિ, અને તેની યોગ્ય ગોઠવણ કરવા દીકરીને રજા મળવી જોઈએ. ભિમક કહે મારા દિકરા ભયે જે રીતે તું ધારતી હો તે રીતે એમની ખોળ્ય કરાવ! દમયંતિ કહે વીરા સુદેવ; તું જા! જ્યાં રાજદરબાર હોય, જ્યાં સજ્જનની સભા હોય; ત્યાં જઈ નિએના શપ્થો ખોલજે! તેનો ઉત્તર સાંભળવા જરા વાર સ્થંભી જજે અને ઉત્તર ન મળે તો સ્થાન છોડી ખીજા સ્થાનમાં જજે!

(મર્મ વચન)

હરિગિત છંદ.

સુભાગ્યે વસ્તુ સાંપડી, પરીત્યાગ કીધો તેહનો;
 કહું ધીક છે તે જન્નને, તપાસ નહિ એહનો.
 કાંઈ રંક હાથે રત્ન ચઢીયું, જલ્ન કીધું નહિ જરી;
 થઈ દાસ ઉદર આશ, તે વસ્તુને મુકી વીસરી.

અખળાને માથે આળ ચઢીયું નેટ ચુકી નહિ કદી;

વસ્તુ વિસારી વ્હોરીને, આ સુદેવે વાણી વદી.

આ ઉપરના શબ્દથી સુચવતો સુચવતો દેશેદેશ કરતો અયોધ્યામાં રાજા રતુપર્ણના દરબારમાં આવ્યો. દરબારમાં ટેલ નાંખતાં કોઇએ જવાબ આપ્યો નહિ. સુદેવ બહાર નીકળવા તૈયારી કરે છે એવામાં એક મશ્કરો બોલ્યો. આ મર્મભેદનો જવાબ તો ઘોડારમાંથી બાહુકજી જરૂર આપે. રાજા કહે હા હા એ ખરૂં. મહારાજ જાઓ અમારી ઘોડારમાં અવાજ કરો તમને જવાબ મળશે. રાજાના કહેવા પ્રમાણે સુદેવ ઘોડારમાં ગયો ત્યાં કોઈ માણસ જોવામાં આવ્યું નહિ. તોપણ એતો દમયંતિના કહેલા શબ્દો મોટેથી અવાજ કરી બોલ્યો. બોલને છેડેજ કાળો કામળો પહેરેલો, એક હાથમાં ખરેરો; બીજા હાથમાં ચામુક લાઇ; બાહુકજી બહાર નિસર્યો. ખખડદાર ઉભો રહે બામણા ! બાહુકને દેખી સુદેવ બચ પામ્યો. હાય...ખાપરે...ખાધો.

(નળ) ક્રોધથી-હરિગિત.

હ્યા બોલ્ય બમણું બામણા, વળી મુખ શાનો ખડખડે;

પોતે પોતાના કમ્થી, વસ્તુ તે રાને રડવડે. ૧

વળી રત્ન જાણી જત્ન કીધું, માન દીધુ નુરને;

ખટ માસ સુડે સેવીઓ, જઈ આકડાના તુરને. ૨

સેવક થયો છે વહોરનારો, કારણ વિના કોઈ ના તજે;

છે પતિ કરતાં પેટ વહાલુ, પુછીને માલ્યર થજે. ૩

એટલું કહી અંદર જતો રહ્યો. સુદેવ ત્યાંથી નીકળ્યો. પડોશીને પુછ્યું એન આ જોડે ઘોડારમાં એક કાળો સરીખો પુરૂષ કોણ છે ? પડોશણ કહે ભાઈ બે એક વરસ થયાં એ પરદેશથી આવ્યો છે. એની ચતુરાઈનો ખાર નથી. માત્ર રૂપ નથી એટલુંજ. પરણ્યો હોય ને બાઇડી મરી ગઇ હોય એમ સમજાય છે. આ ઉપરની સઘળી બીનાનું મનન કરતો કરતો સુદેવ દમયંતિની પાસે આવ્યો. દમયંતિ કહે વીરા સ્વમીની શોધ ! સુદેવ કહે શોધતો શ્રી હરીને ખખર, પણ મારા બોલનો ઉત્તર આપ્યો તે સંભળાવું. દમયંતિ કહે કોણે આપ્યો ? સુદેવ કહે અયોધ્યાના રાજા રતુપર્ણની ઘોડારમાં મેં અવાજ કર્યો કે તરત એક છુતને બડકાવે તેવો નર નીકળ્યો.

(સુદેવ) મરાઠી સાખી.

કાળજી રંગે કામળ અંગે, બાહુક નિસર્યો બહાર;

સરડકા ભરતો ખોખારા કરતો, નયન નચાવે સાર;

હુંકા વાંકા કર, દેખીને હું પામ્યો ડર. હુંકાં

દમયંતિ કહે શું એવું કદ્રૂપ સ્વરૂપ છે ને તમારા બોલનો જવાબ આપ્યો ! જવાબમાં શું કહ્યું ? સુદેવ કહે હા આપ્યો. અને જવાબમાં પાનું ૧૪૬*

(કવી) રાગ-રાયકાનો.

વખાણી વાણી, ચમકી રાણી, ભામની સમજી બેદર,

વાન વપુનુ સાંભળીને મનહુ પામ્યુ ખેદ, ગુરૂં.

છાતીમાં પડીઆ છેદ; ગુરૂં; વખાણે જેને વેદ. ગુરૂં. ૧

વાણીમાં ભરપુર બેદ છે, મુજને મારે બાણરે;

બાહુકના નહિ બોલણ, પુણ્યસ્ત્રોત્ક પરમાણુ. ગુરૂં.

જેની સધળે વરતે આણુ; ગુરૂં; એતો મારા જીવન પ્રાણુ. ગુરૂં. ૨

કદ્રૂપ કાયા છે નળરાયા, સાચુ કહુ સમ ખાધરે;

શક્તિયે મુજને સુજ પાડી, ભિમકરાય જમાઈ. ગુરૂં.

જેની સાથે સાચી સગાઈ, ગુરૂં; પુષ્કર ભુપના ભાઈ. ગુરૂં. ૩

હામ હામ ને દામ જાએ, વિદ્યા ભણી નવ જાધરે;

એક દિવસમાં આવી પહોચે, અહીંઆ રતુપર્ણુ રાય. ગુરૂં.

તો જાણું નગ કાય, ગુરૂં; અહિં આવ્યે ઓળખાય. ગુરૂં. ૪

ગિરા સુદેવ હું તને ખોટી કંકોતરી કરી આપુ. જેમાં એમ દર્શાવવું કે પુષ્કર સાથે દૂતમાં હારી નળ દમયંતિને લઈ વન ગયા. વગડામાં નજે દમયંતિને રઝળતી મુકી દીધી. રખડતી રઝળતી દુઃખી થતી દમયંતિ પિતાને ઘેર આવી. ભીમકે નળની શોધ કરાવી પણ લગભગ ત્રણ વરસ થયાં નળ જડતો નથી. માટે એ નિશ્ચય કર્યો છે કે દમયંતિનો ફરી સ્વયંવર કરવો. તેનો દિવસ આજેજ છે. મારી મરજી તમારા સિવાય ખીજાને હાર આરોપવાની નથી. સુદેવ કહે હા એ હીક. અનુમાનથી રસ્તાની ગણત્રિ ગણીને જે દિવસે રતુપર્ણના દરબારમાં દાખલ થાય તેજ દિવસ નાંખ્યો. એવી રીતે કે જો કદાચ એક દિવસ આગળ પહોચે તો ધર્મશાળામાં મુકામ કરી બિજા દિવસે સવારમાં રાજા પાસે જાય, એક ભિમકના નામથી સ્વયંવર કંકોત્રિ; અને એક દમયંતિના હાથનો પત્ર બંને લઈ સુદેવ બ્રાહ્મણ અયોધ્યામાં આવ્યો, સવારમાં રાજાના ખાનગી દરબારમાં જઈ પ્રધાનના હાથમાં બંને પત્ર આપ્યા. પ્રધાને વાંચ્યા.

પત્રની હકીકત વાંચી રાજા પ્રસન્ન થયો, વાહ વાહ મારાંએ ધન્યભાગ્ય હું દમયંતિનો સ્વામિ થઈશ. પ્રધાનજી લખનો દિવસ ક્યારે છે પ્રધાન કહે આજેજ ! રાજા કહે અરે આજેજ ! આજ વિવાહને આજજ

પત્ર ! અરે આતે કંકોતરી કે શોકસાગરમાં હુઆવાની કાળોત્રિ ? આ-
હાણુ કહે મહારાજ મને પાંચ કંકોત્રિયો આપવામાં આવી હતી તે બધી
આપતો આપતો અહિં છેવટે આવ્યો. રાજા કહે અરે અભાગીઆ આહાણુ !
મુદાની કંકોત્રિ તો આજ છે ને તું ભટકતો ભટકતો છેવટે શું આવ્યો.

(કવિ) મરાઠી સાખી.

દાંત કચરડે હાથ ભચરડે, ડોળા કારમા કાંદે;

મોહુ મરડે આખો થરડે, પૃથ્વી પાગ પછાડે;

નાખે નિસાસા, દમયંતિની ટંગી આશા. નાંખે૦

આહાણુ કહે હું તે શું મર ! મને કાંઈ ખબર હતી કે અહિંજ પ-
હેલી આપવાની હશે ? રાજા કહે તુ... મડા આ દમયંતિનો પત્ર પણ
તે સાથે આપ્યો. બોલ્ય બિજે કોઈ ઠંકાણે દમયંતિએ પત્ર મોકલ્યો છે ?
આહાણુ કહે ના. માત્ર અહિંજ, હાય હાય શું કર આહાણુ !

(રાજા) રાગ—આહાણુ ભટ્ટા.

આહાણુ તુ ભટકાતો આવ્યો, વાળ્યુ કિયા જનમતું વહેર;

હાથે આવ્યો જય કોળીઆ, આજ થયો છે અકરા કેર.

અરે વીજળી સમી વામાને, વરી જશે કોક;

સ્વપ્નું કે સાચું જાણે, વિદાહ થયો ફોક.

આજે થયો અંતરમાં, હર્ષ અને શોક;

આહાણુ વિના અન્ય હોતતો, મારી નાંખત અહીંઆં ઠેર. આહાણુ૦ ૧

કરી કંકુવાળી કંકોતરી, કાળોતરી રૂપ,

સ્વયંવરમાં આવ્યા હશે, ભૂતળના ભૂપ;

વારે વારે યાદ આવે રામા કેર રૂપ;

દેહ દહન થાએ છે મહારી, જેવો અગ્નિ બાળે ખેર. આહાણુ૦ ૨

સુદેવ કહે મહારાજ મારો શુ અપરાધ. હું કાંઈ પશ્તિ છું તે ઉડી-

ને આવું ? રાજા કહે ચુપ કર ! વહેરવી ચુપકર, પુર્વના શત્રુ ! સુદેવ

કહે હું તે વહેરે આવ્યો કે લગ્નની કંકોત્રિ લાવ્યો ? રાજા કહે છાનો રહે

ગરોડા છાનો રહે સાંભળ. વહેરે કોણુ કોણુ આવે છે તે.

રાજા—અહ્યા વહેરે આવે દિકરો^૧ ને વહેરે આવે માતર^૨

૧. દીકરો=બાળા અવસ્થામાં સદા મંદવાડ ભોગવે, મોટો થાય
ત્યારે. ચિના વચને ચાલે; ચોરી કરે, લુચ્યાઈ લાફંગાઈ કરે, કેદમાં જાય,
માતાને નિચી માળો ભાંડે, પિતાને માર મારે; વંઠી જાય વટલી જાય.
૨. માત=ઉમ્મર લાયક અને સમજદાર છોકરાને ખીજા આપ કરી આપે,

વહેરે આવે નારી^૩ પતિ,^૪ વહેરે આવે તાત;^૫

વહેરે આવે ભાષ્ય^૬ વહેરે આવે બ્રાત;^૭

વાડવ તું આવ્યો છે વહેરે, દેખી મૂળને વ્યાપે ઝેર. આલ્પ ૦ ૩

પ્રધાન કહે રાજા આમ આકળા ઉતાવળા શુ કરવા થાઓ છો ? તમે વિચારતો કરો. આપણી ઘોડારમાં અશ્વમંત્ર જાણનાર બાહુક છે તો કુંદનપુર જતાં કેટલી વાર ! રાજા કહે હાહા ઠીક યાદ આવ્યું. બોલાવો એ બાહુકિયાને; પ્રધાન કહે હાંહાં જોજો દુકારે બોલાવતા એ પુતળુ વળી જુદુ છે. “ ગરજતો ગધેડાનેય બાપા કહેવા પડે છે. ” પ્રધાને અનુચરને મોકલ્યો; જા બાહુકજીને બોલાવ ! અનુચર ઘોડારમાં આવ્યો. હે બાહુકજી ! ચાલો રાજા રતુપર્ણ હાલહાલ દરબારમાં બોલાવે છે. બાહુકજી કહે હમણાં આવીએ છીએ ! હાલહાલ શું લગન વહી જાય છે ? અનુચર કહે લગન જાય છે ત્યારેજતો ! બાહુક કહે અધ્યા કોનું લગન ? અનુચર કહે કાંઈક કુંદનપુરથી કંકોત્રિ આવી છે; દમયંતિના લગનની ! (બાહુક દરબારમાં આવ્યો.) રાજાના સનમુખ આસન ઉપર બેઠો. રાજા કહે બાહુકજી તમે

પરપુરુષને ઘરમાં ધાલે, તેની સાથે સ્ત્રિની રીતી પ્રમાણે. હાવભાવ કરે તે છોકરો નજરે જુવે, અરે કોઈ વારતો માતાને પરપુરુષની સાથે વ્યભિચાર કરતાં પણ જુવે, ત્યારે છોકરો બળીબળીને મરી જાય. (જે દિકરાને માતાના દુરાચારની લાગણી ન થાય તે દીકરો નહિ પણ સંકોચ પામેલો શીજો સમજવો.) ૩. નારી=ધણીને તિરસ્કાર કરે, ન દેવાની ગાળો દે, પરપુરુષો સાથે મોજ કરે, વેળા કવેળા ઘરમાંથી જતી રહે વળી ધણી દુંદતો દુંદતો પાછળ જાય, જે ધણી વધારે હેણા હેરે તો પોતાના ચારને લાવી તેની પાસે ધણીને માર મરાવે. ૪. પતિ=બાઈનીના ઉપર તાપ રાખે, હિંડતાને ચાલતાં રોક બળવે, પોતે દાડ પીએ; બેભાન થઈ બિભસ્ત બોલે, બાઈનીને મારે; પરાઈ સ્ત્રિયોને પ્રસન્ન રાખે, પૈસા ખવરાવે; વળી બહારની સ્ત્રિયોને ઘરમાં લાવી વિષય કરે; તે બાંધે બીડે બાઈનીને સહન કરવું પડે. ૫. તાત=જુગારમાં, વ્યસનમાં, વ્યભિચારમાં ને અભક્ષા ભક્ષમાં પૈસા ઉડાવી, ઘરબાર પારકાં કરી વાંસે દેવું મૂકીને મરી જાય. ૬. ભાષ્ય=ખાતો જાય, લાગ પડે તો ભેતો જાય. પાછળ બુર બોલ્યે જાય. વળી બેન દિકરી કે બાઈની સાથે માઠી મૂલાકાત કરેતો જાય; વળી આખરે લાગ આવેતો ભંભેરીને લાંબને નાશીએ જાય. ૭. બ્રાત=ભાઈની અદેખાઈ કરનાર દગો કરનાર, કપટ કરનાર. સ્ત્રિને આંધીન અંધ અંધો કરનાર.

અશ્વમંત્ર જાણો છો ખરા ? બાહુક કહે હા ? રાજા કહે એક પહોરમાં ઘોડા કેટલે જાય ? બાહુક કહે અરે કેટલે શું ! હજારો યોજન ! રતુપર્ણ ખુશી થયો, અહાહાહા વાત વંદી ગછતી પણ પ્રભુની મરજી કેવી ! પ્રધાનજી દમયંતિ સાથે મારા લેખ લખેલા, નહિતો વળી આ બાહુકને બે વરસ પહેલાં ક્યાં આપણે ઘેર આવીને રહેવું.

(રતુપર્ણ) રાગ—પામ્યો પામ્યો પદમણી.

મળશે મળશે મુનેતો વરમાળરે, ફળશે ફળશે મારેલી મુને ફાળ;
વરશે વરશે ભિમકની બાળરે, કરશે કરશે ચાંદલો મારે બાળ.

કૃતિ કરતાર તારી કહો કાણુ કળશે,

રાય રતુપર્ણ રત્નજ રળશે;

ખીજ રાજને મોઢે શાહી શામ ઢગશે,

પળશે પળશેજ પંથ ભુપાળરે.

મળશે ૧

અલખેલી દેખી મહાર અંતર ઠરશે,

તાપ ત્રિવિધી કેરા તારણી હરશે;

વાયસ જેવા રાજ મુઝાઇ મરશે,

ચરશે ચરશે મોતીતો મરાળરે.

મળશે ૨

ગોરી વયે કંઈકનાં ગર્વજ ગળશે,

ચતુરા દેખીને ચિત્ત ચોરનાં ચળશે;

તુજ ભાગ્ય ભગશે ને બાકીના બળશે,

લળશે લળશે જેને ઓશિયાળરે.

મળશે ૩

અરે બાહુકજી તમારા નગરાજ વન ગયા પછી પત્નો નથી. રણમાં રઝગતી મુકેલી દમયંતિ એના પિતાને ઘેર ગઇ. નળની શોધ કરતાં ન મળવાથી ભિમક દમયંતિનો દૂરી સ્વયંવર કરે છે; તેમાં રાજાની કંડોત્રિ અને સાથે દમયંતિનો પત્ર મળ્યો છે, એ મારા સિવાય ખીજને વરવાની નથી.

(નળ) મરાઠી સાખી.

વૈદરબીને વરવા મોઢાં, મુઠે મઠે ફાંકે છે;

પુણ્યસ્ત્રોતની પરણી પ્રેમદા, તુ લેવા તાંકે છે;

થશે આશા ભંગ; કાગ હંસણી ન્હોતે સંગ.

થશે.

અરે બાહુકજી મને કાગ કહોહોને વૈદરબીને હંસણી કહો છો; એ હંસણી કાગડાને વરશે ને તમે જોયા કરશો. બાહુક કહે કદાચ તને વરમાળા ન પહેરાવેતો ? રાજા કહે આપણે ઘેર પાછા ? શું આણુ લીધું છે ? શી આબરૂ ઓછી થવાની છે, બાહુક કહે પરણવા મળેલા પાછા આવી-

એ તો લજ્જા ન જાય ! રાજા કહે અરે શાની લજ્જાને બળ્લા પ્રથમ
સ્વયંવરમાં નળ પરણ્યો ત્યારે આવ્યાકની તો વળી ફરીને; પણ મને તો
એમજ લાગે છે કે મારા સિવાય બીજાને હાર નહિ આરોપે, ચાલો ચાલો
રથ જોડો અસુર થાય છે !

(નળ) મરાઠી સાખી.

લજ્જા હિણુને લજ્જા શાની, અણુઘટતુ આચરવું,

કંકુવાળા કર નવ થાએ, મારે પડશે મરવું;

માટે જાને તુય; સાથે શાને આવું હુંય.

માટે.

રાજા કહે અરે બાહુકજી આમ શું બોલો છો. કૃપા કરી મને ત્યાં
લઈ જાઓ ! મારી આશા ભંગ ન કરો, અરે મારી તો શું પણ એ
અબજાની આશાનો તો જરા વિચાર કરો ! કદાચ મને સ્વયંવરમાં નહિ
જીવે ને આપઘાત કરશે તો તમને હત્યા લાગશે; નળ કહે રાજા એક
સરત કપ્પલ હોય તો આવું. રાજા કહે એક શું એકાશી સરતો કપ્પલ !
બોલો શી સરત છે !

(નળ) મરાઠી સાખી.

ચિત્તની ચિંતા કરો વેગળી, સચવાશે અવસર;

સ્વામિ સેવકનો વહેરો ન ગણવો, આપણુ બન્ને વર;

સભા ખડખડ હસી, દીવાનો થયો કે ડાગળી ખશી.

સભા.

સ્વયંવર મંડપમાં આપણે બન્ને જોડાજોડ બેસીએ; જેને વરમાળા
પહેરાવે તેને ખરી ! રાજા મોઢે આડુ લુગડુ રાખીને. હા હા હા બાધ
તમો વર ! હવે તો ચાલશો. બાહુક કહે એમ નહિ. બોલો કે સ્વયંવરમાં
બન્ને સાથેજ બેસી શું ?

રાજા; જરા નખરે સેં ચાલો ને ચાર;

રાજા--સ્વયંવરમાં બેસીશું એક લહાર,

નળ--હાજી ભાગ્યશાળી થશે ભરથાર.

રાજા--વરે તમને તો વરજો બે વાર,

નળ--હાજી થશે બાહુક બહાદુરજીની નાર,

રાજા--આવે છે સૌને હસવું. રહેવા ઘો મિથ્યા બસવું;

જોશે એ નાણી નાણી, રૂઢીઆળી થાશે રાણી;

નળ--જો જો એતો મુજને આરોપશે હા.....૨;

રાજા--હાજી બેઉ આંખે હશે જો અંધકાર.

૧

નળ--ધરવી શી ખોટી આશા, જોશે ત્યાં લોક તમાસા,

વરવાનું માંડી વાળો, થાશે કપાળે કાળો;

રાજા—હેજી તમેા દિસો છો રૂપના અંખા...૨,

નળ—હાજી મૂજ આગે ખોવાશે ભૂપ ભાર. ૨

રાજા—બકો શુ ઘેલુ કાલુ, થુંકતો ઉડાડો કાલુ.

જેવા છો તેવા દેખો, સવેને સરખા લેખો;

નળ—હારે કરે ખારીલા દેખીને ખા...૨.

રાજા—હાજી ભૂત ભડકે દેખીને દેદાર. ૩

નળ—રૂપને રડવા બેસે, રૂપને છાંયે પેસે;

રૂપની થાએ રોટી, રૂપની આશા ખોટી,

રાજા—ગુણી જનતો ગણીલે ગમા...૨,

નળ—કહું તેમાં પડે ન કેરશર. ૪

રાજા—રંગનાં હોયે ચટકાં, જવદલા શોભે લટકાં,

મિથ્યા મન વલખાં મારે, ચમકે ચાંદરણી તારે;

નળ—જ્યારે કરણા કરે છે કિરતા ..૨,

રાજા—પેટ મારીને મરશે કટાર. ૫

નળ કહે રાજા જે ધડીએ બાહુકજી સ્વયંવર મંડપમાં બિરાજશે તે ધડીએ સર્વ રાજા ઝંખવાણુ પડી જશે; મને જેતાંજ પરણવાની આશાઓ પરી કરશે, અને કેટલાંક તો સ્વયંવર મંડપ મુકીને ચાલતા પણ થશે. જે પ્રથમ ચેતી નહીં જાય, તે આખર પાછા જશે.

(રાજા)

મરાઠી સાખી.

કો વરશે કો પાછા ફરશે, જેવાશે ત્યાં જઈને;

અવસર થોડો રથને જેડો, આવો તૈયાર થઈને;

હું મહેલે જાઉં, પોશાગ મુંદર પહેરી લઉં. ૬

રાજાના મહેલમાં ગયા પહેલાં, દરબારમાં બનેલી સઘળી બિના રાણીને તેના ખાનગી નોકરે કહી હતી. રાજા દમયંતિને પરણવા જનાર છે એમ જાણી; વિમાસણુ કરવા લાગી, અરે એ મહાપતિવ્રતા સતિ દમયંતિ સુધ્ધ ચંદ્ર તપે છે; ત્યાં સુધી નળ સિવાય બીજા વરને નહિ વરે; અને આ રાજા ત્યાં જઈ વિલે મોંઢે વિમાસણુ કરતા પાછા ફરશે. રાજા આવી અમુલ્ય અમુલ્ય પોશાગ પહેરે છે કાઢે છે, વળી પહેરે છે. બદલે છે. આ પહેરીશ તો દમયંતિ મોહી જશે કે આ પહેરીશ તો દમયંતિ મોહી જશે ! એમ મન સાથે ગડબાંગ કરે છે.

કામી પુરૂષની પેરે કર્તવ્ય જોઈ, રાણી પુછે છે સ્વામિ આજે કેમ
ધમાધમ કરી ઉતાવળા થયા છો; ક્યાં જવા લવચાર છે ?

રાજા કહે ક્યાં શું ? લાતું છું, તારા ઉપર શોક; ઉતાર છું મિનન,
ખાલુકજી ઘોડારમાંથી મડદાલમાં મડદાલ ચાર ઘોડા જોડી; રથ લઈ
આવ્યા. આમથી રાજા પણ ઉતાવળો થઈ આવ્યો; સુદેવ બ્રાહ્મણ પણ
જવાની રાહ જોતો ઉભો છે; રતુપર્ણુ રાજાની જાન જોવા નગરના લોકો
ખિચોખીચ ભરાયા છે. (શી જાનની શોભા !)

(કવિ) પોળમાં પેઢીરે-રાગ.

જાય જોવારે જાન અવધ નરનારી.

કરે ખાલુકજી તૈયારી.

રે જાય.

દુર્ગળ ઘોડા રથને જોડ્યા, જૂદી જાતના જોડા;

અનેક અપલક્ષણના ભરેલા, સઘળી વાને ખોડા.

રે જાય. ૧

દાંત મૂખમાં ખિડ્યા રહે નહિ, લોકો કરડે પુંચ્યા;

પગથી રાંટા કાને કદા, ખિહામણાને ખુચ્યા.

રે જાય. ૨

હાડપિંજર સમ દીસે હાડકાં, બન્ને આંખો ખુડતી;

મળ મુત્રાદિક મેલ ભરેલા, બહુ બગાધ્યા ઉડતી.

રે જાય. ૩

ઘડીમાં અડકે લોકો ભડકે, કૌતક જેવું દીસે,

રતુપર્ણુ કહે આ કેમ જોડ્યા, ખાલુક ખોટ્યો રીસે.

રે જાય. ૪

ખેસ નહિનો પેસ મહેલમાં, નથી ગયો હું ચુકી;

તોરી કેરી જાત જાણવા, રાજ પાટને મુકી.

રે જાય. ૫

રતુપર્ણુ કહે રીસ ન કરશો, આ હું પરથમ ખેઠો;

પાછે પગલે ખાલુક ચાલ્યો, નાંખી ચાપુક હેઠો.

રે જાય. ૬

મુજ થકી તું મોટો રાજા, કદી પડીએ કોડે;

આશા ખેડેને અંતર સરખી, ફરી ખેસીએ જોડે.

રે જાય. ૭

જયમ નમ્રવે તેમ રાજા નાચે, તાન ખર તરણીમાં;

ખાલુક ખેળે એડી મારી, પડ્યો મૂગટ ધરણીમાં.

રે જાય. ૮

ડચકારે ટચકારે હાંકે, નિચી નમાવી ડોક;

મેઢે આડાં લુમડાં રાખી, હસે ગામના લોક.

રે જાય. ૯

ધણીમૂવા કેમ ધરતી માપો, અન્ન પ્રમાણે તજ;

અમ્યા અમળાઈ હેઠા પડીઆ, જાવું શત યોજન.

રે જાય. ૧૦

સાહિ પુંછ ને ઉચકે ખાલુક, ઉઠો મોક્ષ ભાંડો;

રતુપર્ણુ કહે રૂઢુ ઇચ્છો, ખીજી ગાજો ભાંડો.

રે જાય. ૧૧

હાંમાં કરતાં ગામ ગાંદરે, પાકો વિત્યો પહોર;
ખાહુક કહે જાલીને બેસો, જરા રાખજો જોર. રે જામ. ૧૨

અશ્વમંત્રથી કહ્યું કુંકીઆ, ઉડ્યો રથ આકાશ;
રતુપર્ણને સુદેવ બેઠા, જાલી પાસોપાસ. રે જામ. ૧૩

અર્ક તણું અગવાળુ ચાલે, ઉડે પવનથી પત્રુ;
રેલ તણો રેલો જેમ ચાલે, વશિયર કેરો શત્રુ. રે જામ. ૧૪

રતુપર્ણ અંતર ખુશી થતો જામ છે, વાહ વાહ વાહ, વાહ ખાહુક
વાહ ! મારાં પલુ ધન્ય ભાગ્ય કે આજે દમયંતિ વરશે. શી પરમેશ્વરની
અકળ કળા !

(રાજા) રાગ-કવાલી. તાલ દાદરો.

જગદિશે તો જોગ આ સાંધ્યો ખરે,
દમયંતિ દારા એ તો મુજને વરે. અરે હાં...દમયંતિ.

અરે કાળો તો કારમો કેર કરે. દમયંતિ.

અદ્યા રૂપ નહિ પલુ ગુણ ઘણા, વખાણુ કર શું હું તુજ તણા;
તારી બુદ્ધિ ચતુરાનાં ચિત્ત હરે. દમયંતિ. ૧

તણુ કોડીનાં ટટવાંને તેજી કર્યા, થેલી કાગળની તેમાં હીરા ભર્યા;
હોડી પથ્થરની કરી નિધી તરે. દમયંતિ. ૨

જમું કંસાર નારીની સંગ નકી, વનિતાને વડ એવી છેજ વકી;

ખાહુક—નથી વાર લગાર જો પત્ર ફરે, દમયંતિ દારા તુજને ન વરે. ૩

રાજના અંગ ઉપર ઓઢેલી પામરીનો છેડો જરા ઉડ્યો તે રાજને
સરત ન રહી; એક જાડે ભરાવાથી પામરી શરીર ઉપરથી ઉતરો ત્યારે
રાજાએ અવાજ કર્યો. અરે પામરી ! કહેતાં રથ પચીસ ગાઉ નિકળી
ગયો. ખાહુકે રથ ઉભો રાખ્યો. શુ છે રાજ ? રાજ કહે મારી પામરી
જાડે ભરાય રહી. નળ કહે ઉતરીને પાછો જઈ લાઇને આવ ! રાજ કહે
એ જગા કેટલેક દુર રહી ? નળ કહે પચીસ ગાઉ ! રાજ કહે જરા ર-
થને પાછો ન મારો ? ખાહુક કહે શુકન જોઇ બેઠેલા ક્ષત્રિયોના રથ પા-
છા ફરે નહિ. રતુપર્ણ જાણ્યું કે દાસ છે, કંગાલ છે, દુઃખી છે. ખોટા
ફંદ કરે છે. હમણાં એમ કહું કે જાઓ એ પામરી તમને અર્પણ છે;
તો તરત લેવા જામ ! ખાહુકજી જાઓ લાવો તો એ પામરી તમને અર્પણ.

(ખાહુક) (મરાઠી સાચી.)

મૂંઠ મસોતુ મૂજને અપે, અંતર પ્રેાઢી આસ;

દમયંતિ નવ તુજને રાખે, દાસ કરીને પાસ;

કરે દાતારી, હું નહિ લેઉં એ લાચારી.

કરે.

તને દમ્યંતિ વરવાની જેટલી હોંશ છે તે કરતાં મને હજાર મળી છે. તારા જેવા હજાર રાજાઓનું બરણ પોષણ કરે એટલી મારી સત્તા છે; રતુપર્ણ હસ્યો, એક અશ્વમંત્ર જાણે છે તેમાં કેટલું અભિમાન ધરાવે છે, અરે બાહુક, જેવો તમે અશ્વમંત્ર જાણોછો તેવોજ હું ગણિત મંત્ર જાણું છું, બાહુક કહે કેવી રીતે ? રાજા કહે અનાજનો ટગલો કરો તેના દાણા હું કહું તેમાં એક આછો વસો ન થાય. ઝાડનાં પાંદડાં, રેતીના કણ. બાહુક કહે આ બેડાના ઝાડના જમણા પાસે ડાળામાં કેટલાં પાંદડાં છે ? રાજા કહે સાત હજાર છસે ને એકવીસ. (૭૬૨૧) બાહુકે તે તરત ગણી જોયાં. બરાબર થયાં. બાહુક કહે રાજા આ મંત્ર અદ્ભુત કહેવાય; મને એ મંત્ર અને તેની વિધી ન બતાવો ? રાજા કહે બતાવો અશ્વમંત્ર તો બતાવું તે; બેઠાએ અંરસપરસ એક બીજાને મંત્ર આપ્યા. નળની પાસે બે મંત્ર થયા એટલે કળિયુગ દાઝવા લાગ્યો અને શરીરમાંથી બહાર નિસર્યો. માથે બળતી સઘડી મુકી છે, શરીરપર લોઢાના શણગાર ધર્યા છે. નિકળીને નાડો. નળને અચિંતો સદ્બુદ્ધિનો ચમકારો થયો. જેમ નિદ્રામાંથી માણસ જાગ્યો થાય તેમ ઝબક્યો, અરે આ બધું વિપરીત કરનાર; મારા પ્રિય બંધુ સાથે વહેર કરાવનાર, મારી પ્રાણ પ્રિયાનો ત્યાગ કરાવનાર મને હાલ બે હાલ કરનાર આ મારા શરીરમાંથી ઊત્પન્ન થનાર ભૂત છે. તેજ વખતે નળે વાંસે દોડી તેને માથાના કેશથી ઝાલ્યો. સઘડી પાડી નાંખી. હાથે આંટી નાંખી ચાલુકનો માર મારવા માંડ્યો. બોલ્ય કોણ છું ?

કળિ કહે મહારાજ હું કળિકાળ છું. અરે આવો અધમ કળીકાળ; બસ તને જીવે ન રાખુ ! અરે રાજા ફેંકો જરા તલવાર ! નળ સિવાય બીજા કોઈ કળિને જોતા નથી. કળિ કહે પુણ્યશ્લોક રાજા મને ન મારશો અરે તારા જેવા કુકર્મિને જીવતો રાખુ તો મારા સમાન દશા દુનિયામાં હજારો જાણુની થાય. કળિ કહે પ્રભુ મારા ગુણ અવગુણ સાંભળો પછી ઘટે તેમ કરજો. નળ કહે બોલ્ય ! વિસ્તાર કર ! કળિ કહે અવગુણ ઘણા છે તેનું વર્ણન પ્રથમ કરું છું ને ગુણ થોડા છે તે પછીથી કહીશ. નળ કહે બલે એમ થાઓ.

કળીકાળનાં લક્ષણ વર્ણન. કરાવ.

અવગુણ વાણે વિસ્તાર, નવ ખુટે શુ નિસ્તાર.

મહારાજ સાંભળજો માર, સાચી વાણી હું ઉચ્ચાર, પછી કરો જે-મ લાગે સાર, કામ કારમુ કર અકાર, હું નવ ઠાર, રાખુ જાર, અંતર ધાર કરી ન ઢાર, બ્રહ્મ કર હું વર્ણી ચાર, બ્રાહ્મણને નહિ બોલ્યા બાર.

માર તાર ધર્મહિન દંભિને કામી, લપટ લોભી લુણ્હરામી, ગર્વ ભર્યા ગોરીના ગામી, વિદ્યા વિણુ નવ હોએ ખામી, વટલેલા નિર્લજ ને નામી, આનંદ પામી, જમવા દોડે, કોડે કોડે હોડે હોડે મુઝ્ય મરોડે, કોને ન છોડે, ઊંચ નિચ તે એકે આરે કરી બેસારે ભરીઆ ખારે જનોઇ અધરણી પ્રવેશ ધરનો, નાત વરો હોય નાના નરનો, નીચ જાતમાં હોય ખારમુ, વળા ચે.થીયું, તરપિંડી તે કેમ વિસારે, સરજનિયામાં છેયાં લારે, જ્યમ આવ્યું તેમ જમવું ધારે, ભપકો ભારે, ફરે બળરે, ડાહી ડાહી વાતો પોકારે, કડાકુટમાં કદી ન હારે, ડીલે ટપકે દેહ શણુગારે, સ્નાન ધ્યાન સંધ્યાને સેવા, સ્વપને નવ સંભારે દેવા કષ્ટ બ્રહ્મ સજ્જન્યો લેવા, તત્પર કેવા, પડીઓ હેવા ફેર નહિ એ ચવનો જેવા.

શુરનુરથી ક્ષત્રિ હારે, રાઠ્ય પડે પેસે ગોઝારે, ખુણે રહિ ખાંતે ખો ખારે; કાટ ચઢ્યો રહે નિજ કટારે; તિવ્ર મોરચા રહે તલવારે, કહો ચઢે કેમ કોઇની વહારે; કારજ સારે, શુરો હું છું મનમાં ધારે; લમણે કર દેઇ માંખો મારે.

વૈશ્ય કરે વહેપાર; અતી હોશિયર, દાંડીનો માર જગતને મારે જોરે, જુઠ કપટની વાણી રહોરે, માલ મૂલ્યના ચોટે ચોરે; પરમેશ્વરને રાખે કોરે; સોગન ખાએ ઠોરે ઠોરે; સળ્યુ ડળ્યુ સારામાં ચોરે. અદ્ય સ્વદ્ય આયુક્ષને વૃષ્ટિ; સાધુ પુરૂષને ભારે કષ્ટિ, અનાચાર ભરમાવે બ્રહ્મી; સંકટ પામે આખી સૃષ્ટી, દાન પુન્ય જપ તપ ને જાતરા; જ્ઞાન ધ્યાન ને કથા હરીની; વિચાર સારા તે છંડાવું. દયા દીનતા સત્ય શિયળને સંન્યાસ સિન્હી બ્રહ્મચર્ય તે હું ખંડાવું; કથા ગોરીની પાખંડી મત, તર્કશાસ્ત્રને પુરાણ ગાલવ, વિષય તણાં વળાં ને મોકળુ ઘેર ઘેર તે હું મંડાવું, લાજને મરજદ મુકાવી; સ્વામિને ગાળો ભંડાવું, તરણ ત્રિયાઓ હું રંડાવું.

વહેર રવજનમાં પરશુ મિત્રી, દુર્ગુણ નિજમાં પરની ધત્રિ; ભક્તિહિન નહિ રંગત સારી, માતપિતાને રહે તુચ્છકારી, સકળ સુખ તે નિર્લજ નારી આપે પય જે ઇચ્છે વારી; તોપણ તારણી અતી જાણી, વ્યભિચારણી, પીએ વાણી, કલેશને કંકાશ ધારણી, દ્રોહ કારણી, મનુષ્ય મારણી; દ્રવ્ય હારણી, પતિ વખોડે; નિરંકુશ આમન્યા તોડે, પુરૂષ પરાએ પ્રિતી જોડે; ઇચ્છે જરી, કામલુગારી, દિસે સારી ભય ઉપજાવે તનમાં જારી સુતો સ્વામિ નાંખે મારી. પતિવ્રતાનો ડાળ કરે પણ ધર્મ તણે ખાને રહે ભમતી, શીખ સ્વામિની કદી ન ખમતી નિશ્ચદીન દમ-

તી, વાત કરે પરનરને ગમતી, નિચ નરોશુ જારી રમતી, બેગી જમતી, રહેજ નમતી: કહો કન્યા શુ રાખે કમતી ?

મેઢી પણ મન બડકાં બોલે, ગણે સરવને તરણા તોલે, મનુ કરી દે પાને પોલે, નવ વરસની નાની નારી, ગર્ભ કારણે સખળ સ્વામિની ઇચ્છા ધારી; રહે ફટકારી, ચડતી ચાળે; પુરી રહે નાહ છેલ્લે માળે; કે પડશાળે; પેટી તાળે; વગર અગ્નિયે રહે ઉકાળે સહજ સહજમાં બોલે ગાળે; લાંબી ફાળે, શરે શરંદી મેઢે કાળે, રજસ્વળાનો દોષ ન પાળે; વચન કયોલુ એ ઉછાળે; અન્ન અભડાવે ઘણી ધરે જો જરા ધાક તો ખુણે પેસી વાર કે તહેવાર જીવે નહિ મેઢુ વાળે. ચોડા બોલી થંભા કોરે પડી આખડી વસ્તુ ચોરે, રવી તપે તેમ તેમ તે ઘોરે; કેશ સુધારે ચોથે પહોરે, થાય લડાઇ ત્યાં બગતુ ખોરે, લલચાએ લોભાએ જરથી, ડરે નહિ ઇશ્વરના ડરથી. પાર ઉતારે ધાર્યું ધરથી; વાંકી વસમી ચાલે વરથી; પ્રૌઢી પ્રિતિ બાંધે પરથી; તૃપ્ત નહિ એકાદા નરથી, અનેકને ચાહે અંતરથી, અળગી નહિ કુત્તિ કે ખરથી, કરે કારમુ ક્રોધળ કરથી, કેર કરે તક્ષકના ગરથી.

મહા મુનિયોનાં મન ડોલાવું, બ્રહ્મચારી સાધુ વૈરાગી, મંત સિદ્ધ; ધ્યાને બોલાવું. ત્રિયા સંગમાં તને બોલાવું. વળી ગાય કન્યાનો વિક્રય; પકવ અન્નનો વસમો વિક્રય: દ્રોહ કરે; સ્વામિનો નારી, મિત્રદ્રોહ નહિ મિત્રાચારી; ગુરુદ્રોહ નહિ સેવા સારી, માત તાતને બ્રહ્મદ્રોહથી અન્ન નહિ ત્યાં તન ધણાને તન નહિ ત્યાં અંન મળે છે; દાતારો ત્યાં દ્રવ્ય નહિ ને દ્રવ્ય ધણું દાતાર વિનાનું પૃથ્વી મધ્યે રાખે છાનું. સાધુ ભોગી, જોગી રોગી, કરે બ્રહ્મ શુદ્રોની સેવા, પતિ ગણે નારીને દેવા; ગુરુ શિષ્યસમ સમજી લેવા, લેશ છપે નહિ, ઉજ્જવળ મંત્રો કોઇ જપે નહિ; ધર્મા તૃપ્ના આશા જાડી, થઈ મરદને પહરે ચુડી; સધળી વાતે દાનત ભૂંડી, પરાઇ સ્ત્રિમાં દ્રષ્ટિ કુડી, ભૂત પ્રેતને રાખે મુંડી; બ્રાહ્મણી થઈ ભટકાતી લુંડી. કાળ પડે, નવ ગાય દુધ દે; કર્તા મૂકી અન્ય તણી જે; શોક રોગ પૃથ્વીમાં છાયા, સાર જડે નહિ કોઇની કાયા, આંખ આંસુથી સૌકો નાહ્યા; સકળ દુઃખથી લોક છવાયા, એવી મારી અદ્ભુત માયા.

આ કરણી હું કહેતાં લાગુ; અવગુણ અધિકા કહો શું ગાગુ; ગુણ શિરોમણ સમજો ઝાઝું તમને સંકટ આપ્યું તાગુ; આ પરમાણે અવગુણ ભરીઆ, મેં ઉચરીઆ, મારા ગુણે કોઈ નવ ઠરીઆ, દુઃખના દરીઆ; સુખને હરીઆ. ડુબી ભરીઆ કોઈ નવ તરીઆ, આપ દર્શને સંકટ હરીઆ; બાપુના બેલીને રમરીઆ.

નળ રાજ નાણી જોજો, કળિયુગનાં દુઃખડાં બોજો.

નળ કહે અરર આ સાંભળીને તો મારા કાનમાં નારાં પડી ગયાં. દુનિયાના દુઃખનું જાડ, દુર્ગુણનો દરિયો, હવે તને માર્યા વિના કેમ છોડુ ! કળિ કહે પ્રભુ હજી ગુણ વર્ણન કરવાના બાકી રહ્યા છે, તે વર્ણવું ત્યાર પછી જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરજો. ચોટલી આપના હાથમાં છે ! નળ કહે બોલ વાર ન લગાડ ! પાપી !

કળી કહે મહારાજ, સત ત્રેતા અને દ્વાપરના અમલમાં હજાર વરસ સુધી તપ કરે તોય પ્રભુ મળે કે નહીં મળે; અને આ અપરાધીના અમલમાં છ માસ દ્રઢ ભક્તિ કરે તેને શ્રીહરી હાજરાહજૂર થાય. બીજી સત ત્રેતા અને દ્વાપરમાં હજાર મોહોર દાન કરે ત્યારે ધર્મને ચોપડે એક જમે થાય, અને આ સેવકના રાજ્યમાં એક મોહોર દાન કરે તો હજાર આખ્યા જેટલું ફળ થાય. નળ કહે વાહવાહ કળિયુગ વાહ. તારા બે સદગુણ હજારો દુર્ગુણને ઢાંકી દેછે માટે હું જીવતો રાખું; પણ તારે આ બેડાના જાડમાંથી જવું નહિ. કળિ કહે મહારાજ જેવી આપની આજ્ઞા ! મારે બેડાના જાડમાં રહેવું એ આપની આજ્ઞા માન્ય છે, પણ એ બેડાના જાડમાંથી કોઇપણ વસ્તુનો ઉપયોગ કરે તેમાં મારે જવું કે નહિ ? નળ કહે બેડાનાં ફળ કુલ, પાંદડાં સઘળે તારો વાસ, જ્યાં તે જાય ત્યાં તારે જવું. રતુપર્ણ કહે બાહુકજી ચાલોને ક્યારના કેમ ખોટી થાઓ છો, વિલંબ થાય છે. કળિ ત્યાં રહ્યો. કળિને પકડિ કેદ કર્યો ને કળિયે સઘળેથી પોતાનું આવર્ણ ખેંચી લીધું. તેજ વખતે પુષ્કર ચમક્યો. અરે હાય શો મજબ ! ભાઈ ક્યાં ? મને કોણે રાજ્યાસન પર બેસાર્યો; અરે મારા ભાઈથી અજગો મને કોણે કર્યો.

(પુષ્કર) રાગ-વૃષા રૂતુ વહી ગયરે.

કળિ કર્યો કેદમાંરે, થરકી ઉભો પુષ્કર રાય;

અરે શુ નિપન્યુરે, કંપી ઉઠી મારી કાય.

૧

વડિલ વિર માલારારે, પ્રતાપી ક્યાંરે હશે નગરાય;

દમયંતિ દુઃખી હશેરે, જતુનીને જોતાં લાગુ પાય.

૨

વિના અપરાધર્થારે, હું પાપીએ કાઢ્યાં વન;

દેખુ નહિ આંખથીરે, ત્યાં લગ નવ લેઉં જળને અમ.

૩

કાષ્ટ ચેતાવજેરે, હું તો બાળી મુકે આપ;

નળ વિના ગાદી ગ્રહરે, મુજને અલ્લ હત્યાનું પાપ.

૪

કુડી મતી કોણે કરીરે, વિરાની સંગ કરાવ્યું વહેર;

આવે કદી હાથમાંરે, જરૂર પહોચાડુ જમને ઘેર.

૫

પુષ્કર પશ્ચાતાપ કરે છે; નળ રતુપર્ણુનો રથ પવન વેગમાં કુંદનપુર તરફ હાંકે છે, દમયંતિ પોતાના મહેલની અટારીમાં અયોધ્યા તરફ નજર કરી, વહાલાની વાટ જોતી બન્ને સહિયરોની સગે વાતો કરતી બેઠી છે.

(દમયંતિ) રાગ-વહેલા આવજો હોરાજ.

બેની ચેન પડે નહિ, અંતર ચોળો થાય;

એ ઇચ્છાય.

આજે આવશે નળરાય, ૧

બેની સ્વામિ સંગથી આવે, અયોધ્યા રાય; દિવસની માંચ. આજે. ૨

બેની વામ અંગને વામ નેત્ર દ્રરકાય, શુકન શુભ થાય, આજે. ૩

બેની મન ગમતાને મળવાને ચિત્ત રહાય; મન લોભાય. આજે. ૪

બેની સુદેવ કેરો શુભ વાયદો આજ, સરવા કાજ. આજે. ૫

બેની પરમેશ્વર મેળાવે શીરના તાજ; રાખે લાજ. આજે. ૬

બેની ત્રણ વરસ તે વનમાં વેઠી દુઃખ, મળવા સુખ. આજે. ૭

બેની વિરહ વેદના કેરી ભાગે ભુખ, દેખુ મુખ. આજે. ૮

બેની મન માન્યાની વધામણી આ વાર; ગણું ઉપકાર. આજે. ૯

બેની વધામણીમાં આપુ હું શણગાર; નવસર હાર. આજે. ૧૦

ઓ આવે ઓ ધુળ ઉડે, ઓ ધ્વજ દેખાય ! અરે ઓ મારા સ્વા-

મિના મુખના જેવા ડચકારા વાગે. એટલામાં રથ લગભગ ભાગોળમાં આવ્યો; નજે ધિમે ધિમે હાંકવા માંડ્યો. રતુપર્ણુ પુછે છે અત્યા બ્રાહ્મણ અહીં તો કંઈએ જણાતુ નથી. આહુક કહે શું જણાવું છે, તમે જેને વરવા આવ્યાછો તે તો હશેજ કે નહિ. રથ ભિમકના દરબારગઢમાં આવ્યો. ભિમકે રતુપર્ણુને જોઈ સન્માન કર્યું. પંધારો પંધારો આમ અસુર્યા પરાણા ક્યાંથી ? આહુક કહે રતુપર્ણુ ઘોડા છોડી નાંખ, રથ ઉઘો ચઢાવ. ઘોડાને ઘાસ નાંખ ? ભિમક કહે રાજ ! આ કોણ છે ? રાજ કહે અમારા મિત્ર છે. ભિમકરાય કહે આવા કામદેવ સાથે મિત્રતા શી ? રાજ કહે એના રૂપની સાથે સંબંધ નથી; ગુણનો ગુલામ થયો છું. ભિમકે આસન આપ્યું તે ઉપર રતુપર્ણુ બેસવા ગયો કે આહુક જોડાજોડ અડધુ આસન દબાવીને બેઠો.

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

રાય ખસે નળ પાસ ધસે છે, હસે સભાના જન;

ભિમક ભણે ભાષ ક્યાંથી લાવ્યા, કામદેવના તન;

સૌ આરાધે, વિશ્નું વિરંચી નહિ વાધે.

સૌ.

આહુક બોલ્યો બોંબારીને, વરવાની શી છે વાર ?

રાજા સાન કરી સમગ્રને, તેમ તેમ પાડે પોકાર;

આવ્યા જેને માટે, વરી નારી ને પડીએ વાટ.

આવ્યા.

હે રાજા ? હે રતુપર્ણ પરણી બેને જટ ! કેટલી વાર છે । આજને કર ઉતાવળ કર ! રાજા હાથ દબાવીને કહે છાના રહો । બાહુક કહે કેમ છાના રહો. નોતરે આવ્યા છો કે વગર નોતરે. આજો મંડપ શોધી કાઢીને ત્યાં જઈએ ! દમયંતિ વરમાળા પહેરાવશે, રતુપર્ણ કહે છાના રહો ભાઈ સાહેબ છાના રહો. બાહુક કહે કેમ છાના રહો ? હવે કેમ છાના રહો મને જોડે નથી ખેસારવો ? ભિમકે રાજાના સામું જોયું, એ તમારા મિત્ર શું કહે છે ? રાજા કહે એ તો કાંઈ નહિ ! અમારી ખાનગી વાત । બાહુક કહે ખાનગી કેમ ઉઘાડી કરોને. કન્યા પરણવાની શી વાર છે ? ભિમક પ્રધાનને કહે છે, ઘેર ખબર કહેવરાવો કે અયોધ્યાના રાજા રતુપર્ણ આપણે ખાનગી રસોડે મેમાન છે. અને તેમની સાથે તેમના એક મિત્ર પણ છે. રતુપર્ણ કહે રાજાધીરાજ આ અમારા મિત્ર તો આત્મનિવેદી છે.

આત્મનિવેદી એતો, હસે શુણીને સભા અને રાય;

શો સુગાળો દાસે, જેને દેખી વમન જરૂર થાય.

ભિમક વિચારમાં પડ્યો છે એવામાં દમયંતિની દાસી આતી. પિતાજી રાજા રતુપર્ણની સાથે જે રથ હાંકીને આવ્યા છે, તેમને મારી બાધ બોલાવે છે, એમને માટે રસોઈ પણ ત્યાંજ થશે. ભિમક કહે બાહુક સાર, રાજા રતુપર્ણ તમારા મિત્રને આ દાસી સંગાથે મોકલો !

રતુપર્ણ કહે બાહુકજી આ બાધની સાથે જાઓ ! બાહુક કહે ક્યાં ! સ્વયંવરમાં ! રાજા કહે હા હા જાઓને, દાસી દમયંતિના બાગમાં બાહુકને બોલાવી આવે છે, તે પહેલાં દમયંતિયે શું શું તૈયારી કરાવી મૂકી છે. સુકા ઝાડ નિચે સુલો કરાવ્યો; બળતણ મુક્યું પણ દેવતા નહિ; ઘડો મૂક્યો પણ પાણી નહિ, રસોઈ હલાવવાનું સાધન નહિ. દાસીને કહી મુક્યું કે રસોઈ તૈયાર થાય ત્યારે તું અમડાવીને ઉઠાડી લાવજે-નજે આવી સુકા ઝાડે ઢામજો મેલ્યો નળનો હાથ અડતાં ઝાડ લીલું; હમ થઈ ગયું. નવાં પાંદડાં આવ્યાં. દમયંતી કહે માધરી જે આ વરણનું આપેલું વરદાન પ્રલક્ષ થયું. મંત્ર ભણી ભણી કુંક મારી મારી સો ઘડા ભરીને નાહો. દમયંતી કહે આ વરણનું બીજું વરદાન, નક્કી મારો નાથજ છે. લાકડામાં કુંક મારતાં અગ્નિ પ્રગટ થયો. દમયંતિ કહે આ અગ્નિનું આપેલું વરદાન. રસોઈ તૈયાર થઈ એટલે હાથ ધાલી જોઈ ને વગર મસોતે હાથે પકડી ઉતારી. દમયંતી કહે ખરેખર દેવતાનાં આ-

પેલાં વરદાનનો ટાળોતો મળે છે. એક દાસીએ બાહુકને વાતે વાળ્યો. સામગ્રી શીજવા મુકી બાહુક બાહુ જોઇ વાતો કરે છે એટલામાં બીજી દાસી આવી. તે કંસારની તપેલી લઇ નાસી ગઇ. બાહુક વાંસે દોડ્યો; અરેરેરે. માધવી કહે એતો ગાંડી છે. હ્યો બીજી સામગ્રી આપું, ફેર રસોઇ કરે ! નળે બીજીવાર લાવશી ઓરી. લાવશી ચઢે છે ને નળ બેશી રહ્યો છે, એ વખત પોતાના બંને બાળકને દાસી સાથે દમયંતિયે નળ પાસે મોકલ્યાં; બાળકને જોઇ નળનું હૈયું ઉભરાયું. હરખાયું અને ભરાયું.

(કવિ) રાગ-ગાદી આવી ગુજરાત.

પ્રેમનો ઉછાળો આવ્યોરે; રાયને પ્રેમ ઉછાળો.

બાહુક દેખી બાળને, પ્રેમે મળવા ધાય;

દેદાર દેખી દેહના, બાળક નાશી જાય.

રાયને ૧

સાન કરે છે સુતને, દેવા આલિંગન;

બાળ જુએ બાહુકને, કંપી ઉઠે તન.

રાયને ૨

રાય ધસ્યો જ્યાં રમાડવા, બોવા મનની પીડ;

બાળે દીઠો બિહામણો, પાડી છે મોટી રીડ.

રાયને ૩

દાસી કહે છે દુર રહે, પડે પેટમાં શળ;

જેવાં તેવાં એ નથી, છે છત્રપતિનાં બાળ.

રાયને ૪

શબ્દ શુણી સ્થામા તણું, રીઝ્યો નળ ભૂપાળ;

હર્ષ બર્યો હુમો હર્ષો, બાહુક રદન કરે છે તે કાળ.

રાયને ૫

કાન્તા કહે છે કૃષ્ણજી, રદન કરે શા માટ;

નૈષધનાથનાં બાળકાં, શુણી રદન કરે છાતીકાટ.

રાયને ૬

મારે એવાં બાળકાં, હશે કે થયાં વિનાશ;

આજે દીઠાં આંખથી, માટે થયોધુ' ઉદાસ.

રાયને ૭

દાસી બાળકને મહેત્રમાં લઇ ગઇ. નળ જમવા બેઠા ત્યારે દમયંતિ પણ ગિપર જમવા બેઠી, દાસીજનો સ્વામિના હાથનીજ રસોઇ જાણે અમૃત ! એવામાં દમયંતિની ભોળાઇ આવી. બેન શુ કામ વલખાં મારાઠો; ધીર-જ ધરોતે જ્યાં હશે ત્યાંથી ઘણાય આવશે; આ રૂપાળા પુતળાને કસો-ટીમાં લ્યોછો; વખતે નળના બધા ગુણ તેમાં માલમ પડે અને એજ નળ નિવડે તો તમે એને રહેશો ખરાં ! દમયંતિ કહે અભાગણી તાર મોહું દાટ સુલાની બેડયમાં. શું બોલી ! ફરી બોલીશ ! તો જીભ કપાવી નાખીશ. જા આલી જા ! તે સાંભળ્યું નહિ હોય કે ગમે તેવો કદુપ પણ પતિ

એજ પરમેશ્વર ! બોળઈ ચાલી ગઈ. દમયંતિ કહે દાસી એ બાહુકજીને ઉપર લાવ્ય ! હુકમ થતાંજ દાસી આવી; ચાલો બાહુકજી મેડી ઉપર, મારી બાઈ બોલાવે છે. નજ કહે પેલી બારીમાં બેઠી છે એ તારી બાઈ ! દાસી કહે હા ચાલો. નજ કહે નહિ આવું. દાસી કહે કેમ નહિ ! ચાલો નહિતો સેવકને કહીશ તો તાણીને લઈ જશે.

(બાહુક) રાગ; પાતળી પડી હુતો દુબળી પડી.

શાણી તાણી મને શાને તું જાય;

મનનું માન્યુ નહિ નારીનું થાય. ૧

૩૫ ગુણ દેખી મને રહી છે મોહી;

આશાનો ભંગ થએ, મરી જાય રોધ. ૨

મારી સાથે છે એને, વરવાનું બહાલ;

જવાદે એન મારો, છોડી દે છાલ. ૩

એને જોઈને મને થાય છે અગન;

જોડી મળે તો જોઈ કરે લગન. ૪

૩૫ ગુણ ચતુરાઈ દેખું ન લેશ;

ધોળું એનું મુખડુ ને કાળા છે કેશ. ૫

(દાસી.) મરાડી સાખી.

કાળા માંડયા ખોટા ચાળા, વાન છેક છે વરવું;

દમયંતિ વરવાને ધડિછે, એથી રૂઝ મરવું;

ચાલ્ય આગળ થા, ગુણ ગોરીના ગાણે ગા. ચાલ.

નજ ઉપર આવ્યો ત્યારે દમયંતિયે આસન આપ્યું. તે ઉપર ન બેસતાં પોતાનો કામળો પાથરીને બેઠો; દમયંતિ વગર આસને સામી બેઠી. દમયંતિ કહે બાહુકજી ! મારે એક વાતનો ખુલાસો તમારા મુખથી જોઈએ છીએ, નજ કહે મારે પણ તેમજ છે, બોલો પ્રથમ તમે પુછો હું મારી મતી પ્રમાણે ઉત્તર આપીશ. પછી હું પુછુ તેનો તમે ઉત્તર દેજો.

રાગ-દાણુ લીલાના.

(દમયંતિ) એરે સ્વામિનું કહો શું થશે લોલ ?

એક નારી વરી નિજ નાથનેરે લોલ;

વળી ઉવેખી સ્વર્ગના દેવજો;

સ્વર્ગના મુખને પરહરીરે લોલ;

કરી માનવ સ્વામિની સેવજો.

એરે સ્વામિનું. ૧

- (નળ) એરે નારીનું કહો શું થશે લોલ !
એક પ્રક્ષિનુ વેણુ કર્યું પાધરે લોલ;
કરી નારીને ધર સરદારજો;
નારી વિના તો ક્ષણું નવ રહેરે લોલ;
લીધી સાથે તે વન મોઝારજો. એરે નારીનું. ૨
- (દમયંતિ) મહા વનમાં મેલી છે એને કકળતીરે લોલ;
કરી નાંખી અંબરના બે ભાગજો;
ઉંની રેતીમાં રામા દાઝતીરે લોલ;
વળી વનમાં બિહાવે વર વાધજો. એરે સ્વામિનું. ૩
- (નળ) સાત દિનના ઉપાસી રહ્યાં દમપતિરે લોલ;
ત્રણ મચ્છ નારીને સોંપ્યાં નેટજો;
પાપણીએ પેટમાં નાંખીઆરે લોલ;
કર્યું પતિથી વહાલું પેટજો. એરે નારીનું. ૪
- (દમયંતિ) અજગરે ગળી એહ નારનેરે લોલ;
લેવા માંડી પારાધીએ લાજજો;
માર મારી ગયા જન ઘણારે લોલ;
જણે પેલા જનમની દાઝજો. એરે સ્વામિનું. ૫
- (નળ) સુણો દારા દાઝ્યો એ સ્વામિ દવ વિષેરે લોલ;
કશી નાગે કદુપ કર્યું વાનજો;
દેખીને લોક મારે કાંકરારે લોલ;
કરે અંગ ઉધાડુ નાદાનજો. એરે નારીનું. ૬
- (દમયંતિ) હરી ગાકણી શાકણી ને ચોરટીરે લોલ;
ચઢી ચોરી મોતીની ગઠ માળજો;
વહાલા હતાં તે વહેરી થયારે લોલ;
બેઉ પગે ચાલે તે બોલે ગાળજો. એરે સ્વામિનું. ૭
- (નળ) કહી ભૂતને બોલાવ્યો ભરથારનેરે લોલ;
હાઉ કહેતાંમાં બાળક બી.....જાયજો;
વહાલું કે વહેરી પાસ નવ રહેરે ગોલ;
સૌ જણે કે રાતમાં, ખાયજો. એરે નારીનું. ૮
- (દમયંતિ) વળી વજ્ર સંકેત અંગ ધારીઆરે લોલ;
કર્યું કોડે દાસીનું નિચ કમજો;
કદી કંડુ કાળજી નહિ દેખવારે લોલ;

તોએ જીવ્યા જપે પતિ નામજો. એરે સ્વામિનું. ૯

(નળ)

કાળો કામળો ઓઢીને ધોઈ કંથજીરે લોલ;

એતો કહેવાયો પારકો દાસજો;

સુખનું સ્વપ્નું તે નવ સાંપડયુંરે લોલ;

કર્યા કેટલાક ત્યાં ઉપવાસજો.

એરે નારીનું. ૧૦

(દમો)

ગિતિ.

ગુલ્મ બેદ કોણુ જાણે; વદન વપુનું થયું છે કદુપ;

ગુણ લક્ષણુ ઓળખાયા, નિશ્ચયે આવ્યા નૈપથપુર ભૂપ.

માઠ-રાગ-મૃગનયનીના ઢોલા.

સ્વામિ સુંદરી સંગે બોલો બોલો નૈપથપુરના રાય;

મેંતો જાણ્યા જાણ્યા જાણ્યા સ્વામિ જાણીને લાગુ પાય.

એક નહિ પણ અગણિત સ્વામિ, દારાના હોએ દોષ;

અમિતી દ્રષ્ટિએ જોવું આપને, હૃદયે ન ધરવો રોષ. સ્વામિ. ૧

ભરથાર ભુખ્યા હું ભક્ષ કરું, તેથી નાંખું પેટમાં રાખ;

કળિના સંગથી સાચુ ન માનત, સોગન ખાત હું લાખ. સ્વામિ. ૨

દેવ વચનથી થયાં સજીવન, જળમાં કર્યો જઈ વાસ;

આપ અરજીથી, અળગી ન કરશો, જનમે જનમની દાસ. સ્વામિ. ૩

૩૫ રંગનું કામ નથી મારે; સેવા કરું દીન રાત;

જેવા હતા તેવા હું તો દેખું છું, પુરૂર ભુપના ભ્રાત. સ્વામિ. ૪

દમયંતિ ઉઠીને સામી આવી ત્યારે નળ કહે ઉભી રહે દુર ! મને અડકીશ નહિ ! મારો નિયમ તુટશે. દમયંતિ કહે પતિ હવે મને ધીરજ રહેતી નથી. નળ કહે ઉભી રહે, મને આ વસ્ત્ર પહેરવા દે !

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

મંત્ર ભણીને વસ્ત્ર પહેરીઆં. થયો ૩૫ અંખાર;

ધણી દમયંતિ વળગી કોટ, હરખે આંસુ ધાર;

જાણ્યા નળ જે વાર, નમ્ર સકળમાં જ્યજ્યકાર. જાણ્યા.

નળને પ્રગટ થયો જાણીને રાગ, રાણી, રાજકુમારો, ભિમકનો સ-
ધજો પરીવાર અને વળી આખુ નમ્ર ઉલ્લસ્યુ. માત્ર રતુપર્ણુ રદન કરે છે;
પશ્ચાતાપ કરે છે.

(રતુપર્ણુ)

રાગ-દારીકાના વાણીરેરેરે હો.

એવી જન્તની જનેતારેરેરે હો; ધરતી જગ્યા આપજો.

જોઈ આજે નળને દમયંતિની જોડી; ધરતર એને કદી કરે નહિ ખોડી;

અરે મુજ પાપીની ખુદ્ધિ ઠરી થોડી, 'વંદુ હાથ જોડીરે રે રે હો. ધ૦ ૧
 આવ્યા મારે આંગણ ચાલીને નળરાય, હું નિર્ભાગી કરી શક્યો ન સેવાય.
 અરે લાગી મારા અંતરમાં અતી લહાય, પડુ હવે પાયરે રે રે હો. ધરતિ. ૨
 અરે હવે આંખું જોરેથી માર મર્ણુ; મેંતો નવ પુજ્યા નગ રાજા કરા ચર્ણુ,
 વદન માર તેથી શોભે છે શ્યામ વર્ણુ; આવ્યો હુંતો શર્ણુ. રે રે રે હો ધરતિ. ૩
 લાવો લાવો લાવો શમશેર કે કટાર; મૃત્યુ કર માર ઉતાર ભૂનો ભાર;
 થાશે મારા નામની પુંડે ધિક્કાર; ઠરવા નથી ઠાર રે રે રે હો. ધરતિ. ૪
 દર્શન જેતું કરતાં, પાપીના પાપ જાય; નામ જેતું લેતાં, ખુદ્ધિ તો નિર્ભળ થાય;
 કરી મારી સેવા, ચાલી અડવાણે પાય; કંપે મારી કાયરે રે રે હો. ધરતિ. ૫
 લજ્જા પામે શ્રુષ્ટિ ભુપતું રૂપ ભાળી; દાસ પાણું કરીયું ઓઢીને કામળ કાળી,
 વગર અગ્નિયે અંગ મુકયુ છે માર બાળી; નાંખુ હાડ ગાળીરે રે રે હો. ધરતિ. ૬
 અરરર મેંતો લગાડી કુળનેરે ખામી; દમયંતિને માટે મેં ખુદ્ધિ કરી હરામી;
 આવે મને મૃત્યુ તો દુઃખ જાય વામી, ઠયો હુંતો કામીરે રે રે હો. ધરતિ. ૭

નળ કહે શાન્ત થાઓ, પુન્યશાળી રાજા શાન્ત થાઓ ! અરે ભિ-
 મકરાય ! ભિમક કહે હાં પુજ્ય ! નગ કહે તમારા દમન કુંવરની દીકરી
 સુલોચનાનાં રતુપર્ણુ સાથે લગ્ન કરો !

(નળ) ગિતિ.

સુલોચના પરણાવો, દમન કુંવરની એતો છે બાળી;

દમયંતિના જેવી, સ્વરૂપ જેતું ભુપ રહ્યા ભાળી.

(કર્તા) રાજા રતુપર્ણુ નળની ક્ષમા અને રજા માગે છે.

ગિતિ.

લળી લળી પાએ લાગે, રતુપર્ણુ તો માગે વિદાય;

સૌને સુખ પમાડી, નળ રાજા તો નમ્ર ભણી જાય.

નળને વિદાય કરવા લાવ લશ્કર સાથે ત્રણે સાળા ચાલ્યા. એક
 યોજનથી નજે પુષ્કરને કહાવી મોકલ્યું કે નળ આવે છે. શબ્દ થતાંજ
 પુષ્કરને હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં, શું મારા મોટા ભાઈ આવે છે ! સધળું
 સૈન્ય તૈયાર કરો ! રાજા પુષ્કર અવળા હાથ બંધાવીને દાંતમાં તરખલુ
 ધાલીને લશ્કર સાથે સામો આવે છે. સામુ લશ્કર આવતું દેખી દમયંતિ-
 ના ભાઈઓ ઓલ્યા. હે નૈષધપતિ અમને યુદ્ધ કરવાની આજ્ઞા આપો !
 નગ કહે કોના સામા ! દમનકુંવર કહે કોના શુ આ સામો લશ્કર લઇને
 આવે ! નળ કહે તમો ધારો છો એ જોડુ છે. મારો પુષ્કર મારા સામો
 કદી યુદ્ધ કરે નહિ. દમન કહે અરે નહિ શું આવી પહોંચ્યો લગભગ.

એટલામાં પુષ્કર લક્ષ્મીના આગળ આસતો દેખાયો. પુષ્કરને પગે પાળો અને બંધન જોઈ નળ હાથી ઉપરથી ઉતરી રાતો સામે આવ્યો; મોંમાંથી તરણું કાઢી નાંખ્યું, હાથ છોડી નાંખ્યા. પુષ્કર કહે વડિલ બંધુ મારા કાળા મોઢા સામુ જોશો નહિ. નળ કહે વીરા ગભરાતો નહિ, ત્હાર મોઢું ઉજળું છે કાળુ નથી કાળુતો કાળુ કરનારનું છે.

(પુષ્કર)

રાગ-નેના કસુંબી.

છે કાળુ મ્હાર મુખડુ (૨) શે બતાવું મહારાજ. આજે છે
એકતો ડગારો હું દેઠો. (૨) લિધું ડગી બધુ રાજ આજે છે ૧
એકતો જુગારી, હું જીતિયો (૨) કરી કપટનું કાજ. આજે છે ૨
એકતો હું લોભી હું લાલચું (૨) છિની લીધું નહિ લાજ. આજે ૩
એકતો હત્યારો, હું અવતર્યો (૨) કર્યો બંધુ દુઃખી આજ. ૪
એકતો હું પાપી, છું પુર્વનો (૨) મેં દુહ્યાં શિરતાજ. આજે છે ૫

(કવિ)

રાગ-દીપે દેવ તણો મહારાજ.

પેખ્યો નળને પ્રજના જન, પ્રેમ ઉભરાઈ રહ્યો;
થયો જય જયનો પોકાર, આનંદ છાઈ રહ્યો.

પુષ્કરજીનો પ્રતાપ દેખી, ઝાંખા થયા નળ સાળારે;
પ્રધાન વર્ગને નમ્ર શેઠીઆ, ચાડ્યા આવ પાળા.

આનંદ. ૧

પુષ્કર-કોઈનો પ્રેર્યો હું કોપ્યોતો,, કરીયુ અવળું કાજરે:

રંચ રોષ નવ મનમાં રાખો, મુજને આવે લાજ.

આનંદ. ૨

દમયંતિ તમે માત માલરી, હુતો તમારો બાળરે;

બાળક ભૂલ્યો અતી કરે પણ, માતા કરે નહિ કાળ.

આનંદ. ૩

બટક્યાં અટક્યાં વનની માંહે, જ્યાં નહિ શિતળ છાંયરે;

ભુખ તરસને દુઃખ બહુ વેડ્યાં, કોથી કળ્યાં નવ જાય.

આનંદ. ૪

નળ-નળ કહે ભાઈ તુજ દોષ નહિ, એતો કળીનું કામરે;

પકડી ઝકડી માર્યો એને, મુક્યો જંગલ ઠામ.

આનંદ. ૫

કવિ-હૃદય ભિડીને બન્ને ભેઠ્યા, હર્ષ અતી ઉભરાયરે;

રાજ વર્ગના સર્વે જન તે, નળને લાગ્યા પાય.

આનંદ. ૬

નળ પુષ્કર દમયંતિ, કળિયુગ, સુદેવને રતુપર્ણરે;

બાપાલાલ કહે સમરણ કરતાં જાય, જર્ણુ ને મર્ણુ.

આનંદ. ૭

વહદથ કહે છે ધર્મરાયજી, નળનું કહ્યું ચરિત્રરે;

હરિભક્ત અનુર્ન આવશે, પાવન પુન્ય પવિત્ર.

આનંદ. ૮

ગજ અંબાડી બન્ને ચઢીઆ, સુર્ય ચંદ્રની જોડયરે;

એકવાર સૌ હરીજન ખોલો, જય જય શ્રી રસુજોડ.

આનંદ. ૯

રોહીદાસ ચમાર.

શ્રી ગુરૂ ગણુપતિ શારદા, એકલ શ્રીંગિ ઇશ;
દાસ દીન થઇ મુકતો, ચરણુ કમળમાં શીશ.

મરાઠી સાખી.

ભક્તની બિડે ભૂધર આવે, તેમાં નહિ સંદેહ;
જે જન સમરે તેને જાણે, નારાયણને નેહ,
આપે ઉત્તમ દામ, આશા પુરે પુરણુ કામ.

આપે.

રાગ—પંડિતકે બચન.

રૂડા કાશી નગ્રમાં, પરમેશ્વરનું ધામ;

ગંગાને કિનારે, વિશ્વનાથ ધર્મુ નામ,

૧

જેનું દર્શન કરતાં, જાવ પુર્વનાં પાપ;

ગંગાજળ પીને મુક્તિ પામે આપ.

૨

એ પવિત્ર ધામમાં, ઘણા વસે છે સંત;

થયા પવિત્ર પુરણુ, રામાનુંજ મહંત.

૩

એક શિષ્ય તેમનો, બ્રાહ્મણુ બાળે વેશ;

ગુરૂ આચાર્ય માની, આનંદ રહે હમેશ.

૪

નિત્ય માગી લાવે, બિક્ષા બ્રાહ્મણુ બાળ;

પછી પાક બનાવી, ધરે પ્રભુને થાળ.

૫

પવિત્ર કાશી નગ્રમાં રામાનુંજ આચાર્ય અતી સિદ્ધિવાળા મહાત્મા વસતા હતા. તેમની પવિત્ર સેવામાં હજારો શિષ્ય હાજર રહેતા, અને ગુરૂનાં વચન પ્રસાદીતે માન્ય કરી ઇશ્વર પદને પામતા. એવા પ્રતાપી સાધુનો એક શિષ્ય જાતે બ્રાહ્મણુ હતો. જે સવારમાં મધુગરી માગી લાવતો અને તેજ સિધુ લઈ ઠાકોર સામગ્રિ તૈયાર કરી, પ્રભુને થાળ ધરી, સઘળા શિષ્ય સાથે મહાત્મા પ્રસાદી લેતા હતા.

તે બાળક જ્યારે મદિરથી બહાર બિક્ષા અર્થે નિકળતો ત્યારે ગુરૂનાં દર્શન કરી આચાર્ય લેતો, આચાર્ય આપતી વખતે ગુરૂ ઉચ્ચાર કરતા કે આજે આટલાં ધર માગજો. કોઈ દિવસ સાત; કોઈ દિવસ પાંચ. ગુરૂના મુખમાંથી જે સંખ્યા નિકળે તેટલાંજ ધર માગે અને તેટલામાં જો ઇતી સાહિત્ય મળી આવે. જ્યારે શ્રી હરીને થાળ ધરાય ત્યારે રામાનુંજ સ્વામિ મહારાજ ધ્યાન કરી પ્રભુને સમર્પતાં જુવે. એક દિવસ આ શિષ્ય

ગુરુ આજ્ઞા લેવા ગયો ત્યારે ગુરુ ખીજ અગત્યના કામમાં રોકાયા હતા, શિષ્યને ધિરજ રહી નહિ. મનને એમજ ઉત્કંઠા થઈ કે ચાલ જીવ ! રોજ રોજ ગુરુને શુ પુછું; ગુરુ આજ્ઞા લીધા વિના નિકળ્યો. થોડે દુર ગયો ને વા વંટોળ ને વરસાદની પૂર્ણ પધરામણી થઇ. પવનના સપાટા ચાલે છે, વરસાદનાં ઝાપટાં પડે છે, તે વખતે શિષ્ય એક વણિકની દુકાનના ઝોટલા ઉપર લપાઇને બેસી રહ્યો છે. થોડી વારે વણિકે તેને ઓળખ્યો, અરે આતો રામાનુંજ સ્વામિનો શિષ્ય છે. જરૂર બિલા અર્થે નિકળ્યો હશે, પણ વરસાદે તેને અટકાવ્યો ! અશ્રે આપણે પણ હીક યોગ આવ્યો. હાલી ચાલીને કોઇ દિવસ શિષ્ય આપવા જવાયુ નથી માટે આજે તો આપણી દુકાનેથીજ શીધુ આપવું. જ્યારે વરસાદ રહી ગયો ત્યારે બ્રાહ્મણે ચાલવા માંડ્યું. વણિક કહે પાછા આવો મહારાજ ! આજે તો આ સેવકના ધરની સામગ્રિની ઠાકોર થાળ થાય એવી ઇચ્છા છે, માટે મંદિરમાં જોટલી મુર્તિ હોય તેટલુ અન્ન સુખેથી લઇ જાઓ. આ અવસરમાં એક ચમાર ત્યાં શીધુ લેવા આવેલો, જેને ઘણા વખતથી રામાનુંજ સ્વામિ મહારાજના મંદિરમાં સામગ્રિ આપવાની હતી, તેણે વણિકને કરગરીને કહ્યું માથાપ એમને જોઇએ એટલુ શીધુ આપો અને તેના પૈસા મારી પાસેથી લ્યો ! વણિક કહે નહિ એમ નહિ. તારા પૈસા નહિ; હુંજ શિષ્ય આપીશ. ચમાર કહે માથાપ તમે તો કાલેય આપશો; જ્યારે ધારશો ત્યારે આપશો પણ મને લાગ ક્યારે મળશે માટે મારી આટલી માગણી કયુલ રાખો તો સાડ. ચમારનો આગ્રહ જોઇ વણિક બ્રાહ્મણ બાળકને પુછે છે કેમ બાઇ આ ચમાર કહે છે તેમ કરવું છે ? ચમારનું અન્ન તમારા મંદિરમાં ખપશે ? બ્રાહ્મણ કહે ચમારનું અન્ન ક્યાં છે ચમારના તો માત્ર પૈસાજ છે, અન્ન તો તમારી દુકાનમાંથી આપવાનું કે નહિ ? ફિકર નહિ એના પૈસા લ્યો ને શીધુ જોખો. તમે વળી કાલે આપજો. ચમારના પૈસા લઇ વણિકે શિષ્ય આપ્યું.

મરાઠી સાખી.

આવ્યો માગવા મનની હોંસે, થઇ મેઘની વૃષ્ટિ;

વણિક દુકાને વાર ઘણી થઇ, નિવારતામાં કષ્ટિ;

આપ્યુ વણિકે અન્ન, બ્રાહ્મણ લઇને જાય ભોવન.

સામગ્રિ તૈયાર થઇ, પ્રભુને થાળ થઇ ત્યારે મહંતે ધ્યાન કરી. પ્રભુને જમતાં જોવાની ઇચ્છા કરી. હમેશાં જ્યારે જ્યારે ધ્યાન કરે ત્યારે ત્યારે ઠાકોરજી આરોગતાં માલમ પડે, પણ આજે તો શ્રી હરી જડવલ

એથી રહ્યા છે. હાથ પસારતા નથી બોજન લેતા નથી અને મુખમુદ્રા પણ કરમાવી નાંખી છે. આણી તરફ સર્વ શિષ્ય જન્મવાને માટે આતુર થઈ રહ્યા છે અને રામાનુંજ સ્વામિ મહારાજ તો ભયભિત થઈ ચિંતામાં ગરક થઈ ગયા. અરે આ શું ! મારાથી શ્રી હરીનો અપરાધ થયો હશે ! લાવ જરા શિવાની તો ખાત્રિ કરી જોડ. શિષુ લાવનાર શિષ્યને બોલાવીને પુછ્યું; કેમ આજે શિષુ કોના કોના ધરનું છે. બૂલે ચુકે થોડું અધમના ધરનું તો લાવ્યો નથી ના ? શિષ્ય કહે ના મહારાજ શિષુ તો વણિકના ધરનું. ગુરુ કહે બોલ્ય સાચુ ! શિષુ કોના ધરનું ? શિષ્ય કહે મહારાજ સત્તજ કહું છું, શિષુ વણિકના ધરનું. ગુરુ કહે ચાલ બતાવ ! કયા વણિકને ત્યાંનું છે ? ગુરુ શિષ્ય બન્ને વણિકની દુકાને આત્યા; તે વખત પેલો ચમાર પણ પૈસા આપવા આવેલો હતો ગુરુ પુછે છે કેમરે વણિક આજનું શિષુ કોના ધરનું ? વચમાં શિષ્ય બોલી ઉઠ્યો; એમનાજ ધરનું. જુવો આ ટોપલામાંથી દાળ અમાંથી ચોખા, આ દેવડાનું ધી, વિગેરે સર્વ બતાવ્યું. ગુરુ કહે હું તને નથી પુછતો એને જવાબ દેવા દે ! વણિક કહે મહારાજ શિષુ સામગ્રિ તો આ દુકાનનીજ પણ પૈસા આ ઉભો છે એ ચમારના છે. ગુરુ ચમારના સામી દ્રષ્ટી કરીને ક્રોધ વચનથી પૂછેછે; કેમરે દુષ્ટ ! મારો શિષ્ય તારે ઘેર ભિક્ષા માગવા આવ્યો. હતો ? ચમાર કહે ના મહારાજ. ગુરુ કહે ત્યારે કેમ તેં શિષુ અપાવ્યું ! ચમાર કહે મહારાજ ગતો ખેમા કરજો; આજથી એક મહિના ઉપર હું એક ગાય ચોરી લાવ્યો હતો તેને મેં વગડામાં જઈને મારી નાંખી; તેનું ચામડું વેચી પૈસા લઈ ધરમાં ગયો કે તરત મને તાવ આવ્યો, ત્યારે મેં આઘા રાખી કે આ પૈસામાંથી એક દિવસની સામગ્રી મહારાજ આપાજના મંદિરમાં અપાવીશ. તે લાગ હું શોધતો હતો અને આજે આ વણિકની દુકાને તમારા શિષ્યે મારી માગણી કચ્છ કરી. વચન સાંભળી ગુરુ ક્રોધાયમાન થઈ કરડી દ્રષ્ટિ કરી બોલ્યા. ! શું બકે છે ? અરે અધમ ! ઘોર કર્મના કરનાર. જોહત્યારા ! દવ બાળી ડાબનું દાન દીધે દેવ દયા લાવે કે ? જા હું તને શ્રાપ દેઉં છું કે જે ગાયની તેં હત્યા કરી તે ગાયના શરીર ઉપર જેટલાં રૂંવાં હશે તેટલા વરસ લગી તારો રવરવ નરકમાં વાસ થશે. અત્યા વણિક ! ચમારના પૈસા લઈ શિષુ આપનાર લોભી વણિક તારો અધમ ઘેર અવતાર થશે. હવે આ બ્રાહ્મણ શિષ્યને શ્રાપુછું. અરે ચંડાળ તું બ્રાહ્મણ થઈ ચમારની સામગ્રિ ઠાઠારને ધરાવતાં ચુક્યો નહિં માટે તારો ચમારનો અવતાર થશે.

(રામાનુંજ) રાગ; શ્રુ' દ્વિશ તને જાવા.

જા જરા કર્યો ન વિચાર, રે ગમાર.

તને લેશ ન આવી લાજ, અલ્યા કર્યું અધટતુ કાજ;

અતીષે હદ વાળી આજ, નવ સમજ્યો સાર અસાર. રે ગમાર. ૧

આજે ભૂખ્યા રહ્યા ભગવાન, તેનું ભુંડ તને નહિ ભાન;

નવ ઘટે નીચ નાદાન, મુંઢ મરને મારી કટાર. રે ગમાર. ૨

કાંઈ કર્યો કાળજે કાપ, તારાં પ્રગટ્યાં પુરણુ પાપ,

શુણુ શ્રવણે આપુ આપ, થશે ચમરનો અવતાર. રે ગમાર. ૩

(શિષ્ય) ગિતિ.

વચન ચઢાવું માથે, આપ વચન તે મિથ્યા નવ જાળે;

જનમ ધરીશ હું જાતે, પણ ગુર દેહના તમે જર થાળે.

રામાનુંજ સ્વામિ મહારાજ કહે જા તને પુર્વ જન્મનું ભાન રહેશે,
હું તારો ગુર થઈશ અને તારો તેજ જન્મમાં ઉદ્ધાર થશે. મહા કોધી
અને કુર ચમારને ઘેર અવતાર થયો અને નામ રોહિદાસ ધરાયું.

થયો અધમ ધરે અવતાર, નામ રોહિદાસ ધર્યું છે;

પડ્યો ચર્મ કુંડની મોઝાર, પુરવ એવું પાપ કર્યું છે.

વસ્ત્ર ચર્મનાં પહેરીને, કરે કુંડમાં કામ;

રાત્રિ દિવસ હૃદયે રમે, મુખે જપે હરીનું નામ. નામ. ૧

ચર્મ ધ્રુવે ચતુરાધી, દુર કરે દુર્ગધ;

કામમાં ખામી હોય તો, એનો વડિલ મચાવે ધંધ. નામ. ૨

ઘોષ સુકાવી સાંજરે, ઉચકી લાવે અવાસ;

દિવસ દુઃખના નિર્ગમે, એતો રામાનુંજનો દાસ. નામ. ૨

વડિલ એનો વહેરવી, ધારે ધાક અપાર;

આપ્યાથી એાહું થએ, એને મારે છે મોકમ માર. નામ. ૪

તણાઇ તેના ત્રાસથી, વેડે ભુખને દુઃખ;

પિતા જેનો પાપીઓ, તે તો શમણે ન પામે સુખ. નામ. ૫

કુંડ ઉપર કામ કરતાં કોઇ સાચા સંતને સાધુને, ભક્તને, કે મ-
હંતને દેખે તો તુરત કામ પડતુ મુકી દર્શનને અર્થે દોડે; અને વળી જે
ભક્તની ટોળી ભજન કરતાં ભાળે તો ગાંડો ઘેસો બની કિર્તન કરવા ઝડી પડે.

ભાળે ભક્તની ટોળી, કાર્ય છોડીને કિર્તનમાં દોડે;

લળી લળી પાએ લાગે, મુરતક નામી બેઉ હસ્ત જોડે.

એક વખત પોતે કુંડ ઉપર કામ કરી રહ્યા છે, દુર્ગંધ ઉડી રહી છે; અને થોડે દુર રામાનુંજ સ્વામિ મહારાજ પોતાના હળર શિષ્યની સાથે રામધુન કરતા જાય છે.

રામા રામા ઘટ ઘટમાં, વ્યાપક રામા. (૩)

ઘટમાં ચટમાં પટમાં રામ, તટમાં ખટમાં વટમાં રામ.

રશ્મી ધારણુ ફરશુરામ, ત્રિવેણી તારણુ ત્રિભૂવન રામ.

રાત્રુ મારણુ શ્રીપત રામ, હૈયા ધારણુ આતમરામ.

રામા રામા ઘટઘટમાં વ્યાપક રામા. (૨)

રામનામની ધુનનો ઘોષ સાંભળી દ્રષ્ટી માંડી, અને રામાનુંજને જોઈ રોહિદાસ દોડતા ત્યાં ગયા. રોહિદાસને આવતો દેખી સધળા શિષ્ય ચમકીને ખોલ્યા. અરે પેલો ચામડીઓ દોડતો આવે છે. જોજો કોઈને અડે નહિ ! રામાનુંજ કહે શા માટે ઘોંઘાટ કરોછો, આવવા ઘો; પછી શું કરે છે તે જુવો એટલામાં તો રોહિદાસ આવી રામાનુંજના ચરણ પાસે આજોટી પડ્યો. મહારાજ મને કંઈ બાંધો ઉપદેશ કરો, મારા ગુરુ થાઓ, અને મને શુભ રસ્તો બતાવો. આટલું સાંભળતામાં તો સધળા શિષ્ય ખોલી ઉઠ્યા અરે ઉઠ ! શું સમજીને આવ્યો ? શું આવા મહાત્મા ચામડીઆને કંઈ બાંધશે ! રામાનુંજ કહે ભાઈઓ એ વાતે તમારે કેંઈ પ્રકારની શંકા કરવી નહિ; એ ચામડીઓ છે પણ મારો શિષ્યજ છે એ પ્રથમથીજ છે હવે તો માત્ર લોકને દેખાડવા નવીન કરવાનો છે. રામાનુંજે શિષ્ય તરીકે રોહિદાસની ગણના કરી; અને તેને કહ્યું કે સાંભળ. સદા સત્યજ બોલવું; કોઈ કાળે અસત્ય બોલણુ કરવું નહિ, સત્ય ચાલવું, આપત્તિ કાળે પણ અસત્ય ચાલવું નહિ, અને કોડ સુર્યનું જેમાં તેજ છે; કોટી બ્રહ્માન્ડમાં જેનું અજવાળું છે, એવા “ જ્યોતિ સ્વરૂપ ” ભગવાન રામચંદ્રનું સદા ધ્યાન કરવું અને સ્મરણુ કરવું. પરમાત્માની કરુણા વડે રોહિદાસની ચર્ચા આખા ગામમાં ચાલવા લાગી. એકવાર મેવાડના કોઈ જાલા રજપૂતની સ્ત્રી કાશી જત્રા કરવા આવેલી, તે જ્યારે ગંગાસ્નાન કરતી હતી, ત્યારે કેટલાક બ્રાહ્મણો ગંગા કિનારે બેઠા બેઠા રોહિદાસની ચર્ચા ચલાવી રહ્યા હતા, અને તે જાલી રાણી ધ્યાન દઇને સાંભળતી હતી. અત્મા પેલો ચામડીઓ તો ખુબજ ઢોંગ મચાવી રહ્યો છે ? અરે પણ એના કિર્તન કરવાના ડોંગ કેવા છે. અરે બધરીઓ તો એને દેખીને એવી તો પોમાઈ જાય છે કે જાણે પરમેશ્વર દીકા. ભાઈ ચમત્કાર વિના નમસ્કાર કોઈ

કરતું નથી. અરે પણ લોહી ભર્યાં નિતરતાં ગંધાતાં ચામડાં માથે હોય ને લોક પગે પડવા જાય. એમને ગંધ પણ નહિ આવતી હોય ! ભાઈ એ અધો ભક્તિનો પ્રતાપ છે. એ વાતનો ખરી ! એની ભક્તિનો સાચી. આટલી વાત કરે છે એટલામાં તો માથે ચામડાં લઈને મુખેથી રામ રામ કરતો રોહિદાસ ત્યાંથી નિકળ્યો. એટલે બ્રાહ્મણો પોકારી ઉઠ્યા. અરે પેલો આવ્યો પેલો આવ્યો હાંગી શુંતારો. રોહિદાસને દેખી જાલી રાણી દોડતી આગળ આવી ઉભી રહી.

જાલી રાણી જન્ય દોડતી, ચામડીઆની પાસ;

ગુરૂ તમે તો થાઓ માહરા, હુંતો તમારી દાસ.

મારી પૂરો આશ, જમકિંકરના છોડો પાશ.

મારી૦

જાલી રાણીને રોહિદાસને સનમુખ ઉઠેલી જોઈને તેની સાથે આવેલા સર્વ જન, વળી ગંગાસ્નાન કરવા આવેલા દગ્ગરો મનુષ્યો અને સ્નાન કરવા આવેલા સંધ્યા કરતા બ્રાહ્મણો સર્વ ત્યાં આવી ઉભા રહ્યા. મનુષ્યનો ભરચક ભરાવ જોઈને રોહિદાસ કાંઈવત બની ગયા. જાલી રાણી કહે છે હે ગુરૂ મહારાજ મને ઉપદેશ કરો; કંઈ બાંધો ! રોહિદાસ શુદ્ધિમાં આવતાં જોઈયા હે એન હે માતા, મને માર્ગ આપો, મારા કામમાં વિલંબ થાય છે. રાણી કહે નહિ ભક્તરાજ મને ઉપદેશ કરો કંઈ બાંધો મારા ગુરૂ થાઓ નહિ તો નહિ જવા દેઉં. રાણીનાં વચન સાંભળી મેવાડથી તેની સાથે આવેલા બ્રાહ્મણોતો આભાજ થઈ ગયા. અરે જો આ ચામડીઓ કંઈ બાંધશે ને ગુરૂ થશે તો ધરમોળ ધાણું.

રોહિદાસ કહે માતાજી. મને ચામડીઆને આટલી આજીજી શું કરો છો, હું નિય જાત શું ઉપદેશ કરી શકું. હું શું બાણું છું. હુંતો પામર રંક છું આ સધળા ભૂદેવો ઉમા છે તેમાંથી કોઈને ગુરૂ માનો ! રાણી કહે ભક્તરાજ બ્રાહ્મણો છે તે જગતગુરૂ છે. એનો છે છે ને છે, પણ પ્રભુ મને તો આપજ કંઈ બાંધો. રોહિદાસ કહે માતાજી. કંઈ બાંધવી એતો માત્ર ધર્મના વાડાનું નિશાન છે, કંઈ બાંધવાનો શું હેતુ છે તે બંધાવનારા સમજતાજ નથી, જેમ કોઈ રાજનો નોકર તેના પટા પોશાગ ઉપરથી પોતે ક્યા હોદ્દાનો અને ક્યા ખાતાનો નોકર છે તેની જોળખાણુ આપે છે. તેજ પ્રમાણે કંઈ પણ માત્ર મનુષ્ય ક્યા ધર્મના વાડામાં છે તેજ બતાવે છે. કલ્યાણ કરનાર તો સત્ય નિતી અને ભક્તિ છે. દૃષ્ટાંત. કોઈ એક ગામમાં સધળા ઈર્ગુણનોજ ભરેલો એક અધર્મિ વસતો હતો, જેના

આચરણથી મેલ્લામાં ત્રાસ ત્રાસ થઈ રહ્યા હતા. તે ગાગમાં એક મહાત્મા કથાકાર આવ્યા. જેમની કહેણીના રહસ્યે અનેક મનુષ્યોનાં મન ખિચ્યાં, પાંચ સાત દિવસમાં તો હજાર હજાર મનુષ્યની સભા થવા લાગી. કથા સાંભળી જનારા સઘળા મનુષ્યો વખાણ કરતાજ આગવા લાગ્યા. હવે જે શેરીમાં પેલો અધર્મિ રહેતો હતો તે શેરીના લોકોએ વિચાર કર્યો કે જો આ ચંડાળને સાંભળવા લાઈ જઈએ અને એને કાંઈ લાગણી થાય તો જરા ભય ઓછો થાય, એમ ધારી પાંચ સાત મનુષ્યે તેને સમગ્રવા માંડ્યો. ભાઈ કથા સાંભળવા આવો ! જવાગમાં દુન્ટ કહે છે કે ભાઈ આપણે તો કથા બહુ સાંભળી છે, અને શાસ્ત્રના આધાર પ્રમાણેજ આલીએ છીએ.

ત્રણેક દિવસનો ચાલુ આગ્રહ થયો ત્યારે ચોથે દિવસે પોતે કથામાં જવા તૈયાર થયો. જે માણસાં એને લાવેલા તેમણે એને મહારાજની નજીક બેસાર્યો; તેના બેસવાની સાથેજ સભામાં ઘોંઘાટ મચી રહ્યા છે. ત્યારે એક માણસ ઉભો થઈને પેલાને બતાવીને બોલ્યો; મહારાજ જેટલી ગડબડ છે એટલી આ માણસની હાજરીની છે. મહારાજ કહે કેમ એ માણસની હાજરી સર્વને અગખામણી થઈ પડી છે ? લોકો કહે એ માણસ અતી અધર્મિ છે, દુર્ગુણનો ભરેલો છે તેથીજ એની હાજરી અગખામણી છે. મહારાજ કહે ભાઈઓ આ એકજ દુર્ગુણી છે ને તમે બધા ? લોકો કહે અમે બધા સારા અને સદગુણનાજ ભરેલા છીએ. અમારા સઘળામાં કોઈ પ્રકારનો અવગુણ નથી. મહાત્મા કહે જ્યારે તમારામાં કોઈ પ્રકારનો મેલ નથી, ત્યારે તમારે કોઈએ કાલથી કથામાં હાજરી આપવી નહિ, ફક્ત એને એકલાનેજ મોકલજો. તમે તો બધા ધોખીનાં ધોએલાં લુગડાં છો તેમાં મારે ડાઘ કાઢવાના ક્યાં રહ્યા ! જ્યારે કોઈ અધર્મિ મારા ઉપદેશથી પોતાના દુર્ગુણનો ત્યાગ કરી સદગુણ ધારણ કરે, ત્યારેજ મારૂ જીવ્યું સાર્યક થાય, ત્યારેજ મારી વિદ્યા પ્રમાણ થાય અને ત્યારેજ મારૂ આવવું યથાયોગ્ય ગણાય. મહારાજનાં વચન સાંભળી એક તકે શાસ્ત્રિ બોલ્યો; અરે મહાત્મા આ શું બોલો છો, એને માથે ગુરૂ તો છે નહિ. મહારાજ કહે જોને માથે ગુરૂ નથી તેને દેવ સભામાં બેસવાનો અધિકાર નથી આ સુધળી ચર્ચા સાંભળીને અધર્મિ વિચારે છે કે આ મહારાજ તો મારો ધણેય પક્ષ ખિંચે છે પણ આ પાપીઆ, મહારાજનો બોલ પસાર થવા દેતો નથી. ફિકર નહિ મહારાજનેજ ગુરૂ કરવા.

બાપજી ગુરૂ કરવામાં શું ખર્ચ થાય ! મહારાજ કહે સવા રૂપિયાથી માંડીને સવા લાખ રૂપિયા સુધીમાં જેટલું કરે તેટલું થાય ! અધર્મિ

કહે સવા રૂપિયામાં ગુર થતા હોય તો તમો થશો ? મહારાજ કહે હા હું થઈશ. કાલે સવા રૂપિયો લેતો આવજો, હું કંઠી બાંધી મંત્ર આપીશ. તેજ વખતે દુષ્ટ ખુશી થયો. આનંદની વાત, સવા રૂપિયો ગુરનો અને બાર આનાની લાવીશું કાતર, આ લોહો ખોળામાં પાછડીઓ મુકીને ઉંચી નજરે કથા સાંભળે છે તેમના બંધે તોરા રોજ કાતરી જઈશું તોય બાવીશ રૂપી-આની મતા લઈ જઈશુ ખેનુંજ નુકશાન ને રોજ બાવીસનો ફાયદો. થોડી-વારે સભા શાન્ત રહી, કથાની સમાપ્તિયે સભા વિસર્જન થઈ, ત્યારે ચાર પાંચ પાછળ રહી મહારાજને કહેવા લાગ્યા કે પ્રભુ તમો એ માણસને શિષ્ય કરી સાર નહિ કાઢો; તમને લજવશે. ધણુ માણસોનું કહેવું એકજ રીતનું છે એમ સમજી મહારાજે બિજો દિવસે કંઠો બાંધતી વખતે તેને કહ્યું; જો બાઈ હું કંઠી તો બાધુ છું પણ આજથી તારાથી ચોરી નહિ થાય ! શિષ્ય કહે કમુલ ! ગુર કહે જુગાર નહિ ખેલાય ! શિષ્ય કહે કમુલ. ગુર કહે પરત્વી સામી કુદ્રષ્ટિ નહિ થાય ! શિષ્ય કહે કમુલ. છળ કપટ પ્રપંચ નહિ થાય ! શિષ્ય કહે કમુલ. ગુર કહે જુદું નહિ ખેલાય ! શિષ્ય કહે મહારાજ કંઠો બાંધવી હોય તો બાંધો ને ન બાંધો તો તમારી ખુશી; હજારો અવગુણુ અઢી ઘડીમાં કાઢવા ચાહો તે નિકજે ? પ્રથમ એક કહો ને તે પાળતાં મહિનો થાય બરાબર ટેવ પડે ત્યારે બીજો. બીજનો અ-બ્યાસ થાય એટલે ત્રિજો. એમ થોડે થોડે જોને તમો કુટેવો માનતા હો તે બૂલાવો. મહારાજ કહે ઠીક તને ચોરી કરવાની, જુગાર રમવાની, વ્યભિચાર કરવાની, છળ કપટ કરવાની સધળી રજા; માત્ર જૂઠું ખોલવું નહિ; બોલ્ય પળશે ?

શિષ્ય કહે હા પળશે; પ્રાણુ જાય પણ અસત્ય બાંધણુ કરંજ નહિ. પુરૂષ સાંજરે ઘેર આવી, પોતાની સ્ત્રિને કહેવા લાગ્યો, આજ મેં ગુર કર્યા. સ્ત્રિ કહે રૂડું કર્યું; ગુરએ કાંઈ મંત્ર આપ્યો ? પુરૂષ કહે હા. મંત્ર-માં એ કે મારે સત્યજ ખોલવું અસત્ય કદી ખોલવું નહિ, સ્ત્રિ કહે અતી રૂડું. તે તમારાથી પળશે ? પુરૂષ કહે શા સાર નહિ ! હું તો સાચુજ ખોલીશ. સ્ત્રિ વિચારે છે ગુર કેક બરેબરા ગણા છે; જો આ પ્રમાણે વર્તશે તો મારા દુઃખની નાસ્તિ થઈ સુખની વૃદ્ધિ થશે. કરણુ કે જૂઠની પછાડી સધળાં દુઃખ અને પાપ રહ્યાં છે; અને સત્યની પછાડી સધળાં સુખ અને પુન્ય રહ્યાં છે.

થોડા દિવસ વિત્યા બાદ એક રાત્રિયે જૂગાર રમવા જવાની ઇચ્છા થઈ, ઘેરથી બસે રૂપિયા બાંધીને નિકળ્યો. માર્ગમાં જતાં રાજના ચોરી-

દારોએ ટોક્યો, કોન જતા હે ! જુગારી જતા હે, સિપાઈ કહે ચલે જઓ એસા ક્યા બોલતે હો. સિપાઈએ વિચાર્યું કે કોઈ શેઠ દુકાનેથી મોડા ઉઠ્યા હશે તે જય છે અને પૈસાના મદમાં ઉલટ જવાખ દેશે, એમ કરતાં ત્રણ ચોક્કી ઓળંગી; જુગારીના ટોળામાં જઈ રૂપિયા હારી સવારે ઘેર આવ્યો. ઘેર આવી વિચારે છે કે રાજના માણસો પુરો તપાસ કર્યા વિના અને પુરી ઓળખાણ લિધા વિના રાત્રિની વખતે રૂપિયા, લઘ આગળ જવા દે નહિ; અને જવાખમાં જુગારી કહ્યા છતાં મને જવા દીધો માટે સત્યમાં કાંઈ છે ખર; હીક સાર વસ્તુ હશે તે તરી આવશે. વળી કેટલાક દિવસ તિત્યાબાદ મનમાં એમ ઇચ્છા થઈ કે આજતો ચોરી કરવા જવું; ખસ ચોરીતો રાજના બંડારમાંજ કરવી, નિશ્ચય કરી નિકળી ચાલ્યો, માર્ગમાં જતાં કોઈ ચોર ચોરી કરવા નિકળ્યો હશે તે સામો મળ્યો, તેને આ સાચો ચોર પુછેછે કોણ છે ત્યા ? કોણ સંતાય છે ? ચોર કહે એતો હું છું મારા સગામાં એક જણ માંદુ છે ત્યાં જોવા જઉં છું તમે કોણ છો ? જવાખ હુંતો ચોર છું ચોરી કરવા જાઉં છું. ચોર કહે બાધ તારે હુંએ ચોર છું.

સાચો ચોર—ક્યાં ચોરી કરવા જય છે; અને આમ સંતાય છે શું ?

ચોર—આમ એક ડોશીએ રૂપિયા પોણાસો ચિથરે બાંધી કોઠીમાં નાંખ્યા છે, તે મેં જોયા છે.

સાચો ચોર—મેર અભાગી ! બિચારી ડોશીના ! ચાલ મારી સાથે, રાજના બંડારમાં ચોરી કરવા, જ્યાં કોડ મોહોર કોડીના હિસાબે છે.

ચોર—રાજના બંડારમાં શી રીતે ચોરી થાય “ વાઘના મોમાં માંથુ ધાલીને કેમ જવાય ? ”

સાચો ચોર—અરે તારે તેનું કામ છે તું ઉભો રહેજે બહાર ને હું લાવીને તને આપીશ, આપણે બેને અડધો અડધ.

આમ વિચાર કરી જન્ને જણ ચાલે છે એટલામાં નમ્રનો રાજ પોતાના માણસો નમ્રની ચોક્કી કેવી રીતે કરે છે, અને રૈયત રાત્રિયે મારી કેવી ચર્ચા કરે છે તે જોવા સાંભળવા કાળાં વઘ પહેરી ન ઓળખાય તેવા વેષમાં નિકળેલો તે સામો મળ્યો, તેને સાચો ચોર પુછે છે કોણ છે ?

રાજ—બાધ હું માલીકનો મુકેલો પેરેગીર છું અને આ શહેરની સંભાળ લેનાર સેવક છું. તમે બે કોણ છો ?

સાચો ચોર—અમેતો ચોર છીએ ચોરી કરવા જઈએ છીએ.

રાજાએ વિચાર્યું કે ચોરની વિદ્યા કોઈ દિવસ નજરે જોઈ નહિ. એના કાળજીને પણ હદ છે. થવાદે ચોર ! ભાઈ હુંએ ચોર છું.

સાચો ચોર—ત્યારે સાચુ બોલોને જુદું શા માટે બોલો છો. રાજાએ વિચાર્યું આય ખરો ચોર. સાચો ચોર સતવદી ચોર. ભાઈ તમે ન્યાં ચોરી કરવા જતા હો ત્યાં મને પણ લેઈ જાઓ, કહો ક્યાં જશો ?

સાચો ચોર—રાજાના ભંડારમાંથી મોહોરોની પેટીઓ ઉપાડવી છે, ચાલો અમારી સાથે.

રાજા—અરે ત્યાંતે ચોરી થાય ! ત્યાંતો ઉઘાડી તલવારથી ચોકીદાર ફરે છે. કંઈ જીવનું જોખમ કરવું છે કે શું !

સાચો ચોર—તમે બે નામદાં દૂર ઉભા રહેજો; હું એકલો લાવીને તમને ખરાબર ભાગે આપીશ.

ત્રણે જણુ આવ્યા; રાજાના ભંડારના ચોરડા પાસે જે ખારણાની પાસે ઉઘાડી તલવારથી ચોકીદાર ફેરી મારે છે, મધરાત્રિ પિતી ગઈ છે, ચોકીદાર ફરતો જરા આગળ વધ્યો. તેની નજર ચુકાવી સાચો ચોર ખારણાની પાસે આવી ઉભો રહ્યો, અને પોતાની પાસે કુંચીઓનું લુમખ હતુ તે કાઢી વારા ફરતી કુંચીઓ ખેસારી જોવા લાગ્યો. ચોકીદારની નજર ખારણા સામીતો થતીજ નથી એની નજરતો માત્ર તેના પગલાં ગોઠવાય છે તે પગદંડી ઉપરજ છે. કુંચીથી ઉઘાડતાં તાળાનો અવાજ થયો તેથી ચમકી ચોકીદાર ખેલ્યો. કાન હે ? જવાબ ચોર છે કેમ છે ? ચોકીદારે વિચાર્યું ચોરની હિમ્મત નહિ કે આટલે સુધી આવે; અને આવે તો મારો અવાજ થતાંની સાથેજ દોડવા માંડે, હું ચોર છું એમ બોલી હિમ્મત ધરી ઉભો રહે નહિ; માટે આ કોઈ રાજનો અધિકારીજ હશે. કાંતો નાણાની ભિડે નાણા લેવા ને કાંતો મારી ગફલતનો તપાસ કરવા આવ્યા હશે. પાસે આવી પુછે છે કેમ મહેરબાન ઉઘાડવું છે ? જમાદાર સાહેબની પાસેથી કુંચી લાવું ? ચોર કહે હા હા લાવ ! ઉશીકા નિચે કુંચી મૂકી જમાદાર નિદ્રાવશ થયેલા હતા, તે કુંચી લાવી સિપાઈએ ખારણું ઉઘાડી આપ્યું. અંદર જઈ દીવો પ્રગટ કરી સિપાઈએ એનું મોઢું જોયું. અરે આ ખાણસને મેં કોઈ દિવસ દરખાસ્ત દિઠો નથી, અરે આ ચોરતો નહિ હોય ! સાચુ કહો, તમે કોણુ છો ? સાચો ચોર કહે ચોર ચોર ચોર ! તારે કેમ છે ? સિપાઈએ વિચાર્યું અત્યારે બોલવું કામનું નથી; કારણ કે આજે મારી ગફલત સાબિત થઈ છે; પોતે મારી નજર ચુકાવી ખારણા સુધી આવ્યા.

ત્યાં સુધી મને ખબર પડતી નથી; માટે હું ગુનામાં આવ્યો છું ને ઝાઝી ચેપે કરવા જઈશ તો રોટલો ખોઈ ખેસીશ. ખોલો શા હુકમ છે ? ચોર કહે આ બંધે હજાર મોહોરોની પેટીઓ છે તેમાંથી એક મારે માથે ચઢાવ ને બે મારા ખભા ઉપર મુક ! સિપાઈએ તે પ્રમાણે કર્યું. ચોર લઇને રસ્તે થયો, સિપાઈ બારણાં બંધ કરી જમાદારને ઓસીકે કુંચી મુકી પેરો બંધવા લાગ્યો. ચોરને જોઈ રાજાએ વિચાર કર્યો; અરે જખરી છાતી વાળો માણસ; આ પેટીઓ જશે તેની તો શીકર ઓછી છે પણ આ સત્યવક્તા માણસ જશે. સાચો ચોર કહે લ્યો, અંકડી પેટી, ને પડો રસ્તે. રાજા કહે બાઈ રસ્તે પડવાની વાત પેટી લઇને ન કરો ! આ રાજાનાં ભંડારમાં ચોરી એની ખુબ હમણા પડી સમજાવે. ત્રણ રસ્તે ત્રણ જતાં એકાદ ઝલાશે તો પુરી કમખક્તિ સમજાવે. આ પેટીઓ પાસેના તળાવના કાંઠે દાટો, કાંઠે મધ્ય રાત્રિયે ત્રણે એકઠા થઈ ખોદી લઈ જઈશું.

સંકેત પ્રમાણે સંચ કરી સૌ સૌને ઘેર ગયા. રાજા સવારના પહોરમાં ઉઠી નિત્ય નિયમથી પરવારી પ્રધાનજીને ખોલાવી દરબાર ભરી બેઠા, અને ભંડારના સઘળા સિપાઈઓને ખોલાવી જવાબ લેવા માંડ્યા. પ્રધાન પૂછે છે શું છે રાજાધિરાજ ! આજે સવારમાં વહેલા આ શું ? રાજા કહે રાત્રે ભંડારમાંથી મોહોરોની પેટીઓ ગઈ છે; જાઓ જૂવો તો ખરા ! પ્રધાન આવી તપાસે છે તો ત્રણ પેટી ઓછી થઈ. પ્રધાને ચોથી છાની માની પોતાને ઘેર મોકલી. “ જૂમ ભેગો ચિચિયો કુટાવા દે. ” સાહેબ ચાર પેટીઓ ગઈ છે. રાજાએ વિચાર્યું ઠીક આ પણ દિવસનો ચોર પકડાયો. લશ્કરના અધિકારીને પ્રધાનનું ઘર જઈ કરવા સુચના કરી. જે વખતે આ સઘળા ધામધુમ થઈ રહી છે તે વખતે સાચો ચોર દરબારની એક ડોકા બારીએ નજર માંડી ઉભો છે, તેને રાજાની નજર ચુકાવી નાસવાની ઇચ્છા કરનાર એક સિપાઈ કહે છે. ખસ ! કોણ છું ? જવાબ, ચોર છું. સિપાઈએ પકડી રાજાની પાસે રજુ કર્યો. લ્યો સાહેબ આ ચોર. રાજા કહે કેમરે તુ કોણ છું ? જવાબ હું ચોર છું. સવાલ આ ચોરી તેં કરી છે ? જવાબ હાથ. સવાલ, શું ચોરું છે ? જવાબ, મોહોરો ભરેલી ત્રણ પેટીઓ. સવાલ, પેટીમાં મોહોરોજ છે ? જવાબ, મોહોરો હોય કે બીજું ગમે તે પણ મેં તો મોહોરો જાણીને ઉપાડી છે. સવાલ પેટીઓ તારે ઘેર છે ? જવાબ, નાથ તળાવને કાંઠે દાટી છે, સવાલ, ત્યાં કેમ દાટી છે ? જવાબ અમે ત્રણ ભાગીદાર છીએ તેમાંથી એકનું ફેલું રાત્રે

એવું થયું કે રાજની ચોરી છે ને પકડાઈયું તો માર્યા જઈયું, માટે હાલ દોટો કાઢે રાત્રે વાત. રાજ કહે જા બેને બોલાવી લાવ ! ચોર કહે હું એમને ઓળખતો નથી. સવાલ ઓળખતો નથી ત્યારે ભાગીદાર શી રીતે થયા ? જવાબ રસ્તામાં મળ્યા ને રસ્તામાંથી વળ્યા.

રાજ કહે હીક ! આ મારા માણસો તને તું કહે તે જગાએ લઈ જાય છે તેમને પેટીઓ દોટલી હોય તે જગા ખતાવ એટલે તે માણસો ત્યાંથી માલ અહીં લાવે. સંકેત પ્રમાણે ત્રણ પેટીઓ સાથે ચોરને સામે ઉભો રાખી, રાજ પુછેછે; કેમ ચોથી પેટી ક્યાં ગઈ ? ચોર કહે સરકાર હું ચોથી પેટીની વાત જાણતો નથી. પ્રધાન કહે નથી કેમ જાણતો હ-મણું જાણીશ. રાજ કહે પ્રધાનજી એતો ત્રણ પ્રથમથીજ કહે તો હતો ને તે ત્રણ લાવી પણ આપી. હવે ચોથી ક્યાં ખોળવી. પ્રધાન કહે ચોથીનો ચોર પણ એજ છે, માર મારો એટલે ટપ નિકળશે. રાજએ સિપાઈઓને હુ-કમ કર્યો કે જાઓ પ્રધાનનું ઘર તપાસો જો એમાંથી કાંઈ પેટી જડે છે. પ્રધાન કહે ત્યાં તે ક્યાંથી હોય એ કાંઈ ત્યાં મુકી ગયો હશે ? રાજ કહે હા તમારો માંહી ભાગ રાખ્યો હોય ને ત્યાં એ મુકી ગયો હોય. તપાસ કરતાં પ્રધાનના ઘરમાંથી પેટી નીકળી. રાજ કહે મારી કેટલીએ પેટીથી રાજપદવી અને તમારી કેટલીએ પેટીથી પ્રધાન પદવી ચાલતી આવે છે. તે જુદોની શરમે હું તમને જતા કર્યું નહિતો ઘરખાર હુંટાવી દેશ નિ-કાલ કરત, પણ જાઓ હું તમને તમારી પ્રધાન પદવીથી તિરસ્કારની સા-થે રજા આપુધું; અને ખાલી પડેલી જગા જેના ઉપર મને અતી પ્રેમ થયો છે એવો આ ચોર પણ સત્યજ બોલવા વાળો છે તેને આપુધું. આવો બેસો ભાઈ મારી પાસે. તમે જાજથી મારા રાજના પ્રધાન. ચોર કહે ઉભા રહો સરકાર આ બધો ગુરજનો પ્રતાપ છે. મને મળવા દો ગુ-રજને. રાજ હાહમાહ સાથે પ્રધાનની જોડમાં ગુરજનાં દર્શન કરવા ગયો. જ્યાં મહાત્મા કથા કરી રહ્યા છે. પેલો ચોર આવી મુસ્તક નમાવી કહે છે હે મહારાજ તમે આ કંઠી બાંધી તેનો પ્રતાપ તો જુવો આ ઢાસને પ્રધાનની પદવી મળી. ગુર રાજ સહિત સર્વનું સન્માન કરી કહે છે ભાઈ એ કંઠીનો પ્રતાપ નથી એ તારી સત્ય વાણીનો પ્રતાપ છે. સત્ય વાણી બોલનાર સ્વર્ગનું સુખ શ્રદ્ધિમાં ભોગવે છે.

કંઠે કંઠી બાંધતાં, જો પામે ભવપાર;

કહો કેમ આવે નર્કમાં, વણિક કરે વહેપાર.

કંઠીનો અર્થ એ છે કે કંઠમાંથી થતા ઉચ્ચારનો વિચાર કરવો. સદા પ્રભુનું સ્મરણ કરવું. પછી કંઠી બાંધી અન્યાય આચરે તો હરી કેમ રાગી રહે.

કંઠી બાંધી કંઠ, કપટનાં કામ કરે છે,
કંઠી બાંધી કંઠ, છલથી જૂઠું ઝરે છે;
કંઠી બાંધી કંઠ, રાક્ષસની ધાર ધરે છે;
કંઠી બાંધી કંઠ, રામાનાં હૃદય હરે છે,
કંઠી બાંધી કંઠમાં, ધાક ન ધારી નામની:
બાપુ કહે ભુદ્ધિ વાપરી, કહો કંઠી શા કામની.

રોહિદાસ કહે હે માતાજી, મેં જે વચન તમને કહ્યાં તે યાદ રાખજો. નિરંતર કંઠમાંથી કૃપ્તનું કિર્તન કરજો, અને સત્ય વાણી બોલજો, એ કંઠીજ બાંધી સમજો. જગતનિયંતાના કૃપા ભાગમાં જવું અને તેના રચેલા ધારાને માન્ય આપવું એ નિતિ. જેન પેતાના સ્વામિની સેવા કરી તેમની આજ્ઞાનું આલંગન ન કરવું, અને તેમને પ્રભુ તુલ્ય માની સદા આધીન રહેવું એ ભક્તિ. જા ! હવે મને વિદાય થાય છે માર્ગ આપ. રોહિદાસ ત્યાંથી ઉતાવળે કુંડ ઉપર ગયા, ઝાલી રાણી સ્તબ્ધ બની ગંગા કિનારે ઉભી છે, અને બ્રાહ્મણો કોળાહળ કરવા લાગ્યા.

(બ્રાહ્મણો) રાગ. ખમર નહિ આ જુગમેં પલકી.

વાત એક વિપરીત થઇ આજો;

ચમાર જાતી ધારે ગુરૂપદ લેશ નહિ લાજો. ૧

લાજશી લોક થયા અંધા;

એ અવસરનો લાભ લઇને લઇ બેઠા ધંધા. ૨

નાંખશે નહીં વિષે ઠેલી;

ઝાલી રાણી ઝટ થઇ બેઠી ચમારની ચેલી. ૩

લેવું એનું અંત નથી ઘટવું;

રાહસ્ય ઉપાયો સાધ્ય કરો, પણ પાપ નથી મટવું. ૪

રાજ જો ગ્રહણ કરે રાણી;

સુકિત સઘળાં ધોવા માટે, શરી વળે પાણી. ૫

જ્યારે બ્રાહ્મણોના બોલ ઝાલી રાણીથી સહન ન થયા ત્યારે નમન કરી કરગરીને કહેવા લાગી. હે ભૂદેવો શા માટે વગર સમજ્યું બોલો છો ? શા માટે મારા ગુરૂની નિંદા કરો છો. એ શા અવળો રસ્તો બતાવે છે ? જે તમને પાલવતો નથી, બ્રાહ્મણો કહે બાપુ રસ્તો તો સારો બતાવે છે પણ

તમે ક્ષત્રાણી, પવિત્ર થઇ ચમારને ગુરૂ માનોછો તે યોગ્ય નથી. રાણી કહે મહારાજ. એ ભણે ચમાર છે પણ પૂર્વનો અંશા અવતારી પ્રતાપી છે એનો પ્રતાપ જોશે ત્યારે તમને પણ શિષ્યપદ ધારણ કરવાની ઇચ્છા થશે. એક ક્રોધી બ્રાહ્મણ કહે રાખો રાખો રાજ રાણી છો એટલે દરગુજર થાય છે; આમના સુરજ આમ ઉગે તોય કાંઈ બ્રાહ્મણ તે ચમારના શિષ્ય થાય ? આ બધી રગઝગ ચાલી રહી છે એટલામાં રોહિદાસ પાછા ફરી ત્યાં આવ્યા. રોહિદાસ ગંગાજી સ્નાન કરી બહાર નિકળ્યા ત્યારે બ્રાહ્મણોએ કહ્યું ભગતજી કાંઈ ચમત્કાર બતાવો ! રોહિદાસ કહે અરરર ! એ શું બોલ્યા પ્રભુ બલકનિધી પાસે ખાખોચિયું શું ગર્જના કરે ? ક્ષમા કરો હું આપ સર્વના ચર્ણની રજ છું. જાલી રાણી કહે પ્રભુ આ વિપ્રોના હૃદયમાં રામ રમે એવું કરે.

રોહિદાસ—માતાજી, એ મહાશ્વિતો સદા શ્રી રામચંદ્રનું ધ્યાન કર્યાજ કરે છે.

એક બ્રાહ્મણ હાકોરજીને સિંહાસન સહિત ગંગા સ્નાન કરાવા લાવ્યો હતો તે બોલ્યો. ભાઈ આ મારા હાકોરજી રોહિદાસના બોલાવ્યા તેની પાસે જાય તો તેની ભક્તિ સાચી કહેવાય, જાલીરાણી કહે એ વાત ખરી. બ્રાહ્મણો ઘોંઘાટ કરી બોલ્યા. રોહિદાસ કહે ભાઈ એવી નારી શી ભક્તિ ને એવી મારી શી શક્તિ કે હું શ્રી હરીને આકર્ષણ કરી શકું. એ ત્રિલોકીનો નાથ ભક્તિને વશ છે; જો મારી તેમના ચરણમાં સાચી પ્રિતી હશે તો વગર બોલાવ્યે તમારી મન કામના પુર્ણ કરશે. એટલામાં તો;

સિંહાસનની સાથે શામળો, આવ્યા દાસની પાસ;

ચમત્કાર આ નજરે જોઈને, વિપ્ર થયા છે નિરાશ;

આતો વિપરીત વાત, મરવું જોઈએ કરી આપઘાત. આતો.

શ્રી હાકોરજી રોહિદાસની સન્મુખ ગયા દેખીને સર્વ બ્રાહ્મણો વિલા પડી ગયા, અને અરસ પરસ સંકેત કરવા લાગ્યા.

વિસ્મયરામ—કેમ ગદ્ગદત શર્મા જોયો ભક્તિનો પ્રતાપ ‘ દુનિયા પારની ’ કરી.

ગદ્ગદતશર્મા—ભાઈ હું કાંઈ ખીમજ વિચારમાં હતો એટલે મને એમાં લક્ષ રહ્યું નહિ, આ વિષયપ્રસાદથી વાત કરો.

વિષયપ્રસાદ—શી વાત કરવી છે. હું તો સમજી છું. કાંઈ નજર બંધી. કેમ ભૂત શર્મા ?

ભૂતશર્મા—હા નજરબંધી તો ખરી અને વળી તેની સાથે કાંઈ સાધના. કેમ નિશ્ચયરામ ?

નિશ્ચયરામ—ચોખ્ખુ કપટ, કપટ, કપટ, બાઈ એતો સૌ સૌની વિધા છે; હું બધું જાણું છું, પણ હમણાં એ પ્રયોગ હું કરતો નથી.

(આહ્વાણ) રાગ—આશાગોડી.

કપટ દિસે આમાં ભારી, શુણેરે માતા કપટ દિસે આમાં ભારી;
તેમાં નજર ન પહોચે તમારી. શુણેરે.

સંચ પ્રપંચ એ કપટી જાણે, જેની અતી હોંશિયારી,
જેને જેની ખબર જરા નહિ, બુદ્ધિ જાય તેની હારી. શુણેરે. ૧

બાજીગરની બાજી રચેલી, જાણે જંબુરો સારી;
ખીજી ચતુર પણ બુદ્ધિ ન પહોચે, મતી જાય સૌની મારી. શુણેરે. ૨

દાળ શલંગે ચઢે વાંસપર, મકંટ પેરે મદારી;
કપટ જાળથી આવ્યા છે હરજી, તેડ્યા છે મંત્રજ મારી. શુણેરે. ૩

આ પ્રમાણે રાણીને કહીને પોતે પોતાના મનનું સમાધાન કર્યું.
ચોખ્ખુ દિવસ વિત્યાબાદ જ્યારે રાણીને પોતાને દેશ જવાની તૈયારી થઇ,
ત્યારે પોતે સર્વ સામગ્રિ તૈયાર કરી હજારો આહ્વાણોને જમવા તેડ્યા,
અને પોતાના ગુરને પણ અતી આગ્રહ કરી તેડી લાવ્યાં. જ્યારે પગલ
પડી અને પિરસણ પિરસવા માંડ્યું ત્યારે આહ્વાણો બોલ્યા. અલ્યા જેજે
પેલો ચામડીઓ પહેલો ન બેસી જાય !

રોહિદાસ—ના મહારાજ હું આપના જમ્યા પછી જમીશ.

કોધીરામ—હા હા પછી પછી ઢોંગી ધુતારા !

રાણી—મહારાજ મારા ગુરને શા માટે તિરસ્કાર કરો છો, તમે જે
બોલાવીને જમવા માંડશો એટલે એ બેસશે.

પિરસણ પીરસઇ રહ્યું જે બોલી. વિશ્વનાથ દાદાકી જય. ગંગે મા-
તકી જય. જુમને માતકી જય. નમઃ પાર્વતી પતયે. હરરા હરરા મહાદેવ.
અલ્યા ઉતાવળ કરો લ્યા ચામડીઓ ચકીને રહો છે.

(કવિ) મરાઠી સાખી.

હરિભક્તની કરી અવગણના, મુખમાં મુક્યા ત્રાસ;

આહ્વાણુ તે આહ્વાણુ નવ દેખે, સર્વ શરે રોહિદાસ;

સૌ પામ્યા ત્રાસ, જ્યાં દેખે ત્યાં છે રોહિદાસ.

સૌ.

જે આહ્વાણુ પિરસવા આવે તેને રોહિદાસ રૂપેજ દેખે. આ લીલા
જેઇ આહ્વાણો ખજાળણી ઉઠ્યા. અરે ચાલો આ વાત રાજને જાહેર ક-
રીએ. આવું ધર્મબ્રાહ્મ આચર્યું કેમ ખમાય ! રાજની પાસે આવ્યી સૌ
હરિયાદ કરે છે.

(આદ્યજો) રાગ—અલખેલીરે અંબેમાત.

આતો વિપરીત વરતે વાત, કહોજી કેમ કરીએ;

સૌ આદ્યજી કરશે ધાત, કહોજી કેમ કરીએ.

ધાત થશે સધળા આદ્યજીની, લાગે અલખત્યાયરે;

માટે અરજ ધારી ઉરમાંહે, કરવો કાંઈ ઉપાય.

કહોજી. ૧

ચર્મકારનો પૂત્ર ભક્ત છે, કરે ચર્મથી કામરે;

રામ નામને રટે રટાવે, ઘેલુ કીધુ ગામ.

કહોજી. ૨

રોહિદાસ છે નામ એહનું, નીચ ઘેર અવતારરે;

શાસ્ત્ર તણો સૌ કરે પસારો, વિના એહ અધિકાર.

કહોજી. ૩

આતો અતિષે અધર્મ વર્તે, જરા જુવો તમે જગીરે;

તેની સંગે વાત કરે છે, ત્યાગી ને વૈરાગી.

કહોજી. ૪

એને દેખી હમણાં થઇ છે, દુનિયા ગાંડી ઘેલીરે;

મેવાડની ઝાલી રાણી પણ, થઇ છે એની ચેલી.

કહોજી. ૫

(રાજ) રાગ—ગિતિ.

ઢોંગ કરે ધુતારો, વંદેલો એ બ્રહ્મ કરે વર્ણ;

કોપ મુજને વ્યાપો, આજું એનું અહિં આગળ મળું.

જાઓ પકડી લાવો મારી પાસે, એની ભક્તિનું ભેડ વેરી નાંખુ.
આદ્યજો ખુશી થયા અને રાજના સિપાઇઓની મદદથી રોહિદાસને દર-
બારમાં લાવી, કોરાણે ઉભા રાખ્યા. રાજ કહે, કેમ અલ્યા ફાટ્યો છું.

(રાજ) રાગ—દોડી.

અલ્યા બહેક્યો કેમ દુષ્ટ નીચ પાપી; મુને રીસ રહી રૂંવે રૂંવે વ્યાપી,

આજે ઘટે તાર નાક લેવું કાપી.

અલ્યા.

અતી જત્ર મત્ર જાદુગરા જાણે; ખુબ ખાનપાન જમે ભરી ભાણે;

ભોળા ભોળવીને મોજ અતી માણે.

અલ્યા. ૧

થયો કંપ મુને, કાને શુણી વાત, અલ્યા ચામડીઆ, ચોર નીચ જાત;

આજે શીખવીશ શીખામણની ધાત.

અલ્યા. ૨

પ્રભુ પેખવાને ન્હોય ગતી ત્હારી; અલ્યા કંડી ગાંધે ફોગટ કુંક મારી,

થશે શિષ્ય સૌ નર્કના અધિકારી.

અલ્યા. ૩

મારો મારો દુષ્ટને; ભંગી ! સૈાને એકે આરે કરવા ધારે છે કેમ !

રોહિદાસ—અનદાતા; દાસનો દોષ દેખતા હો તો ક્ષમા કરજો.
શ્રી જગજ્યોતી જગત નિષંતાને ત્યાંથીજ એક આરો છેને. જુવો સૌ એકજ
ધરતી ઉપર ચાલે છે. એકજ વૃદ્ધિનું પાકેલું જમે છે. એકજ સુર્યને અ.

જવાબે ક્રિયા કરે છે, વિચાર કરે નજર પહોચાડો.

રાજા—ભાઈ તને મારી નાંખવો તે તો સાફજ નથી, પણ મારો બોલ ન જાય માટે એક વાતે જીવતદાન આપુ. આ મારી દેવસેવાનું સિંહાસન ગંગાપાર સુકાવું, તે ભગવાન તારા બોલાવ્યા ગાન કરતા ને નાચ કરતા આ પાર આવે તો તારો જીવ બચે બ્રાહ્મણો વિચારે છે અરે આ વિદ્યા તો એ જાણે છે ! પણ વયમાં નદી છે એટલે ફિક્કર નથી.

(રોહિદાસ) રાગ; દ્વારિકાના વાશારે.

એવા દીનના દયાળુ રે, રે, રે, હો ઇશ્વર આશા પુરજોરે.

ભૂદરજ મેંતો ભક્તિ આરંભી કેવળ કાચી,

શામળીઆ તમ સ્થાયે થવાની એતો સાચી,

નારાયણ તમારૂં નામ સુણીને રહ્યા નાચી,

વળી રહ્યા રાચી રે રે રે હો.

ઇશ્વર૦ ૧

બ્રાહ્મણોએ આપ્યો, ભૂપને ઉલટો બેઠ;

સાંભળતામાં રાજને અંતર વ્યાપ્યો ખેદ;

વિચારે છે વળતો નામનો, કરવા છેદ;

વખાણે છે વેદ રે રે રે હોં.

ઇશ્વર૦ ૨

લજ્જા જાશે મારી લોપાશે તમ નામ;

ઘટ ઘટમાં છો વ્યાપ્ત આ આતમરામ;

નજરોનજર જોવા ઘેરાયું આખુ ગામ;

હૈયે મને હામ રે રે રે હો.

ઇશ્વર૦ ૩

કેશવ મારી અરજ કરેલી લેજો કર્ણ;

ચર્મકારને માટે ચાંપીને ચાલો ચર્ણ;

નહિતો નક્કિ જોશે મોહનજી માફ મર્ણ;

આવ્યો હું તો શર્ણુ રે રે રે હો.

ઇશ્વર૦ ૪

(કવિ) સિંહાસનમાં બેસી, આવ્યા છે સુંદર ક્યામ;

રોહિદાસના નામે ગરજ્યુ છે બાધુ ગામ;

રાજાએ તો મૂકી છે, મનની રે મામ;

કીધો છે પ્રણામ રે રે રે હો.

ઇશ્વર૦ ૫

(કાવ્ય) ગિતિ.

હાથે અંગને ચિરું, રાય બ્રહ્મને લોક રહ્યા ભાળી;

જનોધ ત્યાં દર્શાવી, અર્ધ થયા છે ત્યાંથી વનમાળી.

રાજા—શાહાબાશ છે ભક્તરાજ. તમારી ભક્તિથી પ્રભુ તમને વશ

થયા છે, તમે પૂર્ણ પ્રતાપી છો, જાઓ નિર્ભય રહો. અને સાચા દીલે શ્રી હરીનું સ્મરણ કરો જાણી રાણી પણ ગુરૂની આજ્ઞા લઈ વિદાય થઈ.

(કવિ) ગિતિ.

કામ ચામમાં કરતો; હરતો શરતો હરીમાં આરત;
જગદીશ જોગી રૂપે, આવી પહોંચ્યા ચામડીઆ કુંડ.

રોહિદાસ—જોગીરાજ જરા દૂર રહેજો, પાસે ન આવતા; આતો ચામડીઆતો કુંડ છે.

ભગવાન—કેસી પાગલ બાત કરતા હે, ચામડીએકા કુંડ હે તો ક્યા હુવા; એ સખ ચમડાઈ હે કે ઓર કુચ્છ ? એ શરીર કાયકા પના હુવા હે ? અપને ચમડેકું છોડને ચલાતે હે ચમડા અપનકું કાંડા છોડતા હે.

રોહિદાસ—પણ પ્રભુ આપને અહિં આવવાથી કાંઈ પ્રયોજન છે ? દુરજ રહો નહિતો રસ્તે જાઓ !

ભગવાન—પ્રયોજન ક્યું નહિ, મેંને સુના હે કે તુ ભગવાનકા બડા ભક્ત હેં. ઉસ લીએ મેં તેરી પાસ આયા હું.

રોહિદાસ—મહારાજ હું તો કાંઈ ભગત નથી, આ હરધડીએ લ-રીને યાદ કરીએ છીએ, ને એનાથી ટરીને ટગવુ ભરીએ છીએ.

ભગવાન—દેખ બચ્ચા, તુજકે પ્રભુકા ભજન કરનેકા અવ-કાથ નહિ મિલતા હે તો મેરી પાસ એક છુટ્ટી હે, એ સખ લોહકે લ-ગાદે તો સુન્ના હો જયગા.

રોહિદાસ—મહારાજ સેનાને કરવું શું ?

ભગવાન—કાટ કાટકે એચના; મોજખી કરના, ધ્યાન ખી ધરના. પ્રભુકા ધ્યાન ધરના, તો કુંછ લક્ષ્મિકા ખી ધરના, ખાના પીના મોજ કરના અચ્છે અચ્છે ભોગ લગાના;

રોહિદાસ—મહારાજ, ઈશ્વરભક્તિથી થતા એકાકારના આનંદની આગળ લક્ષ્મી મળતા વિષય વાસનાનો આનંદ એક કોડમા ભાગનું સુખ નથી આપતો.

રાગ—વિકટ સમય આવ્યો સ્વામિ.

બોલો ફોગટ મોહ ફાડી, જુઓ આંખ ઉઘાડી.

બોળ ખરે તેને ગોળ ગણો છો, એળીઓ સાકર સરખે બણો છો;
અમૃત આગળ તાડી.

જીવો ૧

કદપ વૃક્ષની જોડે જવાસો, ઝુંપહુ શું જ્યાં હિંચા અવાસો;

વનની આગળ વાડી.

જુવો ૦ ૨

શમશેર આગળ મૂલ્ય છરીનું, મહિશી શા લેખે, મુલ્ય કરીનું,

લક્ષ્મિની આગળ લાડી.

જુવો ૦ ૩

અળ ન આવે ઘેનુની તોલે, પિતળ ક્યાંથી કુંદન મોલે;

નિધીની નજરે ખાડી.

જુવો ૦ ૪

ભગવાન—દેખ તુ લક્ષ્મિકી નિંદા કરતા હે, આર તેરે ભગવાનકીધ
બડાધ બડાતાહે. વો જખ લગ તેરે હાથમેં લક્ષ્મિ આઈ નહિ તખ લગ.
દેખ તેરા સખ લોહ્યા સોના કર દેતા હું.

લોહાનાં સઘળાં આંજર સોનાનાં થઈ ગયાં; પ્રભુ અંતરધ્યાન થયા
રૌહિદાસ વિચારે છે. અરે આ શું !

સંત જાણીને સોખત કીધી, કુટી એની કરણી;

સર્વ વસ્તુ પર છિની મેલી, કોને કહું હું વરણી;

શું આવ્યું હાથ, રહાય થજો મને દીનાનાથ.

શું ૦

અરે મારાં આંજર બધાં બગાડ્યાં, હવે ખીજાં કરાવવાં પડશે. ખી-
જાંતો ખીજાં પણ આ સોનાનાં થયાં તેને હું ક્યાં નાંખીશ.

જો ફેફું મારગમાં, જે દેખે તે જરૂર લેધ જાએ;

જેનો જેવો રસ્તો તેવે મારગ, માતા (લક્ષ્મિ) દોરાએ.

(રૌહિદાસ) રાગ—મુખડાની માયા લાગીરે.

વહેજે વહેજે વહે પૈસારે, એ સત્ય જાણો.

જુગારીને જર મજે, ભવિષ્ય ના કદી કજે;

દલાલ તો દામ રજેરે.

એ સત્ય ૦ ૧

વ્યસની તે વહી જાય, કોડી કેરી કરે કાય;

કલાલનું કામ થાયરે.

એ સત્ય ૦ ૨

વિત્ત પામે વ્યભિચારી, અનેકની સંગ ચારી;

પ્રિતિ બાંધે પરનારીરે.

એ સત્ય ૦ ૩

કામી ધરે ઘેલો ગાંડો, પડદો ન ધરે આડો;

રિહી વાળી થાય રાંડોરે.

એ સત્ય ૦ ૪

કંજુસ કળાય નાણે, રજે એતો રાત વહાણે;

ધુળ વાળી મોજ માણેરે.

એ સત્ય ૦ ૫

ખોટી રીતે ખાય ગણે, વિષ્ટા કરી કાઢે તણે;

આખર તો ઉંધુ વજેરે.

એ સત્ય ૦ ૬

ધરમિ રચાવે ધામ, જળાશય વિશ્રામ;

જગતમાં થાય નામરે.

એ સત્ય ૦ ૭

મદસ્થી કોઈ હોય સંત, સંતને સેવ્યાની ખંત;

રાજી રહે સદા અનંતરે.

એ સત્ય ૮

દયાવાન હોય સહિ, દવા ઇચ્છે દવા દઇ;

સુખી એ સ્વરગ જઈરે.

એ સત્ય ૯

ભગત જો ભાજે નાણું, મધ્ય એ સાચવે ટાણું;

ગોવિંદનું ગાય ગાણુંરે.

એ સત્ય ૧૦

ધણી હાથે ધન વરે, સ્વભાવની સાથે ફરે;

મજે આપુ જ્યારે મરેરે.

એ સત્ય ૧૧

માર્ગમાં ફેંકતાં કોણુ જાણે કોણુ લાઇ જાય, અને દાન કરતાં કાંઈ
કુપાત્રને થાય તો વળી ઉલટી પીડા થાય, માટે પધરાવા દે માતાજીને
મૈયર. ઉડા કુવામાં પધરાવ્યાં.

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

રોહિદાસ રહે રામ ભજનમાં, રાજે આધુ કામ;

અંગે ચર્ચનાં વસ્ત્ર પહેરીને, આવ્યા છે ધનસ્યામ;

કરવા સેવક કાજ, ભક્તવત્સલ છે શ્રી મહારાજ.

કરવા.

ભગવાન આજયૈવન અવસ્થામાં, ચામડાંનાં લુગડાં પહેરી રોહિદાસ-
ના કુંડ ઉપર આવી ઉભા રહ્યા. કેમ કાકા તમારૂં ભાન કાંઈ ઠેકાણે નથી ?

રોહિદાસ—હા ભાઈ એમજ છે. તમને કેમ સુજ પડી ?

ભગવાન—જીવોને તમારા ચામડાં ધોવાના ઢંગ, ખસો ખસો
હું ધોઈ આપું.

ભગવાન ધ્રુવે છે તે જોઈ રોહિદાસ પ્રસન્ન થયા, અરે આ જીવાનીઆ-
ની છટા તો ખુબ છે. ઝડપ પણ તેવીજ. ભાઈ તમે કોણ છો ને ક્યાંથી આવ્યા ?

ભગવાન—હું અસલ ચામડીઆ છું. બધા દેશના ચામડીઆ મા-
રાજ કરેલા છે. હું જેવું કામ જાણું છું તેવું કોઈ જાણતુજ નથી. તમારી
મરજી હોય તો તમારી પાસે રહું ને ના મરજી હોય તો ચાલ્યો જાઉં ?

રોહિદાસ—ભાઈ, ભણે તમે મારી પાસે રહેશો તો મને અતી
લાભ થશે. પણ ભોજન પુર નહિ મજે તો દામતો શાનાજ.

ભગવાન—કાકા; હું તો કોઈ જામે ને ધરાઉં છું, અને દામ તો દેખી-
ને કંપારી છુટે છે. તમે તમારે મને કામ સોંપજોને.

રોહિદાસ—ભાઈ, હું રોજ ઘેર ખાવા જાઉં છું. તેને બદલે અહીં
લેતો આવીશ. આપણે એ અડધો અડધ વહેંચીને જમીશું, ને કામ કરીશું.

(કવિ) રાગ; મળવા આવીરે ગર્વ ભરેલી.

ભિડે આવ્યારે ભક્ત વત્સળ ભગવાન;

જેને નહિ મોટમ કે માન.

ભિડે.

ઉઠી સવારે હરજી પુછે, નિજ ભક્તને ભાવે;

દુર્ગધીના ભર્યા ચામ, તે માથે ઉચકી લાવે.

ભિડે. ૧

દુર્ગધીનો ભરીઓ ભારો, કરી બાંધેલો દોરે;

અતિ પ્રયાસે હરજી નાખે, ચર્મ કુંડની કોરે.

ભિડે. ૨

હાડ માંસને રક્ત નિવારી, ધ્રુવે કુંડમાં હરજી;

શામળાઓજી રહે છે સુખમાં, પુરી દારીકાં વરજી.

ભિડે. ૩

ધોધ સુકાવી રઘુનાથજી, રંગ રંગથી રંગે;

રોહિદાસ તો રહે મમ્મમાં, સાધુ સંતને સંગે.

ભિડે. ૪

કિર્તન ભક્તિ કરતાં હરીની, રોહિદાસ તો રમે;

ભક્ત તણી ભક્તિને ભાળી, ગિરધારીજી ધ્રુમે.

ભિડે. ૫

શ્રી હરી દયાળુ, અવિછન કામ કરે છે અને રોહિદાસ તો નિરંતર પ્રભુનું ધ્યાન ધરે છે ને આમથી આમ ફરે છે. એક દિવસ રોહિદાસને કુંડ ઉપરથી સોનાની પાંચ મહોરો જડી. અરેરેરે જેનો મારે ખપ નથી તે તો આગળને આગળ આવે છે. ભગવાન કહે શું કાકા ? રોહિદાસ કહે ભાઈ આ મોહોરો મને જડી તેને હું શું કરું ? ભગવાન કહે કાકા આ કુંડથી થોડે દુર એક મંદિર બંધાવો જેમાં વરેમાર્ગ સંત મુકામ કરશે ને ઇશ્વર સ્મરણ કરશે. રોહિદાસ કહે હા એ વાત તો ઠીક પણ કાંઈ પાંચજ મોહોરોએ મકાન થાય ? સોનું તો મેં નાંખી દીધું.

ભગવાન—અરે પાંચ આજ જડી તો પાંચ કાલ જડશે, પણ સોનું શાનું.

રોહિદાસ—ભાઈ એક બાવો આવીને મારાં લોહાનાં ઓળર સોનાનાં કરી ગયો હતો. તે તો મેં કુવામાં નાંખી દીધાં.

ઇશ્વર કૃપાએ હમેશાં સવારમાં પાંચ સોના મહોરની પ્રાપ્તિ થવા માંડી. ધણે દિવસે રોહિદાસે મંદિર બંધાવ્યું, જેમાં હજારો સંત સાધુ જતાં આવતાં મુકામ કરે છે. રોહિદાસ તો મંદિરની પરકમા કરે છે, સતસંગ કરે છે, ને ધણીનું ધ્યાન ધરે છે.

એક સમયે એક સદગુહરથ પોતાની સંગમાં કેટલાક માણસો લઈને ગયા શ્રાદ્ધ કરવા જતો હતો તેની સાથે બીજા જનાણુ માણસો પણ

હતા. તેમાંનો એક માણસ જે રોહિદાસને ઓળખતો તે રોહિદાસને કુંડ ઉપર ઉભેલા જોઈને બોલી ઉઠ્યો. બોલો રોહિદાસ ભગતડી જે. ખીજા માણસો કે જે રોહિદાસને દીઠે નહોતા ઓળખતા પણ ખ્યાતી જાણતા હતા તે પણ જે બોલ્યા અને રોહિદાસને જોઈ પ્રસન્ન થયા. રોહિદાસ કહે ભાઈ તમે કાણ છો અને ક્યાં સિધારો છો ? અહરથ કહે હું ગયા શ્રાદ્ધ કરવા જઈશું. ત્યાં મારે યજ્ઞ કરવાનો છે; ને આ બધા સારો સંગાથ જાણી મારી સાથે દોરાયા છે. કાંઈ કામ કાજ મુજ સરખું ? રોહિદાસ કહે ભાઈ આ હું એક સોપારી આપું છું, તે ગયા કુંડમાં પધરાવજો. રોહિદાસની આપેલી સોપારી લઈ સર્વે ચાલ્યા; કેટલેક દિવસે ગયાજી આવ્યા. સર્વ સાહિત્ય સંપાદન કરી યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. યજ્ઞની પુર્ણાહુતિયે આઘોષોને બોજન કરાવી દક્ષણા આપી સંતોષ્યા.

(કવિ)

રાગ; ખનઝારો.

થયું યજ્ઞનું પુરણ કામ, પામ્યા હર્ષજ નેંછ તમામ.

કરી સોમ યજ્ઞની વિધિ, એણે ખુબ વાપરી રિક્કી;

ચાલી કિર્તી દામોદામ.

પામ્યા. ૧

આપ્યા અન્નને બોજન પાન, જેથી વાધિયુ જગમાં માન;

એણે અગણિત ખરચ્યા દામ.

પામ્યા. ૨

કયું પ્રેમે પિંડનું દાન, પિત્રી દેવનું વળવા વાન;

વળી રહેવા વિશ્વમાં નામ.

પામ્યા. ૩

જ્યારે યજ્ઞની પુર્ણાહુતી થઈ, સધળી ધામધુમ થઈ રહી; ત્યારે એક હરીજને રોહિદાસની આપેલી સોપારી યાદ કરી તે સાંભળી શુભ કાર્યને અંતે ગર્વિત થએલો અહરથ બોલ્યો. જાના રહો જાના રહો. લાજો જરા ? આવામાં સોપારી શું યાદ કરો છો. સોપારી વિના શું અધુર રહ્યું છે ? અજગર આગળ અજાણીયાનો શો હિસાબ ! હરીજન કહે કેમ શેઠ અજગર પાસે અજાણીયું. શું ભક્તની ભક્તિનો પ્રતાપ ઓછો સમજો છો ?

(શ્રુતસ્થ)

મરાઠી સાખી.

યજ્ઞ સંગમાં પિંડ દાન ત્યાં, સોપારી કાણ માત્ર;

અજાણીએ મોઢલી દીધી, એ શું સમજો કુપાત્ર;

એને ગમ શાની, કરતુરી પાસે વાની.

એને.

હરીજન કહે શેઠ ભલે એમ માનો પણ એની આપેલી તમારે રાખી મુકીને શું કારણ છે ? નાંખીદોને ! શેઠ કહે દયો ચાલો ફેંકીએ.

સોપારી જ્યાં ફેંકી, કુંડ મધ્યમાં જીવે સકળ સાથ;

મણી કંઠણનો મઢિયો, ઝપ ઝાલવા નિકળીઓ હાથ.

રોહિદાસની સોપારી ઝડપી જોઈ અહરથને અચંપો આવ્યો. અહા-હાહા શો ભક્તિનો પ્રતાપ ! વાહ ભક્તિ વાહ ! વાહ રોહિદાસ તારી ભક્તિ ! ભગવાન પણ ભક્તિને વશ ઝટ થાય છે.

(શ્રુતસ્થ) રાગ-નિર્વાણી નંદકુમાર.

હમો બુધર ભક્તના સંગીરે, પ્રિતી પુરણ રાખો;

ઉર આણો ન એકલ શંગીરે, ખીજાં સાધન લાખો.

તાપ તપે કોઈ તાપસી, તેને આપો અવનીનું રાજ;

પણ એ કારજ નવ સરે, જેવાં ભક્તનાં સરીઆં કાજરે. પ્રિતી. ૧

નદુષ યયાતિ રાજવી, કરી યજ્ઞને ઉચે ચઢીઆ;

કૃપા નહિ જ્યાં આપની, પાછા પૃથ્વિમાં આવી પડીઆરે. પ્રિતી. ૨

દાનેશ્વરીમાં દીપતા, રાજ કર્ણને શિખી સાર;

નગર નહિ જ્યાં નાથની, લીધા અવની વિષે અવતારરે. પ્રિતી. ૩

મરાઠી સાખી.

અસ રોહિદાસનો દાસ બનીને ભજુ આપને નાથ;

દુઃખ સમુદ્રથી દુર કરીને, અંતે ઝાલો હાથ;

એ માગુ હુય, ચરણ કમળનો દાસજ છુય. એ.

વળી એક વખત શ્રી દારીકાંપુરી તરફ શંઘ નિકળેલો, તે રોહિદાસના કુંડની પાસે થઈને જાય છે. તે વખતે પ્રભુ ચામડાં ઘોઘ સાફ કરી બેઠા છે. ને રોહિદાસ તેમની પાસે નામ સ્મરણ કરી રહ્યા છે. (ધુન.)

રામ રામ રામ રામ ભજ પ્યારે, નહિ જનમ વારંવારે;

રામ રામ રામ રામ ભજ પ્યારે, નહિ જનમ વારંવારે;

જય રણછોડ, શ્રી રણછોડ, જય રણછોડ, શ્રી રણછોડ.

(કવિ) રાગ; ભારથની સાખી.

ચર્મ કુંડે ઉભા છે રોહિદાસજો; ભજે અખંડને અવિનાશજો. ૧

શંઘ દારીકનો, ત્યાંથી જાયજો; જોઈ અંતર હર્ષ ન ખાયજો. ૨

ભક્ત ગાંડાની પેરે ધુમેજો, રણછોડ કહીને ઝુમેજો. ૩

થઈ પાટીદારને પ્રીતીજો, જોઈ રોહિદાસની રીતીજો. ૪

બોલ્યો આંખે આંસુ ભરતાંજો, કરશુ સમરણ દર્શન કરતાંજો. ૫

એક પ્રેમી પાટીદારને રોહિદાસની અનન્ય ભક્તિ જોઈને પ્રિતી થઈ;

તે દૂરથી નમન કરતો બોલ્યો. હે ભક્તરાજ, હું શ્રી દારીકાંધીશનાં દર્શન કરતાં તમને સંભારીશ. રોહિદાસ કહે ભાઈ ! તમે આ સંધની સાથે દારીકાંજ જાઓ છો ત્યારે હું તમને એક શ્રીફળ તથા કુલ પાતરી આપું છું તે લઈ જાઓ. જાંને તરત મારા પ્રભુના સનમુખ ધરજો અને હું તમને કહી બતાવું એટલી આજીજી કરજો, તે સાંભળી મારો નાથ પાતરી લઈ લે તો સુખેથી અર્પણ કરીને આવજો. નહિતો જ્યારે આવો ત્યારે લાવીને મને એ બેટ પાછી સોંપજો.

શ્રીફળ પાતરી સંગે રાખો, દેજો હાથો હાથ;

નહિતો મારી પાછી લાવજો, નવ રાખે જો નાથ;

નવ થાએ ભૂલ્ય, વસ્તુ મારી ભૂલ્ય અમૂલ્ય.

નવ.

જ્યારે કુલ પાતરી તથા શ્રીફળ રોહિદાસે પાટીદારને આપ્યાં અને પાટીદારે કહેવા પ્રમાણે પ્રભુને અર્પણ કરવા કમુલ કર્યું, ત્યારે સંધમાના ઘણાખરા અગ્તાન માણસો હસવા લાગ્યા.

અગ્તાની તો હસે છે, ઠંફા બાજી સંગે ઠકરાઈ;

શુભ ફળ તે ક્યમ પામે, ભક્ષેને આવે ચાર ધામ જાઈ.

સંધના સર્વ મનુષ્યો જ્યારે દારકામાં દાખલ થયાં તે વખતે શ્રી ઠાકોરજી પોતી ગયા હતા. મંદિરનાં બારણાં બંધ હતાં; પણ પાટીદારે તો વાન યાદ રાખી હતી કે જ્યારે દારીકાંપુરીમાં દાખલ થવું ત્યારે તરતજ રોહિદાસની કરેલી આજીજી પ્રભુ પાસે વર્ણવી ભગવાનને શ્રીફળ તથા પાતરી ધરવાં. પોતે શ્રીફળ પાતરી હાથમાં લઈ પ્રભુદાર સનમુખ ઉભો.

(પાટીદાર) સ્તુતિ, રાગ; જાણોછોરે સધળું અંતરજામી.

દિન બંધુરે દોડો દયાળુ દેવા, આજે ભેઠ ભક્તની લેવા.

તમે જમિયા વિદુર વર ભાજીરે, રઘુનાથ થઈને રાજીરે;

બેજે સુધારી ભક્તની બાજીરે;

ઘણું ગાજીરે ત્યાગ્યા દુટના મેવા.

આજે.

રોળ્યો રણુમારે દુર્યોધન અહંકારી, લીધા ભક્તજન ઉગારી.

વળી રણુમારે સેવક થઈ રથ હાંક્યો, સખા સાચો અજુન તાંક્યો. ૧

નનક્યું આવશે આજે હરજીરે, વળી જમશે માણી મરજીરે;

ત્યારે આપણ કરશું અરજીરે,

સૌ વરજીરે શવરીની માણી સેવા.

આજે.

સેવામારે ખાટાં એંઠાં બોર, તે જામીઆ છો ઠાકોર;

જ્યારે રહ્યારે વિત્યો ન પાકો પહોર, માર્યો લાંકાં ગઢનો ચોર. ૨

તમે તાંદુલ ઝડપીને જમીઆરે, મારો નાથ સુદામાને ગમીઆરે;
તમે દહિત સકળને દમીઆરે,
વળી નમિયારે દાસને તાંદુલ લેવા. આજે.
ગણી કણ કણુરે, કોડ ઘણું કરી આપ્યું, વળી દાસનું દળદર કાપ્યું;
વળી ખાંતેરે કરમાની ખીચડી ખાધી, એણે ખામડાં પહેરીને રાંધી.

[કવિ]

મરાઠી સાખી.

હાર ઉઘાડી દર્શન દીધાં, ચૈદ લોકના નાથ;
સેવક ફરે શ્રીફળ પોતે, ઝડપ્યુ હાથે હાથ;
સ્વામ શ્રી જુગદીશ, પાતરી લઇને ધારી શીશ. સ્વામ૦

અહિં રોહિદાસ દારકાનો સંઘ પાછો ફર્યાની રાહ જોઇને બેઠા છે.
ભગવાન નિમકહલાલ નોકરની માફક ચામડાના વસ્ત્ર પહેરીને ચામડીઆના
કુંડ ઉપર કામ કરે છે. એવામાં હજારો મનુષ્ય સામેથી આવતાં માલમ
પડ્યા, સૌથી આગળ ધસ્યો મસ્યો પાટીદાર કુલ પાતરી શ્રીફળની વધામણી
ખાવા આવ્યો. ભક્ત કહે આવો ભાઈ શા સમાચાર ?

[પાટીદાર]

રાગ; ઉદાર તમે રાજ.

છે પ્રિત સદા સાચી, સાચી સામળીઆ શું પ્રિત;
પ્રિતીની રીતી તે સદા નિભાવજો;
ગાજો ગોવિંદજનું ગીત. સદા. ૧
ભક્તિના બંધનથી વડાસો બંધાય છે;
હરદમ ઇચ્છે સૌનું હિત. સદા. ૨
દુર કરી કામના ભક્તિ કરો છો;
રૂઢી તમારી છે રીત. સદા. ૩
અવની અવતાર ધરી, અવિનાશી ઓળખ્યા;
તેની જગતમાં જીત. સદા. ૪
શ્રીફળને પાતરી પ્રેમેથી ઝડપ્યાં;
લેતાં લોભાયું છે ચીત. સદા. ૫

પાટીદારની વાણી સાંભળી રોહિદાસ તો હર્ષ લેલા થઇ ગયા. લ્યો
પ્રસાદ, લ્યો પ્રસાદ ! લ્યો પ્રસાદ !

[કવિ]

મરાઠી સાખી.

ચર્મ કુંડમાં ભરી ચાંગળુ, આપ્યું છે કર માંય;
ઔસંગ લાવી મુખ પલકાવી, ભિગોવી નાંખી બાંય;
ચાલ્યો નામી શીશ, મુખે જપતો શ્રી જુગદીશ. ચાલ્યો.

રોહિદાસે કુંડમાંથી ચાંગળ બરી પાટીદારને આપ્યું તે તેણે હાથમાં ધારણુ તો કર્યું; પણ પીવાનો ડોળ કરી બંડીની બોયમાં ઉતારી દીધુ. તરત ત્યાંથી વિદાય થયો. રસ્તામાં પશ્ચાતાપ કરે છે. અરેરે હું બ્રહ્મ થયો, હું અમારને અડયો; હવે મારે ઘેર જઈ વસ્ત્ર બોળીને ન્હાવું પડશે. ગમે તેટલો ભગત પણ આમડીયોજ કની! ઘેર આવી વસ્ત્ર બોળીને નાહ્યો. થોડી વારે ધરમાં કામ કરવા રાખેલી દાસી વસ્ત્ર લઈ ગંગાજી ધોવા ગઈ. જ્યારે અનેક ઉપાય કરતાં, બંડીની બોંયનો ડાઘ ન ગયો ત્યારે દાસીએ અપશીને દાંતમાં દબાવી ચુખ્યો.

ડાઘ ચુશીએ અપસી, અંતર ઉતરી પ્રસાદી જે વારે;

સકળ શ્રદ્ધિમાં સુજ્યુ, ત્રિકાળ ગાની તરણી થઈ સારે.

ચુસતાં વાંત તેના રસનું એક ટીંપું તેને ગળે ઉતર્યું, તેજ વખતે ત્રિકોકમાં ભાસ થયો. સઘળું સુજવા લાગ્યું. શ્રદ્ધીમાં કાણુ શું કરે છે તેટલુંજ નહિ પણ તેના મનમાં શું શું વિચાર ચાલે છે તે પણ પ્રત્યક્ષ થવા લાગ્યા. આ અમરદાર બંડીમાં પડેલા ડાઘનોજ છે એમ તેને નિશ્ચય થયો. એક દિવસે પટેલ સેવામાં બેઠા છે; સેવા કરી જ્યારે માળા લઈ રમણું કરવા લાગ્યા ત્યારે દાસી વાશીદુ કાઢતી હતી. હાથમાં માળા ફરે છે અને મન મનનું કામ કરે છે. જમી પરવારી...ને, ઢેડવાડામાં કાચ સંધાવા જવું છે. એક થીગડુ મોડુજ ચોઢાવીશું. નાના થીગડાં મરાવી કાચ બગાડવો નથી. આવા વિચાર પટેલના મનમાં ચાલે છે; તે વખતે ગામમાંથી કાંઈ માણસ પટેલની પાસે કાંઈ અગત્યના કામે આવ્યો. પટેલ છે કે? દાસી કહે ના એતો ઢેડવાડામાં ગયા છે. આવેલો માણસ ચટ પાછો ફરી ગયો અને તરત પટેલ માળા મૂકી ઉભા થયા. દાસીપર ક્રોધ કરી બોલ્યા.

(પટેલ) રાગ; ક્ષત્રિ કલંક.

અલી બોલવા શિખી કે બહેકી મૂંઢ, બહેકેલી સરખી બોલે ઝાઝુરે;

હુંતો સેવા માંહી થયો તો આરંદ. " " ૧

હતુ માળા માંહી મારૂ ખરે ચીત. " " "

આજે કરી નાંખી વાત વિપરીત. " " ૨

નક્કી દેવો જોઈએ ડોળા ઉપર ડામ; " " "

દાસી દીસે તારી દાનત હરામ. " " ૩

દાસી—માળા કરતા હતા કે ઢેડવાડામાં ફરતા હતા, જરા પ્રભુનો તો ડર રાખે.

પટેલ—શું તારા ડોળા દેવાઈ ગયા હતા! આંખે અંધાપો આવ્યો હતો!

દાસી—માળા કરતાં કરતાં વિચાર નહોતા કરતા કે, દેડવાડામાં કાશ સંધાવા જવું છે ને વળી એકજ મોઢુ ધીગડું, નાના નાના ઝાઝાં નહિ.

પટેલ—હા એ વાત તો સાચી; વિચારતો એજ કરતો હતો. તને ક્યાંથી ખબર પડી ?

દાસી—મનના વિચારતો દેડવાડે ફરતા હતા, ત્યારે માળા તો મિથ્યાજ કે નહિં ?

પટેલ—હા હા મિથ્યા બાધ મિથ્યા, પણ તને ખબર શી રીતે પડી, તું કાંઈ પરમેશ્વર છું, કે મારા મનની વાત જાણે ?

દાસી—આપા: આજથી પાંચમા દિવસ ઉપર જ્યારે તમે યાત્રાએથી આવ્યા, ત્યારે હું તમારાં વસ્ત્ર ગંગાજી ધોવા ગઇ હતી. અતી પ્રયાસ કરતાં બંડીની બોંયને પડેલો ડાઘ ન ગયો, ત્યારે મેં તે દાંત તજે દયાવીને ચુસ્યો, એ ચુસતાંજ અને તેના રસનું એક ટીંપુ ગળે ઉતરતાં, મને ત્રિલોક બાસે છે.

પટેલ પશ્ચાતાપ કરતા પોકારી ઉઠ્યા. અરે હાય એતો પેલા રોહિદાસ ભગતે આપેલી પ્રસાદી. અરેરે મેં પ્રસાદીનો અનાદર કર્યો હોય શું કરું ! અરે હવે શું કરું.

રાગ; જનુની છવો ગોપિચંદની.

અરરર ખરે હું અભાગીઓ; દોળા દીધો પ્રસાદ;

ક્યારે મજે મને ભક્ત એ, પુત્રુ એના પાદ.

અરરર. ૧

અમૃત આવ્યું હતું હાથમાં, દોળ્યું જાણી વિખ;

અમુલ્ય એ વસ્તુ ક્યાંથી જડે, ભૂંડા માગતાં ભીખ.

અરરર. ૨

અમૃત અકર્મિના હાથમાં, પડીઓ કાણો થાય;

પાપી જે પાપે પચી રહ્યો, ક્યાંથી વૈકુંઠ જાય.

અરરર. ૩

લાવ્ય જઉં ભક્તની પાસે, મને ફરી પ્રસાદી આપશે. દોડતો આવી બોલ્યો. હે ભક્તરાજ, હે રોહિદાસજી, મને પ્રસાદ આપો.

(રોહિદાસ) ગિતિ.

એ વેળા ગઇ વિતી, વારે વારે નવ આવે નેટ;

ધ્રુષ્ટા હોય તો પીલે, જોએ જોએ પીને ભર પેટ.

(પટેલ) રાગ; ડરમાં તું દીલસાથ.

નવ જણ્યો તમ પરતાપ, પાછલાં મળીઆં પુરણ પાપ;

રોહિદાસ—કહું કરગરીને મા આપ, જપોને શ્રી હરી કેરો જપ.

જપને જપો, ટળવાને તાપો,

જાપ જાપે જુગદીશ જણાએ, તાપ તાપે તન શિતળ થાએ;
ભક્તિ કરી ભવ ભટકણુ છાંડે, મોહન સંગ મીટેમિટ માંડે,
જે શ્રી હરી પ્રસન્ન થયા, તો ટળ્યા સકળ સંતાપ. જપોને.

પટેલ—પાપજ મળીઆં, આંટે વળીઆં,

માણ્યું ખરું મન માણ્યું કાચું, શ્રી હરી કેરું નામ છે સાચું;
હાથમાં આવેલો કોળીઓ પડીઓ, પારખ નાંખતાં પથ્થર જડીઓ,
માણ્યું તો ગાલે ધલાશેજ તો, મેં ધરથી ખાધી ધાપ. પાછલાં. ૨

પટેલ રોહિદાસનો ઉપદેશ સાંભળી ઘેર ગયા, અને તે વખતથી પર-
મેશ્વરની દૃઢ ભક્તિ કરવા લાગ્યા. એક વાર કેટલાક સાધુ સંન્યાસી આ-
લણો પર્વ ઉપર તિર્થમાં જતા હતા, તેમને રોહિદાસે રોક્યા.

માખાપ આ કોઈ પ્રેમીનું કરેલું મંદિર છે તેમાં એક દિવસ વાસ
કરી પવિત્ર કરો ને આપણે હળી મળી સર્વે નામ સ્મરણ કરીએ, બોલો,
હારીકાંધીશકી જય—જ્યોતી સ્વરૂપ ભગવાનકી જે; શ્રી રામચંદ્ર દેવકી જે.

રામ રામ રામ રામ, ભજ પ્યારે, નહિ જનમ વારંવારે.

રામ રામ રામ રામ, ભજ પ્યારે, નહિ જનમ વારંવારે.

(કવિ)

રાગ; ખટક રહી આ.

સો એક સાધુ સો સંન્યાસી, સો આલ્હાણુ સો વૈષ્ણવ જન;

ધણી તણી ત્યાં ધુન મચાવી, ઘોર શમ્ભથી ગાજ્યો ધન. ૧

શમ્ભ થયો તે નગરે પહોંચ્યો, યુમ પડીને બિન્યા લોક;

ધાડ પડી કે ધાંધલ શું છે ! માણસ દોડે થોકમ થોક. ૨

તાળ તણો ઝણકાર ઝણઝણે, ભોંગળનો ભણકારજ થાય;

હજારો જન કરે ઉમંગે, રોહિદાસતો કિર્તન ગાય. ૩

ચંગ મૃદંગને પખાજ કાંસી, ધમકે ધુમર દમકે ઢોલ;

અગ્નની જન હાંસી કરતા, આતો સઘળુ પોલમ પોલ. ૪

પિંડે પડધમ બાંધી પ્રભુએ, જેમ નયવે તેમ પાડે નાય;

એક અધર્મિ ઉઠ્યો ત્યાંથી, કરવા માટે સાચ અસાચ. ૫

સ્વભાવને વશ સર્વેજન છે, રૂડી ભૂંડી જેને ટેવ;

સ્વાભાવિક એ ખોળી જોજો, નિર મોભનાં આવે નેવ. ૬

રોહિદાસનો ખાપ ધણો ક્રોધી ને ક્રુર છે. તે જો આ બિના જાણે તો
રોહિદાસને માર્યા વિના રહે નહિ. એમ સમજી ઓછા પાત્રનો માણસ
ત્યાંથી ઉઠ્યો તે રોહિદાસને ઘેર ગયો. રોહિદાસનો ખાપ પુછે છે કેમ ભાધ
મારા ધરના સામા આવી ઉભા છો ? માણસ કહે અરે તમને શું ખબર

છે. તમારો રોહિદાસ તો નિરંતર ભજન કરે છે. લોકમાં કહે છે નાચે છે. લોકને અમડાવે છે. કુંડ ઉપર કાંઈ કામ કરતો નથી. ચમાર કહે બાધ હું જેટલું કામ સોપું છું તેટલું તો સાંજ પડેલાં કરી લાવે છે, ને તમે આમ કહો છો એ મારા સમજવામાં આવતું નથી. માણસ કહે અરે ન આવતું હોય તો મારી જોડે ચાલો; અત્યારે કોણ જાણે એ હજાર માણસ ભેગુ કર્યું છે. કામતો એણે એક છોકરો રાખ્યો છે તે કરે છે અત્યારેતો એ છોકરાની પિંડે પડવમ બાંધ્યું છે. ચાલો જૂવો વાર ન કરો !

(કવિ)

રાગ; ગુજરાતની માલણ.

શુભી ચંડાળ ચમક્યો ત્યાંયરે; લાવો સાટકો મહારો કપાંયરે. ૧

રીસે ચંડાળ ચાલે છે ચાંપીરે; એની કાયા મધ છે કાંપીરે. ૨

એક થયાં બ્રગુડીને ભાળરે; આવ્યો રોહિદાસનો કાળરે. ૩

રૂંચે રૂંચે વ્યાખ્યો એને રોપરે; દેખી બાળકના ઉડ્યા હે પરે. ૪

આતો વિપરીત થાશે આજરે; તમે લાજ રાખો મહારાજરે. ૫

ત્યાંતો જોતાં સઘળો સાથરે; દુષ્ટે ઉઠ્યા કરીઓ હાથરે. ૬

જોરે સાટકા માર્યા સાતરે; હરીએ ઝિલી લીધા જાતરે. ૭

રોહિદાસને સ્પર્શ ન થાયરે; સોરે શામળીઓ સુગ્ધ જાય રે. ૮

રોહિદાસને સાટકા વાગે છે તેની અસર રોહિદાસને થતી નથી પણ પડવમ ઉચકનાર રોહિદાસના દાસને થાય છે. સાટકો વાગે રોહિદાસના વાંસામાં ને સોર ઉડે પડવમ ઉચકનારના વાંસામાં. આ અંબૂન ચમત્કાર જોઈને સૌ વિસ્મય પામી હાથ જોડીને ઉમા ઉમા સ્તુતિ કરવા લાગ્યા; ચંડાળ તો બચ્ચિત થઈ ચરણમાં પડ્યો. રોહિદાસ પરમેશ્વરને પ્રણામ કરી સ્તુતિ કરે છે.

(રોહિદાસ) સ્તુતિ; રાગ; સ્તવન મંજરી.

હો રઘિયાળા રણુહોડરે, બોલો હરી;

મારા પુર્યા મનના કોડરે, બોલો હરી.

બોલો બોલો બળદેવ જાતા, શાતા મનહુ પામે;

વિશ્વ સકળ તે રહ્યું વિશ્વાસે, પ્રભુ આપને નામે;

આપ તણી જો કૃપા થાય તો, વિકટ દુઃખ તે વામેરે. બોલો હરી. ૧

દુઃખ વામી સુખ વૃદ્ધિ થાએ, આપ નજરથી સ્વામિ;

ખાવા પીવા ખાંતે આપો, આપે અંતરમ્મમી;

દાસ તણે ઘેર દોડ્યા આવ્યા ગોવિંદ ગરૂડા ગામીરે. બોલો હરી. ૨

ચર્મ કુંડપર ચતુભૂજજી, ચર્મ કુંડમાં ધોયાં;

જન્મ મરણનાં સંકટ હરીને ભક્ત તણાં દુઃખ ખોયાં;
 ગોમતી કેરો ઘાટ મૂકીને, માધવજી શું મોહ્યારે. ખોલો હરી. ૩
 બરાંસ કેસરને કરતુરી, અગર તણીરે સુવાસ;
 ગુલાબ ચંપા કેતકી કેવડા, કરી ન તેની આશ;
 એ મૂકી શું મુખ માણવા, આવ્યા છો અવિનાશરે. ખોલો હરી. ૪
 ખોલો નહિ તો ખેળે કરીને, કાડીસ મારા પ્રાણ;
 અંધકારને અળગુ કરવા, આવી ઉગ્યા ભાણ;
 દુર્ગંધીમાં દોડી આવ્યા; કહો શું લેવા લહાણરે. ખોલો હરી. ૫

(રોહિદાસ)

રાગ—માઠ.

આજે દાસની પુરવા આશરે, દોડ્યા આવ્યા દીનાનાથ.
 નાથ નમોરો હું થયો, નવ જાણ્યા જગના તાત;
 સહન કરો છો શામળા, સહી શ્રગુરૂપિની લાતરે. દોડ્યા. ૧
 દોષ ન દેખો ભક્તિ લેખો, એવા પરમ કૃપાળ;
 સાચા જુઠા દાસ તમારા, સૌની હ્યો સંભાળરે. દોડ્યા. ૨
 અવગુણ અધિકા ઢાંકી રાખો. ગુણને કરો પ્રકાશ;
 બાળક અવગુણ માતા ઢાંકે, એવા છો અવીનાશરે. દોડ્યા. ૩
 ભાવે ભજશે ભૂધર તમને, ટળશે; તેના તાપ;
 દીન વચનથી ભક્તિ કરતાં, મોહનનો મેળાપરે. દોડ્યા. ૪

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધરીને, પ્રગટ્યા ત્યાં અવિનાશ;
 દીન દયાળુ દર્શન આપે; છે જેને વિશ્વાસ;
 પ્રભુ પુરે કોડ, ખોલો જ્ય જ્ય શ્રી રણુછોડ. પ્રભુ. ૧

પ્રભુ પ્રગટ થઇ રોહિદાસને કહેવા લાગ્યા; રોહિદાસ ! જા તારી
 સદગતિ છે. વળી આ તારો દુર્ગંધીનો ભરેલો કુંડ છે તેમાં સુગંધી પ્રગટ
 થશે. જાણે કે અજાણે તેમાંથી જે પ્રસાદ લેશે તે ઉત્તમ ગતીને પામશે.

(કવિ)

રાગ; મરાઠી સાખી.

સકળ વિશ્વની સરસ સુગંધી, ભરી કુંડની માંચ;
 પ્રિતી ભાવે પ્રસાદ લેતાં, પાપી પાવન થાય;
 એવા શ્રી અવિનાશ, ભક્ત જનોની પુરે આશ. એવા.

રાગ; ગુજરાતની માલાણુ.

આખું શ્રી હરીએ દર્શનરે, રોહિદાસ થયા પ્રસન્નરે. ૧
 કર્યો કુંડને અમૃત પાનરે, એવા ભક્તવત્સળ ભગવાનરે. ૨

માત તાતને સદગતી આપીરે, પાપ કાટી જનમનાં કાપીરે.	૩
જે કોઇ ગારી ગોવિંદજીના ગુણુરે, તે તો છુટશે ભવનાં રણુરે.	૪
આપ શરણે સદા ગૌપાલરે; આવ્યો દાસ હું આપાલાલરે.	૫
સૌની પુરો કલ્પના કોડરે, એવા જય જય શ્રી રણુછોડરે.	૬

રંકા વંકા.

શ્રી શંભુ સુત દેવા, મેવાને મનવાંચિત કળ આપે;
દુર્ધટ દરિયો તરાએ, ભવદુઃખ જાએ સરસ્વતિ જાપે.
પરધનને પરહરવું, ધરવું નિરંતર નારાયણ ધ્યાન;
ભાવે ભોજન કરવું, ડરવું દેખી સધળે ભગવાન.

રાગ; ત્રિતાળ ચોપાઝ.

એકવાર દારીકાની માંહે, એકા કૃપ્તને લક્ષ્મીજી જ્યાંહે.	૧
કરે હાસ્યવિનોદની વાત, વાતે વાતે વિતી સારી રાત.	૨
ખોલે લક્ષ્મિ સુણો જહુરાય, પુછું એક થઇ શંકાય.	૩
જાણું હેન કરો છો, આ ઠાણુ, પૂછું કોણુ પ્રભુ અતિ વહાણું.	૪
મને પાડો ગુણુતિત ગમ, નવ ખોલો તો મારા સમ.	૫

હે પ્રભુ ! વૈકુંઠાધિપતિ; ખોલો ! ન ખોલો તો તમને મારા સમ છે !
કહો તમને વહાલામાં વહાણું કોણુ ? ભગવાન કહે જે છે તે છે; હવે
મુખથી કહે જ ધણું છે લક્ષ્મિ કહે ના પ્રભુ એમ નહિ ચાલે મને સાંભ.
જવાની ઇચ્છા થઇ છે, માટે સત્ય કહો ! ભગવાન કહે મને કોણુ વહાણું
છે એ તમારાથી શું અજાણુ છે ! લક્ષ્મિ કહે હું જાણું છું. પણ આપને
મુખે મારે સાંભજવાની પ્રિતી છે માટે ખોલો; મારા સમ ખોલો !

(ભગવાન) મરાઠી સાખી.

સમ ખવરાવો શાને મુજને, વહાલાં છો તમો જાણુ;
તમો થકી આ પંડજ વહાલો, પંડથી વહાલા પ્રાણુ;
ખોણું સાચી વાણુ, પ્રાણુથી વહાલા મારા ભક્ત પ્રમાણુ. ખોણું

હે શ્રી સર્વ મનુષ્યને સંબંધીઓ વહાલા હોય છે; પણ જ્યારે પો-
તાના પંડ ઉપર આદ્રત આવે છે ત્યારે સંબંધી તરફ સરત રહેતી નથી, નાના
બાળકથી તે નેવું વરસના ડોસા સુધી પૈસાદાર પુરુષ કહેવત પ્રમાણેજ
વર્તેલો હોય કે, “ ચમડી તુટે પૈણુ દમડી ના છુટે ”, તે પણ દેહને દુઃખ

પડે છે અગર દેહ ઉપર કોઇ પ્રકારની આકૃત્તી આવે છે ત્યારે હજારો રૂપીઆ ખરચી નાંખે છે. ખીજું, હાથે, પગે, આંખે, અગર દેહના કોઇ પણ ભાગમાં ભયંકર દરદ થાય; વૈદ કહેશે આ દુઃખ તમને નહિ મટે, હજારો રૂપીઆ ખરચતાંય તમને સાર નહિ થાય; આખર જીવની હાની છે; આ પગ અંદરથી સળે છે. દરદી કહે વૈદરાજ મટવાનો એકે ઉપાય નથી ? વૈદ કહે જો આ તમારો પગ સહજ વૈદ પાસે કાપી નાંખાવો તો જીવ બચે. પછી પ્રાણના બચાવ માટે પગ કાપી નાંખાવે છે.

દેહના સંબંધિયોથી આત્મા મુઝાય છે, ત્યારે એમ પણ બોલાય છે કે, હે ભગવાન હવે તો મ્હોત આવે તો સાડ. કટલીક વાર માણસ અતિષે અકળાઈને મુઝાઈને, ગભરાઈને, કાયર થઈને, ઝેર ખાય છે, ગળે ફાંસો ખાય છે, કુવે પડે છે; તે એમજ સમજે છે કે આ દેહના સંબંધીને દેહ સોંપીને હું આનંદ ભોગવવા જાઉં છું. એવો જે પ્રાણુ વહાલામાં વહાલો તેનાથી પણ મને મારા ભક્ત વહાલા છે. લક્ષ્મિ કહે પ્રભુ બધુતો ઠીક ! પણ તમે વહાલામાં વહાલા જે ભક્ત કહો છો. તે ભક્ત એટલે શું ? ભગવાન કહે હે લક્ષ્મિ ? ભક્ત એટલે આશક્ત; નિરંતર પ્રિતી રાખનાર, મારા વિના ખીજું કાંઈ જેને ગમે નહિ. મારા વિના ખીજું કાંઈ દેખે નહિ, માત્ર હરધડી મનેજ યાદ કરે; મારજ ભજન કરે મારજ કિર્તન કરે. લક્ષ્મિ કહે તમાર ભજન ન કરે ને માર ભજન કરે તે ભક્ત નહિ ? ભગવાન કહે તમાર ભજન કરે તે તમારા ભક્ત; જે જેનું સમરણ રાત દિવસ કરે તે તેનો ભક્ત. લક્ષ્મિ કહે પ્રભુ કોઇ પુરૂષ કોઇ સ્ત્રીના સ્વરૂપમાં આશક્ત થયો હોય અને રાત્રિ દિવસ તેનીજ ઝાંખના કરતો હોય તો ? ભગવાન કહે તે તેનો ભક્ત તો ખરો પણ અવશ્ય કરીને જે મારીજ ભક્તિ કરનારા છે તેમનેજ જગત ભક્ત કહે છે. લક્ષ્મિ કહે પ્રભુ ઉપરથી જગતને એમ બતાવે કે હું પ્રભુનો ભક્ત છું. વેષ પણ તમને ગમતો રાખે; અંદરખાને અનેક પ્રકારની તૃપ્તાઓ રાખે, છળ કપટ પ્રપંચ કરે તો તેને શું કહેશે ? ભગવાન કહે તેને જગત કમ ભગત, બગ ભગત, એવા નામથી બોલાવે. લક્ષ્મિ કહે હે પ્રભુ હવે મને વધારે ન બોલાવશો; દુનિઆમાં તમારો તો કોઇ ભક્તજ નથી, માત્ર બધા મારાજ ભક્ત છે. ઉપરથી ડોળ બલે તિલક માળાના હોય પણ અંદરખાને તો મનેજ બળે છે, ને તમને છેતરે છે.

લક્ષ્મિ) રાગ; મારો આશિઆજો અવતાર.

દુનિઆ ડોળ કરે દહાડી, અંતરે લક્ષ્મિ ને લાડી.

ડાળ કરે દિલ દંભ ધરે, વળી વેષ વપુનો કહાડી:

ગાંડો ઘેસો ફરે ગુમાની, ગાડી વાડી લાડી. દુનિયા. ૧

અલ્પચર્ચનો વેષ વપુ પર, શોભા આપે સારી;

વેશ બેશ પલુ કેશ લળવે, નજરે નિરખે નારી. દુનિયા. ૨

સ્વાંગ કરે સન્યાસી કરો, દેશે દેખે દમડો;

કંચન કન્યા કરે કિમિયો, ઝડપે જાણે જમડો. દુનિયા. ૩

વૈરાગીનો વેષ ધરીને, ઝાઝા શરતા જગમાં;

રાખ ખાખનો રંગ અંગપર, રાગ રમે રગરગમાં. દુનિયા. ૪

ભક્ત વેષથી ભુમંડળમાં, ભોળા થઇને ભટકે;

પૈસા કારણ પ્રાણ પાથરે, અરણ્યમાં જઈ અટકે. દુનિયા. ૫

(ભગવાન) રાગ; માર માર તલવાર.

રાખ્ય રાખ્ય જરા રાખ્ય ! આમ બોલે છે શું !

બોલે છે બોલે છે બોલે છે શું.

રાખ્ય રાખ્ય.

*ગુંજ ને ગુંજ સંગ તોળાએ;

ગુંજ તે ગુંજને બોલે છે શું ?

રાખ્ય રાખ્ય. ૧

સોમલ સાકર સરખે ભાવે;

સોમલ તે સાકરની તોલે શું ?

રાખ્ય રાખ્ય. ૨

વૃથા બકવાદ તારો ખર નહિ આવે;

છેવટનાં છોડીઆમાં છોલે છે શું.

રાખ્ય રાખ્ય. ૩

ખરને ખમર નહિ ખર વહે ભારને;

ખરની રીતીએ દીલ બોલે છે શું.

રાખ્ય રાખ્ય. ૪

ભાંગ પીએ કોઇ ભાંગનો ભોગી;

દીપક દેખીને ડોલે છે શું.

રાખ્ય રાખ્ય. ૫

મરાઠી સાખી.

આશ ભર્યા અવનિમાં ભટકે, જરથી જીવ લોભાએ;

ભલે ફરે એ ભક્ત વેષમાં, માર “ઈર્શ” ન થાએ;

જેનાં ઉત્તમ કુળ; તમે મુખ પર વાળે ધુળ.

જેનાં.

મારો સાચો ભક્ત તો તમને સંધરે નહિ; માર્ગમાં ધુળમાં નાંખીદે

ધુળમાં ! લક્ષ્મિ કહે જ્યાં સુધી મને ન જોઇ હોય ત્યાં સુધીજ તમારી

આછી આછી પુળ અને જ્યાં મારા પગલાં થયાં કે તમારી સારી પેડે

પુળ ! ચાલો તમને પ્રલક્ષ પારખુ દેખાડુ, ભગવાન કહે ચાલો ક્યાં લઈ

જાઓ છો ! લક્ષ્મિજી ભગવાનને લઈ મૃત્યુ લોકમાં આવ્યાં; ત્યાં એક ગામમાં દાખલ થયાં. ગામમાં મંદિર હતું ત્યાં જઈ સાધુને પુછ્યું, મહારાજ અમે બ્રાહ્મણ છીએ જત્રા માટે નિકળ્યા છીએ; થાક્યા છીએ માટે અમારે બે દિવસ આ ગામમાં થાક ખાવો છે, જો આપ આપના મંદિરમાં ઉતરવાદો તો બહુ સારૂ ? સાધુ કહે હાં પડે રહો ક્યા મંદિર ભારે મરતાહે ? પડે રહો એ કોટડીમેં. ક્યા કરે એ ગામ સુસર બડા હરામી હે ! લક્ષ્મિ કહે કેમ મહારાજ એમ બોલો છો ? મહારાજ કહે ક્યા કરે માર્છ જલ જતેહે, નહિ સુસર કાંઈ સદાચત કે નહિ કુચ ધરમ કે દાન પુન્ય; અપને મંદીરમેં એક ખેતરહે ઉસકા કુચ દાણા વાણા આવતાહે ઇસમેસે એ ઠાકોરજીકા ચલતા હે. અરે ખેતમેંખી સાલે ચોર લોક રાતકે પેઠ જતેહે ખીગાડ દેતેહે ઢોરકું ખીલાદેતેહે. લક્ષ્મિ કહે મહારાજ અમારી ફિકર કશી ન કરશો અમારે કાંઈ જમવું નથી. મહારાજ કહે કેસે જમવું નથી તુંમખી બંડી બાજરાકી રોટી પાવલેના; જો ઠાકોરજી પાવતેહે આ તુંમખી પાવના. લક્ષ્મિ ભગવાનને કહે છે. પ્રભુ આ બાવાના મંદિરમાં સામુ સિંહાસન દેખાય છે તેના ઉપર લાલજી છે તે કોણુ ? ભગવાન કહે તે હું, લક્ષ્મિ કહે સાળંગરામ ? ભગવાન કહે તે પણ હું, અને જેટલી મૈરતી છે તે બધી હુંજ. લક્ષ્મિ કહે મહારાજ આ સાધુ બધી મૈરતી માર્ગમાં નાંખીદે તો તમને નાંખી દીધા કહેવાય કે નહિ ? ભગવાન કહે હા. એટલામાં એક પરદેશી સાધુ આવ્યો, જય સીતારામ ! મંદિરનો સાધુ કહે આછહે જય સીતારામ; કહાંસે આવતેહો ? મેમાન કહે કહાંસે ક્યા ઇધર ઉધર ફિરતેહી રહેતેહે; રમતેરામહે. મહંત કહે એ તમારી છોડીસી સંદુકમેં ક્યા હે ! મેમાન કહે એહી હમારે ઠાકોરજી. પેટી ઉઘાડી માંહેથી પ્રભુની મૈરતીઓ કાઢી સિંહાસન ઉપર પધરાવી માલીકને મેમાનની સાથેજ સેવા પુજ થવા માંડી. ત્રિજે દિવસે સવારમાં એક ગ્રહસ્થ આવ્યો મહારાજ મારા છોકરાની વરસગાંઠ છે માટે ઠાકોરજી સારૂ સામગ્રી આપની છે. મહંત કહે બહોત અચ્છા બહોત અચ્છા; ગ્રહસ્થ કહે કહો મહારાજ શિરા પુરી બનાવશુ ! મહંત કહે નહિ નહિ નહિ શીરાપુરી તો ઠાકોરજી રોજ પાવતેહે, ગ્રહસ્થ કહે ત્યારે લાડુ ? મહંત કહે અરે ક્યા લડુ ! લડુ તો ઠાકોરજી નહિ પાવતેહે. ગ્રહસ્થ કહે ત્યારે તમે કહો તે રસોઇ કરાવીએ; કહોતો પુરણપોળી ? મહંત કહે નહિ પુરણપોળી ને ડાકલી પોહોળી. ત્યારે બાસુદી ? બાસુદી વાસુદી તો થુ થુ ! ત્યારે શિખંડ પુરી ? શિખંડસે તો રામ આશ્ચરે રામજીકું શરદી હો જય ! ત્યારે કંસાર ? કં-

સારસે તો મિથ્યા સંસાર; કંસારકા બાકણા કુચ્છ જમણુ હે કયા ? ઉલ્લ-
 ટસે કરતે હો તો અચ્છા જમણુ કરો. ત્યારે સાકર રોટલી ? રોટી તો
 સખસે ખોટી. એ કયા ગુંદના મદડના. ત્યારે કરો સેવ ? અરે પણ સેવમે
 કહાં રાજી હે દેવ ! ત્યારે પેંડા બરફી ? અરે બરફીમે હે કુચ્છ અથ-
 રફી ? હોને દો કાળારોટી ઝાર દુધપાક. ગ્રહસ્થ કહે ત્યારે તે પ્રમાણે સર્વ
 સાહિત્ય ગુમારતા સાથે મોકલુછું. મહંત કહે બહોત અચ્છા બહોત અચ્છા,
 આજ તો ઠાકોરજીકા બડા ભોગ લગેલા. લક્ષ્મિ કહે સાંમજ્યું સ્વામિનાથ ?
 ભગવાન કહે શુ ! લક્ષ્મિ કહે હવે તો તમારા ભોગ મળશે. ભગવાન
 કહે કાણુ કહે છે ? લક્ષ્મિ કહે આ મહારાજ કહે; કેમ મહારાજ આજ
 તો ઠાકોરજીને સારા ભોગ લગાવશેને ? મહંત કહે હાં હાં આજતો બધા
 ભોગ લગેલા. ગ્રહસ્થને ત્યાંથી સધળી સાહિત્ય આવી ગઈ; રસોઈ તૈયાર
 થઈ ઠાકોર થાળ કરવાનો સમય થયો ત્યારે મહંતે શેડને તેડવા મોકલ્યું.
 શેડ આવ્યા. મહંત કહે શેડજી ! એ ઠાકોરજીકે આગે કુચ્છ ભેડ ધરના ચા-
 હીએ. શેડ કહે બહુ સાર; થાળ થયા પછી ને પ્રસાદ લીધા પછી ભેડ
 આપીયું ! મહંત કહે એસા કયા ! એસા કુચ્છ હો સકતાહે કયા ! ઠાકોરજી
 પાવે કમ કે ભેડ ધરો જળ. શેડે બસેં ડૂપીઆ ઠાકોરજીના સિંહાસન ઉ-
 પર મુક્યા. રૂપિયા ઉપાડી મહંત જેવા પેટીમાં મુકવા જાય છે તેવોજ
 મેમાન સાધુ કહે ખડે રહો ! ઇસમેસે આધા હમકુ દેના ચાહીએ. મહંત
 કહે તમકુ કેસે દેના ચાહીએ. મેમાન કહે કયું હમારે ઠાકોરજી માંગને
 બેઠેહેનાં ! મહંત કહે કયા તેરે ઠાકોરકુ થોડી એ ભેડ ધરીહે. વોતો હમારે
 ઠાકોરકુ ધરીહે. મેમાન કહે કયું શેડજી એ ભેડ તુમને કાનસે ઠાકોરકુ ધ-
 રીહે ઉંગલીસે બતાવ ! શેડ કહે ભાઈ મેંતો બધાય ઠાકોરજીને ધરી છે.
 મેમાન કહે દેખ ખોલ તેરે કાન; સખ ઠાકોરકા સિયારા ! મહંત કહે તુ
 કલ તો ચલા આયા, તેરા ઠાકોરકુ બેડને દીયા ઉસમે તુ રૂપે લે જાયગા
 કયુ ? મેમાન કહે કેસે નહિ લેજાય ! અપને ગંગાકે ઘાટપર બમન લોક
 કયું દહના બેહેંચ લેતેડે. મહંત કહે એ દહના હે કે ઠાકોરકી ભેડ
 હે. મેમાન કહે હાં હાં ભેડકે મગર તુમારે સંદુકો રખનેટી નહિ ! હમકુ
 આધી દેની પડેગી; નહિતો બતાવડેગા ! સીદે સીદે ધર ઇધર !

મહંત કહે નહિ દેતે હે કયા કરેગા. મેમાન કહે કયા કરેગા કયા
 જલા દેડેગા. ભેડ ધર દે ઇધર. શેડ કહે તમો લઠી શા માટે મરોડો; બાઈ
 સમજીને કામ લ્યોને ! મહંત કહે દેખો શેડજી સાલેકુ મંદિરમે પેડને દીયા
 જળ વો મિળજ કરતાહે ! આજ હાં સચકા જમાનાહે મેમાન કહે શેડજી

જીસ સિંહાસનપર તુમને બેઠ ધરી ઉસીપર હમારે ઠાકોરખીહે એર ઉનકે ઠાકોરખીહે ! બોલો દોનુંકા સિયારા કે નહિ ! મહંતને ક્રોધ ચઢ્યો. હત ! તેરે ઠાકોરકી એસી તેસી પકડકે ! (ઉચકીને માર્ગમાં ફેંકી દીધા.) સાલે ચલ નિકલ મંદિરસે બહાર ! મેમાન પણ મિલજનો બરેલો હતો; મેરા ઠાકોરકું ફેંકકે તેરા ઠાકોરકું ભોગ લગાયગા ! સાલે તુ કોઇ સાધુ નહિહે બડા ઢોંગી બંગીહે, ચલ જલા તેરા મંદિર ! મેમાન વિદાય થયો, સામ-શ્રી સામશ્રીને ઠેકાણે રહી, શેઠને પણ માફુ લાગ્યું. લક્ષ્મિ કહે કેમ પ્રભુ ! ભગવાન કહે જ્યાં તમે આજ્યાં કે ધમાધમ થમ. તમે સિંહાસન ચઢ્યાં કે વાત બગડી; પણ એમ નહિ સમજજો કે આમાં એક મારો ભક્ત નથી, બન્ને ગધેડાની પેઠે ગુણ્ય ઉચકનારા છે, મારો સાચો ભક્ત તો તમને સિંહાસનનાં દર્શન પણ ન થવાદે તો ચઢવા તો શાનોજ દે ?

(લક્ષ્મિ) મરાડી સાખો.

ભક્ત થઇને ફરે જગતમાં, લેછે ઉત્તમ લહાવો;

લક્ષ્મિ દેખી નવ લોભાએ, એવો એક બતાવો;

શું કુલો આપ, વળતી મારો જુવો પ્રતાપ. શું.

(ભગવાન) રંકા નામે કુંભાર જતી, વંકા તેની નારી;

દાસની પાસે દર્શન દેતાં, શોભા ઘટે તમારી,

જાઓ જુવો પ્રતાપ, પલક પાંચમાં બોલો માપ. જાઓ.

લક્ષ્મિ કહે બહુ સારું જાણું. ભગવાન કહે તમને વગડામાં મેળાપ થશે; કારણ કે જંગલમાંથી લાકડાંના ભારા લાવી ગામમાં વેચી તેમાંથી નિર્વાહ કરે છે. લક્ષ્મિ કહે કેમ કુંભારનો ઉધમ નથી કરતા ? ભગવાન કહે ના ! એ એમ સમજે છે કે માટી ખોદતાં, પાણીમાં ખુંદતાં, ઘડતાં, અને છેવટ નિભા સજગાવીને પકવતાં હજારો જીવની હીસા થાય છે.

હવે ત્યાંથી ઉઠ્યાં ત્રણ લોકની માત, સોનાની ચોરશી લીધી છે સાત. ૧

ધાલી ગળા માંહે મુક્તાની માળ, હિરો અમુલક બાંધીઓ ભાળ. ૨

કડીએ મેખળાને કંચન મેરો, ચાલ ચાલે જાણે સિંધુની લહેરો. ૩

અધોર વનમાં એકલાં આવી, ભક્ત લોભાવાની જુક્તિ ચલાવી. ૪

જાંખીને જોવા બેઠાં છે જાડે, પ્રભુ પ્રભુતા પ્રતાપ દેખાડે. ૫

રંકા વંકાને આવવાના માર્ગમાં સોનાની સાત ઘોટા મુકીને લક્ષ્મિજી એક જાડ ઉપર ચરચા જોવા બેઠાં. થોડી વારે લાકડાના ભારા લઇ બન્ને સ્ત્રી પુરૂષ આગળ પાછળ આવે છે. રંકા કુંભાર એક ખેતરવા આગળ ચાલે છે અને વંકા કુંભારણ એક ખેતરવા પાછળ ચાલે છે. ચાલતાં

ચળકતુ સોનું દેખી રંકા વિચાર કરે છે; અરે અહીં કોઇ સોનું વિસરી ગયું છે; લાવ્ય એના ઉપર ધુળ વાળું; સ્ત્રિ દેખશે તો વિપરીત થશે.

(રંકા)

મરાઠી સાખી.

પ્રજાપતીએ પોત્યુ ઘડ્યુ છે, હૃદય સદા રામાનું;

વગર વિલંબે વિકાર પેસે, સુનું કરે સામાનું;

એ ભોગી અપાર, સુવર્ણ સઘળું ઢાંકું સાર.

એ.

સ્ત્રિયોના સ્વભાવ પરમાત્માએ વિચીત્રજ કર્યા છે, પણ ઘણે ભાગે પતિના સ્વભાવની અનુકૂળતા ખરી. “ પત્ની તેરા રંગ કેસા ? જીસમેં મિ. લાવો તેસા. ” પાણીને લીલા વામણમાં નાંખે તો લીલુ, પીળામાં નાંખે તો પીળુ, ઘોળામાં નાંખે તો ઘોળું ને કાળામાં નાંખે તો કાળુ માલમ પડે. તેમજ સતિનું મહાત્મ અને પતિવ્રત ધર્મને જાણનાર સિવાયની સ્ત્રિયો તો લાગ આવ્યે લક્ષણ લખલખાવે. પતિ પ્રતાપી હોય તો સ્ત્રિ નમ્ર હોય; પતિ શિદ્ધિ સિદ્ધિ વાળો હોય તો સ્ત્રિ તૃષ્ણાની બરેલી હોય પતિ કોપી અને ક્રૂર હોય તો સ્ત્રિ વટકારી હોય; પતિ ગાંડો, થેલો કે વ્યસની હોય તો સ્ત્રિ વ્યભિચારિણી હોય ! અંધી વાન યાજુપર પણ સ્ત્રિને સવામણુ સોને શણગારી હોય તો પણ કોઇની નવી જણુસ દેખે તો તેની પણ ઇચ્છા કરે ખરી; હવે મારે આવી એક માળા પહેરવાનું મન રહી ગયું છે, અક્ષંકાર ધરવાની આખતમાં સ્ત્રિ નથી ધરાતી; નથી ધરાતી.

રંકા ભગત સોનાની ઈંટા ઉપર હાથથી ખસેડી ધુળ ઢાંકવા લાગ્યો. એટલામાં સ્ત્રિ પાછળ આવી પહોંચી; જરા ભાગ ખુલ્લો રહ્યો ને રંકા ચાલ્યો. વંકાએ આવીને જોયું કે અહિં મારા સ્વામિ શા માટે ખોટી થયા હશે ? સોનાનો ચળકતો ભાગ માલમ પડ્યો એટલે રંકા વિચારે છે કે આ તો વળી ચળકતી માટી છે, ખુલ્લું કરી જોયું તો મનને નિશ્ચય થયો કે નક્કિ મારા નાથ આ ઉજળી રેતી ઢાંકવા ઉભા રહ્યા હશે. હે સ્વામિ હિમા રહો હે નાથ હિમા રહો ! રંકા ઉભો રહ્યો. સ્ત્રિ પાસે જઈ પુછે છે કે પેલા ઝાડ પાસે ઝાઝી વાર ઉભા રહી શું વિચાર કરતા હતા ? રંકા કહે હે સ્ત્રિ ત્યાં કોઇ સોનું વિસરી ગયું હતું; તે દેખી તમારું દિલ લોભાય માટે એને હું ધુળથી ઢાંકતો હતો. વંકા કહે વાહ પતિ તમારી દ્રષ્ટિ, તમે સુવર્ણ કોને કહો છો, ઉજળી રેતીને ? રંકા કહે હા પેલી જે ચોર-શીઓ પડી છે તે ! વંકા કહે એ પીળા રેતી ને ઢાંકી તે ઘોળા રેતી; તેમાં સોનું શું ? હું તો સઘળી રેતીજ દેખું છું.

(વંકા)

દોહરો.

રજ દાંડી રજ ઉપરે, અક્કલ આપ અનુપ;

સ્વામિ મેં તો દેખીયું, સુવર્ણ રેતી રૂપ. સિયાવર.

આ બનાવ જ્ઞેષ્ઠ લક્ષ્મિમાતા તો વિચારમાં ગરકજ થઇ ગયાં; હવે કેમ કરવું; એક યુક્તિ તો ખાલી ગઇ હવે બીજી યુક્તિ લગાવવી તો ખરી.

“ એક ટાલા છોડ બાજીગર દુસરા ટાલા લાવરે.”

બિજે દિવસે લક્ષ્મિજીએ બરાબર રસ્તો રોક્યો. માર્ગમાં પોતાની માળા નાંખી તેનાં બધાં મોતી પોતાની જાતેજ ધુળથી ઢાંકી દીધાં. માત્ર એજ મોતી ઉઘાડાં રાખ્યાં. પછી રંકા વંકાના સામા રૂઢન કરતાં આવ્યાં. ભક્ત કહે બેન કેમ રૂવો છો ? તમને શું થયું છે ?

(લક્ષ્મિજી) રાગ; બાજીએ ત્રોડીને નાંખ્યા હારરે.

બેની બૂંસાયું માર ભાગરે, લલના લમણે લાગી જાગરે;

હું તો કોને ચઢાવીશ આગરે, મારી ખાવાઇ મોતીની માગરે;

મુને આશ્વત આવી અંતરીયાગરે, હું તો દુઃખજીરે.

લક્ષ્મિજીનાં વચન સાંભળી બંને જણુ વિમાસણ કરવા લાગ્યાં. અરેરે બિચારીની માળા ખોવાઇ. અરેરે એને અત્ર પણુ કેમ ભાવશે. માર્ગમાં બે માતી જ્ઞેષ્ઠ વંકાએ કહ્યું પતિ !

મહિલા કેરી માળા, પવને ઢાંકી નાથ કરે ન્યારી;

દેખી ખુશી થાએ, જેને જેની સંગ અતી ચારી.

જેની જે વસ્તુમાં પ્રિતી; જેની જે માણસમાં પ્રિતી; તે તેને જીવે ત્યારે તેના અંતરના આનંદનો પાર રહે નહિ. અદ્વિણનો પિનાર અદ્વિણને દેખી; તંબાકુ પિનાર તંબાકુને દેખી; ચંદુલનો પીનાર ચંદુલને દેખી; સ્વાભાવિક જેને રોહ રહ્યા છે એવું પતંગીયું દિપકને દેખી ખુશી થાય છે. ઝેરનો જીવડો અમ્રતને નહિં પણ ઝેર જોઈનેજ ખુશી થાય છે. વિષ્ણુનો કોડો સાકરને નહિ પણ વિષ્ણુને દેખીજ રળીઆત રહે છે. એક હજાર સ્ત્રિયો, ગરબે ગાતી હોય; તેમાં એક એકથી ચઢીઆતી ગુણુ લક્ષણમાં હોય; પણ કોઇ વ્યભિચારી પુરૂષ જોવા આવ્યો હોય તો પોતે જેમાં આશક્ત હોય તે સ્ત્રિ ભણે કદરૂપી હોય પણ તેનેજ પસંદ કરે; તેમ હે નાથ એ ખાઇની ગાઢ પ્રિતી આ મળામાં બંધાય છે તેને રેતીથી જીદી કરો. રંકા કહે સત્ય છે સ્ત્રિ તમો બરાબર તક કરો છો, તમારી સધળી વાત માન્ય કરવા જેવી છે; લ્યો આ માળા ખુદવી કરી. આપણે ચાલો એ તો શોધતી શોધતી આવશે ને લઇ જશે. માળા લઇ લક્ષ્મિજી ધિમે પગલે ને ઢિલે ઢિમણે મલુની પાસે આવ્યાં, ત્યારે ભગવાન કહે કેમ આવ્યાં ?

(ભગવાન)

રાગ-દ્વીપી.

ખરે ખાંતથી ગયાંતાં, ભાર ખોવા; મૂજ ભક્ત તણાં, પાણી ગયાં જોવા.
વાટે ઘાટે નામ માલ્લુ વગોવા. ખરે ૧

મથી મનથી વિચારી જૂવો મૂળ, હાથે હોરી લીધું ઉદર ચોળી શૂળ;
પડી પ્રથમ જતાં મૂખ માંહે ધુળ. ખરે ૨

મૂજ ભક્તને ભભાવા ખોલ્યાં આકૃ, રંકા વંકા પાસે રૂદન કર્યું ધાકું;
લખણ લખણ જઠને જમી ગયાં લાકું. ખરે ૩

(લક્ષ્મિ)

ગિતિ.

મારા તેજે મોહ્યા, અતી તેજમાં, ખેડે જશુ અંગના;

હલકું હોય ઉઠાવે, ભલા ભલાને ભૂલાવે માયા.

કિડીના ભાર ! તે કાળંગડુ ગળી જાય ? બિહીના ભાર ! તે બળ-
દને તાણી જાય ! માંકડાના ભાર તે માતંગને મારી જાય ! શિયળના
ભાર કે સિંહને સપાટી જાય ! તેમ એ કંગાલ ગરીબ ભગતનું શું ગણુ
કે ! રિહિને રાખી શકે ! એ તો જૂજ જાજ કિમ્મતનું હોય તો ઉઠાવી જાય.

(ભગવાન)

મરાઠી સાખી.

મૂળી ઉપાડે સંવડ મારો, તો તારો થાકે ગુલામ,
વેદ વાક્યથી વિરુદ્ધ ખસે નહિ; ભક્ત ધરાવ્યું નામ;
જન ફરીથી જ, ભારેયું તે હળવી થા. જા.

રાગ-ગુજરાતની માલણ.

ત્યારે તર્ત કરી તૈયારીરે, કરી ધ્રુવડ ઉપર અસવારીરે. ૧

આવ્યાં વન હતુ જ્યાં વિકટરે, એતો રંકા વંકાની નિકટરે. ૨

થયા ગોવિંદ ગરડે સ્વારરે, જોવા નારીની શોભા સારરે. ૩

ત્યાંતો લક્ષ્મિજી લાકડાં ષડેરે, ભારા બાંધીઆ દોરડે જડેરે. ૪

જાણ્યુ જરૂર ભગત આતો લેશેરે, છગ જોવા ફરે છુપે વેપેરે. ૫

*ધ્રુવડ ઉપર સ્વારી=લક્ષ્મિજીનું વાહન ધ્રુવડ. જ્યારે લક્ષ્મિજી ભમ-
વાનની સાથે જાય ત્યારે ગરડે ખેશીને જાય, ને જ્યારે એકલાં જાય ત્યારે
ધ્રુવડે ખેશીને જાય. જેને ઘેર લક્ષ્મિજી ભગવાનની સાથે ગરડ ઉપર ખેશીને
આવ્યાં હોય; તે દાન, પુન્ય, ધર્મ, યજ્ઞ, યાત્રા કરે, ધર્મશાળાઓ અંધારે,
કુવા વાવો ખોદાવે; પરમો ખેસારે, સદૃશ અપે, બ્રહ્મશુ ભોજન કરાવે;
અજ્ઞાન મનુષ્યોને ઉપદેશ થવાના હેતુથી મહાન પંડીતોને અને મહાત્માઓને
ખોલાવી ઉપદેશ કરાવે. જેને ઘેર લક્ષ્મિ ધ્રુવડ ઉપર આવ્યાં હોય તે દિ-
વસે તો દેખેજ નહિ. તેની લક્ષ્મિ રાત્રિએ અને તે વળી અધર્મ મારમમાંજ
વપરાય; કલ્યાણને ઘેર જાય; વેસ્યાને ઘેર જાય, હુંટમાં જાય. વપરાયતો
અધર્મમાંજ વપરાય નહિ તો જમિનમાં દાટીજ રહે.

પ્રભુ ઝાડ ઉપર બેસીને જીવે છે, લક્ષ્મણ સુકાં લાકડાં ફાડીને તેના ભારા બાંધી મૂકીને રંકા વંકાની રાહ જોતાં આમ તેમ ફરે છે; એવામાં બન્ને સ્ત્રી પુરુષ આવ્યાં. ચીરેલા અને તૈયાર બાંધેલા ભારા જોઈ વિચાર કર્યો કે હે સ્ત્રી આજે તો કોઈ બિજા પશુ લાકડાં લેનાર આવ્યા હોય એમ લાગે છે. આપણે સંગાથ થશે. નારી કહે હા નાથ બહુ સાર થયું પ્રભુ સ્મરણ કરતાં કરતાં ચાલ્યાં જઈશું. પીઞ્ઞ લાકડાં વાઢવાની તૈયારી કરે છે એટલે લક્ષ્મણ આવ્યાં, અરે તમે શા સાર મજૂરી કરો છો: આ તૈયાર ભારા બાંધેલા છે તેજ લઈને જાઓને ! રંકા કહે અરે એમ તે થય ! લક્ષ્મિ કહે અરે ના કેમ થાય ! બાંધનાર બાંધીને ચાલ્યા ગયા છે અને મને કહી ગયા છે કે કોઈને જોઈએ તો આપી દેજો અમારે એ ઉપયોગના નથી.

(રંકા વંકા)

મરાડી સાખી.

મહેનત કરતાં કોક મરેને, કોક લાભ કેમ પમે:

હરામનુ લેવાને ઇચ્છે, તેને દામોદરજી ડામે:

નવ લેવું કાંઈ, ખરી મહેનતનું ખાવું સહી.

નવ.

એજ નરેના કપાળમાં ચતુર્મુખ ચાંપે છે કે નિરંતર પારકી પુંજ ઉપરજ આશાભેર માંખો ઉડાટે છે. આ અમુક માણસને ઘેર એકની એક દોકરી છે; પૈસા પુષ્કળ છે ત્યાં જો આપણા દિકરાને પરણાવીએ તો, આગળ ઉપર નખોદીયુ આવે છોકરાને રણવાની દિકર મરી જાય. કાકાનું નખોદીયું ઇચ્છનાર ભત્રિજ; મામાનું નખોદીયું ઇચ્છનાર ભાણેજ; અને સસરાનું નખોદીયું ઇચ્છનાર જમાઇ; રવરવ નર્કના અધિકારી થાય છે. એવાજ વિચાર કરનાર અને એવીજ માળા ફેરવનાર કે હે ભગવાન એમના વંશની વૃદ્ધિ ન થશે. લક્ષ્મિ કહે તમે આવા આવા ખેટા વિચાર જવા દો અને આ તૈયાર ભારા લઈ જાઓ; કોઈ માલિક જગે ને પાછા માગે તો મારે શીર ! ભગત કહે ભલે એમ હોય તો પણ અમારી હિંમત નથી કે જેમાં અમે બિલકુલ મજૂરી કરી નથી તે વસ્તુના માલિક અમે થઈએ. “ મુવાના માલ મુકા ખાય ને ખાયલાની ખાયડી ખામુને જાય.” ભારા ઉપાડી ચાલતા થયા ત્યારે લક્ષ્મણએ ઉઠી નિસાસો નાંખ્યો; હે ભગવાન ! ભગવાન ઝાડ ઉપરથી ખોલ્યા; હાજરું ગભરાશે નહિ. લક્ષ્મણ લજવાઈ ગયાં અને પ્રભુને પાંચે પડ્યાં. ભગવાન કહે કેમ જોયો મારા ભક્તનો પ્રતાપ ! વળી કાલે એક પીજો તમાસો દેખાડીશ ! બિજો દિવસે રંકા વંકાને આવવાના રસ્તામાં ભગવાન લક્ષ્મણને સાથે લઈ દિગંબર જોગીનું રૂપ ધારણ કરીને બેઠા.

(કર્તા) રાગ—ધડપણ કેણે મોકલ્યું.

બેઠા બેઠા છે ભોવનના ભુપ, સંગાથે લઈને સુંદરી;
લીધુ લીધુ છે જોગીનું રૂપ. સંગાથે.
દિવ્ય દિધંબર જોગી બનીઆ, પોતે પુરણ કામ;
રંક વંક આવે છેરે, લેતા મુખે પ્રભુનું નામ. સંગાથે. ૧
માથે ભારા કાષ્ટના, વળી હાથમાં માળા સાર;
સ્વાસો સ્વાસે હરી બજેરે, એતો ઉતરે ભવજળ પાર. સંગાથે. ૨
ઉપાન પગમાં ન પહેરતાં, વળી છત્ર ન ધારે શીશ;
આડે પહોર ઉચ્ચારતારે, જીભે જાળ્યા કરે જૂગદીશ. સંગાથે. ૩

રંક વંક માથે ભારા લઈ, હાથમાં માળાઓ ઝાંતી મુખેથી પ્રમુ
નામનો ઉચ્ચાર કરતા જાય છે. હરેરામ હરેરામ રામ રામ હરે હરે. હરે
કૃષ્ણ હરેકૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે.

(ભગવાન) દાહરો.

કહેના તો કશું ઓર હે, કરનાહે કુશ ઓર;
કહેના સો કરના નહિ, ઓ સાહેબકા ઓર.

(રંક) રાગ—સોનાનું છે બેહરે.

મને દર્શાવો મહારાજરે, ભુલ્ય પડી શી ભુલરજ ?

કેમ સરશે મારાં કાજરે.

ભુલ્ય. ૧

હુંતો પામર પ્રાણી કહાવુંરે. ભુલ્ય. થઈ ગાંડોને ગુણ ગાઉરે. ભુલ્ય. ૨

નવ સમજી જાણું સવળુંરે. ભુલ્ય. પરખુ નહિ આંખે અવળુંરે. ભુલ્ય. ૩

કાંઈ હુકમ કરોને આજરે. ભુલ્ય. તમ હાથે રહેશે લાજરે. ભુલ્ય. ૪

ભગવાન કહે તમારી ભુલ્ય તમને માલમ પડતી નથી ? રંક કહે
ના પ્રભુ. ભગવાન કહે ખરી વાત છે; પોતાની ભુલ્ય પામરને સમજતી
નથી. સામાનીજ સમજાય છે. રંક ભગત હું કહું તેનો તું ખરો જવાબ
આપીશ ? ભગત કહે હા મહારાજ !

(ભગવાન) રાગ; અલા બેલીકુન્ને.

સજ્જનનો સાથ કોણ ? ભક્ત—રામ રામ રામજ,

નિર્ઘનનો નાથ કોણ ? ભક્ત—રામ રામ રામજ. ૧

જીવનના જાણ કોણ ? ભક્ત—રામ રામ રામજ,

પ્રેમીના પ્રાણ કોણ ? ભક્ત—રામ રામ રામજ. ૨

ભક્તોના બાણ કોણ ? ભક્ત—રામ રામ રામજ,

કરશે કલ્યાણ કોણ ? ભક્ત—રામ રામ રામજ. ૩

અમૃતની ધાર કોણ ? ભક્ત—રામ રામ રામજી.

શ્રદ્ધિમાં સાર કોણ ? ભક્ત—રામ રામ રામજી. ૪

દુઃખનો હરનાર કોણ ? ભક્ત—રામ રામ રામજી.

સુખનો કરનાર કોણ ? ભક્ત—રામ રામ રામજી. ૫

ભગવાન કહે ભક્ત સમજેછો તો ખરા પણ વર્તતા નથી. રંકા કહે મહા-
રાજ અહીંથી ડગલુ આગળ માંડીશ ક્યારે, કે આપ મારી ભુલ્ય ખતાવજો ત્યારે.

(ભગવાન)

મરાઠી સાખી.

સંત મહાત્મા શરદી વેડે, એજ તમારી ભુલ્ય;

કાષ્ટ સકળ આ આપો અમને. સેવા થાય અમુલ્ય;

બસ રહો હોંશિયાર, પ્રભુ ઉતારે સાગર પાર. બસ.

(ભક્ત)

ગિતિ.

અરરર એ શુ બોલ્યા, તનમન અરખ્યાં આપ ચરણુ જાણુ;

કાષ્ટ તણી કિમ્મત શી, ઘટે અરપવા પોતાના પ્રાણુ.

રંકા વંકા લાકડાંના ભારા નાંખી ચાલતાં થયાં. ખીજે દિવસે પાછા
ભારા લઇને ત્યાં આવ્યા. કેમ કૃપાનાથ ! આજે ભરા નાંખીએ ? ભગ-
વાન કહે હાં હાં ઇસમે પુછતે ક્યાહો કેંકનેઈ ચક્ષે જાઓ. એમ ત્રણ દિ-
વસ ભારા નાંખ્યા. ભક્તને ત્રણ દિવસના અપવાસ થયા; ભુખે શરીરને
કષ્ટ થવા લાગી ત્યારે લક્ષ્મિજી વગડામાં જ્યાં ભક્ત ભારા તૈયાર કરે છે
ત્યાં આવ્યાં; અને ભક્તને કહેવા લાગ્યાં.

(લક્ષ્મિજી)

રાગ; હું હે રાજજી.

ધર્મદાસ તમે ધર્મ જાળવો ધર્મ તજી બેડો એહ;

ધુતારો.

દિન દિન દુઃખથી દેહ ગળવો, તક્ર ન ચુકે તેહ.

ધુતારો. ૧

ત્રણ દિવસથી તંન તપાવો, તાપસ જાણીને તરપો;

ધુતારો.

ત્ર કૃપાત્રની ખતર ખરે નહિ, આંખને મિચી અરપો.

ધુતારો. ૨

વેષ ધારીને આવ્યો વૈરાગી, તમને દેવા દુઃખ;

ધુતારો.

ભાવધરીને ભક્ત કરોછ, ભક્તિમાં વેડો ભુખ.

ધુતારો. ૩

રંકનુ માનો તો રસ્નો બદલો, જાળવવાને જન;

ધુતારો.

સ્વારથીઆનો સ્વાર્થ સર્થો કે, ભુખ્યાનું નહિ જાન.

ધુતારો. ૪

કરવું ન કરવું મરજી પ્રમાણે, કહેનાર છુટે કહીને;

ધુતારો.

હમણાં નહિ માનો તો પછો માનશો, અંધારે અથડાઇને.

ધુતારો. ૫

(રંકા વંકા)

મરાઠી સાખી.

સાધુની સેવામાં શાને વચમાં આવોછો તમે અડે;

પાપ કર્મના બાંધી પોટલા, છુટશો કએ દહાડે;

બાધ છો શાણાં, હરવાનાં નહિ ઠેકાણાં.

બાધ.

બક્તનો ઉત્તર સાંભળી લક્ષ્મણે તો સજડ ખૂલી મયાં, ને વિશે
મોટે ભગવાનની ખાસે આપ્યાં, પ્રભુ કોટી પ્રસન્ન કરતાં તમારા સાચા
બક્ત કદી લક્ષ્યાતા નથી, તે તથીજ !

(લક્ષ્મ)

મરાઠી સાખી.

સાચી બક્તિ સ્થામ ચરણમાં, ભુવરજ મેં બાળી;

બક્ત જનો તો ભય નવ માને, વહાલા છે વનમાળી,

મેં મુકી જક, મહિમા જોધને થઈછું છક. મેં મુકી.

(કૃત્ત)

રાગ; બારધની સાખી.

લક્ષ્યે લિધી છે લક્ષ્મીની વતજો, જુગદીશ ઉડ્યા ત્યાંથી જતજો. ૧

પલ્લવટ પિતામ્બર વાળીજો, વાંકો મુગટ ધર્યો વનમાળીજો. ૨

સંખચક્ર મદા પદ્મ ધરીઆંજો, સાથે સિંધુ સુના સંમરીઆંજો. ૩

આપ્યું દાસને જઈ દર્શનજો, રંકા વંકા થયાં પરસનજો. ૪

દિનખંધુએ દર્શન આપ્યાંજો, કદ કોટી જનમનાં કાપ્યાંજો. ૫

દાખ્યા હૃદયે કરીને વહાલજો, કહે છે સેવક બાપાલાલજો. ૬

જે પરધનને પરહરશેજો, તેને કેશવજી કર પરશેજો. ૭

પુરે પુરોષોત્તમજી કોડજો, ખોલો જય જય શી રણુએડજો. ૮

બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ.

ગિતિ.

ગણપતિ ચણો પુણુ, સરસ્વતિનું ધર નિત્ય ધ્યાન;

ગુર ચરણ ચિત્ત રાખુ, જેથી પામું સર્વોત્તમ જ્ઞાન.

મરાઠી સાખી.

પતિના પાવન અધમ આધારણુ, નામ ધર્યું જગનાથ;

અનંત અવગુણુ ક્ષમા કરીને, ઝાંઝે જમણો હાથ;

નવ લાગે વાર, અધમ ઉતારે સાગર પાર. નવ.

ગિતિ.

શ્રી હરીને અપરાધે, અહુર જનમ્યા આલણુને ધેર;

હાથે આંખો ફાટી, એહ કથાની સાંભળજો પેર.

ત્રિતાળ ચોખ્ખ.

એક વાર દારકાંની માંડે, સદાભામા એક સ્થળ જ્યાંડે. ૧

ધરે કૃષ્ણ કોડીલાનું ધ્યાન; ધ્યાને દીકા નહિ ભગવાન. ૨

કરવા શ્રી હરીનું દર્શન; થયું આકુળ વ્યાકુળ મન. ૩

અરે ક્યારે હશે એ અનંત; જેને જેવાને મૂળને ખત. ૪

આજે કાળજ મ્હાર મુજે, હરી આવે તો સધળું સુજે. ૫

સત્યભામા પ્રભુ દર્શનની આકંક્ષા રાખી ચિંતાતુર થઇ બેઠાં છે; શ્રી હરી ધ્યાનમાં પણ આવતા નથી; મુખ ઉપર અતી ઉદાસી આવી ગઇ છે. અરેરેરે. મેં શ્રી હરીનો શો અપરાધ કર્યો હશે. એવામાં પરમ ભક્ત ને વડિલ કાકા અકુરળ શ્રી કૃષ્ણનાં દર્શનને માટે નિકળેલા, તે શોધતા શોધતા ત્યાં આવ્યા. અકુર કહે કેમ બેઠા ઉદાસ છો ? સત્યભામા કહે આજે હારીકાંધિષનાં દર્શન નથી થતાં, હું ધ્યાન કરવા જાઉં છું તો પ્રભુ ધ્યાનમાં નથી આવતા, આમને આમ એક પહોર વિતશે તો મારા પ્રાણ દેહને છોડશે. અકુરે વિચાર કર્યો કે અવિનાશીની અકુળ કળાને કોઇ પહોંચ્યું નથી. શ્રી હરી કોણ જાણે કે ક્યારે આવી દર્શન આપશે; ને આ સત્યભામા અકળાય છે તે જરૂર તલસીને પ્રાણ છોડશે, લાવ્ય હુંજ કૃષ્ણને વેષ લઇને દુરથી દર્શન આપુ. ઝટ જઇ શ્રી કૃષ્ણના જેવાં વસ્ત્ર, કાનમાં કુંડળ ને હાથમાં મોરલી ધારણ કરી સત્યભામા પાસે આવ્યા. શ્રી કૃષ્ણને આવતા જોઇ સત્યભામા પ્રસન્ન થયાં, અને પૂજા નૈવેદ્ય, આરતીની તૈયારી કરી.

અંતરજામિયે જાણ્યું કે જે સત્યભામા અકુર શ્રીકૃષ્ણ છે એમ સમજીને પુજાવિધી કરશે તો પછી માહા વિપરીત થશે. શ્રીહરી ત્રિલોકનો નાથ દોડતા આવી ત્યાં ઉભા. સત્યભામા છોભાં પડી ગયાં, અરે આ શ્રીકૃષ્ણ ! અકુર કહે જે શ્રી હરી; જય જગજ્યોતી, ભગવાન કહે હે અકુરળ તમે મારો વેષ કાઢતાં જરાએ વિચાર ન કર્યો ? અકુર કહે પ્રભુ અપરાધ ક્ષમા, માત્ર સત્યભામા પ્રાણ છોડવાની તૈયારીમાં હતાં માટે એમને પ્રસન્ન કરવા મેં વેષ ધર્યો.

ભગવાન કહે જે વખતે ઇંદ્રનો કોપ થયો, તે વખતે મેં ટચલી આંગળી ઉપર ગોવર્ધન પર્વત ધારણ કર્યો હતો, તમારાથી સવા પાશેરનો પથ્થર પણ ટચલી આંગળી ઉપર લેવાય તેમ છે ? અકુર કહે શ્રી હરી હું આપનો અપરાધી થયો છું; હવે જે દંડ દેવો હોય તે દો. ભગવાન કહે હું તો એક સમે દાવાનળ પાન કરી ગયો હતો, તમારાથી જીવતો દહાળો જીભ ઉપર લેવાય તેમ છે ? અકુર કહે પ્રભુ.....ભગવાન કહે સ્મિતે રીઝાવા વેષ ધર્યો માટે કામદેવ તમને ધણી પીકા આપશે.

બ્રાહ્મણુ યોની જન્મજ થાશે, બિલ્વમંગળ હશે નમ;

બેઉ આંખે અધાપો આવશે, દુઃખ દેશે તને કામ;

સૌ કહે સુરદાસ, અંતે આવી છોડુ પાથ. સા.

સત્યભામા ! મને વરજીને તમે વેષ ધારી કૃષ્ણનાં દર્શન કર્યા; પ્રેમથી તેની પુજાવિધી તૈયાર કરી માટે તમારો ગણિકાનો અવતાર થશે. સત્યભામા કહે પ્રભુ વેષ ધારી પણ તમારોજ વેષ તેમાં મારી પ્રિતી થાય તેમાં શુ અપરાધ ? હું વેષધારી જાણતી નહોતી માત્ર તમોજ છો એમ સમજીને સધળી તૈયારી કરતી હતી. માટે ઘટતો દંડ દેવો જોઇએ. ભગવાન કહે તમો નહિ પણ તમારા વાસના ગણિકા થશે; અને તેજ બિલ્વ મંગળને ઉપદેશ કરશે. સત્યભામા કહે બહુ સાર પ્રભુ; પણ વેષ તો તમે પણ જોયો તેનું કેમ ? ભગવાન કહે હું સવાસો ગાગરે સ્નાન કરીશ. આજ પછી કોઇ પણ મારો અગર મારા ભક્તનો વેષ જોશે તેને પહેરેલાં સધળાં વસ્ત્ર જગમાં જોળીને સ્નાન કરવું પડશે.

(કવિ) રાગ; પાડે આંસુ પુરના જન.

કર્યો શ્રી હરીનો અપરાધ, અકુર અવતરીઆ;

જેને વિષય કરે નહિ બાદ, તે ભવજળ તરીઆ.

વેષ ધર્યો વનિતા રોઝાવા; લેશ કર્યો ન વિચારરે;

હસવું કરતાં ખસવું નિપજ્યું, લેવો પડ્યો અવતાર. અકુર. ૧

જન્મ થકી જેને *સરજ્યું છે, તે વિણુ લે જે વેષરે;

ભવસાગરમાં રહે ભટકતા, સહે નિરંતર કલેશ. અકુર. ૨

નરનારી કોઇ ઉલટ વેષમાં, નજરે પડે નિદાનરે;

વસ્ત્ર સકળને જોળી જગમાં, કરવું જોઇએ સ્નાન. અકુર. ૩

હરિ, હરિસમ; કે હરિજનનો, વેષ ધરી રહે રાજરે;

કોપ કરે કરણા નિધી કેશવ, બદ્ધી બગડે બાજ. અકુર. ૪

વેષને વરજી ગુણુ ગાઓ ગરજી, ભય ટાળે ભગવાનરે;

કોટી જન્મનાં કષ્ટ નિવારી, આપે અચળ સુખ દાન. અકુર. ૫

ગિતિ.

કૃષ્ણ વિણુને કાંડે, ઉત્તમ નગરી તેજોમય ધામ;

બ્રાહ્મણુ લેર અવતરીઆ, બિલ્વમંગળ તો ધરીયું છે નમ.

*સરજ્યું છે=વેષ ધારીનો અવતારજ જેનો થયો છે જેના કે બાંધ ભરેલા, બહુશી વિચરે.

એજ કૃષ્ણવિણા નદીને સામે કાંઠે એક મધુકરી નામની નાયકા રહેતી હતી; તે એક વાર રાત્રિયે બાગમાં વિષયભોગ વિલાસ કરવા ગયેલી ત્યાં એક છોકરી પડેલી તેણે દીઠી. નાયકાએ વિચાર્યું કે આ બાળકી ધર્મી કાન્તિવાન છે. કાંઈ બાંધતું નથી. રાત્રિને ખમર પડશે તો કાણુ જાણે શું કરશે; લાવ્ય હુંજ એને ઘેર લઈ જઈ. ઘેર લાવી સવારમાં બાળકીના સામુ જોઈ જોઈ પ્રસન્ન થાય; અહાહાહા જાણે મને ચિંતામણી જડયો. તેનું નામ પણ ચિંતામણીજ રાખ્યું. ઇશ્વરની અકળકળાએ ચિંતામણી ઝટ મોટી થઈ ગઈ. ગાન તાન નાય વિગેરે સર્વ કળામાં કૃષ્ણ ચિંતામણી પંદર વરસની થઈ. ત્યારે મધુકરીએ દેહ મૂક્યો.

જેખનવંતિ જરી ન રમતી, ગાતી મધુરાં ગાન;

વિષયી નરને વહાલી વેરયાં, જોઈને ભૂલે ભાન;

નામ ચિંતામણી અવર પાર રહે બણી ઠણી.

નામ.

આ બિલ્વમંગળનો પિતા; એમ સમજતો કે આ શી વાતતે મારે ને વળી આટલે વરશે દિકરા; તેના મહોત્સવમાં દિકરાની જન્મ ગાંઠને દિવસે મધુકરી ગણિકાને નૃત્ય ગાયન કરવા બોલાવતો. અહિં મધુકરી ગણિકા મરી ગઈ અને બિલ્વમંગળનો બાપ પણ દેવ લોક થયો. હવે જન્મગાંઠનો દિવસ આવ્યો ત્યારે શોખિન સોબતીઓ આવી કહેવા લાગ્યા કે બિલ્વમંગળ આજે તમારી જન્મગાંઠ છે, માટે ગણિકાનો નાય તો ચાર ધવો જોઈએ. બિલ્વમંગળ કહે પેલી નાયનારી મધુકરી તો પહોંચી ગઈ. મિત્ર કહે અરે એતે શું નાયતી હતી; અને એતે શું ગાતી હતી; એની છોકરી વાહ ! તમે જોઈ હોય તો અરવા ખુશ કરી નાંખે તેવી છે. એક એના મોતો ચહેરાજ જૂવો તો બસ જાણે આમેહુબ આસમાનની પરી; અને જે વખતે આલાપ કહે વાહ ભાઈ વા ! જાણે મધુરી કોયલ. બિલ્વમંગળ કહે બોલાવી લાવો !

જન્મ ગાંઠને જોગે, ગણિકા આવી કરવાને ગાન;

આવ ભાવને દેખી, બિલ્વમંગળ તો ભૂલ્યા છે ભાન.

એનો આવમંવ કટાક્ષ જોઈ બિલ્વમંગળ તો બાધોજ બની ગયો; અહાહા આ શું જાણે ઇંદ્રની અપ્સરા. ચિંતામણી જેટલાં માણાં ગાતી એટલાં માત્ર પ્રભુનાંજ; શ્રી હરીના ગુણનું વર્ણન અને શ્રી હરીની સ્તુતિ સિવાય માણજ જેને માવું નહિ; એની વૃત્તિયો, અને કાંઈ પુરૂષ સામું જેને નિહાળીને એવું નહિ; એવો નિશ્ચય.

ચિંતામણી:—રાગ. ઉઠો સમયાં જાગો, એકીલી હર.

બોલો શ્યામ બોલો, પ્રેમીના પ્રાણ બોલોરે.

પ્રેમીના પ્રાણ બોલોરે, જ : બાણ બોલોરે.

બોલો.

પ્રેમની પિડા એતો, પ્રેમીજન જાણેરે,

જાણે ન દોર દોલોરે.

પ્રેમીના; બોલો. ૧

અવળ સકળ છે તે અવળ બાસેરે;

જેરેથી નાંખ્યો ઝોલોરે.

પ્રેમીના; બોલો. ૨

ઉત્તમ જનમે આપ ન જાણ્યારે;

પ્રજાપતિનો બોલોરે.

પ્રેમીના; બોલો. ૩

રહુ મજેલું રજ રાજાશેરે;

ડહાપણમાં શું ડોલોરે.

પ્રેમીના; બોલો. ૪

સારી શિખામણ સૌકો પોકારેરે;

છોર લઈ શું છોલોરે.

પ્રેમીના; બોલો. ૫

આવા આર્મિક વચનથી ધૈર્યની સ્તુતિ કરી; પણ બિસ્વમંગળ તો એમજ સમજ્યો કે આ બધું મને કહે છે. અને સાનમાં સમજાવે છે કે હે પ્રેમીના પ્રાણ મારી સંગે બોલો. અહાહાહા, વાહ વાહ વાહ, ઉભો થઈને ગણિકાને આવભાવ કરવા ભાગ્યો.

(બિસ્વમંગળ) રાગ; પાટણના નૃપ.

ચંદ્ર બદન મૃગ સોચન લલના; વાણી પર વારી.

રૂપ તુજ રંભાનો અવતાર, સુંદરી સજ્યા શોળ શણુગાર;

તાણી તેજ તણો અંબાર; આંખ તુજ ધાવ કરે કારી.

ચંદ્ર. ૧

પ્રેમદા પુરો બતાવ્યો પ્યાર; મારીને મમ વચનનો માર;

સહુણી સમજ્યો સધળો સાર, પ્રાણ મુજ પામ્યો લાચારી.

ચંદ્ર. ૨

ચતુરા ચંદ્ર હું દિન ચક્રાર; માનુની મેઘ મૂંઢ હું મોર;

તેજ તુજ વિના અંધાર કોર, અભિ જળો દો અગની હારી.

ચંદ્ર. ૩

થયો હું દારા તમારો દાસ, પ્રેમદા પુરી કરો મમ આશ;

અરે હવે નવ કરશો ઉદાસ, સહુણી સેવા કર તારી.

ચંદ્ર. ૪

ચિંતામણી કે જેને કામ વિષયની વાસના હૃદયમાં રતીપુર નહતી; માત્ર ગાવા નાચવાનું કામ કરતી હતી; તેને આ બિસ્વમંગળ ઉદી કામાન્ધની પેરે પચવવાજ તૈયાર થયો; ત્યારે તે પોતાનાં સર્વ સાજ સ-મેટી વિદાય થઈ ગઈ; સાજ દો પોતપોતાનાં મુકામે ગયાં. અણિજ પોતાના

ઘરની એક ગુલામડી સાથે હતી તેને લઈને નદી પાર નિકળી પડી, અને સવાર થતા થતામાં પોતાના મહેલમાં દાખલ થઈ ગઈ. બિલ્વમંગળતો આવરોજ બની ગયો; ઘેલોને ગાંડા જેવોજ થઈ ગયો, પોતાના મિત્રોને પુછ્યું કે નાયવા આવી હતી એ બાઈ ક્યાં રહે છે? મિત્ર કહે અરેરે જાજ તારો તે મનખો છે, હજી ચિન્તામણીનું ઘર જોયું નથી ! તારે તે જોયું શું? બિલ્વમંગળ કહે ભાઈ નથી જોયું; મારે એને ઘેર શું કરવા જવું પડે? મિત્ર કહે ભાઈ શું કરવા તે માંખો ઉડાવા! અત્યા મુરખ જે-ટલા લોકો દેવ દરબારે દર્શન કરવા નથી જતા તેથી ત્રમણા ત્યાં જાય છે; પણ એ એવી ઉસ્તાદ છે કે કોઈને પત નથી કરતી. બિલ્વમંગળ કહે ભાઈ આડી અવળી વાત જવા દો ને માત્ર મને એનું ઘર બતાવો ! મિત્ર કહે આ આડીઅવળી વાત છે કે એનુંજ સ્મરણ છે? જો આ નદીના સામા કાંઠે મહેલ દેખાય છે તેજ ચિન્તામણિ મંદિર છે.

બિલ્વમંગળ ત્યાંથી નિકળ્યો ને નદીના પાર આવ્યો. મહેલના સામુ જોતો જાય ને મનમાં વિચાર કરતો જાય કે; હું ચાલુછું ને મહેલ પણ મારા સામે! આલે તો કેવું ઝટ ભેગુ થવાય! વિચારમાં મહેલની નજીક આવી પહોંચ્યો; ગણિકાના ઘરમાં જવાને કોઈને અટકાવ હોતો નથી; પણ આ ચિન્તામણીએ તો બારણામાં એક લુંડી બેસારી મુકી હતી તે આવનાર માણસને પડપૂછ કર્યા વિના અંદર જવાદે નહિ. બિલ્વમંગળનું આવવું ને લુંડીને પુછવું; ક્યાંથી આવો છો? કોણ છો અંદર જવાનું શું કારણ છે. બિલ્વમંગળ કહે અરે ચુપ ! હું ચોરને પકડવા આવ્યો છું. લુંડી કહે અરે અહીં ક્યાં છે ચોર? બિલ્વમંગળ કહે ક્યાં છે શું ક્યાં છે આ ચિન્તામણી મારા ચિત્તની ચોર. રગઝગ ! સાંભળી ચિન્તામણી બોલી? કોણ છે લુંડી? લુંડી કહે કોઈ ભાયડો આવ્યો છે ને કહે છે તમારાં બધાંએ મારી ચોરી કરી છે. ચિન્તામણી કહે આવવા દે ! બિલ્વમંગળ ઉપર આવ્યો. ચિન્તામણીએ બિલ્વમંગળને જોયો. અરે કાંમાન્ધ અહિં આવવાનું શું કારણ છે ! બિલ્વમંગળ કહે કારણ, શું કારણ ! કારણ ! અરે કારણ ! કારણ એજ કે આપના મધુરા ચહેરાપર ચિત્તનું આકર્ષણ. ચિન્તામણી કહે બિલ્વમંગળ તમારે મારે મહેલે આવવું નહિ. હું વિષય-ભોખી વિશ્વાસી નથી. માત્ર નૃત્ય ગાયન કરેછું તે પણ મારે સુકામે નહિ. કોઈ પણ જગાએ મારો નાય ભાય. ત્યાં તમારે આવી દુસ્થી જોઈ મનને આવંદ આપી ચાલ્યા જવું. બિલ્વમંગળ કહે અરે મધુરી, રૂપાળી, રતી-આળી, હતો તમારું ઘર મુકીને ખસવાનોજ નથી. ચિન્તામણીએ વિ-

આર કર્યો કે આને વિદાય કરવાને શું ઉપાય રચ્યુ ! પૈસા 'માગુ' એટલે જટ
ભાગશે. અરે બિલ્વમંગળ શું લાવ્યા છો ? બિલ્વમંગળ કહે હું તો મારો
જીવ લઈને આવ્યો છું. તે તમારા ચરણમાં અર્પણ છે. ચિન્તામણિ કહે
તમને ખબર નથી કે વિત્ત વિના વેશ્યાને ઘેર નજ નવાય ! બિલ્વમંગળ
કહે ના મને ખબર નહિ; તે ખબર હોય તોય હુંતો ગરીબ કંગાલ છું.
ચિન્તામણિ કહે કોઈ ઠેકાણે પૈસા વિના પ્રિતી નથી. " પાતરના પગ-
થિયાંથી તે સ્વયંમળ્યોતિ " ભગવાનના શિષ્યર સુધી પૈસા વિના પગ
દેવાતોજ નથી.

(ચિન્તામણી) રાગ; મારો આશિયાળો અવતાર.

- પરથમ પૈસા કેરી પ્રિત, જનોનાં ચોટયાં જેમાં ચિત્ત;
જગમાં જરવાળાની જીત, ગરીબડા માર્યો ફરતા નિ. ૧.
- ગરીબ હોય કોઈ ગુણુનો ભરીઓ, નિશ્ચે માર્યો જય;
ગાંડું ઘેલું લવે તવંગર, ભાઈ ખોલ્યા તે ન્યાય. પરથમ, જગમાં. ૧
- ગરીબ ધરાણાં સાચાં ધાલે. જગ જાણે સૌ ચાળા;
જરવાળો જો પહેરે જુઠ્ઠી, લાખ એકની માળા. પરથમ, જગમાં. ૨
- શેઠ સાહેબ વળી ભાઈ કે મોટા, પિતા કહી પોકારે;
દામહિનને દેખી અલ્યા કહી, ખોલાવે ટુંકારે. પરથમ, જગમાં. ૩
- કામ કોધપર કરણુ એની, મમ્મત મોહ પર દ્રષ્ટિ;
દંભ લોબને પપ્પમાં રાખી, હંડે સારી શ્રષ્ટિ. પરથમ, જગમાં. ૩
- પિતા પુત્રને વહેર પરસ્પર, પૈસા માટે થાએ;
જરને કારણુ જઈ દરબારે, જુઠા સોગન ખાએ. પરથમ, જગમાં. ૫
- પરણ્યા પતિને પડતો મુકી; પરશુ બાંધે પ્રિતી;
ખાવા ખુટે પ્રિતી ડુટે, એવી થાય અનિતી. પરથમ, જગમાં. ૬
- દેવ દર્શને જય તવંગર, ખેંચમ તાણુ થાએ;
અરિય બિચારો ગયો લુલ્યમાં, ધણા ગોટીલા ખાએ. પરથમ, જગમાં. ૭
- દામ તણી ગુલામ ગણિકા જયમ નયવે તેમ નાચે;
સંતને મહંત બન્યા; મણુ જરને માટે જાચે. પરથમ, જગમાં. ૮
- ખાન પાનને માન મળે, વળી સચવાએ શુભ ટાણું;
ખાપાલાલ એક કૃપા હરીની, ખીચુ નાણું નાણું. પરથમ, જગમાં. ૯

(બિલ્વમંગળ)

ગિતિ.

લક્ષ્મિ વિષુ લાચારી, તન મન સોંપું તરણી મેં માર;

હવે અતી ઉભરાએ, તુજ મોજડીઓ મ ક પર ધાર.

ચિન્તામણી કહે નહિ ! ચાલ ! જા ! મારા મહેલની બહાર નિકળ !
 પેસા હોય તો પગલું દેજે ! બિલ્વમંગળ કહે અરે આમ શું કરોછો, મને
 શા મટે તરછોડો છો; જળમાંથી બહાર નિકળતાં મચ્છ મરી જાય છે.
 તેમ તમારી પાસેથી જતાં મારા પ્રાણ નિકળી જશે, ચિન્તામણી કહે હમણાં
 જા. વળી ફરી આવજે. એ દીવસે બિલ્વમંગળ ઘેર ગયો વળી બિજે
 દિવસે સવારમાં આવી હાજર થયો. ચિન્તામણી કહે કેમ પાછો આવ્યો;
 મઈ કાલે તો તને તિરસ્કાર કાને કાઢ્યો હતો ! બિલ્વમંગળ કહે મને
 તમાર મુખ જોયા વિના કાંઈ અમતુજ નથી.

(બિલ્વમંગળ)

મરાઠી સાખી.

ધરને ખુણે ગુલામ થઈને, કર શરીરની સેવા;

મધ ઉપર જેમ માંખી ખેસે, સરસ સ્વાદને લેવા;

મોહું માર મન, દર્શન વિષુ નવ ભાવે અન. મોહું.

શાગ; હું હે રાજજી.

(ચિન્તામણી)

૧ મુંઠમતિ દ્યા મુરખ બ્રાહ્મણ, શાને ધક્કા ખાયરે;

સદ્યુદ્ધિયે શોધન કરને, નર્કનાં નાંખે કાય. મંગળ.

શિદ દુઃખાવે પાય ? મંગળ, મનનું માન્યું નહિ થાય; "

જુગના જુગ વહિ જાય. મંગળ.

(બિલ્વમંગળ)

૨ પાય દુઃખતા પ્રમાણ માનું, દેખું વપનું વર્ણુરે;

તારા સરખી સુંદરીતો, શુણી નથી મેં કર્ણ. રામા.

ચિત્ત કર્યું માર હર્ણુ રામા, આવ્યો હું તારે શર્ણુ; "

તરછોડયે પામુ મર્ણુ. રામા.

(ચિન્તામણી)

૩ મર્ણુ થાય તો બસે થાય, પણ અગગી રહે ધ્રુવચરે;

લક્ષ્મિના લહેરીને દેખી, ચિત્ત માર ચ્હાય મંગળ.

લાલચે જીવ લોભાય; મંગળ, મન વિષય બહી ાય. "

ગઈ તણા મુણ ગાય. મંગળ.

(બિલ્વમંગળ)

૪ ગર્થ તણા મુણ ગાઓછો ગોરી, મુજને દો ધિક્કાર;

ગર્થ વિના તો અર્થ સરે નહિ, એવો હું પામ્યો પાર. રામા.

દેખી તુજ દેહાર; રામા, હોલાશે અંગાર; રામા.

ઝિલીજ અમૃત ધાગ. રામા.

ચિન્તામણી કહે બિશ્વમંગળ, આવો ઉત્તમ મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત કરી અમુગ્તુ કાર્ય કરવાની ઇચ્છા શા માટે કરો છો. મારે ઘેર આવ્યાથી તમારી ઇચ્છત હલકી થશે ! બિશ્વમંગળ કહે ઇચ્છત શું એતો હું સમજતોજ નથી; અને વળી ભારે કેમ ને હલકી કેમ ? ચિન્તામણીએ વિચાર કર્યો કે હાલમાં એને આવવા જવા માટે બિલકુલ રોકાણ ન કરવું, અને ધિરે ધિરે તેનાં પડગ ઉતારવાં, ભણે તમો આવજો જન્મે ધર તમાર છે. ગણિકાની રજા મળતાં તો બિશ્વમંગળના હર્ષનો પાર રહ્યા નહિ. ન જીવે સવાર ન જીવે બપોર કે ન જીવે રાત ! જ્યારે મોજ આવે ત્યારે ગણિકાને ઘેર જાય. એમ આવ જવ કરતાં બિશ્વમંગળના આપનું શ્રાદ્ધ આવ્યું. તે દિવસે તેણે બ્રહ્મભોજન કરી, શ્રાદ્ધ સારી, સગા સંબંધીને જમાડી પોતે જમીને, જમ્યા પાછળ આપમેલની ક્રિયા પરવારીને વિચાર કર્યો કે આજે આપના બગતા દિવસમાં હોમાયા અને મનમાનીતીનાં દર્શન ન થયાં. અરે હવે કેમ કરવું, હવે મધ્ય રાત્રિ થવા આવી છે. શિકર નહિ અત્યારે એની પાસે જવું તો ખરું. કારણ કે એ મારી રાહ જોઈને બેઠી હશે. મધ્યરાત્રિ માથા ઉપર સમસમાટ કરી રહી છે ને બિશ્વમંગળ ઘેરથી નિકળ્યો. દિવસે વરસાદ સખત થયેલો એટલે નદીમાં પણ ઘોડાપુર આવેલું; નદી ઉપર આવી વિચાર કર્યો કે આજે પાણી વિશેષ છે; હવે આ નદીની પાર શી રીતે પમાશે ! હે આપ. એટલામાં એક મડદુ દ્વરથી તણાતુ આવેલું અને ગંગાજીને કિનારે કાઢી નાંખેલું નજરે પડ્યું, અડાહાહા પેલું લાકડું રહ્યું. નક્કી એણેજ આ લાકડું મારે માટે મૂક્યું હશે. વાહ ! શું વડાલીની લાગણી ! પુર્ણ પ્રિતી ! અઘાત પ્રેમ !

પ્રિત જણાવી પ્રેમદા, કાળ મુકીયું તીર;

પાર નદીની પામવા, બાદ કરે નહિ નીર.

મડદાને લાકડું સમજી તેને ભાર દઈ ધિમે ધિમે ચાલતો સામી પાર પહોંચ્યો, ત્યાં મડદુ મુકી મડેલ તરફ ઉતરવો ગયો. મડેલની પછડી બારી ઉપર આગીઆ કિડો બેડેલો તે ચળક ચળક થાય છે અને ઉઘાડી બારીના ડંડાને ચુક ભેરવી જમરો સાપ લટકે છે. બિશ્વમંગળ વિચારે છે. અહાહાહા કેટલો બધો પ્રેમ ! કેટલી અધી પ્રિતી !

આ શું દોરી લટકે, ખટકે એના દીલમાં મૂજ પ્રેમ;

પેલો દીવો દેખું, વાહ વાહ નારી રહો કુશળ ક્ષેમ.

સાપને દોર સમજી ઝાલી સપટે ચઢી ગયો. ઉપર જઈ મેડામાં ફરવા લાગ્યો; તે દિવસ ચિન્તામણી ચોકમાં સુઈ રહી હતી. બિશ્વમંગળે

ફરતાં ફરતાં અગાશીમાં આવી નજર કરી તો, ગણિકા ચોકમાં સુતી છે એમ માલમ પડ્યું. અગાશીમાંથી ધિમે ધિમે ઉતરતાં થોડું ઉંચું રહ્યું એટલે પડતું મુક્યું.

પ્રિતે પડતું મુક્યું, ખરેખર નિચે હતી ખાળકુંડી;

મુખ અંધના પડતાં, દુર્ગંધીની ધારાઓ ઉડી.

બિલ્વમંગળ ખાળ કુંડીમાં પડ્યો ને મંધાતા પાણીની હોળ વાગી.

ધિબંકો થતાં ગણિકા જગી ઉડી. અરે કોણ છે! ચોર! ચોર! ચોર!

બિલ્વમંગળ કહે એતો હું છું ચોર નથી, હું મંગળ. ગણિકા કહે અરે હાય મંગળ! અત્યારે તારૂં અહિં શું દાટ્યું હતું!

(ચિન્તામણી) રાગ; બ્રાહ્મણ ભટ્ટા લાડુ ચટ્ટા.

મધરાત્રિ છે માથા ઉપર, અવ્યો ક્યાંથી અહીંઆં અંધ;

મંદ મંદ નિંદ્રામાં સુતી, અતી ઉડાડી તેં દુર્ગંધ.

મારા સુખ માંહે ભંગ કર્યો, આવી આણી વાર;

દાઝ એવી ચઢે છે કે, મારી નાંખુ દાર;

બ્રાહ્મણનો જાયો જાણી, જતો કરે સાર;

ખાર ખરે મુજ અંતરમાં છે; કરે આવતો તુજને બંધ. મંદ મંદ. ૧

અધ્યા નદી માંહે પુર ચઢ્યું, પામ્યો પાણી પાર,

આવ્યો અંધ કેવી રીતે, મહેલની મોઝાર.

સુજ તને શાને પડી, બધે અંધકાર;

અચિંત્યો આવીને અહીંઆં, ધુર્ત મયાવત જૂદો ધંધ. મંદ મંદ. ૨

(બિલ્વમંગળ) મરાડી સાખી.

પાર પામવા કાષ્ટ મુકીને, શબ્દ કરે હો ઘાઘ;

મહેલ પાછલી ખારી સાથે દોર બાંધીઓ જડો;

મેં જોયો પ્રકાશ, આવ્યો અંતર રાખી આશ. મેં

ચિન્તામણી—અરે શુ મેં ખારીએ દોર બાંધ્યો છે; શું મેં ખારીએ દીવો મુક્યો છે? મેં નદી કિનારે લાકડું મુક્યું છે? કેટલી જૂઠું કેટલી જૂઠું; કંમાન્ધ મનુષ્યો કદી સાચુ બેલતા નથી!

બિલ્વમંગળ—જે હું જુદું બેલતો હોઉં તો ચાલો મારી સાથે! નજરો નજર જુવો. મારા આવવાથી તમો રાજી તો ખરાં; પણ આતો ખાળ કુંડાનું પાણી ઉડ્યું ને ઉંધમાંથી જગવું પડ્યું એટલે ચીડીયાં આપ્યો છો. ચિન્તામણીએ મશાલ સળગાવીને કુંડીના હાથમાં આપી; ત્રણે જણ ચાલ્યાં. બિલ્વમંગળ કહે જુવો આ દોર! તેજ વખત સર્પ

ચુક છોડી “ કું ” અવાજ કરતો જાય નાહો. મિલ્લમંગળ ભવ પામ્યો. અરે મેં જોને દોર સમજીને જાણ્યો એ શું સર્પ હતો ! હાય હાય હાય પૂર્વના કયા પૂન્યે હું બચ્યો. ચિન્તામણી કહે કયાં છે દીવો ? ઉંચુ જોતાં આગીઓ કીડો બેઠેલો દેખાયો. અલ્યા આ દીવો ? મિલ્લમંગળ પસ્તાય છે; અરે દીવો, દીવો નહિ પણ આગીઓ. પણ લાકડું તો લાકડું જ હશે. ત્રણે જણ ગંગાને કિનારે આવ્યાં. જુવે તો લાકડું નહિ પણ મુડદું. ચિન્તામણી કહે ફેડ આંખ; અંધ ફેડય આંખ, આ તે લાકડું કે ત-ણાઈ આવેલું મુડદું ! મિલ્લમંગળ અપસોસ કરે છે; અરેરે કેવળ ચિન્તામણી તરફ મારી દ્રષ્ટી. આ ઉપરથી એમજ સાબીત થયું કે હું ચિન્તામણી શિવાય દુનિયામાં કાંઈ દેખતોજ નથી. અરે મુડદાને લાકડું સમજી પકડી પાર આવ્યો; આગિયાને દીવો સમજી પ્રકાશે મહેલ તરફ આવ્યો; સાપને દોર સમજી જાલીને ચઢી ગયો. ખરેખર કામી માણસની આંખનાં પડળ કોઈ ઉતારનાર નથી. આમાં મારી ભૂલ નથી પણ મારા હૃદયમાં રહેલી કામ વાસનાનું પ્રયજ છે, વાહ કામદેવ વાહ; શું તાર જોર ! શિ તારી છાયા.

(મિલ્લમંગળ) રાગ, આનાની પત રાખ; પ્રભુ તારા.

અજબ કળા તારી કામ, કહું શું અજબ કળા તારી કામ.

દિવ્ય આંખને અંધ બનાવે, ધુમાવે ગામો ગામ.

કહું શું. ૧

દામ દામને નામ તળવે, વહેજે તણાએ દામ.

કહું શું. ૨

જગ પાળકને જરૂર તળવે, નારી ભજવે આહું જામ.

કહું શું. ૩

કામી જણે હું દેખુ છું, અંધ દિસે છે તમામ.

કહું શું. ૪

રાગ થતાં રામાની સંગે; હૃદયે ન આવે રામ.

કહું શું. ૫

ફક્કડ અક્કડ થઈને ફરતા, નારીને કરતા પ્રણામ.

કહું શું. ૬

આપ આંગને સ્વતંત્ર સમજે, ગોરીના હોય ગુલામ.

કહું શું. ૭

માલા મુનિના મન ડોલાવે, ઠરવા દે નહિ ઠામ.

કહું શું. ૮

મહાંત પદવી ઉજવળ કિર્તિ, મળી ગળીમાં થાય શ્યામ.

કહું શું. ૯

તુજ પ્રતાપે અંધમજ ઇચ્છે, નર્ક ભરેલુ આમ.

કહું શું. ૧૦

કામી જનના કપાળ મધ્યે, દેવો ઘટે છે ડામ.

કહું શું. ૧૧

તુજને જીતે જો કોઈ વિરલો, ઘેર રહે ધનશ્યામ.

કહું શું. ૧૨

વંદાવનમાં તુજને જીત્યો, તેનું જપુ હવે નામ.

કહું શું. ૧૩

ચિન્તામણી—કમ મિલ્લમંગળ, શું વિચારમાં ગુંથાયા છો ? હવે મન શુ કહે છે ? કાંઈ સહ્યુદ્ધિનો અંકુર આવે છે કે નહિ !

ખિલ્વમંગળ—હું તો હવે આ દુઃખના દરિયામાંથી દૂર જતો રહીશ; કોઈ મહાન યોગેશ્વરને શરણે જઈશ; પ્રભુનું સ્મરણ કરીશ અને દુઃખદાયક કામદેવને ડગલે ડગલે ધિક્કારતો નિતીની સડક પર ચાલીશ.

ચિન્તામણી—હું પણ હવે આ મિથ્યા વૈભવને મુકી; શ્રી જગદીશ્વરના ધામમાં જઈશ અને કેવળ પ્રભુનીજ પાસે વૃત્ય ગાયન કરીશ.

બન્ને ત્યાંથી નિકળી પડ્યાં, ચિન્તામણી જગન્નાથપુરીમાં ગઈ; ત્યાં પ્રભુની પાસે મંજરો કરવા માંડ્યો. ખિલ્વમંગળ ત્યાંથી ઘેર પણ ન ગયો બારોબાર આવ્યો. કોઈ રસ્તો પુછે નહિ; કોઈ મનુષ્ય મળે તેની સાથે વાત કરે નહિ. ધરતાં ધરતાં મુસાફરી કરતાં; પ્રભુનું ધ્યાન ધરતાં; ઘણે દિવસે પહાડીજગિન આવી; જંગલી જનાવરોના ભયંકર અવાજ કાને સંભળાવા માંડ્યા. વિચાર કર્યો કે કદાચ આ ખિલ્વામણ જંગલમાં મને જનાવર મારી નાંખશે તોપણ સારૂ જ છે. કારણ કે કામદેવની જળમાંથી હું હંમણાજ છુટ્યો છું અને ડગલે ડગલે પ્રભુને યાદ કરતાં પ્રાણ જશે તો જરૂર એ શ્રી હરી સુખના સાગરમાં નાંખશે, એવામાં એક ગુફા દીઠી. ગુફાનું દાર ઘણું સાંકડું હતું; તોપણ હિમ્મત ભિડી અને પોતાના કલ્યાણની આશા રાખી, પરાણે પ્રવેશ કર્યો. અંદર જઈને જુલે તો કોઈ તપસ્વી તપ કરે છે. તરત બહાર આવી વિચાર કર્યો કે મહારાજ થોડી વારે બહાર આવે ત્યારે તેમનુંજ શરણું લેવું તેમનેજ ગુરૂ કરવા અને બાકીનું આયુષ્ય અહિંજ ગુજરવું.

વિચારમાં ગુંથાયો છે એવામાં સોમગિરી મહાત્મા ગુફાની બહાર આવ્યા. અરે કોણ છે પ્રવાસી ! ખિલ્વમંગળ કહે મહારાજ હું કામથી અંધ થઈ મોહથી માર ખાઈશો મુસાફર છું; અને આપ સંતને શરણે રહેવાની તૃણ વાળો છું. સોમગિરી કહે અરે મુસાફર સંસારના વૈભવને ઝેરૂપ જંઝા વિના વિરક્ત માર્ગ ધણો વિકટ લાગશે; માટે સંસારના સુખને ઇચ્છી પાછો ફર !

(ખિલ્વમંગળ) રાગ; લાવના લાવના, ભિક્ષા ફકિરોડી.

આવ્યો આવ્યો આવ્યોરે, સ્વામિ શરણ તમારે આવ્યો.

નર્થારે ગળેલો છું હું બળેલો, કામદેવનો તાવ્યોરે.

સ્વામિ. ૧

વિષય ભોગવવા અતી દુઃખ હોયું, ફક્ત હું લેશ ન ફાવ્યોરે.

સ્વામિ. ૨

અથડાઈ પડતાં અંધ હું છુટ્યો. ચતુર નરોનો આવ્યોરે.

સ્વામિ. ૩

પુર્ણ થયો મોહ દ્રોહ ઉપજ્યો, ઉત્તમ લ્હાણુ એ લાવ્યોરે.

સ્વામિ. ૪

કોટી કટથી પાછો ફર નહિ, દુઃખ માતનું ધાવ્યોરે.

સ્વામિ. ૫

સોમગિરિ—ગભરાઇશ નહિ ! ધિરેથી વાત કરે ! શિ યાતી છું; ને જોગી થવામાં શો સાર શોધ્યો છે ?

બિલ્વમંગળ—મહારાજ; બ્રાહ્મણનો બાળક છું, મારા માબાપને હું એકનો એક લાડવાયો દિકરો, જેમ કર તેમ કરવાદે. બહારથી બિગાડ કરીને આવું પણ મને ઠપકો દે નહિ. વળી મારી જન્મગાંઠને દિવસે દર વર્ષે ગણિકાનો નાચ. ગાન કરનારી મધુગરી ગણિકા અને મારા પિતા બન્ને ગયાજ વરસમાં આ દુનિયાને મુકી ચાલતાં થયાં. મારા પિતાના મુવા પછી જ્યારે મારી જન્મગાંઠનો દિવસ આવ્યો ત્યારે મારા વિષય સુખ વિલાસી દોસ્તદારોએ મને ઉશ્કેરી; ચિન્તામણી ગણિકા પાસે મારે ઘેર નાચ કરાવ્યો. એક તરફ ગણિકાનો નાચ અને બીજી તરફ મારા શરીર ઉપર કામદેવની કરુણા દ્રષ્ટિ. મહારાજ મને આપ જેવા મહાંતના દર્શન કરવાં નિર્માણ હશે તેથીજ હું બચ્યો નહિતો જરૂર મારો પ્રાણ ગયોજ હોત.

સોમગિરિ—ભાઈ પ્રાણની હાની કરે, એવો કોઈ પ્રકારનો બનાવ બનેલો હતો; આમ કંપે છે કેમ ?

બિલ્વમંગળ—પ્રભુ; કામથી અંધ થઈ હું નિર્ભાગી એક રાત્રિએ એ વેશ્યાને ઘેર ગયો ત્યારે મહેલની પાછલી બારી ઉઘાડી હતી; અને તેજ બારીએ એક મહાન ભયંકર કાળો સર્પ લટકતો હતો; તેને દોર સમજી હું ઝાલીને ચઢી ગયો.

સોમગિરિ—અરે હાય ! શો જીલ્મ, કેટલું કામદેવનું પ્રબળ, કેવું તાર અંધપણું ? તાર નામ શું ?

બિલ્વમંગળ—મહારાજ; દાસનું નામ બિલ્વમંગળ છે. કામદેવે એકાશી યોજનથી ઉછાળ્યો છે તે આપને શરણે આવી પડ્યો છે.

સોમગિરિ—બિલ્વમંગળ ! તુ તો પ્રયત્ન કરતાં પશ્ચાતાપને પામ્યો છું, પણ હું તને એક અઘૌઘીક દ્રષ્ટાન્ત કહું તે સાંભળ.

(દ્રષ્ટાંત) કોઈ એક રાજાને બે રાણી હતી. એક રાણી ઉપર અતિષય પ્રિતી હતી અને એકના ઉપર આછો લોકની લજ્જાએ દેખાડવાનો માત્ર ઉપરનો પ્રેમ હતો. કાળે કરીને અણુમાનીતી રાણીને રાજાએ ગામના બહાર પોતાનો મહેલ હતો ત્યાં રાખી. રાણીને ગામ બહાર રાખ્યા પછી રાજા ત્રણ માસ પુરા થાય ત્યારે તેણીની તરફ જરા નજર કરે. દર ત્રણ ત્રણ માસને અંતે રાજા અણુમાનીતી રાણીના મહેલમાં માત્ર ત્રણ દિવસ વાસ કરે, પણ એ ત્રણ દિવસમાં રાણીને એટલી પ્રિતી બતાવે કે ત્રણ માસનું વિયોગ દુઃખ રાણી વિસરી જાય. એમ કરતાં

કરતાં પાંચેક વરસ વિતી ગયાં, રાણી પતિવ્રત ધર્મની જાણનારી સુશીળ સ્વભાવની હતી. નિરંતર પતિનીજ ભક્તિ કરવા વાળી હતી, પતિયે દૂર કરેલી અને ઘણે દિવસે સંભાળ લેવાની વર્તણૂકથી પણ પતિ ઉપર કોઈ પ્રકારનો અભાવ ન હતો.

એક વાર રાણી મહેલની પછીતની આરીએ બેઠી બેઠી વિચારમાં ઉઠી ઉતરી પડી છે; તે વખતે કોઈ તપસ્વી જોગી; આર વરસ અલ્પચર્ય પાળી જંગલમાંથી વરતીમાં ચાલ્યા આવતા હતા. વિચારના વિષ્ણુ કરીને બ્રહ્મા સમાન ભવ્ય લલાટ દિપ્તિ રહ્યું હતું, મસ્તકપરના કેશ શરીરને શોભા આપી રહ્યા હતા. એવા કાન્તિમાન તેજસ્વી જોગીને જોઈ રાણીની વૃત્તિ વિવ્હળ થઈ. અરે આ જનાર જોગીના અંગથી વિષય ભોગ કર્યો હોય તો કેટલો આનંદ આવે ! લાલ્ય લાલ્ય દાસીને કહ્યું તે ઉપર લાવે; અહિં મારા મહેલમાં આવ્યા પછી તો સૌ મારા મનનું ધાર્યું થશે. દાસી ! પેલા જોગીને ઉપર લઈ આવ ! હુકમ થતાં દાસી દોડતી નિચે ગઈ અને મહારાજને પ્રણામ કરી કહેવા લાગી કે; મારાં બાઈ આપના દર્શનની ઇચ્છા કરે છે, મહેલમાં પધારો. જોગી દાસીની સાથે સાથે મહેલમાં ગયાં. રાણીએ આસન આપી જોગીને પધરાવ્યા, થોડી વારે ચંદન પુષ્પ લાવી મહારાજની પુજા કરી; રાણી હાથ જોડી સામી બેઠી. મહંત અલ્પચારી કહે કેમ બાઈ શું ઇચ્છા છે ?

રાણી—મહારાજ ! મારી પામરની ઇચ્છા શું પુછો છો. અમે તો અપરાધી જીવ છીએ; માત્ર.....

મહારાજ—કહો કહો માત્ર કહીને રહી કેમ ગયાં; બોલો જે ઇચ્છા હશે તે જગદિશ્વર પુરી કરશે ? સંતની સેવાનાં ફળ ન્યારાં છે.

રાણી—મહારાજ ! આપના આ દિવ્ય દેહને આલિંગન કરી વિષય સુખની ઇચ્છાવાળી છું, તે પુરી પાડવા કૃપા કરશો ?

મહારાજ—અરરરરર, આ શું બોલી; આવી હલકી વાત અરે આવી નિચ વાત; અરે આવી અધમ બુદ્ધિ.

રાણી—મહારાજ, જે તે કામ ન બને તો તે સિવાય, તમારી પાસે મને પ્રસન્ન કરવાને બીજું કોઈ પ્રકારનું સાધન નથી; અને એ સિવાય બીજા કોઈ વિષય સુખની હું ભૂખી પણ નથી.

મહારાજે વિચાર કર્યો કે આર વરસ થયાં આપણે તપ કરીને આ- બ્યા, ને વળી ગામમાં પેસતાંજ આવી રાજની રાણીએ ઇચ્છા કરી, જે કે વિષય ભોગમાં દોષ તો અનેક છે, તેમાં પણ.....આ તો વળી પરન્નિ; ઘણું પાપ; ઘણું પાપ; પાપ, પાપ, પાપ.

રાણી—કેમ વિચારમાં ગુંથાયા છે; મને પણે પણે આતુરતા વધતી જાય છે, હું તમારા સ્વરૂપના સામું જોઈ શકતી નથી. જેમ પતંગીયુ ઉછળાને દિવો દેખી પડે છે, તેમ મને પણે ઉથલ પાથલ થઈ રહ્યું છે; જે વિચાર કરવો હોય તે કરો ને મારી મન કામના પુર્ણ કરો !

મહંતે વિચાર કર્યો કે પાપ ને વગર પાપ ! બધું દ્રષ્ટિ ગોચરનું છે. જો કુદુ કૃત કરતાં કોઈ જૂવે તો એકથી અનેક કાને વાત જાય; લોક-માં નિંદા થાય; ખોટું કહેવાય તેનું નામ પાપ; છાના ગોળા ગગડી જાય એમાં પાપ ને બાપ. હે મન ! કર તૈયારી અહીં કોણ જુવે છે ? મનની મજા થઈ કે રાજાની સ્વારી આતી.

આસ્તે કદમ મુલાકાતસે કદમ આગ્રુસે આગ્રુસે નિગા રખો; મહારાજા ધિરાજને ઘણી ખમા !

નેકી સાંભળી રાણી ચમકી હાય હાય આ શુ ! આજે રાજા પંદર દિવસ વહેલા કેમ ! બ્રહ્મચારી કહે મારૂ નશિય શરી વળ્યું. બાપ મને ક્યાંક સંતાડ ! સંતાડ ! તેજ વખતે રાણીએ ત્રિજે માળે પાછલા ઓરડામાં જાજર હતો, તેનું બારણું ઉઘાડી મહંતને; નરકની વાટના નળમાં માથું ભેરવાવરાવીને બેસાડયા. જાજર બંધ કરાવી રાણી રાજાની સનમૂખ જઈ ઉભી રહી, રાજાજી ત્રણ દિવસ રાણીના મહેલમાં રહ્યા. છેક પાંચ માળથી તે નિચેના માળ સુધી જાજરનો નળ સળંગ હતો. ઉપરથી રાજા રાણી વિદ્યા કરે તે બધો બાર મહંતના મસ્તક પર વધતો જાય. રાણી મળત્યાગ કરતી વખતે સંકોચાયતો ખરી; પણ શુ કરે રાજાની નજર આગળથી નિચે જવાય નહિ; ને તે ક્રિયા કર્યા વિના સિદ્ધિ થાય નહિ. ચોથે દિવસે રાજાની સ્વારી ચાલી ગઈ ત્યારે રાણીએ નોકરોને હુકમ કર્યો કે, મહારાજાને બહાર કાઢી, નવરાવી; ધોવરાવી; સ્વચ્છ કરો, જ્યારે જાજરનું દાર ઉઘાડયુ ત્યારે સ્વાસ ધુંટાવાથી મહારાજા બેહોંશ જેવા બની ગયા હતા. બહાર કાઢી ઉતા પાણીથી વિદ્યા ધોઈ નાંખી. સવાશેર કંકોડી નાંખી માથું ધોઈ નાંખ્યું. પચાસ પખાલ પાણી રેડી; રાણી પુછે છે કેમ મહંત ! હવે ગંધ ગઈ ! મહંત જટાના કેશ સુંધીને અહંહંહં. ગંધ. ગંધ, વળી ફેર બિંજુ પાણી રેડયું. વળી સુંધીદાર તેલ નાંખી જટા ધોઈ નાંખી. વળી પુછ્યું કેમ મહંત ! કેશ સુંધીને; અહંહંહં ગંધ ગંધ ગંધ. એ પ્રમાણે વારંવાર કરી ત્રણ પહોરે મહારાજા એમ કહ્યું કે હવે ગંધ ગઈ. હર્ગંધ ગઈ ને સુંગંધ રહી. રાણીએ મહંતના મસ્તકમાં અત્તર સિંચ્યું; લલાટે અંદનનો લેપ કર્યો, અને ગળે પુષ્પના દાર આરોધ્યા.

મહંત—હાથ ! હવે દુર્ગંધ દૂર ગઈ ને સુગંધ પ્રસરી.

રાણી—મહારાજ, દાસી આપના ચરણને શરણુ છે.

મહંત—હવે મને સુખેથી રાજ આપો ! હું નિર્ભય સ્થાને જાઉં.

રાણી—મહારાજ ! અહીં શેા બચ છે, આ સ્થાન નિર્ભયજ છે.

એમ સમજળે. આતુરની આતુરતાનું સમાધાન કરીને સુખેથી પધારો !

મહંત—શી આતુરતા છે તે સ્પષ્ટ કહો !

રાણી—બિજી શી ! જે માગણી પ્રથમ કરી છે; તેજ ! આપના દિવ્ય દેહની સાથે અખગાના અંગનું આલિંગન !

મહંત—મારી મા ! મારી જનેતા ! મુવા પછીએ ઠરીને બેસવા દેવો છે કે નહિ ? તારી સાથે વ્યભિચાર તો કર્યો નથી; માત્ર મનને સંકલ્પજ થયો કે કોણુ જોવા બેસી રહ્યું છે ! એટલામાંતો, સાડાત્રણ દિવસ મુધી માથે નકંતો ભાર ઉઠાવ્યો; વળી તારી સાથે ઘેર કર્મ કર તો ઇશ્વરને ઘેર શુ શુ ન થાય ?

રાણી—નહિ જવા દેઉ; નહિ જવા દેઉ, જરૂર નહિ જવા દેઉ. આ અનુપમ દેહ દેખીને દિલ લોભાયુ છે માટે નહિ જવા દેઉ.

મહંત—હહ ! ચલ ! રંડા ! દુર રહે; પાપ કરવાનો વિચાર કરતાં પહેલાં હજાર ગણી સજા થાય છે; તે ભોગવવી કહણુ પડે છે. તો પાપની પુર્ણ સજા મારા સમાન મનુષ્ય સહન કરી શકે નહીં.

બિલ્વમંગળ—વાહ ગુરૂ વાહ, ખુબ દ્રષ્ટાન્ત આપ્યુ; આ સાંભળીને તો મને બહુ બોધ લાગ્યો. બસ ! ગુરૂ મહારાજ અત્યારથી સંકલ્પ કર છું કે દુનિયામાં જેટલી જિયો તેટલી બધી મારે માતા અને બેનો સમાન છે એમ નક્કી સમજળે !

સોમગિરી—બિલ્વમંગળ, તને પણ ધન્ય છે; આવો દ્રઢ સંકલ્પ કરવો એ રમતવાત નથી, મનને હરનારી મનોહરી જોતાં; પછલા બોલેલા બોલ પાછળને પાછળ રહે છે, અને મનુષ્ય માંકડો બની જાય છે.

બિલ્વમંગળ—નહિ મહારાજ હું તો બોલ્યો એજ ખરું; ઇંદ્રની ઇંદ્રાણી એક સમે આવીને ઉભી રહે પણ હવે આ બિલ્વમંગળ કદી ચળા-યમાન થાય નહીં.

સોમગિરી—ભાઈ; વસ્તુની ગેરહાજરીમાં વસ્તુની નિંદા થાય છે, પણુ જ્યારે તે પ્રત્યક્ષ આવે છે ત્યારે તેનો વિકાર વિઘ્નજ કર્યા વિના રહેવો નથી. માટે ખરૂં તો એજ છે કે દુઃખદાયક વસ્તુથી દૂરજ રહેવું.

ખિલ્લમંગળ—નહિ નહિ નહિ મહારાજ ! હવે હજાર અસરના વચમાં હજાર દિવસ વાસ કરે પણ મન ન ચળે તે ન ચળે !

સોમગિરિ—બહુ સાર; એમજ થાય તો તો ત્રિલોકનું રાજ્ય તારે ઘેર આવ્યું એમ જાણજે !

ખિલ્લમંગળ—આપ મહાન પુરૂષનાં વચન સત્ય હો ને મને અચળ સુખની પ્રાપ્તિ થાઓ ! હવે મને વ્રંદાવનના વાસી શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ભગવાનના દર્શનની ઇચ્છા થઇ છે માટે આશિર્વાદ વચન કહી રજા આપવા કૃપા કરશે !

સોમગિરિ—જા બચ્ચા; જે સંકલ્પથી તું જવા તૈયાર થયો છે તે ઇચ્છા તારી જરૂર પૂર્ણ થશે. મારૂ વચન મિથ્યા નહિ જાય. પણ જોજો જાગવજો માર્ગમાં મલિન કાદવમાં ગુંચઈ ન જાય !

સોમગિરિ પાસેથી આજ્ઞા માર્ગી પ્રભુને સંભારતો ખિલ્લમંગળ વંદાવનની વાટે ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં કેટલેક દિવસે દિવમનના ચોથા પહોરે એક ઉત્તમ ઉજ્જવળ નગરી આવી. સાંજનો શિતળ વાયુ વાયા કરે છે; સૂર્યા પણ મેરૂ પર્વતને શુશોભિત કરવાની તૈયારીમાં છે, સૂર્યમાં એક તરફથી અંધકાર સુસ્રવાટે ચાલ્યો આવે છે, નૌતમ નમરીની બાજોળી પનઘટ ઉપર વનિતાનું વ્રંદન ગરબા ગાય છે. આશરે પચાસેક સ્ત્રિયો ફરતી ગરબા ગાતી જોઈ, ખિલ્લમંગળ સાંભળવા ઉભો રહ્યો. કાને અવાજ તો સાંભળ્યો પણ મધુરો અવાજ કઈ મધુરીનાં મુખમાંથી નિકળે છે, તે જોવા કુવા ઉપર ચઢ્યો.

રંભા સમાન રૂપને દિપાવતી; નેત્રને નચાવતી; નિરંતર પતિની સેવામાં પ્રવિણ રહેનારી મહાપતિવ્રતા સ્ત્રિ સજ્જલા શણગારને શોભાવતી; કોયલ જેવા કંઠથી ઝિણે સ્વરે શ્રી હરીની સ્તુતી કરતી હતી.

[પદ્યણી] રાગ: મુકી ગુદાલશા તો ચાલી ગઇ.

શ્યામ મારા મંદિરીઆમાં આવતા રહો;

આવતા રહો મન ભાવતા રહો.

શ્યામ ૧

અલખેલા આ અંગની સઘળી શોભા આપ;

શોભાને શોભાવવા, જપુ તમારો જાપ.

રટણ કંઈક રાતદીન, તમે નામનુ;

પ્રેમિની પ્રિતને નિભાવતા રહો.

શ્યામ ૨

બાળક બાધુ વિશ્વ છે, આપ વિશ્વના બાપ;

આપ નામની ઔષધી, હૃદયે રહે કાપ.

સધળે સમાનતા આપની છે દીસતી;

બડતોને લાડ તો લગવતા રહો.

શ્યામ ૩

[બિહવ]

કામદેવના ઠરથી, મુજબો નહિ મને સાપ;

બળીઓ કોઇ ખીજે નથી, એનું જોર અમાપ.

દોરી સકળની આપને આધીન છે,

દુશ્મનના જોરને ડગાવતા રહો.

શ્યામ ૪

નામ જપુ છુ નાથજી, પ્રલયજીવાને પાપ;

કરુણા હોય કૃપાનિધી, ટોળે ત્રિવિધી તાપ.

પાવન પતીત કેરા, ખિદને વિચારીને,

ઝામેલા જશને, ઝગાવતા રહો.

શ્યામ ૫

બિહવમંગળ બોલે છે ને સધળા સ્ત્રિયો સામુ જોઇ રહી છે. જે પદ્મણી પ્રથમ માતી હતી; તેણીએ બિહવમંગળના સામુ જોયું. કે બિહવમંગળના હૃદયના સધળા વિચાર પલટાયા. જોજો જેમ ખરાબ લોહીને શરીરમાંથી સુરો લેછે તેમ પદ્મણીના આંખના પલકારાએ સોમગિરીના સદ ઉપદેશને નસે નસમાંથી ચુશીને થુંકી નાંખ્યો.

બિહવમંગળ અચિંતો ચમકીને બોલ્યો. અહાહાહા; આ થું ! આવી સુંદર સ્ત્રી ! વાહ વિરચી તારી બુદ્ધિ ! વટેમાર્ગ સાધુનું મન પોતાને દેખી વિવહળ થયું છે એમ જાણી, પદ્મણી તો ઝટ માથે બેઠું લઇ ચાલવા લાગી. તેની સાથે સર્વ સ્ત્રિયો ઝટો ઝટ પોતાપોતાનાં બેઠાં ભરી ઉતાવળી જાય છે. પદ્મણીને દેખી બિહવમંગળની સદ્બુદ્ધિ શાન્તિ પામી ગઇ અને દુર્બુદ્ધિ દોડાદોડ કરવા લાગી.

[બિહવમંગળ] રાગ; વશિષ્ઠ વદજે વિચાર કરીને.

આ કામદેવની કન્યા દેખી, કામ હૃદયમાં અટક્યો છે;

આકળ વિકળ થાએ જીવડો, નેહ નારનો ખટક્યો છે. ૧

પત્ર ઝાડનાં ઉડે પવનથી જીવડો મારો ફટક્યો છે;

પ્રભુ પ્રિતની તોડી દોરી, છેકમછેકા છટક્યો છે. ૨

સ્નેહ હતો જે શામળીઆ થું, સરસર કરીને સટક્યો છે;

કામદેવના અતી પ્રખળથી, ભૂત ભમે તેમ ભટક્યો છે. ૩

અહાહાહા, થું કામદેવનું પ્રખળ ! સાક્ષાત વિશ્વ ભગવાનને વસવાની જગા પશુ બાળીને ભખ્મ કરે છે. વાહ કામદેવ વાહ, તારા સમાન જોરા-વર જન્મમાં કોઇજ નહિ. બસ ! સૌથી મોટો દેવ તો તુંજ છે.

કામદેવ છે મોટો, કામ કામ ને કામ ભજી રહીએ,
કામ તણા ગુણ ગાતાં, સ્વર્ગ સુખ આ શ્રદ્ધિમાં લહીએ.
ઓ ચાલી ! મારા ચિત્તની ચોર ઓ ચાલી ! હવે એની વાંસે વાંસે
બંધ, વિનંતી કરી કરગરી કાલાવાલા કરી, એના અંગની માગણી કર.

(રાગઃ જનુની છવો ગોપીચંદની.)

પગલે પળું છું, હુંતો પ્રેમદા.

મુખડુ દેખીને મોહો મનુની, ખોયો સધજો વિવેક;

ઉન્નયજતા જોઈ અંગની, બન્યો ગાંડો હું છેક.

પગલે.

ચતુરા લટક જોઈ ચાલની, બનિયો લટુ હું આજ;

સખળપણું ત્હાર સાધવી, મેતો મુકી છે લાજ.

પગલે. ૨

આંખની અણીએ અંગ ભેદીયું, ક્યોં અંતર ધાવ;

પ્રેમના રસથી રજાવયું, સ્વામા શોધુ છું દાવ.

પગલે. ૩

કટાક્ષ કરતી કામની, હરી લીધી મુજ હામ;

દેવના ગણને ગણું નહિ, ગોરી તારો ગુલામ.

પગલે. ૪

અમિનો છાંટો અહિં નાંખજો, ઝાંખજો જરા આમ;

આશા રાખુ છું તારા અંગની, મુને બાજો કામ.

પગલે. ૫

પતિવ્રતા પદ્મણી, સરખી દૃષ્ટિએ જોતી ચાલી જાય છે; વાંસે મિત્વ-
મંગળનો બકબકાટ થઇ રહ્યો છે; કામનીને કંટાળો આવી રહ્યો છે. જ્યારે
ત્વિ ઘરમાં દાખલ થઇ ત્યારે અતિથી ઓટલા ઉપર બેડો. પદ્મણી પા-
ણીનું બેડુ પાણીઆરામાં મુકી બહાર આવી. કેમરે મારી વાંસે થયો છું ?
મનમાં શું ધાર્યું છે ? મિત્વમંગળ કહે ધાર્યું છે એજ કે સ્વામાના સુંદર
શરીરનો સમાગમ. મધુરી મનોહર મુર્તિથી મોજમજ.

(પદ્મણી) કામ કારમો શત્રુ. ધિર વિર થઈ જતી હ્યો જાણુ;

નહિતો વિપરીત વરતે, દેહ સગાઈને છોડીદે પ્રાણુ

[મિત્વ] મુજથી નવ જતાએ, પડુ પ્રેમદા હું તારે પાવ;

જનમ્યો નથી જનુનીએ, કામદેવને જતીને જાય.

(પદ્મણી) કેડય મુકને મહારી, મારી તારી સાથે લાચારી;

આ તારા આચણું, નિશ્ચે મુજને ભય થાશે બારી.

આ વેષ સાધુનો છે; તેથી દયા દિલમાં ધારી છે નહિતો હમણું
ખતાવી દેત; ચાલ ઉઠ જ; તારે વેરાગીને શુ; નહિ ઈજ્જત ને નહિ આ-
બર. “ બાવા ઉઠ્યા બગલમાં હાથ ” ને મારે તો તારો મનોવ્રતિયે વન-
તાં ધરતી ઉપર ઉભા રહેવાની જગા ન રહે.

(બિહવમંગળ) રાગ; પામ્યો પામ્યો પદમણી.

રે જાણી જાણી; મધુરી તારી વાણીરે, જરા અવસર વિચારો ગુણખાણી.

શાને તરછોડો શાણી નથી ઘેલો ગાંડો;

સાધુ શરણમાં આવ્યો આમ શું ખાંડો;

છાંડો છડો; તરણી શાને તાણીરે.

જરા જાણી. ૧

અંતર ઇચ્છા છે, સહાવા સ્વર્ગનો દાંડો;

સાધુ તરછોડયે સહાશો સર્પજ ખાંડો;

મડો માંડો; કામીની કામ કહાણીરે.

જરા જાણી. ૨

[પદમણી] રાગ; કાલી થઈ બોલે શું કુંવર.

સાધુ થઈ શાને કરો કાજરે કાંઈ ના કરવાનું;

વાંસેથી વેગરવાનું, ઠેકાણે ક્યાં ઠરવાનું;

ત્રિવેણી ક્યાં તરવાનું, મ્હોતેથી છે મરવાનું.

સાધુ થઈ.

જમડા ઝાલી ઝીકશે ધર્મરાયને ધામ;

લુણહરામી લાજ ક્યાં, ડોળે દેશે ડામ,

દેખીને ત્યાં ઠરવાનું, થાશે ત્યાં થરથરવાનું;

આંખે આંસુ ભરવાનું, કરશે ત્યાં કરગરવાનું;

પત્ર ફરફરવાનું.

સાધુ થઈ.

(બિહવમંગળ) રાગ, ખખર નહિ આ જુગમે પલકી.

૧ પદમણી પ્રિત જરા જાણો;

કામાતુરના કાલાવાલા અંતરમાં આણો.

૨ માનુની મોજ અતી માણો;

નારી ઘેલો નર હું આવ્યો, નજરેથી નાણો.

૩ અરે ક્યાં અક્કલ એક દાણો;

તરફડતા તેતર પક્ષિને તરણી ઝટ તાણો.

રાગ—વશિષ્ઠ વદજે વિચાર કરીને.

(પદમણી) પરનારી શુ પ્રિતી કરવા, શાને અંતર કુલોહો;

મનુષ દેહ સરજ્યો છે મરવા, ભોળા થઈ શું ભૂલોહો.

૧

(અતિથી) જન્મ મર્ણુ છે સૌને માથે, નારી નક્કિ જાણુ છું;

મનની ઇચ્છા પુરણુ કરવા, પ્રિતી અંતર આણુ છું.

૨

(પદમણી) માહી ઇચ્છા મનની થઈ છે, પ્રિતે પુરણુ ને કરશે;

અદ્ય સુખને દુઃખ અતી છે, અનેક યોની અવતરશે.

૩

(અતિથી) સુખને દુઃખ મારે સરખું છે, ભામની ભંમ ન કરશે આશ;

મનનું માન્યુ જો નવ થાએ, પ્રાણને કાઢુ નાંખી પાશ. ૪

(પદ્મણી) ગળે પાશ નાંખીને મરશો, લોક બાળીને કરશે રાખ;
અતી ઉમંગે રમજો રંગે, વરી સુર્યા બ્રાહ્મણની સાખ. ૫

(અતિથી) સર્વ નારને સરખી માનુ, પરણી, અપરણી, બહુપરણી;
સમાન દ્રષ્ટિ મારે જોવું, કહો શું ઝાઝું કહું વરણી. ૬

(પદ્મણી) ભેદ ન જાણ્યો ભગતી ભારજ, એ અક્ષલમાં કહો શી મણા;
મનુષ્ય નહિ પણ એ લક્ષણ છે, ભુંડ સ્નાન ને ખર તણાં. ૭

(અતિથી) ખર કહેતાં જરા જીભ દબાવો, વાણી કાઢો કરી વિચાર;
વિષય વાસના જે નવ ધચ્છે, તે જન જાણો મુંઠ ગમાર. ૮

(પદ્મણી) કામ ક્રોધ મદ મોહને મત્સર, લોભ ગર્વના હોય ગુલામ;
શ્રદ્ધિમાં શોભે નહિ કદીએ, સદાય મુખડુ દીસે શ્યામ. ૯

(અતિથી) શામ વદન પણ કામ કારમુ, મહિલા શુ મોહાવો મુખ;
શર્મ તજી દો શાણી સધળી, માણો સ્વર્ગ તણું અહિં સુખ. ૧૦

(પદ્મણી) વિષય ભોગથી વિપરીત વરતે, સુખ નહિ પણ દુઃખ અપાર;
સત્ય ધર્મ શાન્તિને ભક્તિ, સ્વર્ગ તણું સુખ એ દેનાર. ૧૧

(અતિથી) ભક્તિ શક્તિ હિણુ કરે છે, શાન્તિ દારણુ દુઃખનું મુગ;
ધર્મ સત્ય તે ધુળ મેળવે, ઉદર ચોળી નવ માગો શળ. ૧૨

(પદ્મણી) *દિગ્બક્ષ તમને દીસે અધીકો, એથી ઉચરો આવી વાણુ;
ધટે વંદવું તેને નંદો, નંદક કેરાં કરો વખાણુ. ૧૩

(અતિથી) બુદ્ધિનું પરમાણુ પ્રેમદા, થયો બ્રહ્મ કે ભારે ભૂત્ય;
અંગ આપનું અરપો નારી, કામદેવનું મુલ્ય અમુલ્ય. ૧૪

(પદ્મણી) અરે અતિથી આવ્યો ક્યાંથી, કરવા સત્ય શિયળનો ભંગ;
નકં ખાણુમાં ખમવું પડશે, દુઃખ સહજમાં કરતાં સંગ. ૧૫

(અતિથી) ઇંદ્રાય ઇંદ્રાસન અરપે, તે તો મારે તરણા તોલ;
કામ કામને કામ શિવાયે, ખીજે નવ ઉચ્ચાર બોલ. ૧૬

અતિથીની અયોગ્ય માગણી સાંભળી પદ્મણી પુરો પશ્ચાતાપ કરી રહી છે, અરે આ સાયંકાળને સમયે શત્રુની ગરજ સારનાર વેષધારી વૈરાગી ક્યાંથી આવ્યો. દારા દુઃખના દરીઆમાં ડુબી છે તેવામાં એનો સ્વામિ ઘેર આવ્યો. પુરૂષ પગથીએ ચઢતાં પરદેશી સાધુને ઓટલે બેઠેલો જોઈ પ્રસન્ન થયો. ઘરમાં જઈ વચ્ચે ઉતારે છે, તે વખતે સ્ત્રી હાથ

નેડી સામી ઉભી છે. પુરૂષે પુછ્યું એટલે કાણ બેઠું છે ? સ્ત્રી કહે સ્વામિનાથ એ વટેમાર્ગ પરદેશી અતિથી છે.

સ્વામિ—અતિથીની આશા પુર્ણ કરો.

સ્ત્રી—પતિ એની માગણી અયોગ્ય છે.

સ્વામિ—અયોગ્ય હો કે ગમે તેવી હો; પણ આપણે આંગણે આવેલો અતિથી નિરાશ જાય નહિ.

સ્ત્રી—સ્વામિ, એની માગણી મારાથી કયુલ થાય તેમ નથી. એની યુદ્ધિ અધમ છે.

સ્વામિ—સ્ત્રી; સ્વામિની આજ્ઞાનું એલંગન કરનાર સ્ત્રિયો ઘોર નર્કની અધિકારી થાય છે, એ સત્ય કે નહિ ?

સ્ત્રી—એ તો સત્ય પણ જેમાં ઘોર પાપ થતું હોય; પતિ અગ્નિ હોય ને પતિનો પ્રાણ જતો હોય તો ?

સ્વામિ—વધારે બકવાદ નહિ કરતાં; એને સંતોષ પમાડી વિદાય કરો.

સ્ત્રિયે વિચાર કર્યો કે ફિક્કર નહિ; મારૂં શિયળ મારી મેળે જાળવી શકાય તેવી યુક્તિ રચવી. અતિથીની પાસે આવીને કહે આલો ધરમાં ને પોઠો પલંગમાં. અતિથીને પલંગમાં પોઠાડી પદ્મણીએ કહ્યું કે તમે જરા આરામ કરો હું મારા સ્વામિની સેવા કરી ઊંઘાડી, સુંદર વસ્ત્ર ધારણ કરી તમારી પાસે આવું છું. અતિથી કહે બહુ સારૂં બહુ સારૂં પણ વહેલાં આવજો; મારો જીવડો ગભરાઈ રહ્યો છે.

અતિથી કરી આજ પુરવા, આજા લીધી પતીની;

પરમેશ્વરને ખોળે માંયુ, લજ્જા રાખો સતીની;

પોઠો પલંગમાંય, સુંદર વસ્ત્રે આવું ત્યાં.

પોઠો.

બિશ્વમંજળને જે પલંગમાં સુવાર્યો હતો તેની પાસે સ્ત્રિયે પ્રથમથી ધણા દિવસનું કોલેલું, બાસ મારતું છાણ, માટી, રાખ, અને કચરો એકઠો કરી ઢગલી કરી રાખી હતી, તેમાંથી દુર્ગંધ ઉડતી હતી; બિશ્વમંજળ વિચારે છે, આ દુર્ગંધ ક્યાંથી આવતી હશે, નક્કિ આ ઢગલી ગંધાય છે, અરે આ સ્ત્રિતો ઉપરથીજ ટાપટીપ જણાય છે. સોળ શલુગાર, સજ્જ, સો રૂપીઆની સાડી પહેરી સ્ત્રી આવી. પદ્મણીને આવતી જોઇ બિશ્વમંજળ હરખાય છે. અહાહાહા શુ સુંદર સ્વરૂપ; નક્કિ હું ભાગ્યશાળી છું. આજે તો મને સ્વર્ગના સુખની પ્રાપ્તિ થઇ. આવો પધારો બેસો ! બેસો કહેતાંજ સ્ત્રી મંઘાતી ઢગલી ઉપરજ બેઠી.

બિશ્વમંજળ કહે અરર ઉઠો ઉઠો !! આ તમારૂં સુંદર વસ્ત્ર બગડશે ! અરે એને ડાઘ પડશે.

(પદ્મણી)

ગિતી.

હાથ વસ્ત્રનો ટળશે, જળમાં બોળી ધોતાંની માંહ;

હાથ અડે તમ અગે, કોરી કલ્પે તે નહિ ધોવાય.

વસ્ત્રનો હાથતો વહેલો મોડો ટળશે, પણ કોયલાની કાળાશ તેને આ-
ળીને રાખ કર્યા વિના જતી નથી, તેમ તમારી દેહ રહેશે ત્યાં સુધી ત-
મારા કપાળની કાળાશ; વિષય રૂપી દીલુ જનાર નથી.

પદ્મણીના મુખના બોલ સાંભળી બિહ્વમંગળને અનેક તર્ક થવા
લાગ્યા. આ સાધવી સત્ય કહે છે; અરે મારા સોમગિરી મહાત્માનાં વ-
ચન હું વિસરી ગયો તેનું શુ કારણ ? નહિ. નહિ. આ બધો દોષ દૃષ્ટિનો
છે. જો ભગવાને આંખો ન આપી હોત તો અવી કામદેવની કમની રતીકા
જેવી રૂપાળી જિયો જોવામાં આવત નહિ; ને વિષય ભોગની ઇચ્છા થાત
પણ નહિ. હે સુંદરી સાધવી! લોહના બે સોમ્રઆ, દેવનામાં પિખાવીને
લાવો ! પદ્મણી કહે શુ કરશે ?

બિહ્વમંગળ—શુ કરીશ તે પછી જોજો; પણ જેમ અને તેમ
જલદી તે કામ કરો તો સાર; કારણ કે વખત વિત્યે માણસની ઉર્મિયો
વિખેરાઇ જાય છે.

માગ્યા પ્રમાણે જિયે તર્ત દેવતા સગાવાી બે સરીઆ લોહના ત-
પાવી અતિથીના હાથમાં આપ્યા. અને સરીઆ બે હાથમાં ઝાલીને
હે શ્રી હરી રૂપ દેખાડો તો તમારૂં દેખાડજો. તમારા ચરણમાં ચિત્ત
દરાવજો. અને સરીઆ આંખમાં ભોકી દીધા, લોહીની ધારાઓ વહેવા લાગી.

ધખધખતા સરીઆને ખોસી, કર્યો આંખનો નાશ;

કામ વૃત્તિને જડથી કાઢી, નામ ધર્યું સુરદાસ;

ગુણ હરિના ગાય, ધારાઓ લોહીની ચાલી જાય. ગુણ૦

આવો ભયંકર બનાવ જોઇ જિ પતીની પાસે દોડી. સ્વામિ સ્વામિ,
દોડો દોડો અતિથીએ તો આંખો ફેડી નાંખી, જિનો સ્વામિ દોડતો આ-
વ્યો; અતિથીની આંખમાંથી લોહી નિકળતું જોઇ પુરૂષ ગભરાયો અને
પુછવા લાગ્યો, હે સાધુ આવું શા માટે કરવું પડયું; છતી આંખે અંધાપો
કેમ પસંદ કર્યો ? બિહ્વમંગળ કહે હે સાધુ એ આંખો મારે દુઃખનું કા-
રણ થઇ પડી હતી. “ દરદને દુસ્મન બેને થતાંજ અટકાવવાં જોઇએ. ”
હાનીકારકને હજી નાંખવું ને નુકસાનકારકનો નાશ કરવો.

પુરૂષ—સાધુ, આપેતો જે કર્યું હશે; તે સમજીનેજ કર્યું હશે; પણ,

આંખ જેવી અનોખમ ઇંદ્રિનો નાશ તે યોગ્ય કયું ન કહેવાય !

અતિથી—હે સાધુ ધૃત્તિયોને વિકાર પ્રમાડનારી આંખોની હાની કરી એ મેં અયોગ્ય કયું નથી.

પુરુષ—મહારાજ મને સાધુ સાધુ શાના કરોછો.

અતિથી—સાધુના વેષને સાધુ કહેતા નથી પણ સાધુનાં લક્ષણ હોય. તેજ સાધુ સમજવા.

પુરુષ—મહારાજ. આપ કૃપા કરી અમને સાધુનાં લક્ષણ સંભળાવો !
(બિહ્વમંગળ) રાગ; ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને.

એણે લક્ષણે સાધુ સમજાવે, હરીને ભજવા ઉછળે જેનું ઉરજો;
દાષ્ટિ દોરી બાંધી હરીના ચરણમાં, સમિપ હરજી આંખ થકી નહિ દૂરજો. એ ૦ ૧
વિષ વિષયને પાટુ મારી પ્રેમથી, ભક્તિ અંકુર પુટ્યા છે ભરપુરજો;
કનક કામની ત્યાગી, ત્રણે લોકનો; તેને જગમાં જનમ્યો જાણો શરજો. એ ૦ ૨
મગન મસ્ત; નહિ ઇચ્છા, અંતર દામની, રાય રંકને સરખે એક સમાનજો;
લગનીલાગી નિષદીન, હરીના નામની, અપમાને બદલે નહિ, વપુનું વાનજો. એ ૦ ૩
નહિ પ્રિતી, નહિ વહેર, કદી કો જનશુ, ખોટી ઇચ્છા અતરમાં નવ ઉઠેજો;
ભૂંડુ ખોલે જગમાં જન કોઇ ભટકતા, કોધ કરીને કદી સંત નવ રહેજો. એ ૦ ૪
સંપત્ત વિપત્તિ બન્ને સરખી જાણીને, સુખદુઃખ આવે હર્ષ શોક નહિ લેખજો;
રંગી કપડાં રંગઅંગનો જળાવે, ભજવી જણે કાઢ્યે, જેવો વેશજો. એ ૦ ૫
જ્ઞાની જ્ઞાન બતાવે ગોવિંદ જાણવા; ભૂતળ જન્મિ ભક્તિ કરે નિષ્કામજો;
શમ દમ શમતા શિયળ અને સંતોષથી, અષ્ટ પ્રહર તે જપે હરીનું નામજો. એ ૦ ૬
કામ ક્રોધ મદ, મોહ, ન જીતે જેહને; આશા તૃષ્ણા અંતરને નવ પીડેજો.
લોભ કપટને ધર્ષાને અજગી કરે, હરજી તેની આગગ આગળ હિંડેજો. એ ૦ ૭
નિસ્પ્રેહિ, નિસ્વાદિ, નિર્માની ફરે; લોકવાસના માટે નવ લોભાયજો;
તન મન ધન તે, અરપી સુંદીરસ્યામને; ગુણને સમજી ગોવિંદના ગુણ ગાયજો. એ ૦ ૮
શરીર શુદ્ધ ને દીલ દયાળુ જેહનું; હરી આશક્તિ પરમારથમાં પ્રિતીજો;
ઇંદ્રિયજીત ને વિકારથી, વિરક્ત રહે; ગુરૂરે આવિન રૂડી જેની રીતીજો. એ ૦ ૯
પરનારીને જણે જનેતા જોડયમાં પરધન જણે પથ્થર પૃથ્વી પડીઆજો;
આશને વિશ્વાસ, હરીના ચરણમાં, એવા હીરા વીરલા જગમાં જડીઆજો. એ ૦ ૧૦
ત્રણ મતેથી હરી સમરણમાં એકતા, સમજો સજ્જન હૃદય વચનને વાણજો;
મિથ્યા ઉપાધી દૂર કરે આ અંગન, હરીને અરપે દેહ ઇંદ્રિ મન પ્રાણજો. એ ૦ ૧૧
અપકંજ જળમાં પાણી, પરસે નહિ કદી; એમ જગતનો સ્પર્શ ન થાએ છોકજો;

તે શોભેછે જગમાં, જેવા નક્ષત્રો; જપ જપે હરજનો રાખી ટેકજો. એજોરે ૦ ૧૨
સતસંગે એસીને સાધન સાધતા, પિતા પાતા અમૃત કેરા ધુંટજો;

આપુ જગમાં જન, સજ્જન તે જણવા, બાકી બીજા સુવર, શ્વાન ખર ઉંટજો. એ ૦

સુરદાસને સુખેથી સાધુનાં લક્ષણ સાંભળીને શેઠને શેઠાણી બન્ને પ્રસન્ન થઇ ગયાં; અને અતિ ઉદ્ધાસથી બોલી ઉઠ્યાં. અહાહાહા આજે આપે અમને કૃતાર્થ કર્યા. આપ જેવા મહાત્માના સુખેથી સાધુનાં લક્ષણ સાંભળી અમને આનંદ થયો. હવે રાત્રિ વધારે ગઇ છે. જો આપને જરા આરામ હોય, દરદ આંધું માલમ પડતુ હોય તો નિદ્રાવશ થાઓ. મિલ્લમંગળ કહે અરે મારા જેવા પાપીને સુખે સુવાની શી વાત ! હું આ જગતમાં સજ્જનોને ઉપાધી રૂપ છું. હું સવાર નહિ થવા દેઉં; સવાર પહેલાં મારા પ્રાણુની હાની કરીશ. શેઠ કહે અરે મહાત્મા એવું શા માટે કરવું પડે ? હવે શ્રી હરીનું સ્મરણ કરી બાકીનું આયુષ્ય પુર કરો. આત્માની ધાત કરનાર ઘોર પાપનો કરનારો કહેવાય છે. મિલ્લમંગળ કહે ભાઇ હવે મને રોકશો નહિ. હાવો કાંઇ મરવાનું સાધન આપો ! અરે શું કહું ! હું આંખે દેખતો નથી, હાવો હાવો, ઘોર બાંધી આપો, ફાંસો નાંખી પ્રાણુ કાઢુ.

રાગ; રાજ્યની ઇચ્છા નથીરે.

પ્રાણુની હાની કરે, હવે તો મારા પ્રાણુની હાની કરે.

હું અપરાધી ઇશનો, તોળ્યો નહિ કાંઇ તોલ;

અહિં આવી ભૂતી ગયો, કર્યો ગર્ભમાં કોલ.

પ્રાણુની. ૧

પાપી પુરો હું ખરો, વણસાડયું મેં ધાન;

ઇશ્વરને નવ ઓળખ્યા, ભજ્યા નહિ ભગવાન.

પ્રાણુની ૨

પડવું જોઈએ જરૂર આ, દેહને દારણુ દુઃખ;

પથ્થર આવ્યો પેટથી, લજવી માની કુખ.

પ્રાણુની ૩

માતા શે નવ આપીયુ, પયમાં પુરણુ ઝેર;

અંતરમાં આવી કર્યો, કામે કાળો કેર.

પ્રાણુની. ૪

સ્વરૂપ દેખી નારનાં, વિરામીઆં લોચન;

સ્થામ સલુણો શોધવા, જવું વંદાવન.

પ્રાણુની. ૫

(શેઠ)

મરાડી સાખી.

સ્વરૂપ ઇંદ્રિ શાન્તિ પામી, મનથી માર્યો કામ;

સ્વરૂપાયુષ્ય તે સહજ પગાશે, ભજવ્યોને સીતારામ;

વૃત્તિ દટ કરજો, વિચાર કરીને ડગ ભરજો.

વૃત્તિ.

એકવાર જે રસ્તે લુંટાયા તે રસ્તે ફરી ન જવું એ નિતીનો ન્યાય છે.

ખિલ્લમંગળ—અરે હાય ! એકવાર તો હુટાયો હતો, એકવાર તો સાપના મોંમાંથી બચ્યો હતો, તોપણ શરીને કામ વાસના ક્યાંથીએ પ્રગટ થઈ. બસ, બસ ! જોવાથી ! ઠીક સગ થઈ છે. હે નેત્ર તમને ઠીક સગ થઈ છે. મારી વૃત્તિને પ્રભુના ચરણમાંથી ખસેડી કામદેવની તરફ દોરનાર તમેજ હતાં, તમે સદા કામના સાથીજ છો. શ્રી હરી, શ્રી હરી, શ્રી હરી. વસમી વાટને વળાવીઆ વહેરી.

રાગ; પુનમ ચાંદની.

આજે અરજ શુભી, પતીતને પાવન કરોરે,

જોઈ વાંક રાંકને રગડો સુંદર રયામ,

હું જનમે જનમનો અપરાધી હું આપનોરે.

૧ સગાઈ સાચી આપની, જાણી નહિ જૂગદીશ,

જૂઠીને સાચી ગ્રહી, પચી રહ્યો હરનીશ;

પણ કામ ક્રોધના પાશ પડ્યા આ પડંબરે;

કહો કાણ છોડવે આપ વિના એ ઇશ.

હું.

૨ સેવક સાચો આપનો આપ સર્વના શેઠ;

જુડો સાચો માનીઓ, અન્ય દૈવ્યની વેઠ;

ભય વાટે જાતાં વળાવીઆ, વહેરી થયારે;

કહો શંક કાશીનો પહોચાડે કેમ ઠેઠ.

હું.

૩ જગજીવનને જાણુવા, ઉત્તમ આ અવતાર;

કૃપા હોય કૃપાનિધી, ઉતરીએ ભવ પાર;

પણ ખટ શત્રુની ખટપટ દીસે અતી ધણીરે;

મારી મચડીને રાખે ઠારને ઠાર.

હું.

૪ હું હું અપરાધી અતી, નથી આપનો વાંક;

ભોજાને બૂલાવવા દેખાઉ હું રાંક;

પણ જ્ઞાન ઇંદ્રિના ગોટાળા છે અતી ધણીરે;

વળી કર્મ ઇંદ્રિના કર્મે આડો આંક.

હું.

શેઠ કહે મહારાજ મન સાધ્ય હોય તો ઇંદ્રિઓ શું કરનાર છે.

“ રાજ કબજ તો મૂલક ટેં ટેં ” સકળ ઇંદ્રિઓ મનની વૃત્તિઓ પ્ર-
માણુજ વર્તે છે; મન છે તે સર્વ ઇંદ્રિઓનો રાજ છે, ખિલ્લમંગળ કહે સત્ય છે બાઈ તમે પણ સત્ય કહો છો; તમે સાચા મહાત્મા છોને મને તો નામનોજ મહાત્મા કહો છો; હવે હું જાઉં છું. પદ્મણી કહે હજી સવાર થવા દો હું બ્રાહ્મણને બોલાવી રસોઇ બનાવરાવું, આપ જમીને જજો

અમો તમને સુખેથી રજા આપીશું. બિલ્વમંગળ કહે જેવી શ્રી હરીની મરજી. જ્યારે બિલ્વમંગળને જમાડીને વિદાયગિરિ કરે છે; ગામની બહાર જઈ, બન્ને બિ પુરૂષ નમન કરીને ક્ષમા માગે છે, ત્યારે છેવટે પદ્મણી યાદ દેવરાવતી શિખામણનાં વચન કહે છે.

પદ્મણી-સાચી પ્રિતી તે સ્થામ સાથે નિભાવજો ! સુર-હા તમે આવજો !

પદ્મણી-સુખના સદેશા તે કોઈ સાથે કહાવજો ! સુર-હા તમે આવજો !

પદ્મણી-હરી હીરાની સંગ વપુ વટાવજો ! સુર-હા તમે આવજો !

પદ્મણી-રસના રૂપાળીને રામ રટાવજો ! સુર-હા તમે આવજો !

પદ્મણી-ઘંદ્રિ સ્વરૂપની હાતી કરી છે; શ્રી હરી મળવા મતી ધરી છે;

રખે રંજડે ફરી કામ; ધરી હામ; લેજો નામ; આહુ જામ, રામ, રામ,

દુઃખનો દેનાર જાણી, જીવન બચાવજો ! સુર-હા તમે આવજો !

પદ્મણી-રાવણના રીપુ સંગ રંગ મચાવજો ! સુર-હા તમે આવજો ! ૧.

પદ્મણી-જેને ઝંખીને રૂડાં રતો ખોયાં છે; પાણીનો સ્પર્શ નહિ રકતે ધોયાં છે;

તેનો સાથી છે જળર જોદ્ધ, કરે રોધ, કરી શોધ, ધરો ખોધ ક્રોધ ક્રોધ.

સુખનો હરનાર જાણી સંઘ્ય સમાવજો ! સુર હા તમે આવજો !

સાધુનો સાથ જાણી અંગ નમાવજો ! સુર-હા તમે આવજો ! ૨.

શેઠ શેઠાણી બેઠિ વગાવીને પાછાં વળ્યાં; બિલ્વમંગળ આગળ જાય

છે; આંખે અંધ થવાથી રસ્તામાં ઠોકરો ખાય છે. મનમાં પસ્તાય છે, મુઝાય

છે; પણ વંદ્રાવન તરફ જાય છે. હે પ્રભુ હવે તો મને શિષ્યો રસ્તો બતાવો

હવે હું ઝટ આપના ચરણકમળમાં આવી પહોંચું એવો માર્ગ દર્શાવો.

રાગ; ગોરી મારી મેલો ઘોડલીઆની ખાગ.

અરે હારેક સુતને સુગડો શીધી વાટરે, એ દીન દયાળ.

તમને ભૂલીને હું તો ભટકું ભવમાં, ભમી વળ્યો ચારે ખાણ;

રખડી રખડીને રહાડયે રહાડયોજ પડીને, કંઈ નવ પામ્યો લહાણરે. એ. ૧

વેશ ધર્યાં મેતો અતી ઘણા વહાલા, તેનો ન આવ્યો અંતજ;

હદ થઈ હરી હવે તો બચાવો, તમને જોવાની ઝાઝી ખંતરે. એ. ૨

વિશ્વ સકળના ભૂપ ભૂધરજી, કેવા છો કરણ નાથજી;

આંખે અંધ હું અપંગ બનીએ, કોનો શોધી કહાડુ સાથરે. એ. ૩

જગજીવન જો તમને જાણું તો, બેળે ભરાવુ બાથજી;

વંદ્રાવનને મારગ જાતાં, ઝાલો હરી આવી હાથરે. એ. ૪

હે જગતના નિયંતા; હે નૌતમ નાટકકાર તારા નાટકથી તો અવધી !

આ શ્રુષ્ટિ તાર નાટકજ છે. આ ફના દુનિયાના નજીવાં નાટકતો અસ્થા-

નીને અધિક અને જ્ઞાનીને જવધા આનંદ ઉપજવનાર છે. પણ તાર સત્ય, અદ્ભુત અને ચમત્કારી નાટક તો માત્ર સમજીનેજ સુખ આપનાર છે. જેમ નાટકનો માલિક પોતાના કળજમાં રહી ખેલ કરનાર ખેલાડીને વિવિધ જાતના વેષ લેવરાવે છે તેમ હે સર્વેશ્વર તું પણ ત્યાં બેઠે બેઠે અનંત વેષ લેવરાવે છે, ભજવાવરાવે છે અને જેમ નટ દોરથી પુતળાઓ નચાવે છે તેમ સર્વને નચાવે છે. અનંત જીવો તારી નાટકશાળામાં સુખ માને છે, અનંત દુઃખ માને છે, અને સેંકડો જીવ સુખદુઃખ બેઠીને સરખાંજ માને છે. વાંદરના વેપમાં જાડે જાડ ને છાપરે છાપરે કદી થાકેલાને અજગરના વેળમાં સુખે સુંવારે છે. ત્યાંથી પંખી બનાવી ઉડાડે છે. એમ એકજ જીવને અસંખ્યો વખત વિવિધ રંગરંગના વેષ લેવરાવે છે. હે જગતના પિતા તારી નાટકશાળાનો તમાસો જોઈ હું તો આભોજ બની ગયો છું. કોઈને ઘેર કાણુ ને કોઈને ઘેર મંગળ, કોઈ ઠેકાણે યજ્ઞના ધુમાડા નિકળતા અને કોઈ ઠેકાણે મશાણમાં મડદાં બળતાં, કોઈ ઠેકાણે પોક્કા મૂકીને રોતા અને કોઈ ઠેકાણે મંત્રવિધીથી અગ્નિને આહુતીઓ આપતા હું જોઉં છું. હજારો જીવો વિષયમાં મગ્ન, લાખો જીવો વ્યસનમાં મગ્ન, અને કરોડો જીવો લક્ષ્મિના લાલચુ હું જોઉં છું. અવધી અવધી પ્રભુ અવધી. જોઈ જોઈને મારી દ્રષ્ટી પણ નિકટપણાને પામી ગઈ; હવે શ્રી હરી તારે શરણુ રાખ્યું. હું તમને જાણું છું ને મને તમે જાણો.

રાગ; હું વિયોગી નારનો.

હું ઉલાશી આપનો મને આપ જાણોરે;

આપ જાણોરે, જરા ઉરઆણોરે.

હું.

જનુનીએ જનમ્યો મૂતે, મૂક્યો મારગ આડ;

અણુધટતુ મેં આચરી, વણસાડ્યો તમ પાડ;

કુખ લજવી માતની, પડ્યો પેટ પહાણોરે.

હું. ૧

સુખ જાણી સંસારમાં, ભટક્યો મનની બ્રાન્ત;

દુઃખ દીડું દરીઆ સમુ, કદી ન પામ્યો શાન્ત;

કુખુદ્ધિ કહાવ્યો જગતમાં, ગુણહિણ ગણાણોરે.

હું. ૨

આજે હરજી ઓઢીઓ, સમજી આ સંસાર;

કરજી કરજો એટલી, નાવે ફરી વિચાર;

શામળા કર સાહીને, તમ પાસ તાણોરે.

હું. ૩

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

આંખો ફેડી પ્રિતી જોડી, જણ્યા જગના નાથ;

અડવાણા ત્યાં આવ્યા હરજી, ઝાલ્યો જમણો હાથ;

દોરે શ્રી ધનશ્યામ, સુરદાસને આવી હામ. દોરે.

વંદાવનવિહારી વૈકુઠાધિપતી સુરદાસનો હાથ પકડી દોરવા લાગ્યા.

સુરદાસને હાથ સુક્રામળ લાગ્યો. આ હાથ સ્ત્રિનો હશે કે પુરૂષનો હશે ! એક હાથે હાથ પકડ્યો છે અને બીજો હાથ કાંઠા ઉપર ફેરવ્યો, ફેરવતાં કાંઈ કલ્લી કંકણ માલમ પડ્યાં નહિ; નક્કિ હાથ પુરૂષનોજ છે. આવા વગડામાં આવા સુક્રામળ હાથવાળો પુરૂષ કોણ હશે ! વગડામાં ફરનારાના હાથ તો તાઢની શિતગતાએ શરિરની ગરમીથી ફાટેલા, ચીરા પડેલા, ડુનાળાની ગરમીથી પરસેવાને વહેવરાવતાં શિથીલ થએલા હોય પણ આ હાથ તો સુંવાળો છે. જરૂર શ્રીહરી એજ મારો હાથ ઝાલ્યો, હાથ ઝાલ્યો, હવે પાર ઉતારશે. હે હાથના પકડનારા બોલો ? કોણ છો ?

ગિતિ.

બોલો વહેમ પડે છે, જાણ્યે આવ્યા ત્રિલોકના સ્વામિ;

સુખનો સુરજ ઉઘ્યો, ગયાં છે મારાં સકળ દુઃખ વામી.

બોલો બોલો ! કેમ બોલતા નથી, કાને બહેરા છો; મુખથી મળા છો, કેમ બોલતા નથી ? હશે ન બોલો તો મરજી પણ હાથ પકડ્યો પ્રમાણ પાડજો એકવાર એક નિર્બળ પણ સમજી રાજા ઉપર બીજો પ્રતાપી રાજા તેતું રાજ્ય તામે કરવા ચઢાઈ કરીને આવ્યો. દેશમાં દાખલ થતાંજ યુદ્ધની માગણી કરી. નિર્બળ રાજાએ કહાવ્યું કે યુદ્ધને કેમ કરવું છે, જે ઇચ્છા હોય તે આવીને માગીલ્યો ? આથી સખળ રાજાને રીસ ચઢી. શુ હું માગુ અને એ આપે ! પોતાના લસ્કરનેલુકમ કર્યો કે રૈયતને પીડાશે નહિ; હમણા હું એને પકડીને પાર કંઈ છું. રાજા નિર્ભય પણે કેટલાક બહાદુર અંગરક્ષક સાથે રાખી છેક રાજાના દરબારગઢમાં આવ્યો તે વખતે નિર્બળ રાજાના માણસો ચમક્યા ! અરે રાજા નાસો નાસો આ પ્રતાપી રાજા આવે છે. રાજા કહે નાસીને પણ શુ લાભ, જે થવાનું હશે તે થશે. શ્રી હરીને યાદ કરો. બળવાન રાજાએ ઘોડા ઉપરથી ઉતરી ગાદી ઉપર બેઠેલા નિર્બળ રાજાનો હાથ પકડ્યો. ઉઠ ! બોલ હવે તારૂં સઘળું રાજ્ય મારા કબજામાં થયું ? નિર્બળ રાજા હસીને કહે હા થયું અને હું પણ થયો પ્રતાપી રાજા કહે તું શું હસે છે, હવે તારી શી હાલત થશે તે તને સમજાય છે ? નિર્બળ રાજા કહે તે હાથ ઝાલનારને ચિન્તા કે મને ? પ્રતાપી રાજા કહે કેમ ? નિર્બળ કહે કેમ શું મેં એકવાર લગ્ન કર્યું છે, સૂર્ય બ્રહ્માણીની સાક્ષિયે જેનો હાલ ઝાલ્યો છે, તેને

પાળવી પડે છે. પલકે પલકે તેની ચિંતા મનેજ રહે છે. માટે હે રાજન આજે હજારો મનુષ્યોના દેખતાં તમે મારો હાથ ઝાલ્યો તેની શિકર હવે તમારેજ કરવાની મારે શુ કરવા કરવી પડે; તમે મારા સ્વામિ થયા. આવાં માર્મિક વચન સાંભળી પ્રતાપી રાજાએ, તેનું રાજ્ય પાછું આપ્યું અને વળી ઉપરથી ખુશ થઇ ખીજાં કેટલાંક ગામ આપ્યાં.

સુરદાસનું બોલવું સાંભળીને અને મુખની મધુરી ચાણી સાંભળવાની આતુરતા જોઈને, પ્રભુએ ધિરે રહી પોતાનો હાથ સુરદાસના હાથમાંથી છોડવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો; જેમ જેમ પ્રભુ ખિંચતા જાય તેમ તેમ સુરદાસ દાખી ડાખીને જોરથી ઝાલી રાખતા જાય ! પણ પ્રભુના બળ આગળ શું ચાલે ? ભગવાને હાથ ઝુંટાવી લીધો; તે વખતે સુરદાસ પોકાર કરી ઉઠ્યા.

રાગ; માઠ.

મને મુકી આણે ઠામ, રે ક્યાં જશે સુંદર સ્વામ.

પાપી પકડ્યો પ્રેમથી, અજમેળથી અધમ;

મુકી જાઓ જે મોહનજી, તમને મારા સમ.

રે ક્યાં. ૧

વગડામાં વાસો કર, ધર તમારૂં ધ્યાન;

જળવજેજી આખર મારી, નિર્લજ હું નાદાન

રે ક્યાં. ૨

નિર્ભજ કરથી નાથજી, જોરે ઝુંટ્યો હાથ;

અંતરમાંથી જે ખસો, તો મરદ વખાણું નાથ.

રે ક્યાં. ૩

ક્રોધ કરીને કામ પર, કર્યો આંખનો નાશ;

આજે હું અકળાઉ છું જોવાને અવીનાશ.

રે ક્યાં. ૪

સુરદાસની સાચી ભક્તિ પોતાની તરફ જોઈ; શ્રી વિસ્તુ ભગવાને આંખો ઉઘાડીને દેખતો કરી દર્શન આપ્યાં. તારી આ વૃત્તિ તને સ્વર્ગમાં દોરી જશે પણ આ જગતમાં નામ તો સુરદાસજ રહેશે.

આંખો ઉઘાડી અવીનાશીએ, કર્યો દેખતો દાસ;

શંખ ચક્ર ગદા પદ ધરીને, ઉભા અખિલ નિવાસ;

પુરી પ્રભુએ આશ, નામ તમારૂં હો સુરદાસ.

પુરી.

પ્રભુ પરકંમા કરી દંડવત્ પ્રણામ કરી સ્તુતિ કરતા ઉભા રહ્યા. હૃદયમાં ધ્યાન કરતાં આંખ મીચી, એટલે શ્રી હરી વંદાવન પધારી ગયા. પ્રભુને દોડતા દેખી સુરદાસે આંખો ઉઘાડી; પ્રભુને ભજતાં ને પંથને કાપતાં સુરદાસ વંદાવનમાં આવી પહોંચ્યા. હમેશાં જીમના સ્નાન કરે, પ્રભુનું ગાન કરે, ધ્યાન કરે, અને શ્રી હરી પોતાને હાથે પ્રસાદનો દડીઆ

આપે એનું પાન કરે. સુરદાસ મંદિરમાં ઉભા ઉભા મધુર સ્વરથી, કિર્તન કરતા જાય, નવાં નવાં પદ જોડતા જાય, તે દર્શન કરવા આવેલા લોકો લખી લખીને સંગ્રહ કરી ગાતા જાય. સુરદાસનાં ગાયેલાં કિર્તન લોકોએ માર્ગમાં ચાલતાં ગાવા માંડ્યાં. એમ કરતાં એક મનુષ્ય ત્યાંથી જગન્નાથજી ગયો ત્યાં સુન્દરાલજી મહારાજની છાપ મારી શ્રી હરી કિર્તન બોલવા લાગ્યો, તે કિર્તનને સાંભળી ચિન્તામણી ગુણિકાને અતી પ્રેમ થયો. અહાહાહા આ કિર્તનમાં કેટલી પ્રેમી ભક્તિનો સમાવેશ થયેલો છે. કેટલી શિષ્યામણનો સમાવેશ થયેલો છે. બસ ! શ્રી હરી હવે તો આ કિર્તન કરનારનાં દર્શનની ઇચ્છા થઇ છે તે પુર્ણ કરજો. કિર્તન ગાનારથી માહિતગારી મેળવી, ચિન્તામણી વંદાવનમાં આવી. અતી આતુરતાથી નયનમાં પુછવા લાગી કે ભાઇ અહીં સુરદાસજી મહારાજ કિર્તન કરે છે. છે તે ક્યાં આગળ ? પુરવાસી કહે બેન હમણા આ મંદિરમાં દર્શન કરવા આવશે અને તેજ વખતે ગાશે, રોજ રોજ નવાં નવાં કિર્તન ગાય છે. આજે છ માસ થયાં અમે દરરોજ સાંભળીએ છીએ પણ સાંભળેલું એકે દિવસ સાંભળ્યું નહિ; પ્રભુની કૃપા ! ચિન્તામણી દર્શનની ઇચ્છાની આતુરતા દર્શાવતી બેઠી. હજારો મનુષ્યોની ભિડ ભરાઇ છે; સુરદાસ આવ્યા. તે વખતે મનુષ્યમાં ઘોંઘાટ થયો. ઓ આવ્યા. ઓ આવ્યા. ગુણિકાએ વિચાર કર્યો, અહો આતો ગિલ્લમંગળ !

હી દર્શન કરવા, વખાણ સાંભળી ચિન્તામણી જાણ;

સુરદાસને નિરખ્યા, પ્રમાણ દેહને જીવ્યું પરમાણ.

ચિન્તામણી કહે હે ગિલ્લમંગળ સુરદાસ ! મને જોળખો છો ?

ગિલ્લમંગળ—હા હા ! માતાજી મેં તમને જોળખ્યાં. ચિન્તામણી માતા મેં તમને જોળખ્યાં; મારા દોષને દરગુજર કરી મને શીઘો રસ્તો દર્શાવનાર મેં તમને સારી પેઠે જોળખ્યાં. આવો પધારો પ્રભુનું ભજન કરો ! કિર્તન કરો ! સુરદાસ નામ પડવાનું કારણ અને પદ્મણી સાથે બનેલું સઘળું વૃતાન્ત ગિલ્લમંગળે ચિન્તામણીને કહ્યું. ચિન્તામણી સાથે સુરદાસ વાત કરે છે, એટલામાં પદ્મણી પોતાના પતીને લઇ સુરદાસની સંભાળ લેવા હાજર થઇ. પદ્મણીને જોઇ સુરદાસ ચર્ણુમાં પડ્યા. પધારો જનુંની પધારો ! શ્રી વૈકુંઠપતીને મેળાપ કરાવનાર માતાજી પધારો ! જૂવો ચિન્તામણી માતા, આ પદ્મણી મને પ્રભુ દર્શાવનાર છે. ચિન્તામણી કહે સાપ ઝાલી બારીએ ચઢ્યા હતા તે દિવસ યાદ આવે છે ? અરેરેરે હું નિર્ભાગી અધતે અધજ.

(સુરદાસ) રાગ; કવાડી, તાલ દાદરો.

હું તો અંધ અજાણમાં ડુબી રહ્યો; નથી વિષયની વાતમાં સાર રતી.

અરે હાં નથી વિષયમાં સાર રતી.

હું તો કામના કીચમાં છાઇ રહ્યો, મારો અમુક્ષય અવસર એજો ગયો;

દુષ્ટ બુદ્ધિથી ભોગવ્યું દુઃખ અતી.

નથી.

મેં તો જાણ્યા નહિ જુગદીશ કદી, મેં તો અજાણ્યતા મૂખ વાણી વડી;

થયો મુંદ સુઝી મને ઉંધી મતી.

નથી.

(ચિન્તામણીને) તમે દુષ્ટના દોષ નીવારણ છો !

(પદ્મણીને) તમે ભવસિંધુના તારણ છો !

હરે ગોવિંદ કરશે કોણુ ગતી.

નથી.

નમનિવાસીઓ કિર્તનમાં આતુર થએલા સુરદાસના સામું જોઇ રહ્યા છે. સર્વની આતુરતા જાણી સુરદાસ પાંચ પદ બોલ્યા. સભા વિસ્મયન થઇ ચિન્તામણીને લઇ સુરદાસ પોતાના આશ્રમે ગયા. પદ્મણી પણ રજા માગી પતી સાથે પોતાના આશ્રમે ગઇ. જ્યારે સુરદાસ ચિન્તામણીને લઇ ઘેર આવ્યા કે તરત, અત્રિક્ષથી પ્રસાદનો પડીઓ ઉતર્યો. બિલ્વમંગળ કહે લ્યો ચિન્તામણી આ પ્રભુ પ્રસાદી આરોગો ! ચિન્તામણી કહે પ્રસાદ ક્યાંથી લાવ્યા ? બિલ્વમંગળ કહે હમેશાં શ્રી હરિ પોતેજ મને પ્રસાદ આપે છે. ચિન્તામણી કહે તમને શ્રી હરિ આપે છે ને મને ના આપે !

(ચિન્તામણી) રાગ; પરજીઓ.

ધિકાર પડો મારા જીવને, સીતારામરે સીતારામરે.

આપે પ્રસાદી મને શ્રી હરીરે, ત્યારે કર પ્રાશનરે;

સોગન ખાઉ છું હુંતો સ્થામના, નહિ લેઉ જળ અન્નરે. ધિકાર. ૧

આપને મળેલી કદી હું જમુરે, તેમાં મુંજને શું લહાણુરે;

આવી ' ન ' આપે મને શ્રીહરી તો તો તજી તર્ત પ્રાણુરે. ધિકાર. ૨

એસુ ધણીના ધ્યાનમાંરે, જપું જીવહાથી જાપરે;

એના આખ્યા વિના જો જમુ, બ્રહ્મ હત્યાનું પાપરે. ધિકાર. ૩

ચિન્તામણીની પણ સાચી પ્રીતિને પારખી પ્રભુ પ્રસાદ આપી ગયા.

ભગવાન પ્રસાદ આપીને ગયા બાદ બન્ને જમ્યા, રાત્રી પ્રભુવિલાસમાં ગુજરી સરારે ચિન્તામણીએ શ્રી જગન્નાથપુરી જવાની રજા માગી. કાળે કરીને એકવાર શ્રીહરી સુરદાસની પાસે આવ્યા ! હે ભક્ત ! હવે અવ જ્ઞાન આવી રહ્યો છે, માટે કાળને આધીન થા અને મારી કશ્યાદ્રષ્ટિને અનુસરી સ્વર્ગભોવનનું સુખ ભોગવવાને જા ! સુરદાસ કહે અરે એટ-

લામાં કાળ ! કાળને શી ઉતાવળ આવી ! સદ્યુદ્ધિએ ચાલનારને પણ
કાળ ! ભગવાન કહે હે ભક્ત, કાળ સર્વને ખાય છે, એમાં સાડ નરતુ
કાંઈ જોવાનું નથી.

(સુરદાસ) મરાઠી સાખી.

સવા લક્ષ કિર્તનતો કરવાં, એમાં નવ રહે બાકી;

પચીસ હજારે ખોટ પડી છે, કાળ રહ્યો કેમ તાકી;

હવે શું થાએ, દાસ બોલ, મિથ્યા જાએ.

હવે.

મહારાજ મેં સંકલ્પ કર્યો છે કે, સવાલક્ષ કિર્તન કરી આપનું
સ્તવન કરવું તેમાં એક લાખ થયાં છે ને પચીસ હજાર બાકી છે તે પુરાં
થયાં હોત તો સાડ !

(ભગવાન) મરાઠી સાખી.

સંકલ્પ તારો પુરણ કરવા, જોડીશ હું પદ આપ;

સુરસ્યામ કે સુરપ્રભુની, પાછળ મારૂ છાપ;

એ એવાણી, સત્ય વદ હું આ વાણી.

એ.

સુરદાસ કહે મહારાજ કાલે સવારે સુર્ય ઉદય સમયે હું કાળને
આધિન થઇશ, આજે મને ધરાધને ભજન કરવા ઘો.

પ્રભુ પધાર્યા, સુરદાસ મંદિરમાં જઈ કિર્તન કરવા લાગ્યા. કિર્તનની
સમાપ્તિએ લોકને કાળનો ભય દર્શાવી પુર્ણાહુતી કરી.

પાશ્વ વાળી ન જોયુ પાપી, આ કાળ કાળ કરવા તડયો છે;

વિપ વિપયનું અંગ રહ્યું વ્યાપી, મૂરખ તને મેણો ચડયો છે.

ઉંધુ ઘાલીને કેમ સુતો અધર્મિ, ચેતીને ચાલ્ય જરા ચાંપી. આ કાળ. ૧

દુર્લભ દેહ તને મળીઆ છે મોઢો, બુદ્ધિ વિચારવાને આપી. આ કાળ. ૨

બુદ્ધિએ બળ કરી રૂઢુ ના ઇચ્છયુ, ક્રૂડ કુબુદ્ધિ ના કાપી. આ કાળ. ૩

પાન્ડવના કુળમાં પરિક્ષિત રાજ, સ્વરૂપમાં નાંખીઆ શ્રાપી. આ કાળ. ૪

પાન્ડુના પિતાએ રોષોતો કાળને, આખરે સ્થિરતા સ્થાપી. આ કાળ. ૫

કાળ યવન બળ્યો કાળતણે બારણે, માધવનાં પગલાં માપી. આ કાળ. ૬

કેડે કટાર ધરી મારે છે કાળને, મોહનના હેય જે મેળાપી. આ કાળ. ૭

આપુ બાળક દૂરે અતી ઉમંગમાં, જાપ પ્રભુનો જાપી. આ કાળ. ૮

(શ્રીહરી સુરદાસને સ્વદેહીએ વૈકુંઠ લઈ ગયા.)

રાગ; પાંડિતકે બચન.

સુરદાસ તારીઆ અધમ ઓધારણુ ઇશ;

ભાઈ તારે અધમને પોતે શ્રી જુગદીશ.

કામી જન તરશે, સમજી છોડે કામ;	
ક્રોધી જન તરશે, ક્રોધ શમાવે તમામ.	૨
કામી ક્રોધીને લોભી, તરી ક્રોધી જાય;	
પણ સક્ષેલ ભગતતો, નાવે સ્વર્ગની માંય.	૩
અપરાધ નિવારી, સ્વર્ગ સુખતો આપે;	
શ્રીહરી કૃપાળુ, ભક્તિને પરતાપે.	૪
ધર્યો હરી વેષ તો, ભોગવીઓ અવતાર;	
અપરાધ હરીનો દુઃખતો અપરંપાર.	૫
એક હરીને સમરો કરમાં લઈ કરતાલ;	
કહે કેશવ કૃપાએ સેવક બાપાલાલ.	૬
કાંઈ હરીગુણુ ગાતાં, હરજી પુરે દ્રોહ;	
સૌ હરીજન બોલો, જય જય શ્રી રણછોડ.	૭

દ્રૌપદી ચીર હરણુ.

પદ. રાગ; જે દુઃખ થાય તે.

આખી અવતીના જન જય હારી, જેને સ્હાય મોરારી;	
તેતો પામ્યાછે ભવજળ પારી, જેને સ્હાય મોરારી.	
ભિખ્મ પતિજ્ઞાને જાણી ભૂધરે, ભક્તને લીધા ઉગારી.	જેનેં ૧
ચંદ્રલાસને ચંડાજે ઘેર્યો, મતીને મોહને મારી.	જેનેં ૨
તેલ કદા સુધન્યા ભક્તની, ગંગાનું શી...તળ વારી.	જેનેં ૩
પંચાળીના પટકુળ પૂર્યા, નગ્ન થઈ નહિ નારી.	જેનેં ૪
શ્રાદ્ધ મામેરને વિવાહ પૂત્રનો, નરસિંહની હુંડી શિકારી.	જેનેં ૫
દેવ સકળનું રક્ષણ કરીયું, દહિતના કુળ વિદારી.	જેનેં ૬
અવસર જાણીને આવજો આપુ, વહાલા ન મૂકો વિસારી.	જેનેં ૭

(કવિ)

ગિતિ.

ગણેશના ગુણુ ગાઉ, સરસ્વતિને હું નામૂ શીશ;
ગુર ચરણ ચિત્ત રાખુ, કૃપા કરો મને આરે આછશ.
રાય રંક પર રહે, ગ્રહ ગ્રામ ને રહે દશે દીશ;
કાષ્ઠી તરણું ન તૂટે, ત્રુટે બ્યારે જનને જગદીશ.

(કર્તા) જેને શ્રી હરી સ્હાયકુળ છે તેને અક્ષાદીક દેવતા પણ બાદ કરવા સમર્થ નથી. શ્રી જગતનિયંતા પ્રભુની સ્હાયતા મેળવવી એ મનુ-

બનું સર્વોત્તમ કર્મ છે, અને તે મેળવનારને સદાયર્થથી ચાલવું પડે છે, શ્રી હરી સદા સત્ય અને શિયળનોસંગી છે, ભક્તને આધીન છે. શ્રીકૃષ્ણ-ચંદ્ર ભગવાનકી જય.

રાગ; પંડીતકે બચન,

જોઇ સમય થુભને, ચાલ્યા બ્રહ્માના તન;

વિણા કર લઈને કરતા નારદ મૂન્ય.

૧

કરે કિર્તન ભક્તિ ગોવિંદનું કરે ગાન;

કંઈ અષ્ટ પ્રહરમાં રીઝવતા ભગવાન.

૨

બાય પવન વેગમાં, ક્ષાણું ન લાગે વાર;

હરી આવી પહોંચ્યા, યમ તણે દરબાર.

૩

શાંતનું પૌત્ર ત્યાં કુરકુળના ભૂપ;

બેઠા આસન વાળી, દીડા દિવ્ય સ્વરૂપ.

૪

નારદને દેખી હર્ષ ઉપન્યો મન,

કહો ક્યાં જઈ આવ્યા, આરે શ્રી ભગવન.

૫

ગિતિ.

નારદજીને દેખી, પાન્ડુરાએ કરીઓ પોકાર;

આમ્હુ મનમાં આવ્યું, આંખે ચાલી અશ્રુની ધાર.

(નારદ) શોચ ન કર ! વિચિત્ર વિચના પુત્ર શોચ ન કર ! મારા દર્શનથીજ તારું હૃદય ભરાઈ આવ્યું છે તેનું ખર કારણ શું છે ? તે હું સમજ્યો નથી. આ યમરાજની કચેરીમાં ત્હારે આટલું સન્માન છતાં તારે દિલગીર થવાનું શું પ્રયોજન છે, તે હું આંખાલિકાના પુત્ર મને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ ! શ્રી હરીની સ્હાયતા વડે હું તારા મનની ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ. પાન્ડુ રાજા કહેછે નારદ મૂની મહારાજ ! યમના દરબારમાં અતી સન્માન છતાં મારું મન માનતું નથી. હું મહાન શિરોમણી આલણ ! ત્રિશંકુનો પૂત્ર હરિશ્ચંદ્ર રાજસુયગ્રકરી જે પદવીને પામ્યો છે, તે પદવીની મારી ઇચ્છા છે. આજે હરિશ્ચંદ્ર ઈંદ્રનો સલાહકાર અને પ્રધાન થઈ પડ્યો છે; હરકોઈ કાર્યમાં ઈંદ્ર હરિશ્ચંદ્રનીજ સલાહ લેછે; એ હરિશ્ચંદ્રના વૈભવને દેખી દીલ સદા દઝાયમાન રહે છે. અરે અપસોસ કે હું નિર્ભાગી વિધવ-ભોગ કરતાંજ મૃત્યુ પામ્યો જેથી યમની સભાનો અધિકારી થયો છું. હું કૃપાસિંધુ નારદ !

ધર્મપૂત્રની પાસે જઈને, ઉપદેશ કરજો એવો.

અતી ઉમંગે યજ કરે એ, હરિશ્ચંદ્રના જેવો;

જેથી જશ વરતાય, મારા મનનું માન્યુ થાય.

જેથી.

(નારદ) દિકર નહિ: પાન્ડુરાજ હું ધર્મની પાસેજ નહિહું અને જેમ તમારા મનની ઇચ્છા પૂર્ણ થાય તેમ વર્તવા સમજવું છું એમ કહી નારદ મૂની ઇદ્રપ્રહરથમાં યુધિષ્ઠિરની પાસે આવ્યા. હે પાન્ડુના પુત્ર આજ-કાલ તારી સુકિર્તિ સધળે ફેલાઈ રહી છે, તારા તથા તારા ભાઈઓના બાહુબળથી સૃષ્ટિ કંપાયમાન થાય છે, તારા પ્રધાનવર્ગ સારી સલાહ આપનારા છે, તારા નગરનો દિલ્લો મજબુત છે, તારા રાજ્યાધિકારીઓ ન્યાયી છે, તારા લશ્કરના માણસો શૂરા અને નિમકલલાલ છે, તારી રૈયત વફાદાર છે, વળી વિશેષમાં શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ભગવાન તને સદા સહાયકુળ છે તેથી હું ધણોજ પ્રસન્ન થયોછું. વાહ યુધિષ્ઠિર તારા સભામંડપની શોભાતો સ્વર્ગથી પણ અધિક છે; હાલ હું સ્વર્ગથીજ આવ્યો આવું છું.

(ધર્મરાજ) નારદમૂની મહારાજ ! આપ સ્વર્ગની શોભાનું વર્ણન કરો, અને મારા પિતાના શુભ સમાચાર કહો !

(નારદ) રાગ; ત્રિતાળ ચાપાક.

તમે શુભોને યુધિષ્ઠિરરાય, કહુ સ્વર્ગતણીરે શોભાય:
રાજ ઇંદ્રની શોભા સારી, બેઠા રૂપીમૂની ને બ્રહ્મચારી. ૧

બેઠા ગાંધર્વ કિંનર યક્ષ, પારીજાતકને કંપવૃક્ષ;
કંઠ શોભે કમળનીરે માળ, મણી મૂગટ ને ભવ્ય કપાળ. ૨

જેનો જશ સભામાં ગવાય, એવો એકજ હરિશ્ચંદ્રરાય;
એ ત્રિશંકુનો પૂત્ર પવિત્ર, શોભે ઇંદ્રતણો નાણે મિત્ર. ૩

એથી યમરાયની શોભા સારી, જેતાં હપ્ત થયો મૂને ભારી;
ત્યાંતો બેઠા છે ભૂતળ ભૂપ, યમરાજની શોભા અનૂપ. ૪

ત્યાં છે પાન્ડુ તમારા તાત, તેને યમ પૂછીને કરે વાત;
વરણ કુબેરને સૂર્ય સભાય, રરી સધળે હું આવ્યો આંચ. ૫

(ધર્મરાજ) મહારાજ ઇંદ્રના દરબારમાં એકજ હરિશ્ચંદ્ર રાજ કહ્યો તેનું કારણ શું ? અને તે એવી ઉત્તમ પદવીને શાથી પામ્યો ?

(નારદ) સત્યવાદી ધર્મિષ્ઠ પ્રજાપાળક રાજ હરિશ્ચંદ્ર કોઈથી ન થાય એવો રાજસૂ યજ કરી, ઇંદ્રથી સનમાનને પામ્યો છે, હરિશ્ચંદ્ર જે પદવીને પામ્યો છે તે પદવીની ઇચ્છા તમારા પિતા કરે છે.

મરાઠી સાખી.

સર્વે ભાઈઓ સંપ કરીને *લોક વાસના ટાળો;

* લોક વાસના=સ્વર્ગાદી લોકની ઇચ્છા.

ધૃષ્ટિ થઈ છે તમે પિતાને, મોહ તણી એ બળો;

એ પિતૃ રણ, વિચારી જેને પાંચે જણ. એ પિતૃ.

(ધર્મ) કૃપાનાથ ! હું યજ્ઞ કરવાને સમર્થ નથી, તોપણ આપ જેવા મહાત્માની કૃપા હોય તો ધૃષ્ટિ કર ? શી આજ્ઞા છે ? હરિશ્ચંદ્રના જેવો યજ્ઞ હું કરી શકીશ કે નહિ ?

(નારદ) મરાઠી સાળી.

હરિશ્ચંદ્રના જેવો જગમાં, ખીજો નહિ બળવાન;

કામ કંઠે પણ તમને હલકું, સ્થાય સદા ભગવાન;

એ માનો સત્ય, પ્રભૂ તમારી રાખે પત્ય. એ.

શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ભગવાનની સહાયતાવડે એ કાર્ય તારાથી જરૂર થશે, જા માર વચન છે. (નારદમૂનિ વિદાય થયા.)

નારદના વચને ધર્મરાજ અતી શોચ કરવા લાગ્યા, અરે મારાથી રાજસૂયજ્ઞ થશે કે નહિ, અરે મારા પિતાની મનોવ્રતિયો સફળ થશે કે નહિ, અરે શ્રીકૃષ્ણ હોય તો હું એમના ચર્ણુ પૂજી મારા મનની મૂઝામણ દૂર કર. તેજ વખતે હારીકાંથી પ્રભૂ આવ્યા, ધર્મે ભગવાનનું પૂજન કર્યું. પ્રભૂ કહે હે ઋષ્યઘ્નતશત્રુ ધર્મરાજ આજે શા કારણથી ઉદાસીનપણું છે ? અને તે શું કાર્ય કરવાથી દુર થશે તે મને નિવેદન કર ! ધર્મરાજ કહે હે ભિડભંજન ભગવાન !

(ધર્મ) રાગ; નિર્ધન પણ નયણાં ઠરશેરે

આજે માગું હું મહારાજરે, સ્થાય તમારી શામળીઆ;

તમ સ્થાએ સરશે કાજરે.

સ્થાય. ૧

ધૃષ્ટિ થઈ કરવા કચવુંરે, સ્થાય. સોમલ ખાઈ સહેજે પચવુંરે.

સ્થાય. ૨

આજે ઉડળ ઘાણુ આભરે, સ્થાય. તમ હાથે લાભ અલાભરે.

સ્થાય. ૩

આજે કંકરથી ઘટ ટુટેરે, સ્થાય. નિર્બળથી ખેડી તૂટેરે.

સ્થાય. ૪

કિડીના મૂખમાં કોળુરે, સ્થાય. શત્રુને રણમાં રોળુરે.

સ્થાય. ૫

હલવો તો હાલે પત્રરે, સ્થાય. ધૃષ્ટિ થઈ કરવા સત્રરે.

સ્થાય. ૬

(શ્રી કૃષ્ણ) અરે ! આશ્ચર્ય. આ શું ! ધર્મરાજ તમારી મતી રાજસૂય યજ્ઞ કરવાની થઈ તે યોગ્ય છે; પણ તે તો પૃથ્થિના સફળ રાજાઓને જીતી સામ્રાજ્ય પદવી ભોગવે તેજ કરી શકે છે, પુર્વે જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામે જ્યારે નક્ષત્ર કરી લારે શેષ રહેલા ક્ષત્રિયોએ એવું કહેલું

કે, જે સધળા ક્ષત્રિયોને જીતશે તે સામ્રાજ્ય પદવી ભોગવશે, તથા રાજસૂત્ર યજ્ઞ કરશે.

પૂર્વે પૂરવા અને નાભાગ રાજ્યોની સો સો પેઢી સુધી સામ્રાજ્ય પદવી ભોગવઈ. હે યુધિષ્ઠિર હાલ એ પદવી, અતી કુર, કપટથી યુદ્ધ કરનાર મહાન પ્રતાપી શિશુપાળ જેનો સેનાધીપતી થઈ શિષ્યની પેરે શિર ઝુકાવી રહ્યો છે; તમારા પિતાનો સખા ભગદત્ત સદા જેનો આશ્રય ધર્મિય રહ્યો છે; પાંડુક અને ભિષ્મક જેવા રાજ્યો સદા જેના ચરણ સેવી રહ્યા છે. શાલ્વ, પટવ્યર, સુસ્થળ, સુકુટ, કુન્તિ અને કુંભીન્દ જેવા રાજ્યો જેના ભયથી ઉત્તર દિશા છોડી પશ્ચિમ દિશામાં જઈને રહ્યા છે. પાંચાલ દેશના રાજ્યો ૩૨ પામી દીશા દીશા પ્રત્યે નાશી ગયા છે, અને હંસ તથા ડિંભક જેના દાસ થઈ આજ્ઞામાં રહેતાં હતા એવો પ્રતાપી રાજ્ય જરાસંઘ ભોગવે છે.

ધર્મરાજ—શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ભગવાન; એ સકળ રાજ્યો તેની આજ્ઞા માનતા હશે પણ પ્રભુ આપનો.....

ભગવાન—હે ધર્મરાજ ! હુંતો શું પણ મારી સહાયતામાં બળભદ્રજી, સાંખ્ય સાત્યકી, ચાક્રદેવ, ચક્રદેવ, પ્રદ્યુમ્ન, કૃતવર્મા, સમિક, અધક, ભોજ, અને ઉગ્રસેન છતાં ભય પામી મથુરાં મૂકીને દ્વારાપૂરીમાં ગીરીવ્રજનો આશ્રય કરીને રહ્યા છીએ.

ધર્મ—મહારાજ એ જરાસંઘ કોનો પૂત્ર છે તથા એટલું બળપ્રાક્રમ શી રીતે પામ્યો છે ? તે મને કહેવા યોગ્ય હોય તો કહો, અને વળી જરાસંઘને જીતે તેવો કોઈએ પૃથ્વીમાં છે કે નહિ તે પણ મને સંભળાવો !

(કૃષ્ણ) મરાઠી સાખી.

એવો બળીઓ અવતરીઓ ક્યાં, જરાસંઘને જીતે;

મારૂં માનો તો માંડીવાળો, એ વાતે બહુ વીતે;

છે બળીઓ અપાર, હું નાકો છું સત્તર વાર. છે.

શ્રીકૃષ્ણ—હે ભારત ! વિર્યવાન, રૂપવાન, ક્રોધી, શુરો એવો મગધ દેશનો પ્રહલ્લથ નામે રાજા હતો. જે કાશી રાજ્યની બે કન્યાઓને વર્યો હતો. તેની વૃદ્ધાવસ્થા થઈ ત્યાં સુધી સંતતીનું સુખ તેને પ્રાપ્ત થયું નહિ. તેથી ઉદાસ થઈ અરણ્યમાં જવા વિચાર કરતો હતો, એવામાં કાશ્વિવાનના વંશમાં હિત્વન્ન થયેલા મહાત્મા ગૌતમના પૂત્ર ચંડકૌશિક મુની શ્રતા કરતા પોતાના રાજ્યની સરહદમાં આવી પહોંચ્યા છે એવા સમાચાર તેને મળ્યા. તેજ વખતે રાજા પોતાની બન્ને રાણીઓને લઈ મુનીના

શરણમાં ગયો. મુનીનું પૂજન અર્ચન કરી રાજ્ય ચરણે નાખ્યો. રાજ્ય પુત્ર કામનાથી દુઃખી છે, એવું મુનીએ જાણ્યું અને રાજ્યને પુત્ર આપવાની ઇચ્છા કરી, તે વખતે આંખાના ઝાડ ઉપરથી એક કેરી પડી, તે મુનીએ મંત્રીને રાજ્યને આપી, લે આ ફળ તારી રાણીને ભોજન કરાવજે ! જેથી તારી પૂત્રની ઇચ્છા પૂર્ણ થશે. તે ફળ એકજ રાણીએ ભક્ષણ ન કરતાં બન્ને રાણીઓએ અડધુ અડધુ ભક્ષણ કર્યું તેથી અડધા અડધા બાળકને જન્મ આપ્યો. (એક પગ, એક હાથ, એક આંખ, એક નાક વિગેરે)

આવો બનાવ જોઇ રાણીઓ ઉદાસ થઇ ગઇ અને દાસીઓની પાસે બાળક રસ્તામાં ફેંકી દેવાયો. બાળકના બન્ને શર્યાદીઆં જમીનપર પડેલાં આકાશમાં ઉડતી એક જરા નામની પંક્ષણીએ જોયાં તે વખતે બન્ને ફડ-ચાડીઆં ભેગાં કરી ઉડવા ગઇ કે શંકરની કૃપાથી, મુનિ ચંડ કૌશીકના પ્રતાપથી; અને રાજ્ય બહદ્રથના ભાગ્યથી તે સંધાઇ ગયાં. બાળકે ઘેર ગર્જના કરી અને જરા પંક્ષણી રાજ્યના ખોળામાં પૂત્રને મુકીને ચાલતી થઇ. હે યુધિષ્ઠિર તેને જરા પંક્ષણીએ સાંધ્યો માટે તેનું નામ જરાસંધ એવું પડ્યું. હે ભારત થોડા વખતે વળી ચંડ કૌશિક મુની રાજ્યના રાજ્યમાં આવ્યા, તે વખતે રાજ્યએ પાંચ વરસના જરાસંધને મુનીના ખોળામાં ખેસાર્યો, મુનીએ કહ્યું ! હે રાજ્ય આ શંકરનો કૃપાપાત્ર પૂત્ર અતી પરા-કૃમી થશે; જેમ ગરૂડની ગતીને કોઇ પક્ષી પામતુ નથી તેમ તેની ગતીને કોઇ રાજ્ય પામશે નહિ, દેવતાઓના શસ્ત્રોથી પણ તેનો નાશ થશે નહિ. તારા પૂત્રના સામે લશ્કર લઇને કોઇ રાજ્ય લડશે નહિ, અને જે લડશે તે જેમ દીવામાં પડીને પતંગીઆં નાશ પામે છે તેમ નાશ પામશે, હજારો રાજ્યોને નમાવીને સામ્રાજ્ય પદવી ભોગવશે અને સુર્ય તેજે જેમ તારા ઝાંખા પડે છે. તેમ તારા પૂત્રની પાસે સકળ રાજ્યો દીપશે. કહો ધર્મરાજ્ય તેને કોણ જીતી શકે ! જરાસંધે એક ગદા મસ્તક ઉપર નવાણું વખત ફેરવી ફેંકી હતી તે નવાણું યોજન મથુરાપુરી પાસે આવી પડી હતી. માટે મારો મત એવો છે કે તમે યશ પી વાત માંડી વાળો !

યુધિષ્ઠિર—અરે શું મારે માંડીજ વાળવું પડશે, મારી ધારેલી ધારણા બરબાદ જશે, શું મારા પિતાની આકંક્ષા અંતરમાંજ શમાશે, પ્રભુ ગમેતેમ કરો પણ જરાસંધ જીતાય અને રાજસુય યજ્ઞ થાય એવો ઉપાય રચો !

શ્રીકૃષ્ણ—ભિમ તથા અર્જુનને મારી સાથે મોકલો તો હું ધાર છું

કે ત્રણ અગ્નિયે કરીને તે જરૂર નાશ પામશે; હંસ ડિમ્બક અને કંસનો નાશ થયો; હવે એનો પણ વિનાશ નજીક આવ્યો છે એમ હું માનું છું.

શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ભગવાન ભિમ તથા અર્જુનને લઈ જરાસંધના નથ પાસે આવ્યા, અને કોઈ બિન્નેજ રસ્તેથી. શત્રુના નથમાં બ્રાહ્મણના વેષે પ્રવેશ કર્યો, બ્રાહ્મણોને દેખી રાજાએ સન્માન કર્યું. જ્યારે પૂજા કરવા માંડી ત્યારે તેની પૂજા પોતે ગ્રહણ કરી નહિ. રાજા કહે છે તમે બ્રાહ્મણ થઈ મારી પૂજા ગ્રહણ કરતા નથી તો તમો કોઈ વેપધારી કપડી છો એમ મને બાસે છે. ભગવાન કહે હા અમો તારા શત્રુ છીએ. રાજા કહે મેં તમારી સાથે વૈર કર્યું હોય એવું મને સાંભરતું નથી, તમારું ખુર્ર ધજીયું હોય એવું મને યાદ આવતું નથી તો શત્રુ શી રીતે ?

ભગવાન કહે હજારો નિરપરાધી રાજાઓને કંદ કરી બેઠો છું એ તારી ઉન્મતાઈ અને અભિમાન છે, માટે તારા ગર્વને તોડી રાજાઓને છોડવી અમો અમારો ધર્મ બળવીશું.

રાજા—અરે દેવતા પણ મને જીતવા સમર્થ નથી તો તમો કોણ છો ? તે મને જણાવો ! ભગવાન કહે હું વસુદેવનો પુત્ર કૃષ્ણ અને આ બન્ને પાંડુના પુત્ર ભિમ તથા અર્જુન છે, હવે તારા જેવા અધર્મિનો અંત નજીક આવ્યો છે. એમ સમજ ! બોલ તારે કેવી રીતે યુદ્ધ કરવું છે ? તારે પ્રથમ અમારા ત્રણમાંથી કોની સાથે યુદ્ધ કરવું છે ! જરાસંધ કહે હું ત્રણેની સાથે યુદ્ધ કરવા સમર્થ છું પણ જ્યારે તમે મને એકની સાથે યુદ્ધ કરાવા માગો છો ત્યારે મારે ભિમની સાથે યુદ્ધ કરવાની મરજી છે શ્રી કૃષ્ણ કહે વાર કાલે સવારે ભિમ તારી સાથે યુદ્ધ કરશે.

બિન્ને દિવસે સવારમાં જરાસંધ પોતાના દીકરા સહદેવને રાજ્યાસન સોંપી, રણસંગ્રામાં ભિમસેન સાથે ઢંદ યુદ્ધ કરવા ગદા લઈ આવીને ઉભો રહ્યો. જેમ સામસામા બે સિંહ શોભે તેમ શોભવા લાગ્યા. એક એકના મનમાં અતી ઉત્સાહ એ રહેલો હતો કે હું હમણા મારું છું. જરાસંધ જાણે કે ભિમને ને ભિમ જાણે કે જરાસંધને મારું છું. ગડદા પાડુ દીચણ કોણી કરતા અરસપરસ એક એકને પૃથ્વી ઉપર પછાડતા ધોર યુદ્ધ થયું તે યુદ્ધ રાત્રિને દિવસ જરાએ વચમાં આરામ લીધા વિના બન્ને વીરોએ તેર દિવસ સુધી કર્યું. પછી બિન્ને દિવસે એટલે કારત્તીક સુદી ચૌદશને દિવસે શ્રીકૃષ્ણની સહાયતાથી ભિમે જરાસંધને ચીરીને ફેંકી દીધો. તેજ વખતે તેનો પુત્ર પુબ્બનો સર્વ સામાન લઈ આવ્યો; શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરી. ભિમ તથા અર્જુનની પણ યથાવિધી પૂજા કરી. સ્વર્ગમાં

દેવતાઓએ નિશાન ગડગડાવ્યાં ને ત્રણેના ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટી કરી.

બધીખાને પુરેલા સર્વ રાજ્યોને બંધનથી મુક્ત કર્યા. મુક્ત થએલા સર્વ રાજ્યો શ્રીકૃષ્ણ તથા બિમ અર્જુનની વારંવાર સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. હે પ્રભુ આજે અથાગ દુઃખમાંથી આપે અમને મુક્ત કર્યા માટે અમે સર્વ આપના આભાર નિચે આવ્યા છીએ; વળી આપ જે આજ્ઞા કરો તે ઉઠાવા તૈયાર છીએ. શ્રીકૃષ્ણ કહે તમે સર્વ સુખશાન્તિમાં પોતપોતાને સ્થાનકે પધારો; પણ થોડા દિવસમાં ઇંદ્રપદ્મમાં રાજ્ય યુધિષ્ઠિર રાજસુય યજ્ઞ કરનારા છે ત્યાં આવજો. બહુ સાર બહુ સાર કહી સર્વ રાજ્યો વિદાય થયા ? જરાસંધને મારી શ્રીકૃષ્ણ તથા બિમ અર્જુન ઇંદ્ર પ્રદસ્થમાં આવ્યા. યુધિષ્ઠિરે શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરી પ્રણામ કર્યા, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું હે ધર્મરાજ આ તારા એકેક ભાઈને એકેક દિશામાં મોકલ. તે સર્વ રાજ્યોને જીતી દિગ્વિજય કરી તને સામ્રાજ્ય પદવીનો અધિકારી કરે, ત્યારે તું રાજસુય યજ્ઞ કરવાને અધિકારી થાય. ધર્મ કહે પ્રભુ આપની કૃપા હશે તો તો સૌ થશેજ ? શ્રીકૃષ્ણ કહે હા થશેજ. દિગ્વિજય કરવા જવું છે એવી વાત સાંભળી અર્જુન સગ્ગ ધમ ઉત્તર દિશા તરફ, બિમસેન પૂર્વ દિશા તરફ, નકુળ પશ્ચિમ દિશા તરફ તથા સહદેવ દક્ષિણ દિશા તરફ એમ અનુક્રમે ગયા. શ્રીહરીને પ્રતાપે થોડાજ વખતમાં ચારે ભાઈઓ સકળ રાજ્યોને જીતી દિગ્વિજય કરી પાછા ફર્યા અને અમુટ દ્રવ્ય લઈ આવી ધર્મરાજને પ્રણામ કર્યા. ત્યારબાદ ધર્મ રાજ્યે યજ્ઞની દિક્ષા લીધી. દેશેદેશથી હજારો રાજ્યો આવવા માંડવા તેમનો સારો સત્કાર કરી યોગ્ય ઉતારા આપ્યા.

યજ્ઞની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરવાનું કામ સહદેવને સોંપવામાં આવ્યું. તે સહદેવ ઘણી ત્વરાથી કરવા લાગ્યો. વળી ધર્મરાજ્યે હસ્તિનાપુરમાં સર્વેને આમંત્રણ કરવા નિકુળને આજ્ઞા કરી. તેજ વખતે નિકુળ સર્વને વિનયથી નિમંત્રણ કરી તેડી લાવ્યો. સર્વે મળીને ધર્મ રાજને કહેવા લાગ્યા કે હવે સૌ આવી ગયા છે માટે સૌ સૌને યોગ્ય કામ સોંપી યજ્ઞનું કામ શરૂ કરો ?

તે વખતે વેદવ્યાસજી પધાર્યા અને વેદજ જાણે મુર્તિમાન હોય એવા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને લાવ્યા. તે યજ્ઞમાં વેદવ્યાસ પોતે બ્રહ્મા, આંગિરસ ઋષિ સામગ, માહા બ્રહ્મનિષ્ઠ ઋષિ યાજ્ઞવલ્ક્ય અધ્વર્યુ, તથા ધૌમ્યાચાર્ય સહિત વસુના પૌત્ર પૈલ મુનિ હોતા થયા; અને તે ઋષિયોના પુત્રો તથા શિષ્યો હોમ કરનારા થયા; પછી તે ઋષિયોએ પ્રથમ પુણ્યાહવાચન કરી

તથા “ યુધિષ્ઠિર રાજ્ય રાજસુયયજ્ઞ કરીને ચક્રવર્તિ થાઓ ” એવો સંકલ્પ કરીને શાસ્ત્રવિધિથી યજ્ઞભૂમિની પુજા કરી. પછી સર્વ બ્રાહ્મણોએ મળી યુધિષ્ઠિરને દિક્ષા આપી; તે યજ્ઞ સ્વર્ગમાં ઇંદ્રના યજ્ઞની ખરોખર થવા લાગ્યો. કૈશાલ્ય પર્વતનાં શિખર નેટલાં ઉંચાં, ચોતરફ વૃક્ષોથી શોભાયમાન મધુરજળ ભરેલી વાવો વાળાં, મનને આનંદ આપનારાં અનેક તરેહનાં ચિત્રથી ચિત્રેલાં, મજાનુત કિલ્લાઓથી ઘેરાયેલા અસંખ્ય ધામ ધર્મરાજ્ય એ બંધાવી રાખ્યાં હતાં તેમાં સર્વને યોગ્ય રીતે ઉતારા આપવા માંડ્યા. ભોજનના સર્વ પદાર્થ તૈયાર કરાવવાનું દુઃશાસનને; બ્રાહ્મણોનો સત્કાર કરવાનું અશ્વત્થામાને; રાજ્યોની તજવીજ રાખવાનું સંજયને, સુવર્ણ, રત્ન તરેહવાર વસ્ત્રોની સંભાળ રાખવાનું તથા બ્રાહ્મણોને ઇચ્છિત દાન આપવાનું ક્રમ કૃપાચાર્યને સોંપ્યું. ખીજાઓને પણ યોગ્ય કામ બતાવવામાં આવ્યાં, અને એ સર્વની સંભાળ રાખવાનું કામ ભિષ્મપિતામહ તથા દ્રોણાચાર્ય પોતે સ્વિકારી લીધું. સોમદત્ત, બાલિક તથા જયદ્રથને લઘુ ધન તરાટ રાજ્યો ધણીની પેઠે ફરતા અને નાણા ખરચની સઘળી કુખી વિદુરજીને હાથ આવી, દુર્યોધન ધર્મ રાજ્યને જે ભેઠ આવે તે ગ્રહણ કરતો હતો. આ સઘળું જોઇ શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હે ધર્મરાજ, મને શું કામ સોંપો છો ? યુધિષ્ઠિર કહે મહારાજ આ બધું આપની કૃપાથીજ થાય છે છતાં જ્યાં છોડ્યું પડતું હોય ત્યાં આપ યોગ્ય બંદોબસ્ત કરાવી લેજો. શ્રીકૃષ્ણે કહે સર્વ કાર્ય સારજ થાય છે છતાં યજ્ઞમાં મૂખ્ય કાર્ય તો બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરવાનું છે, તમો ધન આપી બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરશો અને હું એમના પગ ઘોષ પ્રસન્ન કરીશ.

નિર્વિધિ યજ્ઞનું કામ પૂર્ણ થવા તૈયારી થઈ ત્યારે ભિષ્મપિતાએ યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે હે ભારત, હવે રાજ્યોનું યથાયોગ્ય પુજન કરો ! પુજન કરો તેમાં આચાર્ય, બ્રાહ્મણ, સંબંધી, સંન્યાશી, મિત્ર અને રાજા, અર્ધ્ય પામવા લાપક કહેલા છે; અને તે ધણે કાળે આપણે ત્યાં આવેલા છે માટે સર્વને માટે અર્ધ્ય લાવો તેમાં વગી જે સમર્થ અને શ્રેષ્ઠ હોય તેને માટે પ્રથમ લાવો !

યુધિષ્ઠિર કહે છે હે પિતામહ પ્રથમ અર્ધ્ય આપ કોને આપવા ધારો છો ? ભિષ્મપિતા કહે હે ધર્મરાજ સર્વ અંધકારને ટાળનાર જેમ સૂર્ય છે તેમ આપણી સભાનું જીવણ આ શ્રીકૃષ્ણ છે માટે હું ધારણું કે પ્રથમ પુજન શ્રીકૃષ્ણનુંજ થવું જોઈએ. પોતાને અનુકૂળ વચન વડિલના મુખમાંથી પણ નિકળ્યાં તે વખતે ધર્મરાજએ સહદેવ સામા નજર કરી

તરત સહદેવ પુજની સર્વ સાહિત્ય લઇ હાજર થયો યુધિષ્ઠરે વિધીયુક્ત શ્રીકૃષ્ણની પુજા કરી અને શ્રીકૃષ્ણને તે ગ્રહણ કરી. તેજ વખતે દમઘોષનો પુત્ર ચેદીરાજ શિશુપાળ ઉભો થયો અને કરડી દ્રષ્ટી કરી બોલ્યો.

[શિશુપાળ] રાગ; હું હે રાજા છું હું હે રાજા છું.

ધર્મરાજ તમે ધર્મને જાણો, આજ કર્યો અન્યાય;	અધર્મિ°
સકળ રાયની સમક્ષમાં, કેમ કૃષ્ણનું પુજન થાય.	અધર્મિ° ૧
એ ભરવાડો એ ગોવાળો, ઘેર નથી એને રાજ;	
રાજ નથી પણ પુજન લે છે, એને શાની લાજ.	” ૨
બ્રાહ્મણ જાણીને પુજન ઇચ્છો, પુજો વેદવ્યાસ.	
ગુરુ જાણીને જો પુજો તો, ધૌમ્ય દ્રોણ છે પાસ.	” ૩
આચાર્ય જાણીને પુજતા હો તો, કૃપાચાર્ય છે આંહી;	
વડિલ જાણીને પૂજતા હો તો, ભિષ્મ ગયા છે ક્યાંઈ.	” ૪
સ્નેહી જાણીને પુજન આહો, પુજો દુષદ રાય;	
અશ્વત્થામા સર્વ સૌથી, પુજનનો મહીમાય.	” ૫
સર્વ રાયને અહીંઆ તેડી, આજ કર્યું અપમાન;	
અસહ્ય કર્મ સહું નવ જાણે, મ્હોતનું દેખ્યુ દાન.	” ૬

અરે ભિષ્મની મતી ક્યાં મારી ગઇ છે ? અરે કૌરવોનું આજે આખર આવ્યું લાગે છે નહિતો આવી નીચ મતી કેમ થાય ! અરે હાય આવા મહાન પરાક્રમીની સમક્ષમાં નિર્જાનું પૂજન ! સિંહોની સમક્ષમાં શિયાળનું સન્માન ? ભલે સ્નેહ અને સખ્યે કરીને કૌરવો સહન કરે; પણ હું જો એના સર્વ દુર્ગુણને જાણું છું તે સહન કરી શકતો નથી.

(કવિ)

ગિતિ.

સહદેવને સુત વાયુ, બન્ને ક્રોધ્યા લેવાને પ્રાણ;

ભિષ્મ પિતાએ વાર્યા, યથાર્થ બેઠને સંભળાવી વાણ.

ભિષ્મ કહે છે હે ભિમ હે સહદેવ તમે રખે કોઈકોપ કરી એની સનમુખ જાણો ? એ તો મૃત્યુનો પ્રેરેલોજ આજે બકવાદ કરી રહ્યો છે જ્યારે એનો જન્મ થયો ત્યારે તેને ત્રણ આંખ અને ચાર હાથ હતા, તે વખતે આકાશ-વાણી થઇ, કે જેના બોળામાં બેસારવાથી તેના હાથ ખરી પડે ને નેત્ર સમાઇ જાય તેને હાથે તેનું મૃત્યુ થાય. વળી તે વખતે ગચ્છાની માફક શબ્દ કર્યો હતો. એની આંખનો સમાવેશ અને હાથનું ખરવું એ શ્રીકૃષ્ણના બોળામાં, સુવાડવાથી થયું હતું. માટે શ્રીકૃષ્ણજ તેને હમણાં મારશે એમ મારી મતી છે. વળી જ્યારે જાણ્યું કે શ્રીકૃષ્ણના હાથે મારા પુત્રનું મૃત્યુ છે ત્યારે તેની

માએ માઝ્યુ કે, મારા પુત્રના અપરાધ ક્ષમા કરજો. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહેલું કે હું તેના સૌ અપરાધ ક્ષમા કરીશ, એથી વિશેષ થશે તો તરત તેનો વધ કરીશ.

શિશુપાળ કહે છે હે ભિષ્મ આવી ભોળી ભાટાઈ શા કામની ? નપુશકને પુરૂષ કહેવો, કાગડને હંસ કહેવો, અને ખાખોચીઆને સમુદ્ર કહેવો એ કેવળ અજ્ઞાન અને અનર્થ છે; તેમ નહિ પૂજવા લાયક આ શ્રી કૃષ્ણમાં ગુણનું આરોપણ કરી તેને પૂજન પાત્ર ગણવો તે તો અતી અનર્થ છે ! આવા દ્રોણ અને દુપદ છતાં; દુર્યોધનને દંતવકત્ર છતાં, કૃપા-ચાર્ય અને કર્ણ છતાં, શલ્ય અને શકુની છતાં, વિરાટ અને વિંદ છતાં, જયદ્રથ અને જયત્સેન છતાં, ભગદત્ત અને ભિષ્મક છતાં, અશ્વત્થામાને અનુવિંદ છતાં અરે રૂદ્રની સાથે રાઢ મચાવે એવા રૂકિમન છતાં, વિષે-શમાં વૃદ્ધ વસુદેવ છતાં તેનું પૂજન કેમ થાય !

યુધિષ્ઠિર કહે છે હે વડીલ પિતામહ, આપણા યજ્ઞમાં ખામી ન આવે એવી કાંઈક યોજના કરો ! ભિષ્મ કહે આપણે શ્રીકૃષ્ણના શરણમાં રહીએ છીએ તે જ્યાંસુધી શાન્ત થઈને બેઠા છે ત્યાંસુધી આપણને કોઈ પ્રકારનો ભય નથી. નારદ કહે હે યુધિષ્ઠિર તમે જે કર્યું છે તે યોગ્ય કર્યું છે. જે શ્રીકૃષ્ણની પુજા નથી કરતો તે જીવતાં સુધી મુવા સરખો છે, તેની સાથે ભાષણ કરવું પણ યોગ્ય નથી. શીશુપાળ કહે હે યુધિષ્ઠિર આ શ્રીકૃષ્ણની પુજા વૃથા કર નહિતો તારા સંબંધીઓને પતંગીઆં રૂપે, દિપક રૂપી મારામાં પડી બળી મરવા મોકલ ! એવું સાંભળી ધર્મે શ્રીકૃષ્ણના સામું જોયું કે તરત શ્રીકૃષ્ણે સુદર્શન ચક્રને યાદ કર્યું.

કૃષ્ણ કોપને સમજી અંતર, ચક્ર ચોટયમાં ધ્રુયું;

શિશુપાળનું મુરતક છેદ્યું, તેજમાં તેજ સમાયું;

થયો જયજયકાર, કૃષ્ણ નામનો ત્યાં પોકાર.

થયો ૦

યજ્ઞ સમાપ્ત થયો અને ધિમે ધિમે સૌ ધર્મની આજ્ઞા લઈ વેરાવા લાગ્યા; પાંડવો સર્વ રાજ્યોને એકે એકે વિદાય કરતા ગયા, પણ દુર્યોધન તથા સુભળ પુત્ર શકુની મય દાનવની રચેલી સભાનો મંડપ જોવા રહ્યા.

શ્રીકૃષ્ણ ધર્મની રજા લઈ દ્વારીકાં ગયા અને વ્યાસ મુની ધર્મને કહીને ગયા કે “ તારા નિમિત્તે અહિયાં આવેલા સઘળા રાજ્યોનો ભિન્ન તથા અળ્પનના બળથી અને શ્રીકૃષ્ણની નજરથી નાશ થશે.” કારણ કે જે સમયે શિશુપાળનો વધ થયો તે વખતે આકાશમાં ધ્રુમકેતુ દેખાયો હતો અને પૃથ્વી કંપાયમાન થઈ હતી. વ્યાસના વ્યાખ્યાનો વિચાર કરતા ધર્મરાજ મંયદાનવના રચેલા મંડપમાં બિરાજમાન થયા, ત્યાં સર્વ આવીને

યોગ્ય સ્થાનકે ખેશી ગયા, અને કોઇ કોઇ જોવા માટે મનસ્વી ફરવા લાગ્યા. મયદાનવની માયામાં ભુલા પડાય નહી તેને માટે સુવર્ણના તાર બાંધેલા હતા જેને મણી ભેરવેલા હતા. જે કોઇ જોવા માટે જાય તે મણીને પકડી ચાલે જેથી શીઘ્રે શીઘ્રે રસ્તે સર્વનું અવલોકન કરી પાછો નીકળી શકે.

ન્યારે દુર્યોધન જોવા ગયો ત્યારે સહદેવે કહ્યું આ મણી ગ્રહણ કરો ! જેથી આવળે રસ્તે જવાય નહીં. દુર્યોધન કહે શું હું અંધ છું કે મને મણી આપે છે ? ખસ નહિ ! હું એમને એમ જવાનો !

(મયદાનવ રચિત સભા વર્ણન.)

(કવિ) રાગ; ઘડપણ કોણે મોહલ્યું.

શોભા સભારે મ'ડપની છે સારીરે, વર્ણન વાણી શું કરે.

જેને શેષ શકે ન ઉચ્ચારીરે; વર્ણન. જેમાં કામ છે મીનાકારીરે. વર્ણન ૦
જેની રચના છે અદ્ભુત ન્યારીરે; વર્ણન. દહિત મયદાનવે નિરધારીરે. વ ૦

યોજન પૃથ્વી આંકી કરીરે, લિંપી કનકની ગાર;

ઠેરે ઠેરે મણી જડયારે, હીરા માણેક રત્ન અપાર.

વર્ણન ૦ ૧

કનક વૃક્ષો કનક પત્રો, કનક વિણુ નહિ વાત;

દિવ્ય દિપેછે દેખતાંરે, જેમાં ભવ્ય છે ભપકાળી ભાત.

,, ૨

ચિત્ર ચિતરીઆં દેવનાંરે, જાણે દેશે જવાળ;

કંઠકની શોભા એવી રચીરે, જાણે દે છે સકળને દાળ.

,, ૩

તરીઆ તોરણુ બાંધીઆં, વળી આગળ કદળી વૃક્ષ;

ભાત્યમાં ભુલવણી દીસતીરે, જુવે જોનારા રાખીને લક્ષ.

,, ૪

નિર્મળ જળ ભરી તલાવડી, તેને નિલમણી કેરી પાળ;

રંગ બન્નેનો એક છેરે, દેખી ભુલા પડે છે ભુપાળરે.

,, ૫

કરત્રિમ દ્વાર રચાવીયુ, જાણે દેખાય શીઘ્રી વાટ;

જાતાં વાગે કપાળમાંરે, ઘણા જણના ઘડાઇ જાય ઘાટ.

,, ૬

કમળ પુષ્પો દિસતાં, જાણે ચિતર્યાં કાચની ભોમ.

એની તે શોભા શી કહુંરે, દેખી લગ્નય સુર્યને સોમ.

,, ૭

હંસ કારંડવ ચક્રવાક, વળી અન્ય પક્ષીના સોર;

કનક પિંજરમાં પુરીઆંરે, બોલે પોપટ મેનાને મોર.

,, ૮

વાઘ વરૂની થાય ગરજના, સિંહની ગાણી ધોર;

આઠ હજાર રાક્ષસ ઉડતારે રક્ષા કરતા આઠે પહોર.

,, ૯

સભા જોઇને સૌ વિસ્મય પામે, આ તે શું કહેવાય;

આ સભાની આમજેરે, યમ કુખેરની ઝાંખી દેખાય.

,, ૧૦

રાગ; મળવા આવીરે ગર્વ ભરેલી ગારી.

જેવા આવ્યોરે દુર્યોધન અહંકારી, કાંઈ અસ્ત્ર શસ્ત્રને ધારી. જેવાં ૦

સુંદર પટકે તોરો લટકે, ખરા જરીના જમા;

છાતી કાઢી ચાલે જોરે, ઝભે પડખે મામા.

જેવાં ૦ ૧

દિવ્ય સભાની મધ્યે શોભે, ધર્મ ધોરધર ભુપ;

નિકુળને સહદેવ પાસ છે, કામદેવ સમ રૂપ.

જેવાં ૦ ૨

ભિમને અર્જુન દીપતા, સુર્ય ચંદ્રની જોડી;

પંચાળીના પાંચે પુત્રો, કરતા દોડમ દોડી.

જેવાં ૦ ૩

ધટોતકચ ને અભિમન્યુ, બેઉ આસાકારી તન;

રઠીઆળી રૂપાળી જોડી, દેખી મોહ્યા જન.

જેવાં ૦ ૪

દિવ્ય ઝરખે દીપી ઉઠે, દેવાંમા સમ દારા;

આકાશ મંડળમાં જેમ શોભે, ચંદ્રની પાછળ તારા.

જેવાં ૦ ૫

ભદ્ર કારણી ભણી સુભદ્રા, બેઠી વચલી બારી;

તેની આગળ ઇંદુ પેરે, દુપદરાજ કુમારી.

જેવાં ૦ ૬

સ્થળ ને સ્થાનક જળ દેખાએ, જગ સ્થાનક સ્થળ ભાજે;

મયદાનવની માયા મધ્યે, ઢળીઆ ઘોળે દહાડે.

જેવાં ૦ ૭

હાથે વસ્ત્રો ઉચાં લીધાં, જગ જાણીને જ્યારે;

ભિમને અર્જુન પરસ્પર, જોઇને હશીઆ ત્યારે.

જેવાં ૦ ૮

જળને સ્થાનક સ્થળ સમજીને, ચાલ્યો જાએ બળમાં;

પાળ ઉપરથી પગલું માંડ્યે, ઉંધો પડીઆ જળમાં.

જેવાં ૦ ૯

પડતામાં પોકારી ઉઠી, સકળ સભાની વરતી;

મોઢે આડુ લુગડુ રાખી, હરી વદની બહુ હસતી.

જેવાં ૦ ૧૦

હસવાનો છોડો નવ આવ્યો, ક્યેમે ન થાએ બંધ;

હસતાં હસતાં બોલી ઉઠી, અંધ તણા તે અંધ.

જેવાં ૦ ૧૧

બીજી મેરથી ભિમ હસે છે, આતે કૌતક કેવું;

દુર્યોધને મન વિચાર્યું, સધળું સાંખી રહેવું.

જેવાં ૦ ૧૨

ધર્મ રાજાએ વસ્ત્ર મોહ્યાં, તે નવ અંગે ધાર્યા;

ભુલ્ય થએલી દળાવવાને, બે ત્રણ ઉપકાં માર્યા.

જેવાં ૦ ૧૩

બહાર નિકળી દોડ્યો જોરે, બેજે નવ અટકાયો;

દાર દેખીને ગયો પેસવા, ભડાક ત્યાં ભટકાયો.

જેવાં ૦ ૧૪

દાર નહિ ત્યાં ખુલ્લું દેખે, ઉઘાડાને બંધ;

સભાની મધ્યે ગડબડ ચાલી, નિશ્ચ અંધનો અંધ.

જેવાં ૦ ૧૫

કર્તા—દુર્યોધન અહંકારીને મયદાનવની માયાનું બરાબર પારખુ જડયું. અતી હાસ્ય થવાથી અંતરમાં બગવા લાગ્યો; અને ધર્મની રજા લઈ હસ્તિનાપુર તરફ રવાના થયો. રસ્તામાં ચાલતાં ધર્મની સમૃદ્ધી અને પોતાની હાંશીનો વિચાર કરતો ચાલ્યો જાય છે, મુખે સ્વાસોસ્વાસ લેતો જાય છે કે સેંકડો માણસો જેની આગળ પાછળ ચાલતાજ હોય, એવો મેઘાડંબર છત્રનો ધણી રોષમાં એકસો ચાલ્યો જાય છે. પાછળ શકુની યુમ પાડી રહ્યો છે, હે ભાઈ ઉભો તો રહે ! છે શુ ? મને કહે તો ખરો ! અરે મારે સાંભળ તો ખરો ? કેમ આમ રોષમાં રોષમાં ચાલ્યો જાય છે ?

શુ : શુ ! ધર્મરાજની સમૃદ્ધી હું સહન કરી શકતો નથી. સકળ દેશના રાજાઓએ તેને તાબેદારની પેઠે દ્રવ્ય આપ્યું તેથી તે સામ્રાજ્ય પદવીને યોગ્ય થયો છે; તે હું સહન કરી શકતો નથી. શ્રીકૃષ્ણે શિશુપાળનો વધ કર્યો તે સર્વ રાજાઓ જોઈ રહ્યા પણ કોઈ કાંઈ કરી શક્યા નહિ તે માત્ર પાંડવના બચથીજ, તે હું સહન કરી શકતો નથી. પતીને આધીન રહેલી સ્ત્રી શોકની સમૃદ્ધિ સહન કેજ; તેમ હું કાંઈ પાંડવની સમૃદ્ધિ સહન કરી શકતો નથી; અરે હાય છેવટ એના સભા મંડપમાં મરી થયેલી હાંશી તો શી રીતે સહન કરી શકું ! મામા હું અગ્નિમાં બળી મરીશ; વા ઝેરનું બક્ષણ કરીશ; અથવા જળમાં ડુબી મરીશ; પણ જીવીશ નહીં.

રાગ; અંબા જોયાની આડી, નીર તું મોરી માડી.

મારું અંતર દહે ધાડુ, ફાડી કોને દેખાડુ.

એર તણા અંગાર બળે છે, જાણે ચીરીને કોણલા કાડુ.

ફાડી ૦ ૧

બળતામાં બળ ઝાઝું વધે છે, કદી પડે નહિ તાડુ.

ફાડી ૦ ૨

ક્રોધ રૂપી આજે અગ્નિજ રૂઝો, શાથી હું શાન્તિ પમાડુ.

ફાડી ૦ ૩

હાંશી અને અપમાનજ માર, મ્હોત ન આવ્યું આડુ.

ફાડી ૦ ૪

હું દુર્યોધન સુત સતીનો, પંખનાં પ્રાણીને પાડુ.

ફાડી ૦ ૫

રંક જાણે છે હું રાજ્યને પામ્યો, રાતની રાતમાં રહાડુ.

ફાડી ૦ ૬

આવતી કાલે ઈંદ્ર પ્રહસ્થમાં, કાળા હું કાગ ઉડાડુ.

ફાડી ૦ ૭

અભિમાનથી એ દેખે છે, સ્થળ સ્થળ સુંદર લાડુ.

ફાડી ૦ ૮

અલબેલીનો અંટસ મુજને, પૃથ્વિમાં ક્યારે પછાડુ.

ફાડી ૦ ૯

મરાડી સાખી.

કહે શકુની શાન્ત થાઓને, વિધન સકળ તે ટળશે;

હાસ્ય કરે જે અન્ય જનોનું, આંખે આંસુ ઢળશે;

કહું યુક્તિ એક, જગદીશ્વર જે રાખે ટેક.

કહું.

ભાઈ દુર્યોધન ! સત્યવાદી ધર્મરાજ, અતી પરાક્રમી બિમસેન, ગાંડિવ ધનુષનો ધરનાર અર્જુન, યુદ્ધમાં સદા જય કરનાર નિકુળ, દુશ્મનને ડમાવનાર સહદેવ, અભિમાનીના અભિમાન મૂકાવનાર અભિમન્યુ, મહા-ભાયાવી દહિત ઘટોતકચ્છ, અમિત્રી ઉત્પન્ન થએલો દ્રોણાચાર્યનો કાળ દ્રષ્ટધુમ્ન, બિખમનો કાળ શિખડી અને એ સર્વને સ્હાયભૂત સાત્યકી સહિત શ્રીકૃષ્ણ છે માટે યુદ્ધમાં તો તેમને ઇંદ્રાદીક દેવતા પણ જીતવાને સમર્થ થાય નહિ, તો બિખમ, દ્રોણ, કર્ણ, અશ્વસ્થામા, કૃપાચાર્ય, તો ક્યાંથીજ થાય ! છતાં એક યુક્તિ મને સુજી છે, હું પાસા રમવામાં ધણો કુશળ છું, મને કપટ રૂપી પાસા રમતાં એવા આવડે છે કે એકે દાવ સામાનો સવળો પડેજ નહિ. જે તારી મરજી હોય તો હું કપટના પાસા રચુ ને તું ધર્મ-રાજાને જીતાર રમવા આમંત્રણ કરાવ ! હું ધારણું કે આ વાત દુઃશાસનને પણ જરૂર રચતી આવશેજ, કેમ વિરા દુઃશાસન તારી શું સલાહ છે ?

દુઃશાસન કહે હા એ સાચું, મુજને ગમતી વત;

દુશ્મન દહાડા સુખમાં કહે, કરવો ત્યાં ઉત્પાત;

ભાઈ જા માની, સાચી યુક્તિ મામાની.

ભાઈ.

વીરા મારી તો ધ્યાન બરાબર ખેસે છે પણ કર્ણનો મત મળવો જોઈએ કે નહિ ? દુર્યોધન કહે કર્ણના અનુમત વિના તો કશું કાર્યજ થાય નહિ. કેમ વીરા કર્ણ તરો આમાં શું અભિપ્રાય છે ?

કર્ણ કહે તમ ત્રણેનો મત, એ મત મારો જાણો;

દુશ્મનને દાંતેથી સ્વાહા, કપટ જાળને તાણો;

કાઢો દુર બહા, પ્રતરાષ્ટ્રની લાઇને સલાહ.

કાઢો.

શકુની—હા ! કર્ણ દીક કહે છે. આમાં પ્રતરાષ્ટ્રની તો સલાહ ભેવીજ જોઈએ એમના અનુમત વિના કામ કરવું એ યોગ્ય નહિ, માટે આપણે ચારે જણુ ચાત્રો પ્રતરાષ્ટ્ર પાસે !

ચારે જણુ મળી પ્રતરાષ્ટ્રની પાસે આવ્યા. દુર્યોધન કહે પિતા પ્ર-ણામ છે ! પ્રતરાષ્ટ્ર કહે શતન જીવો ! વિરા કેમ ? તેજ વખતે દુર્યોધનના હૈએ ડચુરો બરાથો અને તે રોવા લાગ્યો. પ્રતરાષ્ટ્ર કહે ભાઈ મારે આંખો નથી તેથી હું જોઈ શકતો નથી પણ મને એમ સમજાય છે કે તું રૂઢન કરે છે ! દુર્યોધન ન બોલ્યો પણ શકુનીએ જવાબ આપ્યો કે હે પુત્ર;

આજે તમારો પુત્ર અતી દુઃખમાં ડુબી ગયો છે. એના શરીરને બેચેની ઉત્પન્ન થઇ છે; તે માત્ર યુધિષ્ઠિરનો રાજસુય યજ્ઞ જોઈનેજ. ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે દુર્યોધન પાંડવો પોતાના ભાગ્યનું ભોગવે છે તેમાં તારે સંતાપ કરવો નહિ, તેં અતિ પ્રયત્ન કર્યા છતાં પાંડવો બળવાન થતા જાય છે તેમને સ્થાયભૂત ખીજ રાજાઓના સમર્થ જોડાતા જાય છે, તેમની સમૃદ્ધિની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, માટે નક્કી સમજ કે દૈવ્ય બળવાન છે. સંતાપ ન કર ! તું કાંઈ પાંડવોથી ઓછી સમૃદ્ધિવાળો નથી. હાલ સકળ રાજાઓ તારે વશ છે; પૃથ્વીમાં હસ્તિનાપુરની ગાદી ઉપર તને મેઘાડંબર છત્ર ધરાય છે માટે તું સૌ વાતે સુખી છું એમ માન ! અરે પિતાજી શત્રુની સમૃદ્ધિની વૃદ્ધિ જોઈ ક્યો એવો પુરૂષ છે કે જે સહન કરી શકે ! શત્રુને સુખી જોઈ બેસી રહેનાર મરદ નહિ પણ હીનડા છે. પિતાજી અરે પિતાજી પાંડવોનો વૈભવ મારાથી જોયો જતો નથી. સકળ રાજાઓની સમક્ષમાં શ્રીકૃષ્ણે શિશુપાળનો વધ કર્યો તે સર્વ સહન કરી રહ્યા, એ મેં જ્યારનું જોયું છે ત્યારનું મને અન્ન ભાવતુ નથી. દેશાન્તરના રાજાઓ હીરા માણેક રત્નના ઢગલા યુધિષ્ઠિરની પાસે કરી ગયા; તે યુધિષ્ઠિરે ના પાડ્યા છતાં તેઓ પરાણે અર્પણ કરી ગયા તે મેં નજરે જોયું છે ત્યારની મને નિંદ્રા આવતી નથી. યુધિષ્ઠિરના ઘરમાં દરરોજ વીસ હજાર બ્રાહ્મણ સુવર્ણના પાત્રમાં ભોજન કરે છે; વિશેષમાં અડધાશી હજાર રૂપિ પોતાના ત્રિસ ત્રિસ નોકરને લઈને આવ્યા છે અને તેમને યુધિષ્ઠિર જમાડે છે; એક લાખ બ્રાહ્મણ જમી રહે છે ત્યારે એક વાર શંખનંદ થાય છે; આ સત્રજો વૈભવ જોઈ મને તો કાંઈ સુખ પડતી નથી. અરે પિતાજી મયદાનવની રચેલી સભા તો જાણે ઇંદ્ર, વરુણ, અને કુબેરની સમાને ભૂલાવી દે તેવી છે; અરે હાય એ સભામાં મારી હાંશી ! (રોવા લાગ્યો) ધૃતરાષ્ટ્ર કહે બેટા દુર્યોધન સંતાપ ન કર; તું રૂવે છે તે મારાથી સહન થતુ નથી. દુર્યોધન કહે પિતાજી શાન્તી વળતી નથી. અરે જે વખતે યુધિષ્ઠિર યજ્ઞ દિક્ષા લઈ બેઠા, તે વખતે વરુણદેવ સુવર્ણની દોરીઓ વાળા રત્ન જડીત શિંગામાં ઉત્તર સમુદ્રનું જળ લઈ હાજર થયા; તે વડે શંખ લઈ હજારો બ્રાહ્મણ સહિત શ્રીકૃષ્ણે યુધિષ્ઠિરને અભિષેક કર્યો; તે જોઈને તો મને તાવ ચઢી આવ્યો છે. મને શાન્તિ શી રીતે વળે ! દ્રૌપદીના કેશમાં હજારો બ્રાહ્મણો સમર્થ ઋષિમંડળ સહિત સ્વસ્તિવાચન કરી રહ્યા હતા તે વખતની શોભા જોઈને પ્રસન્ન થવા જેવું પણ મને તો અગ્નિદાહ થયો છે તે યુગ્મીતો નથી. હાય.....શુ કર... ..

શકુલી કહે દુર્યોધન ધિરજ રાખ; શત્રુની સકળ સમૃદ્ધિ તારે આ-
ધીન થાય અને શત્રુ હાલમેહાલ થાય એવો ઉપાય હું જાણું છું. હું ક-
પટના પાસા રચુ તેમાં એક તરફ તાર નામ અને બીજી તરફ ધર્મરાજનું
નામ લખુ તે પાસાથી તું ધર્મની સાથે જુગાર રમે તો હરવખત તારા
જ દા સંવળા પડે ને ધર્મની હારજ થાય; પણ એ વાત પુણ્યને ગમતી
હોવી જોઈએ ? દુર્યોધન કહે પિતાજી મારા મામા કહે છે એમાં કાંઈ ખોટું
નથી, એમ કરવાની આગ્રા આપો નહિતો મારાથી જીવાશે નહિ.

(ધૃતરાષ્ટ્ર) રાગ; ભારથની સાખી.

છાના છાના રહોને મારા વીરાજો, કુળદીપક ગુણના હીરા જો.	૧
તુજ કદ્યે કંપે મૂજ કાયાજો, હરીએ મૂડી છે એવી માયાજો.	૨
એટા દીલકુ તારે દુભાયજો, મારે જીવ્યુ તે ઝેરજ થાયજો.	૩
વત ઉતરી મારે ગળેજો, કામ કરવું તે કળે કળે જો.	૪
પુરે ધનુર સૌની આશા જો, કરો કપટ કરા પાસા જો.	૫
મજુ રાખશે આપણી પત્ય જો, લેવો જોઈએ વિદુરનો મત જો.	૬

[દુર્યોધન] ગિતિ.

વિદુર શું સમજે છે, ચાર મળીને કર્યું એજ થાય;
પાંડવોની પક્ષે સદા કરે છે, એક પક્ષ ન્યાય.

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે વિરા વિદુરને પુછવું જોઈએ. “ સાપ મરે નહિ ને લાકડી
ભાગે નહિ ” એવો ઉપાય રચવો જોઈએ, તે ઉપાય તો વિદુરજીજ બતાવશે;
માટે એમને પુછ્યું હોય તો સાચું !

[દુર્યોધન] મરાડી સાખી.

પુછાપુછી કરો અતિથે, આખર થાશે હાંશી;
એથી અહીંઆં મરવું સાચું, નાંખી ગળામાં ફાંશી;
માટે સત્વર કહો, ધર્મરાયને આમંત્રણ દો.

માટે.

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે વિદુરજીને મારી પાસે બોલાવી મંગાવો. આમંત્રણ આ-
વતાંજ વિદુરજી હાજર થયા. રાજધિરાજ શું આગ્રા છે ? ધૃતરાષ્ટ્ર કહે હે
વિદુર મારા દિકરા દુર્યોધનની સાથે જુગાર રમવા ધર્મરાજને આમંત્રણ
કરો ! વિદુર કહે અરે આ શું કહો છો ? ધર્મની સાથે જુગાર ! પારકા દ્ર-
વ્યની ઇચ્છા રાખનાર. પુરૂષ કદી સુખ પામતા નથી; પોતાનાજ મળેલા
દ્રવ્યમાં સંતોષ રાખી સુખ માનનાર દિવસે દિવસે વધારે સુખનો ભોગ-
દારી થાય છે. વિશેષમાં પાંડવોનો દ્વેષ કરવાથી જ સુખની ઇચ્છા રાખો
છો તે ફાગટ છે. પાંડવો કાંઈ તમારા શત્રુ નથી કે જેથી તમારા

આવા ખોટા વિચારની જરૂર પડે. (વિદુર ભિષ્મની પાસે ગયા.) દુર્યોધન કહે પિતાજી આ વિદુરનું બોલવું મને જરાએ ગમતુ નથી. જે શત્રુભાવ રાખતો હોય તેજ શત્રુ છે એમ નથી, પણ જેને જેઘને આપણને સંતાપ થતો હોય તે પણ આપણો શત્રુ છે. સંતાપ રાખવો એ નિર્ધન થવાનું પહેલું પગથીયું છે. સંતાપને સ્વાધિન રહી શત્રુની સમૃદ્ધિને જેનાર શૌક્યના સુખને સહન કરનાર સ્ત્રિની માફક બળ્યા કરે છે. જે શુર પુરૂષો શત્રુને તથા થતા રોગને નાશ કરતા નથી તો તે થકી પોતે પરાભવને પામે છે. (વિદુરજી આવ્યા.)

અરે ભિષ્મનો પણ એ મત છે કે જુગાર ન રમવું, જુગાર રમવાથી આપણા કુળનો ક્ષય થશે; અને હુંતો તમારો અભિપ્રાય જાણીને જેમાં અંતે વિનાશ છે એવા પરીણામને દેખું. ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે હે વિદુર તમે જલદી જઈ યુધિષ્ઠિરને અહીં બોલાવી લાવો ? જે આ ઉત્તમ કારીગરોએ કરેલી સભાને જુવે અને તેમાં દ્વંત રમે; જે થવાનું હશે તે થશે હું દૈવ્યનેજ બળવાન માનું. વિદ્વાતાએ આપુ જગત દૈવ્યને આધીન કરેલું છે તેથી હું સુખ દુઃખથી હર્ષ શોક પામીશ નહિ; પણ હાલ મારા વહાલા પુત્ર દુર્યોધનની મરજી સંપાદન કરો ! વિદુરજી વેગવાળા રથમાં બેસીને ઇંદ્રપ્રસ્થમાં ગયા. વિદુરને દેખી સર્વ પ્રસન્ન થયા પણ જુગારનું આમંત્રણ સાંભળી લેવાઈ ગયા.

[કવિ]

ગિતિ.

આમંત્રણ જ્યાં આવ્યું, પ્રથમ સભામાં સર્વ થયા ખુશી;

જુગાર કેર જાણી, દિપ્તિ જાણે લીધા હોય ચુશી.

યુધિષ્ઠિર—હે કાકા તમે સદા સર્વદા અમારા હિતમાં છો; વિચાર કરો ! દ્વંત રમવાથી મોટા ક્લેશ થાય છે એવું જાણનાર સજ્જન પુરૂષ કેમ તેની ઇચ્છા કરે ? તોપણ અમે તમારી આજ્ઞાને અનુસાર છીએ; અને મારે એવો નિયમ છે કે કોઈ મને દ્વંત રમવા બોલાવે તો ના ન કહેવી; માટે ચાલો હું આવું છું.

ધર્મરાજ પોતાના બાઈઓ, સ્ત્રિઓ તથા પુત્રપુત્રાદીક સહિત ધૃતરાષ્ટ્રના ઘર પ્રત્યે આવ્યા. સર્વ મળી વડીલ કાકાને નમસ્કાર કર્યા. ધૃતરાષ્ટ્ર કહે તમારો જય થાઓ દીકરા મારી એવી મરજી છે કે તમે મારા દીકરા દુર્યોધન સાથે જુગાર રમો ? યુધિષ્ઠિર કહે વડિલ, સુર્યના તાપે કરી નેત્ર અંજવાથી દૃષ્ટિ નાશ પામે છે, તેમ પુર્વજન્મના કર્મો કરી મનુષ્યની બુદ્ધિ નાશ પામે છે; અને ત્યારેજ માણસ અનાચારનાં

તથા અધરીત પગલાં ભરે છે. હું નિશ્ચય કહું છું કે દુત એ વિનાશનું કારણ છે; પછીતો વડિલની જેવી આશા ! ધૃતરાષ્ટ્ર કહે દીકરા ધર્મ; આપણા સભામંડપમાં પ્રવેશ કરો અને ત્યાં જઈ ઘૂત રમવું શરૂ કરો ! ધર્મ પોતાના ભાઈઓ સહિત ઘૂતને માટે નિર્માણ કરેલા મંડપમાં આવ્યા. તે વખતે શકુનીએ કહ્યું હે યુધિષ્ઠિર આ પાસા તૈયાર છે તે હાથમાં ઝાલો અને દાવમાં જે જે વસ્તુઓ મુકવાની હોય તેનો ઉચ્ચાર કરી નાંખો ! યુધિષ્ઠિર કહે ઘૂત રમવું એ કપડી પુરૂષોનું કામ છે, અને શાસ્ત્રથી ધર્મયુદ્ધ કરવું એ વિર વરનાં લક્ષણ છે; માટે હું ઘૂત રમવાની ઇચ્છા કરતો નથી. શકુની કહે સમજી થઈ કેમ ભુલ્ય ખાઓ છો ? પાસા કોઈની પક્ષ કરતા નથી. પકડો પાસા ને નાંખો દાવ !

ધર્મરાજા—જોકે જુગાર રમવું એ અધર્મ છે તોપણ મારે એ નિયમ છે કે કોઈ પણ માણસ મને જે કામ કરવા કહે તે મારે આનાકાની વિના કરવું. (પાસા હાથમાં ઝાલ્યા.)

(કવિ) મરાઠી સાખી.

ધર્મરાય કર પાસા ધાર્યા, ધ્રુજ ઉડી ધરણી;

સતિયા મુખપર શોક છવાયો, આતો કુડી કરણી;

લાગ્યા સૌને ધાવ; આજ યુધિષ્ઠિર નાંખે દાવ. લાગ્યા.

ભિખ—હે અજ્ઞાત શત્રુ ? તારા હાથમાં જુગારના પાસા જોઈ મારૂ હૃદય કંપે છે, પણ શુ કરૂ દૈવ્યની પાસે દીનતા નકામી છે.

દ્રોણ—વિરા ધર્મ; આ અતીષે અધટતુજ થાય છે; તમારા હાથમાં *કપટ ભરેલા પાસા જોઈ મારૂ દીલ દુભાય છે. જણોછોજ કે વ્યભિચારને અંતે વૈધનું સન્માન અને જુગારને અંતે જરનો નાશ છે.

વિદુર—જેમાં મુખની મુગધી પણ નથી, એવા જુગારને રમી કેણ હરીને બેઠા છે. માટે આપ તે કાર્યથી દૂર રહો તો સારી વાત છે.

ભિખ—મોટાભાઈ ! આ સર્વ આપણા હેતરિવ છે અને તે આપણા હિતનાં વચન કહે છે, માટે તેના ઉપર પુરો વિચાર કરો પછી પાસા ઝાલો.

* કપટ ભરેલા પાસા—શકુનીએ એવા પાસા રચ્યા હતા કે જેને છ હાંશો એટલે પાસા પાડેલા હતા. એક હાંશ ઉપર દુર્યોધનનું નામ અને તેની સામેની હાંશ ઉપર ધર્મરાજનું નામ-જે હાંશ ઉપર ધર્મનું નામ તે હાંશના અંદરના ભાગમાં શીસુ રેડી ભાર કરેલો હતો કે જેથી પાસો ફરતો ફરતો ભાર આવે ત્યાંજ અટકે-ધર્મનું નામ નિચે આવે અને દુર્યોધનનું નામ ઉપર આવે, જ્યારે નાંખે ત્યારે તેમજ થાય.

અમૃત—વડિલ આપ સુર છો જ્ઞાની છો સમજી છો, વિવેકી છો, વિચારવાન છો એટલે હું તો કાંઈ કહેતોજ નથી; ચોગ્ય લાગે તેમ કરો.

નિકુળ—દુર્યોધનથી આપણી સમૃદ્ધિ જોઈ શકાતી નથી, તેમ અશ્વ શસ્ત્રના ઉપયોગથી આપણને જીતવાની તેની શક્તિ નથી, તેથી આ કપટ બાજી કાઢી છે; શરમ છે તેના કરમને!

સહદેવ—ધૃષ્ટિરની ધૃષ્ટિ ને યુધિષ્ઠિરની ધૃષ્ટિ હું સરખીજ માનું છું.

ધર્મરાજ—તમારી સર્વની મારા તરફ લાગણી છે તેથી આમ કહો છો ઘુતમાં જીતવું તેને હું પ્રાકૃમ માનતો નથી તેમ ઘુતમાં હાર થાય તેને હું હાર માનતો નથી. જો કે વાસ્તવિક જોતાં તો હારજીત છેજ પણ તેથી મને કાંઈપણ હર્ષ કે શોક નથી. મારા પ્રથમના દાવમાં હું સમુદ્રમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા અમૃત્ય મણી જેમાં જડેલા એવો સુવર્ણનો હાર માંડુ છું. બોલ્ય દુર્યોધન તુ સામે શું માંડે છે? દુર્યોધન કહે મારા બંડારમાં અસંખ્ય મણી છે તેની સાથે સઘળું દ્રવ્ય માંડુ છું. પહેલા દાવમાં ધર્મરાજ હાર્યા..... હાર્યા પછી ધર્મરાજએ નિયે પ્રમાણે દાવ માંડ્યા. સઘળા દાવમાં શકુ. નીની જીત ને યુધિષ્ઠિરની હારજ થઈ.

૨. કરોડો રૂપિયાની કિમ્મતનું સુવર્ણ તથા રૂપાનો બંડાર.

૩. હજારો રથની કિમ્મતની બરોબર સોનાનો, અને સોનાની ઘંટડી-ઓથી શણગારેલો મેઘની મારક ગર્જના કરનારો રથ.

૪. સોનાનાં મંગળસુત્ર, હીરામાણિકના દાગીના અમુલ્ય વસ્ત્રો અને સુગંધીદાર પુષ્પોની માળાઓ ધારણ કરનારી, અને માત્ર મારી આત્માથીજ સદ્ગુણોની સેવા કરનારી, તથા નૃત્ય ગાયનકળામાં કુશળ એવી એક લાખ જીવાન દાસીઓ.

૫. નિરંતર પરોપકાર વૃત્તિવાળા શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રને ધરનારા શુદ્ધ અંતઃકર્ણવાળા, ચતુર, બુધિમાન, કુંડળ ધારણ કરનારા એવા એકલાખ ને એકા-શીહજર દાસ.

૬. મહોન્મત્ત, સોનાની સાંકળોથી નાંગરેલા, સોનાની અંબાડીવાળા, શત્રુના શહેરને તોડનારા, મોતીની ઝુલો તથા સોનાની સાંકળીઓથી શણગારેલા, આઠ આઠ હાથણીઓ સાથે વિહાર કરનારા એક હજાર હાથો.

૭. સોનાની દાંડીઓ ઉપર જરીના વસ્ત્રોથી રચેલી પતાકાવાળા, અનાજના બરેલા એક હજાર રથ.

૮. અર્જુને હરાવેલા ચિત્રરથ પ્રાંધર્વના અર્પણ કરેલા, તેતર તથા કુકર પક્ષી, જેવા વર્ણવાળા ઘોડા.

૯. સુંદર અથા તથા બળદો જોડેલા રથમાં ધરનારા, નિત્ય દુધર્મ

તથા સાળનું ભોજન કરનારા, સાઠ હજાર થોદા.

અનુક્રમે ઉપરના સઘળા દાવ ધર્મરાજ હાર્યા, ત્યારે વિદુરથી સહન થયું નહિ. વિદુર કહે છે હે ધૃતરાષ્ટ્ર મ્હોતના બારામાં આવેલા પુરૂષને ઔષધ રૂપ નથી, તેમ તમને મારાં વચન રૂપતાં નથી. આ તમારો પાપિષ્ઠ દીકરો દુર્યોધન જન્મ થતાંજ શિયાળની મારક રડતો હતો; તે સર્વ કૌરવોના વિનાશનું કારણ છે. આ મદોન્મત દુર્યોધન પાંડવોની સાથે વૈર કરી સકળ પરિવાર સહિત નાશ પામશે. અરે પુર્વે શુક્રાચાર્યે કહ્યું છે કે જે માણસના આચર્યથી વડિલોની કિર્તિને કલંક લાગતું હોય તેનો ત્યાગ કરવો. કુળના અને કુટુંબના બચાવ માટે એક માણસનો, ગામના બચાવ માટે કુળનો, દેશના બચાવ માટે ગામનો, અને પોતાના શરીરના બચાવ માટે આખી પૃથ્વિનો ત્યાગ કરવો પડે તો કરવો. કાગડાઓ મયુરોને દુઃખ આપે છે તેમ આ કૌરવો પાંડવોને સંતાપે છે તેનાં અતે પરીણામ માઠાં છે.

દુર્યોધન કહે વિદુર ! વગર સમજ્યુ બોલો છો વિદુર ! હે પાંડવોમાં નિરંતર પ્રિતી રાખનાર અને કૌરવોનો સદા દ્વેશ કરનાર વિદુર તમે સમજતા નથી કે અપ્રિય બોલનાર માણસ શત્રુનું કામ સારું છે ! જે પુરૂષ પોતાના પ્રિયનાં વખાણુ અને અપ્રિયની નિંદા કરે છે; તે પ્રિયનો જય અને અપ્રિયનો પરાજય ઇચ્છે છે એમ નક્કી જાણવું. આ ધૃતરાષ્ટ્ર અંધ છે તેથીજ તમને બોળામાં સાપ પાળે એમ પાળ્યા છે. પાંજેલો બિલાડો પાળનારનાંજ પિંછાં વિંખી નાંખે તેમ તમે એને વિંખો છો તેનું આ નિર્લજ્જ ધૃતરાષ્ટ્રને ભાનજ નથી.

વિદુર કહે છે હે ધૃતરાષ્ટ્ર બાળકને કડવું ઓસડ ગમતું નથી તેમજ આ બાળકચુદ્ધિવાળા તમારા પુત્રને મારાં વચન ગમતાં નથી. જે પુરૂષ પ્રથમ કોઈની સાથે સ્નેહ રાખે અને પછી તેને દુષણ આપે, તો તે મુર્ખ કહેવાય છે. અગ્નિહોત્રિના ઘરમાં રહેવાથી કસ્યાણુ થશે એવું દુષ્ટ મિત્રે ભાન નથી; તેમજ આ દુર્યોધનને મારાં વચનનું વજન નથી. જે પુરૂષ નિતીનાં વચન કહેનારનો ત્યાગ કરે તેની સાથે મિત્રતા નિરંતર નિભે નહિ, મારા હિત વચનનો અનાદર કરનાર પાપિષ્ઠ દુર્યોધન થોડા વખતમાં પશ્ચાતાપને પામશે.

શકુનિ—હે કુંતિના પુત્ર, તમો સર્વ દ્રવ્ય હારી બેદા; હવે તમારી પાસે ન હારેલું હોય તે કહો ? ધર્મ કહે હે સુખગાના પુત્ર; મારી પાસે જે છે તે મારી તજ્જર બહાર નથી કે તું મને યાદ દેવરાવે છે ! (એમ કહી ધર્મરાજ નિચે પ્રમાણે દાવ માંડે છે.)

૧૦. હજારો^૧ અને લાખો^૨ કોડ^૩ અને અબજ^૪ ખર્ચ^૫ અને નિર્ખર્ચ^૬ ધન^૭ અને શંકુ^૮ જગદી^૯ અને અંત^{૧૦} મધ્ય^{૧૧} અને પ્રાર્ધ^{૧૨} કરતાં પણ વધારે શિક્ષા કુંદનના.

૧૧ સમુદ્રથી તે પર્ણાશા નદી સુધીના વચલા મુલકમાં જેટલા ઘોડા, માયો બળદ તથા બકરાં હોય તે.

૧૨ બ્રાહ્મણ વગર ઇંદ્રપ્રસ્થની, ને તેના તાબાના મુલકની પ્રજા, પૃથ્વી અને લક્ષ્મિ સહિત.

૧૩ શુશોભિત વસ્ત્ર અને અમુલ્ય અલંકાર સહિત પુત્રો.

૧૪ સુંદર સ્વરૂપવાળો વરણાગીમાં વળેલો, યુવાન લાલ નેત્રવાળો, સિંહ સરખા કાંધવાળો મહાબાહુ, નિકુલ.

૧૫ સર્વને ઉપદેશ કરનાર, જગતમાં પાંડિત નામથી પ્રખ્યાત, સહુદેવ.

૧૬ વહાણુ જેમ સમુદ્રના પારને પમાડે છે તેમ યુદ્ધરૂપી સમુદ્રના પારને પમાડનાર અતી પરાક્રમી શત્રુને જીતનાર, અજીતન.

૧૭ વિષમ માર્ગથી અચાવનાર. ઇંદ્રની પેઠે એકલો યુદ્ધ કરનાર ચોતરફ નજર રાખનાર નિલ ભૃગુટી ચઢેલી રાખનાર, સદૈવ ક્રોધી, શત્રુનો પરાજય કરનાર, જેના સમાન બીજો કોઇ બળવાન નહિ, એવો, ભિમસેન.

૨૪ ધર્મની મુર્તિ અને ધર્મનો અવતાર પોતેજ યુધિષ્ઠિર.

શકુની—ધર્મરાજ પોતાની પાસે દાવ માંડવાનું રહેલું છતાં પોતાનો પાંડ જે દાવમાં માંડે તે અધર્મ કયો કહેવાય ! ધર્મરાજ હાર્યા. પોતાનો પાંડ હાર્યા. હવે એક અમારાથી નહિ જીતાએલો દ્રૌપદીરૂપી દાવ રહ્યો છે. તે માંડીને તમે રમો. દુર્યોધન કહે હા ! એ દાવ માંડીને તમે રમો !

(શકુની) મરાઠી સાખી.

ગયું ખરું પણ પાછું વળશે, ખટખટ મનની છાંડો;

એક દાવ જો આવે સવળો, દ્રુપદ તનયા માંડો;

કદી કર્મ ફરે, કર્મ કરે તે કોઇ ન કરે. કદી.

ધર્મરાજ કહે છે આ મારા છેલ્લા દાવમાં (૧૯) મારે સર્વ પાછું મેળવવાની સરતમાં શરદ્દરતુમાં કમળપત્ર સરખાં નેત્રવાળી, કમળ સરખી સુગંધમય દેહવાળી લક્ષ્મિ સરખી સ્વરૂપવાળી, સુકોમળ અંગવાળી, પુરુષને ગમતા સ્વભાવાળી, સર્વ સદગુણની ભરેલી, મધુરાં વચન બોલનારી,

૧ એકડોને ત્રણ મીડાં. ૨ એકને પાંચ. ૩ એકને સાત. ૪ એકને નવ. ૫ એકને અગિયાર. ૬ એકને તેર ૭ એકને પંદર ૮ એકને સત્તર. ૯ એકને આગ-ણીસ. ૧૦ એકને એકવીસ. ૧૧ એકને ત્રેવીસ. ૧૨ એકને પચીસ મીડાં.

સર્વનું પ્રિય કરનારી, ધર્મ અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ કરાવનારી, પતિના પછી શયન કરનારી, પતિથી પહેલાં જન્મન થનારી, સેવક તથા સ્વામિના સર્વ ધર્મને જાણનારી, ચંદ્ર સમાન મુખવાળી, મોઝરાના ટુલની સુગંધીને દામે તેવી સુગંધની આપનારી સુંદર સ્યામ મોટા ચળકતા કેશવાળી; એવી મહા સતી દ્રૌપદીને દાવ માંડીને રમુધું. આવાં વચન સાંભળી સભામાં બેઠેલા વૃદ્ધ પુરૂષો ત્રાસી ગયા અને પોકાર કરી બોલ્યા કે ધિક્કાર ધિક્કાર, સર્વ ક્ષોભ પામ્યા. બિંધ્મ. દ્રોણ. કૃપાચાર્ય અથથા મા વિદુર, અને વિકર્ણને તો બેઠથી પસીનો થયો; અને રવાટાં ઉભાં થઈ ગયાં તે સર્વે લમણે હાથ દઇ મોઢેથી જેમ શક્તિ વગરનો સાપ કુકારે તેમ નિસ્વાસ મૂકવા લાગ્યા; ધૃતરાષ્ટ્ર હર્ષથી ઉભા થઇ પુછવા લાગ્યા. શું જત્યા ? શું જત્યા, શું જત્યા. દુઃશાસન તથા કર્ણ અતી હર્ષ પામતા હતા. તે વખત શકુની દાવ નાંખીને બોલ્યો કે અમે જત્યા. તેજ વખતે ગર્ગના કરી દુર્યોધન બોલ્યો, શાહાબાશ ! આખી જીંદગીને આનંદ આજે જ ભોગવાશે. ઉઠો વિદુર ! પાંડવોની માનિતી પક્ષથીને તેડી લાવો અને તે મારા ધરની સકળ દાસીઓની લુંડી થઇને મારા ધરનું વાસીદુ કરે અને વળી જે હલકામાં હલકું કામ હોય તે પણ કરે.

(દુર્યોધન) રાગ; એ છે સતિ એની ન્યારી ગતી.

વહેર વળ્યુ, ગયું સર્વ મળ્યું, જાઓ દ્રુપદ બાળાને લાવો અરે.

ભાગ્ય બળ્યુ કળે કર્મે રળ્યું, લાવો લલના દેખી માફ મન ઠરે.

હરિવદની પર હક્ક છે મારો, આજ અમિ કેરો ઉમશે તારો;

સ્થામા વિનાં બધો સંસાર ખારો, સદ્ગ ગણજાણે હું જન મારો. વહેર. ૧

એ અબળાપર ઝેર છે ઝાડું, યાદ કરી કરી અંતર દાડું;

એણે કર્યું માફ અપમાન તાણું, ભરી સભામધ્ય કહેતાંહું લાણું. વહેર. ૨

હાસ્ય કર્યું માફ મંડપ બેશી, લાજ્યો ઘણું જાડું બોયમાં પેશી;

અંધ કહ્યો કોડે સુંદર કેશી, રામાને દેખત નાંખુ હું રહેંશી. વહેર. ૩

કર કર આજે કૌરવ બાળે પાંડવો પેખીને પ્રાણુજ બાળે,

રાણી મરી થઈ દાસી આ કાળે. મહેલમાંહી જઈવાસીદાં વાળે. વહેર. ૪

વિદુર—કે મંદ બુદ્ધિવાળા દુર્યોધન મ્હોતની જાળમાં ફસાયેલો. તું, ન બોલવાનાં વચન બોલે છે, અને જેમ મૃગ સિંહોને કોષ પમાડે તેમ તું પાંડવોને ક્રોધ પમાડે છે. ઝેરી સર્પો જેવા પાંડવો તારા ઉપર ક્રોધ ખામ્યા છે. સર્વ હારી જવાથી યુધિષ્ઠિર દ્રૌપદીને દાવમાં માંડી રમ્યા છે, પણ તે દ્રૌપદી દાસીપણ પામવાને લાયક નથી; એવી મારી મતી છે. માન્ય કરવા લાયક પુરૂષોનું અપમાન કરનાર નર વહેલા વિનાશ પામે છે.

મહાન પુરુષો સામાને હૃદયમાં ખુંચે એવાં વચન શત્રુને પણ કહેતા નથી. અધમ દુર્યોધન તુમહાને પથ્થર બાંધી પાણીમાં નાંખવાથી અને વહાણમાં વધારે ભાર ભરવાથી ખુટે છે, તેમ તમોએ પોતાની જાનનેજ બાળવા આ દૃતરથી અગ્નિ સળગાવ્યો છે, માટે સર્વ કૌરવોનો ભયંકર રીતે નાશ થશે. લંપટ ! દ્રૌપદીને લાવો કહેતાં લગતો કેમ નથી !

[વિદુર] રાગ; કંટકે કોધ જણાવિયો.

લંપટ લાજ જરા નહિ, બોલે મુખથી માઠાં વચન.

કેર કાળો કરે અલ્યા કાળથી, કેમ ધૃષ્ટિર આપશે અંન. લંપટ. ૧

અલ્યા દુષ્ટ બુદ્ધિ તારી દાખવી, કર્યું કર્મની પેરે કર્મ;

આજે અધર્મ તે આગળ થયો, પણ આગળ પડશે ધર્મ. લંપટ. ૨

જ્યારે કોપશે કાળ કરાળથી, ત્યારે નહિ રહે મરવાનો માગ;

અલ્યા સુતા સિંહ જગાડીઆ, વળી છંછેડ્યા કાળા નાગ. લંપટ. ૩

જ્યારે વિર વ્રકાદર કોપશે, અને કોપશે ઇંદ્રનો અંશ;

ત્યારે મ્હોતનાં તેડાં જાણજે, તારો કાઢી નાંખશે વંશ. લંપટ. ૪

અલ્યા દ્રુપદુમ્ન જેવો રાજવી, જેની બેની આ દ્રૌપદી નાર;

આવું જાણે તો જાણ્યો રહે નહિ, તને પહોચાડે જન્મને દાર. લંપટ. ૫

હજી સમજેતો સારું છે ધણું, પ્રિતે પાંડવના ગુણ ગં;

કદુ વચન કહેવા હું નવ જાઉં, તારે મરજ હોય તો જા. લંપટ. ૬

વિદુરનાં શિખામણની સાથે કડોર વચન સાંભળીને હાંશીની સાથે તિરસ્કાર કરતો દુર્યોધન બોલ્યો. અરે પ્રાતિકામી આ વિદુર પાંડવોથી ખીલે છે તેથી આવાં વચન બોલે છે, તારે પાંડવોની શિ પરવા છે ! તારે પાંડવોનો શો ભય છે ? માટે તું જાને દ્રૌપદીને જલદી લઇને અહીં આવ ! વિદુરથી તો જવાશેજ નહિ.

(દુર્યોધન) શુરાની સમશેર જાલવા, કાયરને કળ કયાંથી;

x કલિંગ પક્ષિ ખાંતે ખાએ. સિંહ તણા મુખમાંથી;

એ ગત એ જાણે, મુરખ મોજે શી માણે. એ ગત.

દુર્યોધનનો હુકમ થતાંજ પ્રાતિકામી ઉભો થયો અને માર્ગમાં પશ્ચા-તાપ કરતો ચાલ્યો.

[પ્રાતિકામી] રાગ; રૂદન કરેરે મૃદાલશા.

બળ્યુંરે સેવક જનનું જીવવું, બળ્યો બળ્યો અવતાર;

બળ્યોરે બળ્યો આજે અર્ધ રહ્યો, અંગ લાગ્યો અંગાર. બળ્યુંરે. ૧

x કલિંગ=એ એક જાનું પક્ષિ માત્ર સિંહની દાહ્યમાં બસએલા માંસ-નોજ અહાર કરે છે.

જોખમકારી આ જીંદગી, રહેવું પરને આધીન;

હુઃખ એ દારણ વેઠવું, સદા કરવું દીન.

બાબુરે. ૨

અન્ન પરાયાના હાથમાં, મન બુદ્ધિને પ્રાણ;

પાંડની પીડા એ કાં કરે, ચઢ્યો ચાંચીઆ વહાણ.

બાબુરે. ૩

કઠણ વચન તે કહેવાં પડે, હોય પુજન પાત્ર;

એથી અધિક સાર મ્હોત છે, ગળજો મારાં ગાત્ર.

બાબુરે. ૪

આબ પડો મુજ ઉપર, દેજો ધરતી માગ;

વિજળી વપુને છેડજો, પડતાં પ્રભુ સમ પાગ.

બાબુરે. ૫

કારણ કળાયુ ના પેટનું, એછે કલેશનું મુજ;

આવી રીતે પેટ પોષતાં, પડો પેટમાં ધુજ.

બાબુરે. ૬

સેવકપણું સૌથી આકર, વપુ કરવો વેચાણ;

વચન બાણ બાપુ વેઠવાં, સારી નર્કની બાણ.

બાબુરે. ૭

અતી શોકાતુર મુખે આવી દ્રૌપદી સામા હાથ નેડી ઉભો રહ્યો.
સતિયે જાણ્યું આ સેવક મને કાંઈ કહેવા આવ્યો છે, પણ મારી આગળ
એનાથી બોલી શકાતુ નથી. અરે બોલ વીરા કંઈ સંદેશો છે ?

(પ્રાતિકામી) રાગ; રે રશિયાજી.

કરજોડીને સેવક બોલે વાણીરે;

માતાજી.

બોલ બોલતાં આંખે આવે પાણી.

મારાં માતાજી. ૧

આજ ઉપન્યુ અનર્થ કેર મુજરે;

માતાજી.

સમજીએ ઉપજીવ્યુ ચોળી શુજ.

મારાં માતાજી. ૨

ધર્મ ધોરધર પાંડુ કેરા સુતરે;

માતાજી.

દુર્યોધન દરબારે રમીઆ દૂત.

મારાં માતાજી. ૩

હાર્યા હાર્યા રિક્ષી સિક્ષી સર્વરે;

માતાજી.

અલંકારીને અંતર ઝાઝો ગર્વ.

મારાં માતાજી. ૪

છેલ્લે દાવે હાર્યા માજી તમનેરે;

માતાજી.

જીત્યો ત્યારે જોર ચઢ્યુ છે જમને.

મારાં માતાજી. ૫

દાસ થઈને બેઠા પાંડવ દીનરે;

માતાજી.

સિંહ થાય જેમ બકરીને આધિન.

મારાં માતાજી. ૬

પાપી પ્રેર્યો હું આવ્યો છું આજરે;

માતાજી.

ચાલો કહેતાં મુજને આવે લાજ.

મારાં માતાજી. ૭

(દ્રૌપદી) ગિતિ.

પ્રથમે મુજને હાર્યા, કે એ હાર્યા પોતાનું આપ;

ધર્મ રાયને પુછી, પાછે પગલે પાછો આવ બાપ.

દ્રૌપદીનો પાછો મોકલેલો હત સકળ સભાની વચમાં ધર્મરાયને પુ-
છ્યા લાગ્યો કે હે અજ્ઞતશત્રુ ? દ્રૌપદીએ પુછાવ્યું છે કે પ્રથમ તમે પો-
તાનું આપ હાર્યા છો કે મને ?

દુર્યોધન કહે એને પુછવું હોય તે અહિં આવીને પુછે ! જા જલદી
પકડી લાવ ! પ્રાતીકામી કહે છે હવે હું દ્રૌપદીને શું કહું ? દુતનાં વચન
સાંભળી દુર્યોધન ગર્જના કરી બોલ્યો, વીરા દુઃશાશન ! આ દુત ભીમના
ભયથી ત્રાસે છે, માટે ઉઠ ! એ અપમાન અને હાંશીની કરનારીને ધસડતી
તાણી લાવ !

ઉઠો વીરા મારા કંઠણુ દામ આ કાઠથી નવ થાએ;
પાંડવોને દેખી, કાયર સૌકો ભય પામી જાએ.

(દુઃશાશન) મરાડી સાખી.

વિરા તારો અનુજાળું, આધિન મારે રહેવું,
લાભ હાની કે સાર ખોટું, જીવ્યાથી નવ કહેવું.

હું છું આધિન, જળને એથે રહે છે મીન. હું.

પાપીનો પ્રાણુ લેવા જેમ જમરાજન ઉભા થાય તેમ મુખથી ટુંકવાગ
મારતો હાથથી ચાખકાના ચટાકા બોલાવતો ઉભો થયો અને સકળ સભાના
દેખતાં ગર્જના કરી બોલ્યો.

(દુઃશાશન) રાગ; અખ ચલે ન મોહન.

પકડી (૩) લાવું એ નારી, કર જીવંતી જોખમકારી.

જેણે કરી ચત્રમાં હાંશી; તેને કરી પલકમાં દાસી;

ભાઈ ઘટે તને શાખાશી, લાવું આ વાર; પલક મોઝાર;

મારતો માર, કેશ કર ધારી.

કરં. ૧

છે મદ ઝરતી મદમાતી, એને આજ કરી અથડાતી;

હવે હરખી મારી છાતી, થયો રગિયાત, કર ઉતપાત,

માર એક લાત, કર આજારી.

કરં. ૨

ગઈ છેક છત્તમાં છાકી, જોઈ ચતુરાની ચાલાકી,

હું રહ્યો ક્યારનો તાકી, તોડુ મરજદ, ગાળું નહિ બાદ,

ઉતાર નાદ, કરે લાચારી.

કરં. ૩

સભામાંથી નિકળી સપાટે આવી દ્રૌપદીના સતમુખ ઉભો રહ્યો અને
અતિ ક્રોધથી રાતી અંખ કરી બોલ્યો; ચાલ ! આગળ થા ! દુર્યોધને
જુમારમાં જીતેલી લુંડી આગળ થા !

(દુઃશાશન) રાગ; રે જાહે જાજા.

રે આલો આલો; લેવાને મોજ માણીરે, ક્યું પંચ પતિનું ધુળધાણી. રે આલો.
આલો આલોને જોવા દુર દશામાં; હરી વદની શો કાઢ્યો સાર હસ્યામાં,
મ્હાલો મ્હાલો; થઈને રાજ રાણીરે. ક્યું રે. ૧

પાંચે પાંડવ બેઠા દીનતાને પામી; છત્રપતિ રાજ તથા તમ સ્વામી;
જાલો જાલો; પતી કરી, પાણીરે. ક્યું રે. ૨

નારી રહોને નિત્યે હવે શિનામી; ભાગ્ય તમારાની પુરી પડી ખામી;
આલો આલો; સ્વરગ સુખ શાણીરે. ક્યું રે. ૩

દ્રૌપદી—જરા ધિરે બોલો દિયરજીરે; હળવે બોલો.

(દુઃશાશન) રાગ; કયાં છે એ પુજનિક મારા;
આલો આલો ગજગામી, ગયાં સકળ દુઃખ તમ વામી.

હવે વાર કરો તે નકામી, થયો છત્રપતિ તમ સ્વામિ;

(દ્રૌપદી) તમે ક્ષમા કરો આ વારી, હું એક વસ્ત્રની ધારી.
હું પાન્ડુ પુત્રની નારી.

(દુઃશાશન) ગયા દીન પણાને પામી, બેઠા લામણે કર થામી. ૧

(દ્રૌપદી) કેમ ધાંટા કાઢો ગરજી, તમે શુણો દાસીની અરજી,
હું રજશ્વળા હું દિયરજી.

(દુઃશાશન) હવે બાનાં કાઢો હરામી, દુર્યોધન દેશે હામી. ૨

(દ્રૌપદી) નવ કરો રાજવી આવું, પાછળ પડશે પરતાવું,
કહી સાચુ ને સમ ખાઉ.

(દુઃશાશન) જ્યારે જય ભિમથી જામી, ત્યારે લેશ ન રાખુ ખામી. ૩

[દ્રૌપદી] મરાઠી સાખી.

અંગ હાંકવા વસ્ત્ર એક છે, રજશ્વળા આ ટાણે,

વણુ તેડી હું આવીશ વળતી, નિશ્ચે ત્રિજો વહાણે;

કાંઈ સમજે રાજ, કરો અધટતુ શાને કાજ. કાંઈ.

[દુઃશાશન] મરાઠી સાખી.

ધટતુ અધટતુ જોવું તારે, ઠકરાઈ કરવી હાલી;

ગોરી લાઇને જઈ ધસડતી, જોરે ચોટલો ઝાલી;

હું દુઃશાશન, દયા લેશ નવ લાવું મન. હું.

દુઃશાશનનાં ભયરૂપ વસ્ત્ર સાંભળી દ્રૌપદી ત્યાંથી નાહી. તે કૌરવોની
વૃદ્ધ સ્ત્રિયોના ટોળામાં ભરાઈ ગઈ. તેજ વખત ક્રોધથી ગર્જના કરતો
દુષ્ટ દુઃશાસન ધણા વેગથી પછવાડે આવી હાથ લાંબો કરી; તપસ્વિ

અને પ્રતાપિ રૂપિયોના પવિત્ર મૂખાર્ચિદમાંથી નિકળતા મંત્રાથી પવિત્ર થએલા જળથી; રાજસુય યજ્ઞના અવશિષ્ઠ સ્થાનમાં અભિષેક થએલા ચોટલાના સુંદર લાંબા કાળા કેશ પકડી પવન જેમ કુમળા ઝાડને ખિંચે તેમ ખિંચવા લાગ્યો. તે વખતે દ્રૌપદી પોકાર કરી ઉઠી હે પ્રાણેશ્વર અન્તુન, હે ભૂતે ભભાવનાર ભિમ, હે શત્રુના કુળને સંહારનાર નિકુળ, હે સકળ દેવની સ્થાયતાવાળા સહદેવ, હે શિરછત્ર ધર્મરાજ, અરે હે શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ. દુઃશાસન કહે જેને તુ પોકારે છે એ તો દુર્યોધનના દાસ પ્રથમથીજ થયા છે. બોલ ! હવે એ પતિ ધિક્કારવા લાયક છે, અને સર્વ સમૃદ્ધિવાન ચક્રવર્તિ રાજા દુર્યોધન પતિ પસંદ કરવા લાયક છે, એવું કહેવાને તને શું બાદ છે ? દ્રૌપદી કહે કાળના કુતરા ! તારી જીભ બંધ રાખ ! આથી હજારગણી આફત આવે, દુઃખના ડુંગરે ડુંગર માથા ઉપર આવી ખડા થાય તોપણ એક અણું માત્ર અપરાધ મારા પતિનો છે; એવા વિચારને માટે મારા હૃદયમાં જગા નથી. કપડી ખાટી જાય અને નિષ્કપડી માર્યા જાય એ ચાર દિવસનું ચાંદરણું સમજજે, આ મારા વચન બાદ રાખજે કે જે વખતે પાંડુ પુત્રા કોપશે તે વખતે સ્વર્ગના ઈદ્રાદિક દેવતા તમને સ્થાય કરશે તો પણ સંતાવાની જગા નહિ જડે.

(દ્રૌપદી) રાગ; ખરવા ગુંધન દેરે મીઝાજી.

જીવન બચાવી જા; રે જન્મદુત જીવન બચાવી જા,
જોષ જાણી શું છોડેછે નાગને, જીવન બચાવી જા;
વીર વૃકોદર ગદા લેઈ ધ્રુમશે, કોણુ ઉગારે તારો ભા;
અજે અભાગીઆ બાદ નથી આવતો, આંખળી પિપળીનો દા. ૧
સમજી વિચારો સહેશે શરીર, કેમ ગાંડિવ ધનુષના ધા;
ગર્હવ ગતીએ લાતો ન ફેંકતાં, ગુણી થઈ ગમ ખા. ૨
બુદ્ધિયે ચાલે છે બાપ તારો આંધળો, સાચી સતી તારી મા:
આંખાના ઝાડથી આક ડંગ આવીઆં, રૂડો ન સુજતો રા. ૩
વચન સાંભળી વળી દુઃશાસન કોપ્યો. લાજ વગરની લુંડી હું તાર
એક પણ વચન સાંભળવા માગતો નથી. ચાલ ! ખિંચવા લાગ્યો અને ઉપર ગેરબંધના માર મારવા લાગ્યો.

ધર્મ પત્નિ તે ધક્કા ખાતી, પાપી કેરા કરથી;

તોપણ તરણી જપે હરીને, અજાગી નહિ ઇશ્વરથી.

ઝાલી જેરે નાર, ગેરબંધનો દેછે માર.

(દ્રૌપદી) રાગ; શાને લુલાવો કુલાવો.

આજે અખળા કેરી વારે, આવો, આવો, આવોને સુંદર સ્થામ;

આજે ગર્ધવ લાતે મારે, ધાઓ, ધાઓને પુરણ કામ.

તાપ પડે તન ખિન્ને જવાસા, લિલુ તે સર્વ સુકાય;

કાળે હુનાળે કાડે ફરે, ખિન્ને ગર્ધવ કેરી કાય.

આજે૦ ૧

ભાર થયે જન ભારે નમે, જેમ કેળ નમી નમી જાય;

બાવળ એરડો ફાલે કુલે, ત્યારે આકાશ સ્હાવાને ધાય.

આજે૦ ૨

અધમને અધિકાર મળે ત્યારે, કાંઇકના કાદે વંશ;

દયા ધરી દીન જન ઉગારે, ઇશ્વર કેરા અંશ.

આજે૦ ૩

સુખ વિનાનાને સોજા ચઢે, ત્યારે માતો થયો જાણે મન;

રાત્રિ દિવસ રળિયાત રહે, જડે પરદારા પર ધન.

આજે૦ ૪

પરધન પેખતાં પારો એ કાચો, ખાંતેથી ખાવા ધાય;

સાચી વાણી જો હોય શામળિયા તો, જમડા ન ઝાલી જાય.

આજે૦ ૫

(દુઃશાસન)

ગિતિ.

બડ બડ કરતી રહેને, આવી કચેરી નજરેથી નાણુ;

દુર્યોધનના સામી, નમિ ઉભી રહે જોડીને પાણુ.

દ્રૌપદી કહે દુઃશાસન ! છોકરવાદ દુઃશાસન ! જ્યાં સર્વ શાસ્ત્રોના જન-
ણુનારા યજ્ઞાદિક ક્રિયાઓના કરનારા, ઈંદ્ર સરખા પ્રાક્રમ વાળા પિતા સ-
રખા ગુરુજનો બેઠા છે, ત્યાં હું રજસ્વળા થએલી એક વસ્ત્રની ધારણુ ક-
રેલી આવવા માગતી નથી; માટે મને ખેંચવી અને વસ્ત્ર વગરની કરવી
રહેવા દે. પાપી, તારા મતમાં મળતા ભણે તારા કતની નિંદા ન કરે પણ
આ વૃદ્ધ ભિખમપિતામહ, દ્રોણાચાર્ય કૃપાચાર્ય અશ્વત્થામા જેવા સતિયા
અને સુરવિર તારા કર્મને સહન નહિ કરી શકે. દુઃશાસન કહે એક વ-
સ્ત્રની હો કે વસ્ત્ર વિનાની હો પણ આનાકાની કર્યા વિના પેસ દરબારના
દ્વારમાં ! નહિતો જોયો છે આ ગેરબંધનો બુધવાટો ! ધક્કો મારી દરબાર-
માં દાખલ કરી ને કહ્યું દુર્યોધનને નમન કર । હાથ જોડીને ઉભી રહે !
(સભાના સુરુજનોએ લજ્જા ધારી નિર્કુ જોયું.) દુર્યોધન, દુઃશાસન,
કર્ણ, અને શકુનિ શિવાય સર્વ સભાસદોને દુઃખ પેંદા થયું.

(દ્રૌપદી)

મરાઠી સાખી.

પાણુ જોડુ મુજ પંચ પતીને, ભિખ દ્રોણુને *વિકર્ણુ;

* વિકર્ણુ = દુર્યોધનના સો ભાઈમાંનો એક; પણ નહિ કરતાં પ્રહ્લાદની
પેરે સત્ય બોલનાર હતો.

કપાયાર્યને અશ્વથામા, વિદુર કેરે ચણું;

દેખુ ખીજ આપ, દર્શન કરતાં લાગે પાપ.

દેખુ.

[દ્રૌપદી] રાગ; આળ્યો વિવાહની વાત વિચારી.

શુણો સ્નેહી સર્વંધિ ને પીતા, હું જતા છું કે અજતા;

હાર્યા મૂળને કે પ્રથમે આપ, બોલો બ્રહ્મહત્યાનું પાપ;

પુછે પૂજન આ દીન વનીતા.

હું. ૧

તમે સતિયા સત નવ છાંડો, રહ્યો પહોર પાછલો દહાડો;

તમને જોશે દેવ સર્વીતા.

હું. ૨

તમે ઉત્તર આપો ઉમંગે, નહિતો મરજો દુષ્ટની સંગે;

તમને ચૂસે મશાણુની ચીતા.

હું. ૩

તે વખતે બિસ્મપિતામહ હૃદયને જરા કંઠણુ કરી ઉભા થયા અને બોલ્યા. હે દ્રૌપદી, સ્વામિ દાસ થયો એટલે તેની સ્ત્રિ દાસ થઈ ગણાય.

પરવશ અને અશક્ત થએલો સ્વામિ ખીજના દ્રવ્યનું “ પણુ ” મૂકવાને સમર્થ નથી. એ સર્વ જોતાં ધર્મની વાત ઘણી ઝીણી છે, તેથી હું તારા પ્રશ્નનો ઉત્તર ખરોખર કરી શકતો નથી.

હે દ્રૌપદી સમૃદ્ધિવાળી સઘળી પૃથ્વીને રાજ્યએ લાઇ લીધી પણુ પેતે ધર્મ મેલ્યો નહિ; અને યુધિષ્ઠિરે હું હરી ગયો એવું કહ્યું (પેતે હાર્યા તેથી સ્ત્રિ હારી એમ ગણાય નહિ)

તેથી પણુ તારા પ્રશ્નનો ઉત્તર હું ખરોખર કરી શકતો નથી. પણુ દૂત રમવામાં હોંશિયાર શકુનિએ પરાજય કર્યો તેથી યુધિષ્ઠિર રાજ્યએ કાંઈ ખરાબ જાણ્યું નહિ; તેથી પણુ તારા પ્રશ્નનો ઉત્તર હું ખરોખર કરી શકતો નથી.

દ્રૌપદી કહે છે કૌરવો અને પાંડવોના મૂખ્ય ધર્મરાજ જૂગારમાં અજાણ્યા તેમને કપડી અને ભૂંડા કામના કરનારાઓએ મળીને જીતી લીધા એ જિત્યા ન કહેવાય; આવો હડહડતો અન્યાય વૃદ્ધ કૌરવો કેમ સાંખી શક્યા ? મને ખરેખરો ઉત્તર મળવો જોઈએ. તે વખતે દુઃશામને કેશ ઝાલી વિંઝવા માંડી.

કશ્મા કેરા કેશ મહીને, વિંઝી ચારે પાસ;

બિખમ દ્રોણને વિદુર આદી, કંપ્યા ઉપન્યો ત્રાસ;

સૌ ધસતા હાથ, સ્હાય કરે હવે દીનાનાથ.

સૌ.

દ્રૌપદીને અતી દુઃખ પામતી અને નિશ્વાસ નાંખતી જોઈ ધર્મરાજના ઉપર ક્રોધ કરતો બિમસેન ઉભો થયો. હે યુધિષ્ઠિર ! કપડી પુરૂષોને ત્યાં

૧ જીતા અજીતા=જીતાએલી કે અજીત-ધર્મ મને હાર્યા તે વ્યાજબી કે ગેરવ્યાજબી, દુર્યોધનની હું દાસી પ્રમાણુ કે અપ્રમાણુ ?

ધણી ગોળીઓ હોય છે પરંતુ તેઓ તેઓનું “પણ” મૂકીને રમતા નથી, કારણકે તેમાં પણ તેઓને દયા હોય છે; અને તમેતો દ્રૌપદીનું “પણ” મુકતાં પણ લગારે વિચાર કર્યો નહિ ! સર્વ સમ્રદ્ધિનું અને છેવટે અમે આર ભાઈઓનું “પણ” મૂક્યું ત્યાં સુધી મને લેશ માત્ર લાગણી ન થઈ પણ જ્યારે તમે દ્રૌપદીનું “પણ” મૂક્યું, ત્યારથી તો મારાં રૂવાટાં ઉભાં થઈ ગયાં છે. આ નિર્દોષ પવિત્ર દ્રૌપદી પાંડવોને વરી હલકા અને લાજ વગરના કૌરવોથી દુઃખ પામે છે તે હું ખમી શકતો નથી.

[સ્થિત] રાગ; હું વિયોગી નારનો.

પાડ્યા છે પુર્વના વહેરવી પુર વહેર વાળ્યુંરે;

વહેર વાળ્યુંરે, જૂવો સત્ય પાળ્યુંરે.

પાડ્યા છે.

સત્ય ગયું સંતાપ ક્યાં, અસત્ય આગળ થાય;

કરે કરેલા કર્મથી, કપે મારી કાય,

બાહુના બળથી મેળવેલું, તર્ત ટાળ્યુંરે.

પાડ્યા છે. ૧

જ સહદેવા ઝટ જઈ, આવે અમિ સાથ;

જે હાથે દા ફેંકીઆ, હું બાળું એ હાથ,

હાથ હું બાળુ એહના, જેણે સર્વ બાળ્યુંરે.

પાડ્યા છે. ૨

અર્જુન કહે છે વડિલગંધુ ભિમસેન; અવસરનો વિચાર કરી ક્રોધને શાંત કરો. સર્વથી ઐષ્ટની આમન્યા ન તોડો !

સ્થિત—આમન્યા તે કેટલી, કર્યો સુખમાં ભંગ;

વાયું ક્રોધનું નવ કર્યું, રમ્યા દુષ્ટની સંગ,

પથથર પેખી આંખથી, સામુ શિર અદ્રાણ્યુરે.

પાડ્યા છે. ૧

[કર્ણ] મરાઠી સાખી.

માંહોમાંહે કલેશ થવાથી, શત્રુ દાવી જાએ;

દુર્યોધન તુજ પત્ર દ્ર્યું છે, કર્મ ન કોથી કળાએ.

તારો વાધે જશ, જગત સકળ છે તારે વશ.

તારો.

[અર્જુન) રાગ; રાખો શુરે આવાં વેણ.

ધિ...રા વિ...રા કદુ વચન કેમ કાઢો છો,

ગુણના હીરા શત્રુ શીદ હસાડો છો.

મોટા તે મોટા છે સૌથી, આપણુ છોટા વીર;

ધર્મ ધોરધર કરે કર્મ તે, સહેવું સર્વ શરીર,

સમજુ શાણા, મિથ્યા ટંટો માંડો છો.

ધિરા. ૧

કદી ધર્મ નવ કરે અષ્ટતુ, તમો કરો તે કાળ;
બળીઆ છો બાહુના બળથી, કાલ પામશે રાજ;
બળથી બોલી, વહેરી વંશ જગાડો છો.

ધિરા. ૨

સંપ હોય ત્યાં સર્વ સુધરે, કુસંપ ત્યાં નહિ લેશ;
મારી વાણી અંતર આણી, મૂકા મિથ્યા કલેશ;
બળથી બોલી, વહેરી વંશ જગાડો છો.

ધિરા. ૩

(દ્રૌપદી) રાગ; કયો તાળ તણો ઝણકારે.

- કેમ સ્તબ્ધ થયા શુણી સર્વરે, આજે શત્રુને પાકું પર્વરે. ૧
સૌને સુજી છે અવળી મત્યરે, કોઇ બોલી શકે નહિ સત્યરે. ૨
હું તો જાણતી રાણીના જ્યારે, પણ ઉપન્યા હુંડીની કાયારે. ૩
જાણું દ્વંધ દાસી કેરૂં ધાવ્યારે, તમને આજ ત્રિભોવને તાવ્યારે.
હું તો દેખું ન એકે શુરરે, જેને સત્યનું સધળે નુરરે. ૫
જાણ્યા બાયલા બેઠાંજો આજરે, ત્યારે ધરવી છે કોની લાજરે. ૬
મને આવતી આવતાં શર્મરે, પણ જોયાં તમારાં કર્મરે. ૭
મેં તો હમણાં ઉઘાડી છે આંખરે, જાણે અનળ પક્ષિ કેરી પાંખરે. ૮

દ્રષ્ટાન્ત—કોઇ એક રાજાને ત્યાં રાણીએ દિકરીને જન્મ આપ્યો.

દિકરી સવા મહિનાની થઇ ત્યારે તેને વસ્ત્ર પહેરાવ્યું; તે વખતે તેણે અતી આક્રંદ સાથે રૂદન કરવા માંડ્યું. જ્યારે વસ્ત્ર કાઢી નાંખ્યું ત્યારે તે રોતી બંધ રહી ગઇ. માતાએ વિચાર કર્યો કે કોમળ બાળક એટલે વસ્ત્ર પહેરવાથી અકળાય. એ પ્રમાણે જ્યારે જ્યારે લુગડુ પહેરાવે ત્યારે ત્યારે બાળકી ક્રંધાન્ત કરી મુકે, જ્યારે ઉતારી લે ત્યારેજ શાન્ત રહે. એમ કરતાં દિકરી પાંચ વરસની થઇ, થોડુ થોડુ સમજવા લાગી, પદાર્થને ઓળખવા લાગી પણ વસ્ત્ર પહેરવાની તો વાતજ નહિ. સાત વરસની થઇ. નવની થઇ, અગિયારની થઇ, ને છેવટ તેર વરસની થઇ, તોપણ વસ્ત્ર દેખીનેજ ત્રાસે ને નાસે; તે જોઇ રાજા લજ્જામાન થયો અને અતી વિમાણુસ કરવા લાગ્યો. એકવાર દિકરીને એકાન્તમાં ઉદાસ મોઢુ કરી રાજાએ પુછ્યું કે બેટા તું લુગડાં કેમ પહેરતી નથી ! તેના જવાબમાં દિકરીએ જવાબ આપ્યો કે કોના મોં આગળ ? રાજા કહે અમે કોના મોં આગળ પહેરીએ છીએ ? દિકરી કહે તમારા જેવાનાજ મોં આગળ ! અનેક પૂછ કરતાં દિકરી બંધાઈ નહીં ને છેવટના પરીણામમાં એ આવ્યું કે આ દિકરી વસ્ત્ર પહેરવાનીજ નથી, માટે એને મહેલના એક ઓરડામાંજ રાખવી, બહાર જવા દેવીજ નહિ. તે પ્રમાણે તેના ઉપર સપ્તાઇ

થઈ; છોડી મહેલના છેલ્લા માળમાંજ એકલી રહે અને ધણી ધણીવાર ઝડપમાં આવીને નવન સ્વરૂપે ઉભી રહે. એમ કરતાં પંદર, સત્તર, આઠગણીસ, અને જ્યારે વીસ વરસની થઈ ત્યારે પાછો એકવાર રાજા દિકરી પાસે આવ્યો. બેઠા વચ્ચે પહેર ! મારી લાજ લેવાય છે; મારે નિયુ જોવાનું થાય છે. દિકરી કહે એ વાત ખરી પણ વસ્ત્ર શા સાડ પહેરવાં ? માત્ર અંમને બાર કરનાને માટેજ ! રાજા કહે ના દિકરા લજ્જાને ઢાંકવા, દિકરી કહે લાજતે કોની, મનુષની કે જનાવરની ! પુરૂષની કે પહાડની ! રાજા કહે કેમ દીકરા એમ બોલે છે ? અમો બધા માણસ નહિ ! દિકરી કહે નહીં. રાજા કહે નહિ ? દિકરી કહે નહીં નહીં નહીં, એટલામાં માર્ગે કોઈ પરદેશી નિકળ્યો. કે જે સત્યવાદી, નિતીમાન, ધર્મિષ્ઠ, નિષ્કામી, નિર્ભીખી, નિરાભિમાની શાન્ત અને સુગ હતો; તેને દેખી દિકરી બોલી ઉઠી, વસ્ત્ર લાવો ! વસ્ત્ર લાવો ! વસ્ત્ર લઈ શરીર ઉપર ધારણ કર્યાં, અને એ પુરૂષ થોડે છોટે ગયો એટલે પાછાં ફેંકી દીધાં. રાજા કહે અરે કોઈ હાજર ! સિપાઈ કહે જ સરકાર !

રાજા કહે પેલો માણસ જાય છે તેને સન્માનની સાથે પાછો બોલાવો; આ રસ્તે થઈને લઈ જાઓ ! અને આપણા દરબારમાં યોગ્ય આસન પર બેસારો; હું થોડા વખતમાં આવું છું, મારા આવ્યા વિના જવા દેશો નહિ. હુકમ થતાં સિપાઈઓ વાંસે ગયા અને નમન કરી બોલ્યા કે સરકાર આપનું કાંઈ કામ છે માટે રાજા તેડાવે છે તે માટે હાલ હાલ પાછા ચાલો ! સિપાઈઓની નમ્ર વાણી સાંભળી મુસાદર પાછો વળ્યો. તેજ વખતે રાજકુમારીએ વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં. રાજા કહે કેમ બેન દુનિયામાં આ મુસાદરજ એકલો માણસ છે બીજા નહિ ? દિકરી કહે પિતાજી બીજા હજારો હશે પણ મેં તો આ એકજ દીઠો. રાજા કહે દિકરા ત્યારે તું મને શું દેખે છે ! દિકરી કહે હાથી. આ પ્રધાન ! દિકરી કહે ઉંટ. રાજા કહે આ સેનાધિપતિ ! દીકરી કહે સિંહ; રાજા કહે આ નમ્રના અન્ય જનોને તું શું દેખે છે ! ગધાડા, બલાડા, કુતરા, બોકડા, રાત્ર, શિયાળ, ઉંટ, ભૂંડ. રાજા કહે બસ કર હું બહુ સાંભળવા માગતો નથી; તારી આંખમાં કાંઈ વિકાર છે જેથી તને એમ દેખાતુ હશે. શું મારી આટલી રૈયતમાં કોઈ માણસજ નહિ ?

દિકરી કહે પિતાજી તમારા રાજમાં અશોકપુર નામે નગર છે તે નગરમાં કોડો રૂપિયાની સમૃદ્ધિવાળો આશ્વાનંદ કરી એક વહિક મહત્ત્વ છે; તેને ઘેર આજ વિસ વરસ થયાં વિરોચકુમારી નામે એક દિકરી

ગુજરી મઠ છે; તે દિકરીના એકાન્ત ચીરડામાં એક રૂપાની પેડી છે; તેમાં અનળ નામે પક્ષિની એક પાંખ છે, તે મંગાવો ! તો હું તમને ખતાવું કે કોણ માણસ છે તે કોણ જનાવર છે !

રાજાએ દિકરીના કહેવા પ્રમાણે માણસો મોકલી અનળ પક્ષિની પાંખ મંગાવી અને પોતાની સકળ સભા એકઠી કરી તેમાં વારાફરતી મેં જેવા લાગ્યા તો પોતાના મોઢાને બદલે, રાજા કુમારીના કહેવા પ્રમાણે જનાવર દેખાવા લાગ્યા. આખરે જે મનુષ્યને દેખીને દિકરીએ લજ્જા ધારણ કરી હતી તેના સામી પાંખ ધરી, તો તે પોતાનો આગેહુમ ચેરો જેવા લાગ્યો. આશ્ચર્ય જોઈ રાજાએ દિકરીને પુછ્યું. બેટા અમે માણસ ક્યારે થઈશું ? દિકરી કહે સજ્જનનો સંગ કરી સદગુણને ધારણ કરો ! તે પ્રમાણે રાજા અનેક મહાત્માઓનો અને પંડીતોનો સમાગમ કરી મનુષ્ય થયો. તેને દેખી દિકરી વસ્ત્ર પહેરવા લાગી, દિવસે દિવસે સર્વ મનુષ્ય થતા ગયા.

દ્રૌપદીનાં કઠોર વચન સાંભળી દુર્યોધનનો બાઈ વિકર્ણ ઉભો થયો, ત્યારે કણે પુછ્યું, વિકર્ણ તુ શા સારું ઉભો થાય છે ! વિકર્ણ કહે આ તમારા સર્વના મેં ઉપર મેં શ યોગાએલી છે; તે દર્પણ વિના દર્શાય નહિ, માટે હું દર્શાવવા ઉભો થયો.

(વિકર્ણ) રાગ; ક્ષત્રિ કલંક.

કાળાં કર્મ કરી કાળો પાડ્યો ઝગ, હુંડીના જ્યા સર્વે સાચારે;

આજે ઉઠી તમ જીવિતમાં આગ.

હુંડીના. ૧

આવે પાપિયાના અન્ન ઓડકાર;

હુંડીના.

બોલી શકે નહિ ભિખને ધિક્કાર.

હુંડીના, ૨

દ્રૌણ વિદુરાદી બોલે નહિ વાણ;

હુંડીના.

કૃપ અશ્વથામા થયા છે અનણ.

હુંડીના. ૩

આતો પાપીઓ પાડ્યો છે કુળકર્મધ;

હુંડીના.

એતો બાપ એવો બેટા નક્કી અંધ.

હુંડીના. ૪

પાપી પાછુ વાળી જોયુ નહિ આપ;

હુંડીના.

એછે સંગીઓ તણોરે પ્રતાપ.

હુંડીના. ૫

+ અનળ પક્ષિની પાંખમાં એ ગુણ રહેલો છે કે જે મનુષ્ય તેના સામી દ્રષ્ટી કરે, તે મનુષ્યમાં જેવા ગુણ રહેલા હોય તેવી જાણી તેમાં દેખાય, હાખલા વરીકે, જેનામાં સિંહના ગુણ હોય તે સિંહ દેખાય, હાથીના તે હાથી, ઘોડાના તે ઘોડો અને ગધેડાના ગુણ હોય તે ગધેડોજ દેખાય.

કરે ક્રોધ તો છોડુ હું અહ આમ;

હુંડીના.

પણ સત્ય વડુ બુદ્ધિએ તમામ.

હુંડીના. ૬

રાગ; માથાના મુગટ મારારે.

સત્ય છો શાણી અજીતારે, કાંઈ નથી જીતા.

કારણ હું તેનાં કળુ, કપટમાં નહિ બળુ;

સત્યને મારગ વળુરે.

કાંઈ ૧

વ્યસની જુગારી કામી, શિકારી એ સૌ હરામી;

એના કર્મે હોય ખામીરે.

કાંઈ ૨

ધર્મ જે હાર્યા છે રાણી, પંચ તણા અહ્યા પાણી;

સત્ય વદે મારી વાણીરે.

કાંઈ ૩

પ્રથમ એ પોતે હાર્યા, પછી દાવે તમે હાર્યા,

એ દાવ તો ગયા માર્યારે.

કાંઈ ૪

ધર્મ નક્કી ધાર્યો આજ, સેવકનું કર્યું કાજ;

માટે ખોટા પડ્યા દાજરે.

કાંઈ ૫

કારણ કહ્યાં મેં કશી, સમજીને ગયાં વશી;

દુષ્ટ મરશે હશી બસીરે.

કાંઈ ૬

[આકાશવાણી] ગિતિ.

વિકર્ણની ધન્ય માતા, ધન્ય દેહને જીવ્ય પરમાણુ;

ધન્ય સતિ જે પરણી, પુષ્પ વૃષ્ટી થઈ જયજયજય વાણુ.

જયજયના પોકાર સાથે આકાશવાણી થઈ એટલુંજ નહિ પણ તેની સાથે સભામાં પણ ઘોંઘાટ થવા લાગ્યો. ધન્ય છે વિકર્ણને ધિક્કાર છે શત્રુનિને.

કર્ણ કહે છે ખરેખર આ વિકર્ણ આપણાથી અવગોળ ચાલે છે. હું ધારણું કે અરણીથી પ્રકટ થએલો અગ્નિ અરણીનેજ બાળે છે તેમ તેની કૃતી તેનોજ નાશ કરશે. અરે દુર્યોધનના ફટાયા ! તું જીતાએલી દ્રૌપદીને નહિ જીતાએલી કહે છે તે તારી છોકરવાદી બુદ્ધિનું પ્રમાણ છે.

ન્યારે યુધિષ્ઠિરે સરવસ્વ અર્પણ કર્યું. ત્યારે તેની સાથે દ્રૌપદી આવી ગઈ એમ મનાય છતાં ન જીતાએલી માનવાનું કોઈ પણ કારણ હોય તો સ-કળ સભામાંથી કેમ કોઈ બોલતું નથી. જેનો ખરો ઉત્તર બિંબથી થઈ શકતો નથી તેનો ઉત્તર તું કરે છે ! બહુ ડાહ્યો ! બહુ ડાહ્યો ! વળી આ સભામાં એક વસ્ત્ર પહેરેલીને લઈ આવ્યા, અને તું અધર્મ જાણતો હોય તો, સમજજે કે વેશ્યા નામ થઈ સભામાં નાચે તોપણ તેને લજ્જા હોય નહિ; અને નચાવનાર અધર્મ કર્યો એમ અણાય નહિ. વિ-

કર્ણ કહે અરે મહા સતિ દ્રૌપદીને તુ વેશ્યા કહે છે ! તારી જીભ કાપ !
 કર્ણ કહે છોકરા વિકર્ણ ! તું જાણતો નહિ હોય કે સ્ત્રિને તો એકજ પતિ
 કહેલો છે, પણ આને તો એકથી તૃપ્તિ ન થઈ તેથી પાંચ પતિ
 કર્યા છે; એથી વેશ્યાની વધારે ઓળખાણ શી જોઈએ છીએ ! વિકર્ણ
 કહે અર્ધર્થ કર્ણ ? યાદ રાખજો કે મારા જનને માટે પણ મારી વાણી
 કદી અસહ્ય બાપણ કરતી નથી. જે જે મને સત્ય લાગ્યું તે તે મેં સ-
 ભાસદોને કહી બતાવ્યું. દ્રૌપદીને વેશ્યા કહેનાર તું કોઈ કુંવારીના કુખે
 ઉત્પન્ન થયો હોય એમ મને લાગે છે. તારા, આ દુષ્ટ દુઃશાસનના અને
 સર્વનું સત્યાનાશ વાળનાર શકુનિના સંગથી દુર્યોધન અંજન થયો છે,
 તેથી એને સાડ તો સુજતુજ નથી. હે સભાસદો જેના ઘરમાં આજાનો
 કારભાર થશે તેના કુટુંબની હાલત, થોડા વખતમાં આ અંધ ધ્રતરાષ્ટ્રની
 થવાની છે તેવી થશે.

કર્ણ કહે છે. અહ્યા વિકર્ણ તને બાળક જાણી ધ્રતરાષ્ટ્ર તારા સધળા
 અપરાધ ક્ષમા કરે છે; પણ હવે પછી આવું બે અઢી બોલી રાજના
 મનને ખેદ ઉત્પન્ન કરીશ નહિ. દુઃશાસન ઉઠ ! આ દ્રૌપદીને જેથીને
 મહેલમાં લઈ જા ત્યાં એ કૌરવોની સ્ત્રિયોનું દાસીપણું કરે ! વચન સાંભળી
 દુઃશાસન દ્રૌપદીનો ચોટલો ઝાલી ખેંચવા લાગ્યો. તે વખતે ભરી સભામાં
 ભિમસેન રાત્રી ચોળ આંખ કરી હાથે હાથ ધસી દાંત પીસી બોલ્યો, ઘોર
 સંગ્રામમાં આ દુઃશાસનની છાતી ચિરી રૂધિર પાન ન કરે તો વડિલો જે
 ગતિને પામ્યા છે તે ગતિને હું ન પામું !

(દ્રૌપદી) રાગ; નેના દસુખી.

રે દોડો (૪) દીનાનાથજી;

પડી દાસી પાપી હાથ, આજે કાંઈ દોડો દીનાનાથજી. ૧

એક તો છો સ્વામિ (૨) સારી વિશ્વના;

વળિ પતિ કેરા સાથ. આજે. ૨

એક તો છો બળાઆ (૩) અતી સર્વથી,

બેળે તોળ્યા ત્રણ લોક. આજે. ૩

એક તો છો પાવન (૪) પતિતના;

કરે આશા મારી ફાક. આજે. ૪

દ્રૌપદીને પરાભવ પામેલી જોઈ વિદુરજી બોલ્યા. અરે સભાસદો;
 ધર્મને જાણનારો સભામાં બેઠા છતાં ઉત્તર ન આપે તો, જે રૂળ જુદું
 બોલ્યાનું છે તેનાથી અધુરૂં રૂળ તે પુરૂષને થાય છે. જાણતો હોય છતાં

કામથી, ક્રોધથી કે ભયથી ન બોલે; તે હજારો વરણના પાશમાં બંધાય છે, જે સાક્ષી હોય તે જો ખરૂં બોલે નહિ અથવા મુંગો બેઠો રહે તે પણ હજારો વરણના પાશમાં બંધાય છે અને પાશમાંથી એક વરસ જાય ત્યારે એક પાશ છુટે છે. સભામાં અધર્મથી ધર્મનો વિરોધ થતો હોય, ત્યાં ખોટું બોલવાથી, સાચું ન બોલવાથી, અગર સંદેહવાળું બોલવાથી, ધર્મના વિરોધને જે નથી મટાડતો, તે પોતે ધર્મનો વિરોધી થાય છે. અધર્મનો અર્ધો ભાગ સભાપતિને; પા ભાગ અધર્મ કરનારને અને પા ભાગ નિંદા કરનારની નિંદા નથી કરતો તેને જાય છે. દ્રૌપદી કહે છે આ સભાના રાજાઓએ મને પુરું જોએલી પણ નહિ; વાયુ અગ્નિ અને વરણ સરખા દેવતાને પણ મારાં દર્શન દુર્લભ તે આજ હું નિર્લજ્જની સ્ત્રીની પેઠે સભામાં દેખાઉં છું. પતિવ્રતા અને કુળવાન સ્ત્રીએને આગળ સભામાં લઈ જવામાં નહોતી આવતી, તેને બદલે આજ હું કૌરવોની સભામાં દુઃખ પામું છું, તેથી એમ માનું છું કે કૌરવોમાંથી ધર્મનો લોપ થયો છે. અરે હું પાન્ડવની સ્ત્રી, ધૃષ્ટદ્યુમ્નની બેન અને શ્રી કૃષ્ણની સખા તેની આ દશા ! આજ મારું દુઃખ પામતું હૃદય કહે છે કે આ પાપી કૌરવોનો વહેલો વિનાશ થશે; અને તેમની સ્ત્રીઓ પતિ વગરની થઈ મારા કરતાં પણ અધિક દુઃખને દેખશે.

(દુર્યોધન)

મરાઠી સાખી.

આજ તણો આનંદ જોઈને, મન થયું મુજ મન;

દુઃશાસન જ વસ્ત્ર ખેંચી લે, કર એ કન્યા નગન;

હું બોલુ સાચ, નગન સ્વરૂપે પાડે નાચ.

હું.

(દ્રૌપદી)

રાગ; જઈ પડુ તે સાગર માંચ.

અરજ શુભીને આવો અહીં અલ્પબેલા, અટક પડી છે, મને આજેજ;

હુલના પાસમાં દાસી રીએ છે, રાખો રાખો લાજરે. વીરા વારે ધાજરે. ૧

કપડીએ કપડી મળી સૌ કપડી, કર્યું કપટનું કાજજ;

આપના દાસની પાસથી આજે, છિનાવી લીધું રાજરે.

વીરા ૦ ૨

રાજ ગએ પણ રાઠ મટી નહિ, ચિંતા ધટી નહિ મનનીજ;

રાજને પાટ કેરી ફિકર કશી નથી, ફિકર પડી છે આજે તનનીરે. વીરા ૦ ૩

તન પડશે એવી તનની ફિકર નહિ, મનની માતેલી જે જે માયાજ;

અંધનો નંદ આજે અતી ક્રોધ પામીને, નગન કરે છે મારી કાચારે. વીરા ૦ ૪

નગન થશે જો નાથ ને નારી, નગન દેખાશે તમે આપજ;

મહાલા થઈને અમને કેમરે વિસારો, જખીએ તમારો બપરે.

વીરા ૦ ૫

કર્ણુ—હે રાજપુત્રિ, આ પાંડવો તારા ધણી નથી; તારા ધણી આ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો છે. કેમકે, દાસ, પરવસ જિ, પુત્ર અને નિર્ધન દાસની જિ એ સર્વે નિર્ધન ગણાય છે, કારણકે તેમનું ધન તે તેમના પાળનારનું છે. જો ધણી જીતાયા; પણ તુ નથી જીતાણી એમ માનતી હો તો ખીજા ધણીને વર ! ધણી કરવામાં ધન્ય મુશ્કળ વર્તવું એ જિયોને યોગ્ય નથી પણ તુ અતિષે સમજી એટલે યોગ્ય લાગશે તેમ કરીશ !

કાનને સહન ન થાય તેવાં કર્ણનાં વચન સાંભળી બિમસેન બોલ્યો અરે આજે ધર્મના પાશથી બંધાએલો હું, આ કર્ણને કાંઈ કહી શકતો નથી. લાચાર ! જો અમારા કુળના મુખ્ય આ યુધિષ્ઠિર ન હોત તો આવા અસહ્ય દુઃખને અમો પામત નહિ; આ કર્ણને સિંહ જેમ મૃગને ફેંદી નાંખે તેમજ આ સભામાં ફેંદી નાંખત. અરે દાસીના દિકરા નીચ ! બોલતો, બંધ રહે; રાજસભામાં બોલવાને લાયક નહિ છતાં તારે બોલવું માન્ય કરે એતો નિચ, નિર્માલ્ય ને નાદાન દુર્યોધનજ !

દુર્યોધન સાથળ ઠોકીને કર્ણને કહે છે, આ દ્રૌપદીને ઉચકીને આ મારી જમણી સાથળ પર બેસાર ! તે સાંભળી મેઘના કાટકાની માફક મોટા અવાજ કરી બિમ બોલ્યો; અરે દુષ્ટ મહા બચકર સંભ્રામમાં તારા બતાવેલા સાથળ પર મારી મદાના પ્રહાર થશે અને તેજ વખતે તારા પ્રાણ જશે. જો આ બોલેલું પ્રમાણ ન કરે તો હું અસહ્ય ગતિને પામુ. આવાં બિમનાં વચન સાંભળી પાંડવોના હૃદયને કંપાવા દુઃશાશ્વન ઉભો થયો અને દ્રૌપદીને ધિખવા લાગ્યો.

[દ્રૌપદી] રાગ; શાને જીલાવો કલાવો.

શાને રિખાવો ધિખાવો, પાપી હાય, નાથ વહાર કરોને દોડો દીનદયાળજી.

ગરૂડપતિ ગજ વહારે ધાયા, ભારે પહેરી ન મોજડી પાય;

દાસીની વહારે દોડતાં હરજી. રામાટામાં થાય.

શાને ૧

દિન દયાળુ છો પતિત પાવન, અનાયોનાથ;

બક્તાના વત્સળ બિડના બંબન, સાચાના સંગાથ.

શાને ૨

ઉપમા આપી અપાય નહિ, ઉપમાને ન પહોંચે ખસેલ;

કર્તુ અકર્તુ અન્યથા કર્તુ, સર્વ તમારે છે સહેલ.

શાને ૩

નારાયણ તમ નાટકશાળા, આપ જોયા કરો ખેલ;

જોનારા તેમે તો જોર પડે નહિ, ખેળાતું નિકળે તેલ.

શાને ૪

વાર ક્યે અંતી વિપરીત વર્તે, મિમેષમાં કરે નમ;

લાજ લેઈ તમ બેનીની વીરા, પાપીઓ થાશે મન.

શાને ૫

શીર જતાં સમણે નવ માહુ, નાક જશે જમદીસ;

ખુશ ને સારૂ આપને જોવું, આપને ખોજે સીસ.

શાને૦ ૬

જમવાને માટે જોરે ખેડા હો, તો કાળીઆ લાઇ મુખમાંય;

પાણી પ્રભુજી જોરે પિતા હો, તો કાગળો કરજો આંધ.

શાને૦ ૭

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

દુઃશાસન જ્યાં હસ્ત પસારી, પાલવ રહાવા જાય;

દારીકાંનાથે દર્શન દીધાં, અર્ધ નિમેષની માંય;

જુવે સત્યવાદી, હર્ષ રહ્યો અંતર વાધી.

જુવે૦

રાગ; અમો ઘરે મેમાન પધારો.

દ્રૌપદી—નવ આવત કમળા નેન, લક્ષ્મી લુંટત મારી એન;

પ્રભુ—નવ પડે ખેતી મને એન, દુષ્ટને આજ પડાવું ખેન;

ખેન હું પાહુ, પ્રાણને કહાહુ;

આજ અધર્મિયો વરત્યા છે આહુ, લાજ વના જાણે લીધો છે લાહુ;

આજ કર્યું એણે વહેર ઉઘાહુ, ધોળે દહાડે કદી તારા દેખાહુ;

આપની ઇજ્જત તો સદા મારે શિરજ છે, નવ ધભરાશો મમ ખેન. દુ૦

દ્રૌપદી—આપને નિષ્ઠિ, અંતર હરખી.

હવે હરી મને ધિરજ આવી, જોતા હશે જરા દાસીને તાવી;

હું સમજી થશે શત્રુનું ભાવી, હશી ખુશી થશે લોક હસાવી;

હરિ આટલી વાર થવાનું કારણ; કાંઈ ચઢીયું નિદ્રા ધેન. લક્ષ્મી. ૨

પ્રભુ—આમ શું ખોલો, તોલને તોલો,

અંતર જાણીને આવ્યોહું ઉડી, વાણુ શુણી ઘટે મરવુંરે ખુડી;

વસ્ત્ર નથી બીજી બાળા મેં લીધુ, જમી ઉડી નથી પાણીજ પીધુ,

શત્રુને સાક્ષતો એવું કર; નવ જાંપે દીનને રેન. દુષ્ટને. ૩

કંઠે કુસુમની અને મુક્તાની માળાઓ, કસખી કેશરી પિતાંમ્બર
અર્ધ પહેરેલું અને અર્ધ કંઠે બાંધેલું, કાનમાં કુંડળ, ઉઘાહુ વાન, એવા
ભગવાનને જોઇ ભિષ્મ દ્રૌણ, કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, વિદુર અને વિકર્ણ કહે
વાહવાહ વાહવાહ ભગવાન ! દારીકાં ધિશકી જમ.

[કવિ] રાગ; મોહનજીએ મોકલ્યુંરે મામેરૂ.

ગરૂડ વિના આવીઆ ગિરધારી.

ધિર ધારી છે દ્રૌપદી નારી.

ગરૂડ વિના.

પ્રભુ આવ્યા પિતામ્બર ધારી, કંડય બાંધી અને કચ્છ મારી;

એતો વંદાવના વિકારી.

ગરૂડ વિના. ૧

- મળે ધાલી છે મુક્તાની માળ, એતો કંસ યવનનારે કાળ;
આવ્યા અખળાનું ટાળવા સાલ. ગરૂડ વિના. ૨
- મારો મોહન મોજડી વિના, મુખ એંડુંને હાથ છે બિના;
ચીર પુરવા આવ્યા સતીનાં. ગરૂડ વિના. ૩
- આવી કાધી સતિનેરે સાન, નહિ થાય ઉઘાડુ આ વાન;
એવા ભક્ત વત્સળ ભગવાન. ગરૂડ વિના. ૪
- ત્યારે સતિએ તે હિમ્મત ધારી, મારે નહોતી ઉગરવાની ખારી;
આવી ઉભા છે દેવ મોરારી. ગરૂડ વિના. ૫
- પછી પાપીએ ખેંચ્યું છે ચીર, સૌ સતિયાએ મૂકી છે ધીર;
શી શી કળા કરી જહુવીર. ગરૂડ વિના. ૬

રાગ-ગુજરી.

- રહાય સતિની કરવા સાર, આવ્યા પાંડવ મિત્રરે;
કૌરવને કળ કરી ખતાવે, ચીરે ચીરે ચિત્રરે. ૧
- ખિન્ને ચિરે ખળીના નાથે, એહ ખતાવ્યો ભાવરે;
ભિષ્મ પિતાને મારે શિખંડી, કરી શહસ્ત્રના ધાવરે. ૨
- ત્રિન્ને ચીરે ત્રિભોવન નાથે, આંક્યું દ્રૌણનું મર્ણુરે;
દૃષ્ટધુમ્ન તે મારે દ્રૌણને, સતિયા ઢળીઆ ધર્ણુરે. ૩
- ચોથે ચિરે અર્જુન ઉભો, સામો શત્રુ કર્ણરે;
રથના પૈડા પાસે પડીઓ, કર્ણ ઢળ્યો છે ધર્ણુરે. ૪
- પાંચમા ચિરે પાન્ડુ પુત્ર જે, ધર્મ ધોરધર રાયરે;
એક બાણથી માર્યો શૈલ્યને, ગયો સ્વર્ગની માંયરે. ૫
- છઠ્ઠે ચિરે છળ કરનારો, મુવો સખળનો બાળરે;
આગળ દુઃખનો અંટસ રાખી, સહદેવે કરીઓ કાળરે. ૬
- સાતમા વસ્ત્રે સાવચેત થઈ, ઉભો ભિમ ભડવીરરે;
દુઃશાસનની છાતીમાં પગ દઈ, પિવા લાગ્યો રૂધીરરે. ૭
- આઠમા ચિરે અભિમન્યુ તે, કરે કોઠામાં કેરરે;
લક્ષ્મણાદિ બળીઆ ચોદા, મારી નાંખ્યા ઠેરરે. ૮
- નવમા ચિરે નાથ રહાયથી, જયદ્રથ માર્યો જાણુરે;
કૌરવ દળમાં ધુમે ઘટોતકચ્છ, સૈન્ય થાય ભગાણુરે. ૯
- દશમા ચિરે દુર્યોધનને રોળ્યો રણની માંયરે;
ભિમ ભડની ગદા પ્રહારથી, ફરી ન એઠો થાયરે. ૧૦

એવાં થયાં ચીર દશ, વાંધ્યો પાન્ડવનો યશ, બાઈ બાઈ !

સૌ કૃશ્ન તણા ગુણ ગાય;

દુષ્ટનાં મોઢાં પડીઆં હેઠાં, સતિયા તે ખુશી થાય. રામ રામ રામ રામ.

દુર્યોધન કહે દુઃશાસનને, હવે કરે છે કેમ વાર;

ભરી સભામાં મારે જોવી, વિના વસ્ત્ર આધાર.

કટાવ.

નારી એ નગ્ન થઇ દ્રરશે: તવ અંતર મારે ઠરશે.

ઠરશે અંતર ત્યારે માર, થશે જરૂર હું નિશ્ચય ધાર, વીરા જોર મધું
ક્યાં તાર, અંધ પડ્યો કેમ રાખે જાર, શત્રુ સાથને હું નવ ઠાર, માર નારને
મોકમ માર, આપણુ માટે સરવસ સાર, પાંડવને ક્યાં બોલ્યામાર.

ખેંચી વસ્ત્ર કર નગ્ન નારને, મનગમતુ કરી મને ઠારને, પરીઆના
પરીઆને તારને, ધર્મ ખીક નહિ ધિરજ ધારને, સેવક થઇ એ શું કરવાના,
મુઝાઇ મુઝાઇને મરવાના, નહિ ઠરવાના, કરગરવાના, છે ઠરવાના, ભય
ધરવાના, બેઠા રહેશે છાનામાના.

દુઃશાસન તવ દોડ્યો બળમાં, પાંડવ નારી પકડી પળમાં, ચીર ખેંચવા
લાગ્યો વળમાં, કથુ ન ચાલે કેશવ કળમાં; ખડ ખડ હસતું ચાલ્યું બળમાં.

એક કાઢતાં આવે ખીજુ, ખીજુ ખેંચતાં નિકળે ત્રીજુ, ચાર પાંચ
દશ વીશ ત્રીસ પચાસ સાઠને એંશી કહીએ, નેવુંને એકાણું ત્રાણું, પંચાણું
સો એક, રહ્યા નહિ નેક, રાખીઓ ટેક, કર્યો છે છેક, મારીને મેખ, કરમની
રેખ, હરીએ લજ્જા રાખી.

દુર્યોધન તવ પડી ધણુંને કહે કર્ણને, આરે વીરા, ગુણ ગંભીરા,
પડીઆ ચીરા, અંધ પડી છે મારી ગીરા; કહે શકુનિ કરી શાન્ત, મન ભાગ
બ્રાંતને, હમણાં તાર ભાગ્ય રજે છે. અમુલ્ય વસ્ત્રો દગ વળે છે દાવે પડતાં
રહેતુ ઓછુ, પડતુ ઓછુ, તે આવ્યું તુજ નજર તળે છે.

દુર્યોધન કહે સત્ય, ગણતી ગત્ય, સુજ છે મત્ય, આવી મને પત્ય,
રજે છે રત્ય, અનુંજ તુ અકળતો નહિ, કાઢ્ય જોરમાં ! દયાહિણુ તવ
દુઃશાસન તે કાપ્યો પુરો, નથી અધુરો, રણમધ્યે જેમ ધુમે શુરો, ફરી
ખેંચતાં ફર ફર ફર ફર ઉડતાં ફુદાં, રંગ રંગના જુદા જુદા, માધવે મંગાવ્યા
મુદા, ખુદિ પાલવ કોરો સુદાં, ઉડતા ઉંચા, કૌરવ દેખી કરડે પુંચા, નાક
મથુંને બનીઆ ખુચા, આતી આગળ અન્ય વસ્ત્ર તે કુચા હુચા.

થયાં પુરાં નવસેં નવાણું, દુઃશાસનનું શરીર બરાણું, તાવ તણુ તવ
આવ્યું આણું, દુર્યોધન કહે ક્યાં ઠેકાણું, નજરે નાણું, ચીર ખેંચતાં વહાશે
વહાણું, નારીને જગદંબા જાણું.

શુભી સભા સતિયાની હરખી, નજરે નિરખી, પ્રેમે પરખી, સુંદરી
સીતા તારા સરખી, કૌરવ સધળા ઢળ્યા ધર્મમાં, ગયા શર્ણુમાં સહાય થજો
અમ માત મર્ણુમાં, આપુ આળક પડયો ચર્ણુમાં.

દાસીનું દુઃખ નિવારી; ચાલ્યા છે શ્રી ગિરધારી.

(કવિ) રાગ; ગોકુળીએ લઇ ચાલ વહાલા.

પુર્યા પુર્યા પંચાળીના ચીર; હરજી; સુંદર સ્યામ શરીર. હરજી.
જેણે પાપીને પાડ્યો ત્રાસ, હરજી; જેણે સંતોષ્યા નિજ દાસ. હરજી.
એતો ભક્તના પુરે કોડ, હરજી; બોલો જય જય શ્રીરણુછોડ. હરજી.
ભક્ત બજે ભગવાનને, જાણે આધુ જન્ત;
જગત ભગતને વહેર છે, પ્રભુ બજે નિજ ભક્ત. હરજી. ૧
નિજ ભક્તની ભિડમાં, દોડે દીન દયાળ;
છેક છખીલો છોડવે, ભક્ત તણા પ્રતિપાળ. હરજી. ૨
અન્ય ઉપાધીને તજી, ગુણ હરીના ગાય;
અંતે આવે આગળે, વૈકુંઠ દોરી જાય. હરજી. ૩
નિશ્ચે નારાયણ બજે, ચાલો રૂડી ચાલ;
અમુલ્ય પદવી પામશો, બોલે બાપાલાલ. હરજી. ૪
એવા હરીને હું ભજી, ન મળે જેની જોડ;
સર્વ મળીને બોલજો, જય જય શ્રી રણુછોડ. હરજી. ૫

અભિવાહન.

(કવિ) ગિતિ.

ઉમિયાસુત આરાધુ, સરસ્વતિને હું નામું શિપ;
ગુર ચરણ ચિત્ત રાખુ, કૃપા કરો મને કૃપા તણા ઇશ.

મરાઠી સાખી.

કર્મ કર્યાથી કર્મ ઘડાએ, ફેર નહિ લવલેશ,
થાવાનું તે થયા કરે છે, હરદમ ને હમેશ;
છે રામ ધણી, ખુદ્દિ ન ચાલે દૈવ્ય તણી. છે.

રાગ; રામાયણનો.

જયમુની વાણી એણીપેર બોલ્યા, શુણુ જનમેજ્ય રાય.
વિસ્તારી તુજને સંભળાવું, અશ્વમેધ મહીમાય,
હંસદજને હારે લઇ આવ્યો, આગળ પારથરાય;

નથ જોઈને વિસ્મય પામ્યો, મણીપુરનીરે શોભાય. ૨
મણીપુર નથની શોભા સારી, મૂખે ન જાએ વરણી;
આરે નગરમાં જેરે વસે છે, ધન્ય ધન્ય તેની કરણી. ૩

રાગ; કટાવ.

જાઉં વસનારા પર વારી, છે શોભાની બલીહારી.

નૌતમ શોભા નથ તણી છે, દેવ ભોવનથી દશ ઘણી છે, કનક કોટના ટોચ કાંગરે હારખંધને હીરાકણી છે, નાના વિધના નાગફણી છે, શિખર ઉપર સર્વ ગ્રહોની શોભા બની છે, સર્વના ઉપર શુદ્ધ રાની છે, મધ્ય મહેલમાં જડયા મણી છે, ઇંદ્ર લોકથી અદકી શોભા, પણ તે શોભા મણીપુર પાસે મુળાપણી છે, પચીસ જોજન પુર પ્રમાણું, શેરી ચૌટાં ચોક મહેલને રસ્તા સુંદર એક જામથી કેમ વખાણું, ભવ્ય જોસમાં ભપકે બાનું, બહાએ, વહાણું, નવ રહે જાનું, ધન્ય લોક જે દાસે ફરતા, ધન્ય નથમાં પડીયું પાનું.

રાજ્ય મહેલના રંગ ભોવનપર હેમ અટાળી. કુંદન જાળી, નવિન વસ્ત્ર શણગાર સજીને દોડમ દોડા કરતી બાળી, લેતી તાળી, કરી સાદ બોલાવે માળી, સુગંધ પુષ્પો બાળી બાળી, ટાળી ટાળી, સોના કેરી ભરતી થાળી.

વેદ ધુન્ય બ્રાહ્મણ ઉચ્ચારે, મહા મંત્રો તે મૂખ પોકારે, રિક્ષી આશ વિણુ રાજદારે, ટકોરખાનું તાણી વગાંડે, જાણે રાજને જરૂર જગાડે જન સાવધનું લક્ષ લગાડે નિશાચરોને ભોવન ભગાડે, ખોટા જનનો ખેલ જગાડે. એ પરમાણે નથ તણી શોભાને નિરખી, અર્જુન કહે છે વાહ વાહ વાહ વાહ વાહ વાહ નગરી, ગૌર નાર શીર કુંદન ગગરી, કાઈ નવ કાઢે આમી લગરી.

બાપુ બલિહારી, બલિહારી, રચી વિધિયે શોભા સારી.

બલિહારી બલિહારી, આ નથની શોભાની બલિહારી, નથમાં જન્મ ધારણ કરનારની, બલિહારી આ નથમાં વસનારાના ભાગ્યની, અને બલિહારી આ નથના રાજના નસિબની. અહિ કોણુ રાજ્ય કરતું હશે, અરે એ રાજ તે કેવો હશે ! હંસધ્વજ કહે પ્રભુ અહિં બહુવાહન નામે રાજ રાજ્ય કરે છે, જેના પ્રાક્રમને ઇંદ્રાદી દેવો વખાણે છે. હુ પણ તેને દર સંવત્સરે સો ગાડાં સુવર્ણ આપું છું ત્યારે સુખેથી રાજ્ય કરે છું. અર્જુન કહે હે ! શુ આ નથનો રાજ એવો પરાક્રમી છે ? ચંદ્રહાસ કહે પ્રભુ રૂક

ધ્વજો તો અબ્રુવાહન સાથે બાથ બિડસો નહિ ! નિલધ્વજ કહે હાજી
મારો પણ એજ મત છે. અર્જુન કહે આ તમે શું કહો છો. શુ ભિન્ન
જેવો તો બળવાન નથી ? કાંઇ દ્રોણાચાર્ય સમાન તો નથી ? અરે કાંઇ
કરણી તોતે તો નથી ? એવા મહા સમર્થ યોદ્ધાઓને મેં માર્યા તો એ
અબ્રુવાહનનો તે શો હિસાબ ! મયુરધ્વજ કહે મહાવિર ! મિથ્યા અભિમાન
ન કરો ! તમે વિજય કરોછો તેતો કેવળ શ્રીકૃષ્ણનીજ સહાયતા અને શ્રી
કૃષ્ણનુંજ બળ, પણ અબ્રુનું તો નામજ સાંભળીને સકળ દેશના રાજ થર
થર ધ્રુજે છે. અર્જુન કહે બસ કરો હવે મારાથી સાંભળી શકાતુ નથી.
અત્યારે માફ પુર પ્રાક્રમ બતાવીશ અને અબ્રુને બાંધી; તમારા મુખથી એમ
કહેવરાવીશ કે નહિ નહિ પૃથ્વિના પડમાં નર છે.

[કવિ] રાગ; વૃષાડતુ વહી ગઇરે.

અર્જુન કાપીઓરે, એવે આવ્યો પક્ષિ ગિધ;

દક્ષિણ મુખ કરીરે, રથ શિખર પર આસન કીધ. ૧

ધ્વજ દાંડ ભાંગીઓરે, વાએ મુગટ પડ્યો છે ધણું;

ગંગાના આપથીરે, આવ્યુ અર્જુન કેર મર્ણુ. ૨

દિશાઓ શુન્ય થઇરે, વરસે શોણિત કેરી ધાર;

વા વંટોળથીરે, આંખે આવે છે અંધકાર. ૩

કંપ્યા કુરવ રીપુરે, કોટી ભમતા દીકા કાગ;

રથની આગળેરે, આડા આવે કાળા નાગ. ૪

યોદ્ધા સૌ હાથ ધસેરે, અર્જુન આપે સૌને ધીર;

થાવાનું થાય છેરે, હિમ્મત હારો શાને વીર. ૫

જનમેજય રાજ જયમુનિ રૂપિને પ્રણામ કરી પુછે છે કે હે મહા-
મુનિ આપે કહ્યું કે “ ગંગાના આપથીરે આવ્યુ અર્જુન કેર મર્ણુ ”
એ વાક્ય શંકા ભરેલું ભાસે છે, ગંગાજીએ શા માટે આપ દીધો, શો આપ
દીધો અને અર્જુનના મરણની વાત હજી સુધી તો આવી નહિ, તે હવે
થશે કે શું ? જયમુનિ કહે છે હે અભિમન્યુના પૌત્ર તારી શંકા વિસ્તા-
રથી નિવારણ કર છુ તે તું એક ચિત્તે સાંભળ ! એ વાર્તા ભાગ પુર્વે
મેં તને કહેલો તો છે પણ ધણું અવણ થયું તેથી કદાચ કોઇ ભાગ
વિસ્મૃત થઈ ગયો હશે તો ફેર ! મહિમ્મતિ નગરીના રાજ નિલધ્વજને
પ્રવિર નામે પુત્ર, જ્વાળા નામની રાણી અને સ્વાહા નામની પુત્રી હતી,
તે સ્વાહા કન્યા વરવાને યોગ્ય થયા છતાં તેના પિતાએ તેને વરાવી ન

હતી. વરાવી ન હતી પણ વરાવાની પેરવીમાં તો રાજ ગુંથાયોજ હતો. અને તે પ્રયત્ન કરતો હતો. એકવાર રાજએ પુત્રને પુછ્યું કેમ બેટા તારે કોની સાથે લગ્ન કરવાં છે.

દિકરી—(રીસમાં) દેવતા સાથે !

રાજ—શાખાશ બેટા; દેવ તો તેનિસકરોડ છે, તેમાં ક્યા દેવની સાથે ?

દિકરી—દેવતા, દેવતા ! ધખધખતા અંગારા.

રાજ—પુત્રિ એમ કેમ બોલી ? બળતા અંગારાને તે પરણાય ?

દિકરી—પિતા—કેમ ભૂલો છો આ શ્રિષ્ઠિના સમ્રાજા જીવ છેવટ દેવતાનેજ વરે છે, અને હું પણ દેવતાનેજ વરવાની છું.

રાજ—દિકરા તારા મનોવિકાર શ્રી હરી પુરા પાડશે.

તે વખતથી સ્વાહાને નિરંતર અગ્નિ દેવનેજ પરણવાના વિચાર આવતા હતા. અરે અગ્નિદેવને વરાય તો તો ઘણું સાફ પણ તે ક્યાં મળે અને હું શી રીતે આજીજ કરૂં. આવી સ્વાહાની સાચી પ્રિતી પોતાની તરફ જાણીને અગ્નિદેવ મનુષ્યરૂપે આવી હાજર થયા. હે કન્યા તારા મનના મનોરથ પુર્ણ કરવા આ હું હાજર છું.

કન્યા—તમે કોણ ? હું તમને શિ રીતે ઓળખુ ?

અગ્નિ—જેનું સદા ધ્યાન ધરી રહી છું, તે હું અગ્નિદેવ. જો આ માફ સાચુ સ્વરૂપ. (ભડકારૂપ થઈ પાછા મનુષ્યરૂપ થયા.)

કન્યા—આજે ઘણીજ કૃપા કરી, મારા મનના મનોરથ પુર્ણ થયા, પણ મારા પિતાની આજ્ઞા વિના મારાથી તમારી સાથે લગ્ન થાય નહિ.

અગ્નિ—દિકર નહિ. આ હું આજીજ વેષમાં તારા પિતાના દરબારમાં જાઉં છું અને તારી માગણી કરૂં છું.

રાજ—(આજીજને જોઈ) આવો પધારો રૂપિયર કાંઈ આજ્ઞા ?

અગ્નિ—મારી ઇચ્છા પુર્ણ કરીશ તો તારી ઇચ્છા પુર્ણ થશે, આપ વચન.

રાજ—અરે દેવ સર્વની ઇચ્છા શ્રી હરી પુરી કરે છે, હું પામર શુ. પુરી કરીશ; પણ તમારી માગણીની વસ્તુ મારા કબજાની હશે તો તે આપવાને હું આનાકાની નહિ કરૂં.

અગ્નિ—તારી સ્વાહા કન્યાનાં લગ્ન મારી સાથે કર !

રાજ—કૃપાનાથ; આપ ઉત્તમ આજીજ મારી કન્યાની માગણી કરો છો તેથી હું ઘણો પ્રસન્ન થયો છું. પણ કન્યાના મનનો માલિક હું નથી. કન્યા જો નર પસંદ કરે તેની સાથે તેને વરાવવાની છે.

અગ્નિ—રાજ તારી કન્યા મને વરવા ખુશી છે, અને તેની ઇચ્છા પુર્ણ કરવાજ હું તારી પાસે આવ્યો છું. (સ્વાહા હાજર થઇ.)

સ્વાહા—પિતાજી જેની સાથે તમે વાત કરો છો, અને બ્રાહ્મણ રૂપે જૂવો છો તે બ્રાહ્મણ નથી, પણ મારા મનની ઇચ્છા પુર્ણ કરવા પધારેલા અગ્નિદેવ છે.

રાજા—અહો ધનભાગ્ય મારાં, અગ્નિદેવ સરખા જમાઇ. પણ મારી માગણી એ છે કે મારા રાજ્યનો કોઈ પરાજ્ય કરવા તૈયાર થાય ત્યારે આપ મને રક્ષાય કરી બચાવો.

અગ્નિ—અસ્તુ: પણ તે પ્રભુ ઇચ્છા પ્રમાણે થશે.

જયમુનિ કહે હે જનમેજય રાજા, પાંડવ કૌરવના યુદ્ધમાં જ્યારે અર્જુન અશ્વમેધનો ઘોડો લઇ મહિષ્મતિ નગર પાસે આવ્યો ત્યારે અગ્નિની હિમાયતિનું અભિમાન ધરાવી, નિલધ્વજની આગ્રાથી પ્રવિરે ઘોડો બાંધ્યો, બિજે દિવસે અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરતાં પિતા પુત્ર બેઉ હાર પામ્યા, અને અગ્નિનું આરાધન કરવા લાગ્યા. રાજા નિલધ્વજની લાગણીથી અગ્નિદેવ હાજર થયા અને અર્જુનની સન્મુખ યુધ્ધે ચઢ્યા. અગ્નિનો તાપ યોદ્ધાઓથી સહન થયો નહિં: ત્યારે અર્જુને જાણ્યું કે નક્કિ આ અગ્નિદેવ મુર્તિમાન મારી સન્મુખ ઉભા છે. હે ત્રૈલોક્યના તાત, હે સત્ય-રાયર વિભુ, હે જગતના જીવન, આપને તો સઘળું સમાન હોવું જોઇએ, આપને ન્યુનધિક ન જોઇએ, આપને રાગદ્વેષ ન જોઇએ, આપને આ મનુષ્ય લોકના યુદ્ધમાં ઉભા રહેવું ન જોઇએ, અને પાંડવ વન બાળવાનો વખત વિચારી દાસ ઉપર દયા કરવી જોઇએ. અર્જુનની વિનંતી સાંભળી, અગ્નિયે હથિયાર હેઠાં મૂક્યાં અને નિલધ્વજને અર્જુનને પગે પડવા ફરમાન કયું. અગ્નિની આગ્રા માન્ય કરી નિલધ્વજ તથા પ્રવિર બંને અર્જુનની સન્મુખ હાથ જોડી ઉભા રહ્યા અને સેવક પાસે ઘોડો મંગાવી હાજર કર્યો. સર્વને આશીર્વાદ આપી અગ્નિદેવ સ્વર્ગમાં ગયા, અને નિલધ્વજ તથા પ્રવિર બંને અર્જુનની સાથે દિગ્વિજયમાં ચાલ્યા. હે જનમેજય આ નમંતા નિલધ્વજની સ્ત્રિ જવાણને પસંદ પડી નહિં. તે ક્રોધ ભરી મહેલ સળગાવી પોતને પિયર ચાલી ગઈ. એનને રોશનભરી જોઈ બાઇએ પુછ્યું કેમ એન આમ બેહેબાકળી આવી છું? એને બાઇને સઘળી ખીના કહી બતાવી અને અર્જુન સાથે યુદ્ધ કરવા ઉશ્કેરણી આપી. બાઈ કહે હે એન એ અર્જુનનું પ્રાકૃમ તું જાણતી નથી, એ નારાયણનો સખા નર છે, એને જીતવા કોઈ સમર્થ નથી. રાજા નિલધ્વજ ઘોડો આપી

પમે લાગી સાથે ગયા તે પણુ રડુજ કયું છે. એન કહે જા તું પણુ બિઠણુ છું; હું હવે વનમાં તપ કરી તન પાડીશ પણુ તારો આશ્રય નહિ લઉં. રીસભરી રામા ત્યાંથી અગળ ચાલી. ચાલતાં માર્ગમાં ગંગાજી આવ્યાં, તેને દેખી જવાળા બોલી, જુરે આ ગોઝારી આવી. હે વહાણુવટી વીરા વહાણુ છેક કિનારે લાવ્ય અને એવું સાધન કર કે મારે આ પાપણીના જળમાં પગ પણુ બોળવો ન પડે. વહાણુવટી કહે કેમ માતાજી આમ અધરીત વચન બોલો છો. આ પતિત પાવન માતાજીને આવાં વચન કહો છો. જવાળા કહે બળ્યુ એનું એ પદ ધારણુ કરવું. બળ્યુ એનું ભરતખંડમાં વહન કરવું. આવાં કઠોર વચન સાંભળી ગંગાજી મુર્તિમાન આવ્યાં કેમરે જેમ આવે તેમ બોલ્યાજ કરે છે! જવાળા કહે પુત્રનો વધ થયો ને તું વહેરીને કાંઈ ન કરી સકી, તેથી મને ઝાળ લાગી છે. જ્યાંસુધી તે વહેરીને કાંઈપણુ શિક્ષા નથી આપી ત્યાં સુધી તું અપવિત્રજ છે. ગંગાજી કહે મારા ગાંગેવને કોણે માર્યો? જવાળા કહે પાંડુના પુત્ર અર્જુનને કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં અગિયાર ક્ષોણી લશ્કરની રહાયતા છતાં તેને માર્યો. મંગાજી કહે હે જવાળા મારાભિખને મારનાર અર્જુનનું માથુ છ માસમાં ધડ ઉપરથી પડશે.

અશ્વમેધનો ઘોડો જોઈ અને વળી તેના કપાળમાં લટકાવેલો લેખ વાંચી બહુવાહન અતી કોપાયમાન થયો; અને પ્રધાન સામી નજર કરી.

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

શુધયુદ્ધિના સાસુ જોઈને, હુકમ કરે છે રાય,

નમ્ર સકળના જુવાન જન તે, સધળા યુધ્ધે જાય;

સૌ રહો તૈયાર, શત્રુ સધળા કરવા ઠાર.

સૌ.

પ્રધાન શુધયુદ્ધિ તમે સધળા શુરવીરને લઈ તૈયાર રહો હું માતા-જની આજ્ઞા લઈ આવું છું.

(બહુવાહન)

મરાઠી સાખી.

આજ્ઞા આપો માતા મારાં, જાવું યુધ્ધ કરવાય,

અશ્વમેધ કરે રાય યુધ્ધિષ્ઠિર, આવ્યો પારથ રાય;

મારે રણુમોઝાર, આજ ઉતારે હું અહંકાર.

માર.

(ચિત્રાંગદા)

ગિતિ.

પારથ તારો પિતા, તુતો અર્જુન કરો તન જાણુ;

મિતે પામે પડજો, તન મન અર્પી મણીપુર બાણુ.

[અબ્રુવાહન]

મરાઠી સાખી.

વહાલાં માતા વચન તમારાં, જાણે અમૃત ધાર;

ધન્ય ઘડી મૂળ પિતા આવીઆ, કૃપા કરી કિરતાર;

આપુ ઉત્તમ બેઠ, અન્ય સગાં સૌ એમની હેઠ. આપુ.

માતાની પાસેથી ઉઠી હરખાતો અબ્રુવાહન પ્રધાન તરફ આવ્યો. પ્રધાન કહે મહારાજાધિરાજ અર્જુનના સધળા યોદ્ધાનો પરાજય કરે એવા સમર્થ વીરો સૌ તૈયાર ઉઠ્યા છે; માત્ર આપની આજ્ઞાનીજ રાહ જુવે છે. અબ્રુવાહન કહે ડાહ્યા પ્રધાન એ સધળો રેંટ અવળો ફરી ગયો છે. જેની સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા છીએ તે અર્જુન મારા પિતા છે, માટે યુદ્ધ નહિ કરાય પણ ઉત્તમ પ્રકારની બેઠ આપી સત્કાર કરવો પડશે.

રાગ—ગુજરાતની માલણ.

ધન્ય ધન્ય ગાણું મારી જાતરે, આજે મળશે તે મારા તાતરે. ૧

સધળું સૈન્ય કરો તૈયારરે, સધળા યોદ્ધા ધરો હથિયારરે. ૨

લાવો કન્યા કુવારી શહસ્તરે, તેને શણગારો શણગાર વસ્તરે. ૩

કરમાં આપોને કંચન થાળરે, મણી મોતી ભરી ત્રતકાળરે. ૪

શત શકટ સોને કરો સજ્જરે, સોના અંખાડી હજાર ગજરે. ૫

અશ્વઃઅયુત આપો આણે ઠારરે, હિરા રત્નતણો નહિ પારરે. ૬

રાજાના કહેવા પ્રમાણે પ્રવિણ પ્રધાને સધળું તૈયાર કર્યું, અબ્રુવાહન પગે પાજો આગળ ચાલે છે, અને પ્રધાન સહિત સધળું સૈન્ય પાછળ ચાલે છે. અબ્રુને આવતો જોઈ, સધળા રાજાઓ વિરમ્ય પામ્યા, અને અરસ પરસ વાતો કરવા લાગ્યા, અરે આ શો ગજબ ! આ કાંઈ નવાઈ લાગે છે, અરે અભિમાની અને પુરપ્રાક્રમિ અબ્રુવાહનની આટલી નમંતા ! બાઈ હોય તેમાં શિ નવાઈ, આ તરફ અર્જુન ! અર્જુનનું નામ સાંભળીનેજ નરમ ઘેંશ થઈ ગયો હશે. બરાબર છે એમજ; આજકાલ સૌ પોચામાં પાટુ મારનાર છે.

(કવિ.)

મરાઠી સાખી.

કરી પરકંમા પાએ નામ્યો, વિનવે વારંવાર;

[અબ્રુ] ક્ષમા પિતા છું પુત્ર તમારો, સોને થયું સત્તાર;

થઈ પુરણ આશ, તમ શરણે હું આવ્યો દાસ. થઈ.

મયુરધ્વજ—હે હંસધ્વજ રાજા, અતો કાંઈ ઓર ચમત્કાર છે.

હંસધ્વજ—જો જો એમ જાણુતા કે, આ એનો હિકરોજ છે, આતો અર્જુનને જાણી ભય પામી ગયો, એટલે દીકરો થવા દોડતો આવ્યો.

* અયુત=દસ હજાર.

છે, ભાઈ દરમાં તો સાપ સીધોજ આવે.

હંસકેતુ—ભાઈ આ અર્જુન એનો પિતા હશે. આપણે અળણ્યા ગમે તેમ બકીએ. નહિતો અર્જુન તો શું પણ સ્વર્ગમાંથી ઇંદ્ર આવે તો પણ બખુવાહન બિહી જાય તેમ નથી.

બખુવાહન હાથ જોડી ક્ષેપો રહ્યો છે, તેને અર્જુન પુછે છે. કેમ રાજા યુદ્ધની તૈયારી નહિ ને આ ભેડ સામગ્રિની તૈયારી ? બખુ, કહે આ સામા એટાથી લડાયજ કેમ, આપ મારા પિતા છો એવું મેં આજેજ જાણ્યું.

(કવિ) આગળ નજ પુઠાળ પ્રેમદા. એ રાગ.

કોપ્યો અર્જુન મારી લાત, ધિક જનુની ને ધીક જાત. ૧
તુંતોં બાળક મારો નથી, કારણ મુખે કહું છું કથી. ૨
કાયર તન તે ક્યાંથી હોય, શુરો તન તે અભેમામ સોય. ૩
કુરુક્ષેત્રમાં કોપ્યો કૃતાન્ત, કૌરવ કંધનો આણ્યો અંત. ૪
વેશ્યા વણિકનો તુતો બાળ, સિંહનો તન કેમ હોએ શિયાળ. ૫
શુનિ શુકર શિદ મારે ફાળ, તેમનો તન નહિ ક્ષત્રિયાળ. ૬
જનમીને જનુનીને આપી ગાળ, શબ્દ શુણીને કહી નખ શીખ જાળ. ૭
જોઇ જોઇ તારી બહાદુરી આયલા, મારા સાર્થીઓ અત્યાર સુધી તારાં વખાણ કરી રહ્યા હતા, તે વખાણને તું લાયક નથી. ભયનો માર્યો દીકરો થવા દોડતો આવ્યો; પણ તારો બાપ થતાં મને લજ્જા કિંપજ થાય છે. બસ દિકરો તો અભિમન્યુ. તારા જેવા કાયર અર્જુનના દિકરા હોય નહિ. શુરિ ક્ષત્રાણીનો નહિ પણ નીચ દાસીનો પુત્ર દેખાય છે; સિંહણનો નહિ પણ બૂંડણીનો દિકરો દેખાય છે, સતિ સાધવી પતિવ્રતાનો નહિ પણ દાઇ વેશ્યાનો દિકરો દેખાય છે.

અતિક્રોધથી.

(બખુવાહન) રાગ; મળવા આવીરે ગર્વ ભરેલી ગોરી.

નાદ ઉતારે, નરપત સધળા દેખે;

મારૂં મેખ કરમની રેખે.

નાદ.

વેશ્યાનો તન આજ વિદરશે; કરશે સૌનો કાળ;

જીવતો જોદો એક જવા દેડે, કાજળ ચોળુ ભાળ. નાદ. ૧

ધણા દિવસ તુ ધુમ્યો રણમાં, અન્યની ઓઘ્ય ઉમંગે;

સજ્જ થઇને સાવધ રહેજે, આ શુકરી સુત સંગે. નાદ. ૨

કૌરવ દળમાં કેર જણાયો, કૃષ્ણ પ્રજાની કળથી;

યુદ્ધને અંતે યથા તુ પામ્યો, દ્રષ્ટધુમ્નના બળથી. નાદ. ૩

બ્રહ્મચારીને બ્રાહ્મણ હણીઆ, શસ્ત્ર શકુની મામા;
 વિરાટ નગરે વૈરી જીત્યા, વેષ ધરીને વામા. નાદ. ૪
 રાખ્ય રંડવા હકું હિજડા; પાન્ડુનું પણ ખોયુ;
 ભરી સભામાં લજ્જા લુંટી, ત્યારે નિચુ જોયુ. નાદ. ૫
 સુર્ય પુત્ર તે શસ્ત્ર વિનાનો રથ વિનાનો રાણો;
 કુંતા કુખે પાન્ડુ તન નહિ, નિમ્ને પ્રગટયો પહાણો. નાદ. ૬
 જોદ્ધ સર્વમાં ઝાંખી વળીઆ, જ્યદ્ધતને ના જોયો;
 સુર્ય અસ્તથી ભયને પામી; પોક મુકાને રોયો. નાદ. ૭
 સાત ધડીમાં શિશ કિટાર, જાણે જનમ્યો નહોતો;
 આવતી કાલે હુંજ વળાવુ, સડળ સાથને રોતો. નાદ. ૮

અર્જુન—

રાગ; ક્ષત્રિકલંક.

ઉઠો ઉઠો મારા બહાદુર વીર, મારીને એને ઠાર કરોરે;
 ધરા ધ્રુમવીને યુદ્ધ કરો ધીર. મારીને. ૧
 જોલે બહેકયુ બહેકયુ, બહેકેલીનો આળ; મારીને.
 એનો કરી નાંખો, રણ માંહે કાળ. મારીને. ૨
 જીવ્હા કાપી કરો, ક્રોડ કટકાય; મારીને.
 જોજો જોદ્ધ કોય, જીવતો ન જાય. મારીને. ૩
 અનુશાસવને ચોવનાશ્વ રાય; મારીને.
 હંસધ્વજ ભરો રણ માંહે પાય. મારીને. ૪
 વૃષકેતુ વીરા ઉઠો મારા તન; મારીને,
 નગ્ર ઠેકાણે દરાવો ધોર વન. મારીને. ૫
 પ્રદુમ્ન અણિરૂધ મારો હાક. મારીને.
 મણિપુરને ચઢાવો વીરા ચાક. મારીને. ૬
 મેઘ વર્ણુ વીરા લુંટા રીધ સીધ; મારીને.
 નગ્ર માંહે ફરે કાગડાને ગીધ. મારીને. ૭

અર્જુનના ગર્વ ભરેલાં અને ગર્જના કરતા શબ્દ સાંભળી સર્વ
 યોદ્ધાઓએ પોતપોતાના હથિયાર સજી તૈયારી કરવા માંડી, આમથી બ-
 રુવાહન પણ પોતાના સૈન્યને ઉત્કેરે છે, મહારા બહાદુરો સવધ રહો.
 જો જો આ કુશ્મેત્રના મેદાનમાં શિયાળવાનો સંહાર કરી આવેલો અને
 અભિમાનના ભરણા જેના ભવનમાં ભમી રહ્યા છે એવો બાયલો ચુડી
 ચોટલો ને ચાંલાને ધારણ કરનાર જીવતો ન જાય !

બ્રુના બાણ જેવા શબ્દ સાંભળી અર્જુન ગર્જના કરી બોલ્યો.

મારો ! મારો ! તેજ વખતે સર્વ યોદ્ધા સંગાથે તુડી પડ્યા, અને અરસ પરસ ધાર યુદ્ધ થયું. એ કદર લડાઇ શરૂ થઇ. કોણ ક્યાં છે ને કોણ કોને મારે છે, તેનું કાંઇ જણાતુ નથી. તે જોઇ અનુન કહે અરે આ શુ ! આતે યુદ્ધની કેવી રીતી ! આ શી કુતરા લડાઇ ! અરે ક્યાં ગયુ તમાર શુરાતન, શું આ છોકરૂં તમારા જેવા સમર્થ યોદ્ધાઓને જીતી જશે ? જીતી જાય તેમાં નવાઇ શી ! તમને યુદ્ધ કરવાની ગમજ ક્યાં છે ! એક યોદ્ધા એકજ યોદ્ધાને પકડે એકેએકે સર્વને મારો, મારો, બસ મારો !

રાગ; રામાયણનો.

શબ્દ શુણીને શાલવ ક્રોધ્યો, લોધ્યો નહિ લજ્જાય;

અસ્ત્ર શસ્ત્રને ધારી અંગે, જાએ યુદ્ધ કરવાય. ૧

ક્રોધ કરીને બ્રુ ઉપર બળથી મેલ્યાં બાણ;

યાદ રાખ્ય ત્યા અહંકારી તુ, નિશ્ચે લેઉં પ્રાણ. ૨

બાહુ બળીઓ બ્રુવાહન, ક્રોધ્યો છે રણધીર;

શસ્ત્ર બાણ શાલવને માર્યા, કાયર કીધો વીર. ૩

હાંપ કરીને જાય ઉછળવા, શાલવ શુર ન માય;

પણ બ્રુના બળની પાસે, લજવાયો છે રાય. ૪

રાજા શાલવ અતી ક્રોધથી મન મુકી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો તો ખરો, પણ બ્રુવાહનના પ્રાક્રમ આગળ તુચ્છ બની ચાલ્યો ગયો. આવો બનાવ જોઇ શ્રી કૃષ્ણના કુમાર પ્રદુમ્ન “ પણ ” લઇ પગલાં માંડવા લાગ્યા, અને મનમાં નિશ્ચય કરી બોલ્યા કે એ બ્રુવાહનને હું મારીશ અને સર્વ શત્રુનો ગર્વ ઉતારીશ.

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

પ્રભુ પુત્ર એ પ્રદુમ્ન હાર્યો, કામ તણો અવતાર;

હંસકેતુ પણ હારજ પામ્યો, જેનું બળ છે અપાર;

સૌ પામ્યા હાર, સુવેગ યોધ્યો ક્રોધ્યો અપાર. સૌ ૦

રાગ; અરે હાં રેક બોલ્યા વૈષમપાયન.

અરે હાંરેક આવ્યો હંસકેતુનો કુમારરે, અરે હારેક મારો મારો કરેછે પોકારરે;

અરે હાંરેક એણે બાણ માર્યા એક લક્ષરે, કાયર કીધો બ્રુવાહનનો પક્ષરે. ૧

ક્રોધ્યો ક્રોધ્યો ચિત્રાંગદનો તનરે, જેમ કડક કાટકે ગરજ ઉઠે ધનરે;

યોદ્ધા કંઇને કરીઆ છે કચ્ચર ધાણુરે, વળી કાંઇ યોદ્ધાના પળમાં લીધા પ્રાણુરે. ૨

સુવેગ શુરો વિચારી જોયુ મનરે, પારથ પુત્ર તુજને પમાડુ પતનરે;

સુસવાટામાં બાણ મૂક્યું સમરથરે, બ્રુ કેરા યોજન ઉડાડ્યો રથરે. ૩

બીજા રથમાં બેસીને આવ્યો બળવંતરે, સુવેગ કેરો નિશ્ચે હું આણું અંતરે;
ધ્વજ પતાકા તોડ્યાં, સુવેગે સારરે, બ્રહ્મ કેરા હોષ રજા ન લગારરે. ૪
વઢતાં વઢતાં બંને ઉડ્યા છે આકાશરે, જાણે કરશે ત્રેલોક કેરો નાશરે;
દેવ, સકળ તો ત્રાસ્યા છે, જોધને યુદ્ધરે, અર્જુનકેરી જતી રહી છે શુધ્ધયુદ્ધરે. ૫
રૂધીર કેરી ચાલી સરિતા ત્યાંયરે, અભક્ષ પાંખી પ્રસન થયા છે જ્યાંયરે;
હાડ માંસના થયા છે ઢગે ઢગરે, આકાશે તો ઉડતા દેખાયા બગરે. ૬
બ્રહ્મવાહન કોપ્યો છે કૃતાન્ત કાળરે, અર્ધચંદ્ર લઇ બ્રુગુટી ચઢાવી ભાળરે;
ક્રોધ કરીને બાણ, ફેંક્યું તે દીશરે, સુવેગ કેરું છેદી નાંખ્યું છે શીશરે. ૭

સુવેગનું શીર પડતાંજ અર્જુનનાં હથિયાર હેઠાં પડ્યાં, હવે શું થશે !
અરે ધર્મરાજ અશ્વમેધ શી રીતે કરી શકશે ! નહિજ કરી શકે,
નક્કિ નહિજ કરી શકે ! આ બ્રહ્મવાહન સંદેશો લઇ જવા પણ એક શેષ
રાખે તેમ નથી. હે ભાઇ હે વીરા વૃષકેતુ, હવે હું ગભરાઉં છું. મને તો
કાંઇ સુજતુ નથી, મને ભાસે છે કે બ્રહ્મવાહન સર્વનો કાળ કરશે. આ
મારા વીરા ! તું સંદેશો લઇને જ; કે યજ્ઞ પુર્ણ થનાર નથી અને અર્જુન
જીવતો ઘેર આવનાર નથી.

[અર્જુન] રાગ; નિર્ધન પણ નયણાં ઠરશેરે.

જા જાને વીરા વૃષકેતુ, સંદેશો લઇ તું જાને;

બ્રહ્મપાસે ગયું બળ વહેતુ.

સંદેશો ૦ ૧

કરજો કૃશ ચરણ પ્રણામરે, સંદેશો. ભાઇ કથલ્યુ સધળું કામરે. સંદેશો ૦ ૨

કુન્તાને પાએ પડજેરે, સંદેશો. જઇ ધર્મ ચર્ણમાં આડજેરે. સંદેશો ૦ ૩

અહિં માર્યા ગયા વીર વરરે, સંદેશો. પડ્યું પડ્યું દુધમાં ગરરે. સંદેશો ૦ ૪

આજે થયો રંગમાં ભંગરે, સંદેશો. બ્રહ્મએ મચાવ્યો જંગરે. સંદેશો ૦ ૫

આજે હસશે દુર્જન લોકરે, સંદેશો. થઇ યજ્ઞની આશા ફેકરે. સંદેશો ૦ ૬

[વૃષકેતુ] રાગ; રાજની ઇચ્છા નથીરે.

કાયર કદી ન થાવુંરે, પિતાજી મારા કાયર કદી ન થવુંરે.

રણ દેખી રણ ઝુઝવું, રણમાં ખોવા પ્રાણ;

કરી ગર્જના દોડવું, સહી શત્રુનાં બાણ.

કાયર ૦ ૧

કર્ણ તણો કુમાર હું, પાંમુ રવ રવ નકં;

કુડો સંદેશો કહુ, નિશ્ચે લાજે અર્ક.

કાયર ૦ ૨

પતિવ્રતા મૂળ નાર છે, પહોંચે પ્રભુ તે દાર;

સ્થામ વદન મુજ જોધને, મારે પેટ કટાર.

કાયર ૦ ૩

ક્ષત્રિ થઇ ખુણે જઇ, કર કાયરની વાત;

સ્થામ ગળીમાં સામટી, બોળુ પેઢી સાત.

કાયર૦ ૪

હુકમ કરો જો તાતજી, હાડ કર ચક્ર્યુર;

ચોદા ઉડાડુ આભલે, ઉડે આકના તુર.

કાયર૦ ૫

વૃષકેતુ વીરનાં વચન સાંભળી અર્જુનને હૃદયે હિમ્મત આવી; પણ જેમ કોઇ પક્ષી બાજને દેખીને ભય પામી ગયું હોય અને પોતાના માળામાંથી બહાર નિકળવાની હિમ્મત ન ધરતું હોય તેમ, અર્જુને પણ બ્રહ્મવાહનનો પ્રતાપ જોઇ, સૈન્યને મોખરે આવવાની હિમ્મત ખોઇ; હિમ્મત તો ખોઇ પણ વૃષકેતુને કહ્યું કે વીરો હિમ્મત હોય તોજ આગળ પગલાં ભરો, અને બ્રહ્મવાહનને મારો ! અર્જુનની આજ્ઞા થતાં, વૃષકેતુ અસ્ત્ર શસ્ત્ર સજી દિવ્ય રથમાં બેસી કાળ જોવો કોપાયમાન થઇ, બ્રહ્મવાહનના સામે આવ્યો. વૃષકેતુને આવતો જોઇ બ્રહ્મવાહનને પુર જોરસાથી બાણ ફેંકવા નિશ્ચય કર્યો.

(કવિ) રાગ; કંટકે કોવિ જણાવીઆ.

બ્રહ્મએ બળ જણાવીયું.

જ્યારે કણ કુંવર આવ્યો કોપતો, વળી આપતો ઈંદ્ર સમાન;

નથી લાજ કોઇની લોપતો, જેતુ ઝળકી રહ્યું છે વાન. બ્રહ્મ૦ ૧

જેને છત્ર ચામર શિર થાય છે; જેનું ગાય છે અપ્સરા ગાન;

આવી બ્રહ્મના સામુ બોલીયો, આવ્યો દેવા મ્હોતનું દાન. બ્રહ્મ૦ ૨

ત્યારે બ્રહ્મ કહે શુભ બાળકા, નથી જોયા જોઈના હાથ;

તેં તો બાપ મરાવ્યો લ્યા બાવલા; આવ્યો પિતાના શત્રુની સાથ. બ. ૩

(કવિ) રાગ; હું હું રાજાજી;

એવી વાણી સાંભળત્તમાં, કોપ્યો કર્ણ કુમાર;

રાજ૦

આયુદ્ધ ફેંકે અતી ધણાને, દેવા માંડ્યો માર.

રાજ૦ ૧

અતી બાણ તે ચોદા મારે, બન્નેનું બળ અપાર;

રાજ૦

બ્રહ્મવાહનનો રથ ઉડાડ્યો, નાંખ્યો રણની બહાર.

રાજ૦ ૨

બીજા રથમાં બેસીને આવ્યો, સવ્ય તણો સંતાન;

રાજ૦

ફરશી લઇને ફરતો રણમાં, મ્હોતનાં દેતો દાન.

રાજ૦ ૩

દાંત પીસીને દોડ્યો શુરો, ચોદા માર્યા લક્ષ;

રાજ૦

વીરપણું વૃષકેતુનું દેખી, હાર્યો છે બ્રહ્મનો પક્ષ.

રાજ૦ ૪

ધન્ય ધન્ય છે ધન્ય જનુની, ધન્ય તુજ અવતાર;

રાજ૦

સ્વર્ગમૃત્યુ પાતાળની માંહે; તુંથી હું પામ્યો હાર.

રાજ૦ ૫

એવું કહીને હાક મારતો; ફેંકે અગણિત બાણ;

રાજ૦

અર્જુન પક્ષને ત્રાસ પમાડી; કાઢવા માંડ્યો ધાણ.

રાજ૦ ૬

ત્રિશુળ તોમર ઉછળે જલોપલ; અયોગુડને હળ;	રાગ્ન૦
કુહાડા કોદાળા; કચચહ નાંખે; શ્રુષ્ટિ કરીને કળ.	રાગ્ન૦ ૭
પાશને પદ્મિશ બાલા ફલકો; ગદા શુળને સક્તિ;	રાગ્ન૦
શત્રુની સામા શત્રુજ દેખે; રણમાં ન રાખે રક્તિ.	રાગ્ન૦ ૮
ધણા જોદ્ધતો મુજ ઉછાળે; ઉછાળે અંકુશ ફરશી;	રાગ્ન૦
અશ્વવાહનના અન્ને નેત્રમાં; ક્રોધ રહ્યો છે વરશી.	રાગ્ન૦ ૯
સાવધ થઇને શક્તિરે લીધી; રાખે કરીને રીસ;	રાગ્ન૦
જોત જોતામાં જોરેથી પાડ્યુ; કર્ણકુંવરનું શીશ.	રાગ્ન૦ ૧૦

વૃષકેતુના વિનાશ થવાની સાથે અર્જુન ગાંડો થઇ ગયો. હે બાઇ હે વીરા, હે દીકરા, ક્યાં ગયો; ક્યાં ગયો; મને મુકોને ક્યાં ગયો ! તું મૂવો; હવે મારે જીવીને શુ કરવું છે. અરે મને દગો દઈ મયો. અરે હુંતો જાણતો હતો કે હમણા શત્રુનું શીર કાપી આવે છે; પણ આતો ઉલટુ અવળ થયું. ઓ બાઇ બોલ તો ખરો ! ચાલ ! ઉડ ! આગસ ન કર; જો આ અશ્વવાહન સામો દેખાય ! હે બાઇ તારૂં બળ ખતાવ ? કેમ સુતો છે. અરે હાય, હે વૃષકેતુ ! ! !

(અર્જુન) રાગ; સુભદ્રા વિલાપનો.

તુતો સાંભળ મારી વાતરે, દીકરા હમણાં પડી જશે રાતરે;	
દીકરા, મૂજને કરો રખિમાતરે, ઉડો અશ્વનો કરવાં ધાતરે;	
આજે, અર્જુન કરે આંસુપાતરે, દીકરા, માલ્યરા.	
કાળે કાઢુ ઝાલીયુ, વેરી નાંખ્યુ વાન;	
દિનકર ઉગ્યો દુઃખનો, જાણે હમણાં મૂવો અભિમાનરે.	તુતો૦ ૧
કુંતા કહેશે ક્યાં ગયો, વૃષકેતુ મુજ તન;	
યુધિષ્ઠિર વીર આગળે, વિલાપ જાશે વદનરે.	તુતો૦ ૨
અશ્વમેધ આ મરૂ તે, બન્ને ન પુરણ થાય;	
ઉડો દીકરા માલ્યરા, કાકાને કરવા સ્થાપરે.	તુતો૦ ૩
અભિમન્યુથી, અધિક તું, વહાલો કર્ણ કુમાર;	
આગળ કરીને હું રહ્યો, મને ગાંડો કહેશે કે ગમારરે.	તુતો૦ ૪
શ્વેત વદન પર સ્યામતા, આજે લીધી આપ;	
આજે આગળ આવીઆં, પેલા જનમત્રાં પાપરે.	તુતો૦ ૫

(અશ્વવાહન) મરાઠી સાખી.

રંડા પેરે રોવા માંડ્યુ, મરવા મોહુ વાળ્યુ;

કુરુક્ષેત્રમાં કૌરવ માર્યા, તે બળ તેં ક્યાં બાળ્યુ;

કર પ્રભુને યાદ, કાંઈ કરતાં એ શુભુશે દાદ.

કર૦

(કવિ)

ગુજરીનો રાગ.

શબ્દ શુભીને સુત કુંતાનો કોખો અપરંપારે;

રૂંવે રૂંવાટે રીસ ચઢાવી, દેવા માંડ્યો મારરે.

૧

ચોદા સધળા બબ્બુકેરા, આધા પાછા થાયરે;

કતાન્ત સરખો કાળજ કોખો, સહન કરે કોણુ ધાયરે.

૨

ઘેર ગર્જના થાએ સિંહની, અજળ જૂથ વેરાયરે;

બળીઓ બબ્બુવાહન કોખો, વિધવા કરવા માયરે.

માયરે. ૩

(કવિ)

ગિતિ.

બગુરી ચઢાવી બાળે, બાળે બાણુને ફેંક્યું કરી રીસ;

ભૂપત સધળા બાળે, અર્જુન કેર છેલ્લું છે શીશ.

અર્જુનનું શીશ પડતાંજ બબ્બુવાહનના સૈન્યમાં વિજયનાં વાળાં વાગવા લાગ્યા, અને ચોદા સર્વે આનંદની સાથે ઉત્સાહના શબ્દ કરવા લાગ્યા.

(બબ્બુવાહન)

મરાઠી—સાખી.

ગર્વવાનનો ગર્વ ઉતાર્યો, સંધ્ય ઉતાર્યું શીશ;

દિવસ આજનો અતિશે ઉજવળ, રહાય થયા જુમદીશ;

કોઈ છે તૈયાર ? માતાને કહો સમાચાર.

હુકમ થતાં એક સેવક માતા ચિત્રાંગદાની પાસે ઉતાવળે ગયો અને હાથ જોડી સન્મુખ ઉભો. એના ઉમા રહેવાના ડોંગ ઉપરથી અને એના આતુરતા ભરેલા ચહેરા ઉપરથી, ચિત્રાંગદાએ તોત્ર બાંધ્યો કે આ સેવક કાંઈ કહેવા માગતો હોય એમ લાગે છે. કેમ ! બાઈ શું છે ?

(સેવક)

મરાઠી સાખી.

વધામણી આ પાપ તનની, શુભુજે મારાં માત;

જાતી પરાક્રમી આપ પુત્ર છે, માર્યો ભીમનો બ્રાત;

થયો જય જય કાર, પાન્ડવ સેના પામી હાર.

થયો૦

સેવકના સુખમાંથી નિકળતા શબ્દ સાંભળી ચિત્રાંગદા મુર્ચ્છિત થઈ પડી; અને જરા શુદ્ધિ આવતાં રોતી કકળતી બોલી. અરે હાય દિકરા ! આ શો ગજબ કર્યો અરે હાય ! માતાને વિધવાપણું પ્રાપ્ત કરાવનાર દિકરા, હુષ્ટ તું શિ મતિને પામીશ. અરે હાય તારો ક્યા નર્કમાં વાસ થશે. ચિત્રાંગદાની આ દશા જોઈ સેવક બબ્બુવાહનની પાસે ગયો અને સધળી બિના નિવેદન કરી, તે સાંભળી બબ્બુવાહન દોડતો માતાની પાસે આબ્યો. બબ્બુને દેખી ક્રોધાયમાન થએલી માતા ચિત્રાંગદા બોલી. અરે પિતાહત્યાર તાર કાણુ

મુખ જોવા હું માગતી નથી. બધું કહે માતાજી અપરાધ ક્ષમા કરી સધળી
બીના સાંભળો !

(માતા) રાગ; આ ભ્રમર ન મુખે ખ્યાલ.

જા ! જા ! મુખ લઇને કા...જી, સુત સ્યામ વદન શુ ભાજી.

તું થયો પુર્વનો વહેરી, જેમ સર્પ ડર્યો હોય ઝેરી;

આજે સકળ મુખને હેરી, મારીઓ તાત, થયો રળીયાત;

વિધવા માત, દેહ મૂજ આ...જી.

સુત૦ ૧

તેં જીતીને જશ લીધો, તેં ઘાત તાતનો કીધો;

તેં હંખ મૂજને દીધો, લાગીછે ઝાળ, બજે જેમ રાગ;

કર મુજ કાળ; હિમાળે ગા...જી

સુત૦ ૨

ક્યાં છે મારા સ્વામિનું શય ? બતાવ જરૂર ! વચન સાંભળી થર થર
ધ્રુજતો બધું આગળ થયો. તેની વાંસે વાંસે માતા ચિત્રાંગદા રણુભૂમીમાં
આવ્યાં, અર્જુનના શયને આજખી ચિત્રાંગદા ચીસ પાડી બોલી, અરે
દાય આ રહ્યા મારા અંગના આધાર, હે પત્ની ! કોડો, ભગવત થાઓ, કોડો
કોડો શુ સુતા છો.

(ચિત્રાંગદા) રાગ; આત્રાના મેળાવડાનો.

કોડો કોડોને ચતુર સુખજીરે. આ...કામળ કંધા.

આજે બધુનો લેવા પ્રાણુરે.

આ૦

એદીની પેરે શુરે ઉઘોછો, કોડોને આજમ મોડીજી;

દુષ્ટ કેરો આજે સ્વયંવર, નાંખીને મચ્છા તોડીરે.

આ૦ ૧

અગ્નિ અજીર્ણ આજે મટાડવા, ખાંડવ વનને બાળોજી;

ઇંદ્રની સંગે યુદ્ધમાં બતાવ્યો, તેવો બતાવોને ચાળોરે.

આ૦ ૨

ધોષ યાત્રામાં ધુમે દુર્યોધન; ગાંધર્વ ગગને આવ્યોજી;

વિરાટ કેરા નશ્વરી પાસે, દુષ્ટે ઘેરી રાખી માથેરે;

આ૦ ૩

ભૂને કંપાવે તેવા ભિષ્મ પિતા છે, ધરા ધ્રુજવે તેવા દ્રોણજી;

કાયર થઇને તમે કેમરે સુતાજો; તમને જીતે તેવું કાણુરે.

આ૦ ૪

કરણ ધરણમાં બેઠોછે સ્વામિ, અગિયાર કેરો અર્કજી;

જયદ્રથને જરા જીતિથી મારો, નહિતો ભોગવશો નર્કરે.

આ૦ ૫

દુશાઃશનને દુર્મુખ કિમાં; શકુની મુખગ બાળજી;

ક્રોધ કરીને તમે કોડોને કંથજી, કરવા સર્વનો કાળરે.

આ૦ ૬

પિતાના પ્રાક્રમને લઇને માતાના રૂદનના અસરથી બધુને અતી શોક
થયો. અરે હું પિતા હત્યારો જરૂર નિર્ભાગી, જરૂર મારે અણુનનાં કહેલાં

વચન સહન કરવાં જોઈતાં હતા. અરે મેં ક્રોધ કરી પિતાનો નાશ કર્યો. હવે હું કયે જન્મ છુટીશ.

(કવિ) રાગ; આઘ્યે ત્રોડીને નાંખ્યા હારરે.

રાજા રૂદન કરે લાગી ઝાળરે, આજે ભુંસાયુ માર ભાળરે;
મુજ પિતાનો કરીઓ ઝાળરે; મુને જગત દેશે ઘણી ગાળરે;
મુને જગત દેશે ઘણી ગાળ, ને કહેશે, કુ...રહેરે. ૧

આજે કાઢુ હું મારા પ્રાણુરે, તે તો જગમાં થવાને જાણુરે;
મેં તો ઘરમાંહે વાળ્યો ધાણુરે, તેમાં કંઈએ ન પામ્યો લ્હાણુરે;
તેમાં કંઈએ ન પામ્યો લ્હાણુ, હું સેવું સ્વ...ર્ગનરે. ૨

ભિખના દશ દિવસના યુદ્ધમાં અર્જુનની સ્થાયતામાં આવેલો અને ભિખને હાથે મૃત્યુને પામેલો ઇક્ષ્વકુ નામનો અર્જુનનો પુત્ર; તેની સગી માતા અને બ્રહ્મવાહનની સાવકી; ઉલુપીકા કરીને હતી. તે શેષનાગની પુત્રી હતી. તે પુત્ર બ્રહ્મને અને બેન ચિત્રાંગદાને રોતાં દેખી બોલી. હે વીરા હે ભાઈ તુ મારા પિતા પાસે જ અને સંજીવન મળિ મારી લાવ; તે મળિ અડાકવાથી તારા પિતા જરૂર જીવતા થશે. તારી માતા ચિત્રાંગદાના અને મારા બેકના એ સરખીજ સગાઈના છે. તેમાં તે વિશેષ રૂદન કરે છે અને હું નથી કરતી તેથી તારા અને આ સૈન્યના સર્વ મનુષ્યના મનમાં સંશય તો ઉત્પન્ન થતો હશે, પણ મને નિશ્ચય છે કે મારા પિતા પાસે મળિ છે તેથી મારા સ્વામિ જીવશે. તે કારણથી હું અતી રૂદન કરતી નથી. બ્રહ્મ અર્જુનનો વધ કરનાર મારી કુખે ઉત્પન્ન થયો નથી પણ એ ચિત્રાંગદાની કુખે પેદા થયો છે. આવાં મર્મ વચન સાંભળી મા દિકરો બન્ને અતી રૂદન કરવા લાગ્યાં. ઉલુપીકા કહે ભાઈ રૂદન કરવું રહેવા દઈ ઝટ જઈ મળિ લઈ આવ! બ્રહ્મવાહને તેજ વખતે પોતાના પ્રધાન શુદ્યુધિને આજ્ઞા કરી કે, તમે પાતાળમાં શેષનાગના સભા મંડપમાં જાઓ; અને ત્યાં જઈ સંજીવન મળિની માગણી કરો. સઘળી લકીકતથી વાકેફ કરીને કહેજો કે તમારા જમાઈને જીવતા કરવા માટે તે મળિની જરૂર છે; હુકમ થતાંજ પ્રધાન પોતે ક્રેટલાક સેવકો સહિત પાતાળમાં જઈ શેષની સભામાં આવી ઉભો. તેને દેખી શેષ ભગવાન કહે કેમ શુદ્યુધિ સર્વ કુશળતો છે! પ્રધાન કહે ના પ્રભુ; હાલતો વિપરીત છે, અને તે આપનાથી શુભ થાય તેમ છે.

શેષભગવાન—કેમ, શું છે?

પ્રધાન—હસ્તિનાપુરમાં યુધિષ્ઠિર અશ્વમેધનો આરંભ કરી બેઠા છે; અર્જુન ઘોડો લઈ દેશ જીતવા નિકળ્યો છે. તે અર્જુન સઘળા દેશને જીતી બ્રહ્મવાહનથી મરણ પામ્યો છે. આપની પુત્રી વિધવા થઈ છે. તેને વૈધવ્ય

પણું પ્રાપ્ત ન થાય; અર્જુન સજીવન થાય, માટે મને સંજીવન મળિ લેવા. આપની પુત્રિયે તથા બ્રુવાહને મોકલ્યો છે.

શેષ ભગવાન—મળિતો આ રહ્યો, પણ મારા સર્વ સમાસદોની આજ્ઞા વિના તે કોઈને લઈ જવા દેવાય નહિ. કેમ પ્રધાનશુ ?

ધૃતરાષ્ટ્ર—એ મળિ વડેજ અમારૂં જીવન છે; એ મળિ વિના અમને ગરડનો ભય છે, માટે મળિ નહિ અપાય.

વાસુકી—પ્રધાન ધૃતરાષ્ટ્ર દીક કહેછે. મળિ આપનાં આપણે આપત્તિમાં આવી પડીશુ.

પુંડ્રિક—મળિ આપો કે સર્વનું મ્હોત સમજાને, માટે મારે પણ એજ મત છે કે મળિ નજ આપવો.

કર્કેટક—અરે તમે બધા ભયભિત થઈ આટલા તકવિતક કરો છો પણ ખીજી તરફથી એન ઉલુપિકાનું હિત પણ વિચારોછો કે નહિ ?

તક્ષક—હિતને અહિત; હમણાં ગરડ આવીને ગટગટ ગળવા માંડશે, તે વખતે ખબર પડશે. બસ ? મળિ નહિ અપાય.

ધૃતરાષ્ટ્ર—ચ્છાય ગમે તેમ થાય પણ મળિ તો નજ આપવો. પ્રધાન શુદ્ધયુદ્ધિ કહે તમે સમજાને મળિ આપો નહિતો આગળ બ્રુવાહન છે.

ધૃતરાષ્ટ્ર—બ્રુવાહન છે તે કેમ થયું, શું કરશે ? બેર જુલમથી લેશે ?

પ્રધાન—હા હા બેર જુલમથી લેશે.

તક્ષક—અરે લીધું લીધું ! એના શા ભાર છે કે બેર જુલમથી મળિ લઈ જાય !

પ્રધાન—તમારી આંખમાં આંજીને લેશે, ને ગળી જશે તો ઓકાવશે.

ધૃતરાષ્ટ્ર—નથી આપતા જ, તારા બ્રુવાહનને કહેજે. પ્રધાને મળિ-પુર આવી સર્વ હકીકત બ્રુવાહનને કહી. નાગના મોંમાંથી નીકળેલા રાબદ પ્રધાનના મુખદ્વારા સાંભળી બ્રુવાહનને અતી ક્રોધ થયો. તુરત બન્ને માતાઓની આજ્ઞા લઈ સજીવન મળિ લેવા પાતાળમાં ચાલ્યો.

(કવિ રાગ; ત્યાંથી ઉઠ્યો ત્રણલોકનો ભુપ.

ત્યાંથી ઉઠ્યો અભિમન્યુનો બ્રાત; નાગ સર્વનો કરવાને ધાત. ૧

વેગે કરી ગયો પાતાળ માંભ; તક્ષક ને કર્કેટક જ્યાંય; ૨

શેષ વાસુકી ને પુંડ્રિક કહીએ, ધૃતરાષ્ટ્રને અભીમાન હૈએ. ૩

નાગ લોક આવ્યો નાગનો બાળ, નાગ સર્વ મળી નાંખે જવાળ; ૪

બેર આણી મન વિષ ઉછાળે, ગર્વ કરી જાણે બ્રુને બાળે. ૫

કેર કરે અર્જુન કુમાર, એક બાણે કર્યો ત્યાં અંધકાર. ૬

ધુત્ર મંત્ર થયા ધુત્રના ગોટા, નાગે કરી મુકી દોટમદોટા. ૭

અગ્નાસ્થી કરી અગ્નિની જ્વાળા, નાગ સર્વ થયા ત્યાં ઓશિયાળા. ૮

સર્વ મળી કહે ક્રોધ શમાવો, હ્યો આ મણિ લેધને ઝટ જાઓ. ૯

કાર્ય કરીને પાછો પહોચાડો; તોતો રહેશે સૌને જીવવા દહાડો. ૧૦

નાગ લોકને ત્રાસ પમાડી સંજીવન મણિ લઈ બ્રહ્મવાહન આવે છે. અહીં રૂપના પ્રધાન વ્રતરાષ્ટ્રને દુષ્ટભાવ તે દુર્મુખ નામના બે દિકરા હતા, તે પોતાના પિતાને પરાભવ પામેલા અને બેદ પામતા જોઈને વહેર લેવાને ત્યાંથી ધ્રુપા ચાત્રી નિકળ્યા. તે બ્રહ્મના પહેલાં રણભોમીમાં આવ્યા અને અર્જુન તથા વૃષકેતુનાં મુસ્તક ચોરીને ચાલતા થયા, તે લઈને પોતાના પિતા વ્રતરાષ્ટ્રને આપ્યાં. મુસ્તક દેખી વ્રતરાષ્ટ્ર પણ ખુશી થયો. દીક કંઈ દીકરા. હવે માફ મન શાન્ત પામ્યું.

અહીં બ્રહ્મવાહન મણિ લઈને આવ્યો પણ મુસ્તકનું ગુમ થતું જોઈને ઉદ્વેગ થયો. તેમ તેમ રાણીઓ અતી રૂદન કરવા લાગી.

અહિં આવો શોકજનક બનાવ બની રહ્યો છે; અને હસ્તિનાપુરમાં કુંતાને સ્વપ્ન આવ્યું. જેવું સ્વપ્ન આવ્યું તેવાંજ નિગૂંથ થઈને ધર્મને પોકાર કરી ઉઠ્યાં. ઉઠ વીરા ધર્મ ઉઠ વિપરીત છે. ધર્મ ઉઠી પુછેછે માતા શુ છે ? માતા કહે ભાઈ આજે અર્જુનના સમ્બંધમાં મને ધોર સ્વપ્ન પ્રાપ્ત થયું છે. ધર્મ કહે માતાજી તે માનવુંજ નહીં; અર્જુનને શ્રી હરી સદા સ્થાય છે.

(કવિ) રાગ; જાણોછોરે સઘળુ અંતરજામી.

કહે છે કુન્તિરે સાંભળ ધર્મ કુમાર; મને સ્વપ્ન થયું છે અસાર.

ક્યાંછે કૃષ્ણરે બોલાવ બેટા બહાર. મને.

મારો રઠીયાળો રૂપ રતનરે; માફ નિર્ધન કેરૂં ધનરે;

મારો ઇંદ્ર અંશ અર્જુનરે; વિધનરે યુધ્ધે પડ્યાં હથીયાર. મને.

તેને જોયોરે ખિરતું ભોજન કરતો; વળી કાળાં વસ્ત્રને ધરતો.

તેણે કાંધીરે ઉંટ ઉપર અધારી; આજે મતી મરી ગઈ મારી. ૧

મેંતો જોયુ નજરથી ઝાંખીરે; મારી રિદ્ધી રોળી નાંખીરે;

કેમ જીવું એ અર્જુન પાંખીરે; ન રહુ સાંખીરે માફ હું પેટ કટાર. મને.

જોયો જાતારે દક્ષિણ દિશા મોઝાર, એને કંઈ કરેણાનો હાર;

માટે જાઓરે રણધીર રણ મોઝાર; શ્રી કૃષ્ણ સહિત કુમાર. ૨

કુન્તિના આગ્રહથી અંતરજામી કૃષ્ણ પ્રભુ, ભિમ, નિકુળ, સહદેવ, કુન્તા સહિત બીજા અનેક મનુષ્યો લઈ મણિપુર તરફ આવે છે. અહીં ચિત્રાંગદા તથા બિહુપીકા, મુસ્તકના ગુમ થવાથી ધ્રુવ રૂદન કરે છે.

(રાણીઆ) રાગ; પરજીઆ.

આળસ મોડીને હોઠા કંથજી, હારે સીતારામરે, સીતારામરે.

રણુમાં સુતાછો રણુ રાજીઆરે, રણુ કરવા મંહારરે;

રણુમાં ઝુઝોને રણુ રાજવી, કરો કુંવરને હારરે. આળસ૦ ૧

દ્રૌપદી સુભદ્રા આદી સુંદરીરે, હશે જોતાં તમ વાટરે;

માતા કુન્તાને કળ નવ પડે, હશે કરતાં ઉચાટરે. આળસ૦ ૨

શિરના મુગટ શિર છત્ર છોરે, ધર્મ ધોરંધર રાયરે;

આવો અર્જુનની વહારમાં, કળી કચરામાં કાયરે. આળસ૦ ૩

નિકુળ સહદેવ દિયર દોડજોરે, આવ્યો અર્જુનનો અંતરે;

ધનુષને ખાણુ ધારી ધિરથી, આગળ આવો અનંતરે. આળસ૦ ૪

શત્રુ આવ્યો સુત પેટથીરે, કરી પિતાની ધાતરે;

લાંચળ લગાડયું પુરૂ વંશને, કરી વિધવા તેં માતરે. આળસ૦ ૫

માતાઓનાં રૂદન સાંભળી અશ્રુવાહન સ્તબ્ધ ઉભો. આંખમાંથી ગરગર

આંસુ કાઢે છે, અને પોતાનાં કૃત્યનો પશ્ચાતાપ કરે છે. તેવામાં શ્રી કૃષ્ણને

જોઈ પ્રણામ કર્યા. તેમની સાથે ભિમ તથા નિકુળ સહદેવ હતા, તેમને

અનુમાનથી ઓળખ્યા. ઓળખી હાથ જોડી ઉભો રહ્યો. ત્યારે ભીમ પુછે

છે. હે શ્રી કૃષ્ણ, આ મારા વીરા અર્જુનને મારનાર કયો છે તે મને ખતાવો;

અને તે જીવતો રહેજી કેમ ! ભિમના વિર વચન સાંભળી સર્વ ભય પામી

ગયા. નિકુળ સહદેવ રોવા લાગ્યા, કુન્તા માતા અતી આકૃંદ કરવા લાગ્યાં.

તે વખતે અશ્રુવાહન ક્ષમા માગે છે.

(અશ્રુવાહન) રાગ; હું શામળીઆ સંભારરે.

હું આપ તણો અપરાધીરે, ક્ષમા કરો.

મેં કીધી છોકરવાદીરે. ક્ષમા કરો.

પિતા હત્યારો હું ગોઝારો, ઘોર કર્મ મેં કીધું;

સ્વપ્નામાં દુર્લભ જે સુખ તે, ફેકટ ફેકી દીધું;

માતાનું સંભાળ્યું ઉતારી, કલંક કુકુ લીધુંરે. ક્ષમા૦ ૧

આર. નરસુ કાંઈ નવ સુજ્યુ, રીસ હૃદયમાં ધારી;

પાપ પૃથ્વીનું શિરપર લીધું, શિરછત્રને મારી;

હવે જીવીને શું કરું છે, માર પેટ કટારીરે. ક્ષમા૦ ૨

વળી બોલતાં બંધ પડે સુખ, નથી બોલવા ખારી;

અર્જુન મારી આપ તણો, અપરાધ કર્યો મેં ભારી;

સખા તણી તમો સ્થાય કરી, મને મારોને મોરારીરે. ક્ષમા૦ ૩

પિતા મરાયો માતા કોપી, એક નથી મુજ આરો;

ભિમસેનાદી પાન્ડવ કોપ્યે, નથી નાસવા વારો;

આપ અંકમાં મુસ્તક માર, જીવાડો કે મારોરે.

ક્ષમા૦ ૪

(કર્તા) શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુએ તરત બંને મુસ્તકનું સ્મરણ કર્યું.

(કવિ) મરાઠી સાખી.

કૃષ્ણે સમયાં કૃષ્ણ સુ આવ્યાં, કૃષ્ણ કૃષ્ણ મુખ વાણુ;

દુષ્ટભાવને દુર્મુખ બેડિના, તર્ત નિકળ્યા પ્રાણુ;

ત્યાં જય જય કર; થયો સજીવન કર્ણકુમાર.

થયો.

મંજીવન મણિનો સ્પર્ષ થતામાં, અર્જુન બેઠો થાય;

કુન્તાને પ્રણામ કરીને, નમ્યો કૃષ્ણને પાય;

મળ્યો ભિમજ બાઈ, નિકુંજ સહદેવ ને મળીઓ ધાઇ.

મળ્યો.

(અર્જુન) ટપકેતુ છો વિરા સુરા, કરો આણના પ્રહાર;

બજ્રવાહન ઉભો સામો; મારી નાંખો દાર;

આંખે અજ્રુ જાય; બજ્રવાહન નમીઓ પાય.

આંખે.

શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ કહે હે અર્જુન. આ તારેજ પુત્ર છે. તે એનું પ્રાકૃમ જણ્યા વિના તેની અવગણ કરી તેનાં આ ફળ છે. હવે શાન્ત થા, તારી સ્ત્રિઓ તથા પુત્રના મનનું સમાધાન કર.

(ચિત્રાંગદ)

રાગ; માઠ.

આજે દિવસને ધન્ય ધન્ય, રે થયા દિનાનાથ પ્રસન્ન.

ઝાંઝે વર્ષે ઝાંખી જોયા, આજે જીવન પ્રાણુ;

પ્રાણપતીછો ચાલો પુરમાં; ઉજ્યો કંચન લાણુ.

રે થયા૦ ૧

મણિપુર નગરી પાવન કરવા, ચાલો સધજો સાથ;

દીન તમારી દાસી આજે, વિનવે જોડી હાથ.

રે થયા૦ ૨

નાના મોટા સર્વ સગાછો, સુણજો મારી દાદ;

મહાન પુરૂષ છો મન નવ લેશો, બાળકનો અપરાધ.

રે થયા૦ ૩

લક્ષ્મણવત્સળ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા સકળ સાથ સહિત મણિપુરમાં પધાર્યા. ચિત્રાંગદ તથા ઉલુપિકા બંને પ્રભુને પ્રણામ કરી કૃતાર્થ થયાં.

[કવિ]

રાગ; પંડિતકે અચન.

શ્રી કૃષ્ણ સાથ લઈ, આવ્યા મણિપુર ગામ;

સૌ નમ્રવાશીએ, તર્ત કર્યા છે પ્રણામ.

૧

બજ્રના બાપને, દેખી થયા સૌ રાજ;

કહો કૃષ્ણ તણી જય, ધણુ જોરથી ગાજ.

૨

બાળક બબ્બુએ પહેરી, કમળનીરે માળ;	
લેઈ આબ્યો વધાવા, મોતી કંચન થાળ.	૩
વળી ચંદન પુળે, પુળ કરી એણે ભારી;	
આરતિ કૃપ્તની, પ્રેમ ધરીને કિતારી.	૪
સૌ સાથ વળાવી, બબ્બુ નમીઓ પાય;	
માતાની રજ લઈ પિતાની સંગે જાય.	૫
એ સમર્થ વોદ્ધો, કોઈનો ગાંજ્યો ન જાય;	
જયમુનિ બન્ને છે, સુણ જનમેજય રાય.	૬
બબ્બુને જોઈજોઈ, અર્જુન અંતર વસાઈ;	
કહે કૃષ્ણ કૃપાએ, સેવક બાપાલાલ.	૭
શ્રી હરી કૃપાળુ, પુરે ભક્તના કોડ;	
હરીજન સૌ મોક્ષો, જય જય શ્રી રણુછોડ.	

ઢેડવાડે ઓઞ્છવ.

(નરસિંહ મહેતાનો ઢેડવાડે ઓઞ્છવ.)

(કવિ) રાગ; કલ્યાણ. પ્યારા પ્રભુ વિનવું.

મનવા બજીએ હરી; વિચારો ભમતા, દમતા, બંધ કરી.	મનવા.
હરીને ભજ્યાથી ભવ દુઃખ ટળશે; જનમ ન આવે ફરી.	મનવા. ૧
કુશંદ કંદને અળગા કરીને; ખેલી લેને બાજી ખરી.	મનવા. ૨
પુન્ય દાન ધરાં ધર્મ કરીને, જને તું ત્રિવેણી તરી.	મનવા. ૩
બાપાલાલ બહુનામિ બજીને, મેશીજ ઠેકાણે હરી.	મનવા. ૪

(કવિ) ગિતિ.

ભક્તિ ભારી કટારી, પાપ તાપ ને કાપે સંતાપ;
કોટી કિલ્મિય કાપે, આપે અખંડ સુખનો સુર આપ.

(કવિ) રાગ; ભક્તિ જેણે આદરી; રામા રામા.

ભક્તિ જેને ભાવતી; રાધે રાધે. આદત નાસે આવતી; રાધે રાધે.	
ભક્તિ કિપર ભાવછે; રાધે રાધે. સવળા સદા દાવછે; રાધે રાધે.	
ભક્તિનું બંગાણુ છે; રાધે રાધે. તેને તાણા તાણુ છે; રાધે રાધે.	
હિરદે હરી નામ છે; રાધે રાધે. ઈશ્વા તેને ઠામ છે; રાધે રાધે.	
ભક્તિ શક્તિ પાર છે; રાધે રાધે. ભૂતળ તેનો ભાર છે; રાધે રાધે.	

ત્રિકમજીથી તાન છે; રાધે રાધે. મહિતગ તેનું માન છે રાધે રાધે.
પુરુષોત્તમ સુ પ્રેમ છે; રાધે રાધે. રાધાવરની રહેમ છે; રાધે રાધે.
પ્રજુજી સુ પ્રિત છે; રાધે રાધે. જગમાં તેની જીન છે; રાધે રાધે.

જીયો જગમાં જન એ, જાણ્યા જીમદાધાર;

ધૃશ્વરને નવ યોગખ્યા, અવની પામ્યો હાર;

ધરી સદા ધ્યાનને; રાધે રાધે. બન્ને ભગવાનને રાધે રાધે. ૧

કામ ક્રોધ છે કારમા, શત્રું સુખ હરનાર;

આશા તૂળા ધર્ષા, દુઃખમાં દીલ ધરનાર;

ભાટે મુકી માનને; રાધે રાધે. હારી અભિમાનને. રાધે રાધે. ૨

સત્ય સદા સંસારમાં, જગમગ જ્યોતી સ્વરૂપ;

જીઠ જનને જાળવી, ઝીકે ભવ દુઃખ કુપ;

ભાટે સત્ય સાધજો, રાધે રાધે. ધૃશ્વરને આરાધજો. રાધે રાધે. ૩

નામર ગુણસાગર ધણા, વિશેષ ગુણ બંડાર;

કુળદિપક સૌ શિર મણિ, મહેતા નરસિંહ સાર;

વહાલા વિશ્વાધાર છે, રાધે રાધે. બહાદુર નરના બહાર છે. રાધે રાધે. ૪

વાણી પાણી મનથી, નિશદીન ભજીએ નાથ;

કહો સુખમાં કમિના કશી, હરીએ જાણ્યો હાથ;

હૈયે હરી હાર છે; રાધે રાધે. આપુ બેડો પાર છે. રાધે રાધે. ૫

[કવિ] રાગ; ક્યાં અવધ પુરી ક્યાં કાશી.

જીનાગદ મદમાં, નાગર નરસિંહ નામ;

અટકે મહેતાજી, પ્રિતી પુરણ કામ. ૧

દામોદર મંદિર, દાસ ધણીનું ધામ;

રટે રાત દિવસ, જેનો એક ન બેસે દામ. ૨

સદગુણ સૌ સાધી, સમરે સુંદર સ્યામ;

કંઈ કામ ક્રોધને, નહિ હરવાનો દામ ૩

છે પ્રતાપ પુરણ, આનંદ આહું જામ;

શમજી પણ સુરતા, હોય ન જેની હરામ. ૪

ગોવિંદ ગુણ ગાધને, ઘેલુ કીધું ગામ;

પરમેશ્વર માની, પાણે પડે છે તમામ. ૫

કર્તા—શ્રેષ્ઠ ગાત્રીમાં અને ઉત્તમ ઘેર અવતાર પામી, નરસિંહ મહેતા
નિરંતર પ્રજા રમણ કરતા હતા. સર્વ સદગુણથી ભરપૂર હતા અને જેના

હૃદયમાં દુર્ગુણને દ્રષ્ટિ કરવાને જરા પણ જગા ન હતી. જેને કોઇ કાળે સ્વપ્ને પણ માઠી ઇચ્છા થતી ન હતી. તેવા નાગર અહરથ નરસિંહ ભક્તને જોઇ સર્વ નમન કરતા અને પરમેશ્વર તુલ્ય જેનું પુજન પણ કરતા હતા. વળી કહેવતમાં કહ્યું છે કે ગામને ગાંદરે કૂચો હોય તો કોઇ ઉડાય કહે ને છિદ્રાય કહે. એક વાત કોઇને ગમતી હોય તેજ કોઇને ના ગમતી પણ હોય, પ્રથમ એજ વિચાર કરીએ કે મહેતાજીના ભાઇ વણ્ણીધરનેજ મહેતાજી કિર્તન કરે એ ગમતી વાત નહિ. કેટલાક પોતાના મનની અપ્રિતીથી, કેટલાક હાંશી મસ્કરીના સ્વભાવથી, કેટલાક ગમ્મત જોવાના આનંદથી, અને કેટલાક પોતાની હોંશિયારી દેખડાના ઉમંગથી, પણ નરસિંહ મહેતાના કાર્ત્તમાં અનેક વિધન નાખતા હતા. સરા, સમજી, સુપાત્ર, સજ્જન, અને ખાનદાનનાં દુર્જનતો મહેતાજીને નમીનેજ ચાલતા હતા.

(કવિ) મરાઠી સાખી.

પરમેશ્વર સમ પુજન થાએ, માને મોટા જન;

જીનાગઢની જીવતી ગાએ, અવતારને ધન્ય ધન્ય;

ધન્ય એ નરને; આઠ જામ જપે ધશ્વરને. ધન્ય.

પવિત્ર પુરણ ગદ ગિરનારી, નિચે દામોદર કુંડ;

નિત્યે નરસિંહ ન્હાવા જાએ, સાથે સાધુ ઝુંડ;

બિજા વૈષ્ણવ જન, મુખે સમરે શ્રી ભગવાન. બીજા.

જે ગિરનારની ડાયામાં જીનાગઢ નગર હતુ, તે પહાડની તળેડીમાં નિર્મળ જગતો ભરેલો એક કુંડ હતો, જેનું નામ દામોદર કુંડ હતું. પુજ્ય નરસિંહ ભક્ત હમેશાં સવારમાં સાધુસંતની ટોળી લઇ સ્નાન કરવા જતા હતા, અને એમની સાથે નચતા કેટલાક નેમી પ્રેમી પુરુષ તથા સ્ત્રીઓ પણ જતાં હતાં; મહેતાજી કિર્તન ઉપાડતા અને હજારો માણસ ઝીલતા. એમ જતાં ને આવતાં આનંદની ઓળો ઉડાડતા હતા.

(કવિ) કિર્તન: રાગ; રણછોડ રંગીલા.

ચત દહાડો રડુછુ તને રામરે, ત્હારી મને લહે લાગી.

કર્યો કોટી ભગતનાં કામરે, ત્હારી મને લહે લાગી.

તેતો ઇડાં આવરદા આંકીરે. ત્હારીં તેતો ગજની ઘંટા ઢાંકીરે. ત્હારીં

પુતનાને પાર ઉતારીરે. ત્હારીં તને આવીતી નાંખવા મારીરે. ત્હારીં

ધના ભગતની ખેતી નિપાવીરે. ત્હારીં કુમળની કાયા દિપાવીરે. ત્હારીં

કરી સમ્યાની અહર્યા નારીરે. ત્હારીં મરી જયદેવ તાર ઉગારીરે. ત્હારીં

મયા બગાને ખારણે બિખારીરે. ત્હારીં પડેરી મુગદને મણિના તારીરે. ત્હારીં

ખાધુ એંદુ અંહિરનું અંતરે. ત્હારીં કર્યો શવરીના મનખો ધન્યરે. ત્હારીં
આખું વિભીષણને રાજરે. ત્હારીં અમરીષની રાખી લાજરે. ત્હારીં
તેતો માટીની ભિંત ચલાવીરે. ત્હારીં સર્વજીત મુખ આંગળી ઘલાવીરે. ત્હારીં
હરી ભજ ન પામે હારરે, ત્હારીં બાપુનો એડો પારરે. ત્હારીં

નમરની બહાર અને કુંડપર જવાને રસ્તે ઢેડવાડો હતો. જ્યારે
જ્યારે મહેતાજી ઢેડવાડા નજીક થઇને જાય ને આવે, ત્યારે ત્યારે આખા
ઢેડવાડાના ઢેડ એકઠા થઇ દુરથી દર્શન કરે તથા મહેતાજીની અને શ્રી
હરીની જય બોલાવે. આ પ્રમાણે રોજને રોજ થયાં કરે, એક દિવસે પાંચ
પચીસ નાગરો એકઠા થઇ પેલા ઢેડને કહેવા લાગ્યા. અલ્યા તમે કેમ
મહેતાજીની જોડે ન્હાવા જતા નથી ? ગુરૂ કરો ગુરૂ મહેતાજીને ! કંઠીઓ
બધાવો ! ઢેડ કહે અરરર એ શું બોલ્યા ! અમેતો તમારા ઢેડ માખાપ...

અનુમાનરાય—સાંભળો; અભિમાનરાય સાંભળો ! આતો મહેતાની
મસ્કરી કરતાં તમારી થયું.

અભિમાનરાય—શું છે ? શું સાંભળવાનું છે ? કહે છે કે અમે
તો ઢેડ.

અનુમાનરાય—નાના; પ્રરી સાંભળો ફરી ! અલ્યા બોલો હયા ફરી
બોલો. કેમ નથી બોલતા ? કહે છે અમે તમારા માખાપ ઢેડ.

ઢેડ—હાય હાય માખાપ આમ શું બોલો ! અરેરેરે અમે તે કોણ
અમારો પડછાયો પડે તોય મહેતાજી અમરાય તો અમારાથી એમને ગુરૂ
ક્યમ કરીને કરાય માખાપ. અમેતો તમારા ઢેડ માખાપ.

અભિમાનરાય—અલ્યા એનેતો ઉંચ નીચ કાંઈ નથી. એતો મોટો
બ્રહ્મજ્ઞાની છે. “ આવો એડો જપે ને જે આવે તે ખપે ” કરાવો ઢેડ-
વાડામાં એચ્છવ; ને થાઓ પાવન !

ઢેડ—અરે એતો ભગવાન જેવા છે અમેતો ઢેડ માખાપ ! અ-
મારાથી એમ કહેવાય પણ કેમ, કે ઢેડવાડે એચ્છવ કરો !

(ઢેડ) રાગ; આ વિપરીત બુદ્ધિની નારી.

એતો પુણ્ય ગુરૂષ પુણ્ય શા...ળી, કેમ દાનત કરીએ કા...ળી, એતો
નરસિંહ નાગરની નાત, અમે ઢેડ નિચ જાત;
કર્યાં કર્યો નાંખ્યાં ટા...ળી.

નીચ જાત ઢેડા અમે, અડવા નહિ અધિકાર;
આ જાતમે આ બોમરી, ક્યાં ભેરો અપતાર;

જૂવો જાત અમેા ઓશિયા...ળી.

કેમ. ૧

ચાકરના ચાકર અમેા, દાસ તણા પણુ દાસ;

દર્શન કરીએ દુરથી, અંતર ઉડી આશ;

કદી વહાર કરે વનમા...ળી.

કેમ. ૨

અનુમાનરાય—હું નથી ધારતો કે તમને એ ના કહે ! કરાવો કરાવો ઓચ્છવ ! પણુ ખુબ ઠાઠમાઠથી કરાવજો.

ઢેડ—અરે અચરેતો આમ બોલો છો પણુ પાછળથી તમેને તમેજ નાત બહાર મેલવા ઉભા થાઓ માળાપ.

અભિમાનરાય—નહિતોય એ કપારે ન્યાતમાં છે ન્યાત બહાર જેવોજ છે તો ! એતો વેરાળી જેવો વેરાળી છે, કરાવો કરાવો ઢેડવાડામાં ભજન ! આ આવે ! કરો અરજ ને સારો ગરજ ! આમ છેટા ઉભા ઉભા શું નમસ્કાર કરોછો; પડો પગમાં !

(ઢેડ) રાગ; ઉદાર તમે રાજા.

એતો ગજગ્ગ ગણાય, ગણાય પછી ગામમાં; એતો ગજગ્ગ ગણાય. નાગરની નાત ઉંચ, જાણીતી ખાંચ ખુંચ;

વાતો પર વાતો ચણાય.

ચણાય પછી. ૧

અમેા માળાપ ઢેડ, કરી કાઢો હાડછેડ;

છેવટમાં વાતો છણાય.

છણાય પછી. ૨

અવળુ હજાર લોક, સાર કહે કોક કોક;

ભૂતગમાં ભુંડું ભણાય.

ભણાય પછી. ૩

અભિમાનરાય—અરે શાનો ગજગ્ગ ! ગજગ્ગ ને બજગ્ગ ! તમે ક્યાં એનાં ચરિત્ર જાણો છો ! કાક દેવડી રૂપાળી...ને રાંડેલી હોય તો ઘોળુ ઘોતિયું પહેરાવીને કરે રામકી ! અમારા અગ્નિયાં હશે એના ગુણુ લક્ષણુ ! હ્યો જઈએ છીએ, કરજો, વિચાર કરજો.

શંકાપ્રસાદ—અભિમાનરાય; કેમ રૂપાળી...ને વળી રાંડેલી કહી ? સૌભાગ્યવતી નહિ ?

અભિમાનરાય—અરે સૌભાગ્યવતીને તો એના મંદિરનું મોતિયુ-એ જોવાનું ક્યાંથી હોય !

શંકાપ્રસાદ—મસ કરો ! મેંતો ઘણીએ સૌભાગ્યવતી મંદિરે જતાં જોઈ છે, કેમ સારંગધર બોલતા નથી.

અભિમાનરાય—અરે સારંગધર શું બોલે કરમ ! મરદની સ્ત્રી તો

ન જાય; આયલાની જાય આયલાની; એમનાતો નામનાજ ધણી સમજવા. ખરો નરતો ખસવાજ શાનો દે !

શંકાપ્રસાદ—તમારા જેવા વિચારના બધા હોય તો કોઈ ભક્તિજ ન કરે, શું સ્ત્રિયોને દેવ મંદિરે જવા દે એ આયલા ?

અભિમાનરાય—આયલા નહિતો ખીનુ શું ! તમે સ્ત્રિયોના ધર્મ ક્યાં સાંભળ્યા છે ! કેમ સત્યપ્રસાદ બોલતા નથી !

સત્યપ્રસાદ—ભાઈ તમારૂં કહેવું તો ખરૂં છે, સ્ત્રિયોને વિશેષ માણસના સમુદ્ધમાં જવું કહ્યું નથી. સ્ત્રીને દર્શન તો પતિનાં, સેવા તો સ્વામિની પુજા તો પતિની, જ્યાં પતિ પરમેશ્વર ધરમાં ગિરજમાન છે, ત્યાં પછી બહાર ભટકવાનું શું કારણ છે !

શંકાપ્રસાદ—તમે તો સત્યપ્રસાદ એટલે સત્યજ બોલવાના. કહો દેવ મંદિરમાં દર્શન કરવા તથા કથા સાંભળવા જાય, તેમાં તે જ્ઞાન બુદ્ધિનો વધારો થાય કે ઘટાડો ?

સત્યપ્રસાદ—ભાઈ એમાં એ વાત છે. જો મનુષ્ય બોધ લે, નિતીથી વર્તે, તો તો મોક્ષ માર્ગનું ધામ છે. નહિતો પુજારીના પેટની દુકાન અને વ્યભિચારી પુરોહિત વિશ્રામ સ્થાન છે. કેમ સારંગધર ?

સારંગધર—અલખત ! વિધાકિટ ફેંધલ; યુ આર રાઇટ.

શંકાપ્રસાદ—ત્યારે શું સ્ત્રિયોને અજ્ઞાનજ રાખવી ! મુઠ ને મુખ રહેવા દેવી ? નોનસન્સ.

અકળશંકર—કાકા; હું એમ ધારૂં છું કે મારાં સમાધાન કાઢી મહેતાજીને મંદિરે જતાં હશે ખરાં ! તે વિના તમે આટલી જક ન કરો ?

શંકાપ્રસાદ—હા હા જાય છે. એકવાર નહિને હગ્ગર વાર ! તેમાં હું માહુ માનતો નથી. કેમ વિવેકીપ્રસાદ મુગા બેશી રહ્યા છો ?

વિવેકીપ્રસાદ—એમાં સૌ સૌની સમજણની વાત છે. જૂવોને તમારા ધરનાં માણસતો સો શુરામાં સુંસરાં પડે એવાં છે એટલે વાંધા નહિ, પણ ખીનનું ત્રિનું બૈરાને ભટકવું ન જોઈએ.

શંકાપ્રસાદ—અરે તમેય શુ નમતે ત્રાજને બેશી જાઓ છો !

વિવેકીપ્રસાદ—ભાઈ હું જે મને વ્યાજખી લાગે છે તેજ કહું છું. સ્ત્રિયો સ્ત્રિયોની પાસંથી વિદ્યા, વિનય, વિવેક, ગ્રહણ કરે. સિતાજીએ ઉપદેશ લીધો અનુસુયાનો અને સત્યભામાએ દ્રૌપદીનો, એ મહારામાયણ તથા મહાભારથના આપણે ક્યાં અજાણ્યા છીએ. વળી તમે કહેશો કે સંત સમાગમ છે, તો સાંભળો ! સંત સમાગમ પુરૂષે કરવો અને તેમાંથી સ્ત્રીના

હિતની આખત સ્ત્રિને કહેવી. વિદ્વાન સ્ત્રિયોના સમાગમથી, નિતી ભક્તિના પુસ્તકોના અભ્યાસથી અને સ્વામિની શિષ્યામણથી સ્ત્રિયો અવશ્ય સુધરે છે.

વિકળશંકર—અરે મારા સસરાની પાડોશમાં એક શેઠ રહે છે તે ઘેર રોટલીઓ વણે, ને શેઠાણી મંદિરમાં જાય.

તામસરાય—હમખગ ! સેન્સલેસ ખૂટ.

વિકળશંકર—અરે સાંભળો તો ખરા, પરમ દિવસે, ખાયડી ડોળનાં દર્શન કરવા ગએલી; અને આ ડોળ ઘેર ભાત ઓસાવે, ઓસાવતાં તપેલી પડી એટલે ઝાળ લાગી, આ રાં...ડ તને ખરા દેવ ખાય ! ત્યાં થું થયું, કેસુડાંના રંગતું પાણી ઉતું દહાય જેવું; તે પહેલેજ સપાટે ઝપટાયુ, મ્હો શેકધને લાલચોળ થઈ ગયું.

સત્યપ્રસાદ—સ્વામિની સેવા એજ સેવા, જે સાચુ પુછવો તો મહંતને તો શમ વિશમ નહિ, પણ આસપાસના હાલી મુવાલી બિતરી-આના હાથમાં ખાજી આવી, તો જરા રૂપાળી દેખે એને બે પિચકારીઓ વધારે મારે.

શંકાપ્રસાદ—હવે સુહાગણુ સખંધી મારે. પૃષ્ઠ હતો, તેનું સમાધાન થયું. કહો ત્યારે વિધવા સ્ત્રિને શો ધર્મ છે. એમનાથી જવાબ કે નહિ ?

સત્યપ્રસાદ—વિધવાના ધર્મતો સન્યાસીના છે, એ વળી સુહાગણુ સ્ત્રિના કરતાં પણ કઠિન છે.

અભિમાનરાય—પણ “ રાંડી એટલે ઘોડે પલાણુ માંડી. ” કોનો ડર રાખે તે ધર્મ પાળે ! એને કોની ખીક રહી.

શંકાપ્રસાદ—પરમેશ્વરની તો ખરી ?

અભિમાનરાય—પરમેશ્વરને તો ધસી...ને પી ગઇ હોય ! નાગડાના નાચ જેઈ જેઈને રીઠી થઇ ગઇ હોય. એતો “ શેખળાં કુટ્યાં ને બંધન છુટ્યાં. ”

સમજુપ્રસાદ—હવે ખસ કરો ! ક્યાં સુધી ! તમે ગમે તેમ કહો પણ નરસિંહને માટે લેશ માત્ર શંકા ધરવા જેવું નથી.

સારંગધર—ગમે તેમ થાય પણ કાલે સવારે દેડને ઉશ્કેરીને નરસિંહના મંડળમાં બેળવવા તો ખરા !

અભિમાનરાય—હા ! ત્યારે બરાબર મજા આવે, એની રૂબો તો બૂલાવવી. એ મોટો બ્રહ્મગાનીનો ડોળ કરે છે, તે બધુ જણાઇ જશે,

સવારે વહેલા ઢેડવાડે જવું. (નાગરો ઢેડને ચઢાવો કરે છે.)

(નાગરો) રાગ; અમર નહિ આ જુગમે પલકી;

આજ જરા આજી કરજો, ન્હાવા ધોવા ને પ્રભુ જોવા, સાથે સંચરજો. ૧
ધુનમાં ધુન્ય ઘણી ગાજો, જ્યાં જ્યાં જાયે નરસિંહ મહેતો, ત્યાં ત્યાં સૌ જાજો. ૨
શંખને શરણાગ્યો વાજો, પ્રસાદ આપે પાતળીઓ ને ખાતેથી ખાજો. ૩
ગુરને કેરા સૌ કરજો, પગ પખાળી લઈ ચણામત સદને સંચરજો. ૪

ઢેડ—છેક આમ શું કરો માથાપ અમે અમારી જાતનો વિચાર કરીનેજ છેટા રહીએ છીએ; નહીં તો હળીમળીને ભજન કરવું કાને ખોડે લાગે માથાપ.

અભિમાનરાય—એતો એકવાર ભજનમાં કહેતો હતો કે ભજનમાં પ્રભુને હંચ નીચ સૌ સરખા છે. એટલે હું નથી ધારતો કે તમને આનાકાની કરે. તમારી માગણી થતાની સાથેજ જે ખોલાવી દેશે.

શંકાપ્રસાદ—અભિમાનરાય; ઢેડની મરજી નથી, ત્યારે તમારે પરાણે કિર્તન કરાવરાવીને શું કરણુ છે ?

અભિમાનરાય—એ ભજન કરે એટલીજ વાર છે ? ગિજેજ દિવસે ન્યાતમાં ઝગડો !

શંકાપ્રસાદ—હું ધારું છું કે, એનું મુઝ ઇચ્છવા જતાં તમારા ઉપર આદત આવશે ખરી !

અનુમાનરાય—યસ યસ; ખરું કહે છે. તમારી દિકરી એની મામા થાય છે, અને દરેક વખતે ઓચ્છવના મધ્ય ભાગે મહેતાજીને પાણી પાય છે.

અભિમાનરાય—કાણુ ! મારી માન ! મારે કાને પણ એ વાત આવી છે ખરી ! મારા જમાઇના મરી ગયા પછી તો છોકરી છેકજ બેઠી ગઈ છે.

સત્યપ્રસાદ—તમારી દિકરી માન્યાઈ, નરસિંહને તરસ લાગે છે તે વખતે પાણી પાય છે, અને અહોનિશ પ્રભુ ભજનમાં મગ્ન રહે છે એટલુજ. એ શિવાય તમે પુછતા હો તો તે ઘણી પવિત્ર અને સુપત્ર છે.

વિવેકીપ્રસાદ—પણ અભિમાનરાયનું તો કહેવું જ એમ છે કે રાંડેલીને સન્માસીના ધર્મ પાળવા જોઈએ, ત્યાં આપણે ખોલવાનું શું રહ્યું.

નિશ્ચયપ્રસાદ—હું નક્કિ કહું છું કે જે ઢેડવાડે ઓચ્છવ થાય તો માનખાઈ અરાખર મધ્ય રાત્રિયે પાણી પાય. મેં ઘણીવાર પાતાં જોયું પણ છે.

અભિમાનરાય—જે દેડવાડે કિર્તનો નિશ્ચય થાય. અને મને આગળથી ખબર મળે તો ગમે તે બહાને તેને મારે ઘેર બોલાવી રાત્રિયે તાળામાં પુરૂ તે સવારમાં સુર્યોદય થયા પછી બહાર કાઢુ.

સત્યપ્રસાદ—તમે ગમે તેટલી અતુરાઈ કરશો, પણ દેડને ઉશ્કેરી નરસિંહને પિડા પમાડવાની ઇચ્છા કરો છો તો તમારે પણ વિમાસણ કરવા વખત આવશે ખરો. શ્રી હરી સાચાનો સંગી છે.

(કવિ)

મરાઠી સાંખી.

નાગરનું નિર્ધાર્યું કરવા, દોડ્યા દમોદરરાય;

દેડ થઈ ધરણીધર પેડા, દેડવાડાની માંય,

રહ્યા દેડની સાથ, દીન દયાળુ દીનાનાથ.

રહ્યા.

સાક્ષાત પ્રભુ દ્વારકાંધીશ પોતે દેડનું રૂપ લઈને જુનાગઢમાં આવ્યા અને નાગરના અંતરનો ઉમંગ પુરો કરવા પોતે એજ દેડવાડામાં રહ્યા. દ્વારકા નામ ધારણ કરી પ્રભુ દેડવાડાની બાજુપર એક મકાન રાખી રહ્યા છે. દેડ લોકની સાથે ખીન્ત કોઈ પ્રકારનો સંસર્ગ રાખતા નથી. જ્યારે જ્યારે નરસિંહની મંડળી દેડવાડે થઈ જાય છે અને સંઘના દેડ દર્શન કરવા વિમા રહે છે, ત્યારે ત્યારે દ્વારકા કુદી કુદી ઓચ્છવ કિર્તન કરે છે. થોડા દિવસમાં દેડવાડામાં તો શું પણ આખા ગામમાં વત ચર્ચાઈ ગઈ કે એક દ્વારકા નામનો પરદેશી દેડ આવ્યો છે તે ખુબ ભક્તિભાવ વાળો છે. આ વાત અભિમાનરાયને કાને આવી ત્યારે પોતાના મગતીઆ ત્રણ ચાર માણસ લઈ દેડવાડે આવી પુછ્યું. અહ્યા પેલો દ્વારકો ક્યાં છે ! તેજ વખત ભગવાન બહાર નિકળી બોલ્યા. આ રહ્યા માઆપ; જય પ્રભુ જય પ્રભુ જયશ્રી કૃષ્ણ આપ નાગર જેવા દે. ખાઓ છો માઆપ ?

અભિમાનરાય—હા અમો નાગર ગ્રહસ્થ છીએ.

દ્વારકો—ધન ભાગ્ય મારાં, જય જય ! આપ તો નરસિંહ મહેતાજીની ન્યાત કે નહિ ?

અનુમાનરાય—હા હા ! ભગતજીની ન્યાત, અને તેજ સંબંધમાં તમારા હીતની વાત અમો તમને કહેવા આવ્યા છીએ.

દ્વારકો—ધણું સાર ધણું સાર. એકવાર નરસિંહ મહેતા મારે આંગણે ઓચ્છવ કિર્તન કરે એવી મારી ઇચ્છા છે, તે આપ નરસિંહને કહીને પૂર્ણ કરાવશો એવી આશા છે.

(નાગરો)

હરીગીત છંદ.

સ્થાં દારીકા દીલ રાખ્ય વાતે, ઓચર અમો હીતની;

તુ ભક્ત દીસે, ભોળીઓ, જણાવું બાજી જીતની. ૧

છે નાગરો ગુણુ સામરો, વળી ભજનનો ભંડાર છે;

જો ગાય કિર્તન દેડવાડે, સર્વનો ઉદ્ધર છે. ૨

પગલુ જો માંડે પાદરે, વળી આદરે ઉમંગથી;

નરસિંહ નાચે નેહ શું, ભાઈ રામ રોજે રંગથી. ૩

સમદ્રષ્ટિ સર્વે વર્ણુ છે, વળી અધિક નુન્ય લહેતો નથી.

અમો જોયુ ઝાઝીવાર, ભાઈ એ ના કદી કહેતો નથી. ૪

દ્વારકો—બહુ સારૂ માખાપ વાહ માખાપ. નરસિંહ મેહેતો મારે આંગણે કિર્તન કરે તો તમારાં પગલાં પુણુ માખાપ !

અભિમાનરાય—એ તો તમારા કહેતાંની સાથેજ હા કહેશે. ભક્તજનો કોઈને માફ માનવા દેતાજ નથી.

દ્વારકો—ખમા ખમા માખાપ. મોટાનાં ફર્જન તે મોટાં, જાત તે જાત જાંચના વિચાર સદાય જાંચ ને જાંચ રહે છે. ઓ આવે નરસિંહ, કરુણુ આજીજી; તમે વેગળા ઉભા રહી સાંભળજો ને ડગતુ દેખાય તો ટેકો કરજો.

(દ્વારકો) રાગ; એકવાર મારવાડ જાગેરે મારવાડી.

તમે એકવાર આંગણે આવેરે ભાગ્યશાળી;

ધણું ગરજી ગોવિંદ ગુણુ ગાઓરે.

ભાગ્યશાળી.

આંગણે આવો, ગોવિંદ ગાઓ, તાલ મૃદંગને ચંગ બજાઓ;

ધુમ મચાવો; લ્યોને દહાવો, જગના જીવનને જગાઓરે. ભાગ્ય. ૧

કહેતો વાર, આંગણું માર, કાપી છાર, સૌ સુધાર;

લીલી પીળા લીટી માર; ભોવનના ભૂપને ઉતારે. ભાગ્યશાળી. ૨

મહેતાજી—સંતો ! અહાહાહા શી દેડની ભક્તિ; શો એના પ્રેમનો ઉછાળો. જયશ્રી કૃષ્ણ ભગતજી જયશ્રી કૃષ્ણ.

દ્વારકો—પ્રભુ જયશ્રી કૃષ્ણ, સેવકને આંગણે કિર્તન કરવાનો ઠરાવ કરી જે બોલાવો પ્રભુ !

મહેતાજી—શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ, મારે આવ્યે ધણું છે ! તમે તમારે કિર્તન કરજો.

દ્વારકો—એ શું બોલ્યા પ્રભુ, તમે તો ભક્ત શિરોમણી કહેવાઓ; તમારું આંગણું પાવન કરો.

મહેતાજી—અહુ સાર મોક્ષો દારિકાંધિશકી જે. કાલે તમાર આંગણું લિંપાવી ધુંપાવી તૈયાર કરાવજો અને ચારે પાસે તુળાશી વવરાવજો. મોક્ષો શ્રી રણુછોડરાયકી જે; જ્યોતીસ્વરૂપ ભગવાનકી જે.

નરસિંહનો દેડવાડે ઓચ્છવ કરવાનો નિશ્ચય સાંભળીને નાગર તો ખુશખુશ થઈ ગયા, તેમાં વળી અભિમાનરાયતો વિવાહમાં જનમીડી ધુમે તેમ ધુમવા લાગ્યા. ભાઈ આજે તો નરસિંહ દેડવાડે ઓચ્છવ કરવા જવાનો છે, નાચવા જવાનો છે નાચવા. ચાલજો જોવા ગમ્મત આવશે. ચગડોલે ચઢી વાતો કરતા નાગરોનું સાંભળી માણેકબાઈ વિભાસણુ કરવા લાગ્યાં; તથા મહેતાજી ઘેર આવ્યા ત્યારે ધમકાવી કહેવા લાગ્યાં. ગાંડા બાયડારે ! દેડવાડે કિર્તન કરવા ન જશો, નાતીલા નાત બહાર કાઢશે, દેડવાડે તો દેડના બાવાજ ભજન કરે. નરસિંહ કહે છાની રહે છાની રહે. શ્રી હરીને દ્વારે તો હિંચ નીચ છેજ નહિ; સુર્યનું અજવાળુ સૈને ઘેર સરખુ પડે છે. મહેતી કહે મત ના કરો, માર ગાંડીનું કહેવું માનો, આ બહારતો તમારી ખુમે અત્યારથી પડવા માંડી, મહેતા કહે હરી હરી કર ! ભજન કરવું છે એમાં ક્યાં જમવું છે કે પાણી પીવું છે. મહેતી કહે કુટો કપાળ, ફાડો માથુ; કોઈ દહાડો કહેવું તો કર્યુંજ નહી ! મહેતાજી—રાધે શ્યામ રાધે શ્યામ. [નાગરો] રાગ; એકવાર મારવાડ જાજોરે મારવાડી.

આજ નરસૈઓ નાચવા જશેરે;

દેડવાડે.

રૂડા રઢીઆળા રાસડા ગાશેરે.

દેડવાડે.

નાચવા જશે, રાસડા ગાશે, ભાવના ભોળા લોક ભરાશે;

થેઈ થેઈ થાશે, ઢેડીઆ ધાશે, વિજળેથી વાવલા વાશેરે. દેડવાડે. ૧

જોવા જમથું, શાણા થમથું, અળગા જઠને ડિભા રહીશું, ખામી કહીશું;

તાલ જોઈને તાળી લઈશું, દાઝે એવા ડામ ત્યાં દમથુરે. દેડવાડે. ૨

સારંગધર—અભિમાનરાય, વિચાર કરતાં કરતાં સાંજ પડી, હમણાં થોડી વારમાં કિર્તનનો સમય થશે, જાઓ જાઓ ઘેર જઈ પરવારીને આવો પછી ખખર લઈએ; પણ લુગડાં પલાળવાનાં પહેરજો !

અભિમાનરાય—શું પરવારવું છે, સૌ પરવારેલાજ છીએ તો ? મહેતાજીનું મંડળ જય એટલે વાંસે વાંસે તાળીઓ પાડતા ચાલવું.

સારંગધર—કેમ તમારી માન્યાઈનો કાંઈ બદોબસ્ત કરશો કે નહિ ? પાણી પાવા મોકલવાનો વિચાર છે કે શું ?

અભિમાનરાય—હા હા હીક ! હું જાઉં છું ને એને તાળામાં કબજે કરી આવું છું; તમે ચાલતા થજો !

સારંગદર—બરાબર ચોકસ કરીને આવજો: અમો ત્યાં જઈ બેસીશું.

અહીં માનખાઈ દિવસે પિતાને ઘેર આવેલી તે સંધ્યાકાળ સમયે ધનુર સ્તુતિ કરી મહેતાજીને ઘેર જવા તૈયારી કરે છે; એવામાં અભિમાનરાય આવી તિરસ્કારથી બોલે છે. કેમ છોકરી! ક્યાં જવા તૈયાર થાય છે?

માનખાઈ—પિતાજી ! આમ હલકા મનુષ્યના જેવા તુચ્છ શબ્દ કેમ કાઢે છો. અમિરને ઑમ શા માટે લગાડો છો.

અભિમાનરાય—જ્યારથી તુ એ ભામટાના ભજનમાં જવા પેંધી છું ત્યારથી મારી આગરને બટ્ટો લાગીજ ચુક્યો છે.

માનખાઈ—અરરર ! પવિત્ર પરમભક્ત પ્રભુ તુજ્ય નરસિંહ મહેતાને આવાં તુચ્છ વિશેષણ શા સાર આપે છે ? પિતાજી નિંદા કરો નર્કના દ્વારમાં પરાણે ન પેસો.

અભિમાનરાય—તુ આજકાલની છોકરી મને શિખામણ દેનારી ! જાણે ગનાનની ગોળીનું પાણી, જાણી જાણી ! તુ જાય છે ક્યાં મને તે કહેને ?

માનખાઈ—ગુરૂ નૃસિંહ ભગવાનના ભજનમાં જવા તૈયાર થઈ છું.

અભિમાનરાય—ગુરૂનું થવા બેઠું છે ગુરૂ, આજ તને તાળામાં પુર, પેરય આ સામા ઓરડામાં !

માનખાઈ—હશે કાંઈ કમં અધુર, જેથી એકલી ઓરડામાં ગુરૂ. પણ પિતાજી આજે આટલું બધું થવાનું કારણ કાંઈ સમજવામાં આવતું નથી.

અભિમાનરાય—તુ વિધવા થઈ ભજનમાં ભટકાય એજ મને લાંચળ છે, તેમાં વળી આજે દેડવાડે ઓચળવ !

માનખાઈ—આપા, પુત્રિ પ્રભુને ભજો ને પિતાને લાંચળ લાગે એવું તો આજેજ સાંભળ્યું. કેવં કૃત કરવાથી લાંચળ લાગે છે તે આપ જાણતા નથી ?

અભિમાનરાય—અરે તું ભજનમાં જાય, ને હજારો માણસના વચમાં ઢિલી થઈ ભગતને પાણી પાય ! હાય ! હું તો સાંભળી સાંભળીને સળગી જઈ છું. એને હાથ નથી કે તુજ પાણી પાય. બીજી કોઈ રંગ ભજનમાં આવતી નથી કે તુજ પાણી પાય ?

માનખાઈ—પિતાજી; એકતો બ્રાહ્મણ, બીજી ભગત; ત્રીજી મારે બાણેજ, ચોથું મારા ગુરૂ, અને પાંચમું પાણી પાવમાં પુન્ય, એમ સમજીને હુંજ પાણી પાઉં છું. હું પાઉં તોજ પામે તેમ નથી.

અભિમાનરાય—ખેન તુ પવિત્ર, સારી, એ બધુ ખરૂં પણ જગત સાફ નથી, માટે જગતને બોલવાને જારી જડે એવાં આચરણ ન કરીએ. જા ઓરડામાં સુષ્પ જા, મારે બહાર જવાનું મોઢું થાય છે.

માનખાઈ—હું પાણી પાવા ઉભી નહિ થાઉં, પણ મને ભજનમાં તો જવા દો ?

અભિમાનરાય—આજ તો હું કાટી ઉપાએ જવા દેનાર નથી, એ ઢેડવાડે ઢોલકાં કુટાય, વળી જ્યારે તુ પાણી પાવા ઉભી થાય ત્યારે મારી લાજ હુંટાય, વળીઆં ખુટાય ને સાચુસીએ માંસ સુંટાય !

માનખાઈ—હું ભજનમાં નહિ બેસુ, ગુરનાં દર્શન કરી પાછી આવતી રહીશ. મને આજ્ઞા આપો બાપા !

અભિમાનરાય—જેયો જેયો ગુર ! એવો ગુર ! નિર્માલ્ય ગુર ! એવા ગુર થું પાર પહોચાડી શકે !

(અભિમાનરાય) રાગ; પ્રેમીઅંશ અવતરે.

અવતીમાં અધર્મને આચરે, ગુમાની ગુર થઇને ફરે;

કળેથી કામ કપટનાં કરે, શિષ્યનાં સ કટને શુ હરે.

પૃથ્વિમાં પુજવા પંડે, આડંબર આદરે;

ખોટાને સાચુ ઠેરવવા, મત તાણીને મરે.

શિષ્યનાં. ૧

જાદુ જાંતર મંતર કરતાં, કદી કામ ના સરે;

વિશ્વાસે વળગ્યો આવે તો, છોક મારી દે હરે.

શિષ્યનાં. ૨

હું કર્તા ને હું ઇશ્વર, ખરૂં ન જાણે ખરે;

પરધન હરતાં હરકત આવે, અંતરમાં રહે અરે.

શિષ્યનાં. ૩

સેવકની સુંદર નારીને, નિર્બિ નયનાં હરે;

મોહનતી મુર્તિને મુઠી, ધ્યાન અડોનીશ ધરે.

શિષ્યનાં. ૪

અખળાને આર્ક્ષીમન આપે, દૈવ્ય થકી ના હરે;

બાપુ બુદ્ધિ ક્યાં બાળી છે, નવ તારે નવ તરે.

શિષ્યનાં. ૫

માનખાઈ—તમે વર્ણુન કરાછો તેવા મારા ગુર નથી. મારા ગુરતો સદગુણના સાગર છે.

અભિમાનરાય—તારો ગુરનો જાણે ગનાનનો ગોળો ને આંધળાની આંખનો ડોળો.

માનખાઈ—પિતાશ્રુ તમે વર્ણુન કર્યું, તેવા ગુરને પણ પ્રભુ તુલ્ય પુજવાથી, અને એમના ઉપદેશને ગ્રહણ કરવાથી પાર પમાય છે. ગુરના ગુણદોષ જોવાનું શિષ્યને કારણ નથી. સાંભળો !

દ્રષ્ટાન્ત—કોઇ એક ગામમાં એક વાઘરી વસતો હતો, જે સંસારની શુળીનાં કાંટાથી કાયર થયો હતો. સંસારના સુખ દુઃખની ભાગીદાર પણ કુપાત્ર સ્ત્રી ઘરમાં હતી, અને તેને એ બાળક હતાં નિરંતરના કંકાસથી કંટાળી એક દિવસના સમાજંગે વાઘરી કાયર થઇ ઘરમાંથી બહાર નિકળી પડ્યો અને મનમાં એમજ માન્યું કે આજે આ શત્રુ સંબંધીથી હું છૂટ્યો. મુસાફરી કરતાં અને અન્ન પ્રાપ્ત કરતાં મુસ્કંડી પડવા માંડી ત્યારે મન સાથે વિચાર કર્યો કે “વેપમાં વિશ્વ અંજન્ય છે.” ગુણને જ્ઞેનારા ઘણા નથી પણ વેપને વધારી લેનારા લખ્ખો છે; માટે ધરવાદે સાધુનો વેપ કે જેથી મનમાની વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય ! અહાહાહા વેશમાંતો બેશ મળ્યો છે. મિટાન મળે છે લોક બાવાજી બાવાજી કહી પગમાં પડે છે; સેવા કરે છે; પણ શાસ્ત્રનું જ્ઞાનતો થોડું થોડું હોતુંજ જ્ઞેધએ નહિતો બાવાજીની બાવડી કોક દિવસ ખુડી જાય, સાધુ જાણી સતસંગની ઇચ્છા સૌ કરે, ફિકર નહિ “મુગા રહેવું એ મુર્ખની પડીતાઇ છે,” લેવાદે મુનીવ્રત, છેક મુંગા રહેવું એ પણ મને યોગ્ય લાગતું નથી. આ કળીકાળમાં શ્રી જગજ્યોતિ ભગવાનનું નામ સાર છે માટે લેવદે પ્રભુનું નામજ. રામ રામ રામ રામ. કોઇ આપણી સાથે વાત કરવા માગે તેને એમજ કહેવું કે બચ્ચા રામ રામ કરો ! જાપને જાપતો અને પંથને કાપતો વેપધારી વાઘરી કોઇ એક સારા ગામની ભાગોળની ધર્મશાળામાં આવીને ઉતર્યો. સાધુને જ્ઞેધ ધર્મશાળામાં રહેલા મુસાફર તથા સંભાગ રાખનાર માણસોએ સત્કાર કર્યો. પધારો મહારાજજી ! બચ્ચા રામ રામ કરો ! આપ ક્યાંથી આવો છો ! બચ્ચા રામ રામ કરો ! આપનું શું નામ છે ? બચ્ચા રામ રામ કરો ! કંઈ બોજન બોજન લેજો ! બચ્ચા રામ રામ કરો ! જળ પીશો ! બચ્ચા રામ રામ કરો ! દરેકે દરેક શબ્દના ઉત્તરમાં જોયતો ખુલાસો ન મળ્યો પણ રામ રામનો ઉચ્ચારજ થયો તેથી, ગામમાં અધ્ધવા ચાલીકે રામ રામ સાધુ આવ્યા છે, રામ રામ સાધુ આવ્યા છે. આ સમયે વાઘરીને ઘેરથી નિકળ્યે છ માસ થયા હતા. અંતરજામી ભગવાને વિચાર કર્યો કે છ માસથી એણે મારા નામ શિવાય ઉચ્ચાર કર્યો નથી માટે એને ખાનપાનાદી સુખમાં નાંખવો જ્ઞેધએ. પુત્રની પ્રત્યે માતાની રીતી તેવીજ ભક્ત પ્રત્યે ભગવાનની સમજવી, જેમકે બાળકને રમતે વાળી માતા ઘર કામમાં ગુંથઇ હોય, પણ જ્યારે બાળક રૂવે ત્યારે હજાર કામ પડતાં મુકી દોડે અને રમકડાં આપી બાળકને રમતમાં ગુલતાન કરે; બાદ પોતાના કામમાં ગુંથાય ! તે રમકડાંને ન ગણુગારી બાળક રૂદન કરે

સારે માતા કાંઈ ખાવાની વસ્તુ આપી, કામમાં ગુંથાય. તે ખાવાને ખસેડી બાળક રૂવે ત્યારે પાસે ધસી બાળકને ઉચકી છાતી સાથે દબાવે. એજ પ્રમાણે બ્યારે મનુષ્યની વૃત્તિ પ્રભુ તરફ વળે ત્યારે પ્રભુ તેને સંસારના વિષય સુખથી તૃપ્ત કરી આનંદમાં રાખે, તે સુખને ન ગણકારી પ્રભુ ભજે ત્યારે ભગવાન ખાનપાનાદીકથી તૃપ્ત કરે, તેને પણ ન ગણે ને હરીના ચરણમાં ચિત્તને સ્થિર કરે ત્યારે વહાણાજી વહાણ કરી ભક્તને આર્ક્ષાગન કરી ખોળે લે. હવે આ વાઘરીનો અધિકાર ખાનપાનાદીકનો થયો. જે ગામમાં આવી આ વાઘરીએ મુકામ કર્યો, તેજ ગામમાં એક સોનારણુ રહેતી હતી જેને બાળાપણથી વિધવાપણું પ્રાપ્ત થયું હતું. પોતાના પંડ શિવાય કોઈ સગુ સખંધી ન હતું. પણ પાસે ઇસ્ક્રામત ઘણી હતી. વમળમાં પડેલા વહાણની પેરે ભમતી ન હતી, પશુ સારી, સુપાત્ર ને સમજી હતી, તેના સદ્ગુણને લઈને મેદાના સર્વ જનોની તેના ઉપર અભિદ્રષ્ટિ હતી. તે સોનારણુને ખજર પડી કે આપણા ગામની ભાગેળે ધર્મશાળામાં રામરામ મહારાજ આવ્યા છે. અરે મેં હજી ગુરૂ કર્યા નથી. પતિ પરમેશ્વરનો ભવ સાગરમાં ભમતી મુકી જતા રહ્યા પણ ગુરૂની કૃપા થાય તો પાર પમાય ખરૂં, લાવ્ય શેરીના પાંચ સજ્જનને વિનવી મહારાજને ઘેર ખોલાવી લાવવાને સુચવું. બાઈના કહેવાથી ચાર જીવાનીઆ અને ચાર વૃદ્ધ મળી ધર્મશાળામાં આવ્યા. જય જય પ્રભુ ! સાધુ કહે બચ્ચા રામ રામ કરો ! મહારાજ આ બાઈને ઘેર પધરામણી કરો ! બચ્ચા રામ રામ કરો ! એ તમને ગુરૂ કરી પુજન કરશે. બચ્ચા રામ રામ કરો ! ઉઠો ઉઠો ત્યાં રામ રામ કરજો ! બચ્ચા રામ રામ કરો ! ચાલો ભોજન સામગ્રી તૈયાર છે. બચ્ચા રામ રામ કરો ! ધરડાતો શબ્દેશબ્દ સાંભળી આભા થઈ ઉભા રહ્યા, પણ જીવાનીઆઓએ મહારાજને આવડામાંથી ઝાલી ઉભા કર્યા અને ધિરે ધિરે ખેંચવા મંડયા. લાવીને સોનારણુના ચોકમાં ખેસાર્યા. સોનારણુ બ્રાહ્મણી રસોઈમાં રાખી. પોતે દુરથી ગુરૂની પુજા કરે, પ્રભુ નામનો મંત્ર જપે ને ગુરૂને ઉત્તમ પ્રકારના ભોજનથી તૃપ્ત કરે, તે શિવાય ક્યાંઈ ચિત્તને લગાડે નહિ, ગુરૂની પ્રભુ તુલ્ય પુજા કરવા લાગી. એમ કરતાં છ માસ થયા ત્યારે વાઘરીને વિચાર થયો. અરેરે બારબાર મહિના થયા છોકરાનાં મોં દીઠયે. હવેતો ઘેર જઈએ તો ઠીક, સ્ત્રી મુંઝાતી હશે બાળક રડતાં હશે. બચ્ચા હવે હું મારે ઘેર જઈશ. આ વાક્ય સાંભળી સોનારણુ હર્ષ પામી. અહાહાહા આજ મારા ગુરૂએ મુનિવ્રત છોડયું; તેના બદલામાં મારે કાંઈક કરવું જોઈએ. બીજે દિવસે ગામના બ્રાહ્મણોએ એ

રાશી કરી, ગામમાં જાહેર કર્યું કે ગુરૂએ મુનિવ્રત છોડ્યું, આ વાત ઉતરથી ગામમાં કહાહોર થયો. અધ્યા પેલા રામ રામ મહારાજ, રામ રામ શિવાય ખીજુ ખોલવા લાગ્યા. ચાક્રો શાસ્ત્રાર્થ કરવા. અનેક મનુષ્યો અનેક જુદા જુદા પ્રશ્નો કરવા લાગ્યા તે જોઈ ગુરૂને ઘેર જવાની વધારે ઉતાવળ થઈ. સોનારણ કહે આપને ધરખાર છે ? ગુરૂ કહે હાં હાં ધર હે ઓરત હે લ-ડકે હે સખ હે. બહુ સાડ પ્રભુ આ મારા વડિલની એક લાખ રૂપીઆની પુંજ છે તે તમને અર્પણ છે. ગુરૂ કહે નહિ નહિ નહિ. કયા કરે લાખ આર ખાખ. પચાસ હજાર ? નહિ ! દશ હજાર ? નહિ નહિ ! પાંચ હજાર ? પાંચ હજાર ખી નહિ ને પાંચસો ખી નહિ ! ના પ્રભુ પાંચસે રૂપિયાતો લેતા જાને ! ગુરૂ કહે ખહોત અચ્છા. બિજે દિવસે સત્કરમાં ગુરૂને વોળાવા તૈયાર થઈ, ચારસે રૂપીઆનો ચણીઓ પહેર્યો, ચારસેની ચોળી ઉપર એક હજાર રૂપિયાનું અમ્મર, માત્ર સોવાસણીને ન છાજતા શણુગાર કદ્દલ કાંટા લોળીયુ મંગળસુત્ર ને ચુંડી શિવાય હીરા માણેક રત્નથી જડીત અલંકાર અંગપર ધારણ કરી, પાંચસે શિક્કાની પોટલી માથે મુકી ગુરૂની પછવાડે ચાલી. રામ રામ મહારાજના મળતાવડા રવભાવને લઈ ગામના હજારો મનુષ્યો ભાગેળ સુધી વોળાવા ગયા. ગામની ભાગેળે પહોંચતાંજ મહારાજે સૌને પાછા વળવા મુચ્ચું. નમ્રજનો સૌ પાછા વળ્યા પણ ચેલીએ થોડે દુર આવવા આગ્રહ બતાવ્યો, તે મહારાજે સ્વિકાર્યો.

હવે ચેલી આગળ ચાલે છે ને ગુરૂ પાછળ ચાલે છે. અખજાના અલંકાર દેખી આંખો અંજઈ ગઈ, વાહ વાહ કેવાં ધરાણાં ! આ ધરાણાં કાનાની માને પહેરાવીને ખેસારી હોય ! ઠીક ઝાડી આવી; ખેશ કુવો આવ્યો, કરવાદે ઠીસો ! ખેટા મને તરસ લાગી છે, જરા આ કુવામાંથી કાઢીને પાણી તો પા ! ચેલી કહે જેવી આજા પ્રભુ ! ઝટ પોટલી નિચે મુકી દોરી લોટો હાથમાં પકડ્યો. ગુરૂ કહે ખેટા આ તારા સધળા શણુગાર ઉતારી લગલો કર ? કેમ ખાપા ! ખેટા એ માયાની વસ્તુ આવતાં સુખ કરે છે ને જતાં દુઃખ કરે છે. કહેવત છે કે “ આવ્યું ખમાય પણ ગયું ન ખમાય. ” માટે કદાચ એમાંથી એકાદી જણુસ પાણીમાં પડી જાય તો જીવને ઉદ્દેગ થાય. ગુરૂ વચન માની સધળા અલંકાર ઉતારી નાંખ્યા. પાણી તરફ જવા લાગી, વળી ગુરૂએ વિચાર કર્યો કે આવા સાક્ષા વિના શણુગાર ચોખશે નહિ, પાછી ખોલાવી. ખેટા આ પહેરેલુ વસ્ત્ર ઉતારી નાંખ્ય. તે ઉતારી નાંખ્યું. ત્યારે ગુરૂએ ચળકતો ચણીઓ જોયો. અરે આ ધાધરો પણ કાઢી નાંખ્ય ! સ્ત્રિ થોડીવાર વિચાર કરતી ખમચાઈ,

આખર એ નિશ્ચય પર આવી કે ગુરૂ તો પિતાં સમાનજ. પિતાં, ગુરૂ અને વૈદરાજ એ ત્રણની પાસે નવન બિલુ રહેવામાં બાદ નથીજ. ચણીઓ તથા ચોળી બન્ને દિતારી નાંખ્યા; શરીર પર સુતરનો તાર ન રહેવા દીધો. ગુરૂ કહે બચ્ચા હવે કુવા ઉપર જા ! ચેલી કુવા પર જમ ભોટા ફાંસી બુડાડવા પ્રયત્ન કરે છે તે વખતે ગુરૂએ પાછળથી આવી હસેલો ભારી કુવામાં નાંખી દીધી. પડતાંજ જયસદગુરૂ અવાજ કર્યો. તેજ વખતે ત્રિભોક્ષીના નાથ નિશ્ચયના મહેલમાંથી નિસર્યા અને પવનવેગે આવી વાધરીને ઝાડ સાથે બાંધ્યો. પ્રભુ ઇચ્છાથી કુવાનું પાણી ઉભરાયું અને સ્ત્રિ તરતી ઉપર આવી. જય જય ગુરૂ કરતી બહાર નિસરી તો જમણે પાસે થાંખ ચઠ મદા પદ્મ ધારી પ્રભુ દેખાયા. ભગવાન કહે જુવે છે શું; મારાં દર્શન કર, પડ પમમાં; અને જો પાછળ તારા પ્રપંચી કપટી વેપધારી વાધરા ગુરૂને મેં ઝાડે બાંધ્યો છે. સોનારણ વિચારે છે, કે આમ ગુરૂદેવ છે અને આમ ગોવિંદ પ્રભુ છે. તો પ્રથમ નમન કોને કરવું. જરૂર જરૂર ભગવાનનાં દર્શન એ ગુરૂની સેવા પુનનુંજ ફળ છે.

ગુરૂ ગોવિંદ દોનું ખડે, કીનકુ કર પ્રણામ;

બલિહારી ગુરૂ આપકી. પડડયા પુરણ કામ.

સિયાવર

[માનઆમ] રાગ: મુખ્ય દુઃખ મનમાં ન લાવીએ.

હે ગુરૂજી મળ્યા ગુણના ભર્યા, જેમાં લેશ ન ખામી;

કલ્પતરથી કારમા, નથી કપટી કે કામી.

હે ગુરૂજી. ૧

હે પારસ આવે પાસમાં, લોટું કુંદન કરશે;

ગુરૂને પુજે પુરણ પ્રેમથી, ભવ પાર ઉતરશે.

હે ગુરૂજી. ૨

હે કામધેનુ ગુરૂ માહરા. મન વાંચિત આપે;

તાપ ત્રિવિધીના હરી; કોટી કિસ્મીસ કાપે.

હે ગુરૂજી. ૩

હે સંતોષ આપે શિષ્યને, સાર શાસ્ત્રનો કહીને;

બાપુ બલીહારી જાઉ, સોટા સત્યનો સહીને.

હે ગુરૂજી. ૪

જે જે ગુરૂ મહારાજ ગુરૂ, જે જે પરીક્ષણ સદગુરૂ;

જે જે ગુરૂ મહારાજ ગુરૂ, જે જે સદગુરૂ કલ્પતર.

માનઆમ ધુન કરતાં ધ્યાનમાં લાગી એટલે ઉચકીને ઓરડામાં બે-સારી બહાર તાળુ પુરી કુંચી પોતાની પાસે રાખી અભિમાનરાય ઢેડવાડે એત્ત્વમાં આવ્યા. આવતા દેખી સર્વ નાગરોએ સત્કાર કર્યો, આવો, આવો, પધારો ! કેરી મઝા ઉડી રહી છે. જુઓ સંભળો.

મહેતાજી ધુન પર ધુન ને કિર્તન પર કિર્તન ગાય છે.

રાધે રાધે ગોકુળમાં ગોવિંદ રાધે (૩)

નાના નટવર રાધાકૃપ્ત, ઓ મારા નાથ રાધાકૃપ્ત.

ઓ મારા નાથ પકડો હાથ, અહલ્યાના ઓધારણ નાથ,

પતીત કેરા પાવન નાથ, અનાથોના છોજ નાથ;

રાધે રાધે ગોકુળમાં ગોવિંદ રાધે. (૨)

(નરસિંહ) રાગ; વેવઈ કહો તો જોડકડાં ગમ્યે.

પરથમ પહેલાં પ્રભુના ચરણ ચિત્ત ધરીએ;

ટેક ધારી ગુરનાં વચનને વરીએ. ૧

લલયધ્યે નહિ, લાલય લોભીની લપથી;

શંશય નવ ધરીએ, ગપાટીની ગપથા. ૨

કરી હરિ ભક્તિ આ ભવજળ તરીએ;

રમે રસ રામનો ભરપુર ભરીએ. ૩

ભાવી આવી ભટ્ટ આ ડોક પકડશે;

ધ્રુવ રહેશે અંતર, અંગ અકડશે. ૪

મુવા કેડે જવું છે જમરાય નગરી;

લજ્જા આણી કહેવું છે કમરી કમરી. ૫

જીવાડો કે મારો પ્રભુજી તો મરીએ;

ભાવે ભજી ભગવાન, ઠેકાણે ઠરીએ. ૬

ધૈર્ય તજી અન્ય ઉપાધી ના કરીએ;

મુનિવ્રત ધારીને ક્રકડ પ્રરીએ. ૭

મિન જળ સાથે રાખે છે જે યારી;

યારી એવી કરતાં, હરી લેશે તારી. ૮

માટે દેઉ શીખ સરવ ઉર ધરજો;

તક નવ જાય ને જ્યોતિ સમરજો. ૯

રહી સદા મનની માંહે મગન;

આપુ લેજો લક્ષ્મિપતી શુ લગન. ૧૦

રાગ; ઓધવજીરે તમે તે અહીં શીદ આપ્યા.

કેશવજીરે, કિર્તન કર્યું હું ક્યારનો;

વહેમ વેગળો કરીને વહેવારનો. ૧

કેશવજીરે, વહેવારે વહાલ નથી આવતુ;

મને બૂદર ભજન ભલુ ભાવતુ. ૨

કેશવજીરે, ભજન કરું છું ભવ દાળવા;

ખરી ખતિથી જન્મદૂત ખાળવા.	૩
કેશવજીરે, જન્મના દુતોનું જોર ટાળજો;	
ભારી ભક્તિ ભણી જરા બાળજો.	૪
કેશવજીરે, બાળજો ભવોભવ દાસ છું;	
સદા સામળા સલુણા તારી પાસ છું.	૫
કેશવજીરે, પાસે છું પ્રેમથી પેખજો;	
હરી લાખખોમાં એક મને લેખજો.	૬
કેશવજીરે, લેખો તો લાખ ધણો લાભ છે;	
નહિ તો નિચે ધરતી ને ઉંચે આભ છે.	૭
કેશવજીરે, મારો કહેશો તો ભવ પાર છે;	
આપુને શો ખીજો આધાર છે.	૮

વંદાના વનમાં ધામધુમ થઇ રહી છે, એક તરફ દેડનું ટોણુ થેષ-કાર કરી રહ્યું છે, બીજી તરફ રાયજીનાં ટોળેટોળાં ઉભાં છે, વળી અન્ય વર્ણના નેમી પ્રેમી જન પણ તાળી દઇ કિર્તન ઉપાડે છે અને પોતપોતાની સમજણની હદમાં સૌ વાત કરે છે. શ્રી ઠાકોરજીની આરતી ઉતારી, આરતીને સમયે તાલ કિડતાલ ધંટ ધડીઆળના ધણુધણુટ થઇ રહ્યા છે, જાંઝ પખાજના ઝલુકારા વાગી રહ્યા છે, ધુધરાના ધમકારા થઇ રહ્યા છે; શરણાઇ, તુરાઇ, ભેરી, ભોંગળને શંખના શબ્દ ગાજી રહ્યા છે. શંખના શબ્દ થતા સાંભળી અને સાધુને અજવતા જોઇ, અજ્ઞાન આળસો પોકારી બેઠ્યા. ઓ આપા પેલો આવો અગલુ ચુસે ! આવો અગલુ ચુસે !

વડિલ—ક્યાં છે અગલુ, નહિ નહિ અગલુ, વળી અગલુ તે ચુસાય.

છાકરો—જીવો પેલો ખીજો આવો અગલુ ચુસે, અગલુ ખુમે ખુ...મ પાડે છે. હાય હાય અગલુ ખુમે ખુ...મ પાડે છે.

વડિલ—હોય હોય રાંડના અગલુ, એતો શંખ !

છાકરો—હે ! શંખ આપા ? શંખ શુ આપા !

વડિલ—અરે આપાને ક્યાં શંખ ખનાવે છે ! એ તો વાજે છે

એ શંખ.

છાકરો—શંખ શુ હશે આપા, શંખ અગલા જોવો હોય ? શંખ રહે આપા !

વડિલ—એતો દરિયાનું હાડકું, પોણુ તે બોલે.

છાકરો—અરર આપા હાડકું મોંમાં ધણાય !

આરતી ઉતરી રહી. આરતીના અંતે સાધુએ શંખમાંથી પાણી ઉડાડ્યું, તેના છંટા હસતા મનુષ્યના મુખમાં ઉડ્યા. અલ્યા વટલ્યા વટલ્યા, હીક થયું તે મોંમાં ન પડ્યા, પણ નહાવું તો પડશે. અરાબર મધરાત્રી થઈ ત્યારે નરસિંહે પોકાર કર્યો. પાણી !

અભિમાનરાય—ધન વાણી ! બોલો જરા તાણી.

નરસિંહ—(હાથ પાછળ ઉંચો કરીને) પાણી !

અભિમાનરાય—હા હા ફરી વળ્યું, ફરી વળ્યું.

અનુમાનરાય—શુ ફરી વળ્યું અભિમાનરાય !

અભિમાનરાય—નરસિંહની આખર ઉપર પાણી.

સારંગધર—તમે તો ચોકસ કરીનેજ આવ્યાછો ને; અભિમાનરાય !

અભિમાનરાય—હા હા ! હું તે કાંઈ કાચો છું ! જુવો આ કુંચી

સારંગધર—જેમણે છીએ હવે કોણ પાય છે પાણી.

નરસિંહ—મામી પાણી.

સારંગધર—હં મામી ઉભી છે સામી, કામી, હરામી, દેવો જેમણે છીએ તને કામી. અભિમાનરાય; જે આજ તમે પ્રથમથીજ ચેત્યા ન હોત તો આ વખતે તમારી ફજેતીના કાળકા અરાબર થાન.

કિર્તનમાં ગર્જના કરી સોસ પડવાથી નરસિંહના કંઠે તૃપાના કાંટા ખાઝ્યા, તેજ વખત ત્રિકોણીનો નાથ સોનાની ઝારીમાં શિતળ જળ ભરી દોડતા આવ્યા.

[કવિ] રાગ; એ છે ગતી એની ન્યારી ગતી.

થઈને મામી, આવ્યા ગરડાગામી, જળ ઝારી ધારી પ્રભુ શીર પર;

હાઈ પામી ચઢ ચરણે નામી, ખ્યાલો પાણી ભરી હરી હાથ ધરે.

લટકે ને મટકે મ્હાલતાં મામી, નખથી શીખા સુધી ના જડે ખામી;

મામીને દેખીને કાંપ્યા છે કામી; હાલી ઉઠ્યા કાંઈ લોક હરામી. થઈને. ૧

અણીએ આવી ઉભા અંતર જામી; દિવ્ય સ્વરૂપમાં નહિ કોઈ દામી;

વહાલથી વિનવે વૈકુંઠધામી, પાણી પાયુ પ્રભુ પાય પ્રણામી. થઈને. ૨

પાએ પ્રણામીને પાણીજ આલે; ભક્તિને ભાળીને મનમાંહે મ્હાલે;

હરી વદની ચાલ્ય હંસની ચાલે, કામી હરામીનાં કાળજાં હાલે. થઈને ૩

પાણીજ પાછ છખીલોજી છટક્યા, પારો સરે તેમ સરસ સટક્યા.

ફકડ જીવોના જીવડા ષટક્યા, ચાળા ચતુરાના ખુખીથી ખટક્યા. થઈને ૪

સારંગધર—અભિમાનરાય, ધુળ પડી ધોળાંમાં, દાટ વળ્યો ડહાપણમાં, જુવો જરા આંખો ઉઘાડીને, ઓળખો ઓળખો !

અભિમાનરાય—સાળુ... હું તાળુ પુરીને આવ્યો ને આ કેમ થયું, ઘેર જઈને તપાસ કરૂં.

અકળશંકર—જાઓ જાઓ ઉતાવળા નહિતો આગળ જઈને હતું એમ કરી મુકશે.

તામસરાય—સારંગધર ! આ નરસિંહની વર્તણૂકથી તો હદ થઈ ગઈ, હવે કાંઈક વિચાર કરવો જોઈએ, આમ છોકાછોક મુંગા ખેશી રહેલું એ હું યોગ્ય માનતો નથી. જુવો વળી આ બીજાને વેપ જે જે બોલવા માંડી, કેમ હવે ભજન બંધ થશે કે શું ? રાત પણ ઘણી ગઈતો એના પગ પણ શાના છે ? કાંઈ સૂજ પડતી નથી.

(નરસિંહ) રાગ; ભક્તિ જેણે આદરી, રામા રામા.

કનૈયાજી લાલકી,	જેજે જેજે,	નંદાજીકે બાલકી;	જેજે જેજે ૧
દીનુંકે દયાલકી,	જેજે જેજે,	ભક્તોં પ્રતીપાલકી;	જેજે જેજે. ૨
ભોવનકે ભૂપાલકી,	જેજે જેજે,	કંસ કેરે કાલકી;	જેજે જેજે. ૪
ચાર હરી ધામકી,	જેજે જેજે,	શસ્ત્રા હરી નામકી;	જેજે જેજે. ૪
ગોરે ધનસ્થામકી,	જેજે જેજે,	રઘુપતી રામકી;	જેજે જેજે. ૫
પ્રેમી જનકે પ્રાણકી,	જેજે જેજે,	ત્રિભૂવનકે બાણકી;	જેજે જેજે ૬
આદી અંત ઇશકી,	જેજે જેજે,	જ્યોતિ જગદીશકી;	જેજે જેજે ૭
ધરાધર ધીસકી,	જેજે જેજે,	કોડો તેત્રીસકી;	જેજે જેજે ૮
જીવન જગ જનકી,	જેજે જેજે,	વામન ભગવાનકી;	જેજે જેજે. ૯
ધરમ કેરી ઢાલકી,	જેજે જેજે,	ખેલી બાપાલાલકી.	જેજે જેજે. ૧૦

સત્યપ્રસાદ—સારંગધર ગમે તેમ કહેો, પણ...ભજનમાંતો આનંદ ખરો ! એની વાણીતો પાણી કરી નાંખે છે.

શંશયપ્રસાદ—પણ કહેણી તેવી રહેણી ક્યાં ! વધ્યા ત્યાં છે તો.

સત્યપ્રસાદ—મનેતો રહેણીમાં પણ વાંધો હોય એમ સમજતું નથી.

સારંગધર—અભિમાનરાયને આવવા દ્યો, પછી ખુલાસો થશે.

(નરસિંહ) રાગ; સાચી પ્રિતિ સ્યામ સાથે નિભાવજો.

જઈશુ જરૂર ઘેર સુખમે સંધાવજો,	હા તમે આવજો.	
ભક્તિ ભરપુર જન વેણે વધાવજો.	...	૧
મનથી મોહત સંગ મોરચો મચાવજો;	...	
રાધાના સ્વામીશુ રાસ રચાવજો.	...	૨
ગિરિધર ગોવિંદ ગાઇ ગામ ગજાવજો.	...	
અંતર ઉગ્રશ કરી, “ તમ ” ને તળાવજો.	...	૩

ગોરે ધનસ્યામ રામ ઘટમાં ઘટાવજો;
દુર્જનને દેશીનાં ડાંચા દટાવજો. ૪
જ્યેષ્ઠિ સ્વરૂપ જીલ જાપે જપાવજો.
તનને ત્રિવિધીના, તાપે તપાવજો. ૫
શત્રુ સરદાર કામ, કળથી કમાવજો;
સાથી શુરો છે ક્રોધ નાથી નમાવજો. ૬
હિરદામાં હરી નામ હીરા જડાવજો;
લક્ષ્મિના સ્વામિને લાડ લડાવજો. ૭
વાણીમાં વાણીને, વાસો વસાવજો;
લોભ મોહ દંભ દીન, દારે દસાવજો. ૮
માયા ને મમતાને હડથી હરાવજો;
ભક્તિ ભૂધરજીની ધ્યાને ધરાવજો. ૯
મનવા મહાનંદીને, નાથે નથાવજો;
બાપુના બેલીને બાથે બથાવજો. ૧૦

અભિમાનરાય દોડતા ઘેર આવી જુવે તો પોતે જે વ્યવસ્થા કરી હતી તેજ કાયમ; તોપણ તાણ ઉઘાડી માનબાધને પુછ્યું. તુ શી રીતે ત્યાં આવી હતી ! અને સોનાની ઝારી કોની લાવી હતી ?

માનબાધ—પિતાજી હુંતો અહીંથી ખસવાજ નથી પામી, પણ મારા ગુરૂને પાણી પાવા પ્રભુ થયા હશે મામી; એ હરીની અકળલીલામાં ક્યાં છે ખામી. આમથી સંતમંડળી સાજ સંકેસે છે, ને અભિમાનરાય આવ્યા. સારંગધર કહે કેમ ! શુ સ્થિતિ જોધને આવ્યા ? અભિમાનરાય કહે મારી માનતો ઝોરડામાંથી બહાર નિકળવા પામી નથી; તેના પાંચ પડોશી સાક્ષી પણ છે.

સારંગધર—આમાં આખર જતાં આપણી ન્યાતની હલકાઈ તો ખરી !

(નાગરો) રાગ; રાજ અવસર શો આવીઓ.

જુવો કેવાં કરમ છે, લંપટને લાજ શરમ છે.

ક્યાંથી લંપટ લાજ, કરે વ્યાય તેવાં કાજ;

નક્કી નાતીનો પાયો નરમ છે.

જુવો. ૧

નથી નાતીનો દામ, ધરી ઢેડવાડે છાજ;

માલ વિનાનો માંહે મરમ છે.

જુવો. ૨

છકી ગયો છેકાછેક, નથી ભક્તિનો નેક;

ધરાધરનો ધાર્યો ક્યાં ધરમ છે.

જુવો. ૩

મહા માતેલો ઢાંઢ, જણે આંકેલો સાંઢ;

પુદ્ધિ વિનાનો ખાયલો ખરમ છે.

જીવો. ૪

મચી ઢેડવાડે ધુમ, જેયો ભગતની *દુમ;

એના અંતરમાં આનંદ પરમ છે.

જીવો. ૫

કરો ન્યાતીથી બહાર, કેમ લગાડો વાર;

ભાઈ ! ભાઈએનો ભારે ભરમ છે.

જીવો. ૬

(સારંગધર) ગિતિ.

નરસિંહ નાતી બહારે, રૂઢી જેની કુડી, કુટેવ;

નાગર સવેં બોલ્યા, તાળી પાડી હર હર મહાદેવ.

અભિમાનરાય—ન્યાતથી તિરસ્કાર થએલા નરસિંહનું નોતર કાપી હું આવતી કાલનું, ન્યાતને મારે ઘેર જમવાને આમંત્રણ કર છું.
(સવેં સૌ સૌને ઘેર ગયા.)

સવારના પહોરમાં દ્વારકો ઢેડ દામોદર કુંડે ન્હાવા જતાં નરસિંહને ઉભા રાખી કરગરવા લાગ્યો. પ્રભુ બજનતો કર્યું, પણ આ કંગાલને કાળાટીલી આવી.

નરસિંહ—શુ છે ? શાની કાળાટીલી ? રામ રામ રામ રામ, રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

દ્વારકો—તમે ઢેડવાડે કિર્તન કર્યું, તેથી નાતીલાએ તમને નાત બહાર મુક્યા.

નરસિંહ—અહાહાહા, આનંદ આનંદ બધન છુટ્યા. રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

દ્વારકો—અરે એ શુ બોલ્યા પ્રભુ, નાતીથી તિરસ્કાર થએલાને પ્રભુ પણ સંધરતા નથી; એકવાર શ્રી કૃષ્ણે ગરડનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો.

નરસિંહ—હરી હરી હરી હરી ! એમ હશે, પ્રભુ ઇચ્છા, નાતીલાને એમ ગમ્યુ હશે.

દ્વારકો—ભક્તસજ, અપરાધ મને હોય તો નાતી ક્ષમા માગવી બોધએ.

નરસિંહ—હરી ઇચ્છા ! આલો તેમ કરીએ. (આલો સત્રાક ચેરે.)

ઢેડરૂપે ભગવાન નરસિંહને તેડી સવારના પહોરમાં સત્રાક ચેરે આવ્યા. ભગવાન કહે હે દયાના સાગર નાગર મહસ્થો આ રંગ નરસિંહ મહેતો, તમારી પાસે અપરાધની ક્ષમા માગે છે.

(નરસિંહ) રાગ; હું વિયોગી નારનો.

ક્ષમા કરોને રાયજી, મને રંક જાણીરે;

રંક જાણીરે, દયા દીલ આણીરે.

ક્ષમા.

ઢેડવાડે કિર્તન કર્યું, જાણી એ અપરાધ,

નરસિંહ નાતી બહાર છે, નમ્ર પડાવ્યો નાદ;

નાદ પડાવ્યો ન્યાતમાં, આજે નીચુ નાણીરે.

ક્ષમા. ૧

છોકરમત છોડ કરે, નાત મુજ માખાપ;

છેલ ન દીજે છોડને, અર્પો માશી આપ;

માશી માગુ માલીકની, જોડી જોડ પાણીરે.

ક્ષમા. ૨

(નાગરો) રાગ; અટવા ગુંથન દે, મીજાજી.

લ્હાયરી મુકા દે, રે ભગતડા લ્હાયરી મૂકી દે,

ઢેડવાડામાં ઢોલકાંના કુટનાર; લ્હાયરી મૂકી દે.

નથી જગતમાં જે, રે ભગતડા નથી જગતમાં જે.

ઢેડ.

હાથીના દાંત જેવા ચાવવાના જુજવા, બાહર દેખાડવાના ખે;

તિલક તાણીને કરે ઉપરથી ટાપટીપ પોલમપોલ્લા છે.

ઢેડ. ૧

પાણી પ્રવાહ જેમ ઉંચે ન આવતાં, નિચી જમિનમાં વહે;

સદા નજર તારી નિચી લ્યા નાગડા, ખાડ ખમોચીઆમાં રહે.

ઢેડ. ૨

રૂડી નજર વિના રામ નથી રીઝવા સાચુ સમજી લે;

પરનો મટાડતા પંડપર પડશે, જમના ભૂપનો ભે.

ઢેડ. ૩

(નરસિંહ) રાગ; રાજની ઇચ્છા નથીરે.

ધાકતો ધણીની ધારોરે, ધરણીમાં જરા ધાકતો ધણીની ધારોરે;

સજ્જન સદગુણથી ભર્યા; દુષ્ટજ દેખે દોષ;

વાંક નહિ વાણી તણો, હકય આંખનો રોષ.

ધાકતો. ૧

કણમાંથી કંકર ખસે, ધૂત માંહેથી છાશ;

દુષ્ટ ધ્રુવથી દેખશે, આપે આપ વિનાશ.

ધાકતો. ૨

ખેડુ ખેતરથી કરે, ખોટા ખડને દુર;

વિશ્વપતિને વારં શી, ચેતો કોઇ ચતુર.

ધાકતો. ૩

પ્રાણ પંડ પોશાય નહિ, કરતાં માંહે કાળ;

પણ પળમાં પ્રલ્લય કરે, વિંછી ઉદર વ્યાળ.

ધાકતો. ૪

તન ધન દેખી દંભમાં, તુચ્છ જનોને તાન;

ગર્હવને માણ રહ્યું, આપ ગુણ અભિમાન. ધાક્તો. ૫
 અભિમાનરાય—ખસ ખસ ! વેગજો ખસ ! થુંક ઉડાડતો.
 નરસિંહ—રાધે રાધે ! રાધે રાધે ! રાધે રાધે !

(સારંગધર) રાગ; રે જરે જાજ; પુછે શુ વારે વારે.
 રહે છાનો છાનો ! ગમાર કાઢે ધાંટારે,
 તારા મુખથી ઉડે છે અહીં છાંટા. રહે.

રાધે રાધેમાં જાણ્યે રજ્યો રાજ્ય રૂડ;
 માનુની સગે મ્હાલે, ભવિષ્યમાં ભુંડ;
 કુંડ કુંડ કરીને વાવે કાંટારે. તારા. રહે. ૧

કામી હરામી તને, મામી પાપ પાણી;
 રાંડો રીજાવા ગર્જે ધાંટારે તાણી;
 આણી આણી ઉમંગ મારે આંટારે. તારા. રહે. ૨

નરસિંહ—રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ, રાધેશ્યામ.

સારંગધર—હટ હટ હીજડા ! કુલખમ્હિના કાતડા ! જ તને ના-
 નીથી દુર કરવામાં આવે છે.

નરસિંહ—જય શ્રી હરી; જય જગજ્યોતિ, આનંદ આનંદ પરમ
 આનંદ; રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ, આલો દારકા ભગત !

દ્વારકો—(રસ્તે જતાં) મહેતાજી બાપજી આતો ઘણું ભુંડ થયું.

નરસિંહ—ભુંડ નહિ પણ રૂડ, રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

અભિમાનરાયને ઘેર શિષ્યાં સામગ્રી આવી પડી, અને જ્યારે રસોઇ
 થવા માંડી ત્યારે માનઆઇએ પુછ્યું પિતાજી આજે આપણે ઘેર જાતી
 ભોજન છે ? અને તે શા પ્રસૂતનું ?

અભિમાનરાય—બી ક્વાયટ ! હું તને જવાબ દેવા બંધાએલો નથી;
 આજે જાતીને ભોજન મારા ઉમંગનું આપુ છું.

માનઆઈ—પિતાજી, સાંભળવા પ્રમાણે ઉમંગનું નહિ પણ હરી-
 ભક્ત નરસિંહને નાતીથી દુર કરે છે, જે એમજ હોય તો તો મેંશનું ટીલુ !

અભિમાનરાય—ડોન્ટ સ્પીક ! હમખગ ! હું જે કરીશ તે મારી
 સમજણથી કરીશ; તારા સગપણનો સંબંધ કે દયામણા ડાયા સામુ જોવાનો
 હવે વખત નથી.

માનઆઈ—મારી વાત બાળપર રાખો, પણ નરસિંહતો કળીકાળનું
 કુંદન, શ્રી હરીનો સાચો ભક્ત !

અભિમાનરાય—હેમ નરસિંહ ! બાપલો ! શાનો ભગત !

રાગ; જોયો જોયો ભગત.

શાનો શાનો ભગત, નક્કી એ છે નગત, નાગો નારી રીઝાવાને નાચ કરે.

જેવો બમલો બેઠો બેઠો ધ્યાન ધરે, પ્રિતે પાપ તણા ભંગર ભરે;

ચાલે ચટકે ચતુરાનાં ચિત્ત હરે.

નાગો. ૧

ગાન તાન કરે શરે થઇને ગુર, જેને વાર નહિ કોઇનું કરતાં ગુર;

એવા અંધ તણું પ્રભુ પાડે પુર.

નાગો. ૨

સ્વાસો સ્વાસ બજે જાણે ધમણ ધમે, બાળી ભામની બટકાતુ મન બમે;

એનાં અંગમાં રંગને રાગ રમે.

નાગો. ૩

ગયો છેક છાકટો છાકી છાકી, નથી બુદ્ધિ હરામીને હાકી હાકી;

આંખો તાણે તાણીઓ તાકી તાકી.

નાગો. ૪

(માનખાઇ) રાગ; ગારીનાં કુમખડાનાં મોતી.

પિતાજી ક્રોધ સહાયનાં કર્મો, મને કુડાં લાગ્યારે;

કુડાં લાગ્યાં, ભુડાં લાગ્યાં, ઉડા લાગ્યારે.

પિતાજી.

હિરણ્યકસ્યપુ થયો હરામી, પિડયો પુત્ર પ્રહ્લાદ;

ઉમરા ઉપર ચિતો ચિરાયો, નવ સંભળાયો નાદ.

પિતાજી. ૧

ભક્ત વિભીષણ બાઇ સગો, પણ કર્યો દ્રેપથી દુર;

શક સમીતો હતી સાહેબી, ઉડયો આકનાં તુર.

પિતાજી. ૨

નિર્દોષીની નિંદા કરતાં, પડે પંડપર પીડ;

રઘુનાથજી રૂઠે ત્યારે, પાડે રીઠારીડ.

પિતાજી. ૩

ગુર દારનું ગુર ઇચ્છી, કાચ ન પામ્યા પાર;

ફરી ફરી એ ફળને પામી, ચઢે ચક્રની ધાર.

પિતાજી. ૪

નરસિંહ નાતી બહાર ઠાઠતાં, રૂઠે રાધેશ્યામ;

ખાલ્ય જાલી બોલાવી લાવો, પ્રિતે કરી પ્રણામ.

પિતાજી. ૫

જન્મવાની વખતે જન્મવા જતા નાગરો નરસિંહના ઘર તરફથી નિ-
કળી મહેતાજીની ટીચકારીઓ કરતા જાય છે. આ પેલા નાતબહારીઆનું
ઘર; આ પેલા ટીલવાનું મંદિર, આ ઢેડવાડે ઢોલકાં કુટનારનું હવેલુ.

મહેતી—ઓ મહેતા ! જરા ધ્યાન રાખીને સાંભળો ! જીવે આ

નાગરો તમને તરછોડતા જાય છે; બળ્યુ તમારૂં ભજન ! આતે ભજન
કે ભુંગળ વિનાની ભવાઈ !

મહેતા—હોય, હરી ઇચ્છા ! પ્રભુને ગમ્યુ તે ખરૂં. નાતીજાની નજરમાં આવ્યું તે ખરૂં. રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

મહેતી—પણ નાતી બહાર રહી, છોકરાં ક્યાં વરાવશે ?

મહેતા—જન આવે જનનું ભાગ્ય લઈને આવે અને જન જાય જનનું ભાગ્ય લઈને જાય. એ ગોઠવણુતો ગોવિંદે કરીજ મુકી હશે ! રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

મહેતી—રાધેશ્યા...મ, ને ગજવ્યું ગામ, ના મળ્યા દામ કે ના મળ્યા રામ; પણ દીકરો મોટો થશે ત્યારે કોણ દેશે ડામ ? ગમે તેમ કરો પણ નાતમાં રહો ! મેં પ્રથમથી કહ્યું હતું કે દેડવાડે તો દેડજ બજન કરે.

(નરસિંહ) રાગ; કૈયાજી હ્યોને પયની પ્યાલી હાથ.

ભક્તની બીડ ભાગેરે ભગવાન; વહાલા વિલાયુ મુજ વાન. ભક્તની.

વાન વિલાયુ વાલમા, નિકળ્યો નાતી બહાર;

ક્યું ન જાએ કાનજી, તમથી સાંધ્યો તાર.

ભક્તની ૧

પટલ્યો કહીને વાતમાં, આપે ખોટું આજી;

નિંદાથી નિરાંત નહિ, પાડે છે પરતાજી.

ભક્તની. ૨

અકળાયો આજે ઘણું, આવો આપોઆપ;

નિવારો નિમેષમાં, સેવકના સંતાપ.

ભક્તની. ૩

દેડ ગણી ગોવિંદજી, દાઝે કીધો દુર;

આજે આવી આલવો, અગ્નિ લાગ્યો ડર.

ભક્તની. ૪

નમન ક્યું મેં નાતને, જોડીને એક હાથ;

દયા ન આવે દહીતને, નાકા આવો નાથ.

ભક્તની. ૫

મહેતાજીની પાસેથી રજા લઈ દારકો દેડ પ્રભુ, નાગરની સમક્ષ આવી હાથ જોડી કિમા રહ્યા.

અભિમાનરાય—કેમ દયા દેડીઆ ? ખસ ! પડછાયો પડશે.

દારકો—કિર્તન કરાવવામાં પુરા, ને નાત બહાર કાઢવામાં સુરા !

આવું આપ જોવા સુઝને ઘટે માળાપ ?

[નાગરો] લાયરી મુકી દે—ઐ રાગ.

ટકટક કરતો જી, રે દયા દેડીઆ ટકટક કરતો જી;

માર મારીને ભાગીશું હાડકાં, ટકટક કરતો જી.

દીલાં ને ટપકાં કરી કપાળમાં; દેડની ન્યાતમાં ધ્રા;

નરસિંહ્યા દેડીઆને તેડીને સાથમાં;

રઠીઆળા રામડા ગા.

ટકટક. ૧

કળકળ કરતાં રાયજી કાપશે, કાઢી નાંખે તારો વા;

નથી નાગરની ન્યાતના જોયા ઝપાટા,

દાનો થઈને દુર થા.

ટકટક. ૨

હા-આ-કહેતાં બધા, નાગર કપડશે; કોણ બચાવે તારો બા,

નાગરની ન્યાત જ્યારે જમીને જાય ત્યારે;

અજીઠું વીણી ખા.

ટકટક. ૩

અભિમાનરાય—હવે તારી આજીજી કશા કામમાં આવવાની નથી, નાતની નજરમાં આવ્યું તે ખરૂં.

દ્વારકો—મહેતાજી ઘેર રહેશે ને તમે નિરાં...તે જમશે !

અભિમાનરાય—હા હા જમીશું ! તારૂં ચાલે તો આવજો અબડાવા !

દ્વારકો—હીક; જાઉં છું જમજો વહેલા વહેલા !

[કવિ] રાગ; વાંકા વાલમ તારાં મોળીઆં.

કરી ગરજના ગાજીઆ, શુણી ભગતનો સોરરે;

ગાજ્યા ગિરધારી.

રમતા આવ્યા છે રાજીઆ, ત્રિકમ કિતારવા તોરરે.

ગાજ્યા. ૧

પ્રિનેથી પંખિ પાડતાં, અંતરમાં અભિમાનરે;

ગાજ્યા.

પત્રાળાં પિરસણુ કાઢતાં, તનમાં ભરાયુ તાનરે.

ગાજ્યા. ૨

રાયજી રઘા છે રંગમાં, ન્યાળી કરે નમસ્કારરે;

ગાજ્યા.

હરજી આવ્યા છે કિમંગમાં, દેખાડવા ચમત્કારરે.

ગાજ્યા, ૩

નાગર નિહાળે નાતમાં, નવ દેખે નીજ જનરે;

ગાજ્યા,

વંદી ગયુ સૌ વાતમાં, તરફડી કડયાં તનરે.

ગાજ્યા. ૪

પાસે બેસાડેલા પ્રિતથો, ધારી જીવે તો દેડરે;

ગાજ્યા.

હાથમાં હલાવે હાડકાં, કેમે ન મેલે કેડયરે.

ગાજ્યા. ૫

નાનીઓ, માનીઓ ને કાનીઓ, દાનીઓ પિરસે દુધરે;

ગાજ્યા.

દેખીને પામ્યા દીનતા, રામી સરવની શુદ્ધરે.

ગાજ્યા. ૬

ઓમલો પોમલો ને બોમલો, સોમલો સાહે શાકરે;

ગાજ્યા.

નીચાં નિહાળે નાગરો, નક્કી વઢાયાં નાકરે.

ગાજ્યા. ૭

હીરીઓ ધારીઓ ને વીરીઓ, કીરીઓ વગાડે કાખરે;

ગાજ્યા.

ઢેડની ઘાડ આવી મળી, રાયજી જમશે રાખરે,

ગાજ્યા. ૮

રેવલો મેવલો ને સેવલો, દેવલો હલાવે દાળરે;

ગાજ્યા.

નાઠા નાઠા ફરે નાગરો, લાગી છે લમણે ઝાળરે.	ગાજ્યા. ૯
જમલો, શામલો ને દામલો, રામલો રાયતા ચઢરે;	ગાજ્યા.
હીંડતાં, ચાલતાં, ને દોડતાં, ઉભો ગળી જાય ગઢરે.	ગાજ્યા. ૧૦
પાલીઓ, માલીઓ ને વાલીઓ, લાલીઓ લાડુ ખાયરે;	ગાજ્યા.
રાયજી રહ્યા સૌ રીસમાં, ગૌરીઓ ગભરાયરે.	ગાજ્યા. ૧૧
હાકો હાકો કરી ઉઠીઓ, સારંગધર શરમાયરે;	ગાજ્યા.
કાકો કાકો કરી રૂઠીઓ, ઢેડીઓ મારવા ધાયરે.	ગાજ્યા. ૧૨

[કર્તા]—ઢેડના ધક્કાપાટુ અને નાગરાના ગભરાટ જોઈને ખારીએ બેઠેલાં માનખાઈ અવાજ કરીને બોલ્યાં.

(માનખાઈ) રાગ; એકવાર આંગણુ આવોરે.

તમે દીન થઈ દોડતા જાઓરે;	અલંકારી.
તમે નરસંઘને ન્યાતમાં લાવોરે.	અલંકારી.
દોડતા જાઓ, ન્યાતમાં લાવો, ગમને ખાઓ, પાંહેલા થાઓ;	
ગુણને ગાઓ, તોતો કાવો,	
પમે લાગીને પ્રેમથી બોલાવોરે.	અલંકારી. ૧
ઢેડીઓ ધાશે, બેગા ખાશે, પાંદડે સૈને પાણી પાશે;	
સૌ કુટાશે, લાજ લુંટાશે, મહેતાજીનાં પગલાં થાશે;	
ત્યારે ઢેડોની ધાડ શમાશેરે.	અલંકારી. ૨

(માનખાઈ) મરાઠી સાખી.

માન કહે મમતાને મુકી, નરસિંહ નાતમાં તેડો;

નેડો જેને નંદ કુંવરથી, શમશે સધગા ઢેડો.

ઢેડો મેલો આજ, બક્ષા તણી કેમ જાએ લાજ. ઢેડો.

માનખાઈનાં માર્મિક વચન સાંભળી સદગૃહસ્થો શરમિંદા થઈ ગયા.

સત્યપ્રસાદ—ભાઈઓ મહેતાજીને માનથી બોલાવી પુજન સહીત પધરામણી કરવી ઘટે છે.

સારંગધર—અતી ઉત્તમ ! મારો પણ એજ મત છે; ચલો !

દીન થઈ ઢેડોને આવ્યા, પ્રિતે લાગ્યા પાય;

જમવા માટે જરૂર પધારો, સધજી શુદ્ધલ થાય,

થાશે કોણુ ગતી, મહેતાજી અમે મુંદે મતી.

થાશે.

સારંગધર—પધારો પ્રભુ ! ન્યાતને પાવન કરો ને અપરાધીનો અપરાધ ક્ષમા કરો.

મહેતાજી—અરર એ શું બોલ્યા ! મારા આવ્યાથી નાતી પાવન, પાપીથી પાવન ! નાતીતો સદા પાવનજ છે, રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

નાગરો—(નમ્ર થઇ બોલ્યા.) રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

મહેતી—ઉઠો ઉઠો શ્યામને રામ કરતા, માણસ જેવા માણસ આવ્યા છે ને ખોટી શું કરોછો.

મહેતાજી—હા ચાલો ચાલો, દાસ દોરીએ બાંધ્યો દોરોતો આવે છે.

કુમ કુમ પગલાં પડીયાં, સુધા સમી જ્યાં વાગી છે સેડ;

કરૂણા કરી કિરતારે, શમાવી નાંખ્યા સઘળા ત્યાં ઢેડ.

ભક્તિનો ભારે ચમત્કાર જોઇ સારંગધર સહિત સર્વે નાગર નરસિંહના ચણે નામી કરગરી કહેવા લાગ્યા. હે શ્રી હરીનાં સાચા ભક્ત, નાત જાતને કુળને દીધાવનાર નરસિંહ ! અમારા અજ્ઞાનીના અપરાધ ક્ષમા કરજો, અમોએ તમને બહુ પૂજવ્યા. નરસિંહ કહે હરી હરી હરી એ શું બોલ્યા ! તમો સર્વે મારા માથાના મુગટ છો, કુંદનની કસોટી તાવ્યાં વિના થતીજ નથી, સારંગધર કહે પ્રભુ ઉત્તમ નાગરની ન્યાતમાં ઢેડ પેસી ગયા એ દેખાવતો અમારી નજર તજેથી ખસસેજ નહિ. એવે આકાશ વાણી થઇ. હે ઉત્તમ જ્ઞાતીના ગૃહસ્થો, તમારા જોએલા ઢેડ તે ઢેડ નહિ પણ સઘળાં મારાં પોતાનાંજ સ્વરૂપ, વળી દારકો ઢેડ પણ હું પોતેજ, સર્વે શુદ્ધ અને પવિત્ર છો. સત્યપ્રસાદ કહે સત્ય સત્ય બાઈ આખર સત્ય. બોલો શ્રી જ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનકી જય.

(કવિ) રાગ; કેશવ કરૂણા સાગર ભક્તની લીડમાં.

હરી ભજે તે હારે નહિ સંસારમાં,

નાગર સઘળા નરસિંહ ચણે નમીઆજે;

નમતા દેખી નમતા આવ્યા નાથજી,

પશ પચ્છાએ સઘળા ઢેડો શમીઆજે.

હરી ભજે તે. ૧

નહિ શત્રુ નહિ મિત્રજ જેને જગતમાં,

એવા નરને દ્રેષ કરીને દમીઆજે;

ભૂદર કોપ્યા કરવા સૌનું સુતર,

ભૂલ્ય થઇને ભૂતળ ભૂલા ભમીઆજે.

હરી ભજે તે. ૨

નાગર ગુણના સાગર નરસિંહ નાતમાં,

ગર્વ તજ્યાથી ગોવિંદજીને ઝમીઆજો;
જો, ખોલાવી જોર કરી જુગદીસની,
પંગત પાડી જુકિતથી સૌ જમીઆજો. હરી બજો તે. ૩

અણધટતુ અણચિંતુ ઉંચુ આચરે,
પામર જન તે પાછળથી પસ્તાયજો;
બાથ બીડજો બાગક બાપાલાલને,
સદા સર્વદા ગુણ તમારા ગાયજો. હરી બજો તે. ૪

વિશ્વ તણી વિશ્વંભર તે સંભાળ લે,
ત્રિકમ સમરે તેને શાના તોડજો;
અણ અંકમાં અવિનાશી આપી રહો,
ખોલો ખોલો જય જય શ્રી રણછોડજો. હરી બજો તે. ૫

નરસિંહમેહેતાના વેવધને હરિનાં દર્શન.

સુંદાજો સુખ સાગરો, ભાવે નામ બણેશ;
સ્વામિ શુદ્ધિમુદ્દિનો, શંકર સુત ગણેશ.

ગિતિ.

જરણ મરણ હય ટાળે, ભવસાગરને તારે છે ભકિત;
જમનું જોર દબાવે, એવી એમાં અદ્ભુત છે શક્તિ.

રાગ; કયાં અવધપુરી કયાં કાશી નગરનો સંગ.

જુનાગઢ ગઢમાં, નાગર નરસિંહ નામ;

ગોવિંદ ગુણ ગાઇને, બેહુ કીધું ગામ. ૧

રાધે રાધે કહી, રામ ભજનમાં રાચે;

પગે બાંધી કુધરા, થેઇ થેઇ થેઇ થેઇ નાચે. ૨

ચત્રબૂજ ચરણથી, ડગલુ દુર ન જાય;

જુઠા જનને જોઇ, કંપી ઉઠે કાય. ૩

જેમ ધમણ ધમે તેમ, હરી નામ ઉચ્ચારે;

રૂડી રહેણી જોઇને, જમદત્તો ઝખમારે. ૪

પ્રેમી જન પુરના, પુજે પુખ્તથી પ્રિતે;

હરીસમ હરીજનને, નમે ચરણમાં નિત્યે. ૫

શ્રીહરીના સાચા ભક્ત નરસિંહમેહેતાજી નિરંતર હરી સ્મરણ કરતા

અને એમના વ્યવહારીક કામ શ્રીહરી કરતા, વળી પ્રજા પડછા ખતાવી બકતને વશ ભગવાન છે એમ દર્શાવી આપતા. મહેતાજીની પુત્રિ કુંવર-બાઈ જેને ઉંઝા ઉનાવા ગામમાં વસાવી હતી, તેના સસરા નામે શ્રીરંગ મહેતા; લલિતમવરને લેશમાત્ર ઓળખતા ન હતા પણ લલિતમનેતો ઓળખતા હતા, ગમે તે રીતે પૈસોજ પ્રાપ્ત કરવો એમ સમજેલા હતા, ધંધો ધીર-ધારનો કરતા હતા.

(કવિ) રાગ; પરજયો મારો મુ'બધથી આવ્યો.

ઉનાવા ગામ વિષે રહેતા;

શ્રીરંગ સાર નામ ધરાયુ, અટક છે કહેતા. ૧

વણુજ એ વ્યાજ તણો કરતા;

સવળાનું અવળુ ઉથલાવી હરામનું હરતા. ૨

ગયા છે લાલચમાં લેવધ;

કુંવર બેનના સસરા, નરસિંમહેતાના વેવધ. ૩

ગરીબને ગર્હન તો મારે;

દોઢા ખમણા દામ લખે, વળી વ્યાજ ગણે ભારે. ૪

પેટીમાં પાંચ ધણું પેસે;

તોએ ત્રિજે ચોથે આવી, બારણીએ બેસે. ૫

કામ તો કસાધથી કુડાં;

છક્કા પંજળ છળ વિધાનાં, અતી મુળ ઉંડા. ૬

એક દેવાદાર નાસીને જુનાગઢ ગયો છે, એવી બાળ મળતાં શ્રીરંગ-મહેતા ચોપડા લખને વાંસે વાંસે જુનાગઢ આવ્યા. અહીં નરસિંહ મહેતા એકામ્ર ચિત્તે ભગવાનનું બજન કરે છે. તેમની ચર્ચા સટાક ચોરે ચાલી રહી છે.

અકુળરાંકર—સારંગધર ! આ નરસિંહઆની નામનાતો ખુબ વધી !

સારંગધર—હા બાઈ વધી તો ખરી.

સત્યપ્રસાદ—એની વધી એ આપણીજ વધી છે એમ સમજજો, નાતીલો કોઈએ સારો ક્યાંથી.

સારંગધર—હવે એનું નામજ બાળુ પર રાખો.

સત્યપ્રસાદ—લ્યો આવ્યા મહેતાજીના વેવધ; શ્રીરંગમહેતા.

અગમરાય—આવ્યા હશે, કોઈના વારંટ બારંટ લેધને કેમ શ્રીરંગ મહેતા ?

શ્રીરંગ—હા ! એક જંગમના ઉપર અગ્નિઆરસેનું હુકમનામું

અધ ગયું છે. તેની બજવાણી કરવાની છે, તે માણસ નાશીને આ ગામમાં આવતો રહ્યો છે એવું સાંભળ્યું છે; તેની તપાસમાં છું.

રસીકલાલ—આ ધીરધારના ધંધામાંય દુઃખતો ખરૂં શ્રીરંગમહેતા.

શ્રીરંગ—દુઃખ બધામાં છે, દુઃખ વિના સુખ છે ક્યાં?

નિગમરાય—દુઃખ શાનું છે ! ધીરધારના ધંધાવાળાતો લોકનાં ધર-બાર લઈ લઈને લેણું ઉભુને ઉભુ રાખે છે. એકહજરનું ખાતું પડાવી એ-કડા ઉપર મીઠું ચઢાવ્યું કે નવ હજારની ધાપ !

રસીકલાલ—તે જુદા, તેતો કાંધા પાંજરા કરી સો આપી સવાસો લખાવી લે વળી દોઢસોનો અવેજ કબજામાં રાખે, અને બ્યાજ પણ દેકા એકનું લે.

શ્રીરંગમહેતા—હા; તે ખરૂં; શાહુકારી બ્યાજમાંતો રોટલા મળે. તેમાં મુડી જવાનો ભય નહિ. લોભ કરવા જય તો કોઈ વેળા મુડી પણ ખોઈ એસે.

આશાપ્રસાદ—ભાઈ આશા છે એ અમર છે. સામાને ગરજ હોય તો રૂપીઆ લેવા આવે અને વળી ગરજ પ્રમાણે લખી આપે અને બ્યાજ પણ ભરે એમાં વળી શાહુકારી બ્યાજ કેમ ને દેવાળીઆનું કેમ ?

તૃત્તાપ્રસાદ—ગમે તેમ કરીને જ્યાંતાં પૈસા ભેગા કરવા; પૈસો કોકાળે ફળદાયક. પૈસો ઓછડશા ભંગીઆના ઘરમાં જપતી કરાવે છે ને પડે ટોપલા ફેંદે છે. વળી ઢેડને ધીરે છે, ને જ્યારે ઢેડવાડે ઉધરાણી જાય છે ત્યારે ઢેડ નીચા પડી પડી ધુળ ઉછાળી આ લ્યે માઆપ આ લ્યે માઆપ કરે છે. લેણુદાર સમજે છે કે આલીશ કહે છે, પણ ઢેડતો કહે છે કે આ હું ઉછાળું છું એ લે. (ધુળ)

ચિરંબીપ્રસાદ—ધંવોતો નરસિંહ મહેતાનો ખરો છે, મુડીનો ખપ નહિ પૈસાનો પાર નહિ ને આખર શ્રીહરીનાં દર્શન.

સારંગધર—હાહા ખરી વાત તમેય તેજ ધંધો કરો; શ્રીરંગમહેતા !

શ્રીરંગમહેતા—જેને જે ધંધામાં ગમ પડી તે ખરી. આપણે એ ધંધો કરવા જઈએ તો કોઈ પૈસો આપે નહિ; અને ભગવાનનાં દર્શન, એતો હું માનતોજ નથી. આ કાંઈ સત્યયુગ ત્રેતાયુગ કે દ્વાપરયુગ નથી.

સત્યપ્રસાદ—નહિ શ્રીરંગમહેતા, એમ ન ખોલો, તમારા વેવધને ભગવાન મળ્યા છે, એતો અમે પણ માનીએ છીએ.

સારંગધર—તમે એકલા માનતા હશો, અમેતો માનતા નથી, તેથી એને મળ્યા હોય તો વેવધને હરી દર્શન કરાવે.

સત્યમ્સાદ—શ્રીરંગ મહેતા જઈને મહેતાજીને કહે તો એ ઠાંધ ના કહે તેમ નથી.

શ્રીરંગ—ત્યારે આજ્ઞેજઃ વળી “ ધર્મના કામમાં ઢીલ શી ” જોડે એનું પારખુ.

(મહેતાજી) રાગ; સુંદર વેણું વાગે વેણું વાગે.

જેજે જેજે જગતના જનરે, દેવ દુઃખ કેમ કાપે કેમ કાપે.

નથી ભાવે ભજનમાં આવ્યો, સાથે ખીડીઓ તે સાત પાંચ લાવ્યો;

જાણે ભડીઆરે ચુલો ચેતાવ્યો.

રે દેવ. ૧

નથી ભાવે ભજનમાં ભિડીઓ, પ્રિતે ચાવે છે પાનની ખીડીઓ;

શ્રીકૃષ્ણ કહેતાં ચઢે તને કીડીઓ.

રે દેવ. ૨

ભોગ લાગ્યા ભજન નવ ભાવે, ભોગ જોગે ભજનમાં આવે;

ત્યારે ચુનો તબાકુ ચાવે.

રે દેવ. ૩

કુખ, તાણી તાણી ઠીક હુંગે, હરી કથામાં જાય ત્યાં ઉંધે;

જ્યારે જોગે ત્યારે છીંકણી સુંધે.

રે દેવ. ૪

ભાન વિના ભજન વિશે ભુંકે, કુકુકુકુ ચલમ ચટ ફુંકે;

હોકો હાથમાંથી હેકો ના મુકે.

રે દેવ. ૫

બાપુલાલના બેલીનો જાપ જાપે, એને અવિનાશી અવનવુ આપે;

પેલા પાપી તે પેટ ભરે પાપે.

રે દેવ. ૬

મહેતી—ઓ મહેતારે, ભજનનો ભડકો હોલવો; જરા જુઓતો ખરા, સામેથી કાણ આવે છે.

મહેતા—જે હશે તે આવશે ચાલ્યુ ચાલ્યુ. ચલાવ ! જયરાધા કૃષ્ણરાધા.

(મહેતી) રાગ; ગિતિ.

કુંવરી કુંવરના સસરા, શ્રીરંગમહેતા સારા સુધરેલા;

જમા પાનિયુ પોણુ, અવગુણ દીસે અધિકા ઉધરેલા.

મહેતા—પધારો પધારો ! જય જય શ્રીરંગ મહેતા !

શ્રીરંગ—નમસ્કાર; ભગતજી કાંઈ નવાજુની !

મહેતા—નવાજુની ! નવાજુની ! નવાજુનીની શી નવાઈ છે. આ જગત નિયંતાની શ્રદ્ધિમાં નિરંતર નવાજુની થયાજ કરે છે. એક પળમાં પ્રાર વિનાના જીવ પેંદા થાય છે ને પાર વિનાના જીવ મૃત્યુ પામે છે.

શ્રીરંગ--એ નવાણુની તો કેની અબણી છે; કાંઈ નાત જાતની નવાણુની.

મહેતા--નાત જાતની નવાણુની હું શુ જાણું; મારો નાતમાં હીસા-બજ શો છે. રાધેસ્યામ રાધેસ્યામ રાધેસ્યામ.

મહેતી--લ્યો, કાંઈ બોજન પાણીનું તો પુછો. વેવઘને વાતેજવાળી નાંખ્યા.

મહેતા--તે સત્કાર તમે કરો, હુંતો સત્કારમાં શ્રી હરીનું નામ સમજી છું.

શ્રીરંગ--મહેતાજી, મને ભગવાનનાં દર્શન કરાવો એટલે સધળો સત્કાર પહોંચ્યો.

મહેતા--બહુ સાર બહુ સાર, ચાલો તમને પ્રભુ દર્શન કરાવું.

પગમાં ધુધરા બાંધી હાથમાં કિડતાલ લઈ મહેતાજી તૈયાર થયા. શ્રીરંગમહેતા સાથે ચાલ્યા. માર્ગમાં રાધેસ્યામ રાધેસ્યામ, જયરાધા કૃષ્ણ-રાધા, જયરાધા કૃષ્ણરાધા, રાધે રાધે રાધે રાધે, એ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરતા મહેતાજી ચાલે છે. શ્રીરંગમહેતા જોડે જોડે ચાલે છે, માર્ગે ચાલતાં વાત-ચીતનો વિસામો ન મળવાથી શ્રીરંગ મહેતા તો ગભરાયા, અરેરે આ શુ ! આનો “ ગવારની ગાંસડી ને ઢંડનો સંગાથ. ”

ગાઉ ત્રણેક પહોંચ્યા ત્યાં એક ગામને પાધર કેટલીક સ્ત્રિયો પાણી ભરતી હતી તેમાંની એક બે મહેતાજીને ઝાળખતી હોય એવો ડોળ કરીને દોડી; જો જો પરમેશ્વર ! અરે બેનો આતો જુનાગઢના ભગત નરસિંહમહેતા. શ્રીરંગમહેતાએ પણી માગ્યું. મહેતાજી જરા આરામ લેવા બેઠા, એટલે એક બે સ્ત્રિયોએ ગામમાં જઈ ચોરે ખખર આપી કે આપણા ગામને પાધર, જુનાગઢના ભગત નરસિંહમહેતાજી આવ્યા છે તે સાંભળી હજારો મનુષ્ય દોડ્યા, જો જો કરતા પગમાં પડ્યા. પધારો પ્રભુ ગામમાં.

(મહેતાજી) રાગ; વંદાવન મોરલી વાગે છે.

રંગ માણેરે રંગ માણે, રંગ રસીઆ રંગીલાથી રંગ માણે;

તેને ત્રિકમ ત્રિવેણીમાં કેમ તાણે.

રંગ.

આઠે અંગે જેને હરીમાં છે આસ્તા, અંતર માંહે ઉલટ આણે.

રંગ. ૧

મન કૃમ વચને માહું ન ધર્યે, ગોવિંદજીને ગાય ગાણે.

રંગ. ૨

જળમાં સ્થળમાં ને વાદળમાં, જગના જીવનને જે જાણે.

રંગ. ૩

શ્રીજી ચરણમાં મદા જેની સુરતા, મુઝાય નહિ મરવા ટાણે.

રંગ. ૪

શ્રીજી કૃપાથી સુખ અને સાહેબી, નથી નિપજતી તે નાણે. રંગ. ૫
દીન દયાળ હરી નાથ છે નશીબનો, દસ્કત લખ્યા છે દાણે દાણે. રંગ. ૬
બાપુનો સ્વામિ છે અંતરગ્ગમિ, રટણ કરે છે રાત વહાણે. રંગ. ૭

વાજતે ગાજતે મહેતાજીને ગામમાં લાવ્યા, ગામના મુખીએ ગામના
બ્રાહ્મણ સાધુને નોતરી માલપુડા દુધપાદની રસોઈ કરાવી; મહેતાજીનો પ્ર-
તાપ માની સૌને જમાડયા, જમ્યા પછી રાત્રીએ પાંચુ ભજન શરૂ કર્યું.

(મહેતાજી) રાગ; કેમ કહો છો ગાય નહોતી.

ગમથી ગોવિંદ ગુણ ગાને, ઓ મનવા મારા;

ગમથી ગોવિંદ ગુણ ગાનેરે.

જમથી બચી પાર જાને.

ઓ મનવા.

શાળ દાળ મિષ્ટ સૌ અંગનો આધાર છે; ખાંતેથી ખુબ ગમ ખાને. ૧
કુડ કપટ છળ, મુકી પ્રપંચને; ધર્મના રસ્તામાં ધાને. ઓ મનવા. ૨
રામ રસાયણ રસ તેજ ધણુ આપે; પીતે પ્રસાદી પાને. ઓ મનવા. ૩
રંગ રાગ મોજ મઝા, માઠી વિષયની, ચિત્તે ચતુભુજ ચલાને. ઓ મનવા. ૪
સંત સમાગમ કદી નવ કીધો; વળગ્યો લ્યા બાને ને ભાને. ઓ મનવા. ૫

(મહેતાજી) રાગ; માયામાં મનવા મહાદયોરે અંધ.

આ અવસર રૂડો આવ્યોરે, ચેતી લે ચિત્તમાં;

લ્યા દુધ માતનું ધાવ્યોરે, ચેતીલે ચિત્તમાં.

જેમનમાં ઝીલે ખીલે, પાણીમાં જેવો પાડો;

નહિ નિત્ય દીવાળી દહાડોરે.

ચેતીલે. ૧

કાયાની માયા મીઠી, લાડીમાં મોલો લાડો;

પણુ વિટા કરો વાડોરે.

ચેતીલે. ૨

રાણાને રાજ માઝા ભરેલા, ડહાપણ ડાહ્યા;

કાંઈ કાળ થકી કુટાચારે.

ચેતીલે. ૩

વિજળીના વેગે વણસે, કુંદનના જેવી કાયા;

ક્યાં ક્યાં કેલના પાચારે.

ચેતીલે. ૪

ગર્ભસ્થાનના દારે, લ્યા સાચો સ્નેહ સંધાયો;

તે પાપે ત્યાં રંધાયોરે.

ચેતીલે. ૫

કોડીને લેવા દોડી, ચાલ્યો પટકી પારસને;

જમ હસે જોઈ દારસનેરે.

ચેતીલે. ૬

વિષય પાશમાં પેસી, ત્યાં બેજેથી બંધાયો;

ત્યાં ગભે વિષે ગંધાયોરે.

ચેતીલે. ૭

બાપુના બોલો બાંધે, નવ ગાંઠ તાણી તાણી;

તો પથ્થર ઉપર પાણીરે.

ચેતીલે. ૮

બધરાત્રિ સુધી બજન કરી સર્વેએ આરામ લીધો, સવારમાં ખીબ્બ પાટીદારે ગામ ચોરાશી કરી સર્વને જમાડી મહેતાજીના અતી આગ્રહથી તેમને રજા આપી, પોતાના ઘરની ગાડી જોડાવી સાથીને મેલવા મોકલ્યો. પાંચેક ગાઉ જતાં રસ્તામાં લોકોની પુછ પરછની, નરસિંહ મહેતાની જાણ પડી. આ પ્રમાણે ગામે ગામ મહેતાજીને રોકાણ થવા માંડી. બજન ને ભોજનનો પ્રવાહ જગ્ગર ચાલ્યો. ધર્મશાળામાં સુતા સુતા શ્રીરંગમહેતાએ વિચાર કર્યો કે ખાવા પીવાનો તો આનંદ છે, ભગવાનનાં દર્શન તો થતાં થશે, પણ જમણુ તો અવધી જમીએ છીએ. હવે તો જમી જમીને થાક્યા. પેલા સાતસેવાજાની મુદત જતી રહેશે એનું ખાતું બદલાવાનું છે. વળી એ મહીના કેડે ત્રણ હજારની મુદત પુરી થાય છે. એ આશામી નરમ લાગે છે. હવે કેમ થશે. નરસિંહમહેતા હજી દર્શન કરવા કેટલેક દૂર જવું પડશે ? મહેતા કહે કાંઈ દૂર નહિ ચાલો ઉંડા. ત્યાંથી રાત્રિમાં ઉઠી છાનામાના નાહા. સવાર થતાં વૃજવંદાવન દેખાયુ. તે જોઈ શ્રીરંગમહેતાને આશ્ચર્ય લાગ્યું. શ્રીરંગમહેતા કહે મહેતાજી હવે તો એક ડગલુ આગળ ચલાતું નથી. જેમ બને તેમ જલદી દર્શન કરાવો. નરસિંહ કહે ફિકર નહિ. તમને અહિંજ દર્શન અપાવું.

(નરસિંહ) રાગ; વંદાવનની વાટે વહેલા આવજો.

ઓ વહાલારે, વંદાવન વૃજ રજમાં પ્રેમે પધારજો;

ઓ વહાલારે, સેવક જનની સારી સાખ્ય વધારજો.

૧

ઓ વહાલારે, દીન દાસને દોડી દર્શન આપજો;

ઓ વહાલારે, હજવા મળવા માટે પગલાં માપજો.

૨

ઓ વહાલારે, ભક્ત હૃદયમાં, ભાવે આવી ભેટજો;

ઓ વહાલારે, વાટે પડતાં સંકટ સધળાં વેડજો.

૩

ઓ વહાલારે, ધમ ધમ કરતી વહેલો વહેલી જોડજો;

ઓ વહાલારે, બાળકના બંધનને બેજો છોડજો.

૪

ઓ વહાલારે, ભૂલ્યે ચુક્યે ભવની ભાવટ ભાગજો;

ઓ વહાલારે, સુતા હો તો સવેળાથી જગજો.

૫

ઓ વહાલારે, વહાલ વિચારી વારે વહેલા આવજો;

ઓ વહાલારે, ત્રિકમજીને તાણી તેડી લાવજો.

૬

નરસિંહ મુખેથી પોકાર થતાની સાથે સામેથી હજારો ગાયો દોડતી આવતી દેખાઇ, તેની વાંસે પાંચ પચાસ ગોવાળ, તે એક બાળુ થઇ ગયાં. વળી થોડીવારે બીજુ ટોળુ ને બીજા ગોવાળ એ બીજુ બાળુ થઇ ગયા, એમ થોડી થોડી વારે ટોળે ટોળાં આવી હજારો ગાયો સહીત ગોવાળોએ નરસિંહ મહેતાને ઘેરી લીધા.

(કવિ) રાગ; વાંકાં વાલમ તારાં મોળીઆં.

વંદ્રાવનની વાટમાં મહેતાજી જીવે વાટરે;	આબ્યા અવિનાશી.
જીમનાજીના ઘાટમાં, દર્શન દેવા માટરે.	આબ્યા અવિનાશી. ૧
ગોવિંદ ગાયો ચારતા, મારતા મુખ ડચકારરે;	આબ્યા અવિનાશી.
અહે...અહે...કરી હાકતા, આંગળીએ ટચકારરે.	આબ્યા અવિનાશી. ૨
કાળી કામળ પહેરી પાતળે, કામળો ઓઢ્યો અંગરે;	આબ્યા અવિનાશી.
ઝંડી ધારી ગિરધારીએ, કેશવ કાળે રંગરે.	આબ્યા અવિનાશી. ૩
ધણી ગાયો આવી દોડતી, ધણા આબ્યા ગોવાળરે.	આબ્યા અવિનાશી.
વાંસે આવે વરણાગીઓ, ગૌ બ્રાહ્મણુ પ્રતિપાળરે.	આબ્યા અવિનાશી. ૪
ગોવાળ રૂપે ધ્રુમતા, રમતા રજની માંધરે;	આબ્યા અવિનાશી.
શ્રીરંગ વેવઇ સાથમાં, નરસઇ મહેતો જ્યાંયરે.	આબ્યા અવિનાશી. ૫
અંતરજમીને ઓળખી, મહેતો પડીઆ પાવરે;	આબ્યા અવિનાશી.
વેવાઇ વદન વિલઇ ગયું, અંતરમાં અકળાયરે.	આબ્યા અવિનાશી. ૬

સર્વના પાછળ શ્રીહરી ત્રિલોકીનો નાથ, પ્રૌઢ કાયા કરીને, કાળી કામળ પહેરીને, કાળો કામળો ઓઢીને, ખભા ઉપર લાંબી ગેડી લઇને, ગોવાળનું રૂપ ધરીને આબ્યા, ભગવાન દેખી નરસિંહ મહેતો હરખાયા, અને પોકાર કરી રાધે રાધે રાધે રાધે ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા.

રાધે રાધે ગોકુળમાં ગોવિંદ રાધે. (૩)

નાના નટવર રાધા કૃષ્ણ, ઓ મારા નાથ રાધા કૃષ્ણ;
ઓ મારા નાથ પકડો હાથ, અહત્યાના ઓધારણુ નાથ;
પતીત કેરા પાવન નાથ, અનાથોના છોજ નાથ.

રાધે રાધે ગોકુળમાં ગોવિંદ રાધે. (૨)

શ્રીરંગમહેતા કરો દર્શન! પ્રભુ પધાર્યા. જય જય વૈકુંઠપતિ; જય

જગજ્યોતિ ભગવાન કહી નરસિંહમહેતો ચરણમાં પડ્યા. નરસિંહમહેતો ગોવાળને પગે પડે છે તે જોઇ શ્રીરંગમહેતાનું તો મોઢુંજ મરડાઇ ગયું, તેની સાથે નાક ચઢી ગયું.

નરસિંહ—શ્રીરંગમહેતા કરો દર્શન ! તમારી મન કામના પુરી કરો.

શ્રીરંગ—મારી ઇચ્છા ગોવાળનાં દર્શન કરવાની નથી; ધુતારા ધુતારાવેડા મૂકી દે, ભગવાન હોય તો બતાવ નહિતો વળ પાછો.

નરસિંહ—અરર આ શું બોલોછો શ્રીરંગમહેતા ! દર્શન કરી દ્યો દર્શન; પ્રભુતો પધારી જશે ને તમે દર્શન વિના રહી જશો.

શ્રીરંગ—અરે દર્શન તે દેવનાં કે મનુષ્યનાં, વળી મનુષ્યનાંય હોય પણ છેક ગોવાળનાં !

નરસિંહ—શ્રીહરી મમે તે વેષમાં દર્શન દે.

શ્રીરંગ—કરીલે કરીલે દર્શન, ચાલ કાંક અજ ભેગા થઇએ.

નરસિંહ—પ્રભુ ભોજન અહિં મળવું જોઇએ, અને તે વળી આપની પ્રસાદી. શ્રીરંગમહેતા બોલો શ્રી ગોવાળેશ્વર ભગવાનકી જય.

ભગવાન હાથ ઉઠ્યા કરી મુખેથી હે હે બે હોકાટા કરી ગોવાળને સાન કરી, આવતું મંગાવે છે ને નરસિંહ મહેતો પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે

(નરસિંહ) રાગ; આ વિપરિત બુદ્ધિની નારી.

નારાયણ ચલે નામુ, જેથી વિકટ દુઃખને વા...મુ. નારાયણ.

બવ તારાણ મારણ રીપુ, દેવ સકળના દેવ;

જરણ મરણને જીતવા, સદા કરે તમ સેવ. નારાયણ. ૧

ભક્ત તણી વારે ચઢ્યા, છડ્યાં દહિતનાં કુળ;

કેશવ તુજ કરણા નહિ, ધાર્યું મળશે ધુળ. નારાયણ. ૨

આજ વેષ આહિરનો, ધર્યો ધરાના ધીપ,

અકળકળાને ઓળખી, સેવક નામે શીશ. નારાયણ. ૩

શંખ ચક્ર સાથે નથી, જાણ્યા જાદવ નાથ;

ગદા પદ્મ ગિરો કર્યો, આઘ્યા હલકે હાથ. નારાયણ. ૪

ભગવાનની કરેલી સાનમાં સમજી એક ગોવાળ હાથમાં ઠીબ બી-જો ઘેંશનું હાંલુ ને ત્રીજો છાશની દોણી લઇ દોડતા આવ્યા. નરસિંહ મહેતાની આગળ ઠીબ મુકી ઘેંશ નાંખી છાશ રેડી દીધી. ભગવાન કહે નરસિંહ અહિંતો આ ઘેંશને છાશ ખાવાનાં છે; વગડામાં તે ખીંજુ શુ લા

વીએ, વળી પીતળનું પાત્ર પણ ક્યાંથી લાવીએ, આ દીકરાની દીબમાં ભોજન કર !

નરસિંહ—અરે વાહ પ્રભુ એ શું બોલોછો. આ દીકરાની દીબ તો હું સોનાનો કટોરો સમજી છું. ને ઘેંશને છાશ તે પકવાન સમજીશું. હ્યો ચાલો શ્રીરંગ મહેતા બેસી જાઓ ! આવો સામા.

શ્રીરંગ—ઘણા દિવસ ઉત્તમ પ્રકારનાં ભોજન જમ્યા એટલે આજે ઘેંશને છાશ ખાવાનો વખત આવ્યો, હશે તેનીતો ફિક્કર નહિ પણ દીકરામાં ખાવાનું ! અરે દીકરામાં તો દીકરામાં પણ આહીરનું અડેલું ! ખા...તું. હુંતો આજનો દિવસ નભવી લાગશ.

નરસિંહ—અરે જમોને છાનામાના ! પછી મળ્યા ન મળ્યા ! વહેલું મોડું !

શ્રીરંગ—નાના આજતો મારે પુનમ છે એટલે હું અપવાસજ કરીશ. લે ખાઇલે ચાલ પરવાર ! પાછા વળીએ. “ દીઠા દેવને પહોંચી જત્રા ” મારેતો લોકોની મુદતો જતી રહેશે તો હું તો કમાયો !

નરસિંહ—પ્રભુ આપ પ્રથમ આરોગો, એટલે હું પ્રસાદી લેહ.

નરસિંહના શબ્દ સાંભળી ભગવાન જમવા બેઠા. ભગવાને ત્રણ ગ્રાસ ભર્યા એટલે નરસિંહ સામે બેસી સખડકાવા લાગ્યો. તે જોઈને તો શ્રી રંગમહેતાને ઝાળ ઝાળ થઈ ગઈ, અરરર ! ઓ તાર કાળ થાય ! નાતીક્ષ્ણ કહેતા હતા કે વટલેલો છે, છે હું આજ સુધી માનતો ન હતો; આજ મને ખાતરી થઈ. છેક ગપોડુ, છેકજ ગુડુ, ગોવાળીઆને ભગવાન ઠરાવ્યા છે ! વળી કેવા કેવા પ્રપંચ રચે છે. નરસિંહ કહે આવો આવો શ્રીરંગ મહેતા, છતે ધાને શા માટે ભૂખ વેડોછો ? શ્રીરંગ મહેતા કહે દડાડો જાડ્યો છે મારો, ધાન પડીકે બંધાઈ ગયું તે, કોળીઆ માટે દેહ વટાળીશ, વટલેલો...નહિ...તો. જમી રહ્યા એટલે કામજે હાથ લોહી ભગવાન ઉમા થયા. કેમ નરસિંહ, રજા ? નરસિંહ કહે પધારો પ્રભુ ! તેજ વખત પાંચ પાંચ ગાઉ ફરતી ન મજે ગાય કે ગોવાળ કે કાંઈ, શ્રીરંગ મહેતાતો ગરકજ થઈ ગયા. આ શું ! કાંઈક જાડુ કપટ તો ખરું; કાંઈક સાંધનાતો ખરી. પાછા વળતાં ત્રિજે મુકામે સુતા છે ત્યાંથી જાગત થયા કે સામું જુનાગઢ જણાયું. ગામની ભાગોળમાં પેસતાં નરસિંહ મહેતા શ્રીરંગ મહેતાને આજીજી કરે છે.

(નરસિંહ) રાગ; મરાઠી સાખી.

બની ગઇ જે વાત વાટમાં, વાટે વિસારી દેજો;

બની બનાઇ બેઢીની રહેશે, માટે લક્ષ એ લેજો;

જોજો બક્તા આપ, બક્તાં સાંપડશે સંતાપ. જોજો.

શ્રીરંગ મહેતા.—અરે તમે એ શુ બોલ્યા ભગતજી મહારાજ !
એ ? વાત કરાય પણ ખરી ? આખર મારેજ પરતાવું પડે, કારણકે તમારો
અમારો સંબંધ જોડાએલો છે. ત્યો આવજો નમસ્કાર !

મહેતા—જેશ્રીકૃષ્ણ ! વળી કામકાજે પધારજો. રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

મહેતાજી પોતાના મંદિરે ગયા ને શ્રીરંગ મહેતા સીધા સટાકચોરે
ગયા. ઘણા દિવસે દેખાયા તેથી સર્વે જણે સત્કારની સાથે સમાચાર
પુછ્યા. કેમ મહેતા શ્રીરંગ શો રંગ છે ? બહુ દિવસે દેખા દીધી ને શુ !

શ્રીરંગ—ભાઈ સર્વેને મારા નમસ્કાર છે.

આતુરરાય—નમસ્કાર નમસ્કાર; એકને બદલે એ વાર ! પણ ભ-
ગવાનનાં દર્શન થયાં કે નહિ ?

શ્રીરંગ—થયાંતો ખરાં; પણ મને જેનાં દર્શન કરાવ્યાં તે મને ભ-
ગવાન જેવો લાગ્યો નહિ. તેમ મેં દર્શન કર્યાં પણ નથી.

અગમરાય—ત્યારે કેમ થયું, તે વાત બરાબર કરો !

શ્રીરંગ—મેં દર્શનની માગણી કરી, એટલે મને કહે ચાલો મારી
સાથે, એના હાથમાં કીડતાલ પગમાં ધુધરા, મુખે બકબકાટ, નહિ મારી
સાથે વાત કે ચિત્ત; ત્રણ ગાઉએ મુકામ, પાંચ ગાઉએ મુકામ, પાંચ ગા-
ઉથી વધારે મુસાફરીતો અમે કોઇ દિવસ કરી નથી. દુધપાક માલપુડા,
ખામુદાપુરી, શિખંડ, લાડુ, શીરા શિવાય રોટલા રોટલી કોઇ દિવસ જમ્યા નથી.

તામસરાય—લોક આંધળાને હૈયાકુટા છે, કોણ જણે કે શુ દેખીને
અંજાઈ જાય છે.

આતુરરાય—સાંભળો સાંભળો ! વચમાં ગડબડ ન કરો !

શ્રીરંગ—પ્રથમ ઘેરથી નિકળી પહેલેજ દિવસે ત્રણ ગાઉ ચાલ્યા એજ
ચાલ્યા, પછીતો ગામેગામથી લોકો ગાડીઓ મોકલતા હતા. ચોળીચોળીને
નવરાવે ધોવરાવે, ચંદનના લેપ કરે, ફુલનાતો ઢગલે ઢગલા, ને પછી ઉત્ત-
મ પ્રકારનાં ભોજન જમાડી, ગાડીમાં બેસારી બીજે ગામ મુકી જાય,
ત્યાં પાછી ભજનની બડાબૂટ ચાલે. એમ એક માસ મુસાફરી કરી.

સંતાપરાય—તમારો કામજ નિકળી ગયું શ્રીરંગ મહેતા ! પછી આગળ ?

આશાપ્રસાદ—શ્રીરંગ મહેતાનેતો મુદતો થડમાં આવી હશે તેની ખાંટખાંટ થતી હશે. જમણું પણ ઝેર જેવાં લાગતાં હશે, બહુ ધીરધાર કરનાર સુખે સુતોય નથી ને ધરાધને જમતોય નથી.

શ્રીરંગ—હા એમ ખરૂં. મારેતો જો પાંશર પડે તો પડે નહિતો ત્રણેક હજારની તો ચોળી છે. લ્યો સાંભળી લ્યો આગળ, મારે હવે જેમ બને તેમ જલદી જવું જોઈએ.

ન્યાયશંકર—મિહુ મરચુ બભરાવીને વાત ન કરશો; બની હોય તેજ કહેજો; અને તેમાં છુપાવા જેવી હોય તે છુપાવજો !

સત્યપ્રસાદ—સત્ય હોય તેજ કહેવું, અસત્ય કહેવું નહિં, સત્યમાંય કોઈએ આપણને એમ કહ્યું હોય કે આ વાત તમે જાણો છો પણ કોઈને કરશો નહિ, તો તે શીર જતાં પણ ન કરવી.

ન્યાયશંકર—સારાસારનો વિચાર કરી બોલવું.

સારંગધર—ચલાવો ચલાવો શ્રીરંગ મહેતા, મહીનો થયો; પછી ?

શ્રીરંગ—મેં કહ્યું હવે તો મને અહીંજ દર્શન કરાવ ! તે જગા વગડેજ હતો, આસપાસ મનુષ્ય કે જનાવર તો મળેજ નહિ. વેગમાં વહેતા પાણીના સાંભળાતા ધ્રુવવાટા ઉપરથી એમ અનુમાન થયું કે પાસે નદી હશે, થોડી થોડી ઝાડી પણ ખરો. મારી માગણી થતાની સાથે એણે સ્તુતિ કરી. તે વખત લાખો માયો ને હજારો ગોવાળ આવી ખડા થયા; છેવટ એક મોટો લાંબો પહોળો ગોવાળાઓ આવ્યો એટલે નરસિંહ ચરણમાં પડ્યો. મને કંડે કર દર્શન !

સંતાપશંકર—સાંભળો સારંગધર ! જો જો ખુખી ! હરી દર્શનની ખુખી ! ચલાવો આગળ !

શ્રીરંગ—આગળને પાછળ એણે દર્શન કર્યાં, ને એ ગોવાળના ભેગા બેશીને એક માટીની ઠીબમાં ઘેંશ ને છાશ ખાધાં.

તામસરાય—હેં હેં હેં ! બોલો છો શું ? તમે જોડે ખરાકે ?

શ્રીરંગ—અરે હું તે જમું !

વિંનસંતાપરાય—સારંગધર આપણાથી તો સાંભળ્યું જતું નથી. નરસિંહને માટે હવેતો પાકે પાંચે વિચાર કરવો જોઈએ.

ન્યાયશંકર—શ્રીરંગમહેતા સામાનું યુર કરવાની ધારણા ધારતાં ઇશ્વર આપણું યુર કરે છે. માટે ખુબ વિચાર કરીને શબ્દ કાઢવો.

સત્યપ્રસાદ—ન્યાયશંકર સત્ય કહે છે, કોઈની વધારી વધારીને વાત કરવી એ સારા માણસનાં લક્ષણ નહિ, ઇશ્વરને ત્યાં સદા ન્યાયજ છે. બીજા ઉપર આકૃત આણુતાં, આપણાજ ઉપર આવી પડે છે.

ન્યાયશંકર—આવી પડે છે તે વખત પારાવાર પરતાવા સાથે સહન કરવું પડે છે. તે ઉપર એક લૌકીક વાર્તા કહું સત્યપ્રસાદ.

પરને પીડા પાડતાં, પોતે પામે દુઃખ;

રવી સમી રજ નાંખતાં, પડે આપણે મુખ.

દ્રષ્ટાન્ત—નાના ગામડામાં એક બાદરખાં નામે મુસલમાન રહેતો હતો, જેણે નોકરી ચાકરી કરી, સો રૂપિયા બચાવ્યા. સો રૂપિયા પાસે થયા એટલે મનના વિચાર લાંબા લાંબા થવા લાગ્યા. હવેતો નોકરી ચાકરી મુકીને, કાંઈ મોટો વહેપાર કરે તો પૈસાદાર થાઉં; પણ બીબીની સલાહ શી છે તે પુછવું જોઈએ. બીબી; મારી પાસે સો રૂપિયા છે, તમે કહો તો ઘરાણાં ઘડાવું, કહો તો લુગડાં શીવડાવું, ને કહો તો સો રૂપિયાનું એક મકાન બાંધીએ તેનું ભાડું ચાલતું થાય ?

બીબી—સો રૂપિયાનાં ઘરાણાં ઘડાવશે તો કાળે કરી ઓછો વત્તો ભાવ થશે; ધણે દિવસે થોડે થોડે ઘસાસે, વળી પ્રસંગોપાત સોનીની પાસે જશે. વળી કહેવતમાં કહ્યું છે કે “સાતે ફેરે સોની.” તેમાં આખર કશું દેખવાનું નહિ. બીજું કદાચ તમે લુગડાં શીવડાવશેતો કાળે કરી શટ્ટી બચ, પડયે પડયે ખેરી ખાય, કસારી ખાય ઉંદર ખાય, તેમાં પણ આખર કશું ન મળે. ત્રિજી મકાન બનાવવાનું કહોછો, તેમાં બાડાના પૈસા મકાનની મરામતમાંજ ચાલ્યા જવાના, કરકસર કંજીસારી કરી મકાનમાં પૈસા ન નાંખીએતો દિવસે દિવસે તેનો આવરદા ઓછો સમજવો વળી રેલનો ભય, આગનો ભય, વરસાદનો ભય, પવનનો ભય, નજર કરી જોતાં ઠેરના ઠેર. માટે મારી ધારણા એમ છે કે રૂપિયા આપણા ઘરમાં એક ખુણે દાટો જે હજારે દિવસે બોલાવ્યો બોલ દે.

બાદરખાં—બૈરાં બુદ્ધિ તે બૈરાં બુદ્ધિ ! દાટીશતો નહિ. આગળ મોટા મોટા પેગંબર જેવા પુરૂષો કહી ગયા છે, કે પુર્વના સંસ્કારે કરી સૌને પૈસા મળે છે. જેણે ધર્મકાર્યમાં ખરચ્યા તે ભાથુ બાંધી ચાલ્યો, તે પૈસા એને આવતા જન્મમાં મુખ દેવા આવી હાજર થાય છે. “દે

ગયા સો લે ગયા. ” જેણે ધર્મ પુન્ય ન કર્યું, અને સારા સારા પદ્મથ ખાઇ પી, ઘોડાગાડીઓ દોડાવી મોજ કરી, તે આ જન્મમાંજ મોજશોક વૈભવ માણીને ગયો, તે નાણા ખોઇને ગયો. “ ખા ગયા સો ખો ગયા ” ન જેણે પુન્ય કર્યું, ન જેણે ખાઇ પી મોજશોક કર્યો, અને પૈસા જનિનમાં દાટ્યા; તે ઝખ મારીને ગયા. “ ગાડ ગયા ઝખ માર ગયા ” મારે ઝખ મારવાનો મનસુખો નથી. વળી દાટનારતો અધમમાં અધમ શુદ્ધિનો ગણાય છે. કેટલીક વખતે પૈસા દાટનાર માણસ મરતી વખતે પાછળ કોઇને જાહેર કરવાને શક્તિમાન પણ થતો નથી. અવાચક મૃત્યુ થાય, અચાનક મૃત્યુ થાય, પરદેશ મૃત્યુ થાય, ત્યારે જેના લાભાર્યે પૈસા દાટ્યા હોય તેને પ્રાપ્ત ન થતાં, ખીમને પ્રાપ્ત થાય છે. ચારે પાસે નજર કરતાં મને એમ સુજ પડે છે કે વહેપાર કર તો ઠીક.

ખીખી—તેમ કરો; તમારી નજરમાં આવે તે ખરું. પણ વહેપાર કરતાં આવડવો જોઇએ; નજર પહોંચે તો વહેપાર કરજો, નહિતો સોના સાક ન થાય !

બાદરખાં—અરે એમ તે થાય ! જોયાતો કર ! પૈસાના ઢગલે ઢગલા કરી નાંખુ છું જાઉં છું સો રૂપીઆ લઇને.

સો રૂપીઆ લઇને મિયા વહેપાર શોધવા પરદેશ ચાલ્યા, ગાઉ દશીક પહોંચ્યા ત્યાં વણજારાની પોંડો આવતી દીઠી. બસે પાંચસે બળદ ઉપર ગુણા ચઢાવ્યા છે અને સો બસે બળદ ખાલી ચાલે છે. વાહ વાહ વહેપારતો અહીંજ માલમ પડે છે ને શુ ! આમણે એક દિવસે કાંઈ આટલા બધા બળદીઆ બહાર્યા હશે ! આપણે પણ એક બળદ લેઇએ, ગુણા નાંખી વહેપાર કરી નફામાંથી, ખીજો, ત્રિજો, એમ એક પછી એક અનેક બળદ વાળા થઇએ. આ વણજારા પાસેથીજ એક બળદ ખરીદ. કેમ બાધ, એ વણજારા; બળદ વેચાથી આપવો છે ?

વણજારો—હા, તમે બળદ પસંદ કરો એટલે હું કિમ્મત કહું.

બાદરખાં—આ, વાંકાં શિંગડાં વાળો લાલ બળદ છે તેની કિમ્મત કહો ?

વણજારો—એના સો રૂપીઆ.

બાદરખાં—બાધ, મારી પાસે રૂપિયા સોજ છે, કાંઈ ઓછા કહો તો સોદો બને, વળી મારૂં મામ દશ ગાવિ દુર છે, માર્ગમાં કાંઈ ખરચી ખાણીએ જોઇએ કે નહિ ?

પણુઝારો—જ દશ રૂપિયા એણા આપ ! હવે બોલીશ તો ફોકટ જશે. નેવુ રૂપિયા આપી મિયા બાદરખાં બળદ દોરીને ઘેર આવે છે. પોતાનું ગામ અઢી ત્રણ ગાઉને છેટે રહ્યું ત્યાં, બારવટીઆનો ભય; પંચાશી વરસનો ડોસો, જેણે અનેક જનો અસંખ્ય વહેપારીઓ, અને વટેમાર્ગુ ગરીબ ગરબાને હુટી રહાડો પડાવેલી, તેતો અશક્ત થઇ ખેતરમાં ઝુંપડું બાંધી પડ્યો છે, પણ તેના ચારે છોકરા એજ ઉઘમ આદરીને બેઠા છે, તેમણે દુરથી મિયાને આવતો જોયો. એક કહે અલ્યા બાઇ પેલો મિયા બળદ લઇ આવતો લાગે છે; કેમ કરીશું ? બીજો કહે કેમ કરીશું શુ, બળદ લઇ લઇશું. આપણે બેઠા છીએ ને મિયા સહિસલામત બળદ લઇને જાય તો આપણા ધરડાની આબરૂ જાય. ત્રીજો કહે આબરૂ બાબરૂતો ઠીક પણ એના ભાર છેકે તે અહીંથી જઇ શકે. ચોથો કહે મ્યાનમાં રાખજો ! મુસલમાન લોક ઝતુની અને મરણીઆ હોય છે. વખતે તરવાર ફેરવે તો ચારેને લોહી ચુતા કરીને ચાલ્યો જાય; આ આવ્યો થડમાં. બારવટીઆ દેખી મિયાના ચમ્મર છુટી ગયા.

બારવટીઆ—મિયા સાહેબ, એ મહેરબાન; બળદ ક્યાં લઇ ચાલ્યા બળદ ?

બાદરખાં—બાઇ, હું બળદનો વહેપાર કરું છું; લાવું છું વેચું છું. મજે માંહેથી રોટલા ખરચ પરાણે !

બીજો—આ બળદ વેચવાનો હોય તો અમારે લેવો છે ?

બાદરખાં—હા, આ પણ વેચવાનોજ છે. આજેજ સો રૂપિયાનો લાવ્યો છું.

ત્રીજો—લાવ્યાછો સો રૂપિયાનો, પણ લેવા છે કેટલા તે કહેને ?

બાદરખાં—રૂપિયો બે રૂપિયા નફાની તો આશા ખરી; પછી તમો લેતા હશે તો સોએ સો લઇશું. તમારી પાસેથી નફો નહિ લઇએ.

ચોથો—નફો બફો ઠીક છે; પણ અમો બળદની કિમ્મત કરી જણાતા નથી. પેલા સામા ખેતરમાં ઝુંપડુ દેખાય છે, તેમાં અમારો બાપ છે, તે બળદ જીવે ને જે કિમ્મત કરે તે અમે આપીએ; છે કયુલ ?

બાદરખાં—હા એમ કરો, તે પણ કયુલ છે, ધરડા માણસ બ્યાજબી કિમ્મત કરશે. ચાલો ત્યારે ત્યાં જઇએ.

હરદમ હરામનુંજ જેણે પચાવ્યું છે એવા અધર્મિ બુદ્ધાને, ચેતવણી આપવાની જરૂર ન પડી.

છોકરો—બાપા, આ મિયાનો બળદ વેચવાનો છે, અને અમારી સાથે કરાર એમ કર્યો છે કે, તમારા બુઢા બાળખી જે કહે, તેટલી કિંમતે મારે બળદ આપવો.

બુઢો—કેમ મિયા; વાત બરાબર છે? હું બોલુ તે કબુલ?

મિયા—હા કબુલ તો ખરૂં, પણ મારો બળદ સો રૂપિયાનો છે.

બુઢો—હા હા, એતો હું સમજ્યો કે બળદ સો રૂપિયાનો છે, પણ હું જે કિંમત કહુ તે સહી?

ખીખી છોકરો—અરે ના કહેશે તો જવાનો ક્યાં છે, શિધી રીતે નહિ આપે તો વાંકો રહીને આપશે.

ત્રિજી—અરે કાકા કહીને, સમો રહીને દુધ નહિ પીએ તો વાંકો રહીને ઝરણુ પીશે.

ચોથો—ચૌદમુ રતન ચળકશે, એટલે તો કાકા આપુ છું બાપા આપુ છું, કરશે!

બાદરખાં—તમે જે કિંમત કરશો, તે પ્રમાણે હું આપીશ, હું એ વચની નહિ થાઉં, પણ જરા વિચાર કરીને બોલજો, બળદ સો રૂપિયાનો છે.

બુઢો—સોનાં હોય કે પાંચસોનાં હોય, આપો એને રૂપિયા પાંચ.

તેજ વખતે બળદ ઝુંપડના થડમાં બાંધી દીધો, અને મિયાના હાથમાં પાંચ રૂપીઆ આપ્યા, લ્યો મિયા સાહેબ પધારો, તસ્તી માફ કરજો, બારવટીઆના બારામાંથી પાંચ રૂપીઆ લઇને જાઓ છો ત્યાં સુધી તમારી મુંછ ઉંચી છે. વિલે મોઢે બાદરખાં બેર આપ્યા. ખીખી કહે સવારમાં ગયા ને સાંજ પડતાં પડતાં તો પાછા આવ્યા કેવો વહેપાર કરી આવ્યા? મિયાએ ખીખીના મોં આગળ, બચેલા દશ અને લીધેલા પાંચ મળી પંદર રૂપિયા મેલ્યા. ખીખી કહે હું પ્રથમથી કહેતી હતી કે આપણાથી વહેપાર ન થાય વહેપાર કરનારનાં કાળજી વાંદર જેવાં હોય છે. વાંદરો ન કાળજીએ થઇને ચોવીસ હાથની ફાળ મારે, ને વહેપારી પણ લાંબી લાંબી ફાળો મારે. થોડી વારે ખીખી કાંઈ કરણસર બહાર ગયાં, મિયા ઉદાસ થઇ લમણે હાથ દઇ બેઠા છે; ત્યાં ધોબણુ લુગડાં લઇને આવી. ખીખી તથા મિયા બન્નેનાં લુગડાં મિયાને આપી ચાલી ગઈ. મિયા બાદરખાંએ પોતાનાં લુગડાં ઠેકાણે મુકી, ખીખીનાં લુગડાં બગલમાં મારી બારવટીઆના બારા તરફ કુચ કરવા માંડી. બરાબર સંધ્યાકાળે જ્યાં પેલા ચાર ભાઇ રસ્તો રોકી બેઠા છે

તેની નજીક આવી એક ખેતરની વાડના થડમાં બેસી, પોતાનાં લુગડાં કાઢી નિશાની રાખી જમિનમાં દાટી બીબીનાં લુગડાં પહેરી, જરા મલાઝો કરી જીણા જીણા સુરથી રૂદન કરવા માંડયું. કોઈ જિ રૂવે છે એવો અવાજ કાને પડતાં ચારે બાઈ ઉઠીને દોડતા આવ્યા. બીબી; ક્યું રોતે હો ? અરે બીબી કાયકુ રોતે હો ? બીબી કહે મારૂં કરમ ફરી વળ્યું તેથી રોઉં છું. બારવટીઆ કહે શુ છે બીબી કહેતો ખરાં, કેમ રૂવો છો ? બીબી કહે હું ને મારો ધણી મરકે ગયાં હતાં, રસ્તામાં આવતાં મારો ધણી, વહાણમાંથી પડી ગયો અને દરીઆમાં ડુબી ગયો, હવેતો મારે ઉપર આભ ને તળે ધરતી, નહિ સગુ નહિ વહાણ, નહિ વાલી નહિ વારસ શુ ખાઈશ ક્યાં રહીશ હેં હેં હેં, એક કહે છાના રહો છાના રહો બીબી, હું તમને રાખીશ ને દુઃખ નહિ પડવા દેઉં.

બીબી—તારા બાપની બાઇડી હશે તે તુજ રાખીશ; આ બીબી કમ હશે ! હું રાખીશ.

ત્રીબી—તમે બેય ઠીક છો આપસ્વાર્થિયા; એતો બીબીજ નેને ખુશીથી રહેવા ઇચ્છતી હોય તે રાખે.

ચાથો—મારી તો ધ્યાન એમ પહોચે છે કે બીબીને બુઢા પાસે લઈ ચાલો; બુઢો નેને સોંપે તે રાખે.

ત્રણે—હા એ ઠીક; બીબી અમારી સાથે પેલા ખેતરમાં ચાલો.

ચાર જણ બીબીને સાથે લઈ બુઢાને પુછે છે, બાપા, આ બીબીના ધણી મરી ગયો છે અને એને નાતરૂં કરવું છે, તો અમારા ચારમાંથી તમે કાને સોંપો છો ?

બુઢો—બીબીના ધણી મરી ગયો છે ને તમારી માનેય મરી ગયે બહુ વરસ થઈ ગયાં !

મિયાએ જાણ્યું વાત બગડે છે, બોલવા દે જરા લાગ પડતું; હું એ બુઢાને નહિ રહુ, હુંતો જીવવાનને રહીશ.

ચારેજણ—ત્યારે ચારમાંથી એકને પસંદ કરને ! એટલે છોડો આવે.

બીબી—બસેં રૂપિયાનાં ઘરાણા ધડાવી મારા ગળામાં પહેલાં પહેરાવે, તેને હું રહુ.

શબ્દ સાંભળી ચારે જણ બસેં બસેં રૂપિયા લઈને દોડ્યા; પેલો જણે કે હું વહેલો ધડાવીને લાવું, ને પેલો જણે કે હું વહેલો આવું.

ચારે જાણુ ચાર છેતરવાને છેટે ગયા એટલે મિયાએ ખુણેખોચરેથી આડું શોધી કહાડ્યું. આડું હાથમાં લઈ ખુટાને ધધળિ ધધળ ચોડવા માંડ્યું. ખુટો કહે મરી ગયો મારા બાપ ! હાય હાય હાય ! બીબી કેમ મારો છો ? મિયા કહે બિબી નહિ મેં બેલવાલા, સો રૂપિયેકા માલ પાંચમેં પચાયા ક્યા કુશ્ચ બાવાકા માલ થા રૂપિયા બતાવ રૂપિયા ? ખુટો કહે અહિં પાંચસેં દાટયા છે લઇ જા, પણ મને જીવતો રહેવા દે, પાંચસેં રૂપીઆ લઇ મિયા પસાર થઇ ગયા. ઘેર જઇ બીબીના મેં કને પાંચસેં રૂપીઆ મુક્યા; દેખ કેસા બેપાર કીયા. મેંતો *દિલલગી કરતા થા. બીબી કહે બહુ સાર કર્યું; વહેપારમાં કમાણી સારી છે. અહીં ચારે જાણુ પોહો ફાટતાં પહેલાં ઘેર આવ્યા. બાપા બીબી ક્યાં ! બાપ કહે બીબી શેની વાંઝશીનાઓ ! એતો બેલવાસો મિયા; બે ચાર આડાં મારી ગયોરે બાપ !

એક—અરરર, આપણે ધાપ ખાધી.

બીબે—મારા બેટાએ ખુબ યુક્તિ કરી. બગદેવ લઇ ગયો ને ઉપર રૂપિયાય લઇ ગયો.

ત્રિબે—મેંતો પ્રથમથી કહ્યું હતું કે મિયાને છેડીને સાર નહિ કાઢે.

ચોથો—હવે આપણે વાતો મુકી. ડોસાને કાંઇ ભરવા ચોપડવાનું કરે. ચાલો પેલા સામા ગામમાં.

જે ગામમાં એસડની બોબ્ય કરવા આવે છે, તેજ ગામનો રહીશ આ બાદરખાં હતો. સવારના પહોરમાં ઉઠી, વેષ બદલી નવાં કડકડતાં લુગડાં પહેરી એક ધાંચળની જુની કોથળી માગી લાવી, ખભે ભરાવી ધરતો હતો, તેણે પેલા ચારે બારવટીઆને એળખ્યા, પણ બારવટીએ મિયાને ચોક્કસ એળખ્યા નહિ. મિયા કહે કેમ ભાઇ ! હજમત બનવાવોગે ક્યા ?

બારવટીઓ—ભાઇ હમારીતો હજમત નિકળે છે.

મિયા—ક્યું ભાઇ, કુછ ગિર ગયા ? કોઇં મર ગયા !

બીબે—ના ભાઇ ના, અમારા બાપાને એક મિયાએ એવા માર્યા છે એવા માર્યા છે.

મિયા—અલ્લા તોખા, એસા કેસા મિયા થા !

ત્રિબે—ભાઇ જે થ્યુસે એ થ્યુસે, મારો દિયર હડીએ ચઢે તો વાઢી નાંખુ વાઢી.

* દિલલગી=મસ્કરી=હાંશી.

મિયા—બેશક, સાલેકા જનનઈ નિકાલના ચઢ્યે. બિચારે ખુદે આદમીકું મારા હોગા, ઇસકું કુચળી બિચાર નહિ આયા હોગા, તુમ નહિ યે ક્યા ?

ચાથો—ભાઈ...લોભે લેવાયા, અમે કાગડ કાઢથી છેતરધ્યે એવા નથી ! પણ શું કરીએ; લ્યો ભાઈ ચાલો આપણે હવે ઓસડ માટે તજવીજ કરીએ.

મિયા—દવાઈ! દવાઈતો મેં એસી લગાઈ કે, જલદી આરામ હો જાય, ઇસ હજમતકા કામળી કરતા હું ઓર દવાઈ ખી કરતા હું.

પારવટીઆ—ચાલો હકીમજી ત્યારે તો અમારી સાથે જરા ખુદ્દાને ખરાબર જોઈને દવા ખતાવો !

મિયા—ભાઈ હું ત્યાંતો નહિ આવું, દવા તમને ખતાવું. તમે કેટલે દુર રહો છો ? આ ગામમાં રહો છો કે ખીજા ગામમાં ?

ખીજો—હકીમજી સાહેબ, અમારી સાથે આવવું પડશે અમેતો કોઈ ગામમાં રહેતાજ નથી, અહીંથી ત્રણેક ગાઉને છેટે વગડામાં રહીએ છીએ.

મિયા—ના ભાઈ સાહેબ મારાથી ત્યાં સુધી તો નહિ અવાય; મારે ઝાઝુ ચાલવાનો અભ્યાસ નથી એટલે થાકી જવાય. વળી મેં પૈસાનો ધંધો ખોટી થાઉ.

ત્રિજો—તમારો ફેરો અફળ નહિ જવા દધ્યે હકીમજી સાબ, જોઈને દવા આપો તેનો તો ફેરજ તો !

મિયા—ભાઈ, આણી તરફતો પારવટીઆનો ભય છે, એવું એક મેં તાર સાંભળેલું. વળી કાલેજ એક મિયાનો બળદ લાઈ લીધો. ગરીબની પાસેથી તો શું લુંટવાનું હોય પણ, લુગડાંના મેં હુચા લાઈ લે તોય મારે થઈ પડે; ને વળી માર મારે એ નફામાં, માટે અહીંજ દવા લખાવું તે લખને જાઓ.

ચાથો—મિયા તમે કહો છો તે ખરૂં છે; પણ જે પારવટીઆનો તમો ભય ખતાવો છો તે અમે પોતેજ છીએ. વળી જેનો બળદ લીધો હતો તેજ માર મારી ગયો અને બળદ પાછો લાઈ ગયો. હવે વાતો મુકી આવો તો સારૂ, તમને બીક લાગતી હશે તો અમે મુકવા આવીશું.

મિયા—ચાલો ભાઈ ત્યારે, કાંઈ નાચ કહેવાય ! ખરૂં પુછારો તો બધી જાંદગી પરોપકારમાં ગઈ છે. તમે શું ધંધો કરો છો; ખેતીવાડી કરતા હશે ?

બારવટીઓ—ધંધો ને વહેપાર, પંજી બધું કહીશું. એકવાર ત્યાં આવી કામ કરોને. વાતો કરતા પાંચે બુઢાની પાસે આવી પહોંચ્યા.

એક—બાપા હકીમને લાવ્યા છીએ.

બુઢો—બહુ સારૂ ભાઈ ! હુંતો મરી જાઉં. કાંઈ એસડ વાસડ પુછો ! હાય હાય; હાય હાય; હાય હાય !

બીજો—ગભરાશો નહિ બાપા, આ હકીમજી જીવે ને કહે, તે લાવીને હાજર કરીએ.

મિયાએ પોતે જ્યાં જ્યાં આડાં માર્યાં હતાં ત્યાં ત્યાં દબાવી જોવા માંડ્યું, મિયા દબાવે ને બુઢો ખુબ પાડે. મિયા કહે દરદ બરાબર પકડાયું છે, પણ જલદી આરામ કરવો હોય તો માણસ ચાર જોઈએ; ચાર માણસ વિના ઝટ એસડ આવે તેમ નથી. આ સામું ગામ દેખાય છે, તેમાં દલાશો ગાંધી છે તેને ત્યાં આંખાહાથર સારી મળે છે, પાશેર લાવો. પેલું બીજું ગામ છે ત્યાં મેંદાલકડી અમુક ગાંધીને ત્યાંથી લાવો ! પેલામાંથી સાજીખાર ને પેલામાંથી સોનાગેર. ચાર ગામ જીદાં જીદાં એટલે ચાર માણસ લાવનાર જોઈએ. બારવટીઆ કહે બહુ સારૂ હકીમજી અમો ચારે જણુ જઈએ છીએ, ને ઝપાટે લઈને આવીએ છીએ, ડોસાને સંભાળજો, હોકોએકો પાજો હકીમજી ! ચારે ચાર દિશામાં દોડયા. થોડે દુર ગયા કે તરત હકીમે હાથમાં આડું લઈ ડોસાની દવા કરવા માંડી. બુઢો ખુબો પાડે છે ને હકીમજી એસડ ચોપડે છે. બુઢો! કહે હકીમજી જવા ધો ભાઈસાચ ! બાદરખાં કહે કહાં હે હકીમ, મેં બાદરખાં બેલવાલા; રૂપિયે બતાવે તો જીતા છોડુ. બુઢો કહે માખાપ મારીશ નહિ, રૂપીઆ નવસેં પણે દાટયા છે લઈ જ ! બતાવેલી જગાએથી રૂપિયા નવસેં લઈ હકીમજી અગિયારા ગણી ગયા. ઘેર જઈ બીબીની આગળ રૂપિયા નવસેંની ઢગલી કરી.

બીબી—આટલા બધા રૂપિયા ક્યાંથી લાવ્યા ?

બાદરખાં—ક્યાંથી લાવ્યા ક્યાંથી લાવ્યા શું પુછે છે, મેંતો ખાણુ શોધી કાઢી છે.

બીબીએ દેરાણીને વાત કરી કે મિયાએતો ખાણુ શોધી કાઢી છે, નરા રૂપીઆ લાવે છે, દેરાણીએ પોતાના ધણીને વાત કરી; તમારા ભાઈએતો ખાણુ શોધી કાઢી છે, તે ઢગલે ઢગલા રૂપીઆ લાવે છે. નાનો ભાઈ મોટાભાઈ પાસે ગયો. ભાઈ વાત સાંભળી છે કે તમે ખાણુ શોધી

કાઠી છે, ત્યારે મને પણ સાથે લઈ જાઓ તો હુંએ થોડા રૂપિયા ખાંધતો આવું.

આદરખાં—ખાણતો ખરી, પણ માથા સારે છે, જીવતા રહીએ તો રૂપિયા લાવીએ.

આદરખાં—હાંહાં વેતો મેં સમજતા હું. કુચ્છ માટી વાટી ગિરે નહિ.

આદરખાં—ભાઈ એમ નથી આવતો જખરી ખાણ છે.

આદરખાં—જખરીતો હોયગી, ખાના કાયકું હુંલે હો ના મરજી હોવે તો ના કહો, મેં કુચ્છ કમ હું.

આદરખાં—આજે સાંજે સંધ્યાકાળે પરવારીને આવજો આપણે એ જમશું.

અહીં આમ ગોઠવણ થઈ રહી છે, પણે ડોસાના ચારે દીકરા એસડ લખને આવ્યા ત્યાંતો ડોસો ખુમેખુમ પાડે છે. છોકરો કહે ખુમે કેમ પાડો છો ? હકીમજી ક્યાં ગયા !

ખુદ્દો—ભાઈ એ હકીમજી નહિ, એતો એલવાલો મિયા. વળી માર મારી ગયો.

ખીજે—આપા આ ખાડ શેનો છે ?

ડોસો—નવસેં રૂપિયાનો. અરરરર મરી ગયોરે આપ !

ત્રિજે—ટરચા ! રૂપિયા કેમ ખતાવ્યા ?

ડોસો—માર પડે તો બધી દુનિયા ખતાવે. હવે કાંઈ ચોપડસાનું કરો.

ચોથો—છેતરી ગયો, મારી ગયો; હવે તો ડોસાને જરા પણ સુનો મુકવો નહિ. હવે એસડ લાવ્યા છીએ તે ડોસાને ચોપડો.

સંધ્યાકાળનો વખત થઈ ગયો. જરા જરા અંધાર થયું. ત્યારે આદરખાં આદરખાં આવી ઝુંપડી પાછળ છુપાઈને બેઠા. ઝુંપડીમાં એસડ ખાંડી કુટી ઉઠાળી ડોસાને ચોપડી ચારે જણ વાતો કરે છે. એક કહે જીવો ભાઈ એ વાર ધાપ ખાધી, હવે સાવચેતી રાખવી.

ખીજે—એમ વારે વારે બિલાડી લાડવો લઈ જાય છે !

ત્રિજે—ભાઈ આવતો નાક કપાઈ ગયું, ચણતરે ચોરી, ને કોળીના ખેતરમાં હુંડ !

ચોથો—હું ધાર છું કે હજી એ મિયા આવશે ખરો, કારણ કે એ એમ જાણી ગયો છે કે આ જગામાં પુષ્કળ રૂપિયા દારેલા છે.

આપણે ચોકસ નિશ્ચય કરો કે ડોસાને એકલા રહેવાજ દેવા નહિ.

વખતે મિયા આવે ને આપણે ન ઝોળખી શકીએ; આપણામાંથી એકને મોકલે તો, ત્રણ બેસી રહેવું. બેને મોકલે તો બે બેસી રહેવું, ત્રણને મોકલે તો એક બેસી રહેવું. અને ચારને મોકલવાની યુક્તિ લગાવે તો જાણવું કે એજ મિયા છે; તરત મારવાની વાત, મારવો તે એવો કે જીવજ લાઇ લેવો.

બાદરખાં—બાદરખાં, આ ઝુંપડીની આગળ જઈને કહો કે રૂપિયા લાવો ! તમને કહે શાના ? તમે કહેજો બેલના. બેલના કહીને તરત દોડ્યા માંડજો તે છેક ઘરમાં પેડયે છુટકો કરજો, ત્યાં સુધી સ્વાસ ખાવા પણ ખમચાશો નહિ.

બાદરખાં—ખાણ કીધર હે ખાણ ?

બાદરખાં—એજ ખાણ, વાતો પછી કરો, પ્રથમ હું કહું હું તે કરો ?

બાદરખાં આગળ આવીને કહે ભાઈ રૂપિયા આપો ! ખારવડીઆ કહે શાના રૂપિયા ! બાદરખાં કહે બેલના ! બેલના કહી બાદરખાં દોડ્યા. શબ્દ સાંભળી ચારે ચમક્યા, અરે મારો સાળાને ! ચારે જણુ લાકડીઓ લઈને વાંસે દોડ્યા. ચારેક છેતરવા પહોંચ્યા હશે એમ જાણી, બાદરખાં આગળ આવી આડું શોધી કાઢી ડોસાને શેક કરવા લાગ્યા, એક ને બે પડતાં ડોસો રહાડ્યો નાંખવા લાગ્યો; હાય હાય ભાઈ આમ થોડે થોડે માર્યા કરતાં એકવાર સામટો મારી નાંખીને જા ! બાદરખાં કહે સાલે અવલસે માલમ નહિ થા કે મિયા હે ! મેં બેલવાલા ! રૂપિયે ખતાવ ! ડોસો કહે પેલા ખુણામાં સાતસેં દાટ્યા છે લાઈ જા ! ઝટપટ સાતસેં રૂપિયા લાઈ ખીજે રસ્તે મિયા ઘેર ગયા. બાદરખાં ઘરમાં પેશી ખારણાં બંધ કરાવી સ્વાસ લેતા પડ્યા છે, અહ્યા અહ્યા તોખા તોખા; ચાર ફિરસ્તે. બાદરખાં કહે ભાઈ કમાડ ઉઘાડજો. બાદરખાં કહે મત ખોલના ખીખી, સાલે ચાર હેં ખડે લૂકું. ખીખી કહે આતો તમારા ભાઈ છે. હાં જખતો ખોલ ! કમાડ ઉઘાડયું; બાદરખાં આવીને બેઠા.

બાદરખાં—ખળી...તારી ખાણ ! ને મુવા...તારા રૂપિયા; હું તો મરીજ ગયો હોત.

ખીખી—જલ્દી ઉસકી ખાણ, જીતે રહેગે તો મહેનત કર ખાઈએ.

બાદરખાં—(સાતસેં આપીને) ભાઈ આજ તુ સાથે આવ્યો માટે આજની પેંદાશ તુ લે ! તુ દોડ્યો ને તારી વાંસે પેલા ચાર દોડ્યા, એટલે મેં ખોદીને રૂપિયા લાઈ લીધા.

આદરખાં—એસા ! વોઘ ખાણુ હે ક્યા ? ફિર જાઉ ! જાઉ; દુસરે મિલે તો લે આઉ !

આદરખાં—વારે વારે નહિ; વળી વખત આવ્યે જોઇ લેવાશે.

અહીં પેલા ચારે જણા, મિયા ગામમાં પેઠા ને પાછા ફર્યા, હાંફતા હાંફતા આવી બુઢાને કહે, ગામમાં ઘાલી દીધો. જરાક છેડુ રહી ગયું, એ દોડયો ત્યાર પછી વધારે વારે આપણે દોડયા, કેમ બુઢા જરા આરામ ખરો !

બુઢો—શાનો કરમનો આરામ પુછોછો ! તમે ગયા ને તરત કોણુ જાણે ક્યાંથી આવ્યો, એ ત્રણ આડાં મારી ગયો ને સાતસેં રૂપિયા લઇ ગયો હવેતો ભાઇ મને મારી નાંખો નહિતો અહિંથી કાંક પાંચ પચ્ચા ગાઉને છેટે મૂકી આવો ! ડોસાના હવાલનો અને મિયાની કૃતીનો વિચાર કરી; સાહેબી સંકેલી ત્યાંથી મુકામ ઘણા ગાઉને છેટે નાંખ્યો.

મારા બોલવાથી નરસિંહને માથે ભારે આફત આવશે. તેને માટે મારે વચ્ચે હાના કહેવી પડશે, એમ જાણી શ્રીરંગમહેતાએ તરત ગુણુ ભર્યા. નિર્ભયપણે રસ્તો કાપે છે, પણ અંતઃકરણમાં નાણાના ઉચ્ચાટ ખદ ખદી રહ્યા છે. હવે જો પેલો આશામી ખાતુ બદલી આપે તો ઠીક નહિતો ત્રણ હજાર નાહ્યા; વળી પેલી ખારસેંની મુદતને દિવસે આપણે હાજર ન થઇ શક્યા, હશે જેમ નશીબમાં લખ્યુ હશે તેમ થશે, ઘણાય લોકના હ-રામના પૈસા ખેંચ્યા છે. હવેતો ગામ ત્રણજ ગાઉ છેડુ રહ્યું, સાંજ પડી સામી રાત્રે ભય તો ખરો, આ ગામની ધર્મશાળામાં સુઇ રહુ, ભુખતો લાગી છે પણ કોણુ કડાકુટ કરે; સવારના પહેલા પહોરમાં ઘેર પહોંચી જઇશું. ઘેર ગયા એટલે ધરતીને છેડે ગયા. ધરનાં માણસો ફિકર પણ કરતાં હશે. વાહ ! ધર્મશાળા સ્વચ્છ છે; ખીજા કોઇનો મુકામ પણ નથી, એકલા રામ પડીએ, વાશી...ને હરે હરે. વહાણું વહેલુ વહાળે. શ્રીરંગમહેતાને સુઇ રહે થોડીજ વાર થઇને અવાજ થયો, સરાય ખોલો, કોન સોતા હે, હે સોનેબાલે. સરાય ખોલો ! વળી કોણુ આવ્યુ, ઉઠ રામ ઉઘાડવાદે, ધર્મ. શાળાનું ખારણું ઉઘાડતાંજ શ્રીરંગમહેતા ભય પામ્યા, હાય બાપ કાબલી ! આવનારને પુછ્યુ, આ...પ ! હમ મુસલમાન હે જાત પઠાણુકીહે એાર નામ જમિયલશા હે !

શ્રીરંગમહેતા—તમારી બોલીમાં અમને સમજણુ નહિ પડતા હે, અમે સમજીએ એવું બોલો ! (મનમાં) હાય બાપ ખીંક લાગે એવો

છે. છ હાથ ઉંચો છે, સાત કુરકુરીઆં સમાય એવું તો મોટું સુથણું પહેર્યું છે, મોટી જાંગલા જેવી ટોપી, જબ્બા જેવું પેરણ ! કાચુ પોચુ તો છળી જાય.

જમિયલશા—હમ રોટી ખાલે, શીર આપકી સંગ ખાત કરે; તમે રોટલા ખાધા છે ! તમારૂં નામ શું !

શ્રીરંગ—નાહ; અત્યારે તો એમને એમ છીએ, અહીંથી અમારૂં ગામ થડમાંજ છે, ઘેર જઈને ખાઈશું. મારૂં નામ શ્રીરંગમહેતા.

જમિયલશા—કયું ગામ તમારૂં !

શ્રીરંગ—ઉંઝા પાસે ઉનાવા.

જમિયલશા—હાં ! જખતો સંગાથ; હું પણ ત્યાંજ જનાર છું. હ્યો આ રોટલો ખાઓ ! (ખોળામાં નાંખ્યો.)

શ્રીરંગ—(ચમકી ખોળો ખંખેરીને) નાના મિયાસાગ મારે નથી ખાવું.
[જમિયલશા] રાગ; રાજની ઇચ્છા નથીરે.

જીવને કલ્પાવે શાનેરે, સમજી થઈ શાણા, જીવને કલ્પાવે શાનેરે;

પાણી પ્રભુને પાનેરે, સમજી થઈ શાણા, જીવને કલ્પાવે શાનેરે.

અંન વિયોગે આતમા, આકળ વિકળ થાય;

અંગ થકી અળગી ખસે, જરા જોર નહિ આય. જીવને. ૧

જહરા કેરા જીવકા, લ્હાય થકી લેવાય;

અવની પર ઉંઘો પડે, હોય રંક કે રાય. જીવને. ૨

અંન સમાના પ્રાણુ છે, ઉર વિચારો આપ;

ખાઓ રોટલો ખાંતથી, શમે સર્વ સંતાપ, જીવને. ૩

શ્રીરંગ—મિયા સાહેબ, આપનો રોટલો ખાઈએ તો વટલઈએ.

જમિયલશા—અરે એ ક્યા ખાત ! બીટલ કેસે જાતે હો, હમારા રોટી નહિ, ઘેંઉકી રોટી હે, બાજરાકા હે, જીવારકા હે, ઇસમેં બીટલના કેસા ?

શ્રીરંગ—મહેરબાની રાખો સાહેબ, મારે નથી ખાવું.

જમિયલશા—નહિ કેસે ખાઓ ! હમ જખર જસ્તીસે મુંમેં ડાલેગે.

શ્રીરંગ—પણ બાઈ સાહેબ ! આપને એવું શા માટે કરવું પડે, પરાણે ખવરાવવું ને બ્રાહ્મણ વટલાવવો.

જમિયલશા—ખેતકે પકે હુવે ઘેંઉકા આટા, કુવેકા જલ, ચોર આગમાં પકાયા, ઇસમેં બીટલનેકા ક્યા ! ક્યા કુચ્છ હમને થુંક ડાલા હે ! ક્યાં કુચ્છ હમને થુંક ડાલા હે !

[શ્રીરંગ]

રાગ; આઘાણુ ભટ્ટા લાડુ ચટ્ટા.

સમજીછો સમજણુ કાંઈ રાખો, અમે તમાર કેમ ખામ્યે;

કડકો ખાતાં ભડકો ઉઠે, વાર નથી જ વટલાયે.

છીએ આઘાણુમાં ઉંચ, અમે નાગરની નાત;

પઠાણુ પ્રમાણ્યા તમે જવનની જાત;

ખાતાં ખરેખર થાએ વિપરીત વાત,

વિવેકથી વિચાર કરીને, મહાજન માઝામાં રહીએ. કડકો ખાતાં. ૧

ભામ્ર ભૂખ્યો મને જાણી થતી હશે ખાંટખુટ,

અકરીને કાઢતામાં પેશી જશે ઉંટ;

માટે કહુ મુકી દ્યોને કુડી કડાકુટ,

દ્યા હરે દુસ્મનના જેવી, દાના છો દાખી દહ્યે. કડકો ખાતાં. ૨

જમિયલશા—હમ ખાય ઓર તુમ દેખ રહો, એસા અમારા રી-
વાજ નહિ. ચલો ! મું ફાડો ! કાશીર કેસા હરામી હે.

એક હાથે ડાચુ જાલી દબાવ્યુ કે તરત મોઢુ પહોણુ થયુ, ખીજે હાથે
રોટલો મોમાં ખોસી ધાલ્યો, હોં હોં કરતાં બચકું ગળે ઉતરી પડયું. જ-
મિયલશા કહે બસ અબ બહોત ખુબ !

(શ્રીરંગ)

રાગ; સમરો સારંગપાણુને.

અરરર ફરી વણ્યુ આગળે, પુર્વ જનમનું પાપ;

કર્મ ચઢી આવ્યુ કાગળે, હાય હાય રે બાપ.

અરરર. ૧

ઉત્તમ જાતી જનમ થયો, વપુ વટલાયો આજ;

ક્યાંથી આવી ચઢ્યો કાળ આ, જેવો ચકલાને બાજ.

અરરર. ૨

નરસિંહની નિંદા કરી, ખાધુ આહીરનું અન;

આહીરથી યવન નિચો અતી, થયુ વાટે વિધન.

અરરર. ૩

ગોઝારો આવશે ગામમાં, કરશે કેળવી વાત;

લાજ લેવાશે લોકમાં, કાઢી નાંખશે નાત.

અરરર. ૪

ધર્મશાળાએ ધર્મ હેરીઓ, આ અધર્મનું ધામ;

આવા અધર્મિ આવી અડે, કરે કારમાં કામ.

અરરર. ૫

પઠાણુ-સોમ શીળો ને કાયબો, પર ઘેર પહોળા થાય;

આપ અંગ આવી અડે, સધળુ સકોચ ખાય.

અરરર. ૬

એમ કરતાં રાત્રિ ધણી ગઇ. શ્રીરંગમહેતાને નિદ્રા આવવા લાગી,
આંખ મિચી ઉઘે છે. તે જોઇ થોડીવારે જમિયલશાહે પણ આંખ મિચી.

હાય હું વટલાયો ! હાય હું વટલાયો ! એ ઝંખનામાં શ્રીરંગમહેતો જગી ઉઠ્યા, તે વખત મરઘડા કુકરેકુક; બહુચરી તુ, અવાજ કરતા હતા; મિયાને સુતા મુકી શ્રીરંગમહેતા પાછુવાળી જોતા નાઠા. થોડો દહાડો ચઢતાં પોતાનું ગામ દેખાયું. ભાગોળમાં પેસતાં, જમિયલશાનો અવાજ સંભળાયો, ખડે રહો ! શ્રીરંગમહેતા ખડે રહો !

શ્રીરંગ—(બય પામીને) આવી પહોચ્યા કે શું સાહેબ, મેં જાણ્યું આપ ઉંઘતા હશે એટલે કોણ જગાડે; ઉંઘતા માણસને જગાડવાનો શાસ્ત્રમાં બહુ દોષ લખે છે. મહેરબાન આપને અરજ કરવાની છે.

પકાણુજી હું પાચે નામુ, દયા દીલમાં ધરશો;

ધર્મશાળામાં ધર્મ છુટીઓ, કોઇને વાત નવ કરશો,

હુ પામર જન, આપ શરણમાં, છે તન મન. છું.

(જમિયલશા) મહારી ખુદ્દિ મહાસાગરની, બની વાત ત્યાં દાડુ;

સુખે કોઇને કદી ન મનવુ, મનથી ખાર ખાડુ;

તમે લહેર કરો; જરા ખરખરો મન ન ધરો. તમે.

જમિયલશાથી વાતચીત કરી, ધર્મશાળામાં રોટલો ખાધાની વાત છુપાવા આજીજી કરી, શ્રીરંગમહેતો ધર તરફ વળ્યા. ઘેર પવિત્ર પણુ આગનો બબુકો ધર્મપત્નિ તામસગવરી રાહ જુવે છે, ઉચાટ કરે છે, અને દીકરી તોશનગવરીની સાથે મનના સંકલ્પના ખુલાસા માગે છે. અરે આ આવ્યા તારા બાપા.

તોફાનગવરી—બાપા આવ્યા ? બહુ દિવસે આવ્યા.

તામસગવરી—દિકરી; તારે માટે કાંઈ ઘડાવા રહ્યા હશે. વળી જુનાગઢ ગયા એટલે નાતની પંચાતો કુટી હશે.

સસરાજી જુનાગઢ જઈ આવ્યા જાણી, કુંવર શરમાતી આધુ ઓઢી દુર ઉભી રહી પુછેછે. પિતાજી મારા માતા પિતાની શી ખબર છે, સૌ સારાંતો છે ?

શ્રીરંગ—(ક્રોધ કરીને) છે સર્વે ખુશીમાં ? વટલેલો તારો બાપ.

તોફાનગવરી—કેમ વટલેલો કહોછો બાપા.

શ્રીરંગ—અરે કાંઈ કહેવાની વાત નથી; એના બાપ નરસિંહમહેતાએ ? બરવાડના ભેગાં ખેસી, માટીની દીબમાં ઘેંશને છાશ ખાધાં.

તામસગવરી—અરરર, ગજબ થયો તો ! શું કરે ખાવા ન મળે એટલે વખાનું માર્યું માણસ દેહ વટાળે.

શ્રીરંગ—ખાવાનીતો એને કશી ખોટ નથી, લક્ષ્મણપત્નીને નહિ મળતુ હોય એવુ લોક પહરાણુ ખવરાવે છે, તોય પ્રેમમાં મગ્ન થઇ ભરવાડની ઘેંશ છાશ ઠીપમાં ખાઇ લીધાં. ત્યાંતો નાત બહાર મુકવાની વાતો ચાલી રહી છે. બે ત્રણ જણની મુદતો થઈ ગઇ છે એટલે હુંતો આવતો રહ્યો.

આ સધણુ સાંભળી કુંવરની આંખમાંથી આંસુ નિકળ્યાં, સધળી વાત કરીને શ્રીરંગમહેતા મેડા ઉપર ચઢીને જરા સુતા, નિચે મા દિકરી મહેતાજીની વાતો કરેછે, એવામાં જમિયલશા આવ્યા. શ્રીરંગ મહેતા કીધર હે !

તોફાનગવરી—ઓ મા ! આ કોક કાંબલી આવ્યો છે, મા મને તો ખીક લાગે છે.

તામસગવરી—કેમ ભાઇ; કોનું કામ છે ?

જમિયલશા—શ્રીરંગમહેતા કીધર હે !

તામસગવરી—એમનું શું કામ છે ? એતો કાલના થાકેલા મેડે સુતા છે.

જમિયલશા—ઉસને હમેરા હાથકા રોટી ખાયા.

તામસગવરી—હાય હાય સત્યાનાશની પાટી ! અરે કહુ છુ ! ! હેડા આવો ! આ કાંબલી કહે છે, મારા હાથનો રોટલો ખાધો.

જમિયલશા—અરે શ્રીરંગ મહેતા નિચે આવ્યો ! એર શીર રોટી ખાઓ !

(તામસગવરી) રાગ; કેમ સહેવારો બાળા બળાપો.

હાય હાયરે કેવી કરમની કાણી; બધો મનખો કર્યો ધુળ ધાણી, રે હાય; પિટયો પડાણુ વઢે કેવી વાણી, બોલ બોલે છે તાણી તાણી; આતો આખર ઉપર કર્યું પાણી.

રે હાય. ૧

કોણુ જાણે કે ક્યાં જઇ પેડા, આવી એટલે પડાણુજી બેડા; હવે હારીને ઉતરો હેડા.

રે હાય. ૨

પડાણુનો અવાજ સાંભળી શ્રીરંગમહેતા ધખડ ધખડ કરતા નિચે ઉતર્યા, આવો આવો ! પધારો પડાણુજી !

તામસગવરી—એતો કહે છે કે, મારા હાથનો રોટલો ખાધો !

શ્રીરંગ—એમની બોલીમાં આપણને સમજણુ ન પડે તેથી એમ સમજાય ! કાલે અમે ધર્મશાળામાં સાથે હતા, મેં રોટલા કર્યા ને અમે બે જણે ખાધા, એટલે એમ કહે છે કે હાથકા રોટી ખાધા.

તમસ—હાય હા...ય, હુંતો એવી ભડકી !

(શ્રીરંગ) રાગ; રે જાહે જાજા, પુછે શુ વારે વારે.

રે આવો આવો, પડાણુજી આવો રે, લેવા મિત્ર મળ્યાનો લ્હાવો.

આવો આવો હું ખેડો રાખીને આશા, દીન તમારો દાસાનું દાસા;

ભોળા ભોળા તમારી ભાષા.

રે લેવા ૧

આપની આયે મેંતો મહા સુખ માણ્યું. અનુભવ આવ્યો ત્યારે પુર પ્રમાણ્યુ;

અતી હેત તમારે જાણ્યુરે.

રે લેવા. ૨

જમિયલશા; આપ સજ્જન થઇ, શા માટે મને હેરાન કરવા આવ્યા, મળ્યા ત્યારે મળ્યા ને ખાધુ ત્યારે ખાધુ. એ વાત મનમાં રાખો ! એટલી મારી વિનંતી છે. અમે કોક દહાડો કામના છીએ મિયા. પૈસા પૈસા જોઇએ તો લઇ જાએ; મારો ધંધો ધીરધારનો છે.

જમિયલશા—અખી હાલતો મેં જુનાગઢમેં રહેતા હું, એાર પેસે ખેસે ચંદ્રએ તો નરસંધમહેતા કરકે ભગત હે ઉસકે વહાંસે લેતા હું, આ વ્યાજ બાજ નહિ લેતા હે, વેસેઇ દેતા હે.

શ્રીરંગ—અહોહો, ઠીક થયુ થ્યો બહુ સાર થયુ તે જોળખાણુ પડી; નરસંધ મહેતા મારા મિળજીલાલના સસરા !

જમિયલશા—અચ્છા; જગ આ નરસંધનેય હમકે તુમકે ખીટલાનેકે લેજા હે. તુમને સટાક ચોરેમેં ઉસકી કુચ્છ પુરી ખાત કીયાથા ?

શ્રીરંગ—મેંતો કાંઈ વાત કરી નથી, ત્યાં વાત થતી હતી તેમાં હાજી હા કર્યું હશે, અને કાંઈ ખોલાયુએ હોય; હશે એણે તો એના મેં જોવું કર્યું, પણ તમે ખાનદાન થઈ વિચાર નથી કરતા કે બ્રાહ્મણને વટલાવાનું કેટલું પાપ છે ?

જમિયલશા—હમકુતો કહ્યા કે, ઉસકે ખિટલાયગા તો હમ તુમકે રાજી કરેગા. “ રાજકી ખાત આઈ વાં પાપકે કોન પુછતા હે ! ”

શ્રીરંગ—અરે એતો ધાપમાર છે ! એ શું તમને રાજી કરશે; હું તમને રાજી કરીશ.

જમિયલશા—નરસિંહકા મેરેપર બડા એશાન હે મેં તુજકે બહાર ખડે ખડે રોડી ખિલાકે ખિટલાઉગા; યાદ રખ છોડુંગા નહિ.

શ્રીરંગ—પડાણુજી કાંઈ રીતે માનો તો સાર, હું તમને પગે લાગુ છું.

જમિયલશા—હમેરી મારી માંગેની કુચ્છ જરૂર નહિ. એહી નરસિંહ મહેતાની મારી મંગો. અખી કે અખી જાઓ, સટાક ચોરે કે સખ આદમી જમા કરો ચોર કહો કે મેંને જો બાત કીધ ઓ સખ જુઠ્ઠી ફિર નરસિંહકુ ખુલાવ, ચોર પેરમેં પડો ! નહિતો તુજકુ હાલ બે હાલ કરંગા ! યાદ રખ મેં જાતા હું !

જમિયલશાના વચનથી બધ પામી શ્રીરંગમહેતા વગર હીલે જુનાગઢ તરફ વિદાય થયા. રસ્તો કાપતાં જુનાગઢ દેખાયું, અરે મને ક્યાં કુખુદ્ધિ સુજી કે મેં સટાકચોરે વાત કરી, મારે લોકોની મુદતો જાય છે ? લ્યો સટાકચોરો તો દેખાયો ! આજે તો કાંઈ ઠંડુ વાગી છે ને શું. સમયે ન્યાત મળી હશે, પધારો પધારો શ્રીરંગમહેતા.

સારંગધર—કેમ કાંઈ ઉધરાણી આવ્યા કે શું ? ધિરીનેય જાંપ ક્યાં છે !

શ્રીરંગ—સારંગધર ! કાંઈ કહેવાની વાત નથી. મેં તમને એની જરા વાત કરી, તે જાણીને એણે મારી વાંસે, મને વટલાવા કાગલી મોકલ્યો, એક ગામની ધર્મશાળામાં હું સુધ રહ્યો હતો ને કાગલીએ આવી ઉધડાવું; પછી તો રોટલાનો કકડોજ મારા મોંમાં ઘાલવા માંડ્યો. સાચુ તે મોં ખિડયું હતું, નહિતો ગજબ થાત.

ન્યાયશંકર—કાગલીએ રોટલો ખવરાવ્યો તો હશે પણ પોતાની એમ કાંઈ કહે નહિ. સામાની વાતો કરવા સૌ સુર પુર છે.

સારંગધર—અરે બોલાવો એ ભગતડાને; એ કાગલી મોકલનાર કોણ !

શ્રીરંગ—(હિચ્મત ધરીને) બોલાવીને ઝાટકો જરા ! કોણ જાણે કેટલાકને વટલાવી માર્યા હશે. (મહેતાજી ભજન કરતા ત્યાં થઈને જાય છે. તેમને જોઈ) અરે ઓ જાય બોલાવો બોલાવો !

સત્યપ્રસાદ—નરસિંહ આવું આચાર્ય કરે એવું હું માની શકતો નથી.

સારંગધર—એ ભગતડા ! ટીલવા આંલી આવ !

મહેતાજી—શું કહો છો પ્રભુ ! રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

સારંગધર—આ શ્રીરંગમહેતાને વટલાવવા પડાણુ તેં મોકલ્યો ? આમ લોકોને વટલાવે છે, ને વળી રાધેશ્યામ !

મહેતાજી—પડાણુ શું; હું શુ ! વટલાવવું શુ; આ સખાંધમાં હું કાંઈ જાણતો નથી.

શ્રીરંગ—હા ! નથી જાણતો, ખુલારા ! વટલેલા ! ભરવાડના બેગુ ખાનારા !

નરસિંહ—ભૂલો છો શ્રીરંગમહેતા; ભરવાડ નહિ પણ ભગવાન !

શ્રીરંગ—હં...ભગવાન ! ભગવાન ભરવાડ જેવા હશે ! જો ! જો ! નજર કર ! ઓ આવ્યો તારો મોકલેલો જમિયલશા પઠાણ.

જમિયલશા આવી ઉભા રહ્યા, તેને દેખી સર્વે ભય પામી ગયા. જમિયલશાને જોઈ, નરસિંહ મહેતા સામા ધસ્યા, બોલો જમિયલશા દાતારકી જય ! (પગમાં પડીને) જે જે ભગવાન જે જે ભગવાન ! બોલો જમિયલશા દાતારકી જય.

સારંગધર—કેમ અત્યા નરસધઆ ! આય ભગવાન છે કે શુ !

નરસિંહ—હા હા. ભગવાન ! જમિયલશા દાતાર, બોલો જમિયલશા દાતારકી જય. શ્રીરંગમહેતા; ગભરાશો નહિ, જે તમને આમણેજ વટલાવ્યા હોય તો તો તમારી મોક્ષ ગતી સમજજો. પ્રભુ હાથની પ્રસાદી ક્યાંથી !

સારંગધર—તુએ ખુબ છુ ભગતડા ? દેડ એય ભગવાન; ભરવાડ એય ભગવાન; મુસલમાન એય ભગવાન, ક્યાં ભગવાન ને ક્યા ભગવાન ! આમને આમ દુનિયાને ભરમમાં કુટાવછ ભામટા !

(નરસિંહ) રાગ. અનેક વખત જ્યારે યતન કર્યું.

માથે માથે મતી, ગતી ન્યારી ન્યારી, ઐ રામ ઘટોઘટ છુમી રહ્યો;

૧જગજ્યોતિ કહો ૧ઉઘોતિ કહો, યાતો અગ્નિમાં લગ્નિ લાગી રહ્યો;

પહાડ પાણી પ્રવેશીને દેહ દહો.

ૐ રામ. ૧

૨અસ્થા કહો ૨અવિનાશી કહો, ૪અહુર્મદ ૨અજીજ, યા ૩ધસુ કહો;

કોઇ ૧અચ્યુત ૧ધશ્વિર ચિત્ત ચહો.

ૐ રામ. ૨

કોઇ ૩ગોડ કહો યા ૬ધી ૩લોડ કહો, ૧પરમેશ કહો યા ૫પ્રભુજી કહો;

૨હાય ૨ખુદા કહો સખસે જુદા કહો.

ૐ રામ. ૩

૧જગદીશ કહો ૨જ્ઞેશાતુલુ કહો, ૪જરયોસ્ત કહો યા ૨જખાર કહો;

૧શ્રીકૃષ્ણ કહો યા ૨કરીમ કહો.

ૐ રામ. ૪

૧શ્રીનાથ કહો ૫પારસનાથ કહો, ૧શ્રી દેવી કહો ૨દૈયાન કહો;

૧હનુમાન કહો યા ૧અનંત કહો.

ૐ રામ. ૫

૧રામ કહો યા ૨રહેમાન કહો, ૧શક્તિ ૧શંભુકે ૧શંકર ૧શેષ કહો;

બાપુ ખુદિ ફેલાવીને લક્ષ લહો.

ૐ રામ. ૬

૧ પ્રથક પ્રથક ધર્મના મનુષ્યો પ્રથક પ્રથક નામથી પરમેશ્વરને ભજે છે, ૧ હિંદુ, ૨ મુસલમાન, ૩ ઈસ્મેજ, ૪ પારસી, ૫ જૈન.

રાધે રાધે, બોલો જમિયલશા દાતારકી જય, જગજ્યોતિ ભગવાનકી જય.

સારંગધર—નેમી પ્રેમી ને પોમલા હોય એ તારા ગપાટા માને !
જો તુ સાચો હોય તો આ પઠાણુ એજ પરમેશ્વર છે, એવું સાબિત
કરી બતાવ !

(નરસિંહ) રાગ; હળવે હાલો વ્યાલો વ્યાલો કાશી પુરીના જન.

જેજે જગરાયા શિતળ છાયા, છાઈ રહી ધનશ્યામ;

તારી અદ્ભુત માયા, વાયરા વાયા, શ્રુષ્ટિમાં પુરણકામ.

જગમગ જ્યોતિ ઝળકી રહ્યા, તેતો જાણે વિરલા જન;

અમરકોષ વિના કોણ કળી શકે, કસ્તુરી મૃગ વન. જેજે જગરાયા. ૧

હંસ વિના કોણુ જગતમાં જનમ્યુ, મોતીમાં મારે ચાંચ;

ચંદ્ર પ્રતાપે ચક્રોર સહે છે, અંગારાની આંચ. જેજે જગરાયા. ૨

મધુર વસ્તુથી મધુ ન હેરે, વિના મધુકર કોય;

સાત સમુદ્રમાં સિંધવ ભેળી, ખોળતાં મનખો ખોય. જેજે જગરાયા. ૩

સત્યપ્રસાદ—ભક્ત શિરોમણી નરસિંહ પ્રભુ ! તમારી ભક્તિથી
તો અવધી છે, તમે તો છકોતેર પેઢી તારી નાંખી.

ન્યાયશંકર—સત્ય કહો છો સત્યપ્રસાદ આવા નિર્મળ અને સાચા
ભક્તથી આપણી ન્યાતની પણ શોભા છે.

તામસરાય—અરે શોભા કે ઓભા ! નાનને નિચુ ગંવાનું તો છે.

સારંગધર—નરસંઘઆ, પઠાણુને પરમેશ્વર સાબિત કરી બતાવ ઝટ.

શ્રીરંગમહેતા—જો આ કાબલી પરમેશ્વર થાય તો સરત માફ !

આને કાંઈક આપવાનું કરીને મને વટલાવા મોકલેલો, તે હમણાં ભગવાન
થઈ જશે ! એમ વાટે જતાં ભગવાન ઈસવે ચઢે છે.

સત્યપ્રસાદ—ભક્તરાજ ! આપ કોઈના બોલ્યાં સામું જોશોજ નહિ.

(નરસિંહ) રાગ; નરસંઘે નાચવા જાશેરે ઢોડવાડે.

દયા આણીને દર્શન આપોરે અવિનાશી. સદા જપીએ તમારા જાપોરે; ૨૫૦

દર્શન આપો, જપીએ જાપો, દુખડાં કાપો, પાછલાં પાપો;

ને સંતાપો, મારી મચડી મોહન સ્થિર સ્થાપોરે. અવિનાશી. ૧

રૂપે રૂપાળા, છો છોમાળા, મોરલીવાળા, મુકી ચાળા;

ટોળ ને ટાળા, હાજી લંકે લાગ્યો છે, લાલ લટકાળારે. અવિનાશી. ૨

નજરે નાણે, ઉરમાં આણે, જુક્તિ જાણે, ખુબ વખાણે;

ગાઘને ગાણે; હાંજી મન મલકાવી, મોજ અતી માણેરે. અવિનાશી. ૩

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

વહાલા જનની શુણી વિનંતી, પલટયું પ્રભુએ રૂપ;

રાખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધર્યાં છે, ચૌદ ભોવનના ભુપ;

સૌ કુખ્યા કુપ, શાન્તિ પામ્યા જોધને સ્વરૂપ.

સૌ.

નરસિંહ—જેજે પ્રભુ, જેજે પ્રભુ, બોલો જમિયલશા દાતારકી જય.

સવં એક સાથે અવાજ કરી બોલ્યા, જમિયલશા દાતારકી જય.

જય જય જય જય.

નરસિંહ—હે ત્રિલોકી નાથ; સઘળા કુમુદિનો નાશ કરી સુમુદિ આપો !

ભગવાન—શ્રીરંગમહેતા, મારા ભક્તનું વચન સત્ય કરવા, મેં તને

દર્શન આપ્યાં, નરસિંહ હું જાઉં છું, ખીજુ કાંઈ કહેવું છે ?

નરસિંહ—પ્રભુ મારામાં ને મારી નાતમાં જુદાઈ ન ગણુશો; જે

કૃપા સેવક ઉપર છે, તેજ કૃપા સેવકની નાત ઉપર સદા રાખજો.

પ્રભુ અંતરધ્યાન થયા, શ્રીરંગમહેતાના હૃદયમાં સદમુદિનો ઝળકારો થયો. સવં નાગરોએ આનંદની સાથે પ્રભુની જે બોલાવી, નરસિંહમહેતાના વખાણુ કર્યા.

શ્રીરંગમહેતા—ભક્ત શિરોમણી નરસિંહમહેતા હું આપની પાસે મારા અપરાધની ક્ષમા માગુ છું.

નરસિંહ—શ્રીરંગમહેતા તમારામાં નામ પ્રમાણેજ ગુણ છે. શ્રી નામ લક્ષિમનું છે અને તેમનોજ તમને રંગ લાગ્યો છે. ભજન કરો; ભજન કરો ! રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ. (મહેતાજી વિદાય થયા.)

સવં નાગરો નરસિંહમહેતાના વખાણુ કરવા લાગ્યા, શ્રીરંગમહેતા સવંની રજા માગી ઘેર આવ્યા. જે જે ખાતાની મુદતો જતી હતી તે તે ખાતાવાળાને ટોકતાં જવાળ એમ મળ્યા કે; ખાતાં બદલાવી ગયા છે. ને આમ કેમ બોલો છો. કોઈ કહે ચાર દહાડા થયા ને કોઈ કહે દશ દહાડા થયા, શ્રીરંગમહેતાએ ચોપડા તપાસ્યા ત્યારે, વ્યાજ બાકીઓ કાઢી ટીકીટો ચોઢી ખાતાં ફરી પાડેલાં જોયાં, અહાહાહા ! શું નરસિંહમહેતાની ભક્તિનો પ્રતાપ ! જરૂર ! પ્રભુ મારૂ રૂપ લઈને ખાતાં પડાવી આવ્યા, આજથી મારે ધીરધારનો ધંધો ન કરવો, માત્ર પ્રભુનું ભજન કરવું. કોઈ અટકી પડેલો આતુર જન આવે તેને શાહુકારી વ્યાજે નાણાં આપવાં, રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ.

(કવિ) રાગ; કેશવ કરૂણા સાગર ભક્તની લીડમાં.

ભુતળમાં ભક્તિનું સાધન સાર છે,

કળીકાળમાં કિર્તનનો આધારજો;

બહુનામીને ભજતાં બેડો પાર છે,
એ સાધુની શોભા ને શણગાર જો. ભૂતળમાં. ૧

ધન્ય ધન્ય છે નરસિંહમહેતા નામને,
સદા સર્વદા નેત્ર ભર્યો છે નેહ જો;
સુ સુરતાથી સેવે સંદિર સ્યામહે,
ધન્ય ધર્યો છે ભર્તૃખંડમાં દેહ જો. ભૂતળમાં. ૨

ઉત્તમ જાતી ઉંચે કુંજ અવતાર છે,
કરમાં ધારે શંખ તાલ કીડતાલ જો;
એહ ચરણમાં પ્રણામ કોટી વાર છે,
બહુ રાજ થઈ બોલે બાપાલાલ જો. ભૂતળમાં. ૩

ભક્ત કે ભગવાન ભજો બેઉ એક છે,
ઝીણી નજરે ઝાંખી પાડ્યો ફેડ જો;
ભજતાં ભવની ચોરાશી પર છેક છે,
સર્વે સાથે બોલો શ્રીરણછોડ જો. ભૂતળમાં. ૪

મિરાં ચરિત્ર.

(કવિ) શંકર સુતને સાધુ, આરાધુ અજપુત્રિ હું આજ;
સમરૂ શ્રીના સ્વામિ, લક્ષ ચક્ષથી સરશે સૌ કાજ.

રાગ કલ્યાણ; પ્યારા પ્રભુ વિનવું.

પ્રિતે પ્રભુને ભજો; (૨) પ્રિતે રીતે નિત્યે ચિતે.....પ્રિતે.
ભજવાથી ભય દુર પળાશે; મનવા મંગશે મજો. પ્રિતે. ૧
બુઠ્ઠ ઝેર જારી ને વિઝારી, તેને તર્ત તજો. પ્રિતે. ૨
સત્ય શિયળ શાન્તિને ભક્તિ, સાધન સર્વ સંગ. પ્રિતે. ૩
કામ ક્રોધ કંપાવે કાયા; થરકી સ્થિર થજો. પ્રિતે. ૪
બાપાલાલના વહાલા વિસારી; બનશે બજો બજો. પ્રિતે. ૫

ગિતિ.

ઉદયપુરીના સ્વામિ જયમલ નામે રૂડો એ રાણો;
સાધુ સજ્જન સેવે, શુરો પુરો સમજુ ને શાણો.
પાત્ર ગણી પ્રિતીનું, બ્રહ્માજીએ ભક્તિ અવતારી;
મહિતળ મિરાં આવી, લક્ષ વસા તો લેવાને તારી.

ઉત્તમ ઉદેપુર શહેરનો રાણો, શુરો પ્રતાપી, પ્રાકૃમી, અને વળી શ્રીહરીનો ભક્ત હતો. તે હરહમેષ સાધુનું સન્માન કરતો બ્રાહ્મણને દાન કરતો, ગાયેનું પાલણુ કરતો, પોતાના ધરમાં ગિરીવજ્રને ધારણુ કરનાર ગિરધારીની મુહુર્તિ પધરાવી તેની સેવા પુજા કરતો અને ખરા ભાવથી ભગવાનની ભક્તિ કરતો હતો. તેને તારી લેવા બ્રહ્માજીએ ભક્તિને સાધનરૂપ કરી, તેને ઘેર દિકરી કરીને અવતારી, અને તેનું નામ મિરાં ધરાયુ. એકની એકજ પુત્રિ, તે વળી સ્વરૂપવાન, સુશ્રુટ, અને શાણી. એટલે રાજાનો પ્રેમ પુત્ર વત હતો. જ્યારે જ્યારે રાણો જન્મવા બેસે ત્યારે પુત્રિ બોળામાં, અને જ્યારે જ્યારે પ્રભુની સેવા પુજા કરે ત્યારે પણ 'બોળામાંને બોળામાં. રાત્રિ પડીને સવાર થયુ, રાત્રિ પડીને સવાર થયુ, વખત વખતનુ કામ કરે છે, દિનપરદિન, માસપરમાસ અને વરસ પર વરસ દોડતાં આવે, છે, મિરાં પાંચ વરસની થઈ. શ્રીકૃષ્ણ જન્મતિ એટલે જન્માષ્ટમિ જેવો દિવસ છે રાણો સેવામાં આરૂઢ થયો છે, ગિરીધારીની મુર્તિને અવનવા પોશાક શણગાર ધરાયા છે, ચારે પાસે ઘીના દીવા દીપે છે મોહનની મુર્તિને મસ્તકે મણિજડિત મુગટ ઝગઝગી રહ્યો છે, તે વખતે મોહક મુર્તિમાં મનને સ્થિર કરી નેત્રને જોડી મિરાં પિતાના બોળામાં બેઠી છે, નૈવેદ્ય આરતિ થઈ રહ્યા બાદ રાણો અતી ઉલટમાં પુત્રિ મિરાંને પૃષ્ઠ કરે છે.

પિતા પુછે પુત્રિ મારી, કેવા વરને વરશે ?

વરશે કે વેળાસર મરશે ! ખરશે કે ભવ તરશે ?

કરશે કેવું કામ; કરશે જઘને કેવે ઠામ.

કરશે૦

પિતાનો પૃષ્ઠ સાંભળી મિરાંનું મુખ મલકાઈ ગયુ. મુખપર શરમના શેયડા પડી ગયા, અને ઉત્તર આપ્યા વિના છાતીમાની બેસી રહી.

રાણો—બેન બોલો તો ખરાં ! પરણશે ?

મિરાં—હા.....

રાણો—ઉભે વાંસડે, કે આડે !

મિરાં—ઉભે.

રાણો—વર કેવો લાવીશુ ?

મિરાં—(પ્રભુ તરફ આંગળી કરીને) આવો.

રાણો—વાર મારા દિકરા ! ત્યારે એજ વરને વરાવીએ તો કેમ ?

મિરાં—પિતાજીની જેવી મરજી.

રાણી—ખેટા, એજ તારો વર, એજ તારો નાથ, એજ તારો સ્વામિ સેવા કરજો રાજ. ખોલો ગિરીવરધારી લાલકી જય.

મિરાં—જય જય. ગિરીવરધારી લાલકી જય.

તેજ વખતથી મિરાંએ માન્યું કે હું પરણી, પિતાએ પરણાવી, અને આ ત્રિલોકીનાનાથ મારા સ્વામિ. જ્યારે જીવે ત્યારે મિરાં મંદિરમાં મંદિરમાં પ્રભુની સેવામાં લિનને દીન, એમ કરતાં મિરાં નવ દશ વરસની થઇ ત્યારે રાજ, રાણીની સંગે મિરાંને પરણાવવાના વિચાર કરવા લાગ્યો, પ્રિયા; હવે તો પુત્રિ પરણાવવા જેવડી થઇ. દિકરી ગ્રહીને હોંશિયાર છે એટલે વહેલો સ્વયંવર કરીએ તોપણ થઇ શકે તેમ છે. રાણી કહે સ્વયંવર મંડપ ન સ્થાપતાં રૂડો રાજકુમાર જેમ લગ્ન લેવરાવો તો સાર. રાજ; દીકરીને દેખીને દિવસ આનંદમાં જાય છે, પણ પુત્રિતો પ્રભુની સેવામાંથી બહાર ખસતીજ નથી. રાજ કહે હા; જ્યારનું મેં એને હાંશીમાં કહ્યું છે કે આ તારા પતિ, ત્યારનું જેમ ચક્રોર ચંદ્રમાં ચિત્ત લગાડે છે, તેમ લગાડ્યું છે; અપૈયો મેઘનું ધ્યાન કરે તેમ તે ભગવાનની મુર્તિનું ધ્યાન ધરે છે. બાળકની પુદ્ધિ જેમ વાળીએ તેમ વળે, લક્ષ સાર લાગ્યું છે, વાર ત્યારે હવે હું એજ વિચારમાં છું. શ્રી ગિરીવરધારીને સેન કરાવી મિરાં માતાપિતાની પાસે આવી. માતા કહે મિરાં હવે તો તમારાં લગ્ન કરીશું.

મિરાં—કેમ માતાજી ફરી લગ્ન ?

માતા—વળી ફરી કેવું ! તારું લગ્નજ ક્યાં કર્યું છે ? વરણાગીઓ વર લાવીશું.

મિરાં—માતાજી, દિકરીનાં લગ્ન જે વાર ન થાય ! એક વારતો મને મારા પિતાએ શ્રી ગિરીવરધારીલાલની સાથે પરણાવી છે, વળી તેમની સેવા કરવાની આજ્ઞા પણ કરી છે; વળી લગ્ન ! આક્રીને ગળીએ, ને વેળુને દળીયે; તો શું લ્હાણુ મળીએ.

રાણી—હેં હેં શું બોલી ! એતો હું તને લાડ કરતો હતો.

(મિરાં) રાગ; રામ સિતાપત્ની તારી લેહે લાગી.

મન માન્યુંરે મન માન્યું; માર મોહનની મુર્તિયે મન માન્યું.

મુર્તિમાં સુરતી બેઠી બરાબર, પેલા જનમની પ્રિત પાનું. મારં. ૧

છેલ છબીલો છે છોગાજો, છાતીમાં છેદ કર્યો, છે છાનું. મારં. ૨

રૂપે અનુપ ભૂપ, નહિ કે સ્વરૂપમાં, કૃષ્ણ કળેવર નહિ નાનું. મારં. ૩

ભવદુઃખ ભાગવા તિમીરને ત્યાગવા, લાળે ભભકશે એ બાનું. મારં. ૪

રાણી—અરે નાદાન ! અક્કલની હેવાન છોકરી. પરણવાની ના કહેતાં પશ્ચાતાપને પામીશ.

મિરાં—પણ પિતાજી, ક્રોધ શા સારૂ ધારણ કરવો પડે; હું પરણીજ ચુકીશું, અને કન્યાદાન પણ તમેજ આપ્યું છે.

(રાણી) ગિતિ.

પ્રિતી શી ! પીતળથી, પથ્થર સાથે પ્રૌઢો શો પ્રેમ;

તત્ત્વ નથી તેનામાં, બાજીગરની બાજી હોય જેમ.

મિરાં—અરર ! આ શું બોલ્યા છો ! સુડો ઋશમલ પર બેઠો કે શું ? સો દહાડા સેવા કરી તોય આખર આંધળા પાસેજ આરશી ? એજ પ્રભુ સત્ય છે કે જેની સાથે મારાં લગ્ન થયાં છે.

(રાણી) રાગ; જેયો જેયો ભગત, બોલ્યું.

ઘેલી માંડી છોડી, તારી બુદ્ધિ થોડી, જુહી જડતામાં દહતા રાખી ખરી.

જુહી જુહી બાજીગરની બાજી બધી, જેવું ઝાંઝવાં નીર નવાણુ નદી;

હીકા હીક બેસારીએ બેસે ઠની.

જુહી. ૧

એને નવરાવે ધોવરાવે ભક્ત ભલા, દેવ દળદર દુર ન રાખે બલા;

જેરે ઝાલી શકે નહિ જાય મરી.

જુહી. ૨

જેતું જાય ચપળતાથી ચોર ચોરી, કહે કુંદન કાગાથી કોરી કોરી;

જેને દેખી ન દુશ્મન જાય ડરી.

જુહી. ૩

પહાણુ પરણ્યે ન સંસ્કાર સુખ મળે, જેની પ્રિતીથી બિતી બય ન ટળે;

વિક્રી વાણીથી વદવું કે વિલુ વરી.

જુહી. ૪

હાસ્ય કરતાં ન આવે જીહી હશી, મેળ મળતાં મટે નહિ દિકર કશી;

તન તાપ ત્રિવિધી ન જાય જરી.

જુહી. ૫

બકરા કંઠે આંચળ પય પાણી નથી, કદી કાળ શમાવે ન કથન કથી;

અંગ અનંગ પીડા નવ જાય પરી.

જુહી. ૬

મિરાં—અરે પિતાજી આમ છેક છેલ્લે પાટલે શું બેસોછો ! આંખો

ઉઘાડો આંખો ! પડળ ઉતારવો પડળ ! અજ્ઞાન રૂપી અંધકાર ક્યાં સુધી રહેશે.

(મિરાં) રાગ; તારી તુ'બીનાં જગ મીઠાં મારા બાવાજી.

રંક બેટીનું બોલ્યું બા.....૫; રહે રાખોજી;

જપતાં જગતપતિ જા.....૫. ઉઠે આખોજી.

સમયે શમે સંતા.....૫; રહે રાખોજી;

પ્રભુ પ્રભાગશે પા.....૫. ઉઠે આખો.

- સાચે દીક્ષા સેવા કરી, દળશે જાણે દુઃખ;
 પિતા પથ્થર શુ કહો, જાંખુ જણાવા મુખ. રદે. ૧
- માઝા મુકી નવ ખસે, સમુદ્ર છે સમતુલ્ય;
 સૃષ્ટિમાં વૃષ્ટિ કરે, માણેક મોતી અમુલ્ય. રદે. ૨
- દિમાચળ હાલે નહિ, આલે ઝોપધ પુર;
 અડગ થઈ અવની તણું, નક્કી વધારે નુર. રદે. ૩
- x નરમાદા મોતી મળે, છેદુ હોય ગાંઠ કોડ;
 વજ્ર પેટીમાં પુરીએ, સમી સંધ્યાએ જોડાજોડ. રદે. ૪
- ચુંબક ચિત્તમાં ક્યાં થકી, લોહ પકડ્યનું લક્ષ;
 બુદ્ધિમાં શુદ્ધિ કરે, કિધાડી અંતર ચક્ષ. રદે. ૫
- દહિત પુત્ર પ્રદક્ષાદજી, બળતે મારી બાથ;
 પ્રેમે પ્રગટયા ત્યાં પ્રભુ, નિશ્ચે નરહરી નાથ. રદે. ૬
- જ્યોતિ રૂપે જગતો, ભક્ત તણે પ્રતિપાળ;
 આણું કણું કિન્નર છે, સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ. રદે. ૭
- + હુંડી કેરા અંકને, ઝોળખે અક્ષલવંત;
 અક્ષલનો હોય આગળો, આખર આણે અંત. રદે. ૮

મિરાં—પિતાજી; આજ સુધી તમે જેની સેવા કરી એજ આ શ્રુષ્ટિના સાંચાની કુંચી ફેરવનાર છે, એજ આ નૌતમ નાટક ભુમિનો નાટકકાર છે. દૈવ્યના દૈવતનો દોરી એનાજ હાથમાં છે. દેવમાં દેવાતન નથી સમજતા તે માત્ર આંખના વિકારનુંજ કારણ છે.

(રાણો) રાગ; નિર્ધન પણ નયણાં ઠરશેરે.

છે છોકર મતમાં છોરીરે; નક્કી બતાવે નાદાની.

કેમ સમજે કાળી ગોરીરે. નક્કી. ૧

x નરમાદા મોતી=એ મોતી જવણા કોઈ શીપમાં પેદા થાય છે, જેમાં શ્રી હરિએ એ ચમત્કાર મુક્યો છે કે, માદા મોતીને એક જગાએ રાખી નર મોતીને ગમે તેટલે દુર લઈ જઈએ, અને કદાચ વજ્રની પેટીમાં પુરીએ તોપણ શ્રી સુર્યનારાયણ ભગવાન મેરૂ પર પળે એટલે નર મોતી માદા મોતીને આવી મળે. નર મોતી ઉપર રાધના કણુ જેટલો એકજ ટેકરો અને માદા મોતીપર તેટલોજ ખાડો હોય છે.

+ હુંડી=વહેપારીને લેવડ દેવડનો પત્ર. બણેલો હોય તેજ અંકને ઝોળખી કિમ્મત કરે છે, અમણને મનતો કાગળીયુંજ. હુંડીને બદલે હાલમાં નામદાર સરકારે એક ચાલતા કર્યા છે.

મને મુરખ મનથી માનેરે;	નક્કી.
શાણી છો સમજી યાનેરે.	નક્કી. ૨
શસ્ત્રામાં સાંધી સુરતારે;	નક્કી.
જનમારો જાશે સુરતારે.	નક્કી. ૩
નવ ધુત્ર છાપડ બાળેરે;	નક્કી.
ધી ગર્મ ન થાએ રાજેરે.	નક્કી. ૪
નહિ તુર નપુષક નારીરે.	નક્કી.
જેવી અપંગ અધની ચારીરે.	નક્કી. ૫

રાણી—માટીના ગોળામાં લાકડસઘ લાડુ જેટલી મમતા રાખવી એજ બાળક બુદ્ધિનું પ્રમાણ છે

મિરાં—વાહ વાહ ! સમજેછો તો ખરા ! પણ મિથ્યા મમત તા-
ણી છો; પાણીમાં ચાલનારનાં પગલાં ધિમાંજ પડે છે.

રાણી—શું ! તું મનેજ અણુસમજી કહે છે. ક્યાં છે ભગવાન ?
બતાવ !

મિરાં—જ્યાં નિશ્ચય છે ત્યાંજ પ્રભુ છે, સચરાચર બ્રહ્મ ત્રિલોકમાં
બ્યાપ્તમાન છે. પ્રસ્લાદનું “પણુ” રાખવા નિરંજન નરહરી બળતા સ્થંભ-
માંથી પ્રગટ થયા હતા.

દ્રષ્ટાન્તઃ—એકજ ઇંદ્રિના જ્ઞાનવાળો, અને શ્રીહરીને મળવાને હિતા-
વળીઓ એક સાધુ પોતાના ગુરૂની પાસે બિન્ને ત્રિન્ને દિવસે માગણીજ
કરતો. ગુરૂજી મહારાજ મુજકુ ભગવાન દેહો ! ઠાકોરજી દેહો ઠાકોરજી !
ગુરૂજી કહેશે દેઈગે દેઈગે કાઠ દીન ! એકાન્તકી બખત, કુરસદકી બખત.
આ પ્રમાણે ગુરૂ ચેલાને અરસ પરસ બાપણુ ચાડ્યાજ કરે છે, એક દિવસે
ગુરૂજી સવારમાં શૌચ પાણી જંગલમાં ગયા. અનુકુળ વખત,
અને એકાન્ત જગાનો જોગ મળશે એમ જાણી ચેલો સંતાતો સંતાતો
પાછળ પાછળ ગયો. વાડને ઝાડનું ઓહુ લાઇ ગુરૂજી બેઠા કે તરત ચે-
લાએ સામેથી અવાજ કર્યો. ગુરૂજી ! ઇસ વખત દેહો ઠાકોરજી. આવી
નિર્લજ વર્તણૂક જોઇ ગુરૂને રીસ ચઢી. પાસે ઇંટ પડી હતી તે લઇ
ફેંકી. વખત બે વખત ! ગુરૂની નાંખેલી ઇંટ એજ ઠાકોરજી અને નામ
વખતબેવખત; ભગવાન મળ્યા, હવે કશી કમીના ન રહી, એમ માની
ખરા ઠાકોરને ખોળામાં ઘાલી, ધરતી મપવા માંડી, વાળીવાટ જોવા
હોતો ન રહ્યો. મુસાફરી કરતાં માઠા ચાર પાંચ દિવસ ન થયા ને એક
સુશોભિત શહેર આવ્યું, જે શહેરના રાજાનો કુમાર તરતજ દેવલોક થયો

હતો. શહેરમાં દાખલ થતાંજ શુકન થયા. હજારો લોકોને રો, કકળ કરતા દેખી સાધુએ સ્વાલ કર્યો; ક્યા હે ! ક્યું રોતે હો ? કોન મર ગયા હે ? જિત્તરમાં એવું સાંભળ્યું કે મહારાજ રાજનો એકનો એક વીસ વરસનો છોકરો આજે સ્વર્ગવાસ થયો છે. મહારાજ કહે મેરે વખતએવખત ઠાકોરકા મંદિર ખનજાય, તો લડકા જતા હો જાય. સાધુનાં ગાંડાં બેલાં વચન સાંભળી શોક સમુદ્રમાં ખુડેલા રાજને વિશ્વાસ એકો. ઓલા દોલાથી હરી વેગળા નથી. મહારાજ; પુત્ર સજીવન થાય તો શ્રીહરીનું મંદિર સોનાનું કરાવું. સાધુ એકદમ ચમકીને ગાંડાની પેઠે ધ્રુમવા લાગ્યો, અને વારંવાર ઠાકોરજના સામી સુરતા માંડી પોકારવા લાગ્યો. હે વખત એ વખત ઠાકોર ! ઓ મેરે ઠાકોર, લડકેકું જતા કરદો, તુમારા મંદિર ખનજતા હે ! ઓ મેરે ઠાકોર તુમારા મંદિર ખનજતા હે, જોત જોતામાં પુત્ર આજસ મોડીને ઉઠ્યો. રાજએ સોનાનું મંદિર રચાવી તેમાં હીરા રત્નજડિત સિંહાસન ગોઠવ્યું, જેની ઉપર વખતએવખત ઠાકોરને પધરાવ્યા. મંદિરનું સઘળું ખર્ચ અને સાથે સદાચત તે પણ રાજએ પોતાના ખજાનેથી ચાલતુજ રાખ્યું. ઠાકોરજની શોભા વધી તેની સાથે મહંતની પણ વધી. માથે કસમી મંડિલ હૈએ હીરાના હાર અને પગમાં સોનાની ચાકડીઓ. કોઇ એક સમયના યોગે ગુરજી દરતા દરતા તે શહેરમાં આવ્યા, અને સંપ્રદાયના મંદિરનો ભપકો જોઇ અંગાંધ ગયા. ગુરને જોઇ ચેલાએ પ્રણામ કર્યા. ચેલાએ ગુરને ઓળખ્યા પણ ગુર તો ચેલાને શાનાજ ઓળખે. ગુરના મનમાં એમ આવ્યું કે આ સાધુ નમંતાવજો છે, આટલી સાહેબી તથા સમૃદ્ધિ છતાં મહંત પદવીનું એને જરાએ અભિમાન નથી.

સવાર થયું કે ગુરજી સ્નાન કરી સિંહાસન પર ચઢ્યા. પુજા કરવાની ઇચ્છાએ આમતેમ ફાંફાં મારતા મુર્તિ ઓળવા લાગ્યા, નિહાળી જોતાં ઢેખાળા શિવાય કાંઇ જોયું નહિ. લાલજ અગર સાલિંગ્રામ ન જોયા ત્યારે અવાજ કરી મહંતને પુછ્યું અરે મહંતજ, ભગવાનની મુર્તિ કીધર હે ?

ચેલો—ક્યું કિધર હે ! એ આપકે સામનેઇ હે વખત એ વખત ઠાકોર. ગુર તો ભગવાનનું નવતર નામ સાંભળીનેજ આભા થઇ ગયા; થોડીવાર મનમાં ગડબાંગ કરી પાછા પડ્યા. ચેલો કહે ક્યું સેવા કરી ક્યા ? ગુર કહે હાં...કરી તો સર્ઈ. જ્યારે મહંતે પુજા શરૂ કરી ત્યારે ગુરજી પ્રભુને ઓળખવા પાસે ઉભા રહ્યા. જે ઇંટને જોઇ પોતે પાછા પડ્યા હતા તેજ ઢેખાળાની પુજા થવા માંડી ત્યારે ગુરજી પુછ્યું. મહં-

તજ એ કાયકી મુર્તિ હે ? એલો કહે કયું કાયકી હે ! એ વખતએવખત ઠાકોર આપનેધ દીયે હેને ! મુજકું પિછાના નહિ ક્યા ? મેં આપકા એલા, આપ જંગલ ગયેયે ઓર મેંને કલા કે ઠાકોર દ્યો ! તવ એઈ વખતએવખત ઠાકોર આપનેધ ફેંકે થે. ઠાકોરજીને રાજકા લડકાકું જીતા ક્રિયા તો રાજને મંદિર ખના દીયા, ઓર સદાવ્રત ખી રાજકાધ ચલતાહે. આપને કીસકી સેવા કરી ? ગુર કહે હાં.....મેનેખી સેવા તો કીધહે.....સર્વ ખિનાને સાંભળી અવસરને યાદ કરી ગુરજી પસ્તાયા. અરે જ્યાં સુધી નિશ્ચય નથી ત્યાં સુધી નારાયણનાં દર્શન નથી. સધજે સર્વેશ્વર રમી રહો છે, તેને પ્રેમીજ જીવે છે

(મિરાં) રાગ; ઘટમટ ભુલીરે.

જેણે ભક્તિ કરી ભરપુર, જન એ જગમાં છે;
જેને હરજી ન આવે ઉર, ખર ને ખગમાં છે. ૧
થઈ દાતા ને દીધાં દાન, જન એ જગમાં છે;
જેણે કર્યું પરાયુ પાન, ખર તે ખગમાં છે. ૨
જેને સદા રહે સંતોષ, જન એ જગમાં છે;
જેને રાત દિવસ રહે રોષ, ખર ને ખગમાં છે. ૩
જેને લાંપંટપણાની લાજ, જન એ જગમાં છે;
કરે કુડાં કપટનાં કાજ, ખર ને ખગમાં છે. ૪
જેને ખોટા ઉપર ખાર, જન એ જગમાં છે;
જેને પરનારીશું ખ્યાર, ખર ને ખગમાં છે. ૫
જેને બાપુના બેલીની બેલ, જન એ જગમાં છે;
જેને વાધી વિષયની વેલ, ખરને ખગમાં છે. ૬

રાણી—મિરાં, તારા સર્વે વચન સમજણથી ભરેલાં છે, પણ એટલું યાદ રાખ કે, અમ્મના અપયાધી રોગ થાય છે, તેમ વાસના રહેવાથી ફરી જન્મ ધારણ કરવો પડે છે. દષ્ટાન્ત—કોઈ એક શેઠને ત્યાં દિકરીનો જન્મ થયો. દિવસે દિવસે તે મોટી થતી ગઇ, જ્યારે પિતાએ પુત્રિને પરણાવવાના વિચાર કરવા માંડ્યા ત્યારે પુર્વના પુન્યે કે પાપે, કન્યાએ પરણવાની ના કહી, ઘણું સમજરી છતાં એકની એ ન થઇ. દિકરી પોતાના એકાન્ત મહેલમાં દિવસ ગુજરવા લાગી, સદગુણી બિયોના સહવાસથી સદગુણની સાડી શરીર પર ધારણ કરતી ગઇ, જેમ જેમ વરસ વિતતાં જાય તેમ તેમ પિતાની દિકરમાં વધારો થતો જાય.

જ્યારે પુછે ત્યારે તારા જેવી હઠીલી તે પરણવાની નાજ કહે. કોઇ પુ-
રુષનું મેં જોવાની આધા કરી તો તેના અંગને સ્પર્ષ કરવાની તો વાતજ
શી ! કન્યા ત્રિસ વર્ષની થઇ ત્યારે એકવાર તેનું શરીર રોગને આધિન
થયું, દિનપર દિન મંદવાડ વધતો ગયો, પિતાએ વૈદને બોલાવી નાડી બતાવા
બિચાર કર્યો ત્યારે કન્યાએ કહ્યું હું પુરુષનું સુખ જોવા માગતી નથી; મને
સુખેથી મરવા દો. રોગથી પીડાતા મનુષ્યને મરવુંજ સાર લાગે છે. ઔષધ
અને ક્રિયાથી વ્યાધીને દુર કરશે તો વળી કોઇ દિવસ વ્યાધીને આધીન
થઇ દેહ પીડા પમાડશે, મારે નાડી દેખાડવી નથી. શેઠ કહે દિકરી તારૂ
વચન યથાચોગ્ય છે, પણ જગતમાં મારી નિંદા થાય છે. બે પગે ચાલે છે
એટલા એમ વાત કરે છે કે, દિકરીને મહાભારત દુઃખ છે પણ શેઠ વૈદ
લાવતા નથી, મુકશે એના પૈસામાં પુજે ! આવાં કઠોર વચન મારાથી સાંભળ્યાં
જતાં નથી માટે વૈદને નાડી બતાવ ? દિકરી કહે નાડી જોનાર નારી હોય
તો મારે વાંધો નથી, પુરુષના હાથનો સ્પર્ષ મારા અંગને નહિ. શેઠ કહે
દીકરી, આ તારી ખોટી હઠ છે; વૈદ તો પિતા તુલ્ય ગણાય એમને નાડી
દેખાડવામાં કોઈ પ્રકારનો વાંધો નહિ. પિતાનો અતી આગ્રહ જોઇ દિકરીએ
આખર આપની મરજીને આધિન થવા હા કહી. હા કહેવાની સાથેજ
વૈદરાજને તેડવા શેઠે ગાડી મોકલી, થોડીજ વારે વૈદરાજ પધાર્યા. વૈદરાજ
પણ ઉમ્મરે પુર જીવાનીમાં હતા. વૈદે નાડી ઝાલી કે સ્ત્રિના શરીરમાં કામ-
વિકાર હાલી ઊઠ્યો, ચમક અડવાથી લોહુ ચળી જાય, ધી પડવાથી અગ્નિની
શિખા અને જળ પડવાથી કમળ વધી જાય, અગ્નિ અડવાથી ધી ગળી જાય,
એ કુદ્રતના નિયમો છે. આમથી વૈદરાજ નાડી પકડી રોગને પકડવાના અને
ઔષધ લાગુ પાડવાના વિચાર કરે છે; બીજી તરફથી શેઠની દિકરીના હૃદયમાં
વિષય વાસના ઉભી થઈ. અહાહાહા પુરુષના હાથનો સ્પર્ષ થતામાં આટલું
સુખ મળે છે, તો તેના અંગને સ્પર્ષ કરી વિષયનું સુખ લેવાથી કેટલો બધો
આહુદ થાય; લગ્ન ન કર્યું એ મેં ભૂલજ કરી છે. સંસારનું સુખ કહી શકાય
તેમ નથી. વૈદરાજ ગયા ને કન્યાનો દેહ છુટી ગયો. અંતકાળે વિષયની વાસના
રહેવાથી ગણિકાને ઘેર અવતાર થયો. સમજણમાં આવ્યે અને પૂર્વના પુન્યે,
પુર્વ અવતારનું જ્ઞાન થયું. અરે પુર્વે હું શેઠની પુત્રી હતી, શિયળને સાચવી
સ્વર્ગમાં જવાની તૈયારીમાં હતી, પણ આખર વિષયાકુર કુટવાથી, ગણિકાનો
અવતાર આવ્યો છે, શત્રુ અગ્નિ અને રણ એ શેષ રહેવાથી વૃદ્ધિને પામી
જાય છે. શુ કરે શેષ અપરાધથી આવા ભવ દુઃખમાં પડી તો ગણિકાનાં
કૃત્ય કરીને તો કોટીકલ્પે નર્કથી બહાર નિકળવા પામનાર નથી. બ્રહ્મ મારે

તો શ્રી હરીની ભક્તિ કરીને ભવસાગરને પાર કરવો. ધારણા પ્રમાણે સહયુક્તિ રાખી, વિષય વિકારને વશ રાખી, શમ દમ શિયળને સાધી, સ્વર્ગમાં ગઈ.

મિરાં—પિતાજી ! દ્રષ્ટાન્ત તો ઉત્તમ કહ્યું. વાસના વિકારને પામી દુઃખના ડુંગર ડોલાવે છે, પણ વાસનાને વિષય ભોગવી તૃપ્ત કરી હોય તો ફેર વિકારને પામવાની ફિકર રહે નહિ.

રાણા—લગ્ન કરી સ્વામિ ક્યાં વિના તે કેમ બનશે ?

મિરાં—પિતાજી, નજીવા પ્રશ્ન કરી મને શરમાવો નહિ ! જે વરને હું વરીછું, તે અન્જરામર અખંડાનંદ સ્વામિ સર્વ સુખ આપવાને શક્તિમાન છે.

મિરાંનો દ્રઢ નિશ્ચય અને શ્રીહરોમાં પુર્ણ વિશ્વાસ જોઈ રાણાનો ક્રોધ શમી ગયો; અને વિચાર કર્યો કે, હાલતો ચાલે છે તેમ ચાલવા દેવું, વળી આગળ ઉપર સૌ સારાં વાનાં થશે. બેટા મિરાં; આજથી આ શ્રીહરીની સઘળી સેવા કરવાનું તનેજ સોંપુછું, તારા ઉજળતા કુમળા હૃદયમાં વાસ પુરી પ્રભુ તારી મન કામના પુરી પાડે એવી મારી આશિષ છે. અતુકળ અને વિનય બરેલી વાણી સાંભળી મિરાંના હૃદયનો પાર ન રહ્યો. પ્રભુને સુગંધીદાર તેલથી મર્દન કરાવી, કેશર રનાન કરાવી; વાધા વસ્ત્ર અલંકાર ધરાવી, ધુપ દિપ નૈવેદ્ય આરતી કરી હાથમાં વિણા લઈ, સન્મુખ ઉભી ઉભી મિરાં કિર્તન કરવા લાગી.

(મિરાં) રાગ; આધવજીરે. તમે તે અહિં શીદ આવ્યા.

લટકાળારે, લટકે લગતી લાગી; મારી ભવની ભાવટ ભાગી;

લટકાળારે, લટકે મંદિરમાં મહાલજો, ખુડાતામાં બાંહેડી ઝાલજો. ૧

લટકાળારે, મમતા મારીને મારજો, તમે ત્રિકમ ત્રિવેણીમાં તારજો;

લટકાળારે, નારી થઈછું નંદનંદની, હરી ફાંશી ટાળો જમ ફાંદની. ૨

લટકાળારે; મારી તે પુતના માશી; હરી કુખજ કંસની દાસી;

લટકાળારે, પટકુળ પંચાળીનાં પુરીઆં; આજે ઓધારી લેજો અધુરીઆં. ૩

લટકાળારે, બળતા બચાવ્યા ભક્ત લાખમાં; દુર્યોધન રોળ્યો રાખમાં;

લટકાળારે, બેની બચાવી પડી ફાળમાં; હોમ્યા કિચક અગનની ઝાળમાં. ૪

લટકાળારે, મામે મથુરામાં મારીઓ; એક આંગળી એવધન ધારીઓ;

લટકાળારે, ગેડી ધારીને ગાય ચારતા; દહિત કપડી કુભાન્ડીને મારતા. ૫

લટકાળારે, ગોપીઓને રાસ રમાડતા; તમે આલણને ભોજન જમાડતા;

લટકાળારે, બાપુના બેલીની બેલ છે; સારો સંસાર ખિલાડીનો બેલ છે. ૬

રાગ; રામ રચ્યા જેણે રીતમાંરે જે શ્રીકૃષ્ણ.

ભૂલી ભમે છે ભોળી ભામની; શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ;
 લગની લાગી છે નીજ નામની. શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ.
 ધન્ય અવતાર છેરે, ખેડો પેલે પાર છેરે;
 સુરતા બેઠી છે સુંદરશ્યામની. શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૧
 બહુ અવતાર છેરે, ભૂતળમાં ભાર છેરે;
 ચિત્તહુ ચોરી કરે ચામની. શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૨
 ધન્ય એનો બોલ છેરે, મણિ સમો તોલ છેરે;
 જાપ જપે દીન જામની. શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૩
 વહાલો વૈભોગ છેરે, જીજ્ઞાસો જોગ છેરે;
 જોધએ નિશાની દેવી ડામની. શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૪
 પરની નારીમાં પ્રિતી, ભૂધરની ના રહી ભિતી;
 કાયા નહિ કુતરાના કામની. શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૫

પુત્રીને પરમેશ્વર સોંપી રાણો રાજકાજમાં ચિત્ત ચોટાડવા લાગ્યો, પણ વિશ્વાસ વિનાનું વહાણ હુમે છે. અરે ગાંડી છોડીને કશી ગમ પડતી નથી, એની બાળક યુદ્ધિ ક્યાં સુધી રહેશે, પણ તેમાં મારીજ ભૂલ છે, જે એવાં પુતળાની પુજા મેંજ ન કરી હોત તો કન્યા જેવાજ ક્યાંથી પામત. માતાપિતાનાં આચર્યુનો અસર બાળકોને ઝટ થાય છે. શું કરવું, કાંઈ સુજ પડતી નથી. અહિં મિરાં એક ચિતે શ્રી હરીની સેવા પુજા કરે છે, ભજન કીર્તન કરે છે ધ્યાન ધરે છે, ભગવાનને અવનવા ભોગ ધરાવે છે, અને તે પ્રસાદી આવી ચઢેલા સંત સાધુને જમાડે છે. મિરાંના મંદિરે મિથાન મળે છે, એમ જાણી જમવામાં ઘણા મગ્ન જોગી રસના ઇંદ્રિને આધિન થઈ વારંવાર આવતા. વળી જતાં આવતાં જાત્રાળુ મુસાફર પણ આવતા, મિરાં સૌના સત્કાર કરતી, આદરભાવ આપતી અને પ્રભુ પ્રસાદીથી સર્વને સંતોષતી, પાત્ર કે કુપાત્ર જોતી નહતી, ખરે છે કે ખોટો છે તે પરખવા મિરાં પંચાત કરતી નહિ, માત્ર અન્નદાન કરવાથી આત્માનંદ આનંદમાં રહે છે એમ સમજી, સર્વને ભોજન કરાવતી અને તેમની પાસે ભજન કરાવતી.

વારાકરતી હજારો સંતસાધુ આવતા, પણ મહા પતિવ્રતા મિરાં પતિ પરમેશ્વર શિવાય સ્વાભાવિક કોઈ પુરુષનું મુખ જોતી નહિ; સ્વાભાવિક રીતે જોતી ન હતી તો આતુરતાથી તો જીવેજ શાનું ? વખતે કોઈનું મુખ જોવાઈ જવાય તો પુરુષવત નહિ પણ સ્ત્રિવત માની લેતી.

માટીનું ઢેકું અને સોનાની ચોરશી બેઠ જેને સરખીજ કિંમતે છે, એવા રંગ વાંકા જેવા ભક્ત; વળી જેની દ્રષ્ટિએ ઉર્વશી અપ્સરા અને ચાન્ડાળણી સરખીજ દેખાય છે એવા શુક્રદેવજી જેવા યોગી; હંસ જેમ સેળભેળ થએલાં પાણી તથા દુધને જુદાં પાડે છે, તેમજ જડચૈતન્યને આગળ દર્શાવે એવા, ગોરખનાથ જેવા સિદ્ધ પુરૂષો આવે ત્યારે તેમના મુખથી કાંઈક સાંભળવાની મિરાં આતુરતા રાખતી. મનકામના પુરી કરવા અને અંતઃકરણને અમૃતની ધારા રૂપ સંતના શબ્દથી ભરવા, મંદિરના રંગ મંડપમાં બેઠક રચાવતી. નયના જે જે પ્રેમી અને નેમી મનુષ્યો કથા શ્રવણ કરવા આવતા તેમને માટે બેસવાને લાયક ગોઠવણ કરાવી રાખી હતી. જ્યાં સ્ત્રિયો પુરૂષોને અને પુરૂષો સ્ત્રિયોને જોઈ ન શકે તો સ્પર્શસ્પર્શ તો ક્યાંથીજ થાય; પોતે અંદરની જાળીમાં આડો પડેો રાખી દેવસિંહાસન પાસે બેસતો, પ્રભુમાં ધ્યાન અને કથામાં કાનજ રાખતી. કથાની અંતે પોતે હ્રમેશ એક કિર્તન ગાતી તે આવેલા મનુષ્યો ઉમંગથી ઉપાડતા હતા. નયમાં ચાલતી ચર્યાશી, લક્ષ્મિવરની લિલાના દર્શન કરવા, મધુસૂદન ભગવાનમાં ભમતી મિરાંનું મુખ નિહાળવા તથા સંતસમાગમનો સાર જેવા, એક દિવસ રાજ તથા રાણી બન્ને આવ્યાં. મહાત્મા પુરૂષની વાણી શ્રવણ કરી મિરાંના મુખથી ગવાતાં કિર્તન સાંભળવા બંને આનંદમાં ઉભાં છે. મિરાંએ ધરણીધરનું ધ્યાન કરી સ્તુતિ કરવા માંડી.

(મિરાં) રાગ; વાંકા વાલમ તારાં મોળી આં.

સારી સુરત તારી શામળા, મધુરી સુરતે મોહું મનરે;	સુંદર શામળીઆ.
હરીની સાથ રહ્યા આંખળા, ધુળમાં રોળાયુ ધનરે.	સુંદર શામળીઆ. ૧
વરણાગીઆ મુંઝ વાંકડી, અલબેલા આંજ આંખરે;	સુંદર૦
મણિ માણેક મુગટે જડયા, જેતાં વળે છે ઝાંખરે.	સુંદર૦ ૨
પીળાં પિનાંખર પહેરીઆં, દિસે ન એક ડાધરે;	સુંદર૦
કુંદન કિનારી લહેરીઆં, પેચ પાડી પહેરી પાધરે.	સુંદર૦ ૩
મહેક મારે છે માધવા, અંગે અરગજ તેલરે;	સુંદર૦
વનમાળી વાસના વાધવા, કીધી છે રેલમ છેલરે.	સુંદર૦ ૪
અંગે અલંકાર ઓપના, કંઠે કુસુમની માગરે;	સુંદર૦
કૌસ્તુભ, કેવડોને મોગરો, કેશરો તિલક બર્ધુ બાળરે.	સુંદર૦ ૫
દિપક દિશા દશે દિપતા, ધર્યો દશાંગે ધુપરે;	સુંદર૦
બુલી બમુ છુ હું બૂધરા, ત્રિભોવન કેરા બુપરે.	સુંદર૦ ૬

વાંકા દિસો વરણાગીઆ, વાંકી ચતુર તારી ચાલરે;
આપુનો બેલી નિહાળવા, વહાલા વધેછે વહાલરે.

સુંદર૦

સુંદર૦ ૭

શ્રી ગિરીવરધારીલાલકી જય.

રાણી—શાણી; આ સાધુ પુરુષોને સદાચત આપી બહારથીજ વિદાય
કરી દેવા એમને મંદિરમાં ટકવા દેવા એ અયોગ્ય છે.

રાણી—અરે પણ કામ શુ છે એવા બટકતા બિખારીનું !

મિરાં—માતાપિતા; તમારે પાએ પડુધું. સંત સમાગમ એજ મનુષને
સંસારરૂપી સમુદ્ર તરવાનું નાવ છે. માટી ગધેડે ચઢે છે; પાણીમાં ડુબે છે,
પગથી પિલાય છે, ચાકડા પર ચકરીઓ ખાય છે, ટપલાથી ટીપાય છે,
આકરા તાપમાં તપાય છે, ત્યારે ઘડા રૂપ થઈ સુંદરીના શરીરને સ્પર્શ
કરતી મુસ્તક પર ચઢે છે. સોનું અગ્નિના તાપમાં તવાય છે, એરણુ અથોડાની
વચમાં ટીપાય છે, જતરડામાં ખિંચાય છે. સારે અખળાઓના અંગને સ્પર્શ
કરતુ શોભી ઉઠે છે. તેમજ જન્મ-માંતરનું મેલુ અને ત્રિવિધીના તાપમાં
તપેલું મન, સંતના સમાગમ વિના, નિર્મળ પવિત્ર અને શાન્ત થતુજ નથી.

(મિરાં)

રાગ; ભાવે ભજે ભગવાન.

સેવેને સાચા સંત, સંત સદા શાન્તિ પમાડે;

આવો વિકટ સકળ સંસાર, રમકડા રૂપ રમાડે.

સંત સેવ્યા તે સુખ ધણું પામ્યા, ચોરાશીના ચક્ર વિરામ્યા;

જેવા બરફના પર્વત ઝામ્યારે.

સદા શાન્તિ૦

શબ્દ સહન કરે સંતના, ઈંદ્ર વજ્રનાં બાણ;

મયકોડયુ નહિ મુખ તો, નિશ્ચે પામ્યો લ્હાણ.

ધ્યન ભ્રમરના ડંખ સહે છે, પાંખોને પામી સ્વર્ગ વહે છે;

પછી ધ્યન કોણ કહે છેરે.

સદા શાન્તિ૦ ૧

xઅમૃત સંગે આપ જો, મુકો અગ્નિ માંચ;

અગ્નિ બાળે આખને, બેજે પકડી બાંધ.

આખને બળતામાં અમૃત ખાએ, શર્ણાગતની કરવાને રહાએ;

આખર દેહ દઝાએરે.

સદા શાન્તિ૦ ૨

પારસ અડતાં પાલટે, *શનિસુતનો રંગ;

કિમ્મત પામે કારમી, વળી ઓપાવે અંગ.

વહેળાનું પાણી જો ગંગામાં વાળે, પિતાં પંડનાં પાતક ટાળે;

x અમૃત=દુધ + આખ=પાણી. * શનિસુત=સોઢું. ૧ વહેળો=કચરો
કાદવ, મળ મુત્રને ઘસડી લઈ જતો વરસાદના પાણીનો વહેતો વેગ.

ખોટું કહી કોણ ખાળેરે.

સદા શાન્તિ ૦ ૩

શ્રી સદ્ગુરુદેવકી જય. શ્રી ગિરીવરધારીલાલકી જય.

રાણો—મિરાં, કથન કથનાર કેવી વર્તણૂકનો છે, તે જોવું; કે જે કહે તેનું સાંભળવુંજ ? ઘણા સાધુ ઢોંગીને ધુતારા, માત્ર વેષધારી હોય છે.

મિરાં—પિતાજી; સ્વભાવ સુપડા જેવો રાખીએ, ચારણી જેવો નહિ. સુપડું નકામી વસ્તુને ઝાડકી બહાર ફેંકી દે છે ને તત્વને સંધરે છે, ચારણી સારા તત્વ પદાર્થ શારની પાર કરી નિચે નાંખી દેછે, અને નકામી નીઃરસ નાંખી દેવાની વસ્તુને ગ્રહણ કરી રાખે છે. તેજ પ્રમાણે ઊપદેશકના ગુણ અવગુણ તરફ દ્રષ્ટિ ન કરતાં, શ્રવણ મનન અને નિદધ્યાસથી પારને પમાય છે. બાવળના ઝાડમાં કળી ન શકાય એટલી શુભાના કાંટા હોય છે, પણ તેની છાયામાં બેસનારને તો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. લીંબડામાં ડાળે પાંખડે કડવાસ વસી રહી છે, પણ તેની શિતળ છાયાનો આશ્રય કરનારને આરોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે.

રાણી—બેટી; હવે તો જક મુકી દે ! સુખને ઇચ્છતી હો તો પરણવાની પ્રિતી કર ! જ્યારે કન્યાવસ્થા મટી યૌવન પ્રાપ્ત થશે ત્યારે કામદેવનાં કિરણો કાયાને બાળશે; મટે પાણી પહેલી પાળ બાંધે તો સારૂ. આ પુતળાથી પતી સુખ મળે તેમ નથી.

મિરાં—માતાજી; આવાં છેક અણુસમજણનાં વચન કાઢી અજ્ઞાનતા જાહેર ન કરો ! શ્રીહરીએ જેને સારાસાર સમજવાની શક્તિ આપી છે, તે ગજ મુકી ગર્ધવ પર સ્વારી નહિ કરે, શક્તિને તજ શંખણીની સેવા નહિ કરે, ઘેબર મુકી ઢેબરાનું ભોજન નહિ કરે. ચિન્તામણી મુકી ચણોઠીનો હાર ધારણ નહિ કરે, ચિરને તજ ચિથરાં ધારણ નહિ કરે, અને કેશર મુકી કાળજની આડ કપાળે નહિ કરે.

રાણી—રાણી; આ હડીલી છોડી ઉપરથી મારૂ મન બિલકુલ ઉઠી ગયું છે, એને માટે કાંઈ પણ વસ્તુની તમે માગણી કરશો તો હું હવેથી આપનાર નથી.

રાણી—મિરાં; જે કાંઈ કરતાં માને ને પરણવાની હા કહે તો હું રાજને કહી તારે માટે અંગને દીપાવે એવા અમુક્ય અલંકાર ઘડાવરાવું.

મિરાં—માતાજી; જે ધરાણું મારા શરીરને દીપાવી રહ્યું છે, તે આ શ્રદ્ધિમાં બાગ્યેજ કોઈ બાગ્યશાળી જેવા પણ પામે છે.

રાણો—શી મિથ્યા મમતા; ક્યાં છે ધરાણું ?

રાણી—માંડ માંડ લાવશી ને માંડ માંડ ધી. ધરાણું ને ગાંઠ !

(મિરાં) રાગ; પ્રભાત, શામળો ધરાણું મારે સાચુરે.

શુરે કર શણુગાર નકામા ગોવિંદ ધરાણું મને ગમતુરે;

વાળી નાખી વિઠ્ઠલવર કેરી, નાક રહેછે નમતુરે.

શુરે કર૦ ૧

હાર હરીનો હૈએ ધરાવું, ચતુલુજની ચુડીરે;

લલાટમાં લક્ષ્મિવર ટીલડી, શોભા વધી મારી રૂડીરે,

શુરે કર૦ ૨

કૃષ્ણ નામનાં કંકણ હાથે, જુગદીશ અંઝર પગમારે;

અચ્યુત આનંદ અંઝર અંજે, અંખુ રહે કેમ જગમારે.

શુરે કર૦ ૩

દામોદરની દામણી દીપે, કેશત રૂડી કંઠીરે;

ચિદાનંદનો ચાક મસ્તકે, વપુ ન જાએ વંઠીરે.

શુરે કર૦ ૪

પાએ પેંગડાં પદ્મનાભનાં, વિશ્વનાં વ્રજનો સ્વામિરે;

માદણીયુ મોહનવર કેર, ઉરમાં આનંદ પામીરે.

શુરે કર૦ ૫

મહિધારીનું મંગળસુત્ર, ત્રિવિક્રમની તુશીરે;

પુષ્પહાર પરીબ્રજ પ્રભુના, થઈ ગઈ ખુશી ખુશીરે.

શુરે કર૦ ૬

જુઠ્ઠી શોભા અંખી થાએ, કિમ્મત થાએ કમતીરે;

આપાલાલને ખુદિ અર્પો, મુઠ મુરખ છે મમતીરે.

શુરે કર૦ ૭

શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

રાણો તથા રાણી બંને પોતાના મહેલે આવ્યાં. જેમ જેમ વખત જતો જાય છે તેમ તેમ નવ્ર ચર્ચા વધતી જાય છે. અનેક મનુષ્યો અનેક વાનો કરે છે. ભાઈ મિરાંબાઈ તો વિઠ્ઠલ વરને વર્ચી, રાજનું તો ભાગ્ય ઉઘડી ગયું. અરે ભાગ્ય શુ ઉઘડી ગયું કરમનું પાંદડું ફરી ગયું. ભાઈ ભગવાન જમાઈ થયા; હવે શી બાકી રહી. ભાઈ દિકરી સુપાત્ર નિકળી; રાજજીની ઇકાતેર પેઢીઓ સ્વર્ગમાં લઈ જશે. કાંઈ નહિ કાંઈ નહિ, રાણાજીએ આ બાબતનો ઉંડો વિચાર કરવો જોઈએ, દીકરી કહેવું ન કરે એ તે શો ગજબ ! આ સઘળી લોક ચર્ચા રાજને કાને આવી, જેથી અતી ક્રોધ થયો. અતિ શોકાતુર અહેરે થોડીવાર વિચાર કરી રાણાએ રાણીને ફેર મિરાં પાસે મોકલ્યાં. જાઓ તમારાં હઠીલી પુત્રિને છેલ્લી વિનતી કરો આવો. આજીજી કરજો અને છેવટ બે અક્ષર દાખીને પણ કહેજો, હવે તો હદ થઈ ગઈ. રાણાનો હુકમ થતાની સાથે રાણી છંછેડેલી નાગણુ નસે તેમ રોષ ભરી મિરાં તરફ નાઠી, અને ધડામાં પુરાએલો સાપ અકળાતો કુંકવાટા મારે તેમ એકાન્તમાં બેસી રાણો મુખેથી સ્વાસ નાંખવા લાગ્યો.

રાણી—કેમ મિરાં; નમ્રમાં તારી અને તેની સાથે અમારી ચર્ચા ચાલી રહી છે, તે રાણાથી સાંભળી જતી નથી. કાંતો વરવાની હા કહે નહિતો મરવાની હા કહે. હવે તારે માટે સખત ઉપાય લેવો પડશે.

[મિરાં]

ગિતી.

વાર વાર શુ વરવું, મરવું સાચુ જનમ્યેથી જાણુ;

કેડ મુકો તો સાર, વિનવું માતા જેડીને પાણુ.

(રાણી)

રાગ; કાલી થઈ બોલે શુ કુંવરરે.

વહેલી થા ઘેલી, જરા માન મિરાં મનથી માર;

શાણી સમજે તો સાર, સાર તે લાગે ખાર;

દિવાથી નવ રહે ઝદાર, બાંન ક્યાં ભમતુ તાર. વહેલી થાં

ભમતુ તાર બાન છે, કર ! ઠેકાણે ઠીક;

પરણ્યાની પ્રિતી કરો, હોય બાપની બીક;

વામા વાણીયાં વાર, બોલીનું નહિ રહે ખાર;

હોકા હું હઠથી હાર, નિંદાથી પડીયુ નાર. વહેલી થાં

મિરાં—ધિરાં માતાજી ધિરાં ! મારા પિતાએ બોલે બેસારી મને

શ્રીહરી સોંપ્યા છે, તેજ વખતથી ત્રિકમ સ્વરૂપમાં તાનો લાગી રહ્યો છે.

(મિરાં)

રાગ; લાગ્યોરે મને નરવર શુ' નેડા.

લાગ્યોરે મને ત્રિકમશુ તાનો, છખીલોતો છળ કરે છનો; લાગ્યોરે.

સમજીને શોય કરે શાનો. લાગ્યોરે.

મોહનજી શુ મોજ અતી માણું, ડગલે ને પગલે ગાઢ ગાણું;

જીવના જીવન એ જાણું. લાગ્યોરે. ૧

દુરીજન દેશવટો દેશે ! લકુંબો લુંટીને લેશે !

પ્રભુજીતો પહોચાડે પેશે. લાગ્યોરે. ૨

લખાડીતો લેશ નહિ લાજે, ચંદન મુકી બાવળાએ બાજે;

કે ગર્ધવ ગુણ્ય લાઇ ગાજે ! લાગ્યોરે. ૩

છપ્પન ઢાટી કિર્તિ કરે જેની, મેંતો વરમાળા ધાલી એની;

બાપુ જેડી બેશ બની એની. લાગ્યોરે. ૩

શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

ધુન કરતાં ધ્યાન લાગી ગયું, પગથી વૃત કરતી ને મુખથી સ્તવન કરતી અવિનાશીની મુર્તિમાં એકાકાર થઇ ગઇ. રાણી થાકી થોડીવારે ઉ-

હીને ચાહ્યાં ગયાં, અને આંખમાંથી આંસુ પાડતાં પતિની સમક્ષ જઈને ઉભાં રહ્યાં. રાણીની મુખમુદ્રા ઉપરથી રાણાજી સંધજો હેવાલ કળી ગયા. ફિક્કર ન કરો રાણી; ભાવીના લખ્યા લેખ મટતા નથી. રાણી કહે રાણાજી, પુત્રિ પરણતી નથી. પણ...રાણો કહે હા હા હું સમજ્યો “પણ” પણ પવિત્ર છે, કેમ એજ કે બીજું ? રાણી કહે હા પતી એજ; એથી સંતોષ માનવો જોઈએ. રાણો કહે તમારૂં સમજવું અવશ્ય માન્ય છે. હું પણ તેથીજ સંતોષવાળી બેઠો છું. તોપણ પુત્રિનો સંબંધ કરીએ તો એક સગાની હુંક વધે, વળી સારા રજવાડા જોડે સંબંધ થાય એમ સમજી પ્રયત્ન કરું છું. નહિતો પુત્રિ પગે પડવા યોગ્ય છે.

મિરાં તરફની નિરાંત વાળી, પણ ચિંતાની ચીતાએ રાણાનું અંતઃકરણ તો બગતુજ રાખ્યું. અરેરે પિતા ઘેર પુત્રિ અને સર્પનો ભારો એ બે બરોબર છે. શ્રીહરી શ્રીહરી યા નશિય. શોકમાં ગરક થઈ રાણાજી કોઈ ન ઓળખી શકે એવો પૌશાક ધારણ કરી રાત્રિયે ધરવા નિકળ્યા. મનમાં મિરાંના નામની માળા ફેરવતા બગિચામાં ગયા, ત્યાં એક જગ્યાએ પચીસ ત્રિશેક માણસનું ટોળું બેઠું હતું. બેઠેલા માણસો શેવો મમરા ફાકતા બજામાં મીઠાઈ ખાતા, મોઢેથી શિશીયાડા બોલાવતા હતા, અને મોજ આવે એવા તડાકા મારતા હતા. એમના તડાકા પણ મિરાંના સંબંધમાંજ હતા. કોઈ દેખે નહિ એમ એક કોરાણે રાણાજી ઉભા ઉભા સાંભળે છે.

રાગ; ખબર નહિ આ જીગમે પસંદી.

(પહેલો)—સાંભળો સજ્જન સૌ શાણા;

મિરાં ધિરાં માટ, ઉંઘમાં ઉઘે છે રાણા. ૧

(બિજો)—પરણવા લાયક થઈ પુત્રિ;

ડહાપણ ડાહ્યા દિસે છે, પણ નથી દિધું સુત્રિ. ૨

(ત્રિજો)—લલાટે લખ્યા લેખ ફળશે;

કામદેવની કૃપા થશે, તો હલકાથી હળશે. ૩

(ચોથો)—પગીથી પસ્તાવું પડશે;

અબજા ઉપર આજ આવતાં, પોકે પોક રડશે. ૪

(પાંચમો)—લક્ષ વિણ લાભ કેમ લણશે;

કન્યા કરશે કાળુ ઘોળુ, નખે +ક્ષિતી ખણશે. ૫

(છઠો)—લાડીને લાડ નહિ સારાં;

ચપળા ચાળે ચઢશે, પડશે નસે નસે નારાં. ૬

(સાતમે)—બીકતો વાઘ સમી સારી;

છેક છુટમાં છાકી રહે તો નાક કાપે નારી. ૭

(આઠમે)—જર જો આપી દે ઝેર;

લાયક વરથી લગ્ન કરાવે, નવે ગ્રહ ઘેર. ૮

આ પ્રમાણે વાતો સાંભળી રાણાએ છેલ્લા શબ્દ જાલી લીધા; કાંતો ઉત્તમ નરથી લગ્ન કરાવવું, નહિતો જર ઝેર પાવું. લગ્ન તો એ કરવાનીજ નથી; માટે ઝેર પાવું એજ લાભની વાત છે. સવારના પહોરમાં ઝેરનો પ્યાલો ભરી રાણી સાથે મોકલું.

સુર્યોદય થતાં રાણાજી નિદ્રામાંથી જાગ્યત થયા. સ્નાન સંધ્યાદીથી પરવારી રાણીને પોતાની સમક્ષમાં બોલાવી કહ્યું. તમે પતિવ્રતપણું પાળો છો તે જો ખરા અંતઃકરણથી હોય તો આજ મારો બોલ ઉઘામશો નહિ.

રાણી—રાણાજી એ શું બોલ્યા ! આપની આજ્ઞાનું આલંબન હું કદી ન કરું.

રાણી—ન કરો તો ઝેરનો પ્યાલો તૈયાર કરાવ્યો છે, તે મિરાંને પાઘ ઘો; જાઓ ઝટ !

રાણી—જેવી આજ્ઞા; પણ...મિરાંને ઝેર ?

રાણી—હા હા ! મિરાંને ઝેર.

રાણી—મિરાંને ઝેરતો ઝેર પણ મારેજ હાથે ?

(રાણી) રાગ; રાજ્યની ઈચ્છા નથીરં.

✕ગર તો ગોળાને પાનેરે, મમતી મિરાંને ગર તો ગોળાને પાનેરે;

ગર ગોળાને આપતાં, પડશે પુત્રિ પ્રાણ;

પગલું જો પાછુ ધરો, ઇષ્ટદેવની આણ.

ગર તો. ૧

પતિવ્રતાનું પારખુ, શબ્દ કરે શિર્તાજ;

કામ કરો જો કંથનું, અતી ઉલટથી આજ.

ગર તો. ૨

જો આપો તમે ઝેર તો, કરી મુજ પર મહેર;

કાંટા એ કંથેરનો, થાએ લિલા લહેર.

ગર તો. ૩

રાણાની આજ્ઞા માન્ય કરી રાણી ઝેરનો પ્યાલો હાથમાં લઈ મિરાંના મંદિરે આવ્યાં. માતાને જોઈ મિરાંએ પ્રણામ કર્યા, શ્રી કૃષ્ણના નામ શિવાય મિરાંના મુખથી કાંઈ ઉચ્ચાર થતો ન હતો.

રાગ; ભક્તિ જેણે આદરી, રામા રામા.

(રાણી) કહો ખેટા કેમ છે ?

(મિરાં) કૃપ્ત કૃપ્ત;

” ” રાણાજીની રહેમ છે.

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૧

” ” ઝાંખી ને આ ઝેર છે !

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત;

” ” જેથી કાળો દેર છે !

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૨

” ” આને તારો અંત છે !

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત;

” ” ખોટો તારો તંત છે !

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૩

” ” હંસો આને ઉડશે;

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત;

” ” ખુદ્ધિ તારી ખુડશે;

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૪

” ” વરાવાનું વહાલ છે;

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત;

” ” એવો રરતો હાલ છે !

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૫

” ” માની જ તો માન છે;

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત;

” ” તને ખોટું તાન છે.

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૬

” ” હજી તો ઉપાય છે;

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત.

” ” છાંદેથી છુપાય છે.

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૭

” ” કથોલું કુટાય છે;

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત;

” ” લજ્જા તો લુંટાય છે.

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૮

” ” હઠીલી તું હદ છે !

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત;

” ” ખોટું મારૂં રદ છે ?

” ” કૃપ્ત કૃપ્ત. ૯

(મિરાં)

ગિતિ.

ધર્મ ધણી ઉર ધાર્યા, શાન્તિ સાસુ સસરો સંતોષ;

પરણી છું પ્રિતેથી, રખે મુજને દેતાં કાંઈ દોષ.

રાણી—(આંખમાં ઝળઝળાયાં લાવીને) આ તારા પિતાનો મોકલેલો ઝેરનો પ્યાલો પી, દેહને છોડી દે !

મિરાં—ખલુ સાડ માતાજી. પણ તમે રોવા જેવાં કેમ થાઓ છો ? દેહ ધારણ થયો છે ત્યારથીજ વહેલો મોડો નાશવાન તો છેજ; શ્રુષ્ટિમાં જન્મિ સૌ મત્યુને આધિન થાય છે. માતાજી આવા હજાર દેહ પડી જાય પણ પ્રભુ સાથે પ્રિત્ત જેડી છે તે તોડવાની નથી. ભવોભવ ભગવાનની ભક્તિજ કરીશ.

(મિરાં) રાગ; મિરાને પુર્વ જનમની પ્રિતરે.

મિરાંતો ગાયે ગોવિંદજીનાં ગીતરે, મિરાનું ચોટયું ચરણમાં ચીતરે;

નામ નહિરે વિસાર.

અળમેળ ઓધારીઓ, સમરે સુતનું નામ;

શસ્ત્રાની અહલ્યા કરી, પ્રિતેથી પુરણકામ.

રે; નામ. ૧

માતા માધવદાસનાં, ઘોયાં છે મળમુત્ર;

સુદામાને દયા કરી, સરળડયાં ધરસુત્ર.

રે; નામ. ૨

ખળતા *ખળતા તેલથી, રાખ્યો મુધન્વા બક્ત;

ધુણ અવિચળ ધામમાં, ઝંખી રહ્યું છે જક્ત.

રે; નામ. ૩

મધ્ધર મુખથી કહાડીઓ, હાથી મદનો પુત્ર;

ચંદ્રહાસને ચાળ્યો, ઉલટ આણી ઉર.

રે; નામ. ૪

સુગ્રીવની સાહે થયા, માર્યો વ્યાળી વીર;

અમરીષને ઉગારીઓ, પુર્યાં પંચાળીનાં ચીર.

રે; નામ. ૫

રાણે વિષજ મોકલ્યું, મિરાં માતા હાથ;

ચાળ થયા વિણ કેમ અહુ, સમજી વિચારે મન સાથ.

રે; નામ. ૬

ચાળ કરે તો હીક નહિ, કાયા કંપે આજ;

જીવડો જાણ્યો કેમ રહે, રાજ તણું થાય છાજ.

રે; નામ. ૭

હે કોટી બ્રહ્માન્ડના નાથ, દાસીની અરજ ધ્યાનમાં લઇ જવાખ આપો. આપને નૈવેદ્ય કર્યા વિના કોઇ પણ પદાર્થ હું મુખમાં મુક્તી નથી, એ નિયમ આજ માફ કાળજી કંપાવે છે. શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ. ઝેર પ્રભુને કેમ ધરાય ! ન ધરાય તો મુખમાં પણ ન મુકાય ! રાણીને વાર થઇ એટલે પરિણામ જાણવાની આતુરતાનો બરેલો રાણો રીસ કરી દોકતા આવ્યા, મિરાં હાથમાં પ્યાલો લઇ બેસી રહી છે, અને ઉદાસ મોઢે રાણી સામાં બેઠાં છે. તે જોઇને રાણોજી રોષમાં ગર્જના કરી બોલ્યા.

(રાણો) રાગ; રે જરે જાજ; પુછે શું વારે વારેરેરે.

રે પીજ પીજ ! પાપણી વિષરે, મિરાં મરતાં જીવે જીગદિશ.

છેલ્લી ચારીમાં હવે પડોચુ છે પાણી, પુત્રિ પીલાવું તને અવળી ધાણી;

ફેવે ફેવે ચઢી છે રીસરે.

મિરાં મરતાં. ૧

અગ્નિ જગાડે જોવો અંગમાંથી અરણી, કંઠને કપાવું તાર ધડ પડે ધરણી;

ધારે ધારે ધરાના ધીશરે.

મિરાં મરતાં. ૨

તનયા જાણીને તને જોઇ જરા તાવી, જક્કી જાણે છે જાણે જરે કેમ ફાવી;

શમશેરે ઉતાર તાર શીશરે.

મિરાં મરતાં. ૩

દેવતા અડાડ્યો. તેંતો દેખીને દાર, વાધરીવાડે યદો તે મરવાને સાર;

માફ. માફ ! ઉગારે કેમ ધીશરે.

મિરાં મરતાં. ૪

* ખળતા=ખળખળતા, ઉકળતા.

✱ વાધરીવાડે ઘો=કહેવત છે કે ઘો મરવાની થાય ત્યારે વાધરીવાડે જાય.

રાણા—પીળ ખાલો ! પછી જોઉં કે પ્રસ્તાદને બળતા સ્થંભથી
ખચાવનાર અને સુધન્વાને ઉકળતા તેલમાંથી ઉગારનાર તને કેમ સ્થાય કરે છે !

મિરાં—પિતાજી; પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે મને પ્રભુ ઉગારશેજ.

રાણા—અરે વિશ્વાસેતો કંઈકનાં વહાણ બુદી ગયાં.

[મિરાં] રાગ; લાલજી ચાકડીએથી રડયા ખડયા.

સુંદર શામળા ભગવાન.

નક્કી નથી થવાનો, ગોવિંદ ગરથી નાસ; છે વિસવાસ.

સુંદર.

જય જગમગ જ્યોતિ, પ્રભુસુ પુર પ્રકાશ.

છે...સુંદર. ૧

પૃથ્વી પાણી પાવક, વાયુ વિશ્વાકાશ;

છે...સુંદર.

તેમાં તિવ્ર તેજ છે, તાણી આંખ તકાશ.

છે...સુંદર. ૨

ઘેલા જ્ઞાન ઇંદ્રિમાં, આવી અડ્યો ઉગ્મશ્ચ;

છે...સુંદર.

બહુ બુદ્ધિ હીણા, બોલે આપ બડાશ.

છે...સુંદર. ૩

હરી ક્ષિત્તી મધ્યમાં, ખટ રસ ભરીઆ ખાસ;

છે...સુંદર.

આપેથી આંબલી, ખિંચી લેછે ખટાસ.

છે...સુંદર. ૪

કાઠ ખાડ તુર, કાઠમાં તિવ્ર તિખાસ,

છે...સુંદર.

લ્યો લક્ષ લીંબડો, ક્યાંથી લે કડવાસ.

છે...સુંદર. ૫

જીવો આંખા કરી, કરી માંહે મિઠાશ;

છે...સુંદર.

પેખો પંકજ પુષ્પે, પાણીનો નહિ પાસ.

છે...સુંદર. ૬

શ્રુષ્ટિનું ઢાંકણ, ઢાંકે ઢંગ કપાસ;

છે...સુંદર.

કરો અકળકળાનો, તિવ્ર નજરથી તપાસ.

છે...સુંદર. ૭

હરી અગણિત પુષ્પે, પુર્યો વનમાં વાસ;

છે...સુંદર.

ઘોળાં પિળાં ગુઝાખી, કાઠને રંગે રતાશ.

છે...સુંદર. ૮

શિતળ જળ સૌને, ચંદ્રે વિપરીત વાસ;

છે...સુંદર.

§ ગુલ, ચંપો, મોગરો, કસ્તુરી ને બરાસ.

છે...સુંદર. ૯

પાણી વિષુ પથ્થરમાં, ઘેરી ઉગે ધાસ.

છે...સુંદર.

ત્રિકમને ભૂલ્યા, તેને રહી તંગાશ.

છે...સુંદર. ૧૦

સૃષ્ટિમાં શોભા, લલાટમાં લાલાશ;

છે...સુંદર.

બળીનાપતિ રાખો, બાપુની બાલાશ.

છે...સુંદર. ૧૧

૧ પંકજ=કમળ.

× વિદ્રે વિપરીત વાસ=જીવો જીવના દુલોમાં જીવો જીવો સુગંધ.

§ ગુલ=ગુલાબનું ફુલ.

શ્રી ગિરિવરધારી લાલકી જય.

મિરાંએ પ્યાલો હાથમાં ઝાલી પ્રભુની ચનમુખ ધર્યો.

રાણો—તારા પ્રભુને ધરાવતી હમ્મશ ૧ ઠાકાર થાળ કરીએ છીએ તો પાશર ભાર ઓછો થતો નથી, ગંગાજળ ધરીએ છીએ તો અંજળી ઓછુ થયું માલમ પડતું નથી. એ પંથરની પુતળી શુ પાન કરે !

મિરાં—પિતાજી; મધમાંખી કુલમાંથી મધુર રસ લઈ મધપુડો રચે છે; પણ કુલ સામુ જોતાં શુ જતુ રહ્યું તે સમજાતું નથી. સુર્યના તાપે શુમાર વિનાનું પાણી સોસાય છે, પણ સમુદ્ર પોતાનો કિનારો મુકી પાછો પડતો નથી. કપુરને સળગાવતાં રાખ પણ રહેતી નથી. શ્રી હરીની અજળ લિલાનું વર્ણન કરતાં શહેસ્વ જીવ્હાથી શેષ ભગવાન પાર નથી પામ્યા તો હું પામર શુ પહોચી શકુ. મારા પ્રિતમ પાન કરશે ને ઓછુ વતુ માલમ નહિ પડે, તે છતાં આપને ચમત્કાર જોવાની પ્રવિજા છે તો જરૂર દેખાડશે.

શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

(કવિ)

રાગ; ગિતિ.

ભોગ ધર્યો ભાવેથી, ગુણાતીતના ગુણની છે ગમ;

પાન પ્રભુએ કરીયુ. મોહક મુર્તિ થઈ લીલિ છમ.

શ્રીગિરીવરધારી ભગવાનની મુર્તિનો રંગ બદલાયો, અને મિરાં પ્રભુ પાસેથી પ્યાલો લઈ શ્રીગિરીવરધારી લાલકી જય, કરી ગટગટ પી ગયાં. પ્યાલો પીને પ્રભુનાં દર્શન કરતાં હરીને સર્વાંગે ઝેર જણાયું. હે પ્રભુ ઝેરના સમુદ્રરૂપી કાળીનાગને નાથતાં, ઝેરથી ભરેલા જીમનાંજના ધરાના પાણીનું પાન કરતાં, શેપનારાયણની શૈયા કરી સુતાં ઝેર ન જણાયુ અને આજે અંજળી આચમન કરી, ઝેરનુંજ પુતળુ બની ગયા. ગિરીધારી ગિરીધારી. સમૃદ્ધિનો નાશ થતાં, વહાલાનું મૃત્યુ થતાં માણસના મુખ ઉપર અને લેણુદાર દેખી દેણુદારના મુખ ઉપર જે દેખાવ દેખાય છે, તે દેખાવ રાણાના મુખ ઉપર ખડો થયો. હાથ જોડી મિરાંને કરગરી કહેવા લાગ્યો. હે મહાસતિ પુત્રિ, હે કુળને દિપાવનાર દિકરી હું તારી હજારો વાર ક્ષમા માગુશુ. રંગીલાનો રંગ બદલાયો એ માત્ર માફ અજાનરૂપી અંધર દુર કરવાનોજ દિપક છે. શ્રી ગિરીવરધારીલાલકી જય.

(રાણો) રાગ; તમે હળવે હાલો ચાલો ચાલો.

રે ભુધરજી હું ભૂલ્યો ભૂલ્યો; ભૂલ્યો, ભૂલ્યો રહ્યું નહિ ભાન;

દિન બંધુ હું હુલ્યો હુલ્યો; નંકી બેન્યો નાદાન.

બુલ્યો કુલ્યો ફાકટ કુલ્યો કુલ્યો, હું અંતરીઆળ;
 ભક્તિ કરી નહિ ભાવે તમારી, ઢળીઓ હું ઋદ્ધિમ્મર જાળ. રે ભૂધરજી. ૧
 કુટીમાં કસ્તુરી મહેકે મધુરી, હરણી તો ધરણીમાં ધાય;
 આંખોનો આગળો હોય અકર્મિ, અર્ક વિના અથગાય. રે ભૂધરજી. ૨
 ઢિંગલા ઢિંગલી રમત રમે, જેમ સુત સજી સંસાર;
 માટીના દેશને મગદળ માને, કચરો લહે કંસાર. રે ભૂધરજી. ૩
 વર્ષોનાં વર્ષો સેવા સજી, પણ લેશ પડી નહિ તંપ્રીજ;
 ઘોડો ગધેડો ડંટ આખણો, રોઝમાં ગણુશો કે રીંજ. રે ભૂધરજી. ૪
 ભવો ભવે કરે ભક્તિ તમારી, વિઠ્ઠલ વર દો આજ;
 મિરાંની માશી માણુ માધવજી, સરવા સઘળાં કાજ. રે ભૂધરજી. ૫
 કુળની તારણુ અવતરી કારણુ, ઠેકાણુ ઠારણુ બાળ;
 શાન્તિને પામ્યો સહજે સમી ગઘ, જરણુ મરણુની જાળ. રે ભૂધરજી. ૬

શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

(કવિ) રાગ; મામેરા માટે મહેતે તૈયારી કીધી.
 જયજય જગજયોતિ, જય જય જુગજયન;
 હરી આપ ચરણમાં, અર્પુ તન મન ધન. ૧
 ભક્તિમાં શક્તિ, શામ સલુણા સાચી;
 જેને જાણુ પડી નહિ, તેની બુદ્ધિ કાચી. ૨
 રાણાની રીસ ગઘ, નમ્યો મિરાંને ચર્ણુ;
 આધાર્યો હરીએ, આપ અશર્ણુ શર્ણુ. ૩
 આખ્યાન મિરાંનું, પવિત્ર પુરણુ સાર;
 કરે કવણુ મનન, તે પામે નિશ્ચે પાર. ૪
 થઈ સતિ શિરોમણુ, વિઠ્ઠલવરથી વહાલ;
 ગુણુ ગાય ગિરાએ, સેવક બાપાલાલ. ૫
 કીર્તિ કર્તાની, કોડે કરે કરજોડ;
 હરિજન સૌ બોલો, જય જય શ્રી રણુજોડ. ૬

શ્રીગિરીવરધારી લાલકી જય.

મિરાં ચરિત્ર; સંપૂર્ણ.

અમર—વાહ ! પ્રભુ વાહ ! આપની અમૃત રૂપી વાણીની ધારાએ મારા બળતા હૃદયને શાન્ત કર્યું છે. નૈપથપતિનું ચરિત્ર સાંભળીને તો મારાં રૂંદે રૂંવાં ખડાં થઈ ગયાં. હે કૃપાનાથ હમયતિ નળને ફરી પ્રાપ્ત થઈ તેમજ સહન તથા ઉદ્ધાસ આ સેવકને પ્રાપ્ત થાય એવી આશીર્વાદ આપો, અને સતિ દ્રૌપદીની પ્રભુએ લલ્લજી રાખી નવન ન થવા દીધી, તેમજ કોઈ પાપી એમના શિયળનો પરાભવ ન કરી શકે એવું અભય વચન કહો !

મહંત—અમર; નિર્ભય રહે ! નિશ્ચિંત રહે ! સહન તથા ઉદ્ધાસ મહા સતીઓ તથા મહા પતિવ્રતાઓની પંગિતની છે. તેમનો તને મેળાપ થશે, પાપીને પાપનું ફળ મળશે. આખર જય થશે. હવે હું રાજ માણુ છું; તારા ચરણમાં મારા પ્રણામ છે.

અમર—અરરર; એ શું બોલ્યા ! મારા ચરણમાં આપના પ્રણામ ?

મહંત—અમર; મેં અધટિત ઉચ્ચાર કર્યો નથી. અત્યારસુધી તુ રાજકુમાર છું, પણ થોડાજ વખતમાં તુ રાજ થઈશ.

અમર—હે પુણ્ય મહંતજી; રાજ થઈશ એટલે વિશેષ શુ ! કાંઈ છું તે મટી જઈશ ?

મહંત—અમર; રાજ, એટલે રાજન કર્તા; જેનાથી સર્વ રાજ, પ્રાણીમાત્રને સુખનું સાધન. રાજ એ સાધારણ મનુષ્ય નથી પણ પ્રત્યક્ષ દેવ છે ધર્મની મુર્તિ છે, પ્રજાનો પિતા છે, અવનીનો ઈંદ્ર છે; અને સર્વને પુજન પાત્ર છે. પ્રજાનું પ્રદુક્ષિત હૃદય, પ્રજાની મતી, પ્રજાની પ્રતિષ્ઠા અને પ્રજાનું ઉત્તમ સુખ એ રાજ છે પ્રજા પોતાની વસ્તુનો વૈભોગ માણે છે એ રાજનીજ કૃપા છે. અગ્નિરૂપ રાજના તાપથી અધર્મિયો અધર્મ કરતા, ચોર ચોરી કરતા અને વ્યભિચારી વ્યભિચાર કરતા અટકે છે. જેમ સમુદ્રમાં રહેલાં નાના માછલાંનો મોટા મગરમચ્છ નાશ કરે છે, તેમ રાજ વગર; બળવાન મનુષ્યો નિર્બળની સ્ત્રીઓનું હરણ કરે છે અને લક્ષ્મિને હુટે છે, રાજ વગર પ્રજા પરસ્પર વૈર કરી કુસંપરૂપી દુઃખને દેખે છે, તથા કાળે કરી પરાભવને પામે છે. વિશાળ વૃક્ષની છાંયામાં પક્ષિયો જેમ કલોલ કરે છે, તેમ રાજની રહેમ નજરથી રૈયત સદા આનંદમાં રહે છે. સુર્યરૂપ રાજના પડતા કિરણોના અન્વણામાં, પુરુષના રક્ષણ શિવાય સ્ત્રીએ અલંકાર ધરી નિર્ભય ફરે છે. ચણદી શુભ કાર્યો પણ રાજના રક્ષણથીજ થાય છે. જેમ સિંહથી રક્ષણ થતા વનને કાપવા કોઈની હિમ્મત ચાલતી નથી, તેમ સમગ્ર રાજની રૈયતને કોઈ પીડા પમાડી શકતું નથી, ધર્મનું તથા ન્યાતનું બંધારણ પણ રાજ વડેજ સ્થિર રહે છે. વિદ્વાનો અને તપસ્વિયો પોતાની ક્રિયા રાજના રક્ષણ નિચે કરી શકે છે. રાજનું હિત ઇચ્છનાર આ લોક તથા પરલોકમાં જય પામે

છે. મન વડે પણ રાજનું પુર ઇચ્છનાર તથા રાજની મરજીથી ઉલટુ આ-
ચર્યું કરનાર આ લોકમાં દુઃખ ભોગવી, પરલોક નરકમાં પડે છે.

સુખની વૃદ્ધિની ઇચ્છા રાખનાર મનુષ્યે, ઇશ્વરનું સ્મરણ કરી પોતાના
રાજની સદા આત્માદી માગવી. આનંદ રહેો ! આનંદ રહેો ! હું જાઉં છું.

અમર—પ્રભુ ! આપના પવિત્ર ચર્ણાવિંદમાં અમે સર્વના પ્રભુભ છે.

મહંત—અમર; તાના દુઃખથી દાઝતા અંતઃકરણને શિતળ કરવા
ઇચ્છતી આ ગરાશણીનાં વચન ધ્યાન રાખી સાંભળજે ! શ્રી મળીશ,
હિતવચન કહીશ, ઉપદેશ કરીશ, અને ખીજાં ઉત્તમ ચરિત્રો સંભળાવીશ !

અમર—હે પારકા દુઃખે દુઃખી દેખાતી કલ્યાણકારી મુર્તિ; તમે
જે કહેવા ઇચ્છા કરતાં હો તે કરો !

ગરાશણી—રાણા અમરસિંહ ! સાંભળો ! પ્રથમ સર્વે બોલો !

“ જગજ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનકી જય. ”

(વાર્તા અપૂર્ણ.)

થાળ; નરવર વસંતનો રાગ.

પ્રિત જાણું પ્રભુજી પુરા પ્રેમથી જમો,

પ્રેમથી જમો નિત્ય નિયમથી જમો.

પ્રિત૦

જમવાની શી ઝંખના, ઝાઝી જીવણલાલ:

વિલંબ થયો શો વિહંગ, જમી ઉઠ્યા છો હાલ;

ઝાઝુ જમ્યાથી અંગ, રોગ અતી થાય છે;

ક્રુધા વેઠો ને જરા દેહને દમો.

પ્રિત૦ ૧

હર્ષ અતી ઉમરાય છે, જમતાં જોડ મહારાજ;

એંદુ જુદું આપજો, એ અરજ છે આજ;

જમી ઉઠીને જરા અહીંઆં આરામ લ્યો;

આણુ રમકડાં આંગણે રમો.

પ્રિત૦ ૨

વિશ્વ સકળમાં વ્યાપ છો, ચૈદ લોકના નાય,

સકળ જગતને સાહીને, પકડી દોરી હાથ;

લીલા કરો છો લક્ષ દેવા એ લાલજ,

જગત સકળ તણા લાલ છો તમે.

પ્રિત૦ ૩

વિશ્વંશર એ વિશ્વના, છત તમારી છાંય.

ઉપજ નિપજ આ જગતની, આપ નજરથી થાય;

માર માન્યુ છે મેં તો અગાને અંધ શર્મ,

ખેડુ ખેલુજી કામા રાખીને ખમો.

પ્રિત૦ ૪

જમજો જીવજીલાલજી, પિરસીઆં પંકવાન;

હસ્ત પખાળીને કરો, ગંગાજળનું પાન.

પાન સોપારી ખાસ લવિંગ ઇલાયચી,

પ્રિતે ચાવોજી પ્રિત જોડીએ અમો.

પ્રિત૦ ૫

આભારી હું આપનો, જાળવીયુ મુજ અંગ;

વાયુ ઢોળુ વિડલા, પોઢી જાઓ પલંગ,

આપુ ખોલે છે નમી નમી તમો નામને;

ગોપાળલાલ તમો ગુણથી ગમો.

પ્રિત૦ ૬

જ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનની આરતી.

રાગ; જય શીવ ઓંકારા હર શીવ ઓંકારા.

જય શ્રી જગજ્યોતિ, હર શ્રી જગજ્યોતી;

કોટી અર્ક ઉઘોતી, મહાસિંધુ મોતી.

જયજય શ્રી ભગવાન૦

ખળમાં, જળમાં, સ્થળમાં, વાદળમાં વશીઆ;

અંડ બ્રહ્માન્ડમાં ભાળુ, રાધે રંગ રસીઆ.

જયજય શ્રી ભગવાન૦ ૧

કોટી સોમથી શીતળ, અગ્નિથી તાતા;

કામ ક્રોધના કર્તા, ગુણનિધી ગમ ખાતા.

જયજય શ્રી ભગવાન૦ ૨

નિગમ નેતી ગાય, મહા મંગળ મુર્તિ;

કોટી નભમાં નિર્ખા, સાંધી મેં સુરતી.

જયજય શ્રી ભગવાન૦ ૩

સાગરથી ગંભિર, માર્ગથી ખગીઆ;

કોટી કાળથી કપરા, કેમ જાઓ કળીઆ.

જયજય શ્રી ભગવાન૦ ૪

વાણી વિશેષણ પાર, અજર અમર સ્વામિ;

ઘટ ઘટમાં ધુમે છો, અંતરના જામી.

જયજય શ્રી ભગવાન૦ ૫

ક્ષમા ક્ષિતીથી અધીક, શાન્તિ સુખ દાતા;

† પરજન્યથી છો પોષક, અગણીત અજ જગતા.

જયજય શ્રી ભગવાન૦ ૬

અકળિત રૂપ અનંત, વિનંતી છે છેલ્લી;

બાપાલાલ રંગે રંગમાં, ખેલ રહો ખેલી.

જયજય શ્રી ભગવાન૦ ૭

પુસ્તકો મળવાનાં ઠેકાણાં.

અમદાવાદ—ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામ—અમર ચરિત્રના કર્તા.

ઠેં તાજપુર તાડની શેરી.

અમદાવાદ—ચોકશી નાથાલાલ દલસુખ, માણેકચોક દુકાન નં. ૩૮૬૭.

અમદાવાદ—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે; બુકસેલર, ઠેં ત્રણ દરવાજા.

વડોદરા—શૈલ પ્રેમાનંદ મોહોલાલ, ઠે. ધડીઆળી પોળમાં કુબેર
ભાઈચંદને ખાચે.

સિદ્ધપુર—શુક્લ મગનલાલ ગૌરીશંકર, ઠેં ખીલાતર વાડામાં.

ભરૂચ—દેશાઈ અધર્ષ બુકસેલર, ઠેં કતોપોર ગેટ.

નંડીયાદ—ધાંચા જોડાલાલ ગડબડદાસ, ઠેં અમદાવાદી બજારમાં.

મુ'અઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી, ઠેં કાલખાદેવી રોડ.

જાહેર ખખર.

આ ગ્રંથ સરકારી એક્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવેલો છે, માટે આમાંના કોઈ પણ ભાગ છાપશે છપાવશે અગર તેનો ખીજ બાપામાં તરજુમો કરી કરાવી છાપશે છપાવશે તેના સામુ યોગ્ય રીતે પગલુ ભરવામાં આવશે.

લીં ભક્ત—

બાપાલાલ વેણીરામ.

અમર ચરિત્રના કર્તા.

ઠેં તાજપુર તાડની શેરી—અમદાવાદ.

